

71-3
L 283

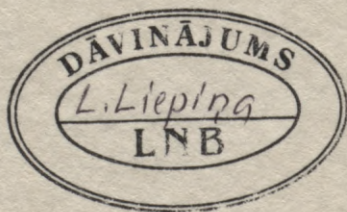
A. LIEDE

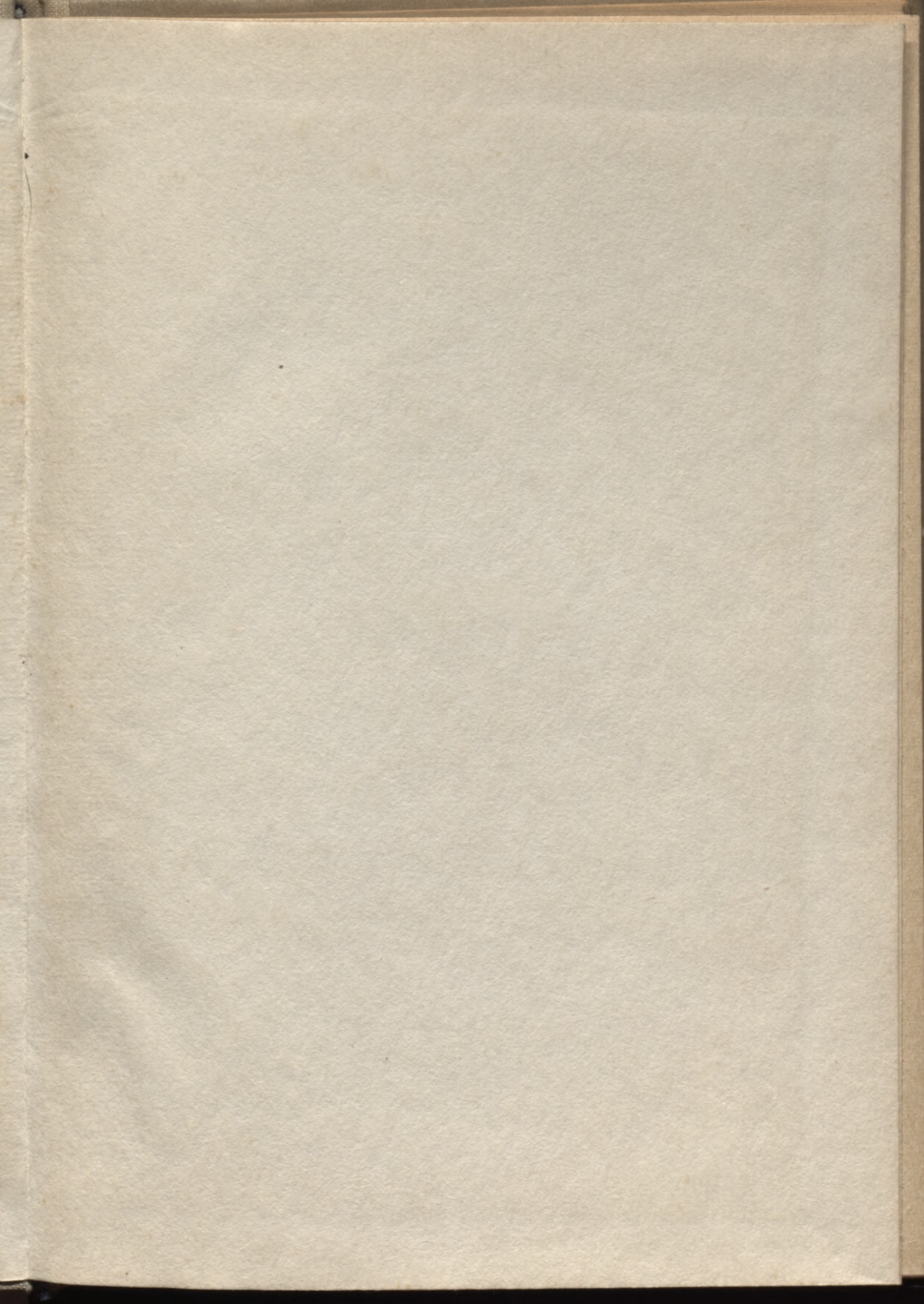
KRIMINĀLPROCESS

un

tiesu
pierādījumi

244425

71-3
L 283

A. LIEDE

L
34

Latvijas PSR
KRIMINĀLPROCESS

(vispārīgā daļa)
un
tiesu
pierādījumi

IZDEVNIECIBA «ZVAIGZNE»
RĪGĀ 1970

34S65
Li192

Latvijas Nacionālā
BIBLIOTĒKA

0306052/051

В книге изложены основные вопросы общей части теории советского уголовного процесса согласно программе по уголовному процессу для юридических высших учебных заведений, с учетом законодательства и судебно-следственной практики Латвийской ССР. Основное внимание уделено теории судебных доказательств соответственно требованиям спецкурса по этой дисциплине.

Издание рассчитано на студентов-юристов Латвийского государственного университета, а также слушателей факультетов правовых знаний народного университета и практических работников органов следствия, прокуратуры и суда.

1-10-2

PRIEKŠVārds

Ilgu laiku trūka mācību literatūras kriminālprocesā. 1962. gadā izdotā prof. M. Čelcova mācību grāmata vairs nebija pieejama. Tas negatīvi ietekmēja studentu zināšanu līmeni. 1968. gada beigās un 1969. gadā nāca klajā jaunas mācību grāmatas krievu valodā¹, bet to eksemplāru skaits mūsu bibliotēkās nav pietiekams. Bez tam minēto grāmatu pamatā ir likti KPFSR Kriminālprocesa kodeksa institūti un normas, kas daudzos jautājumos Latvijas PSR kriminālprocesā ir atšķirīgi.

Latviešu valodā mācību literatūras kriminālprocesā līdz šim nav bijis. Šis apstāklis ne tikai traucējis studijas, bet arī kavējis juridiskā darba kultūras attīstību mūsu republikā. Juristam ir nepieciešama augsta valodas kultūra, vārdu un formulējumu precizitāte, nevainojama apsvērumu, lēmumu, spriedumu leksiskā forma. Juridiskās leksikas pareizumu palīdz apgūt pirmām kārtām attiecīgās tiesību nozares mācību grāmata.

Kopš 1961. gada ir spēkā patstāvīgs Latvijas PSR Kriminālprocesa kodekss, kura īpatnības arī jāiztirzā. LVU Juridiskās un filozofijas fakultātes mācību programmās, tautas universitāšu tiesību zinātņu fakultāšu un LPSR teritorijā pastāvošās juridiskās skolas programmās ietvertais padomju kriminālprocess prezumē ne tikvien attiecīgo Vissavienības likumu, bet arī Latvijas PSR kriminālprocesa studijas.

---

¹ Б. А. Галкин и др. Советский уголовный процесс, под ред. проф. Д. С. Карева. Изд. «Высшая школа», М., 1968; Уголовный процесс, под ред. проф. М. А. Чельцова. Изд. «Юридическая литература», М., 1969.

Šī grāmata ir kriminālprocesa kursa pirmais posms un aptver kriminālprocesa vispārīgās daļas svarīgākos jautājumus. Galvenā uzmanība pievērsta pierādījumu teorijai, jo kriminālprocesa vispārīgās daļas studijās tā ieņem centrālo vietu. Pierādījumu teorijas izklāsta apjoms ir tāds, lai varētu sekmēt arī otras speciālās disciplīnas — «Pierādījumu teorijas problēmu» apgūšanu.

Grāmata domāta kā mācību līdzeklis Latvijas Valsts universitātes Juridiskās un filozofijas fakultātes studentiem, bet, tā kā kriminālprocesa mācību programmas jautājumi ir vienveidīgi visās mūsu mācību iestādēs, kurās šis priekšmets tiek pasniegts, tās pielietojums varēs būt daudz plašāks. Autors cer, ka derīgas ziņas grāmatā atradīs arī izmeklēšanas iestāžu, prokuratūras un tiesu praktiskie darbinieki.

KRIMINĀLPROCESA VISPĀRĪGĀ DAĻA

PIRMĀ NODAĻA

KRIMINĀLPROCESA JĒDZIENS UN UZDEVUMI

1. §. Sociālistiskā likumība un kriminālprocesa vispārīgs raksturojums

Sociālistiskā likumība ir viens no nepieciešamiem sociālistiskās sabiedrības pastāvēšanas un tās tālākas attīstības priekšnoteikumiem. Kriminālprocesa pamatzdevums ir veicināt sociālistiskās likumības nostiprināšanu, apkarojot noziegumus un to cēloņus. Noziegumu likvidācija un tos izraisīto cēloņu novēršana ir viens no mērķiem, kas jāsasniedz komunistiskās sabiedrības celtniecībā.¹

Likumības nostiprināšanai un noziedzības likvidēšanai pievērsta visas mūsu sabiedrības aktivitāte, kas izpaužas gan ideoloģiskajā, gan daudzveidīgā praktiskajā darbībā. Sai novadā darbojas arī biedru tiesas, nepilngadīgo lietu komisijas, brīvprātīgo kārtības sargu vienības un citas valsts un sabiedriskās organizācijas. Taču šo iestāžu un organizāciju darbība nav krimināli procesuāla; tās nepiemēro nedz krimināllikumu, nedz kriminālās tiesvedības normas.²

Kriminālprocess praktiski izpaužas kā kompetentu valsts orgānu un amatpersonu — tiesas, tiesneša, prokurora, izmeklētāja, izziņas iestādes, izziņas izdarītāja (izziņveža) un procesa dalībnieku darbība konkrētās krimināllietās. Šo darbību sauc par *procesuālu*, jo tā ir kriminālprocesa likumā stingri reglamentēta. Tā sākas un noris tikai tad, kad konstatēts noziegums, t. i., tāda darbība vai bezdarbība, kas atbilst kādam no kriminālkodeksā noteiktajiem sabiedriski bīstamo nodarījumu sastāviem.

¹ Padomju Savienības Komunistiskās partijas Programma. R., 1961, 94. lpp.

² Seit un arī turpmāk apzīmējumi «kriminālprocess» un «kriminālā tiesvedība» lietoti vienādā nozīmē. Kā sinonīmi tālāk lietoti arī šādi apzīmējumi: «izziņas izdarītājs» un «izziņvedis»; «izziņas iestāde» un «izziņas orgāns». Tiesa, prokurors, izmeklētājs un izziņvedis tekstā vietām saukti par procesuālās darbības orgāniem, jo citādi nav iespējams raksturot viņu kā valsts varas orgānu funkcijas.

Tiesneša, prokurora un izmeklētāja darbība likumības nostiprināšanā, viņu pret darbība noziegumiem iet arī citos virzienos, ir ar citādu, ne tiesvedības saturu. Piemēram, prokurors minētos uzdevumus risina arī ar vispārējās uzraudzības metodēm, sekojot likumu ievērošanai iestādēs, uzņēmumos, sabiedriskajās organizācijās. Tas pats sakāms par tiesneša, izziņas iestāžu un citu minēto valsts orgānu un amatpersonu aktivitātes veidiem, kad viņi ārpus kriminālprocesa rūpējas par sociālistiskās likumības nostiprināšanu un pilsoņu tiesisko audzināšanu.

Visplašākajā nozīmē kriminālprocess ir viena no sabiedrības tiesiskās dzīves izpausmēm. Uz pilsoņu netiesisku rīcību — likumpārkāpumiem, noziegumiem — valsts un sabiedrība reaģē ar likumā noteiktiem tiesiskiem līdzekļiem un metodēm. Tāpēc kriminālprocesu var raksturot kā likumisko kārtību, kādā valsts orgāni reaģē uz krimināllikumos paredzētajiem sabiedriski bīstamajiem nodarījumiem.

Krimināllikums nosaka, kādi nodarījumi uzskatāmi par noziedzīgiem un kādi par tiem draud sodi. Kriminālprocess turpretim reglamentē veidu un kārtību, kā noziedzīgie nodarījumi konstatējami, kā noskaidrojamas tos izdarījušās personas, un nosaka arī, kādā kārtībā tām piemērojams sods vai tās atbrīvojamas no kriminālatbildības un soda. Šo kārtību sauc par procesuālo kārtību. Likumā tā nav izraudzīta patvaļīgi. Tā ir pilnīgā saskaņā ar vispārīgajiem mūsu sociālistiskās valsts humānisma un demokrātisma principiem un ir izveidota tā, lai optimāli nodrošinātu patiesības noskaidrošanu lietā. Tā garantē nozieguma apstākļu izzināšanu pilnīgā saskaņā ar īstenību, patiesi vainīgo noskaidrošanu un likumisku, pamatotu un taisnīgu līdzekļu piemērošanu viņiem sakarā ar viņu nodarījumu.

Krimināltiesības un kriminālprocess ir savstarpēji cieši saistīti; to pamatā ir vienādi principi. K. Marksa vārdiem runājot, process ir likuma dzīves forma.¹ Krimināltiesības bez procesa būtu nedzīvs burts; process bez krimināllikuma būtu bezpriekšmetisks. Taču šī krimināltiesību un kriminālprocesa savstarpējā sakarība nav jāsaprot kā mehāniska materiālo tiesību piemērošanas pamata noskaidrošana, lai vainīgajam piespriestu paredzēto sodu. Kaut arī krimināllikums un kriminālprocess veido vienotu veselo un viens bez otra nevar tikt realizēts, tomēr katram no tiem ir arī īpaša nozīme.

Kriminālprocesam ir savi specifiski uzdevumi un principi, tā

¹ K. Маркс и Ф. Энгельс. Соч., т. 1, 257. un 258. lpp.

norisi pavada specifiskas tiesiskas attiecības. Kriminālprocesa struktūra un saturs ir pakļauti patiesības noskaidrošanas idejai un reizē ar to sniedz apsūdzētajam un citiem procesa dalībniekiem viņu likumisko interešu garantijas.

Sociālistiskas valsts tiesas, prokurora, izmeklētāja un citu kriminālprocesa virzītāju orgānu darbība atbilst augstiem ētiskiem principiem. Tāpēc arī kriminālprocesam ir patstāvīga audzinoša nozīme, kas nav atkarīga no materiālo tiesību normām.

Dažāda ir arī materiālo tiesību un kriminālprocesa profilaktiskā nozīme. Krimināllikuma normatīvajam saturam, par noziedzīgiem uzskatāmo nodarījumu raksturojumam, soda piedraudējumam par tiem ir patstāvīga profilaktiska nozīme. Jau ar savu saturu vien, nebūdams vēl piemērots, krimināllikums iedarbojas preventīvi, attur pilsoņus no noziegumu izdarīšanas, stimulē to tiesisko uzvedību. Pretstatā šai materiālo tiesību statiskajai ietekmei kriminālprocesa likums «dzīvo» tikai kustībā — tikai krimināllietā. Ārpus tās kriminālprocesa likums nenosaka nekādas pilsoņu tiesības un neuzliek tiem pienākumus, jo tajā sakopotas normas, kas regulē noziegumu atklāšanas, izmeklēšanas un iztiesāšanas kārtību. Kriminālprocesam gan arī ir nenoliedzama un liela profilaktiska ietekme, kas stimulē pilsoņu uzvedību, attur tos no prettiesiskas rīcības, taču kriminālprocesa profilaktiskā ietekme izpaužas tikai dinamiskā — krimināllietas izmeklēšanas un iztiesāšanas gaitā.

Mūsu kriminālprocess kā sociālistiskas valsts kriminālprocess pēc formas un satura ir sociālistisks, tas saskan ar sociālistisko sabiedrisko un valsts iekārtu un Komunistiskās partijas nospraustajiem mērķiem. Izziņas un iepriekšējās izmeklēšanas orgānu, prokuratūras un tiesas darbība krimināllietās pamatojas uz humānisma un sociālistiskā demokrātisma principiem, sekmē sociālistiskās likumības nostiprināšanu. Kriminālprocesa humānais raksturs izpaužas tādā noziegumu atklāšanas, vainīgo noskaidrošanas un lietu iztiesāšanas kārtībā, kas vislielākajā mērā garantē gan aizdomās turētā un apsūdzētā, gan cietušā un liecinieku, kā arī pārējo pilsoņu tiesību un likumisko interešu ievērošanu, viņu goda un cieņas aizsardzību tiesvedībā. Nevienu nevar atzīt par vainīgu nozieguma izdarīšanā un uzlikt tam kriminālsodu citādi kā ar tiesas spriedumu (KPK 12. p.).

Kriminālprocesa demokrātiskais raksturs izpaužas jo plašā sabiedrības līdzdalībā visās tiesvedības norisēs. Sabiedrisko organizāciju un darbaļaužu kolektīvu pārstāvji, kā arī citi pilsoņi likuma

pieļautajās robežās un kārtībā piedalās visās kriminālprocesa stadijās.

Kriminālprocess sekmē sociālistiskās likumības nostiprināšanu ar visām savām izmeklēšanas un iztiesāšanas darbībām, ar to, ka tiesvedības rezultātā tiek ātri, vispusīgi un pilnīgi atklāti noziegumi, noskaidroti vainīgie un tie saņem taisnīgu un pamatotu sodu. Tiesiskās kārtības nostiprināšanu kriminālprocess veicina arī ar tiesvedības profilaktisko ietekmi uz pilsoņu apziņu un ar to, ka tiesvedības norisē tiek atklāti noziegumu cēloņi un veicinātāji apstākļi, kā arī tiek gādāts par to novēršanu.¹

2. §. Kriminālprocesa jēdziens

Kriminālprocesa vispārīgs raksturojums atvieglo tā tuvēku izpratni. *Kriminālprocesam kā tiesiskās dzīves izpausmei ir daudzveidīgs saturs.*

Vispirms, kā jau pats jēdziena apzīmējums rāda, *kriminālprocess ir darbība*, norise krimināllietās. Vārds «kriminālprocess» ir saliktenis, tas radies no diviem latīņu vārdiem: *crimen* (noziegums) un *processus* (kustība, norise). Šajā nozīmē kriminālprocess ir tiesvedības virzītāju orgānu — tiesas, tiesneša, prokurora, izmeklētāja, izziņas iestādes un izziņveža, kā arī tiesvedības dalībnieku darbība lietās par noziegumiem. Kriminālprocesā izpaužas krimināllietas atbilstība, kustība no tās ierosināšanas līdz kriminālsprieduma izpildīšanai.

Otrkārt, jēdziens «kriminālprocess» tiek saprasts kā *krimināli procesuālās tiesības*. Šajā nozīmē kriminālprocess ir sociālistisko tiesību nozare, kas regulē iepriekš minēto darbību, nosaka tās principus, veidu un kārtību.

Treškārt, jēdziens «kriminālprocess» tiek saprasts arī kā *zinātniska disciplīna*. Šajā nozīmē mūsu kriminālprocess ir sociālistisko tiesību zinātņu nozare, kas pēta un izskaidro gan krimināli procesuālās tiesības, gan uz tām pamatoto krimināli procesuālo darbību.

Visizplatītākajā vārda lietojumā kriminālprocesu saprotam kā mērķtiecīgu, uz likuma pamatotu *procesuālo darbību*. Tāpēc to varam definēt šādi: *kriminālprocess ir tiesu, prokuratūras, izmeklēšanas un izziņas orgānu, kā arī likumā pieļautā pilsoņu darbība krimināllietu izmeklēšanā un iztiesāšanā.*

¹ Skat. Постановление ЦК КПСС, Президиума Верховного Совета СССР и Совета Министров СССР от 23 июля 1966 года («Правда», 1966, 27 июня).

Tā kā kriminālprocesā svarīgāka ir nevis pilsoņu, bet valsts orgānu darbība, kas virza jeb «ved» procesu, tad šajā nozīmē kriminālprocesu varam apzīmēt arī ar vārdiem «kriminālā tiesvedība» analogi krievu vārdiem «уголовное судопроизводство». Tāpēc arī teorijā un praksē apzīmējumi «kriminālprocess» un «kriminālā tiesvedība» tiek lietoti kā sinonīmi.

Jāpiezīmē vēl, ka praktiskajā lietojumā ar vārdu «kriminālprocess» vai vienkārši «process» dažkārt mēdz apzīmēt arī konkrētu krimināllietu, piemēram, «Audriņu process».

Tiesvedības darbībā starp tās dalībniekiem rodas likuma noteiktas attiecības, kas izriet no tiesību un pienākumu realizācijas. Šīs attiecības sauc par *procesuālām attiecībām*. Raksturojot kriminālprocesu, jāņem vērā ne vien tā subjektu darbība, bet arī procesuālās attiecības, kas šo darbību pavada un savstarpēji tiesiski saista tās dalībniekus.

3. §. Kriminālprocesa uzdevumi un mērķis

Padomju kriminālprocesa literatūrā pirms 1958. gada PSRS un savienoto republiku kriminālprocesa pamatu pieņemšanas un savienoto republiku jauno kriminālprocesa kodeksu izstrādāšanas (1959.—1961. g.) kriminālās tiesvedības uzdevumus un mērķi nemēdza diferencēt. Tas nebija visai precīzi, jo kriminālās tiesvedības vispārīgie uzdevumi ir vairāki, bez tam tie ir dažādi atsevišķās stadijās, bet kriminālprocesa pamatmērķis, uz ko tiecas tiesvedība, ir viens; tas ir nemainīgs visā tiesvedības norisē.

Kriminālprocesa pamatuzdevumi tagad ir legāli definēti¹; tie ir formulēti PSRS un savienoto republiku kriminālprocesa pamatos (2. p.) un saskaņā ar tiem ikvienas savienotās republikas kriminālprocesa kodeksā.

Latvijas PSR Kriminālprocesa kodeksā tiesvedības uzdevumi ir noteikti 2. pantā. Tos var iedalīt *speciālajos uzdevumos*, kas raksturīgi tikai kriminālprocesam (KPK 2. p. 1. d.), un *vispārīgajos uzdevumos*, kas kriminālprocesam ir kopīgi ar citām tiesību nozarēm (KPK 2. p. 2. d.).

Speciālie kriminālprocesa uzdevumi ir trīs:

- 1) *ātri un pilnīgi atklāt noziegumus;*
- 2) *noskaidrot vainīgos;*
- 3) *nodrošināt likumu pareizu piemērošanu, lai katra persona,*

¹ Par legālām definīcijām sauc tādas, kas formulētas likumā.

kas izdarījusi noziegumu, tikt taisnīgi sodīta un neviens nevainīgais netiktu saukts pie kriminālatbildības un notiesāts.

Noziegumu atklāšanas uzdevums aptver divus patstāvīgus jēdzienus — ātrumu un pilnīgumu.

Noziegumu atklāšanas ātrumu nodrošina operatīva un mērķtiecīga izmeklēšanas iestāžu rīcība, izziņvežu un izmeklētāju zināšanas un pieredze, bet to sekmē arī likumā noteiktie īsie pirms tiesas izmeklēšanas termiņi (izziņai — viens mēnesis, iepriekšējai izmeklēšanai — divi mēneši). Ātrai rīcībai noziegumu atklāšanā ir liela praktiska nozīme. Pirmkārt, ar to panāk iespēju fiksēt nozieguma pēdas un savākt visus nepieciešamos pierādījumus, kamēr tie nav zuduši. Otrkārt, ar to panāk sodā piespriešanu laikā, kamēr noziegums ir dzīvs sabiedrības apziņā. Tas nodrošina spēcīgu krimināllikuma un tiesvedības preventīvo ietekmi, attur no likumpārkāpumiem citus pilsoņus.

Pilnīga noziegumu atklāšana nozīmē visu apsūdzētā noziedzīgo nodarījumu un visu līdzdalībnieku noskaidrošanu. Tās praktiskā vērtība līdzīga nule aprakstītajai.

Noziegums uzskatāms par pilnīgi atklātu, kad ir noskaidrots ne vien pats nozieguma notikums (nozieguma izdarīšanas laiks, vieta, veids un citi apstākļi), *pierādīta apsūdzētā vaina* un viņa atbildības pakāpi un raksturu ietekmējošie apstākļi, kā arī ar noziegumu nodarītā kaitējuma raksturs un apmēri (KPK 47. p.), bet kad ir noskaidroti arī noziegumu veicinātāji apstākļi (48. p.). Nozieguma pilnīga atklāšana tāpat dod iespēju ne vien piespriest taisnīgu sodu par to, bet arī novērst tā cēloņus. Cīņā ar noziegumiem vienmēr jāpatur vērā, ka, lai cik svarīgi konkrētā gadījumā būtu sodīt vainīgo, taču galvenais ir noziegumu novēršana¹, kas nav iespējama bez to cēloņu izpētes.

Trešais speciālais kriminālprocesa uzdevums ir *nodrošināt likumu pareizu piemērošanu*, ar ko jāsaprot gan krimināllikums, gan tiesvedības normas. Tā kā Kriminālkodeksā sodi par noziedzīgiem nodarījumiem ir noteikti ciešā saskaņā ar sociālistiskajā sabiedrībā valdošajiem uzskatiem, tās morālo apziņu, tad likumīgi un pamatoti piemērotu kriminālsodu sabiedriskā apziņa uztver kā taisnīgu. Bet taisnīga kriminālsoda piemērošana iespējama tikai tad, ja tiesvedībā ir ievērotas visas kriminālprocesa normas, kas dod iespēju atklāt patiesību lietā, izzināt patiesi vainīgo, noskaidrot viņa vainas formu un atbildības pakāpi u. tml. Apzinīgi vado-

¹ Padomju Savienības Komunistiskās partijas Programma. R., 1961, 95. lpp.

ties no Kriminālprocesa kodeksa noteikumiem, pareizi izprotot un piemērojot tā normas, ir iespējams izvairīties no tiesvedības kļūdām, no nevainīgo saukšanas pie kriminālatbildības un to notiesāšanas.

Summējot šīs tēzes, varam teikt, ka trešais speciālais kriminālprocesa uzdevums ir nodrošināt likumību krimināltiesiskajā cīņā ar noziegumiem.

Vispārīgos kriminālprocesa uzdevumus, kas tam kopīgi ar citām tiesību nozarēm, arī varam iedalīt trīs grupās:

1) *kriminālprocesam jāsekmē padomju sociālistiskās likumības nostiprināšana vispār;*

2) *tam jāsekmē noziegumu novēršana un izskaušana;*

3) *tam jāsekmē pilsoņu audzināšana*, lai tie nelokāmi pildītu likumus un cienītu sociālistiskās sadzīves noteikumus.

Vispārīgie kriminālprocesa uzdevumi ir profilaktiskas dabas. Tādi paši tie ir arī krimināltiesībām un dažām citām padomju tiesību nozarēm. Šo uzdevumu risināšana tiesvedībā nenotiek tieši; likumā nav speciālu normu šādu mērķu sasniegšanai. Bet kriminālprocesuālā darbība, kas vērsta uz noziegumu atklāšanu, to izdarījušo personu noskaidrošanu un viņu taisnīgu sodīšanu, kā arī noziegumu cēloņu noskaidrošanu, sekmē nosaukto vispārīgo uzdevumu atrisināšanu. Tā, piemēram, krimināllietas iztiesāšana izbraukuma sesijā, klātesot daudziem tās sabiedriskās vides pārstāvjiem, pie kuras pieder tiesājamais, ar visu savu norisi — lietas apstākļu rūpīgu izmeklēšanu, prasmīgi izvērstām tiesu debatēm, taisnīgu kriminālspriedumu — ietekmē klātesošo domāšanu un vērtējumus, viņu tiesību izpratni un prettiesisku nodarījumu nosodījumu, kā arī nostiprina pārliecību, ka noziegumam neizbēgami seko sods.

Aplūkotie ir kriminālprocesa pamatzdevumi, tie aptver un raksturo visu kriminālās tiesvedības norisi. Šo pamatzdevumu ietvaros pastāv arī īpaši uzdevumi katrai atsevišķai procesa stadijai. Atsevišķu stadiju uzdevumu pakāpeniska atrisināšana virza krimināllietu no tās ierosināšanas līdz kriminālspriedumam (skat. 4. §).

Integrējot kriminālās tiesvedības speciālos uzdevumus, kuru atrisināšana tiecas uz zināmu koprezultātu, varētu automātiski saskatīt *kriminālprocesa pamatmērķi*. Taču definēt kriminālprocesa mērķi kā tā uzdevumu summu nozīmētu ignorēt kriminālās tiesvedības ideoloģisko koncepciju, kas katrā laikmetā ir bijusi citāda. Tā ir mainījusies līdz ar valstu ekonomiskās un sociālpolitiskās struktūras maiņu.

Tā, piemēram, feodāli absolūtiskā ideoloģija kriminālprocesa mērķi saskatīja absolūtās valsts varas interešu nodrošināšanā: aizdomās turēto meklēšanā, viņu atzīšanās panākšanā ar spīdzināšanu un šādā ceļā noskaidroto vainīgo sodīšanā. Personai šajā kriminālprocesā bija beztiesiska izmeklēšanas objekta loma. Turpretim agrīnās buržuāziskās ideoloģijas pārstāvji, uzstādamies pret feodālo tiesību pamatiem un gādādami par savas šķiras interesēm, kriminālprocesa mērķi saskatīja ne tikvien ar noziegumu apdraudēto valsts interešu, bet arī personas tiesību aizsardzībā krimināllietu izmeklēšanā un iztiesāšanā. Sis pēdējais kriminālprocesa mērķis — nodrošināt tiesvedībā personai viņas tiesību aizsardzību pret valsts varas visspēcību — noveda buržuāziskos teorētiķus otrā galējībā. Daži buržuāzijas ideologi (O. Bilovs, R. Kolers) kriminālprocesa mērķi sāka saskatīt gandrīz vai vienīgi garantiju sistēmas noteikšanā personas tiesību aizsardzībai pret valsts varu, iztēlojot pie tam procesu kā juridisku attiecību sistēmu.¹

Cariskās Krievijas redzamākie procesuālisti I. Foiņickis un V. Slučevskis, notušēdami kriminālprocesa saistību ar valdošo ideoloģiju, deklarēja tā mērķi formāli kā valsts sodīšanas tiesības realizāciju,² bet P. Ļubļinskis³ un N. Rozins⁴ palika pie O. Bilova un R. Kolera izstrādātās procesa kā juridiskas attiecības garantiju sistēmas izpratnes; procesa mērķi viņi saskatīja šo garantiju nodrošinājumā.

Padomju procesuālistu uzskatos par kriminālprocesa mērķi sākotnēji bija maz oriģināla. Tā prof. N. Poļanskis rakstīja, ka kriminālprocesa mērķis ir gan konstatēt konkrētos noziegumu gadījumos valsts tiesību sodīt, gan noteikt soda robežas⁵, bet A. Koni procesa mērķi saskatīja sabiedrības tiesiskajā aizsardzībā, no vienas puses, un personas aizsardzībā pret netaisnu apsūdzību, no otras⁶. Vēlāk redzamākie padomju autori gan kriminālprocesa uz-

¹ Skat. *Н. Н. Полянский. Очерки общей теории уголовного процесса. М., 1927, 27. un 28. lpp.*

² *И. Д. Фойницкий. Курс уголовного судопроизводства. СПб, 1902, 2. un 3. lpp.; В. К. Случевский. Учебник русского уголовного процесса. СПб, 1895, 20. lpp.*

³ *П. И. Люблинский. Свобода личности в уголовном процессе. СПб, 1906, 42.—48. lpp.*

⁴ *Н. Н. Розин. Уголовное судопроизводство. СПб, 1916, 76. lpp.*

⁵ *Н. Н. Полянский. Очерки общей теории уголовного процесса. М., 1927, 37. lpp.*

⁶ *А. Ф. Кони. Нравственные начала в уголовном процессе. Сб. Избранные произведения. Госюриздат, М., 1956, 42. un 43. lpp.*

devumus, gan tā mērķi iztīrāja, tos nediferencējot.¹ Tikai pēdējos gados mūsu literatūrā kriminālprocesa mērķi atkal sāk iztīrāt arī atsevišķi.

Loģiski kriminālprocesa mērķi ir aprakstījis M. Čelcovs: «Definējot procesu kā darbību, mēs, gluži dabiski, izvīrām jautājumu par tā mērķi. Saprazdami tiesības kā par likumu padarītu valdošās šķiras gribu, mēs reizē ar to piešķiram visiem tiesību institūtiem mērķtiecīgu saturu, jo griba nevar būt bezmērķīga. Kriminālprocesa tuvākais mērķis ir noziedznieka atmaskošana un viņa likumīga un taisnīga sodīšana. Tā plašākais mērķis ir padomju iekārtas un tās tiesisko pamatu aizsardzība un pilsoņu audzināšana.»² Līdzīgi kriminālprocesa mērķi ir izskaidrojās arī D. Karevs.³

Kriminālprocesa mērķis saistās ar tā uzdevumiem un sabiedrisko nozīmi. Tāpēc to varam definēt šādi: *kriminālprocesa mērķis ir noskaidrot krimināllietā patiesību un taisnīgi sodīt vainīgo vai noteikt viņam sabiedriskas ietekmes līdzekli, īstenojot ar to arī sociālistiskās sabiedrības tiesisko aizsardzību un pilsoņu audzināšanu.*

4. §. Kriminālprocesa stadiju jēdziens, to struktūra un raksturojums

Kriminālprocesuālo darbību, ko uzsāk un virza kompetenti valsts orgāni un amatpersonas — tiesa, tiesnesis, prokurors, izmeklētājs u. c., vienā veselā apvieno tās mērķtiecība un pamatuzdevumi. Tomēr šajā darbībā izdalās atsevišķi viens otram sekojoši posmi, kurus pārzina un par kuru sekmīgu norisi atbild viens no minētajiem valsts orgāniem un amatpersonām. Šiem posmiem katram ir noteikti savi īpaši uzdevumi procesa pamatuzdevumu ietvaros, kā arī paredzēti likumiski līdzekļi to īstenošanai. Šos kriminālprocesa posmus dēvē par stadijām.

Kriminālprocesa mērķi var sasniegt tikai, soli pa solim pēctecīgi izzinot visus lietas apstākļus. Kriminālprocesa stadijveida uzbūves galvenais nolūks ir pakāpeniski un ticami noskaidrot patiesību lietā un panākt tiesvedības rezultātu likumību un pamatotību.

¹ М. С. Строгович. Природа советского уголовного процесса и принцип состязательности. М., 1939, 87. лрр.

² М. А. Чельцов. Советский уголовный процесс, изд. 2-е. Госюриздат, М., 1951, 15. лрр.

³ Советский уголовный процесс, под ред. проф. Д. С. Карева. Изд. «Высшая школа», М., 1968, 12. лрр.

Valstij un sabiedrībai ir svarīgi, lai sodus par noziegumiem saņemtu tikai patiesi vainīgie, bet neviens nevainīgais netiktu saukts pie kriminālatbildības un notiesāts, kā arī lai tiesvedībā tiktu stingri ievērotas likuma prasības un pilsoņu tiesības. Lai to sasniegtu, ir vajadzīga tāda procesa struktūra, tādi noteikumi, kas optimāli garantētu gan krimināllietas ierosināšanas likumību, gan tās izmeklēšanas un izlemšanas ātrumu, pilnību un objektivitāti. Vislabāk tas panākams, ievērojot darba dalīšanas principu, diferencējot speciāli sagatavotu procesa virzītāju valsts orgānu starpā tiesvedības uzdevumus, lai to atrisinājuma kopsumma novestu pie kriminālprocesa mērķa. Tāpēc krimināllietas gaita tiek sadalīta virknē secīgu stadiju, kuras kopā izveido kriminālprocesa sistēmu.

Tāpat kriminālprocesa stadijas jēdzienu varam definēt šādi: *procesuālā stadija ir kriminālprocesa sistēmā ietilpstošs atsevišķs tiesvedības posms, kuram kriminālprocesa pamatuzdevumu un mērķa ietvaros ir savi speciāli uzdevumi un tiesiski līdzekļi to īstenošanai.*

Ikvienas atsevišķas stadijas uzdevumu sekmīga atrisināšana ir priekšnoteikums krimināllietas tālākajai gaitai, t. i., pārejai nākamajā stadijā. Tāpēc arī no struktūras viedokļa katra stadija noslēdzas ar procesuālu aktu, kas rezumē tās uzdevumu atrisinājumu. Tādi akti ir lēmumi, apsūdzības raksts, kriminālspriedums.

Kriminālprocesa sistēmas stadijveida struktūra ir noteikta un negrozāma. Tikai atsevišķās krimināllietu kategorijās likumā pieļauta atkāpe no tās. Tā, piemēram, personīgās apsūdzības lietās (skat. 4. nodaļas 9. §) nav pirmstiesas izmeklēšanas stadijas; bet huligānisma lietās tā aizstāta ar vienkāršotu un paātrinātu pierādījumu savākšanu (KPK IX sadaļa). Kriminālprocesa sistēmas stabilitāti nodrošina arī tas, ka ne tikvien nav pieļauta atsevišķu tās stadiju ignorēšana¹, bet nedrīkst arī šo sistēmu lauzt, atgriezties no kādas vēlākas stadijas pie iepriekšējās. Tas pieļaujams tikai ar īpašu likumā paredzētu lēmumu, piemēram, pirmās instances tiesas lēmumu par lietas nodošanu papildizmeklēšanai vai kasācijas instances lēmumu par kriminālsprieduma atcelšanu un lietas nodošanu jaunai izskatīšanai pirmās instances tiesā.

¹ Piemēram, uzraudzības instancei nav atļauts, atceļot kasācijas instances lēmumu, atstāt spēkā sākotnējo kriminālspriedumu, kas grozīts kasācijas kārtībā. Turpretim uzraudzības instance var atcelt kasācijas instances lēmumu un nodot lietu jaunai izskatīšanai kasācijas kārtībā (KPK 382. p.). Ja uzraudzības instancei būtu dota tiesība, atceļot kasācijas instances lēmumu, atstāt spēkā sākotnējo kriminālspriedumu, ar to būtu lauza kriminālprocesa sistēma, izstumjot no tās veselu stadiju — kasācijas tiesvedību.

Kriminālprocesa sistēmas uzdevums ir nodrošināt mērķtiecīgu, ātru, likumīgu un pamatotu tiesvedības gaitu.

Kriminālprocesa pamatos un saskaņā ar tiem spēkā esošajā Latvijas PSR Kriminālprocesa kodeksā noteiktajā kriminālprocesa sistēmā ietilpst šādi seši pamatposmi jeb stadijas¹:

- 1) *krimināllietas ierosināšana* (KPK 107.—115. p.);
- 2) *pirmstiesas izmeklēšana* (izziņa — 116.—125. p., iepriekšējā izmeklēšana — 126.—214. p.);
- 3) *apsūdzētā nodošana tiesai* (223.—241. p.);
- 4) *lietas iztiesāšana pirmās instances tiesā* (242.—321. p.);
- 5) *kasācijas tiesvedība* (spriedumu un lēmumu, kas nav stājušies likumīgā spēkā, jauna izskatīšana — 322.—356. p.);
- 6) *sprieduma izpildīšana* (357.—375. p.).

Bez šīm pamatstadijām kriminālprocesa sistēmā ietilpst vēl divas no iepriekšējām izolētas stadijas, kurās notiek likumīgā spēkā stājušos tiesas spriedumu un lēmumu jauna izskatīšana, lai novērstu tiesvedībā pieļautos likumpārkāpumus un kļūdas:

- 1) *tiesvedība uzraudzības instancē* (KPK 376.—387. p.) un
- 2) *lietu atjaunošana sakarā ar jaunatklātiem apstākļiem* (388.—393. p.).

Kriminālprocesa kodeksa VIII sadaļā regulēta sevišķā tiesvedība medicīniska rakstura piespiedu līdzekļu pielietošanai (394.—405. p.), bet IX sadaļā — tiesvedība huligānisma lietās (406.—412. p.). Šai sevišķajā tiesvedībā ir zināma atšķirība procesuālo stadiju pēctecībā, bet jaunas stadijas tā neizveido.

Pirmā kriminālprocesa stadija ir krimināllietas ierosināšana. Šīs stadijas uzdevums ir noskaidrot krimināllietas ierosināšanas likumisko pamatu, t. i., nozieguma pazīmes. Ja notikumā nozieguma pazīmju nav vai ja ir juridiski šķēršļi lietas ierosināšanai (KPK 5. p.), krimināllietas ierosināšana jāatteic. Šo apstākļu noskaidrošana un izziņas iestādes, izmeklētāja, prokurora, tiesneša vai tiesas lēmums ierosināt vai neierosināt krimināllietu ir pirmās kriminālprocesa stadijas saturs.

Procesuālie līdzekļi pirmās stadijas uzdevumu īstenošanai ir informācijas iegūšana par nozieguma pazīmēm: notikuma vietas apskate (179. p. 2. d.), paskaidrojumu un izziņu pieprasīšana un citi līdzekļi, izņemot KPK paredzētās izmeklēšanas darbības (109. p. 4. d.).

¹ Kriminālprocesa pamatos un savienoto republiku kriminālprocesa kodeksos nav vārda «stadija»; šis jēdziens ir teorētisks un plaši tiek lietots arī tiesvedības praksē.

Otrā kriminālprocesa stadija ir pirmstiesas izmeklēšana. Lai lietu būtu iespējams sekmīgi izskatīt un izšķirt tiesā, ir nepieciešams jau pirms tam savākt vajadzīgos pierādījumus, tos pārbaudīt un novērtēt, celt apsūdzību, ja tam ir pamats, kā arī noskaidrot ar noziegumu nodarīto zaudējumu apmēru, nodrošināt to atlīdzināšanas iespējas, kā arī apkopot visus pierādījumus apsūdzības rakstā. Šie tad arī ir specifiskie pirmstiesas izmeklēšanas uzdevumi.

Procesuālie līdzekļi otrās stadijas uzdevumu īstenošanai ir izziņveža un izmeklētāja lēmumi un likumā paredzētās izmeklēšanas darbības (KPK 128.—213. p.).

Pirmstiesas izmeklēšana var norisināties divos veidos — kā izziņa un kā iepriekšējā izmeklēšana. Izziņa notiek vai nu vienkāršākajās krimināllietās kā patstāvīga pirmstiesas izmeklēšana (119. p.), vai arī jebkurā krimināllietā kā desmit dienu laikā izdarāma nozieguma pēdu atklāšana un nostiprināšana, pēc kuras lieta tiek nodota iepriekšējai izmeklēšanai (118. p.). Izziņa noris iepriekšējai izmeklēšanai noteiktajās procesuālajās formās, un to veic izziņas iestādes un izziņveži (izziņas izdarītāji). Iepriekšējo izmeklēšanu izdara Prokuratūras, Iekšlietu ministrijas un Valsts drošības komitejas izmeklētāji. Tā notiek lielum lielajā vairumā krimināllietu. Galvenā iepriekšējās izmeklēšanas atšķirība ir izmeklētāja kompetencē un lielākā procesuālajā neatkarībā (44. p. 2. d.), aizstāvja līdzdalībā iepriekšējā izmeklēšanā un procesa dalībnieku plašākās procesuālās garantijās.

Likumības ievērošanu visā pirmstiesas izmeklēšanas stadijā uzrauga prokurors (215. p.).

Trešā kriminālprocesa stadija ir apsūdzētā nodošana tiesai. Tās uzdevums ir panākt tādu stāvokli, lai tiesas sēdē nokļūtu tikai vispusīgi, pilnīgi un objektīvi izmeklētas lietas, kurās nav pieļauti likuma pārkāpumi. Šī stadija iestājas pēc tam, kad lieta ar prokurora apstiprinātu apsūdzības rakstu no pirmstiesas izmeklēšanas orgāniem saņemta tiesā. Ja, pārbaudot pirmstiesas izmeklēšanas materiālus, tiesnesis vai tiesa rīcības sēdē tos novērtē pozitīvi un neatrod šķēršļu lietas izskatīšanai tiesas sēdē, apsūdzētais tiek nodots tiesai. Viņš nonāk jaunā procesuālajā statusā — kļūst par tiesājamo ar visiem no tā izrietošajiem pienākumiem un tiesībām. Ja turpretim izrādās, ka nav pamata apsūdzētā nodošanai tiesai, krimināllietā tiek sūtīta papildizmeklēšanai vai papildizziņai vai arī tiek izbeigta (KPK 223. un 236. p.).

Tiesai nodošanas stadijas speciālais uzdevums tād ir, pirmkārt, noskaidrot pirmstiesas izmeklēšanas norises un tās rezultātu kvalitāti, to saskaņā ar likumu un, otrkārt, izlemt jautājumu par

apsūdzētā nodošanu tiesai, veicot arī tiesas sēdi sagatavotājas darbības. Sajās darbībās ietilpst tiesas sēdes rakstura un tās dalībnieku noteikšana (izbraukuma sesijā, atklātā vai slēgtā sēdē; ar valsts apsūdzētāja — prokurora piedalīšanos vai bez tā; aizstāvja, cietušā, liecinieku un citu procesa dalībniekuaicināšana).

Trešās stadijas uzdevumu īstenošanas procesuālie līdzekļi ir tiesneša vienpersonīga rīcība savas kompetences robežās vai rīcības sēdes lēmums par apsūdzētā nodošanu tiesai, lēmums par lietas izbeigšanu, ja tam ir pamats, tās apturēšanu vai sūtišanu papildizmeklēšanai (KPK 223.—240. p.).

Pēc apsūdzētā nodošanas tiesai seko krimināllietas iztiesāšana pirmās instances tiesā. Tā ir *ceturtā kriminālprocesa stadija*. Tajā lieta tiek izspriesta pēc būtības, izšķirot tiesājamā vainas un viņam piemērojamā soda jautājumus. Šai stadijai raksturīga atklātuma un tiesuuma principu pilnīga izpausme. Par galveno, centrālo šīs tiesvedības pōms jāuzskata arī tāpēc, ka, no vainas un soda noteikšanas viedokļa raugoties, visas procesuālās darbības, kas norisinājušās pirms tam, ir ar sagatavotāju raksturu: pirmstiesas izmeklēšanā tiek savākti un procesuāli nostiprināti pierādījumi, tiek formulēta apsūdzība; nododot apsūdzēto tiesai, tiek noskaidrots pamats un iespēja lietu iztiesāt. Taču būtu nepareizi lietas iztiesāšanu uzskatīt tikai par pirmstiesas izmeklēšanā noskaidroto apstākļu pārbaudi tiesas sēdē. Izskatot krimināllietu pirmajā instancē, tiesa rīkojas ne vien kā pierādījumu pārbaudes orgāns, bet arī kā patstāvīgs to savācējs, ja tas ir nepieciešams un iespējams. Jaunus pierādījumus tiesas sēdē var pieteikt procesa dalībnieki, bet tos var meklēt arī pati tiesa, piemēram, pilnā sastāvā izbraucot uz nozieguma notikuma vietu un izdarot tās apskati (KPK 291. p.) vai izmeklēšanas eksperimentu (292. p.), nosakot ekspertīzi (286. p.), nopratinot papildu lieciniekus, cietušos utt.

Procesuālie līdzekļi ceturtās stadijas uzdevumu īstenošanai ir tiesas izmeklēšana, tiesu debātes, tiesājamā pēdējais vārds, tiesas lēmumi un kriminālspriedums (KPK 276.—318. p.).

Nevar pievienoties uzskatam, ka krimināllietas iztiesāšanas stadijai padomju kriminālprocesā raksturīgs stingrs procesuālo funkciju nošķirojums starp apsūdzētāju (prokuroru), tiesu un aizstāvi, ka šeit notiek procesuāla sacīkste starp tiesībās līdzīgām pusēm — apsūdzību un aizstāvību, bet tiesas funkcija ir tikai izšķirt lietu pēc būtības ar savu spriedumu.¹ Tuvāks patiesībai ir

¹ М. С. Строгович. Курс советского уголовного процесса. Изд. Академии наук СССР, М., 1958, 84.—88. lpp.

prof. M. Čeļcova viedoklis, ka saskaņā ar spēkā esošo likumdošanu «padomju kriminālprocesā nav tāda procesuālo funkciju sadalījuma, uz kā balstās buržuāziskais kriminālprocess, padomju tiesai, tāpat kā prokuratūrai, izmeklēšanas un izziņas orgāniem, arī ir uzlikts pierādīšanas pienākums (Pamatu 3. un 20. p.) un prokurors tiesā nevis pārstāv apsūdzības varu, bet ir likumu izpildīšanas augstākās uzraudzības pārstāvis».¹

Procesuālā «sacikste» un «puses» padomju tiesvedībā ir tipiski civilprocesa elementi. Spēkā esošie kriminālprocesa likumi šādus jēdzienus nepazīst. Tie neatbilst padomju kriminālprocesa būtībai, jo tajā nav tiesībās vienlīdzīgu «pušu» un nav arī strīda par tiesībām, kā tas ir civilprocesā. Civilprocesuālo kategoriju pārņemšana kriminālprocesā raksturīga dažu atsevišķu padomju teorētiku uzskatiem,² bet tie maz spēj dot iztiesāšanas stadijas patiesās struktūras, rakstura un nozīmes noskaidrošanai padomju kriminālprocesā.

Iztiesāšanas stadija sastāv no tiesas sēdes sagatavojošās daļas (KPK 267.—275. p.), tiesas izmeklēšanas (276.—293. p.), tiesu debatēm un tiesājamā pēdējā vārda (294. un 295. p.). Tajā ietilpst arī sprieduma taisīšana un pasludināšana (297.—318. p.). Pirmajos trīs posmos aktīvi piedalās tiesa un procesa dalībnieki (243. p.), pēdējā — tikai tiesa. Nevienā no šiem posmiem tiesa nav arbitrs, kas izšķir strīdu jeb saciksti starp «pusēm»; tiesa aktīvi meklē patiesību lietā, ne vien pārbauda, bet arī pati vāc pierādījumus un tikai tad, kad ir noskaidrojusi apsūdzētā vainu, taisa notiesājošu spriedumu.

Visām pārējām *kriminālprocesa stadijām* ir vai nu tiesvedības likumības un pamatotības kontroles uzdevumi (kasācijas, tiesu uzraudzības un krimināllietu atjaunošanas stadija), vai likumīgā spēkā nākuša kriminālsprieduma realizācijas uzdevumi (sprieduma izpildīšanas stadija). Kasācijas kārtībā tiek pārbaudīta tādu kriminālspriedumu likumība un pamatotība, kuri vēl nav stājušies likumīgā spēkā, bet tiesu uzraudzības kārtībā un tad, ja lietu atjauno sakarā ar jaunatklātiem apstākļiem, — tādu kriminālspriedumu likumība un pamatotība, kuri jau ir stājušies spēkā, nodoti izpildīšanai vai pat ir jau izpildīti.

¹ М. А. Чельцов. Советский уголовный процесс, изд. 4-е. Госюриздат, М., 1962, 361. un 362. lpp.

² Skat. М. А. Шифман. Прокурор в уголовном процессе. Юридическое издательство Министерства юстиции СССР, М., 1948, 33.—62. lpp.

5. §. Kriminālprocesuālās tiesības, to raksturs un avoti

Kriminālprocesuālās tiesības ir padomju tiesību nozare. Tiesības iedalām nozarēs pēc tiesiskās regulēšanas priekšmeta. Lai izprastu kriminālprocesuālās tiesības, jānoskaidro divi jautājumi. Pirmais no tiem — kas ir šīs nozares tiesiskās regulēšanas priekšmets un kā tā regulē savu priekšmetu, citiem vārdiem, kāds ir kriminālprocesuālo tiesību raksturs. Otrais — kādos avotos atrodas šīs tiesību nozares normas, kāds ir šo avotu raksturs.

Kriminālprocesuālās tiesības un to raksturs

Kriminālprocesuālo tiesību priekšmets ir izziņas, iepriekšējās izmeklēšanas, prokuratūras un tiesas, kā arī procesa dalībnieku darbība tiesvedības uzdevumu realizēšanā, lai sasniegtu tiesvedības mērķi. Var arī teikt, ka šo tiesību priekšmets ir minēto krimināllietas virzītāju orgānu un tās dalībnieku darbības kārtība krimināllietā, saprotot ar to mērķtiecīgu, tiesvedības uzdevumiem atbilstošu lietas izmeklēšanu un izskatīšanu tiesā. Tātad kriminālprocesuālās tiesībās ietilpst normas, kas reglamentē pieļaujamās izziņveža, izziņas iestādes, izmeklētāja, prokurora un tiesas, kā arī procesa dalībnieku darbības krimināllietu izmeklēšanā un izskatīšanā tiesā. Tās nosaka procesuālo kārtību, lai likumības ietvaros optimāli nodrošinātu tiesvedības mērķa sasniegšanu.

Bet likumisku, tiesisku darbību vienmēr pavada tiesiskas attiecības, kas rodas starp tās subjektiem. Kriminālprocesuālā darbība saistās ar kriminālprocesuālajām attiecībām. Tātad kriminālprocesuālo tiesību regulēšanas priekšmetā ietilpst ne vien iepriekš nosaukto tiesību subjektu darbība, bet *tai līdztekus arī atbilstošās tiesiskās attiecības* viņu starpā — procesuālās attiecības. Tā, aplūkojot izmeklētāja un prokurora darbību krimināllietā, redzam, ka līdzās normām, kas nosaka, kā ierosināma un izmeklējama krimināllieta, tiek regulētas arī procesuālās attiecības viņu starpā. Piemēram, KPK 41. p. 1. daļā, 44. p. 1. un 2. daļā, 112. p. pēdējā teikumā, 115. p. 1., 2. un 3. daļā, 122. p. 3. daļā, 128. p. 3. daļā, 129. p. 3. daļā, 134. p. 3. daļā.

Procesuālā darbība un procesuālās attiecības nevar būt pretunā ar vispārīgajiem sociālistisko tiesību pamatiem — sociālistisko demokrātismu un humānismu. Tāpēc kriminālprocesuālajās tiesībās ietilpst arī vispārīgi noteikumi, kas gan neregulē procesuālo tiesību subjektu darbību un viņu tiesiskās attiecības tieši, bet

nosaka to vispārīgo ievirzi un raksturu, kam jāsakā ar sociālistisko tiesību būtiskajiem pamatiem. Šā iemesla dēļ kriminālprocesuālo tiesību regulēšanas priekšmetā ietilpst arī tiesvedības pamatprincipi.

Summējot teikto, *kriminālprocesuālās tiesības varam definēt kā normu kopumu, kas regulē kriminālprocesuālo darbību un tās pamatprincipus, kā arī tiesiskās attiecības, ko rada šīs darbības īstenošana.*

Tiesiskās regulēšanas priekšmets vispārīgos vilcienos nosaka attiecīgās tiesību nozares saturu, bet to neraksturo pilnīgi. Kriminālprocesuālo tiesību raksturošanai tuvāk jāaplūko to sakarība ar citām tiesību nozarēm un arī principiāli jākonstatē to specifika.

Kriminālprocesuālās tiesības pretēji materiālajām tiesībām (piemēram, krimināltiesībām) nenosaka nekādas tiesības un neuzliek pienākumus ārpus konkrētās krimināllietas. Kā jau teikts, tās «dzīvo» tikai krimināllietā no tās ierosināšanas brīža līdz kriminālsprieduma izpildīšanai.

Kriminālprocesuālās tiesības pretēji civiltiesībām nosaka arī vienpusīgas subjektu tiesības, kurām nekorespondē citu tiesību subjektu pienākumi. Piemēram, izmeklētāja vai prokurora tiesībai ierosināt krimināllietu neatbilst kāda cita subjekta pienākums pakļauties šās tiesības realizācijai, jo krimināllietas tiek ierosinātas nevis pret personām, bet sakarā ar konstatētām nozieguma pazīmēm (KPK 3. p.). Lietas ierosināšana neskar pilsoņu subjektīvās tiesības. Tāpat tiesībai izmeklēt krimināllietu savas piekritības robežās, atzīt cietušo par civilprasītāju, sastādīt apsūdzības rakstu un daudzām citām izmeklētāja tiesībām nestāv pretim kāda cita tiesību subjekta pienākumi.

Kriminālprocesā subjekta tiesības bieži sakrīt ar viņa pienākumu. Pamats tam ir procesa virzītāju valsts orgānu un amatpersonu tiešs amata pienākums cīnīties ar noziegumiem likumā paredzētā kārtībā. Tā, piemēram, izmeklētāja tiesība ierosināt krimināllietu, ja atklātas nozieguma pazīmes, pieņemt savā izmeklēšanā piekritīgu lietu, celt apsūdzību, formulējot to un nosakot tās apjomu, tiesība sastādīt apsūdzības rakstu, kad pabeigta izmeklēšana, reizē ir arī viņa pienākums. Tas pats sakāms arī par citu procesuālās darbības subjektu tiesībām. Liecinieka un cietušā tiesība liecināt ir arī viņu pienākums, par kura neizpildīšanu draud sods. Prokurora tiesība uzraudzīt likumu izpildīšanu iepriekšējā izmeklēšanā ir arī viņa pienākums. Tāpat sakrīt tiesas tiesība izskatīt krimināllietu ar tās pienākumu noteiktā termiņā to darīt utt. Tomēr šāda tiesību un pienākumu sakrīšana kriminālprocesā vērojama tikai tur,

kur skartas valsts un sabiedrības būtiskas intereses, kas saistās ar tiesvedības mērķa sasniegšanu. Daudzām citām procesuālajām tiesībām nav šāda rakstura. Piemēram, tiesājamā, cietušā un civilprasītāja tiesība iesniegt kasācijas sūdzību nepavisam nenozīmē viņu pienākumu to darīt. Apsūdzētā tiesība uz aizstāvi nenozīmē apsūdzētā pienākumu aizstāvi pieņemt u. tml.

*Kriminālprocesuālajām tiesībām sevišķi zīmīgs ir to spilgti izteiktais piespiedu raksturs*¹, jo bez piespiedu normām šimbrīžam vēl nav iespējama sekmīga cīņa ar noziegumiem. Šāds raksturs gan piemīt tikai tām normām, kas reglamentē procesa virzītāju orgānu darbību. Piemēram, vairums pirmstiesas izmeklēšanas darbību ir ar piespiedu raksturu. Ikviens izmeklētāja lēmums, kas izmeklējamā krimināllietā pieņemts saskaņā ar likumu, obligāti jāizpilda visām iestādēm, uzņēmumiem, organizācijām, amatpersonām un pilsoņiem (KPK 44. p. 6. d.). Piespiedu kārtā notiek kriminālsprieduma un tiesas lēmumu izpildīšana utt.

Visās piespiedu rakstura kriminālprocesuālo tiesību normās kompetentā subjekta tiesībām atbilst noteikti citu subjektu pienākumi.

Tas, ka dažas sabiedriskās kārtības sargāšanas funkcijas tagad ir nodotas sabiedriskajām organizācijām, aizstājot piespiešanu ar morālo ietekmi, ar pārliecināšanu, negroza kriminālprocesa institūtu pamatraksturu. Tie tāpat ir viens no valsts tiesiskajiem līdzekļiem cīņai ar noziedzību. Bet tiesības nav nekas bez aparāta, kurš spēj piespiest, lai tiesību normas ievērotu.² Kriminālprocesuālo normu tipiskā pamatiezīme joprojām ir to piespiedu raksturs, bet procesuālajām attiecībām, kas pavada to realizāciju, tipisks ir varas attiecību raksturs, jo kriminālprocesuālās tiesības organizē un nodrošina pareizu valsts piespiešanas pielietošanu kriminālās represijas formā.³

Visai principiāla kriminālprocesuālo tiesību iezīme ir tā, ka šī tiesību nozare atšķirībā no citām padomju sociālistisko tiesību

¹ Par piespiešanu un pārliecināšanu skat. plašo I. Rebanes monogrāfiju *И. Ребане. Убеждение и принуждение в деле борьбы с посягательствами на советский правопорядок*. Гарту, 1966.

Uzsverot kriminālprocesuālo tiesību piespiedu raksturu, kas to atšķir no citām tiesību nozarēm, piemēram, civilprocesa, tomēr jāpatur vērā, ka arī kriminālprocesa normu realizēšanā piespiešana iestājas tikai tad, ja šīs normas labprātīgi nepilda, pārkāpj.

² *V. I. Ļeņins*. Raksti, 25. sēj., 433. lpp.

³ *Б. А. Галкин*. Советский уголовно-процессуальный закон. Госюриздат, М., 1962, 60. un 74. lpp. Sal. arī *П. С. Элькин*. Сущность советского уголовно-процессуального права. Изд. Ленинградского университета, 1963, 32. lpp.

nozārēm kalpo sociālistisko sabiedrisko attiecību nostiprināšanai tikai tad, kad tās kļuvušas par noziedzīgu nodarījumu objektu.

Tāpat kā visas tiesību nozares, arī kriminālprocesuālās tiesības nav kaut kas sastindzis, nekustīgs; vēsturiskajā procesā tās nepārtraukti mainās atbilstoši ekonomisko apstākļu maiņai, tās pārveidojas līdztekus sabiedrisko attiecību attīstībai.¹

Kriminālprocesuālo tiesību avoti

Padomju Savienībā un savienotajās republikās *kriminālprocesa normas rada tikai ar likumiem un PSRS un savienoto republiku augstāko padomju prezidiju dekrētiem*. Parašas un tiesu precedenti nav padomju kriminālprocesuālo tiesību avoti. Par tiesību avotiem nevar uzskatīt arī PSRS Augstākās Tiesas Plēnuma un savienoto republiku augstāko tiesu plēnumu lēmumus. Augstākās Tiesas Plēnums savos lēmumos un vadošajos izskaidrojumos konstatē tiesu praksē pieļautās kļūdas un dod norādījumus likuma pareizai izpratnei un piemērošanai. Augstākās Tiesas Plēnuma lēmumi atsevišķās krimināllietās un Plēnuma vadošie izskaidrojumi atšķiras ar to, ka pēdējos dod uz tiesu prakses vispārīguma pamata un tie ir obligāti visām tiesu iestādēm. Plēnuma vadošie izskaidrojumi nerada tiesību normas, kaut arī tiem piemīt dažas tiesību normu pazīmes; tiem ir tiesisks raksturs, un tie domāti nevis vienreizējai, bet gan daudzkārtējai piemērošanai.

Laika posmā no KPFSR Kriminālprocesa kodeksa spēkā stāšanās līdz jauno Kriminālprocesa pamatu pieņemšanai (1923.—1958. g.) kriminālprocesuālās kārtības grozījumi un papildinājumi nereti tika izdarīti nevis ar likumu, bet galvenokārt ar PSRS Augstākās Tiesas Plēnuma lēmumiem. Tāpēc arī teorijā bija ieviesies uzskats, ka PSRS Augstākās Tiesas Plēnuma lēmumi var radīt tiesības, ka tie ir viens no padomju tiesību avotiem. Tā, piemēram, prof. M. Čelcovs rakstīja: «Strīdus jautājums par to, vai par procesuālo tiesību avotiem var uzskatīt arī PSRS Augstākās Tiesas Plēnuma lēmumus, jāizšķir pozitīvi.»² Tāds pats viedoklis bija arī prof. A. Depisovam³ un PSRS Zinātņu akadēmijas Tiesību institūtam⁴. Vēlāk M. Čelcovs savās kriminālprocesa mācību grāmatās šo atzinu neuzturēja spēkā. Sai jautājumā par pareizu jāatzīst otra redzamākā

¹ Skat. par šo jautājumu darbu *Б. А. Галкин. Советский уголовно-процессуальный закон*. Госюриздат, М., 1962, 40.—55. lpp.

² Skat. *М. А. Чельцов. Уголовный процесс*. Юридическое издательство Министерства юстиции СССР, М., 1948, 27. un 28. lpp.

³ *А. И. Денисов. Теория государства и права*. Юриздат, М., 1948, 447. un 448. lpp.

⁴ Skat. ievadrakstu žurnālā «Советское государство и право», 1956. g. 8. nr.

padomju procesuālista — prof. M. Strogoviča nostāja. Jau 1946. gadā viņš rakstīja, ka Augstākās Tiesas lēmumi tiesības nevar radīt, jo tiesa nav likumdevējs orgāns.¹

Strīdu var uzskatīt par izšķirtu ar 1957. g. 12. februārī pieņemto Nolikumu par PSRS Augstāko Tiesu, kura 9. pants tieši nosaka, ka Plēnums dod tiesām vadošus izskaidrojumus par likumu piemērošanu, izskatot lietas tiesā. Tagad padomju tiesību teorijā un arī kriminālprocesa teorijā nav domstarpību par to, ka Augstākās Tiesas Plēnums tiesību normas nerada.

Līdz 1957. gadam saskaņā ar PSRS Konstitūcijas 14. pantu likumdošana par tiesvedību (kriminālprocesu un civilprocesu) ietilpa Vissavienības kompetencē. 1957. g. 11. februārī PSRS Augstākā Padome pieņēma likumu, ar kuru likumdošana par savienoto republiku tiesu iekārtu, kā arī civilā, kriminālā un procesuālā likumdošana tika nodota savienoto republiku pārziņā. Pēc PSRS un savienoto republiku kriminālprocesa pamatu pieņemšanas, kas notika 1958. g. 25. decembrī, laikā no 1959. gada līdz 1961. gadam visās savienotajās republikās tika izstrādāti, pieņemti un stājās spēkā kriminālprocesa kodeksi.

Tādā kārtā *kriminālprocesuālo tiesību avotos ietilpst Vissavienības likumi, kas ir saistoši visām savienotajām republikām, un republikāniskie likumi, kas ir saistoši attiecīgās savienotās republikas teritorijā.*

Pie tādiem Vissavienības likumiem, kam ir ekskluzīvi procesuāls saturs vai kas daļēji regulē arī kriminālprocesu, pieder virkne likumdošanas aktu (skat. 50. lpp.).

Pie republikāniskajām kriminālprocesa tiesībām pieder visu savienoto republiku kriminālprocesa kodeksi. Tagad, pēc 1959.—1961. gados paveiktās jaunās kodifikācijas, katrā savienotajā republikā ir spēkā savs Kriminālprocesa kodekss. Latvijas PSR Kriminālprocesa kodekss pieņemts 1961. g. 6. janvārī, bet stājies spēkā un tiek piemērots ar 1961. g. 1. aprīli.

Dažās mūsu republikai teritoriāli tuvākajās savienotajās republikās kriminālprocesa kodeksi pieņemti un stājušies spēkā šādos termiņos: KPFSR KPK pieņemts 1960. g. 27. oktobrī (stājies spēkā 1961. g. 1. janvārī), Ukrainas — 1960. g. 28. decembrī (stājies spēkā 1961. g. 1. aprīlī), Baltkrievijas — 1960. g. 29. decembrī (stājies spēkā 1961. g. 1. aprīlī), Igaunijas — 1961. g. 6. janvārī (stājies spēkā 1961. g. 1. aprīlī), Lietuvas — 1961. g. 26. jūnijā (stājies spēkā 1961. g. 1. septembrī).

¹ М. С. Строгович. Уголовный процесс. М., 1946, 90. лpp. Skat. arī tā paša autora darbu Курс советского уголовного процесса. Изд. Академии наук СССР, М., 1958, 39. лpp.

Visi republikānisko kriminālprocesuālo tiesību kopojumi — kodeksi ir izveidoti, balstoties uz 1958. g. 25. decembra Kriminālprocesa pamatiem, tāpēc principiāli tie ir vienveidīgi, bet katram no tiem ir savas īpatnības gan procesuālo institūtu izveidē, gan atsevišķu normu noteikumos.¹

Par Latvijas PSR kriminālprocesuālo tiesību attīstību un Kriminālprocesa kodeksa izstrādāšanu skat. 2. nodaļu — Kriminālprocesa likums un tā attīstība.

6. §. Kriminālprocesuālās tiesības padomju tiesību sistēmā

*Ikvienas tiesību nozares vietu padomju sociālistisko tiesību sistēmā nosaka tiesiskās regulēšanas priekšmeta un metodes īpatnības, kā arī sakars ar citām tiesību nozarēm.*²

Kriminālprocesuālās tiesības ietilpst vispārējā padomju tiesību sistēmā kā to atsevišķa nozare, kuras tiesiskās regulēšanas priekšmets ir tiesvedības subjektu darbība krimināllietu izmeklēšanā un iztiesāšanā. Kriminālprocesuālās tiesības šajā sistēmā nestāv izolēti, tām ir savas radniecīgās tiesību nozares, kas ar tām cieši saistītas un zināmā mērā ietekmē to saturu.

Kriminālprocesuālo tiesību sakars ar valsts tiesībām redzams no to kopīgajiem principiālajiem pamatiem, kas ietverti Konstitūcijā.³

Ar administratīvajām tiesībām kriminālprocesu saista jau tas vien, ka dažādi administratīvie orgāni kā izziņas orgāni ir pilnvaroti veikt procesuālas darbības (KPK 116. un 119. p.). Liela loma kriminālprocesā ir arī kriminālās meklēšanas pasākumiem, ko veic administratīvi (izziņas) orgāni (KPK 117. p. un 44. p. 5. d.).

Ciešs sakars kriminālprocesam ir *ar tiesu un prokuratūras organizāciju*, bet kriminālprocesuālajām tiesībām — ar tām tiesību nozarēm, kas šo organizāciju regulē.

¹ Visu savienoto republiku Kriminālprocesa kodeksu īpatnības ir aplūkotas krājumā Об уголовно-процессуальном законодательстве союзных республик. Сборник статей под ред. Д. С. Карева. Госюриздат, М., 1962.

Par Latvijas PSR KPK īpatnībām skat. šai krājumā rakstu А. А. Луеде. Об уголовно-процессуальном кодексе Латвийской ССР. 273.—303. lpp.

² С. С. Алексеев. Общие теоретические проблемы системы советского права. Госюриздат, 1961, 5. lpp.; Н. Г. Александров, Ф. И. Калинычев и др. Теория государства и права. Изд. «Юридическая литература», М., 1968, 585.—594. lpp.

³ Skat. Н. Н. Полянский. Вопросы теории советского уголовного процесса. М., 1956, 227. lpp.; Теория государства и права. Изд. «Юридическая литература», М., 1968, 595.—607. lpp.

Tā, piemēram, tiesu iekārtas tiesībās ir noteikti tiesu iestāžu organizācijas principi un struktūra, kas lielā mērā ietekmē to procesuālo normu saturu, kuras gan principiāli, gan pēc būtības regulē krimināllietu izskatīšanu tiesā. Tas pats sakāms arī par izmeklēšanas iestāžu organizāciju. Administratīvo tiesību normas, kā jau minēts, saskaras ar kriminālprocesuālajām tiesībām tai daļā, kas regulē pirmstiesas izmeklēšanu. Līdzīgi varam raksturot prokuratūras organizācijas un uzraudzības tiesību saskari ar procesuālajām tiesībām. Visos šais gadījumos saskare starp nosauktajām tiesību normām iet tiktāl, cik jebkāda orgāna darbībai ir nepieciešama noteikta tā struktūra. Arī procesuālā darbība paredz kompetento valsts orgānu zināmu izveidojumu. Pretējā gadījumā tā nebūtu iespējama.

Kriminālprocesuālās tiesības ir cieši saistītas ar *materiālajām krimināltiesībām*, jo abas šīs tiesību nozares sargā valsti, sabiedrību un pilsoņus pret sabiedriski bīstamiem nodarījumiem. Krimināltiesībās regulēti vispārīgie kriminālatbildības nosacījumi, noteikti nodarījumi, par kuriem draud kriminālatbildība, paredzot arī sankcijas par tiem. Kriminālprocesā turpretim noteikts, kas, kādā ceļā un kārtībā konstatē kriminālatbildības iestāšanos un izrauga sodu attiecīgam noziegumam paredzētās sankcijas robežās.¹

Daudz kopīga kriminālprocesam ir ar *civilprocesu*, jo abās šajās tiesību nozarēs regulēta jurisdikcijas kārtība. To uzdevums ir nodrošināt valsti un pilsoņus pret likumpārkāpumiem. Viens un tas pats tiesu orgāns — tautas tiesa izspriež lielum lielo vairumu krimināllietu un civillietu, tāpēc abām šīm nozarēm ir kopīgas formas un principi, kas regulē tiesas organizāciju un darbību. Taču kriminālprocesu un civilprocesu atšķir svarīgas īpatnības. Tiem ir dažādi tiesvedības objekti, dažādas darbības metodes un raksturs, citāds tiesas pilnvaru apjoms un procesa dalībnieku tiesiskais stāvoklis.²

Kriminālprocess tiek realizēts valsts un sabiedrības interesēs. Tā *objekts* ir noziegumu izdarījušās personas kriminālatbildība, tās vaina sabiedriski bīstamā nodarījumā. Tāpēc kriminālprocess sākas un noris neatkarīgi no ieinteresēto personu (cietušā, vainīgā) gribas. Procesuālajai darbībai šeit raksturīga piespiešanas

¹ Kriminālprocesa un krimināltiesību sakars un savstarpējā ietekme ir plaši iztīrāta literatūrā. Skat. *Б. А. Галкин*. Советский уголовно-процессуальный закон. Госюриздат, М., 1962, 116.—136. lpp.

² *Б. А. Галкин*. Советский уголовно-процессуальный закон. Госюриздат, М., 1962, 139. un 140. lpp. Skat. arī *М. А. Чельцов*. Советский уголовный процесс, изд. 4-е. Госюриздат, М., 1962, 19. lpp.

metodes lietošana. Krimināllietas gaitu un likteni nosaka valsts orgāni, kas virza procesu. To lēmumus var pārsūdzēt, bet nevar atteikties no to izpildīšanas.

Civilprocesam turpretim ir tiesiska strīda raksturs. Tas sākas ar prasības pieteikumu tiesā un nav saistīts ar pirmstiesas izmeklēšanu. Tā objekts ir strīdus pušu (pilsoņu, iestāžu, organizāciju) tiesību un pienākumu konstatēšana. Ieinteresētās puses tiesā iesniegto prasību pretējā puse var atzīt, bet var arī apstrīdēt. Civilprocesa metode ir pušu sacīkste par savām tiesībām, viņu dispozitīva rīcība ar tām. Tiesas pilnvaru apjomu lielā mērā ierobežo pušu griba: tās var atteikties pat no savu tiesas atzīto tiesību realizācijas.

7. §. Procesuālās attiecības

Tiesību normas, regulējot cilvēku darbību, viņu uzvešanos, nosaka arī viņu savstarpējās tiesības un pienākumus, t. i., regulē *tiesiskās attiecības* viņu starpā.

Kriminālprocesam raksturīga procesa virzītāju valsts orgānu un procesa dalībnieku likumā noteiktā darbība krimināllietu izmeklēšanā un iztiesāšanā. Taču šī procesuālā darbība tiesvedības saturu neizsmēļ. Tai raksturīgas arī tiesiskās attiecības, kas rodas starp procesuālās darbības subjektiem, kad tie īsteno savas likumā noteiktās tiesības un pilnvarojumus un izpilda pienākumus. Šīs tiesiskās attiecības sauc par *kriminālprocesuālām attiecībām*.¹

¹ Jautājums par kriminālprocesuālo attiecību būtību, nozīmi un raksturu padomju juridiskajā literatūrā ir strīdus jautājums. Daži kriminālprocesuālās attiecības tuvina civilprocesuālo attiecību tipam (M. Strogovičs, V. Livšics, P. Elkinda u. c.) un sakarā ar to arī kriminālprocesu iztulko kā sacīkstes veida darbību starp tiesībās vienlīdzīgām pusēm. Citi turpretim šādu struktūru noraida un kriminālprocesuālās attiecības atvasina no valsts orgānu pilnvarojuma cīnīties ar noziedzību un no pilsoņu tiesību un likumisko interešu aizsardzības (N. Poljanskis, M. Ceļcovs, B. Galkins u. c.).

Kriminālprocesuālo attiecību teorētisku iztirzājumu skat. darbos С. Ф. Кечекьян. Правоотношения в социалистическом обществе. Изд. Академии наук СССР, 1958; Л. С. Явич. Проблемы правового регулирования советских общественных отношений. Госюриздат, 1961; М. С. Строгович. Уголовно-процессуальное право в системе советского права. Ж. «Советское государство и право», 1957; В. Лившиц. Процессуальное правоотношение в советском уголовном процессе. Ж. «Советское государство и право», 1949; П. С. Элькин. Сущность советского уголовно-процессуального права. Изд. Ленинградского университета, 1963; Б. А. Галкин. Советский уголовно-процессуальный закон. Госюриздат, М., 1962.

Kriminālprocesuālo attiecību raksturs atbilst kriminālprocesuālo tiesību raksturam un īpatnībām. Procesuālās attiecības rodas, kad realizē divpusīgas un daudzpusīgas procesuālās normas, t. i., tādas, kurās noteiktām viena subjekta tiesībām atbilst citu pienākums. Piemēram, izmeklētāja tiesībai aicināt apsūdzēto apsūdzības uzrādīšanai un nopratināšanai (KPK 147. p.) atbilst pēdējā pienākums ierasties (148. p.). Bet viņu savstarpējās tiesiskās attiecības ar to nav izsmeltas, jo likums īpaši reglamentē gan kārtību, kādā apsūdzētajam uzrādāma apsūdzība (150. p.), gan kārtību, kādā viņš jānopratina (151.—154. p.). Izmeklētājam bez tam ir tiesība apsūdzēto, kurš neierodas bez dibinātiem iemesliem, atvest piespiedu kārtā (149. p. 1. d.); bez jebkāda aicinājuma piespiedu kārtā var atvest tādu apsūdzēto, kurš slēpjas no izmeklēšanas vai kuram nav noteiktas dzīves vietas (149. p. 3. d.).

Kā redzam, procesuālajām attiecībām starp izmeklētāju un apsūdzēto apsūdzības uzrādīšanā ir *varas attiecību* raksturs.¹ Varas attiecību raksturs piemīt daudzām procesuālajām attiecībām, kas rodas izmeklēšanas darbību norisē, piemēram, kratišanā (171. p., 173. p.), aresta uzlikšanā mantai (175. p.), aplūkošanā (182. p.) utt. Varas attiecības raksturīgas arī daudzām prokurora un tiesas procesuālajām darbībām, jo personas interesēm un uzvedībai kriminālprocesā jāpakļaujas valsts un sabiedrības interesēm cīņā ar noziegumiem. Krimināltiesiskā cīņa ar noziegumiem bez piespiešanas nav iespējama. Piespiešana kriminālprocesā nepieciešama, lai būtu iespējams sekmīgi realizēt tā uzdevumus un mērķi.

Tātad kriminālprocesuālajām attiecībām raksturīgas varas attiecības.² Sai ziņā kriminālprocesuālās attiecības atšķiras no civilprocesuālajām attiecībām, kurām šī iezīme nav tipiska.

Tācu *tiesiskās attiecības kriminālprocesā*, kurām raksturīga piespiešanas iespēja, *nebūtu pareizi saprast tikai kā varas attiecības*. Kā apsūdzētajam, tā jebkuram pilsonim, kura intereses skar procesuālā darbība (pratināšana, kratišana, izņemšana u. tml.), gan ir pienākums pakļauties, piemēram, izmeklētāja saskaņā ar likumu pieņemtajiem lēmumiem, izpildot tos (KPK 44. p. 6. d.), bet viņiem ir arī tiesības sakarā ar jebkuru procesuālu darbību. Pilsoņi, nokļūdami sociālistiskās tiesvedības orbitā, nekļūst par tās objektu, viņi saglabā savas subjektīvās tiesības; kriminālprocesa normas dod viņiem iespēju gādāt par savu likumisko interešu aizsardzību.

¹ Varas attiecību aplūkojumu kriminālprocesā skat. darbā П. С. Элькиндр. Сущность советского уголовно-процессуального права. Изд. Ленинградского университета, 1963, 31.—39. un 69.—71. lpp.

² Krieviski «varas attiecības» ir «властеотношение».

Tā, piemēram, apsūdzētais gan tiek pakļauts varas attiecībām sakarā ar aicinājumu pie izmeklētāja apsūdzības celšanai un nopratināšanai, taču viņam reizē ar to ir virkne tiesību, kas nodrošina viņa interešu aizsardzību: tiesība iepazīties ar apsūdzības saturu ne vēlāk kā 48 stundu laikā no brīža, kad pieņemts lēmums par viņa saukšanu pie kriminālatbildības, bet katrā ziņā ne vēlāk kā viņa ierašanās vai piespiedu atvešanas dienā (KPK 150. p. 1. d.); tiesība prasīt nopratināšanu nekavējoties pēc apsūdzības uzrādīšanas (151. p. 1. d.); tiesība izlasīt nopratināšanas protokolu un tiesība prasīt, lai protokolu papildina un izlabo saskaņā ar viņa liecību (153. p. 3. d.); tiesība savu liecību pēc nopratināšanas uzrakstīt pašrocīgi (154. p.); tiesība pieteikt lūgumus un iesniegt sūdzības par izmeklētāja rīcību (95. p. 3. d., 220. p.) un citas tiesības. Tātad apsūdzības celšanas institūta realizācijā rodas ne vien varas attiecības, kur piespiešanai korespondē tikai pienākumi, bet arī divpusīgas vai pat daudzpusīgas tiesiskas attiecības. Piemēram, kad apsūdzību ceļ pret nepilngadīgo un to pratina, šais attiecībās iekļaujas arī aizstāvis (96. p. 3. d.), vecāki vai citi likumiskie pārstāvji, vai pedagogs (152. p.).

Šāda procesuālo attiecību struktūra, kur vienpusīgam pilnvarojumam uz procesuālajām piespiedu darbībām pretīm stāv pienākumu nesēja tiesības, ne vien ataino mūsu kriminālprocesa humānismu un personas garantijas, bet sniedz garantijas arī lietas apstākļu vispusīgai, pilnīgai un objektīvai noskaidrošanai, pasargā nevainīgo no saukšanas pie kriminālatbildības un notiesāšanas, tātad kalpo kriminālprocesa uzdevumu realizācijai.

Saprotot kriminālprocesuālās attiecības kā tiesiskas attiecības, kas pastāv starp tiesvedības subjektiem viņu procesuālajā darbībā, tomēr *nav nekāda pamata procesuālo darbību reducēt uz procesuālajām attiecībām, izskaidrojot visu kriminālprocesu tikai kā tiesisku attiecību kompleksu.*

Šāda teorija, kas procesu izskaidroja kā tiesisku attiecību (der Prozess als Rechtsverhältnis), 19. gs. beigās radās Vācijā un vēlāk atrada savus apoloģētus starp cariskās Krievijas procesuālistiem. Vācijā tās rašanos pieņēms saistīt ar O. Bilovu¹, kurš šo teoriju izveidoja civilprocesā. R. Kolars² un K. Birkmeiers³ to attīstīja kriminālprocesā, tāpat kā dažus gadus vēlāk cariskajā Krievijā to darīja M. Rozins⁴. Šīs teorijas vispārinātā būtība ietverama dažās tēzēs:

¹ O. Bülow. Die Lehre von den Prozesseinreden und Prozessvoraussetzungen. Berlin, 1868.

² R. Kohler. Der Prozess als Rechtsverhältnis. 1888.

³ K. Birkmeyer. Das deutsche Strafprozessrecht. Berlin, 1898.

⁴ M. Розин. Уголовное судопроизводство. М., 1914.

криминалprocess (tāpat kā civilprocess) ir tiesisks strīds starp apsūdzību un aizstāvību, t. i., starp ieinteresētajām «pusēm»; strīda priekšmets — apsūdzētā kriminālatbildība, un to izšķir neatkarīga un indifferenta tiesa, kas ir it kā vidutājs starp «pusēm». Tādā kārtā viss process ir tiesisku attiecību komplekss starp pusēm un tiesu.

Šīs konstrukcijas mākslotība ir acīmredzama. Pirmkārt, tā neaptver visu procesu, jo pirmstiesas izmeklēšanā «puses» un «indiferentu arbitru» nav iespējams konstruēt. Otrkārt, tā pilnīgi ačgārni parāda valsts varas un tās orgāna — tiesas uzdevumus un situāciju cīņā ar noziegumiem, aizplīvuro patiesās varas attiecības, kas raksturīgas kriminālprocesam un ir nepieciešamas sekmīgam noziegumu apkarošanas darbam.

Taču arī padomju teorijā vairāki zinātnieki kriminālprocesu vai nu pilnībā izskaidro kā tiesisku attiecību kompleksu un apsūdzību saprot kā kriminālu prasību, par ko notiek «pušu» strīds, kuru izšķir tiesa¹, vai arī procesuālajām attiecībām tiesvedībā ierāda nesamērīgi lielu vietu un par galveno kriminālprocesā uzskata tiesisko attiecību kārtību².

Taču kriminālprocess pastāv nevis tiesisku attiecību kārtīšanai starp pilsoņiem, bet cīņai ar noziegumiem. Kriminālprocesuālo attiecību vienā polā pa lielākai daļai atrodas varas orgāns, kam likumā uzlikts pienākums ierosināt krimināllietas, tās izmeklēt un iztiesāt. Tāpēc šīm attiecībām ir varas attiecību raksturs. Kriminālprocesuālās attiecības gan reprezentē tiesisko sakaru starp tiesvedības subjektiem, bet tajās dominē attiecības starp valsts varas orgāniem un pilsoņiem. Daži padomju procesuālisti pat uzskata, ka procesuālās attiecības var pastāvēt vienīgi starp valsts varas orgāniem un pilsoņiem, t. i., ka šais attiecībās visos gadījumos vienā pusē ir kāds no procesa virzītājiem orgāniem (tiesa, tiesnesis, prokurors, izmeklētājs, izziņas orgāns). No tā, ka procesuālo attiecību vienā pusē vienmēr ir valsts orgāns, viņi secina, ka tās vienmēr ir varas attiecības.³

Šis viedoklis nav pareizs. Tas neatbilst spēkā esošajiem kriminālprocesa likumiem. Tiesiskas attiecības kriminālprocesā rodas

¹ М. О. Шифман. Прокурор в уголовном процессе. Юридическое издательство Министерства юстиции СССР, М., 1948, 33.—36. lpp.

Uzskats, ka tiesību būtība pastāv tiesiskajās attiecībās, ir nemarksistisks un aplams. Uz to ir norādījis jau P. Stučka. Skat. par šo jautājumu rakstu Г. Я. Клява. Роль П. И. Стучки в развитии марксистско-ленинской общей теории права. Сб. О теоретическом наследии П. И. Стучки в советской правовой науке. Рига, 1965, 120. lpp.

² М. С. Строгович. Уголовный процесс. М., 1946, 9. un 10. lpp.; tā paša autora Природа советского уголовного процесса и принцип состязательности. Юриздат, М., 1939, 68.—70. lpp.; П. С. Элькинд. Сущность советского уголовно-процессуального права. Изд. Ленинградского университета, 1963, 5.—86. lpp.

³ Н. Н. Полянский. Вопрос теории советского уголовного процесса. М., 1956, 50. lpp.; Б. А. Галкин. Советский уголовно-процессуальный закон. Госюриздат, М., 1962, 73., 74. un 76. lpp.; П. С. Элькинд. Сущность советского уголовно-процессуального права. Изд. Ленинградского университета, 1963, 32. lpp.

visur, kur vien procesuālās darbības subjekti īsteno savas tiesības un izpilda pienākumus. Tāpēc arī attiecības starp apsūdzēto un viņa aizstāvi, starp cietušo un viņa pārstāvi, starp nepilngadīgo tiesājamo un viņa likumisko pārstāvi ir procesuālas attiecības, jo šie pilsoņi īsteno savas tiesības un izpilda pienākumus kriminālprocesā.

Izņēmumi no procesuālo varas attiecību dominantes ir arī personīgās apsūdzības lietas (lietas par apvainojumu, neslavas celšanu, tišu sišanu, viegļiem miesas bojājumiem bez veselības satricinājuma), kur cietušais pilsonis uzstājas kā apsūdzētājs (KPK 111. p. 2. punkts un 265. p.), un civilprasība krimināllietā (101. p.).

Daudzu *kriminālprocesa normu saturs īstenojas arī ārpus tiesiskajām attiecībām*. Tas notiek visos gadījumos, kad norma satur tikai procesa virzītāja orgāna pilnvarojumu — pienākumu tāpēc, ka valsts viņam uzticējusi krimināltiesisko ciņu ar noziegumiem visas sabiedrības interesēs (krimināllietas ierosināšana, tās apturēšana, izbeigšana, virzīšana uz tiesu u. tml.).

Raksturojot kriminālprocesuālās attiecības, nevar pāriet garām vēl vienai to īpatnībai: šajās attiecībās īstenojas ne vien kriminālprocesa, bet daļēji arī krimināltiesību normu saturs. Tādas darbības kā apsūdzētā saukšana pie kriminālatbildības (145. un 146. p.), apsūdzības grozīšana un papildināšana (156. p.), krimināllietas izbeigšana pret apsūdzēto (208. un 212. p.), apsūdzības raksta sastādīšana (209. p.), apsūdzētā nodošana tiesai (223. p.), kriminālsprindums (304. p.) u. c. saistās ar krimināllikuma piemērošanu, tajās acīmredzami realizējas krimināllikuma saturs.

8. §. Procesuālā kārtība un procesuālā forma

Procesuālā kārtība ir Kriminālprocesa kodeksā paredzētā kārtība, kādā noris visas nepieciešamās un pieļaujamās darbības, lai konstatētu noziegumu, noskaidrotu vainīgo un piemērotu tam taisnīgu iedarbības līdzekli, kā arī lai pārbaudītu krimināllietu ierosināšanas, izmeklēšanas un iztiesāšanas likumību un pamatotību. Krimināllietas drīkst ierosināt, izmeklēt un izšķirt tiesā tikai procesuālā kārtībā. Tā ir obligāta visās krimināllietās un visās tiesu, prokuratūras, izmeklēšanas un izziņas iestādēs (KPK 1. p. 2. d.).

Procesuālā kārtība likumā ir noteikta divējādi — pēc satura un pēc formas. Procesuālās kārtības saturs ir atkarīgs no KPK normās noteiktajiem procesa virzītāju (tiesas, tiesneša, prokurora, iz-

meklētāja, izziņas iestādes un izziņas izdarītāja) pilnvarojumiem un pienākumiem, kā arī procesa dalībnieku tiesībām un pienākumiem. Visas iepriekšējās izmeklēšanas vai iztiesāšanas darbības norisinās šo pilnvarojumu, tiesību un pienākumu robežās un izriet no tiem, mērķtiecīgi realizējot kriminālprocesa uzdevumus (KPK 2. p.). Bet arī to ārējai izpaušmei jāatbilst likumam. Citiem vārdiem, praktiskajai procesuālai kārtībai un to veidojošām darbībām ne vien pēc satura, bet arī pēc formas jāsaskan ar likuma noteikumiem. Procesuālās kārtības ārēja izpaušme ir tiesvedības procesuālā forma.

Procesuālās formas jēdzienu arī varam saprast divējādi. Vispirms to var saprast kā nosacījumu kopumu, kuri kriminālprocesuālajās tiesībās paredzēti procesuālai darbībai.¹ Sai nozīmē procesuālā forma ir visi tie priekšraksti, kas nosaka un precizē, kā jāizpaužas procesuālajai kārtībai krimināllietā. Šajā nozīmē procesuālās formas jēdziens ir normatīvs, regulējošs. Tā ir direktīva, kā jāveic procesuālā darbība, kā drikst to veikt. Piemēram, liecinieka nopratināšanas procesuālā forma ir noteikta KPK 157.—161. pantā, 137. pantā, 52. un 54. pantā, 282.—285. pantā un citur.

Sai izpratnei korespondē otra. Procesuālo formu varam saprast arī kā *kriminālprocesa likumā noteiktās procesuālās kārtības izpildījuma formu*. Tāpēc par procesuālo formu varam runāt gan kā par tiesvedības darbību izpildīšanas noteikumiem likumā, gan kā par obligātās procesuālās kārtības realizāciju praksē. Jo augstāka ir tiesvedības kultūra, jo nevainojamāka ir procesuālās kārtības izpildījuma forma, jo pilnīgāk un precīzāk tā atbilst visām likuma prasībām. Spriest par tiesvedības kultūras līmeni iespējams, vērojot tiešo tiesvedības darbību norisi, kā arī iepazīstoties ar šās norises un tās rezultātu atspoguļojumu procesuālajā dokumentācijā (izmeklēšanas un tiesas darbību protokolos, lēmumos, apsūdzības rakstos, kriminālspriedumos un citos procesuālajos aktos).

Visi procesa virzītāju valsts orgānu pilnvarojumi, procesa dalībnieku tiesības un pienākumi, kas viņiem noteikti Kriminālprocesa kodeksā, jāīsteno ciešā saskaņā ar procesuālās formas prasībām.

Tā, piemēram, prokurora vai izmeklētāja pilnvarojums ierosināt krimināllietas, kad atklātas nozieguma pazīmes, realizējas lēmumā par krimināllietas ierosināšanu, kam procesuālās formas ziņā jāatbilst KPK 107. un 113. panta noteikumiem. Apsūdzības celšana realizējas lēmumā par apsūdzētā saukšanu pie kriminālatbildības (145.

¹ Sal. М. С. Строгович. Курс советского уголовного процесса. Изд. Академии наук СССР, М., 1958, 25. лрр.

un 146. p.), apsūdzētā aicināšanas vai piespiedu atvešanas kārtībā (147. un 149. p.), apsūdzības uzrādīšanas termiņos un apsūdzētā iepazīstināšanā ar lēmumu par saukšanu pie kriminālatbildības, apsūdzības izskaidrošanā un paraksta saņemšanā no apsūdzētā par šo darbību izpildīšanu (147., 149. un 150. p.). Ja kāda no šīm darbībām nav izdarīta vai ir izdarīta ne tā, kā to paredz likums, tad apsūdzības celšanas procesuālā forma atzīstama par pārkāptu. Stingri ir noteikta apsūdzības raksta (209. un 210. p.) un kriminālsprieduma (297.—316. p.) procesuālā forma. Jo kāda procesuāla darbība krimināllietā ir nozīmīgāka, jo precīzāk un stingrāk likumā ir noteikta tās procesuālā forma.

Procesuālās formas prasības jāievēro visiem tiesvedības subjektiem. Svarīgs tās pārkāpums kļūst par kasācijas iemeslu (KPK 342. un 343. p.). Sai sakarā var rasties jautājums, kāpēc procesuālās formas prasības ir tik kategoriskas.

Forma nav nekas, ja tā nav satura forma (K. Markss). Procesuālajā formā īstenojas kriminālprocesa saturs, tā institūtu un normu prasības, pieļāvumi, aizliegumi. Bet procesuāla forma nav noteikta patvaļīgi, tā ir ideoloģiski, racionāli un praktiski pamatota.

Procesuālās formas ideoloģiskais pamatojums saistās ar kriminālprocesa konstitucionālajiem pamatprincipiem. Procesuālajai formai ar tiem pilnīgi jāsaskan. Racionālais procesuālās formas pamatojums ir tās atbilstība kriminālprocesa uzdevumu un mērķa sasniegšanai. Bet praktiski procesuālā forma izaugusi no pieredzes vispārīnājumiem. Tā ir izveidota tā, lai nodrošinātu to tiesvedības uzdevumu sekmīgu atrisināšanu, kuri noteikti katrai atsevišķai kriminālprocesa stadijai un ikvienai procesuālai darbībai. Tāpēc atsevišķu procesuālu darbību forma ir dažāda un šai sakarā mēdz runāt par to procesuālajām formām. *Atsevišķo procesuālo darbību formas kopumā izveido tādu sistēmu, kas atbilst sociālistisko tiesību pamatprincipiem, nodrošina tiesvedības mērķa sasniegšanu, garantējot pie tam apsūdzētajam un citiem procesa dalībniekiem viņu tiesību un likumisko interešu aizsardzību.* Procesuālo formu reglamentējošās normas, nosakot tiesvedības subjektu pilnvarojumus, tiesības un pienākumus, reizē ar to izteic arī kārtību, kurai cieši sekojot tiek optimāli nodrošināta ātra un pilnīga noziegumu atklāšana, tos izdarījušo personu noskaidrošana un panākts taisnīgs un pamatots kriminālspriedums.

Lūk, kāpēc procesuālā forma obligāti jāievēro. Likumā tā ir reglamentēta tā, lai, cieši tai sekojot, šajos procesuālajos termiņos būtu iespējams noskaidrot patiesību, noteikt vainīgajam sodu, nepārkāpjot pie tam pilsoņu tiesības un likumiskās intereses.

Kaut arī procesuālajai formai tiesvedībā ir liela nozīme, ir nepareizi saskatīt kriminālprocesa būtību vienīgi procesuālajā formā. Tāpat kā ir kļūdaini kriminālprocesu reducēt vienīgi uz procesuālajām attiecībām, nav pieļaujams arī to iztulkot vienīgi kā procesuālo formu kompleksu. To mēdz darīt daži buržuāziskie teorētiķi — normatīvās kriminālprocesa teorijas pārstāvji, notušejojot tiesvedības sabiedrisko un politisko nozīmi.¹

9. §. Procesuālās garantijas

Procesuālo garantiju problēmu kriminālprocesā var ap-
lūkot no dažādiem viedokļiem: pirmkārt, raugoties no personas stāvokļa tiesvedībā, t. i., iztīrējot valsts un personas interešu savstarpējās attiecības krimināllietas gaitā; otrkārt, raugoties no tā, kā procesa uzdevumu un mērķa sasniegšana tiek nodrošināta ar procesuālās kārtības noteikumiem. Pirmajā gadījumā mēdz runāt par personas tiesību garantijām, otrajā — par jurisdikcijas garantijām kriminālprocesā.²

Jurisdikcijas garantijas pēc būtības ir ietvertas visās kriminālprocesa stadijās, to institūtos un svarīgākajās normās. Procesuālās normas, kas regulē, piemēram, krimināllietas ierosināšanas un apsūdzības celšanas likumību un pamatotību, pirmstiesas izmeklēšanas vispusību un pilnību, apsūdzētā nodošanu tiesai, lietas izskatīšanu tiesā, varam nosaukt par jurisdikcijas garantijām, jo kriminālprocesa normas un institūti ir izveidoti tā, lai to realizācija nodrošinātu tiesvedības mērķa sasniegšanu.

¹ Buržuāziskās kriminālprocesa teorijas, kas kriminālprocesu reducē uz tiesvedības normu kopumu (normatīvā teorija) vai arī iztulko to kā procesuālo attiecību sistēmu, skat. darbā *M. A. Чельцов-Бебутов. Очерки по истории суда и уголовного процесса в рабовладельческих, феодальных и буржуазных государствах.* Госюриздат, М., 1957, 573.—621. lpp. Turpat skat. arī šo teoriju kritiku.

² *Н. Н. Полянский.* Вопросы теории советского уголовного процесса. Изд. Московского университета, 1956, 178. un 179. lpp.; *М. С. Строгович.* Уголовный процесс. Юридическое изд. Министерства юстиции СССР, М., 1946, 14. un 15. lpp.; tā paša autora *Курс советского уголовного процесса.* Изд. Академии наук СССР, М., 1958, 28.—30. lpp.

So problēmu spilgti izcēlis jau ievērojamais 19. gs. franču procesuālists F. Elī, kurš ir teicis: «Divas vienlīdz varenas intereses jāaizsargā tiesvedībā: sabiedrības interese, kas prasa taisnīgu un ātru sodu par noziegumu, un apsūdzētā interese, kas būtībā ir arī sabiedrības interese un kas prasa pilsoņa tiesību un viņa aizstāvības pilnīgu garantiju» (*F. Hélie. Traité de l'instruction criminelle ou théorie du code d'instruction criminelle*, 2-éd. Paris, 1867, t. I, 3. lpp.). Elī formula tiek dažādos variantos atkārtota līdz mūsu dienām.

Nav pamata šīs normas un institūtos, kas tiek iztirzāti kriminālprocesa kursa sevišķajā daļā, īpaši aplūkot arī vispārīgajā daļā juridiskijas garantiju šķērsgrīzumā. Tāpēc šeit apstāsimies tikai pie jautājuma par *personas tiesību garantijām*, kas kriminālprocesa sevišķajā daļā kā patstāvīgs jautājums neietilpst.

Personas tiesību garantēšanas nepieciešamība izriet no tā, ka kriminālprocesā saskaras divējas intereses: valsts un sabiedrības interese sekmīgi veikt cīņu ar noziegumiem un personas interese, lai tiesvedības norisē netiktu pārkāptas viņas subjektīvās tiesības.

Kapitālistiskajā pasaulē, kur valda nepārvarams antagonisms starp indivīdu un valsti, kur indivīda personiskās intereses pretstāties valsts un sabiedrības interesēm, personas tiesību nodrošinājums kriminālprocesā izvirzās sevišķi asi. Daži savā laikā progresīvi buržuāziskie zinātnieki ir centušies panākt tādu tiesvedības izpratni, ievirzīt to tādā gultnē, lai personai, kas krimināllietā nostādīta pretim vispēcīgajai valsts varai, būtu tomēr garantēta viņas likumisko interešu ievērošana.¹

Sociālistiskajā valstī, kur nav nepārvaramu pretrunu starp sabiedrību un indivīdu, kur atsevišķas personas intereses ir cieši saistītas ar visas sabiedrības interesēm, nav pamata arī kriminālprocesā valsts interesi un personas interesi saprast kā pretējas. No šā viedokļa procesuālām garantijām sociālistiskajā kriminālprocesā nav valsts un indivīda interešu nolīdzinājuma rakstura.

Padomju kriminālprocesā kā personas intereses saprot nevis to indivīdu ieceres, kuri, vadoties no rupji egoistiskām tieksmēm, savu gribu nostāda pretim sabiedrībai, bet gan tādas subjektīvas intereses, kas saskan ar sociālistiskās valsts likumiem un sociālistiskās sabiedrības mērķiem. Tās ir pareizi saprastas pilsoņu *likumiskās intereses*. Personas likumiskās intereses tiesvedībā ir tās, kas atzītas ar sociālistiskās valsts likumiem.² Pareizi saprasta personas likumiskā interese kriminālprocesā, tāpat kā visas sabiedrības interese, arī ir patiesības noskaidrošana, nevainīgā pasargāšana no kriminālatbildības, tā subjektīvo tiesību ievērošana.

Bet, tuvāk ieskatoties tiesvedības norisē, redzam, ka krimināllietā nereti vajadzīga ilga un neatlaidīga izmeklēšana, lai atklātu

¹ Skat. *F. Hélie*. *Traité de l'instruction criminelle ou théorie du code d'instruction criminelle*, 2-éd. Paris, 1867, t. I, 2., 3. un 341. lpp.; *R. Garraud*. *Traité théorique et pratique d'instruction criminelle et de procédure pénale*. Paris, 1907, 3.—5. lpp.; *K. Birkmeyer*. *Das deutsche Strafprozessrecht*. Berlin, 1898, 143. lpp.

² *Н. Н. Полянский*. *Вопросы теории советского уголовного процесса*. Изд. Московского университета, 1956, 179. lpp.

patiesību, noskaidrotu patiesi vainīgo, precizētu tā atbildības pakāpi un nevainīgo pasargātu no soda. Krimināllietas gaitā šim nolūkam jālieto daudzi piespiedu līdzekļi, kas tieši skar atsevišķu personu intereses, piemēram, aizturēšana, apcietinājums, kratišana un citas izmeklēšanas darbības. Sabiedrības un pilsoņu interesēs šo līdzekļu pielietošana ietverta tādos nosacījumos, kas garantē personas likumisko interešu ievērošanu. Tieši šajā nozīmē procesuālās garantijas padomju kriminālprocesā jāsaprot kā personu tiesību garantijas.

No šā viedokļa atsevišķi jāapstājas pie to procesa dalībnieku tiesību garantijām, kurus visvairāk skar noziegums un tiesvedība krimināllietā. Tie ir cietušais, aizdomās turētais un apsūdzētais.

A. Cietušā procesuālās garantijas

Cietušā procesuālais stāvoklis, viņa tiesības un pienākumi kriminālprocesā ir noteikti ar 1958. gada Kriminālprocesa pamatiem (24. p.) un republikāniskajiem kodeksiem (Latvijas PSR KPK 100. p.).¹ Cietušā likumiskās intereses tiesvedībā, t. i., tās intereses, kas izriet no likuma un ar to saskan, var būt dažādas. Faktiski cietušā vispirmā interese ir, lai viņu arī juridiski atzītu par cietušo krimināllietā, jo ar to stāv sakarā gan morālais, gan materiālais gandarījums, ko viņš var saņemt. Spēkā esošais kriminālprocesa likums sniedz faktiski cietušajam šādu garantiju, uzlikdams izmeklētājam pienākumu ar savu lēmumu atzīt par cietušo personu, kurai ar noziegumu nodarīts morāls, fizisks vai mantisks kaitējums (KPK 100. p. 1. un 2. d.). Ļoti svarīga procesuāla garantija cietušajam noteikta KPK 106. pantā, ar kuru starp citu tiesai, prokuroram, izmeklētājam un izziņvedim uzlikts pienākums izskaidrot cietušajam viņa tiesības un nodrošināt iespēju šīs tiesības izlietot. Cietušais krimināllietā parasti pirmo reizi atrodas šajā īpatnējā tiesiskajā stāvoklī, viņš savas tiesības var arī nezināt. Bet nepieciešams tiesību realizācijas priekšnoteikums ir precīza informācija par tām. Likums garantē cietušajam ne vien šādu informāciju, bet arī uzliek pienākumu procesa virzītājiem valsts orgāniem nodrošināt šo tiesību, t. i., cietušā likumisko interešu realizāciju.

¹ Detalizētu cietušā tiesību un pienākumu iztirzājumu skat. 5. nodaļā. Turpat aplūkots arī jautājums par cietušā procesuālo stāvokli un viņa tiesībām personīgās apsūdzības lietās, kurš šeit nav skarts.

Savas tiesības cietušais uzzina jau pirmās pratināšanas laikā (KPK 162. p., 159. p. 1. d. un 100. p. 3. d.).

Vēl atzīmējama ļoti svarīgā garantija, kas likumā paredzēta cietušajam ar noziegumu nodarīto zaudējumu atlīdzināšanai. Cietušajam nodrošināta iespēja pieteikt civilprasību jau krimināllietā, nenogaidot tās iznākumu, bet izmeklētājam un tiesai uzlikts pienākums savlaicīgi gādāt par nozieguma nodarīto zaudējumu atlīdzināšanas nodrošinājumu ar likumā paredzētiem pasākumiem (KPK 142., 175. un 309. p.).

B. Aizdomās turētā procesuālās garantijas

Aizdomās turētā interešu garantijas likumā ir ietvertas nedaudzos noteikumos, kas saistās tikai ar pašu aizturēšanas aktu, aizturēšanas ilgumu, pirms apsūdzības celšanas noteiktā drošības līdzekļa termiņu un aizdomās turētā nopratināšanu. Šāds lakoņisms saprotams, jo aizdomās turētais ir visai īslaicīgs procesuālās darbības subjekts. Par aizdomās turēto krimināllietā tiek uzskatīts vai nu aizturētais, vai persona, kam pirms apsūdzības celšanas noteikts drošības līdzeklis (KPK 121. p.), bet šāds personas procesuālais statuss var ilgt kopsummā ne vairāk kā 13 dienas (70. un 122. p.). Pilsonis, kuru tur aizdomās nozieguma izdarīšanā un kurš tāpēc krimināllietā nostādīts arī juridiski aizdomās turētā stāvoklī, ir ieinteresēts, lai aizdomas ātrāk izkļiedētu, ja tās ir bez pamata, vai arī lai pret viņu ātrāk celtu apsūdzību, jo apsūdzētā stāvoklī viņš var pilnīgāk realizēt savas aizstāvības iespējas. Citiem vārdiem, aizdomās turētā likumiskās intereses, kuru īstenošanai likums piešķir noteiktas garantijas, ir, lai viņš kā pilsonis bez pietiekama pamata netiktu nostādīts aizdomās turētā stāvoklī, bet, ja tas ir noticis, tad lai viņam nekavējoties dotu iespēju aizstāvēties pret aizdomām, ja tām nav pamata, vai arī lai viņam uzrādītu apsūdzību, ja tām ir pamats. Šis ir ne vien pilsoņa, bet arī sociālistiskās valsts un sociālistiskās sabiedrības intereses, kas izriet no kriminālprocesa uzdevumiem (KPK 2. p.).

Aizdomās turētā likumiskās intereses ir nodrošinātas ar šādām procesuālajām garantijām: ar aizturēšanas pieļāvumu tikai likumā tieši minētos gadījumos (KPK 120. p.); ar aizturējuma ilguma ierobežojumu (121. p.); ar izmeklētājam uzlikto pienākumu nopratināt aizdomās turēto ne vēlāk par 24 stundām no aizturēšanas vai drošības līdzekļa noteikšanas brīža (123. p.).

C. Apsūdzētā procesuālās garantijas

Apsūdzētajam likumā noteiktās procesuālās garantijas ir plašas, un tās ir detalizētas pa atsevišķām kriminālprocesa stadijām. Tas arī pilnīgi saprotams, jo tieši apsūdzētais ir tas procesa dalībnieks, kura vainas un kriminālatbildības jautājums tiek risināts un izšķirts krimināllietā.

Apsūdzētajam kriminālprocesā piešķirtās garantijas varam iedalīt vairākās grupās, lai atvieglotu to pārskatu:

- 1) *personas neaizskaramības garantijas;*
- 2) *tiesvedības vispusības, pilnības un objektivitātes garantijas;*
- 3) *aizstāvības garantijas;*
- 4) *kriminālsprieduma likumības un pamatotības pārbaudes garantijas.*

1. Apsūdzētajam kriminālprocesā nodrošinātās *personas neaizskaramības garantijas* daļēji ir vispārējas, tādas, ko likums piešķīris arī citām personām, kuras skar krimināllietas gaita, bet daļēji ir speciālas, tādas, kas paredzētas tikai apsūdzētajam. Tā, piemēram, apsūdzēto, tāpat kā aizdomās turēto, var apcietināt tikai uz tiesas lēmuma pamata vai ar prokurora sankciju (KPK 11. p. 1. d.). Apcietinājuma kā drošības līdzekļa pielietošana apsūdzētajam likumā ierobežota ar vairākiem nosacījumiem: apcietinājumu kā drošības līdzekli var izraudzīt tikai lietās par noziegumiem, par kuriem kā sods paredzēta brīvības atņemšana (76. p. 1. d.); lēmumā par apcietinājumu jānorāda tā pamats (76. p. 3. d.); nepilngadīgos drīkst apcietināt tikai izņēmuma gadījumos, kad tas nepieciešams nozieguma smaguma vai tā atkārtotības dēļ (76. p. 4. d.); apcietinājums var turpināties 2 mēnešus, bet ar pagarinājumiem izņēmuma gadījumos līdz 9 mēnešiem (77. p.); par apcietinājumu jāpaziņo apsūdzētā darba vietai un ģimenei (78. p. 1. d.); ja apsūdzētajam nelikumīgi atņemta brīvība, prokuroram viņš nekavējoties jāatbrīvo (11. p. 2. d.). Aizliegts panākt no apsūdzētā liecības ar vardarbību, draudiem un citiem nelikumīgiem līdzekļiem (19. p. 3. d.).

2. Likumā noteiktā lietas apstākļu vispusīgas, pilnīgas un objektīvas izmeklēšanas prasība (KPK 19. p.) ir tipiska likumīgas un *pamatotas jurisdikcijas garantija*. Bet no apsūdzētā likumisko interešu viedokļa tā ir spilgta garantija tam, ka netiks notiesāts nevainīgais, kaut arī viņš jau būtu apsūdzēts nozieguma izdarīšanā. Šīs principiālās prasības īstenošanu garantē prokurora uzraudzība

pirmstiesas izmeklēšanā (215. p.), apsūdzības raksta apstiprināšana (216.—218. p.), tiesai nodošanas institūts (223.—237. p.), iztiesāšanas vispārīgie noteikumi (KPK 23. nodaļa) un tiesas izmeklēšanas kārtība (276.—293. p.). Tiesvedības objektivitāte starp citu ir garantēta arī ar noraidījuma institūtu (22. p.), kas apsūdzētajam dod iespēju pieteikt noraidījumu tiesnesim, tautas piesēdētājam, prokuroram, izmeklētājam, izziņas izdarītājam, tiesas sēdes sekretāram, ekspertam un tulkam, ja ir apšaubāma viņu objektivitāte lietā (27., 29., 30., 42., 46., 272. p.).

3. Apsūdzētā *aizstāvības garantijas* padomju kriminālprocesā ir plašas un likumdošanas kārtībā tiek aizvien vairāk pilnveidotas. Literatūrā dažreiz mēdz visu apsūdzētā procesuālo tiesību kopsummu reducēt uz viņa aizstāvības garantijām, kam var piekrist. Apsūdzētā aizstāvības tiesības ir noteiktas KPK 95. panta 3. daļā. Svarīgākās no tām ir šādas: tiesība zināt apsūdzības saturu, jo aizstāvēties iespējams tikai pret skaidri formulētu apsūdzību; tiesība iesniegt pierādījumus, pieteikt lūgumus, iepazīties ar visiem lietas materiāliem (KPK 203. un 238. p.), pieņemt aizstāvi, piedalīties pirmās instances tiesas sēdē (bez apsūdzētā klātbūtnes lietu aizliegts iztiesāt — KPK 247. p.), iesniegt sūdzības par procesa virzītāju orgānu darbībām un lēmumiem. Tiesājamā tiesības noteiktas KPK 247. pantā.

4. *Kriminālsprieduma likumības un pamatotības pārbaudes garantijas* dod apsūdzētajam iespēju apšaubīt tiesas spriedumu. Kriminālsprieduma pārsūdzībai nav citu formālu ierobežojumu kā vienīgi termiņš, kādā tiesīgajai personai sūdzība jāiesniedz (KPK 327. p.). Pateicoties šādai garantijai, apsūdzētais var par kriminālspriedumu iesniegt kasācijas sūdzību otrās instances tiesā (322. p.), kas aptur sprieduma stāšanos spēkā, kamēr sūdzību izlemj šajā instancē (329. p.). Pie tam apsūdzētā kasācijas sūdzības rezultātā viņam nevar piepriest bargāku sodu par sākotnējo (348. p.).

Literatūrā šīs garantijas mēdz iztulkot kā aizstāvības garantijas. Taču starp apsūdzētā aizstāvības realizāciju pirmstiesas izmeklēšanā un pirmās instances tiesā un viņa aktivitāti kriminālsprieduma likumības un pamatotības pārbaudei ir būtiska atšķirība. Ne kasācijas, ne uzraudzības instancē netiek uzturēta apsūdzība, tātd formāli apsūdzētais (notiesātais) šajās instancēs realizē nevis aizstāvību (aizstāvēties iespējams tikai tur, kur ir apsūdzība), bet gan savās interesēs piedalās kriminālsprieduma likumības un pamatotības pārbaudē.

Var piekrist tēzei, ka visu apsūdzētā procesuālo garantiju pamatā ir nevainības prezumpcija.¹

Nevainības prezumpcija ir viens no tiem padomju kriminālprocesa principiem, kas tieši nav nostiprināts likumā, bet tomēr raksturīgs padomju kriminālprocesam. Tas ir saistīts ar visu kriminālās tiesvedības struktūru. Vistiešāk nevainības prezumpcija ir izteikta Kriminālprocesa pamatu 7. pantā (KPK 12. p.), kurā noteikts, ka «nevienu nevar atzīt par vainīgu nozieguma izdarīšanā citādi kā ar tiesas spriedumu».

Nevainības prezumpcijas praktiskā nozīme tiesvedībā izpaužas tādējādi, ka apsūdzēto, tāpat kā ikvienu citu pilsoni, nedrīkst turēt par vainīgu, kamēr viņa vaina nav pierādīta. Apsūdzētā vainu noziegumā konstatē tikai kriminālspriedums, tāpat, kamēr spriedums nav stājies likumīgā spēkā, ne apsūdzētais, ne tiesājamais, ne notiesātais likuma priekšā vēl nav uzskatāmi par vainīgiem. Taču praktiskajā tiesvedībā kā izmeklētājam, tā prokuroram un tiesai vainas jautājumā jāizšķiras jau tad, kad tā ir ticami pierādīta. Kad izmeklētājs raksta lēmumu par apsūdzētā saukšanu pie kriminālatbildības vai apsūdzības rakstu vai arī nosaka apsūdzētajam kā drošības līdzekli apcietinājumu, viņam nedrīkst būt pamatotu šaubu par šīs personas vainu, kaut arī uz apsūdzēto vēl attiecas nevainības prezumpcija. Viņa vainas pierādījumus vēlreiz pārbauda un vērtē tiesa un tiesas sēdes dalībnieki (prokurors, aizstāvis u. c.). Kad tiesa apspriežu istabā taisa notiesājošu spriedumu, tā arī vairs nedrīkst šaubīties par tiesājamā vainu. Bet pēc tam vēl uz tiesājamo un pat notiesāto joprojām attiecas nevainības prezumpcija, kad kriminālsprieduma likumību un pamatotību pārbauda kasācijas vai uzraudzības instancē. Ja kasācijas vai uzraudzības instances tiesai jau lietas izskatīšanas sākumā būtu pretējs viedoklis, tas apgrūtinātu patiesības noskaidrošanu.

Tāpat *nevainības prezumpciju var saprast kā tiesvedības principu, kā likumisku noteikumu, ka neviens pilsonis nav uzskatāms par vainīgu, kamēr viņa vaina nav pierādīta ar likumīgā spēkā nākušu tiesas spriedumu*. Bet šai prezumpcijai tiesvedībā ir arī praktiska, apsūdzētā procesuālas garantijas nozīme. Šai ziņā to var saprast kā *metodisku noteikumu, kas visās krimināllietās izmeklētājam un tiesai liek vadīties nevis no apsūdzētā vainas, bet no viņa nevainības sākotnēja pieņēmuma, liek savākt un pārbaudīt visus vainas pierādījumus un to atspēkojumus, kamēr izveidojas*

¹ Н. Н. Полянский. Вопросы теории советского уголовного процесса. Изд. Московского университета, 1956, 182. лрр.

stingra, uz lietas materiāliem dibināta pārlicība, ka apsūdzētais ir vainīgs vai ka viņa vaina nav pierādīta. Pēdējā gadījumā lieta tiek izbeigta vai tiesa taisa attaisnojošu spriedumu.

Citiem vārdiem, nevainības prezumpcijai kriminālajā tiesvedībā ir gan principiāla, gan arī praktiska nozīme.

Nepareizi akcentējot šīs prezumpcijas praktiskā pielietojuma nozīmi, bieži tiek izteikti nedibināti uzskati, ka nevainības prezumpcija «darbojas» pirmstiesas izmeklēšanā tikai tik ilgi, kamēr nav savākti apsūdzētā vainas pierādījumi. Pēc tam tā it kā atdzimst turpmākās tiesvedības stadijās un atkal «darbojas», kamēr nav pierādīts pretējais, t. i., tiesājamā vaina.¹ Patiesībā apsūdzētā nevainības prezumpcija kā tiesvedības princips paliek bez pārmaiņām un bez svārstībām, kamēr nav stājies spēkā notiesājošs kriminālsprindums; mainās tikai procesa virzītāju amatpersonu subjektīvais viedoklis par apsūdzētā vainu. Viņu subjektīvais viedoklis pierādīšanas norisē iziet hipotētisko posmu, kamēr vēl nav pietiekamu pierādījumu, līdz nonāk līdz stabilai, pamatotai atziņai par apsūdzētā vainu, kas ļauj pieņemt lēmumus un virzīt krimināllietu tālāk līdz kriminālsprinduma izpildīšanai.

Nevainības prezumpcijas kā apsūdzētā procesuālas garantijas nozīmi var ietvert šādās tēzēs.²

1. Izmeklētājam jāsavāc un jāpārbauda ne vien apsūdzētie, bet arī attaisnojošie pierādījumi, pat ja apsūdzētais pats uz tiem nenorāda. Izmeklētājs var celt apsūdzību un virzīt lietu apsūdzētā nodošanai tiesai tikai tad, ja ir savākti neapšaubāmi vainas pierādījumi un izmeklētājs ir pārliecināts par apsūdzētā vainu.

2. Lai tiesa varētu taisīt notiesājošu spriedumu, lietā ir nepieciešami pierādījumi, kas atspēko pieņēmumu par tiesājamā nevainību (nevainības prezumpciju).

3. Ja trūkst pierādījumu neapšaubāmiem secinājumiem par apsūdzētā (tiesājamā) vainu, tas jāuzskata par nevainīgu (paliek spēkā nevainības prezumpcija).

4. Pierādīšanas pienākumu nedrīkst uzlikt apsūdzētajam (KPK 19. p. 2. d.).

¹ Skat. Н. Н. Полянский. Вопросы теории советского уголовного процесса. Изд. Московского университета, 1956, 186.—190. lpp. В. З. Лукашевич. Гарантии прав обвиняемого в советском уголовном процессе. Изд. Ленинградского университета, 1959, 55. lpp.

² Sal. Б. А. Галкин и др. Советский уголовный процесс, под ред. проф. Д. С. Карева. Изд. «Высшая школа», М., 1968, 122. un 123. lpp.; Н. Н. Полянский. Вопросы теории советского уголовного процесса. Изд. Московского университета, 1956, 191. un 192. lpp.

5. Katras saprātīgas šaubas, ja tās izriet no lietas materiāliem, jāiztulko par labu apsūdzētajam (piemēram, šaubas sakarā ar to, ka atsevišķi pierādījumi nepelna ticamību).

Ņemot vērā nevainības prezumpcijas izcilo nozīmi kriminālprocesā un to, ka padomju procesuālajā teorijā nav vienprātības nevainības prezumpcijas principiālajos jautājumos, ir nepieciešams aplūkot šīs prezumpcijas izcelsmi, skicēt pašreizējo stāvokli ārvalstīs un parādīt viedokļu atšķirības padomju literatūrā.

Nevainības prezumpcija kā tiesisks princips radās, kad absolūtisma procesuālo sistēmu, kurā personas tiesības bija reducētas līdz minimumam, nomainīja tai laikā progresīvā buržuāziskā likumdošana. Eiropā normatīvajos aktos nevainības prezumpcija pirmoreiz izteikta Francijas revolūcijas 1789. gada «Cilvēka un pilsoņa tiesību deklarācijā», kuras 9. pantā teikts: «Katrs cilvēks tiek uzskatīts par nevainīgu, kamēr viņš nav pasludināts par vainīgu»¹

Nevainības prezumpcija tika pasludināta kā pretsvars absolūtiskajai patvaļai, kas valdīja feodālajā valstī un tās tiesvedībā. Nākusi pie varas, buržuāzija nesaudzīgi pievērsās savu interešu, privātīpašuma nostiprināšanai. Tā «Cilvēka un pilsoņa tiesību deklarācijā» formulētie augstie gūstie vienlīdzības, vienlīdzības un brālības principi un arī nevainības prezumpcija masām kļuva par abstraktu formālu tiesību burtu bez reāli nodrošinātām iespējām to realizēt.² Personas tiesību garantijas vēl vairāk samazinājās imperiālisma laikmetā un tika pilnīgi iznīcinātas fašistisko valstu kriminālprocesā. Sevišķi krasi tas izpaudās Itālijā un Vācijā pirms otrā pasaules kara. Pazīstamais fašistiskās Itālijas tiesību teorētiķis Enriko Ferri paziņoja nevainības prezumpciju par novecojušu tēzi, kas izņemama no tiesībām, bet Roko sastādītajā Kriminālprocesa kodeksā tā vairs netiek pat pieminēta.³ Tāds pats process šai ziņā dažus gadus vēlāk norisinājās hitleriskās Vācijas tiesībās. Kaut kas līdzīgs ir vērojams arī Ķīnas politiskajā un juridiskajā literatūrā un tiesībās. Piecdesmito gadu beigās Ķīnā sākās nevainības prezumpcijas «vājšana». Juridiskā žurnāla «Fasjue» slejās tādi autori kā Li Bao, Huans Dao, Van-šun-Huans, Jui-su un citi paziņoja nevainības prezumpciju par buržuāzisku un absolūti nepieņemamu Ķīnas tiesībās.⁴

¹ «Cilvēka un pilsoņa tiesību deklarācijas» 9. panta pilns teksts ir šāds: «Tā kā katrs cilvēks tiek uzskatīts par nevainīgu, kamēr viņš tiesas ceļā nav pasludināts par vainīgu, tad aresta pielietošanas gadījumā ikviens stingrība, kas nav nepieciešama, lai novērstu viņa izvairīšanos no tiesas, nesaudzīgi jā-soda.» Skat. *H. H. Полянский. Доказательства в иностранном уголовном процессе.* Юридическое изд. Министерства юстиции СССР, М., 1946, 14. lpp.

Taču jāatzīmē, ka nevainības prezumpcija kā vispārējs princips bija formulēta jau senās Romas jurisprudencē: «quisque praesumitur bonus, donec probetur contrarium» — «ikviens tiek uzskatīts par krietnu, kamēr nav pierādīts pretējais».

² Sīkāku iztirzājumu skat. darbā *М. А. Чельцов-Бебутов. Очерки по истории суда и уголовного процесса в рабовладельческих, феодальных и буржуазных государствах.* Госюриздат, М., 1957, 458. un 459. lpp. Skat. arī *H. H. Полянский. Судьба процессуальных гарантий личной свободы во Франции.* Изд. Академии наук СССР, М., 1946, 14.—37. lpp.

³ Skat. *В. И. Каминская. Учение о правовых презумпциях в уголовном процессе.* Изд. Академии наук СССР, М., 1948, 93. lpp.

⁴ *В. З. Лукашевич. Гарантии прав обвиняемого в советском уголовном процессе.* Изд. Ленинградского университета, 1959, 43. lpp.

Ari padomju teorijā personības kulta laikā vairāki procesuālisti izteicās pret nevainības prezumpcijas pieļaušanu kriminālprocesā. Vēl arī tagad pastāv dažādi viedokļi par nevainības prezumpciju. Tā, piemēram, M. Strogovičs uzskata, ka nevainības prezumpcija ir tikai objektīvs tiesisks princips, saskaņā ar kuru likums apsūdzēto uzskata par nevainīgu, kamēr tie, kas viņu tur par vainīgu, pierāda, ka viņš patiesi ir vainīgs. M. Strogovičs domā, ka nevainības prezumpcijai nav nekāda sakara ar procesa dalībnieku subjektīvo viedokli.¹ Turpretim N. Poļanskis ir gluži pretējās domās, proti, ka šī prezumpcija ir gan objektīvs tiesisks noteikums, taču ar lielu psiholoģisku nozīmi. Nevainības prezumpcija ietekmē izmeklētāja, prokurora un tiesnešu apziņas saturu jautājumā par apsūdzētā vainu. Kolīdz vaina ir pierādīta, nevainības prezumpcija «apklust».²

Līdzīgu pozīciju ieņem V. Lukaševičs. Viņš uzskata, ka nevainības prezumpcijai kā tiesiskam principam ir ļoti ciešs sakars ar izmeklētāja un tiesneša apziņu, jo pretējā gadījumā tai kā objektīvam likumiskam nosacījumam nebūtu nekādas praktiskas nozīmes. Taču V. Lukaševičs apgalvo, ka nevainības prezumpcija beidz «darboties» tajā brīdī, kad procesa virzītāja amatpersona (izmeklētājs, tiesnesis) pārliecinājusies par apsūdzētā vainu. Pēc šā autora domām, nevainības prezumpcija atkal «atdzimst» tālākajās tiesvedības stadijās, kurām cauri virzās krimināllieta līdz sprieduma nākšanai likumīgā spēkā.³

Vairāki redzami padomju procesuālisti ieņem negatīvu nostāju pret nevainības prezumpciju, vai nu savās mācību grāmatās to noklusējot, vai arī klaji to noraidot kā buržuāzisku principu.⁴

Kā jau minējām, nevainības prezumpcijas princips netieši ir izteikts 1958. gada PSRS un savienoto republiku kriminālprocesa pamatu 7. pantā («Nevienam nevar atzīt par vainīgu nozieguma izdarīšanā un uzlikt tam kriminālsodu citādi kā pēc tiesas sprieduma») un savienoto republiku kriminālprocesa kodeksu atbilstošajos pantos (Latvijas PSR KPK 12. p.). Šis princips ir tieši fiksēts vairāku sociālistisko valstu kriminālprocesa kodeksos. Piemēram, Bulgārijas Tautas Republikas 1952. gada KPK 8. pantā ir teikts: «Apsūdzētais tiek uzskatīts par nevainīgu, kamēr nav pierādīts pretējais»⁵; Čehoslovākijas Sociālistiskās Republikas 1962. gada KPK 2. § 2. punktā noteikts: «Kamēr ar likumīgā spēkā

¹ М. С. Строгович. Курс советского уголовного процесса. Изд. Академии наук СССР, М., 1958, 185. lpp.

² Н. Н. Полянский. Вопросы теории советского уголовного процесса. Изд. Московского университета, 1956, 187. lpp.

³ В. З. Лукашевич. Гарантии прав обвиняемого в советском уголовном процессе. Изд. Ленинградского университета, 1959, 45.—56. lpp. Līdzīgs viedoklis ir arī dažiem citiem autoriem (skat. П. Л. Петрухин. Презумпции в доказывании. Теория доказательств в советском уголовном процессе, часть общая. Изд. «Юридическая литература», М., 1966, 434.—453. lpp.).

⁴ Skat. В. Николаев. Преодоление неправильных теорий в уголовном праве — важное условие укрепления социалистической законности. Ж. «Коммунист», 1956, № 14, 52. lpp.; П. П. Кудрявцев. Против упрощенчества и вульгаризации. Ж. «Коммунист», 1959, № 14; Л. П. Гусев. Выступление на межвузовском научном совещании. Ж. «Советское государство и право», 1958, № 4, 140. lpp.; М. А. Чельцов. Советский уголовный процесс, изд. 4-е. Госюриздат, М., 1962, 43.—67. un 119.—156. lpp.

⁵ Skat. Уголовно-процессуальное законодательство зарубежных социалистических государств. Сборник под ред. проф. Д. С. Карева. Госюриздат, М., 1956, 97. lpp.

stājušos notiesājošu spriedumu nav konstatēta vaina, personu, pret kuru noris kriminālprocess, nedrīkst uzskatīt par vainīgu.»¹

Nevainības prezumpcijas princips tagad ir atspoguļots Vispārējā cilvēka tiesību deklarācijā, ko 1948. g. 10. decembrī ir pieņēmusi Apvienoto Nāciju Ģenerālā Asambleja. Šis deklarācijas 11. pantā teikts: «Katram cilvēkam, ko apsūdz nozieguma izdarīšanā, ir tiesība tikt uzskatītam par nevainīgu tik ilgi, kamēr viņa vaina nav pierādīta likumīgā kārtībā atklātā iztiesāšanā, kurā viņam tiek nodrošinātas visas aizstāvības iespējas.»²

Pēc tam Apvienoto Nāciju XXI sesijā apstiprināja «Paktu par civilajām un politiskajām tiesībām», kura 16. pantā ir tieši ietverta nevainības prezumpcija šādā formulējumā: «Apsūdzētais uzskatāms par nevainīgu, kamēr viņa vaina nav konstatēta ar tiesas spriedumu.»

10. §. Kriminālprocesa zinātne, tās priekšmets un uzdevumi

Kriminālprocesa zinātne ir viena no tiesību zinātņu nozarēm. Tās priekšmets ir kriminālprocesuālās tiesības un tiesvedība. Padomju kriminālprocesa zinātnes priekšmetā ietilpst padomju (Vissavienības un savienoto republiku) kriminālprocesuālo tiesību pētīšana, kā arī citu sociālistisko valstu un buržuāzisko valstu kriminālprocesuālo tiesību pētīšana un izskaidrošana.

Lai pareizi saprastu kriminālprocesa zinātnes priekšmeta saturu, jāpatur vērā, ka tiesības nav tikai normu kopums, kas ietverts likumdošanas aktos, bet arī tiesību normas to realizācijā. Tiesību normas nosaka noteiktus pienākumus un tiesiskus pieļājumus, tās reāli izpaužas noteiktās tiesiskās attiecībās. Tiesības kā sociāla parādība ietver ne vien tiesību normas, bet arī uz tām pamatoto valsts orgānu, amatpersonu un pilsoņu darbību un visus sarežģītos tiesiskos sakarus, kas pie tam rodas.³ «Jebkādas tiesības zināmā veidā reglamentē un nosaka dotās sabiedrības cilvēku savstarpējās attiecības.»⁴

Tātad, ja par kriminālprocesa zinātnes priekšmetu uzlūkojam kriminālprocesuālās tiesības, tad ar to jāsaprot gan pozitīvās, spēkā esošās tiesības, kas nostiprinātas likumā, gan arī viss sociālo parādību komplekss, kas saistās ar šo tiesību piemērošanu

¹ Бюллетень Чехословацкого права. Изд. Объединение Чехословацких юристов, Прага, 1962, 3., 4. ил 209. лрр.

² Sal. Теория доказательств в советском уголовном процессе, часть общая. Изд. «Юридическая литература», М., 1966, 436. лрр.

³ Sal. Н. Г. Александров и др. Основы теории государства и права. Госюриздат, 1960, 326. лрр.

⁴ П. Стучка. Народный суд в вопросах и ответах. Книгоиздательство «Коммунист», М., 1918, 31. лрр.

un tajās ietverto priekšrakstu izpildišanu. Tāpēc *kriminālprocesa zinātnes pētīšanas sfērā ietilpst kā procesuālie likumi, tā arī kompetento valsts orgānu, amatpersonu un pilsoņu darbība šo likumu piemērošanā un izpildē un arī tiesiskās attiecības, kas rodas šai norisē.*

Padomju kriminālprocesuālā teorija neaprobežojas ar tiesību dogmatisku pētīšanu; tai ir ļoti cieši sakari ar tiesvedības praksi. Studējot izziņas, izmeklēšanas un tiesu orgānu darbību, pētot krimināllietu ierosināšanas, pirmstiesas izmeklēšanas un iztiesāšanas praktiskās problēmas, procesuālā teorija ne vien var dziļāk un pareizāk apgaismot likumu, bet arī virzīt tā attīstību mērķtiecīgā gultnē. Kriminālprocess ir teorētiski praktiska disciplīna. Tās iztirzājumiem ir nevis abstrakti gnozeoloģisks, bet empīrisks raksturs. Kriminālprocesuālā teorija ir sabiedriski nozīmīga tikai tik tāl, cik tā kalpo praktiskai tiesvedībai, atrisina problēmas, kas tajā rodas, meklē un atrod ceļus kriminālprocesuālās darbības pilnveidošanai, lai tā pilnīgi atbilstu tiesvedības uzdevumiem un mērķiem. *Kriminālprocesa zinātne, vispārinot tiesu un izmeklēšanas iestāžu praksi, sekmē procesuālās likumdošanas attīstību tādā virzienā, kas saskan ar sociālistiskās sabiedrības vispārīgo attīstības gaitu.*

Kriminālprocesa zinātne izstrādā arī procesuālo likumu pareizas tulkošanas un piemērošanas principiālos noteikumus un praktiskos paņēmienus.

Padomju kriminālprocesa zinātnē daudz vērības tiek veltīts dialektiskai procesuālo tiesību izpratnei, pētot tās ne vien statiski, kā esošu sociālu parādību, bet noskaidrojot arī to izcelsmi un attīstību. Taču ne visi uzdevumi ir jau atrisināti. PSKP XX kongresā tika norādīts, ka juridiskā zinātne atpaliel no sabiedriskās attīstības.¹ Tas attiecas arī uz kriminālprocesa zinātņi. 1964. gadā PSKP CK pieņēma īpašu lēmumu «Par pasākumiem juridiskās zinātnes tālākai attīstībai un juridiskās izglītības uzlabošanai». Šai lēmumā kā viens no juridiskās zinātnes pamatzdevumiem izvirzīta sociālistiskās likumības un tiesiskās kārtības tālākā nostiprināšana.²

Nedaudz vēlāk, 1967. gadā, PSKP CK pieņēma jaunu lēmumu, kam ir svarīga nozīme arī kriminālprocesa zinātnes attīstībā, — lēmumu «Par līdzekļiem sabiedrisko zinātņu tālākai attīstībai un to lomas palielināšanai komunistiskajā celtniecībā». Šai lēmumā, starp citu, ir norādīts, ka juridiskajai zinātnei jākoncentrē uzma-

¹ Skat. XX съезд Коммунистической партии Советского Союза 14—25 февраля 1956 г. Стенографический отчет, т. 1. М., 1956, 326. un 327. lpp.

² «Правда», 1964, 4 августа.

nība šādu jautājumu iztīrīšanā: demokrātijas tālākā attīstība; sabiedrisko attiecību regulēšana; līdzekļu izstrādāšana noziegumu un citu likumpārkāpumu likvidēšanai un novēršanai; sociālistiskās likumības nostiprināšana. Lēmumā norādīti arī citi svarīgi jautājumi, kas jārisina sabiedriskajām zinātnēm.¹

Padomju kriminālprocesa zinātne ir partejiska tāpat kā citas sabiedriskās zinātnes. Tās iztīrījumi un secinājumi vērsti uz to uzdevumu atrisināšanu noziegumu apkarošanas un likumības nostiprināšanas laukā, kurus padomju valstij un sabiedrībai izvirzījusi Komunistiskā partija.²

Kriminālprocesu studējot, jāpievērš uzmanība visiem šiem jautājumiem, lai tos izprastu, apgūtu un risinātu zinātniskajā un praktiskajā darbā.

OTRĀ NODAĻA

KRIMINĀLPROCESA LIKUMS UN TĀ ATTĪSTĪBA

1. §. Kriminālprocesa likums un tā nozīme kriminālprocesa uzdevumu īstenošanā

Kriminālprocesa uzdevumi īstenojas kriminālprocesa virzītāju valsts orgānu un procesa dalībnieku procesuālajā darbībā. Tā kā kriminālprocesuālās darbības pamatuzdevums ir noziegumu apkarošana tiesiskiem līdzekļiem, tad tai pašai ik solī jāsaņemas ar tiesību normām. Šādas normas ietilpst Kriminālprocesa kodeksā un citos kriminālprocesuālos likumos.

Kriminālprocesuālos likumos ir ietvertas visas tiesību normas, kas kopumā reglamentē procesuālo kārtību, kādā jārisina kriminālprocesa uzdevumi: nozieguma atklāšana, vainīgo noskaidrošana, krimināllikuma piemērošana personai, kas izdarījusi noziegumu, vainīgo notiesāšana vai atbrīvošana no soda un nevainīgo attaisnošana. Kriminālprocesa likumā procesuālā kārtība regulēta tā, lai būtu ievērotas valsts, sabiedrības un pilsoņu intereses un lai tiesvedības darbību raksturs atbilstu sociālistiskajā sabiedrībā valdošajiem humānisma un demokrātisma principiem. Reizē ar to nozieguma izmeklēšanas un krimināllietas iztiesāšanas procesuālo darbību regulējošām normām jādod likumiska iespēja tiesvedības

¹ «Правда», 1967, 22 августа.

² Sal. Уголовный процесс, под ред. М. А. Чельцова. Изд. «Юридическая литература», М., 1969, 25. lpp.

tehniku, taktiku un metodiku nostādīt tā, lai tā atbilstu mūsdienu zinātnisko atzinumu līmenim. Ja kriminālprocesa likums kādā jomā vairs nesaskan ar sabiedriskās attīstības izvirzītajām prasībām, ja neatbilst optimālām patiesības noskaidrošanas iespējām, ko paver zinātnes un tehnikas sasniegumu pielietošana, tas sociālistisko tiesību principiālās robežās tiek pārveidots.

Kā piemērus var minēt Latvijas PSR Kriminālprocesa kodeksa papildināšanu 1966. g. 31. oktobrī ar jaunu, IX sadaļu, kurā noteikta sevišķa tiesvedība huligānisma lietās, un 1967. g. 27. aprīlī ar jaunām normām, kurās reglamentēta skaņu ierakstu pielietošana nopratināšanā.

Ar jēdzienu «kriminālprocesa likums» mēdz apzīmēt ne tikvien kodificēto kriminālprocesuālo normu kopumu, t. i., Kriminālprocesa kodeksu, bet arī atsevišķus likumdošanas aktus, kuros ietverta viena vai vairākas procesuālas normas, kā arī jebkuru kriminālprocesa tiesību normu vai tajā ietilpstošu noteikumu. Šāds praktisks vārdu lietojums nav precīzs. Kodificētajās tiesībās ar jēdzienu «likums» būtu jāsaprot viss kodekss, piemēram, Kriminālprocesa kodekss, vai cits patstāvīgs likumdošanas akts šai tiesību nozarē, piemēram, PSRS un savienoto republiku kriminālprocesa pamati. Atsevišķas šādos aktos ietilpstošas normas katru reizi jānosauc precīzi kā šā akta daļas, norādot saskaņā ar tā struktūru attiecīgu pantu, tā daļu vai punktu.

2. §. Padomju kriminālprocesuālās likumdošanas attīstība

Oktobra revolūcija likvidēja cariskās Krievijas tiesu un prokuratūras sistēmu. Vecās tiesas vietā sāka veidoties jauna tautas tiesa, sekojot V. I. Ļeņina norādījumiem par padomju tiesu, kas darbojas «demokrātiskās formās atbilstoši Padomju varas principiem»¹.

Reizē ar cariskās Krievijas justīcijas iestādēm tika atcelti arī vecie likumi. Vecos likumus nevarēja likt pamatā jaunai sabiedriskai attīstībai. Šie likumi bija radušies no agrākajām buržuāziskajām attiecībām, un tiem vajadzēja iet bojā reizē ar šīm attiecībām.²

Ar šo marksistisko ideju, ka *revolūcijai un revolucionārai strādnieku šķirai nav pieņemami likumi, kas pieder iepriekšējam laik-*

¹ V. I. Ļeņins. Raksti, 27. sēj., 185. lpp.

² К. Маркс и Ф. Энгельс. Соч., изд. 2-е, т. 6, 259. lpp.

metam, pamatoja savu līdzdarbību kriminālprocesa normu jaunradē arī P. Stučka, viens no V. I. Ļeņina līdzgaitniekiem un jauno sociālistisko tiesību pamatlicējiem. P. Stučka rakstīja, ka «tikai uz buržuāziskās taisnības drupām izdosies uzcelt sociālistiskās taisnības ēku, ārēji daudz pieticīgāku, bet bezgala izturīgāku pēc sava satura». ¹ Kādā no rakstiem, kas bija publicēts jau pirms Oktobra revolūcijas, P. Stučka, balstīdamies uz K. Marksa atziņām, kritizēja Kerenska Pagaidu valdības pozīciju, kura savos pirmajos dekrētos prasīja agrākās likumības ievērošanu un draudēja ar enerģiskiem pasākumiem pret «netiesisku» rīcību. ² Viņš atzina, ka revolūcijas laikmetā jāstāv nevis uz «tiesību» un «likumības», bet uz revolūcijas pamatiem. ³

P. Stučkas formulētās tēzes kļuva par pamatu visai tālākajai padomju varas likumdošanai tiesvedības laukā. ⁴ Saskaņā ar šīm tēzēm, kuras atbalstīja V. I. Ļeņins, ⁵ P. Stučka izstrādāja projektu pirmajam padomju varas dekrētam par tiesu. Ar V. I. Ļeņina labojumiem tas tika pieņemts 1918. g. 7. martā un ir iegājis vēsturē ar nosaukumu «Dekrēts par tiesu Nr. 1». Tā tika likumīgi sankcionēta vecās tiesu sistēmas un veco likumu noārdīšana un radīti jaunās, sociālistiskās likumības pamati. Bet, tā kā procesuālajai kārtībai tūlīt vajadzēja kādu tehnisku gultni, tad zināmu laiku vēl lietoja tos vecos procesuālos noteikumus, kuri nebija pret-runā ar jaunajiem padomju dekrētiem un darbaļaužu revolucio-nāro tiesību apziņu. Dekrētā par tiesu Nr. 2 šī nostāja izteikta jau precīzi, pieļaujot tiesvedībā cariskās Krievijas 1864. gada tiesvedības likumu pagaidu lietošanu. ⁶

Dekrētu par tiesu Nr. 1 un Nr. 2 noteikumi ir kļuvuši par negrozāmiem pamatiem daudziem padomju kriminālprocesa princi-piem un institūtiem. Pie tādiem pieskaitāmi šo dekrētu noteikumi par sabiedrisko apsūdzību, sabiedrisko aizstāvību, nacionālās va-lodas lietošanu tiesā, kasācijas institūta raksturu, piekritības strīdu aizliegumu, brīvās pierādījumu novērtēšanas principu, krimināl-lietu iztiesāšanas atklātumu u. c.

¹ П. И. Стучка. Избранные произведения по марксистско-ленинской теории права. Рига, 1964, 226. un 229. lpp.

² Turpat, 225. lpp.

³ Turpat, 226. lpp.

⁴ Н. Крыленко. П. И. Стучка. Ж. «Советская юстиция», 1932, № 9, 3. lpp.

⁵ В. И. Ļeņins. Raksti, 26. sēj., 412. lpp.

⁶ История законодательства СССР и РСФСР по уголовному процессу и организации суда и прокуратуры, 1917—1954, под ред. С. А. Голунского. Госюриздат, М., 1955, 32. un 41. lpp.

Tālākajā padomju kriminālprocesuālās likumdošanas attīstībā¹ iezīmējās divi virzieni. Viens no tiem bija saistīts ar tautas tiesām, bet otrs ar revolucionārajiem tribunāliem. Kā vienā, tā otrā virzienā tika pieņemti vairāki nolikumi un tiesu instrukcijas². Tas deva iespēju 1922.—1923. gadā kriminālprocesa likumus kodificēt. KPFSR Kriminālprocesa kodekss nostabilizējās 1923. g. 15. februāra redakcijā un palika spēkā gandrīz četrdesmit gadus — līdz jaunajai sešdesmito gadu kodifikācijai. Tā svarīgākās iezīmes pa atsevišķām stadijām bija šādas. Iepriekšējā izmeklēšana bija reglamentēta kā izmeklētāja patstāvīga darbība prokurora uzraudzībā un vadībā. Aizstāvja piedalīšanās šajā stadijā nebija pieļauta. Apsūdzētā nodošanu tiesai veica tiesa, bet pēc vēlākiem likuma grozījumiem — prokurors. Dažus gadus vēlāk likumdevējs atkal atgriezās pie sākotnējās tiesai nodošanas kārtības. Iztiesāšanā vadošie principi bija atklātums, mutiskums un tiešums. Kasācijas tiesvedībā tika saglabāta jau Dekrēta par tiesu Nr. 1. noteiktā revīzijas kārtība. Ilgus gadus pastāvēja KPFSR 1923. gada Kriminālprocesa kodeksa reglamentētās tautas tiesu dežūrkameras, kurās vienkāršākās krimināllietas tika izskatītas paātrinātā un procesuāli vienkāršotā kārtībā.

1924. g. 31. oktobrī tika pieņemts pirmais Vissavienības likums kriminālprocesā — PSRS un savienoto republiku kriminālprocesa pamati, lai, sekojot tiem, veidotu republikāniskos kriminālprocesa kodeksus. Svarīgākie un principiālākie šo pirmo Kriminālprocesa pamatu noteikumi bija šādi: kriminālvajāšanas uzsākšanas tiesības piešķirtas prokuratūrai, tiesai, izmeklēšanas un izziņas orgāniem (4. p.); noteikta prokurora uzraudzība pirmstiesas izmeklēšanā (7. p.); aizturēšanas un iepriekšējas apcietināšanas uzraudzība uzlikta tiesai un prokuroram (9.—12. p.); noteikts iztiesāšanas atklātums (14. p.); krimināllietu iztiesāšana atļauta vietējo iedzīvotāju vairākuma valodā (15. p.); apsūdzības uzturēšanu tiesā veic prokurors un arī sabiedrisko organizāciju pārstāvji

¹ Par P. Stučkas principiālajām atziņām kriminālprocesā un viņa lomu tālākajā tiesvedības institūtu izveidē skat. rakstu A. A. Луеде. Вопросы уголовного судопроизводства в трудах П. И. Стучки. Сб. О теоретическом наследии П. И. Стучки в советской правовой науке. Рига, 1965, 209.—226. lpp.

² 1919. g. 12. aprīļa Nolikums par revolucionārajiem tribunāliem; 1919. g. 20. novembra Nolikums par revolucionārajiem tribunāliem; 1920. g. 21. oktobra Nolikums par tautas tiesu; 1922. g. 31. oktobra Nolikums par tiesu iekārtu u. c. (skat. История законодательства СССР и РСФСР по уголовному процессу и организации суда и прокуратуры, 1917—1954, под ред. С. А. Голунского. Госюриздат, М., 1955, 83.—188. lpp.).

(18. p.); tiesas sēdē pieļauta personīgā un oficiālā aizstāvība (18. un 21. p.); noteikts iztiesāšanas tiešums (19. un 23. p.); pierādījumu novērtēšana pēc tiesnešu iekšējās pārliecības, bez formāliem pierādījumiem (20. un 23. p.); kasācijas institūtā paredzēta revīzijas kārtība, nepieļaujot pirmās instances tiesas konstatēto lietas faktisko apstākļu pārbaudi (25.—27. p.); aizliegta *reformatio in peius* (aizliegts pastiprināt sodu notiesātajam, no jauna izskatot lietu pirmajā instancē, ja par spriedumu nav bijis prokurora protesta, kas motivēts ar soda mīkstumumu, — 26. p.); sprieduma likumības un pamatotības pārbaude paredzēta arī uzraudzības kārtībā, ja pārkāpts procesuālais vai materiālais likums (28. p.).

Personības kulta laikā kriminālprocesuālajā likumdošanā sastopami daži ārkārtēji likumi. 1934. g. 1. decembra likums noteica vienkāršotu izmeklēšanas un iztiesāšanas kārtību lietās par teroristiskām organizācijām un terora aktiem.¹ Iepriekšējā izmeklēšana šajās lietās bija jāpabeidz 10 dienu laikā. Procesuālās garantijas bija krasi sašaurinātas: apsūdzības rakstu izsniedza apsūdzētajam dieņu pirms tiesas sēdes; lietas iztiesāja bez apsūdzētāja un aizstāvja; kasācijas sūdzība un arī lūgums pēc apzēlošanas bija izslēgti; augstākais soda mērs tika izpildīts nekavējoties. Visi šie ekstraordinārie noteikumi bija pilnīgā pretrunā ar 1924. gada Kriminālprocesa pamatu principiem. Līdzīga, kaut arī ne tik krasa atteikšanās no apsūdzētā aizstāvības procesuālajām garantijām bija raksturīga arī otram ārkārtējam likumam, kas tika pieņemts 1937. g. 14. septembrī lietās par kontrrevolucionāro kaitniecību un diversijām.²

Vissavienības kriminālprocesuālās likumdošanas attīstībā svarīgu vietu ieņem 1936. gada PSRS Konstitūcija, kurā noteikti demokrātiski tiesvedības pamatprincipi, un 1938. gada Tiesu iekārtas likums.

Svarīgs pavērsiens PSRS un savienoto republiku procesuālajā likumdošanā bija 1958. g. 25. decembra PSRS un savienoto republiku kriminālprocesa pamati un PSRS Augstākās Padomes 1957. g.

¹ Skat. История законодательства СССР и РСФСР по уголовному процессу и организации суда и прокуратуры, 1917—1954, под ред. С. А. Голунского. Госюриздат, М., 1955, 519. lpp.

² Skat. turpat, 559. lpp.

Sie ārkārtējie likumi vēlāk ar PSRS Augstākās Padomes Prezidija 1956. g. 19. aprīļa dekrētu atcelti (skat. «Ведомости Верховного Совета СССР», 1956. g. 9. nr., 193. p.).

11. februārī pieņemtais «Likums par tiesu iekārtas, kriminālās, civilās un procesuālās likumdošanas nodošanu savienoto republiku kompetencē». Šie likumi radīja bāzi savienoto republiku procesuālo likumu plašai kodifikācijai 1959.—1961. gados.

3. §. Spēkā esošie Vissavienības un savienoto republiku likumi kriminālprocesā

Visus spēkā esošos kriminālprocesa likumus Padomju Savienībā iedala Vissavienības un savienoto republiku likumos. Autonomajām republikām procesuālās likumdošanas tiesību nav. Par spēkā esošiem sauc tādus kriminālprocesa likumus, kas to piemērošanas brīdī ir jau pieņemti un stājušies spēkā, ja uz šo brīdi tie nav atcelti.

Pie Vissavienības spēkā esošajiem likumiem un dekrētiem, kuros visumā vai daļēji ir regulētas kriminālprocesuālās normas, pieder šādi likumdošanas akti:

- 1) PSRS Konstitūcija;
- 2) Nolikums par prokuratūras uzraudzību Padomju Savienībā (pieņemts 1955. g. 24. maijā);
- 3) Likums par tiesu iekārtas, kriminālās, civilās un procesuālās likumdošanas nodošanu savienoto republiku kompetencē (1957. g. 11. februārī);
- 4) Nolikums par PSRS Augstāko Tiesu (1957. g. 12. februārī);
- 5) PSRS un savienoto republiku kriminālprocesa pamati (1958. g. 25. decembrī);
- 6) PSRS, savienoto un autonomo republiku tiesu iekārtas likumdošanas pamati (1958. g. 25. decembrī);
- 7) Nolikums par kara tribunāliem (1958. g. 25. decembrī);
- 8) PSRS un savienoto republiku kriminālās likumdošanas pamati (1958. g. 25. decembrī);
- 9) PSRS Augstākās Padomes Prezidija dekrēts par izmeklēšanas izdarīšanas tiesību piešķiršanu sabiedriskās kārtības sargāšanas iestādēm (1963. g. 6. aprīlī);
- 10) PSRS Augstākās Padomes Prezidija dekrēts par atbildības pastiprināšanu par huligānismu (1966. g. 26. jūlijā);
- 11) Nolikums par kara prokuratūru (1966. g. 14. decembrī);
- 12) Nolikums par iepriekšējo apcietinājumu (1969. g. 11. jūlijā).

Starp šiem spēkā esošajiem Vissavienības likumiem vislielākā

tiesvedību regulētāja nozīme ir 1958. gada PSRS un savienoto republiku kriminālprocesa pamatiem.

1958. gada Kriminālprocesa pamati, aizstādami 1924. gadā pieņemtos Pamatus, noteica padomju kriminālprocesuālās likumdošanas sistēmu, nostiprināja padomju valsts un sabiedrības, kā arī pilsoņu tiesību procesuālo aizsardzību, paplašināja procesuālo garantiju sistēmu, attīstīja sabiedrības līdzdalības formas tiesvedībā un pilnveidoja atsevišķus kriminālprocesa institūtus un normas tā, lai veicinātu sekmīgāku cīņu ar noziegumiem.

Kriminālprocesa pamatos ietvertas kriminālprocesa principiālās normas, kā arī noteikti atsevišķu tiesvedības stadiju svarīgākie institūti. Kriminālprocesa pamatu saturs iedalīts šādās sadaļās: I — vispārīgie noteikumi; II — procesa dalībnieki; III — izziņa un iepriekšējā izmeklēšana; IV — tiesvedība pirmās instances tiesā; V — tiesvedība kasācijas un uzraudzības kārtībā; VI — sprieduma izpildīšana.

Pie savienoto republiku spēkā esošajiem kriminālprocesa likumdošanas aktiem pieder republiku 1959.—1961. gados pieņemtie kriminālprocesa kodeksi un pēc to pieņemšanas izdotie dekrēti, kas toš papildinājuši un grozījuši.

Latvijas republikā no 1961. g. 1. aprīļa ir spēkā 1961. g. 6. janvārī pieņemtais Kriminālprocesa kodekss ar papildinājumiem un grozījumiem, kas pēc tā pieņemšanas izdarīti ar Latvijas PSR Augstākās Padomes Prezidija dekrētiem. šādos datumos:

- 1) 1961. g. 21. augustā («Latvijas PSR Augstākās Padomes un Valdības Ziņotājs», 1961. g. 35. nr.);
- 2) 1962. g. 20. jūlijā («Ziņotājs», 1962. g. 29. nr.);
- 3) 1963. g. 31. maijā («Ziņotājs», 1963. g. 23. nr.);
- 4) 1964. g. 29. oktobrī («Ziņotājs», 1964. g. 44. nr.);
- 5) 1966. g. 26. februārī («Ziņotājs», 1966. g. 10. nr.);
- 6) 1966. g. 11. oktobrī («Ziņotājs», 1966. g. 42. nr.);
- 7) 1966. g. 31. oktobrī («Ziņotājs», 1966. g. 45. nr.);
- 8) 1967. g. 27. aprīlī («Ziņotājs», 1967. g. 19. nr.).¹

4. §. Latvijas PSR kriminālprocesuālās likumdošanas attīstība līdz Kriminālprocesa kodeksa pieņemšanai

Pēc Latvijas pasludināšanas par padomju sociālistisko republiku 1940. gadā tās teritorijā kādu laiku vēl piemēroja vecos kriminālprocesa likumus. Šīs kriminālprocesuālās normas, protams,

¹ Latvijas PSR KPK papildinājumu un grozījumu iztirzājumu skat. 4. §.

nevar uzskatīt par padomju tiesībām, taču tās nevar saukt arī par buržuāziskās valsts tiesībām, jo tās piemēroja, pastāvot padomju iekārtai.

Padomju varas pirmajos dekrētos par tiesu 1917. un 1918. gados tiesvedībā pieļautās vecās cariskās Krievijas kriminālprocesa normas sauktas par gāzto valdību likumiem.¹ Pēc analogijas arī Latvijas teritorijā 1940. gadā pēc padomju iekārtas nodibināšanas vēl piemērotie vecie kriminālprocesa likumi jāsauc tāpat. Pēc būtības un satura tie bija tie paši cariskās Krievijas 1864. gada kriminālprocesa likumi, kas minēti arī Dekrētā par tiesu Nr. 1.

Buržuāziskajā Latvijā ar dažiem grozījumiem tika piemēroti vecie pirmsrevolūcijas Krievijas kriminālprocesa likumi. Latvijas «Kriminālprocesa likumu» 1926. gada un vēlākos izdevumos bija konsekventi saglabātas norādes uz to pirmavotu — 1864. gada likumu attiecīgajiem pantiem.²

«Kriminālprocesa likumos», kas palika spēkā Latvijas teritorijā arī laika posmā no 1940. g. 21. jūlija līdz 26. novembrim, radikālāki grozījumi salīdzinājumā ar 1864. gada Krievijas likumiem tika izdarīti tikai gadu pirms padomju varas atjaunošanas. Tos publicēja 1939. g. jūnijā un dienas presē mēdza dēvēt par Jauno Latvijas kriminālprocesa likumu³, kaut gan redzams Tiesu palātas darbinieks vaļsirdīgi atzinās, ka «jaunais likums ir tikai 1864. gada novecojušā likuma grozījumi un papildinājumi»⁴.

Tātad 1940. gadā no 21. jūlija līdz 26. novembrim Padomju Latvijas teritorijā piemērotos kriminālprocesa likumus var saukt par gāzto valdību likumiem. To satura raksturošanai ir pietiekami aplūkot svarīgākos 1939. gada grozījumus, jo Krievijas 1864. gada kriminālprocesa likumu saturs ir vispārzināms.

Svarīgākie no «Kriminālprocesa likumos» 1939. gadā izdarītajiem grozījumiem bija šādi. Notika tā saucamā izziņas legalizācija, t. i., izziņu ietērpā procesuālā formā, bet tās aktiem piešķīra procesuālu pierādījumu nozīmi (289. p.); apsūdzētā tiesai nodotā pilnvaras nodeva prokuroram, kurš sastādīja arī apsūdzības rakstu uz izmeklēšanas materiālu pamata (565. p.); noteica iespēju

¹ Skat. Декрет о суде № 1. Сб. История законодательства СССР и РСФСР по уголовному процессу, 32. lpp.

² Skat. grāmatu «Kriminālprocesa likumi» pēc 1926. gada izdevuma ar vēlākiem pārgrozījumiem un papildinājumiem. Sastādījis un izdevis Senāta Kriminālās kasācijas departamenta virssekretārs F. Kamradziuss. R., 1934. Skat. arī grāmatu Kriminālprocesa likums. Tieslietu ministrijas Kodifikācijas departamenta izdevums, R., 1939.

³ «Jaunākās Ziņas», 1939. g. 1. augustā, Nr. 170.

⁴ Turpat.

vienpersonīgi izskatīt dažas apgabaltiesai piekritīgās lietas (597. p.); ierobežoja miertiesneša kompetenci (40. p.); kriminālietu izbeigšanas tiesības piešķīra prokuratūrai zem tiesas kontroles (574¹. p.). Acīmredzams ir vairāku novellu nedemokrātiskais raksturs (it īpaši miertiesnešu kompetences ierobežošana, vienpersonīgās tiesas ieviešana koleģiālās vietā apgabaltiesu piekritības lietās).

Veco procesuālo likumu izlietošana pirmajos padomju varas pastāvēšanas mēnešos Latvijā tomēr nenozīmēja, ka jaunā vara tos akceptē. Marksistiskā tēze, ka vecos likumus nevar likt jaunas sabiedriskās attīstības pamatā, palika spēkā. Vecās procesuālās normas bija atzīstamas tikai kā tehniski tiesvedības noteikumi.¹

Aplūkojamā periodā pieņemts un publicēts tikai viens jauns kriminālprocesuāls likumdošanas akts — 1940. g. 24. augusta likums «Par lietu izskatīšanu neatliekamības kārtībā».² Ar to tika papildināts 1939. gada «Kriminālprocesa likums», ietverot tā I daļas X nodaļā jaunu, 2. nodaļumu (226¹.—226⁸. pantu). Šā jaunā procesuālā likuma uzdevums bija pastiprināt cīņu ar huligānismu. Tas noteica vienkāršotu un paātrinātu kārtību huligānisma lietu izmeklēšanai un izskatīšanai tiesā. Tautas milicijas dienestpersonām uzlika pienākumu nozieguma izdarīšanas vietā aizturētās personas 24 stundu laikā nogādāt pie miertiesneša (226². p.); aizturēšanas protokols, lietiskie un citi pierādījumi miertiesnesim bija jāsaņem reizē ar aizturēto (226⁴. p.); miertiesnesim šāda lieta bija jāizskata nekavējoties un, ja lietas apstākļi bija pietiekami noskaidroti, jātaisa kriminālspriedums (226⁵. p.); aizstāvja piedalīšanās šādā procesā nebija pieļauta; ja apsūdzētais piekrita miertiesneša spriedumam, tas bija izpildāms nekavējoties, ja nepiekrita — viņš varēja trīs dienu laikā šo spriedumu pārsūdzēt apelācijas kārtībā apgabaltiesā (226⁷. un 226⁸. p.).

1940. g. 11. novembrī Latvijas teritorijā galīgi likvidēja visu agrāko tiesu sistēmu — miertiesas, apgabaltiesas, Tiesu palātu un

¹ Skat. П. И. Стучка. 13 лет борьбы за революционно-марксистскую теорию права. М., 1931, 17. lpp.

² Skat. «Valdības Vēstnesis», 1940. g. 192. nr.

Šai pašā periodā ar PSRS Augstākās Padomes Prezidija dekrētiem un resoru lēmumiem un pavēlēm noteikta sevišķa tiesvedības kārtība arī lietās par darba kavēšanu un patvaļīgu aiziešanu no uzņēmumiem un iestādēm (1940. g. 10. augusta dekrēts) un lietās par zādzībām uzņēmumos un iestādēs (1940. g. 13. septembra lēmums), bet uz Latvijas teritoriju šie akti līdz 1940. g. 26. novembrim netika attiecināti (skat. KPFSR Kriminālprocesa kodekss ar pārgrozījumiem līdz 1940. g. 15. novembrim, oficiāls teksts. Latvijas PSR Tieslietu tautas komisariāta izdevums, R., 1940).

Senātu. Noteica padomju tiesu sistēmu. 1940. g. 25. novembrī Latvijas PSR Tautas Komisāru Padome, pamatojoties uz PSRS Augstākās Padomes Prezidija 1940. g. 6. novembra dekrētu¹, publicēja paziņojumu par to, ka Latvijas teritorijā uz laiku piemērojami KPFSR kodeksi un tai skaitā arī Kriminālprocesa kodekss.

Kriminālprocesuālās likumdošanas tālākā attīstība Latvijā norisa Vissavienības procesuālo novellu kārtībā, jo 1936. gada PSRS Konstitūcijā kriminālprocesa likumu izdošana bija ietverta Vissavienības kompetencē.

1957. g. 11. februārī PSRS Augstākā Padome pieņēma «Likumu par tiesu iekārtas, kriminālās, civilās un procesuālās likumdošanas nodošanu savienoto republiku kompetencē». Uz šā pamata arī Latvijas PSR stājās pie Kriminālprocesa kodeksa projekta sagatavošanas. 1957. g. martā tika izveidota īpaša darba komisija, kurā ietilpa ieinteresēto resoru pārstāvji, zinātnieki, kā arī tiesu, prokuratūras un advokatūras praktiskie darbinieki. Komisija secīgi izstrādāja vairākus Latvijas PSR KPK projekta variantus, kuri tika vispusīgi apspriesti. Projekta pirmo variantu detalizēti iztirzāja Igaunijas, Latvijas un Lietuvas starpaugstskolu zinātniskajā konferencē Tartu 1958. gadā. Šās konferences materiālus publicēja.²

Pēc tam kad PSRS Augstākā Padome 1958. g. 25. decembrī pieņēma Kriminālprocesa pamatus, Latvijas PSR Kriminālprocesa kodeksa izstrādāšanā iestājās jauna fāze — tā saskaņošana ar šo Vissavienības likumu. Darba komisija izstrādāja otru projekta variantu, kas pēc struktūras un pamatnoteikumiem atbilda šim likumam. Vienīgā atkāpe no Pamatiem šai variantā bija projekta pēdējā — VII sadaļa «Sevišķā tiesvedība». Seit bija reglamentēti šādi procesuālu noteikumu kompleksi: tiesvedība nepilngadīgo lietās (32. nodaļa), tiesvedība personīgās apsūdzības lietās (33. nodaļa), tiesvedība medicīniska rakstura līdzekļu piespiedu pielietošanai (34. nodaļa) un tiesvedība lietās par sīkiem noziegumiem, kam nav nepieciešama pirmstiesas izmeklēšana (35. nodaļa).

Latvijas KPK projekta otro variantu iztirzāja starprepubliku

¹ Указ Президиума Верховного Совета СССР от 6 ноября 1940 г. «О временном применении уголовного, гражданского и трудового законодательства РСФСР на территории Литовской, Латвийской и Эстонской ССР». «Ведомости Верховного Совета СССР», 18 ноября 1940 г., № 46.

² Межвузовское научное совещание Прибалтийских республик, посвященное вопросам кодификации советского законодательства, 3—5 июля 1958. Тарту, 1958.

zinātniskajā konferencē 1959. g. 27.—29. maijā Rīgā¹, bet gadu vēlāk kodifikācijas apspriedē PSRS Augstākās Padomes Prezidijā.

Apspriešanas rezultāti tika ņemti vērā tālākajā projekta izstrādāšanas gaitā. Tā, piemēram, kā nozīmi zaudējusi tika likvidēta sevišķā tiesvedība sīko noziegumu lietās, jo starplaikā projektā ietvēra jaunas normas par sabiedrības līdzdalību tiesvedībā: par likumpārkāpēju nodošanu galvojumā sabiedriskām organizācijām un darbaļaužu kolektīviem; par materiālu nodošanu biedru tiesai vai nepilngadīgo lietu komisijai.

Pēc Latvijas PSR Tieslietu ministrijas likvidēšanas un Juridiskās komisijas izveidošanas pie LPSR Ministru Padomes Kriminālprocesa kodeksa projekta izstrādāšanas darba komisija 1959. g. 1. oktobrī savu darbību izbeidza un KPK projekta izstrādāšanas pabeigšanu nodeva Juridiskajai komisijai.

Sevišķās tiesvedības sistēma projektā netika saglabāta, izņemot vienīgi noteikumus par medicīniska rakstura līdzekļu piespiedu pielietošanu. Sevišķās tiesvedības noteikumi nepilngadīgo lietās un personīgās apsūdzības lietās tika reducēti un izvietoti vairākās projekta nodaļās atbilstoši procesuālajām stadijām.

KPK trešo variantu Juridiskā komisija 1960. gadā iesniedza izskatīšanai LPSR piektā sasaukuma Augstākās Padomes piektajai sesijai, kas to pieņēma 1961. g. 6. janvārī kā Latvijas PSR Kriminālprocesa kodeksu. Tas stājās spēkā un tiek piemērots Latvijas teritorijā ar 1961. g. 1. aprīli.²

5. §. LPSR Kriminālprocesa kodeksa struktūra, saturs. Tā grozījumi un papildinājumi pēc pieņemšanas

Aplūkojot LPSR Kriminālprocesa kodeksu, vispirms jāatzīmē likumdošanas secība. LPSR Kriminālprocesa kodeksā saglabāts vairums 1923. gada KPFSR KPK normu, t. i., tā procesuālā likuma normu, kurš Latvijas teritorijā bija spēkā gandrīz divdesmit gadus. Taču par īsto jaunā kodeksa stūrakmeni kļuva 1958. gada PSRS un savienoto republiku kriminālprocesa pamati.

Latvijas PSR Kriminālprocesa kodeksā, tāpat kā citu savienoto republiku kodeksos, tekstuāli ir reproducētas visas Pamatu

¹ Межреспубликанская научная конференция по вопросам кодификации законодательства Литовской, Латвийской и Эстонской ССР (тезисы докладов). Рига, 1959.

² «Latvijas PSR Augstākās Padomes un Valdības Ziņotājs», 1961. g. 3. nr.

normas. Pamati ir noteikuši arī KPK struktūru un visus svarīgākos tā institūtos. No šā viedokļa raugoties, var runāt par Latvijas procesuālā likuma principiālo līdzību ar visu pārējo savienoto republiku kodeksiem. Visu republiku Kriminālprocesa kodeksos saskaņā ar Pamatiem vienādi ir formulēti tiesvedības uzdevumi (Latvijas PSR KPK 2. p.), principi (11.—21. p.) un svarīgākie atsevišķu procesuālo stadiju institūti. Vienāda ir arī Pamatu noteiktā visu kodeksu ievirze, kas izpaužas kategoriskajā prasībā ievērot tiesvedībā socialistisko likumību (KPK 1., 4., 12., 20. un 21. p.), tālākā procesuālo institūtu demokratizācijā un personas interešu aizsardzības pastiprināšanā (13., 18., 98. un 106. p.), tiesvedības audzinošās un profilaktiskās nozīmes pastiprināšanā, tieši un netieši paplašinot sabiedrības līdzdalību (6.—8., 143., 144., 250. un citi panti).

Tieši šais noteikumos galvenokārt arī saskatāma Latvijas PSR jaunā Kriminālprocesa kodeksa atšķirība no pirms tam spēkā bijušā likuma. Bet salīdzinājumā ar citu savienoto republiku kodeksiem Latvijas Kriminālprocesa kodeksam ir daudz būtisku un tehniskas dabas atšķirību gan struktūrā, gan atsevišķos tiesvedības noteikumos un institūtos. Atšķirības Latvijas Kriminālprocesa kodeksā, tāpat kā citu savienoto republiku kodeksos, ir noteikušas ne vien nacionālās un vēsturiskās attīstības īpatnības, bet arī dažāda teorētiska un praktiska pieeja atsevišķu procesuālo institūtu problēmām.¹

Latvijas PSR Kriminālprocesa kodeksa struktūra sadaļu secībā atbilst Pamatiem. Kodeksā sākotnēji bija 405 panti, kas iedalīti šādās 8 sadaļās: I — vispārīgie noteikumi; II — procesa daļībnieki; III — krimināllietas ierosināšana, izziņa un iepriekšējā izmeklēšana; IV — tiesvedība pirmās instances tiesā; V — spriedumu un lēmumu, kas nav stājušies likumīgā spēkā, jauna izskatīšana; VI — spriedumu izpildīšana; VII — likumīgā spēkā stājušos spriedumu un lēmumu jauna izskatīšana; VIII — tiesvedība medicīniska rakstura piespiedu līdzekļu pielietošanai. Pavisam kodeksā bija 33 nodaļas. Ar vēlākiem dekrētiem kodekss papildināts ar IX sadaļu, kurā reglamentēti tiesvedības noteikumi huligānisma lietās. Tagad Latvijas PSR KPK sastāv no 412 pantiem, kas ietverti 9 sadaļās un 34 nodaļās.

No likumības tālākas nostiprināšanas un apsūdzētā personas

¹ A. A. Лиеде. Особенности УПК Латвийской ССР. Сб. Об уголовно-процессуальном законодательстве союзных республик. М., 1962, 273.—302. лрр.

Šajā mācību līdzeklī Latvijas PSR Kriminālprocesa kodeksa īpatnības nav aplūkotas vienkopus, bet saistītas ar atsevišķu institūtu un normu iztīrājumu.

garantiju viedokļa raugoties, ievēribu pelna šādi jauni (salīdzinājumā ar spēkā bijušo KPFSR Kriminālprocesa kodeksu) noteikumi: aizstāvja līdzdalības pieļāvums iepriekšējā izmeklēšanā (96. p.); procesa dalībnieka tiesību piešķiršana cietušajam (100. p.) un aizdomās turētajam (121. p.); aizturēšanas kārtības reglamentācija (122. p.); dažu praktiski jau agrāk pielietotu izmeklēšanas darbību likumisks noregulējums — konfrontēšana un uzrādīšana uzzīmēšanai (163.—167. p.) un izmeklēšanas eksperiments (184. p.); agrāk praksē maz pazīstamas izmeklēšanas darbības — liecību pārbaudes uz vietas pilnīgi jauna likumiska noteikšana (185. p.);¹ atsevišķos Kriminālprocesa kodeksa pantos tika ietvertas īpatnības nepilngadīgo lietās (96. p. 3. d., 98. p. 1. punkts, 99. p. 2. d., 147. p. 4. d., 152., 160., 251., 264. un citi panti).

Pēc Kriminālprocesa kodeksa stāšanās spēkā ar LPSR Augstākās Padomes Prezidija dekrētiem tajā ir izdarīti vairāki grozījumi un papildinājumi. Aplūkosim šos LPSR Augstākās Padomes Prezidija dekrētus.

1. Ar Latvijas PSR Augstākās Padomes Prezidija 1961. g. 21. augusta dekrētu² likumā izdarītas šādas izmaiņas. Precizēta Latvijas PSR Augstākās Tiesas piekritība, nedaudz paplašinot to noziegumu sarakstu, lietas par kuriem izskatāmas Augstākajā Tiesā. Tas tika izdarīts sakarā ar dažu jaunu noziegumu sastāvu ietveršanu Latvijas PSR Kriminālkodeksā (Augstākās Tiesas kompetencē nodota lietu izskatīšana par noziegumiem, kas paredzēti KK 82.—84¹., 89¹. un 147¹. pantā), šajā pašā sakarībā paplašināts to noziegumu sastāvu saraksts, apsūdzībā par kuriem apcietinājumu kā drošības līdzekli pieļauts noteikt nozieguma bīstamības dēļ vien (KK 89¹. p. 1. d., 164. p., 165. p.).

KPK 95. p. 3. daļa, kurā noteiktas apsūdzētā tiesības, izteikta jaunā redakcijā, kas atšķiras no sākotnējās ar to, ka apsūdzētajam piešķirta tiesība pēc izmeklēšanas pabeigšanas iepazīties ar visiem lietas materiāliem arī tajā gadījumā, kad pirmstiesas izmeklēšana notikusi izziņas veidā, un tieši noteikta viņa tiesība iesniegt sūdzības par izziņveža darbībām. Ar šīm novellām tika aizpildīts principiāls robs likumā, jo apsūdzētais izziņā formāli bija nostādīts sliktākā stāvoklī nekā iepriekšējā izmeklēšanā.

Paplašināts to procesa dalībnieku skaits, kuru liecības var

¹ Pēc tam kad liecību pārbaude uz vietas bija reglamentēta Latvijas PSR Kriminālprocesa kodeksā, to pārņēma arī dažu citu savienoto republiku kodeksi.

² «Latvijas PSR Augstākās Padomes un Valdības Ziņotājs», 1961. g. 35. nr.

pārbaudīt ar KPK 185. pantā paredzēto metodi, t. i., ar liecību pārbaudi uz vietas. Likuma sākotnējā redakcija deva iespēju uz vietas pārbaudīt tikai aizdomās turētā, cietušā un liecinieka liecības. Novella šo sarakstu papildināja ar apsūdzēto. Jaunās metodes prakse pierādīja, ka tās pielietojums neapdraud apsūdzētā tiesības un likumiskās intereses. Arī liecības pārbaudot uz vietas, apsūdzētais netiek spiests uz pašapsūdzību, jo minēto metodi pielieto tikai ar apsūdzētā piekrišanu. Taču, kā prakse rāda, to apsūdzēto liecības, kuri atzinušies viņiem inkriminētajos noziegumos, ar liecību pārbaudi uz vietas gūst visai nepieciešamu nostiprinājumu, it īpaši tāpēc, ka liecību pārbaudē uz vietas obligāti jāpiedalās arī pieaicinātajiem. Tam ir ļoti svarīga nozīme tais gadījumos, kad, tiesvedībai turpinoties, apsūdzētais groza savas liecības, piemēram, pēc atzišanās savu vainu atkal noliedz.

Aplūkojamā dekrētā visai īpatnēja novella ietverta KPK 304. p. 4. daļas jaunajā redakcijā: «Ja tiesai, taisot attaisnojošu spriedumu tādēļ, ka nav pierādīta tiesājamā piedalīšanās noziegumā, šo noziegumu izdarījusī persona paliek nenoskaidrota, tiesa pēc sprieduma stāšanās likumīgā spēkā nosūta lietu prokuroram vajadzīgo pasākumu veikšanai, lai konstatētu personu, kas saucama pie atbildības kā apsūdzētais.»¹

Lielākā daļa savienoto republiku kodeksu šāda noteikuma nepazīst.² Tā mērķis bija panākt tādu stāvokli, lai neviens noziegums nepaliktu neatklāts. Taču novellas formulējumu nevar atzīt par izdevušos, jo paliek neskaidrs, kādiem līdzekļiem jārealizē tiesas prasība, lai tiktu noskaidrota pie kriminālatbildības saucamā persona. Izmeklēšanas darbības lietā, kurā ir likumīgā spēkā stājies tiesas spriedums, nevar notikt, jo tiesvedība šādā lietā vispār nav pieļauta (KPK 5. p. 1. d. 9. punkts). Nav skaidrs arī, kā jārikojas prokuroram, ja tiktu noskaidrota persona, kas šādā lietā saucama pie kriminālatbildības, jo no tiesas saņemtā lieta ar likumīgā spēkā stājušos spriedumu pēc būtības ir arhīva lieta. Šajos apstākļos laikam gan vienīgā iespēja ir izmantot KPK 388. pantā paredzēto procedūru — krimināllietas atjaunošanu sakarā ar jaunatklātiem apstākļiem.

No 1961. g. 21. augustā pieņemtajiem jaunajiem procesuālajiem noteikumiem vēl pieminams KPK 314. p. 1. daļas papildinājums

¹ Latvijas PSR Augstākās Padomes Prezidija 1961. g. 21. augusta dekrēts. «Latvijas PSR Augstākās Padomes un Valdības Ziņotājs», 1961. g. 35. nr.

² Tas ir vēlāk ietverts tikai Baltkrievijas KPK 311. pantā, Kazahijas KPK 287. pantā, Lietuvas KPK 339. pantā un Turkmēnijas KPK 310. pantā.

ar 7. punktu, kurā paredzēts, ka, nosakot kā sodu brīvības atņemšanu labošanas darbu kolonijā, spriedumā jānorāda, kāda veida kolonijā sods izciešams. Soda satura komponents, bez šaubām, ir tā izciešanas režīms, jo soda bardzību nereti nosaka tieši šis režīms.

Tiesai uzliktais pienākums orientēties labošanas darbu koloniju veidos, t. i., soda izciešanas režīmā, veicina soda individualizāciju, tā taisnīgumu.

Pārējiem aplūkojamā dekrēta procesuālajiem noteikumiem ir tehnisks raksturs.

2. Ar Latvijas PSR Augstākās Padomes Prezidija 1962. g. 20. jūlija dekrētu¹ likumā izdarītās izmaiņas daļēji saistās ar starplaikā izdarītajiem Kriminālkodeksa papildinājumiem. Sakarā ar tiem precizēta lietu piekritība Latvijas PSR Augstākajai Tiesai, papildināti Kriminālprocesa kodeksā sastopamie KK pantu uzskaitījumi. Bet likumā izdarītas arī dažas procesuāla rakstura izmaiņas. Starp tām jāatzīmē kasācijas pārsūdzības termiņa saīsinājums (KPK 327. p.) un tiesas rīcības precizēšana, lieciniekam atsakoties liecināt (54. p.).

Kodeksa sākotnējā tekstā bija noteikts, ka sūdzības un protesti par pirmās instances tiesas spriedumiem un lēmumiem, kā arī tiesneša lēmumiem iesniedzami 10 dienu laikā no to pieņemšanas. Šis termiņš salīdzinājumā ar 1923. gada KPFSR Kriminālprocesa kodeksu bija dubultots. No tiesu prakses drīz vien kļuva redzams, ka tik ilgs kasācijas pārsūdzības termiņš ir nelietderīgs. Tas bija pret-runā ar vispārējo kriminālprocesa ātruma prasību. Izrādījās par nevēlamu arī tik ilgu laiku pakļaut kriminālsprieduma spēkā stāšanos notiesātā vai viņa aizstāvja gribai. Tiesājamā aizstāvības garantijas, viņa reālo iespēju spriedumu pārsūdzēt bija iespējams nodrošināt arī ar īsāku termiņu. Jaunajā KPK 327. p. 1. daļas redakcijā kasācijas pārsūdzības termiņu dekrēts noteica uz 7 dienām, kā tas ir vairumā savienoto republiku kriminālprocesa kodeksu. Šim jauninājumam var pilnīgi piekrist, taču nevar atzīt par konsekventu un pareizu, ka reizē ar to nav saīsināts arī tiesas sēdes protokola izgatavošanas termiņš. Tas atstāts iepriekšējais — 5 dienas (KPK 87. p. 2. d.), kā tas bija pieskaņots 10 dienu ilgajam kasācijas pārsūdzības termiņam. Tagad, pēc kasācijas pārsūdzības termiņa reducēšanas uz 7 dienām, kasatora rīcībā praktiski paliek tikai 2 dienas, jo bez informācijas par tiesas sēdes protokola tekstu kasācijas pārsūdzību nav iespējams formulēt.

¹ «Latvijas PSR Augstākās Padomes un Valdības Ziņotājs», 1962. g. 29. nr.

Tiesas rīcību, lieciniekam atsakoties liecināt, dekrēts KPK 54. p. 2. daļas jaunajā redakcijā saskaņoja ar tiesvedības pamatnoteikumiem. Šā panta sākotnējā redakcijā bija paredzēta iespēja liecinieku, kas atsakās liecināt, tūlīt sodīt tai pašā tiesā, kura izskata lietu. Šāds noteikums, kas deva iespēju sodīt personu par vienu no KK paredzētajiem noziegumiem — par atteikšanos liecināt — bez krimināllietas ierosināšanas un bez lietas izmeklēšanas, bija pretrunā ar padomju kriminālprocesa pamatnoteikumiem. KPK 54. p. 2. daļas formulējums jau bija izraisījis nopietnus iebildumus KPK projekta izstrādāšanas laikā. Ar 1962. g. 20. jūlija novellu panta teksts saskaņots ar vispārīgajiem tiesvedības principiem, nosakot, ka tad, ja liecinieks atsakās liecināt, tiesa pieņem lēmumu par lietas ierosināšanu un nosūta to izmeklēšanai.

3. *Ar Latvijas PSR Augstākās Padomes Prezidija 1963. g. 31. maija dekrētu¹ Kriminālprocesa kodeksā iekļautās izmaiņas daļēji izrietēja no PSRS Augstākās Padomes Prezidija 1963. g. 6. aprīļa dekrēta «Par iepriekšējās izmeklēšanas tiesību piešķiršanu sabiedriskās kārtības sargāšanas iestādēm». Sakarā ar šo Vissavienības likumu PSRS Augstākās Padomes Prezidijs uzdeva savienoto republiku augstāko padomju prezidijiem izdarīt nepieciešamos grozījumus republikāniskajos likumos.²*

1963. g. 31. maijā tika grozīts KPK 43., 111., 126. un 127. pants, izmeklēšanas orgānu skaitā iekļaujot arī sabiedriskās kārtības sargāšanas iestāžu izmeklētājus³ un nosakot viņu piekritību. Precizēta arī nepilngadīgo izdarīto noziegumu izmeklēšanas piekritība. Šādu lietu izmeklēšanas kompetenci piešķīra tikai prokuratūras izmeklētājiem, kuriem jau bija šim nolūkam nepieciešamā pieredze un specializācija.

Bez tam ar aplūkojamo dekrētu nedaudz paplašināta personīgās apsūdzības lietu kategorija, nosakot, ka lietas arī par KK 109. p. 1. daļā paredzētajiem noziegumiem (tiši izdarīts viegls miesas bojājums ar īslaicīgu veselības satricinājumu) var ierosināt tikai tad, ja ir cietušā sūdzība. Papildinājumu diktēja kriminālpolitikas loģika, jo KK 109. p. 1. daļā paredzētais nodarījums pēc sabiedriskās bīstamības un rakstura ir līdzīgs tiem, kas jau bija iekļauti personīgās apsūdzības lietu skaitā.

4. *Ar Latvijas PSR Augstākās Padomes Prezidija 1963. g. 29. oktobra dekrētu⁴ izdarīti grozījumi KPK 5., 111., 127., 134.,*

¹ «Latvijas PSR Augstākās Padomes un Valdības Ziņotājs», 1963. g. 23. nr.

² Skat. žurnālu «Советская юстиция», 1963, № 10, 3. lpp.

³ Tagad Iekšlietu ministrijas izmeklētāji.

⁴ «Latvijas PSR Augstākās Padomes un Valdības Ziņotājs», 1964. g. 44. nr.

175., 179., 300., 314. un 324. pantā. Šie grozījumi izrietēja no jaunā kodeksa piemērošanas pirmajos gados iegūtās prakses vispārinājumiem. To nolūks — tālāk pilnveidot procesuālo kārtību saskaņā ar tiesvedības uzdevumiem. Tāpat kā iepriekšējie, arī šie grozījumi neskar kriminālprocesa principiālos pamatus.

Svarīgs papildinājums noteikumos, kas nepieļauj tiesvedību krimināllietā, ietverts KPK 5. p. 9. punktā. Pēc šā punkta jaunās redakcijas krimināllietu nevar ierosināt, bet ierosinātā lieta jāizbeidz ne vien par personu, par kuru tai pašā apsūdzībā ir likumīgā spēkā stājies kriminālspriedums, bet arī par personu, par kuru ir likumīgā spēkā stājies tiesas lēmums par lietas izbeigšanu. Šai novellā ir pilnīgāk izteikts *res judicata* princips, jo agrākā tiesvedība attiecībā uz zināmu personu var būt pabeigta ne vien ar tiesas spriedumu, bet arī ar lēmumu. Bet attieksmē uz pabeigto jurisdikciju joprojām ir spēkā senais *non bis in idem* noteikums.¹

Aplūkojamā dekrētā ir turpināta ar 1963. g. 31. maija dekrētu sāktā personīgās apsūdzības lietu saraksta paplašināšana. Pie lietām, ko var ierosināt tikai pēc cietušās personas sūdzības, pieskaitīts arī KK 110. p. 2. daļā paredzētais noziegums: aiz neuzmanības nodarīts viegls miesas bojājums, kas izraisījis īslaicīgu veselības satricinājumu vai nelielu darba spēju zaudējumu. Šis KPK papildinājums bija nepieciešams vienkāršas konsekvences dēļ: analogs noziegums, ja tas izdarīts tīši, jau bija ietilpināts personīgās apsūdzības lietās. Tātad nebija pamata pie publiskās apsūdzības lietām pieskaitīt vieglāku nodarījumu — tādu pašu darbību, kas notikusi aiz neuzmanības.

Sevišķi svarīgs ir KPK 179. panta papildinājums ar 2. daļu, kurā noteikts, ka *neatliekamos gadījumos notikuma vietas apskati var izdarīt arī pirms krimināllietas ierosināšanas*. Šādos gadījumos, ja tam ir pamats, lieta ierosināma nekavējoties pēc notikuma vietas apskates.

Šāds noteikums nedaudz agrāk jau bija ietverts KPFSR jaunajā Kriminālprocesa kodeksā. Tas, protams, krasi mainīja visu krimināllietas ierosināšanas ainu, jo bija pieļauta izmeklēšanas darbība, kamēr krimināllietā vēl nav ierosināta. Taču tas nebūt nenozīmēja atteikšanos no vispārīgā principa, ka izmeklēšanas darbības nedrīkst izdarīt pirms lietas ierosināšanas (KPK 109. p. 4. d.). Šis princips joprojām paliek spēkā. Jauno noteikumu prasīja likumības nodrošināšana krimināllietas ierosināšanas

¹ Latīniskie formulējumi «*res judicata*» un «*non bis in idem*» nozīmē «tiesā izlemta lieta» un «nevar divreiz sodīt par to pašu».

stadijā. Praksē nereti ir nepieciešams notikuma vietu apskatīt, iekams vēl lieta nav ierosināta, lai noskaidrotu, vai ir pamats to ierosināt, vai ir nozieguma pazīmes. 179. p. 2. daļas iekļaušana kodeksā ir viens no tiem gadījumiem procesuālajā likumdošanā, kad ar likumu tiek sankcionētas jau ieviesušās neformālas darbības, kas praktiskajā tiesvedībā atzītas par nepieciešamām un neizbēgamām, lai tās legalizētu un to rezultātiem reizē ar to piešķirtu pierādījumu nozīmi krimināllietā.

Novērtējot šo novellu, tomēr jāpatur vērā, ka likums ir pieļāvis līdz lietas ierosināšanai tikai notikuma vietas apskati, nevis ar to praktiski bieži saistīto izņemšanu, kratīšanu, liecinieku pratināšanu un uzrādīšanu uzzīmēšanai (KPK 180. p. 4. d.). Šim izmeklēšanas darbībām, kaut arī tās nereti notiek līdztekus apskatei, ir patstāvīgs raksturs. Pats par sevi saprotams, ka tās pieļaujamas tikai pēc krimināllietas ierosināšanas. Praktiskas neērtības šis ierobežojums nevar radīt, jo nosauktās izmeklēšanas darbības ir vajadzīgas tikai tad, ja apskates rezultāti liecina par nozieguma pazīmēm. Bet tādā gadījumā kriminālieta, kā teikts novellas nobeigumā, jāierosina nekavējoties.

Svarīgs ir arī KPK 175. p. 1. daļas papildinājums. Tas attiecas uz civilprasības un iespējamās mantas konfiskācijas nodrošinājumu krimināllietā. Ar jauno šā panta redakciju paplašinātas mantas aresta iespējas. Tajā paredzēts uzlikt arestu ne vien apsūdzētā, aizdomās turētā vai to personu mantai, kuras pēc likuma ir materiāli atbildīgas par viņu darbību, bet arī to personu mantai, pie kurām atrodas noziedzīgā kārtā iegūtā manta. Šāds noteikums likumā ieviests, lai pilnīgāk nodrošinātu ar noziegumu nodarīto materiālo zaudējumu atlīdzināšanu, kā arī iespēju izpildīt sodu, ja tas saistīts ar mantas konfiskāciju.

Pārējiem KPK grozījumiem, kas izdarīti ar 1964. g. 29. oktobra dekrētu, nav tik būtiskas nozīmes. Tie skar krimināllietu izmeklēšanas piekritību sakarā ar sabiedriskās kārtības sargāšanas iestāžu izmeklētāju kompetences palielināšanu (KPK 127. panta grozījums) vai arī tiem ir procesuāli tehnisks raksturs (iepriekšējās izmeklēšanas termiņa aprēķināšanas kārtība — 134. p. 1. d.; to jau tājumu papildināšana, kuri izšķirami tiesai, taisot spriedumu, — 300. p. 1. d.; notiesājošā sprieduma rezolutīvās daļas saturs — 314. p. 1. d.; tiesas un tiesnešu lēmumu pārsūdzības kārtība — 324. p. 3. un 4. d.).

Turpmākajos gados Latvijas PSR KPK vēl vairākas reizes ir grozīts un papildināts. Šos grozījumus noteica vajadzība saskaņot tiesvedības kārtību ar jauniem procesuālās darbības subjek-

tiem (izmeklēšanas daļu un nodaļu priekšnieki un viņu vietnieki un speciālisti), izmeklēšanas piekritības precizēšana, procesa pilnveidošana atsevišķos institūtos un atsevišķu kategoriju krimināllietās (sevišķā tiesvedība huligānisma lietās).

5. *Ar Latvijas PSR Augstākās Padomes Prezidija 1966. g. 26. februāra dekrētu¹ KPK papildināts* ar diviem jauniem pantiem — 44¹. un 44²., kuros sabiedriskās kārtības sargāšanas un valsts drošības iestāžu izmeklēšanas daļu un nodaļu priekšnieki un viņu vietnieki noteikti par procesa subjektiem un regulētas viņu pilnvaras tiesvedībā². Viņiem piešķirta tiesība vadīt minēto iestāžu izmeklēšanas darbu atbilstoši viņu kompetencei, bet saglabājot prokuratūras uzraudzību un visas prokurora pilnvaras, kas paredzētas KPK 41., 115. un 215. pantā.

6. *Ar Latvijas PSR Augstākās Padomes Prezidija 1966. g. 11. oktobra dekrētu³ sakarā ar KK papildinājumiem* (jaunie KK panti — 183¹., 183²., 183³.) grozīts krimināllietu izmeklēšanas un iztiesāšanas piekritības sadalījums starp justīcijas iestādēm. Noteikts, ka iepriekšējo izmeklēšanu par apzināti nepatiesu izdomājumu izplatīšanu, kuri diskreditē padomju valsts un sabiedrisko iekārtu (KK 183¹. p.), par valsts ģerboņa vai karoga apgānīšanu (KK 183². p.) un par sabiedrisko kārtību traucējošu grupveida darbību organizēšanu vai aktīvu piedalīšanos tajās (KK 183³. p.) izdara prokuratūras izmeklētāji. Šo lietu iztiesāšana nodota LPSR Augstākajai Tiesai.

7. *Ar Latvijas PSR Augstākās Padomes Prezidija 1966. g. 31. oktobra dekrētu⁴ Kriminālprocesa kodeksā* izdarīts viens no visplašākajiem papildinājumiem: kodeksā iekļauta jauna — IX sadaļa, kuras normatīvais teksts aptver 34. nodaļu (406.—412. p.), nosakot sevišķu tiesvedību huligānisma lietās.

Šis būtiskais Kriminālprocesa kodeksa grozījums izrietēja no PSRS Augstākās Padomes Prezidija 1966. g. 26. jūlija dekrēta «Par atbildības pastiprināšanu par huligānismu» un no Latvijas PSR Augstākās Padomes Prezidija 1966. g. 29. augusta dekrēta «Par grozījumiem un papildinājumiem LPSR Kriminālkodeksā», kur bija noteiktas bargākas sankcijas par huligāniskām darbībām.

Kā liecina vēsture, procesuālā likumdošana mēdz sekot radikāliem materiālā likuma grozījumiem. Krasi mikstinot vai

¹ «Latvijas PSR Augstākās Padomes un Valdības Ziņotājs», 1966. g. 10. nr.

² Sabiedriskās kārtības sargāšanas iestādes tagad pārdēvētas par iekšlietu iestādēm.

³ «Latvijas PSR Augstākās Padomes un Valdības Ziņotājs», 1966. g. 42. nr.

⁴ Turpat, 45. nr.

pastiprinot kriminālo represiju par kāda veida noziegumiem, arī tiesvedības normas tiek pieskaņotas to kriminālpolitisko apsvērumu īstenošanai, kuri izraisījuši kriminālkodeksa grozījumus; materiālie un procesuālie likumi kalpo vienam un tam pašam mērķim — tiesiskai cīņai ar noziedzību. Pastiprinātai huligānisma apkarošanai, kam Kriminālkodeksā noteica jaunas normas, arī procesuālajā likumā tika radīti sevišķi tiesvedības noteikumi. Lai ar tiesvedības līdzekļiem saasinātu represiju, vienkāršoja tiesvedības kārtību un saīsināja procesuālos termiņus, krasi paātrinot tiesvedības norises. Vainīgā sodīšanu tas maksimāli tuvina nozieguma izdarīšanas brīdim un preventīvi spēcīgāk ietekmē sabiedrību.

Vienkāršota un paātrināta tiesvedība huligānisma lietās Latvijas PSR kriminālprocesuālajā likumdošanā pirmoreiz tika noteikta 1940. gadā (skat. 4. §).

Ar 1966. g. 31. oktobra dekrētu noteiktā sevišķā tiesvedība huligānisma lietās attiecas galvenokārt uz KK 204. p. 1. daļā paredzētā vienkāršā vai atkārtotā sīkā huligānisma lietu izmeklēšanu un iztiesāšanu. Noteikts, ka šīs kategorijas lietas ierosina nevis pirmstiesas izmeklēšanas orgāni, bet tieši tiesnesis vai tiesa (KPK 411. p.) un izskata tās paātrinātā kārtībā 5 dienu laikā (412. p.). Formāla pirmstiesas izmeklēšana šais lietās nenotiek, to aizstāj milicijas un citu izziņas orgānu sagatavotāja darbība, kas paveicama 5 dienu laikā. Sai darbībā ietilpst huligānismā pienāktās personas aizturēšana, nozieguma apstākļu konstatēšana, likumpārkāpēja personības noskaidrošana, tā raksturojuma ievākšana no darba vietas vai mācību iestādes (411. p.), šo datu apkopošana vispārīgā protokolā, kas huligānisma lietās zināmā mērā aizstāj parasto apsūdzības rakstu.

Raksturojot paātrināto un vienkāršoto procesuālo kārtību huligānisma lietās, jāatzīmē, ka atšķirībā no huligānisma lietu ārkārtējiem iztiesāšanas noteikumiem, kas bija spēkā 1940. gadā, tagadējā kārtībā saglabātas visas apsūdzētā procesuālās tiesības un viņa aizstāvības garantijas.

8. Ar Latvijas PSR Augstākās Padomes Prezidija 1967. g. 27. aprīļa dekrētu¹ Kriminālprocesa kodeksā izdarīti šādi papildinājumi: ietvertas pilnīgi jaunas normas par skaņu ieraksta pielietošanu nopratināšanā (85¹. p.) un speciālista piedalīšanos tiesvedības darbībās (134¹., 134²., 249¹. un 274¹. p.). Sakarā ar to grozīti daudzi KPK panti, atspoguļojot to saturā tehnisku līdzekļu (skaņu ieraksta, kinokadru utt.) pielietošanas iespēju un jauna procesa da-

¹ «Latvijas PSR Augstākās Padomes un Valdības Ziņotājs», 1967. g. 19. nr.

libnieka (speciālista) piedalīšanos dažādās tiesvedības darbībās. Šie Kriminālprocesa kodeksa papildinājumi un grozījumi ir izdarīti, lai pilnīgāk varētu izmantot modernās zinātnes un tehnikas sasniegumus pierādījumu atklāšanā un procesuālā nostiprināšanā.

Skaņu ieraksta pielietošana pieļauta apsūdzētā, aizdomās turētā, liecinieka vai cietušā nopratināšanā, lai panāktu šo personu liecību pieraksta lielāku pilnību, precizitāti un ticamību. Skaņu ierakstu atļauts pielietot un arī to atskaņot kā pirmstiesas izmeklēšanas, tā iztiesāšanas stadijā (KPK 85^{1.}, 87. p. 2. d., 279. p. un 285. p.). Skaņu ierakstus izdara uz izziņas izdarītāja, izmeklētāja un tiesas motivēta lēmuma pamata, arī pēc apsūdzētā, aizdomās turētā, liecinieka vai cietušā lūguma (85^{1.} p. 1. d.). Skaņu ieraksta pielietošanu pirmstiesas izmeklēšanā var ierosināt arī prokurors vai izmeklēšanas daļas priekšnieks, bet tiesas sēdē — procesa dalībnieki: apsūdzētājs, tiesājamais, viņa aizstāvis, cietušais, civilprasītājs, civilatbildētājs un viņu pārstāvji (KPK 243. p. un 275. p. 1. d.).

Speciālistu piedalīšanās tiesvedībā pirms aplūkojamā dekrēta nebija legalizēta. Bija gan paredzēts atsevišķās izmeklēšanas darbībās pieaicināt speciālistus (piemēram, apskatē — 180. p. 1. d., liķa apskatē — 181. p., izmeklēšanas eksperimentā — 184. p. 3. d.), bet viņu procesuālais stāvoklis nebija reglamentēts. Taču sen bija nobriedusi vajadzība tiesvedībā, it sevišķi pirmstiesas izmeklēšanā, plašāk izlietot modernās zinātnes un tehnikas atziņas un paņēmienus. Pēc spēkā esošā likuma tādu jautājumu risināšana, ja pats izmeklētājs tiem nebija sagatavots, bija iespējama vienīgi ekspertīzes veidā. Bet eksperta speciālo zināšanu izlietošana tiesvedībā ir procesuāli sarežģīta un paredzēta tikai lietā jau savāktu faktu izpētei. Lai panāktu operatīvāku zinātnes un tehnikas atziņu pielietošanas iespēju ne tikvien pierādījumu pārbaudē, bet arī to savākšanā un nostiprināšanā, ar aplūkojamo dekrētu ir noteikts speciālistu procesuālais stāvoklis, precizēti viņu pienākumi un tiesības (KPK 134^{1.} p.) un plaši reglamentēta viņu piedalīšanās pirmstiesas izmeklēšanas darbībās un tiesas sēdē (134^{1.}, 171. p. 2. d., 176. p. 2. d., 187. p. 3. d., 227. p. 1. d., 247. p. 3. d., 249^{1.} p., 268. p. 2. d., 273. p. 2. d., 274^{1.} p., 275. p. 1. d., 289. p. 1. d., 291. p. 2. d.), saglabājot arī kodeksā agrāk ietverto speciālista piedalīšanās noregulējumu 180.—182. un 184. pantā.

Speciālista piedalīšanās tiesvedībā nekādi nedublē ekspertu. Viņu procesuālais stāvoklis, pienākumi un uzdevumi ir atšķirīgi. Eksperts ir speciālists kādā zinātnes, tehnikas, amata vai mākslas nozarē, kurš ar procesa virzītāja orgāna lēmumu aicināts izdarīt

ekspertīzi. Eksperta līdzdalības rezultāts tiesvedībā ir eksperta atzinums. Tas ir viens no pierādīšanas līdzekļiem krimināllietā, un tā konstatējumam ir pierādījumu nozīme. Eksperts uz savām profesionālajām zināšanām pamatoto darbību krimināllietā veic stingri likumā paredzētā kārtībā un tikai sakarā ar tādiem faktiem, kas jau konstatēti un procesuāli nostiprināti. Speciālista stāvoklim, viņa uzdevumiem un profesionālās darbības rezultātiem lietā ir citāds raksturs. Viņa līdzdalībai tiesvedībā ir nevis juridiska, bet tehniska nozīme. Viņš var piedalīties tieši kriminālprocesuālajās darbībās, ko veic procesa virzītāji orgāni, un tikai tais gadījumos, kas paredzēti likumā. Speciālists neizdara faktu izpētījumus kā eksperts, bet tikai konstatē un iztīrā tos, vadoties no savām profesionālajām zināšanām un pieredzes. Savus secinājumus viņš neizsaka juridiski nozīmīga atzinuma veidā, un tiem nav patstāvīga pierādīšanas līdzekļa rakstura. Speciālista konstatējumiem var būt nozīme lietā tikai tiktāl, cik tie ietekmē procesa virzītāju valsts orgānu rīcību un viņu lēmumus.

Praktiskajā tiesvedībā ar laiku noskaidrosies speciālistu līdzdarbības nozīme un vērtība, un var pieņemt, ka nākotnē speciālistu konstatējumiem krimināllietā tiks piešķirta zināma pierādījumu nozīme. Tādā gadījumā speciālists kļūtu par pierādījumu avotu un viņa situācija procesā ieņemtu vidējo stāvokli starp liecinieku un ekspertu.

6. §. Kriminālprocesa likumu spēks laikā un telpā

Kriminālprocesa likumu, tāpat kā jebkuru citu likumu spēks ir ierobežots laikā un telpā. Tas jāņem vērā, piemērojot kriminālprocesuālās normas.

Kriminālprocesa likumu spēks laikā

Par zināmā brīdī spēkā esošiem likumiem uzskatāmi tādi likumi, kas ir pieņemti un noteiktā kārtībā stājušies spēkā ne vēlāk par šo brīdi, ja tie līdz tam laikam nav zaudējuši spēku, atcelti vai aizstāti ar citu likumu. Tātad var runāt par spēkā esošiem likumiem tagadnes nozīmē vai vēsturiski — par spēkā bijušiem likumiem katrā iztīrājāmā pagātnes laika posmā. Piemērojami ir tikai spēkā esošie likumi.

Pēc vispārīga noteikuma kriminālprocesa likumi stājas spēkā tikai pēc to publikācijas. Saskaņā ar PSRS Augstākās Padomes Prezidija 1958. g. 19. jūnija dekrētu «Par PSRS likumu, PSRS Augstākās Padomes lēmumu, PSRS Augstākās Padomes Prezidija dekrētu un lēmumu publicēšanas un spēkā stāšanās kārtību» visi likumi, ko pieņem PSRS Augstākā Padome, un dekrēti, ko pieņem PSRS Augstākās Padomes Prezidijs, stājas spēkā vienlaikus visā PSRS teritorijā 10 dienas pēc to publicēšanas «PSRS Augstākās Padomes Ziņotājā» vai laikrakstā «Известия», ja pašā likumā vai dekrētā nav norādīts cits tā spēkā stāšanās brīdis.¹

Latvijas PSR republikāniskajiem likumiem un dekrētiem noteikta līdzīga spēkā stāšanās kārtība. Ar Latvijas PSR Augstākās Padomes Prezidija 1959. g. 9. janvāra dekrētu «Par Latvijas PSR likumu, Latvijas PSR Augstākās Padomes lēmumu, Latvijas PSR Augstākās Padomes Prezidija dekrētu un lēmumu publicēšanas un spēkā stāšanās kārtību» noteikts, ka Latvijas PSR likumi publicējami «LPSR Augstākās Padomes un Valdības Ziņotājā» ne vēlāk par 7 dienām pēc to pieņemšanas, bet likumi, kas jāizziņo plaši un nekavējoties, jāpublicē arī laikrakstos «Сіпа» un «Советская Латвия».²

Sacītais attiecas arī uz kriminālprocesa likumiem. Tie stājas spēkā vienlaikus visā LPSR teritorijā, kad pagājušas 10 dienas pēc to publicēšanas «Ziņotājā» vai vienā no minētajiem laikrakstiem.³

Dažos gadījumos pašā kriminālprocesa likumā īpaši ir norādīts tā spēkā stāšanās laiks. Parasti tas ir ilgāks par vispārīgo likuma spēkā stāšanās termiņu pēc publikācijas. Šāds pagarināts termiņš tiek noteikts tais gadījumos, kad likums ir ļoti plašs un ir vajadzīgs laiks, lai ar to rūpīgi iepazītos un tādā kārtā novērstu kļūmes tā piemērošanā. Ilgāks procesuālā likuma spēkā stāšanās termiņš ir nepieciešams arī tad, ja tā piemērošanai vēl nepieciešami sagatavojoši pasākumi. Vispilgtākais piemērs ir jaunā Latvijas PSR Kriminālprocesa kodeksa pieņemšana, publikācija un spēkā stāšanās. Apstiprinot Kriminālprocesa kodeksu 1961. g. 6. janvārī, Latvijas PSR Augstākā Padome reizē ar to noteica tā spēkā stāšanos tikai 1961. g. 1. aprīlī, lai sabiedrība un visas kompetentās iestādes līdz tam laikam pagūtu ar kodeksu iepazīties, izstudēt tā jaunus institūtus un normas un pietiekami sagatavoties tā neklūdidgai piemērošanai praktiskajā darbā.

¹ Skat. «PSRS Augstākās Padomes Ziņotājs», 1958. g. 14. nr.

² Skat. «Latvijas PSR Augstākās Padomes un Valdības Ziņotājs», 1959. g. 6. nr.

³ Turpat.

Pretēji noteikumiem par krimināllikumu, kas piešķir tam atpakaļejošu spēku visos gadījumos, kad jaunais likums atzīst nodarījumu par nesodāmu vai mīkstina sodu, *kriminālprocesa likumam pēc vispārīga principa atpakaļēja spēka nav*. Šī atšķirība izskaidrojama ar to, ka kriminālprocesa likums regulē tiesvedības darbības, kas notiek tagadnē, un vienmēr tā, lai sekmētu patiesības noskaidrošanu lietā, kā arī citu procesa uzdevumu realizāciju. Tāpēc kriminālprocesa likuma piemērošana arī lietās par noziegumiem, kas izdarīti pirms tā spēkā stāšanās, nevar būt pretrunā ar humānisma principu un ar procesa dalībnieku likumiskajām interesēm.

Noteikums, ka *procesuālo kārtību krimināllietās nosaka kriminālprocesa likumi, kas ir spēkā tai laikā, kad izdara izziņu, iepriekšējo izmeklēšanu vai lietu izskata tiesā* (KPK 1. p. 3. d.), var radīt arī tādu stāvokli, ka vienas un tās pašas krimināllietas gaitā piemēros dažādus krimināllikumus. Tas attiecas uz lietām, kas ierosinātas pēc tāda likuma normām, kurš tiek grozīts, iekams lieta vēl nav pabeigta.

Teorijā mēdz uzsvērt vienu izņēmumu no vispārīgā noteikuma par kriminālprocesa likuma spēku laikā.¹ Tas attiecas uz procesuālo termiņu aprēķināšanu. Ja jaunajā likumā noteikts īsāks termiņš kādas procesa dalībnieka tiesības realizācijai, tad var izrādīties, ka šis termiņš nokavēts ne paša dalībnieka vainas dēļ. Doktrīna ir tāda, ka šādā gadījumā īsākais termiņš aprēķināms no jaunā likuma spēkā stāšanās brīža. Tā, piemēram, kasācijas sūdzības iesniegšanai KPK 327. p. 1. daļas sākotnējā redakcijā bija noteikts 10 dienu laiks no kriminālsprieduma pasludināšanas brīža. Ar LPSR Augstākās Padomes Prezidija 1962. g. 20. jūlija dekrētu šo termiņu saīsināja uz 7 dienām. Tātad, lai nepārkāptu to personu tiesības, kuras pilnvarotas iesniegt kasācijas sūdzību, jaunais termiņš būtu aprēķināms nevis no sprieduma pasludināšanas, bet no jaunā likuma spēkā stāšanās brīža, ja līdz tam laikam termiņš vēl nav notecējis.

Taču jāpatur vērā, ka tā ir tikai doktrīna. Likums šādu noteikumu termiņu aprēķināšanai nesatur. Var šaubīties, vai to varētu attiecināt arī uz citiem, ne vien kasācijas pārsūdzības termiņiem, piemēram, uz izziņas vai iepriekšējās izmeklēšanas termiņu aprēķināšanu, ja tie tiktu saīsināti. Šķiet, loģiski būtu, ka termiņu sa-

---

¹ Skat. M. A. Чельцов. Советский уголовный процесс, изд. 4-е. Изд. «Юридическая литература», 1962, 22. lpp.

isināšanas gadījumā likumdevējs aktā, kurā tiek noteikta jaunā likuma spēkā stāšanās kārtība, šādos gadījumos precizētu saīsināto termiņu aprēķina kārtību.

Kriminālprocesa likuma spēks telpā

Pēc vispārīga principa likuma spēku telpā nosaka likumdevēja orgāna valststiesiskā kompetence, kas savukārt atbilst atiecīgās valstiskās vienības teritoriālajai suverenitātei.

Arī kriminālprocesa likumu spēks telpā *noteikts pēc teritoriālā principa*. PSRS kriminālprocesa likumi, piemēram, PSRS un savienoto republiku kriminālprocesa pamati, ir spēkā visā PSRS teritorijā. Atsevišķo savienoto republiku kriminālprocesa likumi ir spēkā šo republiku teritorijā.

Latvijas PSR Kriminālprocesa kodeksa noteiktā procesuālā kārtība jāievēro visās krimināllietās un visās republikas tiesu, prokuratūras, izmeklēšanas un izziņas iestādēs Latvijas PSR teritorijā neatkarīgi no tā, kur noziedzīgais nodarījums noticis. Latvijas KPK jāpiemēro arī, izmeklējot krimināllietas uz kuģa, kurš atrodas Latvijas PSR teritoriālajos ūdeņos un ostās, vai arī uz kuģa atklātā jūrā, ja tas pierakstīts kādā no Latvijas PSR ostām. Šādos apstākļos tie tiek pielīdzināti LPSR teritorijai.

Kriminālprocesa normu piemērošanas teritoriālajam principam nav pakļautas Vissavienības tiesas (PSRS Augstākā tiesa un kara tribunāli). Vissavienības tiesas kā kasācijas vai uzraudzības instances tiesas piemēro tās savienotās republikas Kriminālprocesa kodeksu, kuras teritorijā krimināllieta izmeklēta un izskatīta tiesā, bet nevis kriminālprocesa likumu, kas ir spēkā tajā teritorijā, kurā darbojas attiecīgās kasācijas vai uzraudzības instances Vissavienības tiesa. Turpretim kara tribunāli kā pirmās instances tiesas piemēro tās savienotās republikas Kriminālprocesa kodeksu, kurā tie darbojas. Tātad lietu iztiesāšana Vissavienības tiesās kasācijas un uzraudzības kārtībā ir procesuāli saskaņota ar tām normām, pēc kurām šajās lietās jau notikusi tiesvedība.

7. §. Kriminālprocesa likuma iztulkošana un piemērošana

Kriminālprocesa likums pats par sevi nevar tiesvedībā nodrošināt nepieciešamo likumisko kārtību. Procesuālā kārtība praktiskajā tiesvedībā izveidojas procesuālo normu realizācijā.

Tiesību normas var realizēt trīs veidos — tās ievērojot, tās izpildot un tās piemērojot.¹ Bet, lai kriminālprocesa likuma pieļāvumus un pavēles, tajā noteiktās tiesības un pienākumus procesa virzītāji valsts orgāni un procesa dalībnieki spētu pareizi realizēt, viņiem vispirms likums pareizi jāsaprot, tā teksts pareizi jāiztulko.

Procesuālā likuma, tāpat kā ikviena cita likuma ievērošana, izpildīšana un piemērošana ir nesaraujami saistīta ar tā iztulkošanu. Likuma nepareiza izpratne, tā aplama iztulkošana un tāpat arī nepareiza piemērošana neizbēgami noved pie tiesvedības kļūdām.

Izsekosim jautājumiem par kriminālprocesa likuma iztulkošanas un tā piemērošanas būtību, subjektiem, veidiem un apjomu.

A. Vispirms iepazīsimies ar *kriminālprocesa normu iztulkošanu* kā to pareizas piemērošanas nepieciešamo priekšnoteikumu, paturot vērā arī vispārpieņemto iztulkošanas klasifikāciju.²

*Iztulkošana ir normatīvā akta formulējumā objektīvi ietvertās jēgas noskaidrošana.*³ Kriminālprocesa likuma normu iztulkošanai ir savi priekšnoteikumi un dažas īpatnības, bet tā, tāpat kā jebkuru citu tiesību normas iztulkošana, iekļaujas šādās vispārīgās formās: iztulkošana, pirmkārt, ir cilvēka prāta darbība, kas vērsta uz normatīvā akta satura noskaidrošanu; otrkārt, tā ir diferenciālas attieksmes noteikšana starp normas burtisko tekstu un tās izskaidrojumu; treškārt, tā ir oficiāla (kompetentu valsts orgānu) un neoficiāla (atsevišķu personu) darbība normatīvā akta jēgas noskaidrošanai.⁴

Kriminālprocesa likuma, tāpat kā jebkura cita likuma jēgas noskaidrošanai jāsākas ar filoloģisko attiecīgās tiesību normas teksta iztulkošanu. Tomēr šai ziņā nevar aprobežoties tikai ar teksta leksiskās un gramatiskās nozīmes noskaidrošanu, tā jāsaista ar vārdu juridisko nozīmi. Piemēram, lai filoloģiski pareizi izprastu tādu kasācijas iemeslu kā «soda neatbilstība nozieguma smagumam un notiesātā personībai», ir nepieciešams ne tikvien leksiski, bet arī juridiski pareizi saprast jēdzienus «noziegums», «sods» un «nozieguma

¹ Н. Г. Александров и др. Теория государства и права. Изд. «Юридическая литература», М., 1968, 488.—495. lpp.

² Kā zināms, tiesību teorijā normu iztulkošanu mēdz iedalīt šādi: pēc iztulkošanas subjektiem — oficiālajā (legālā un tiesu iztulkošana) un doktrinālajā; pēc iztulkošanas paņēmieniem — filoloģiskajā (leksiskā un gramatiskā iztulkošana), sistematiskajā un vēsturiski politiskajā; pēc iztulkošanas apjoma — adekvātajā (burtiskajā), paplašinātajā un sašaurinātajā iztulkošanā.

³ А. С. Пиголкин. Толкование нормативных актов СССР. М., 1962, 21. lpp.

⁴ Sal. Н. Г. Александров и др. Основы теории государства и права. Госюриздат, М., 1963, 442. lpp.; skat. arī Н. Г. Александров и др. Теория государства и права. Изд. «Юридическая литература», М., 1968, 496.—501. lpp.

smagums». Gramatiski iztulkojot šo tekstu, jāpievērš uzmanība arī saiklim «un», kas normas piemērošanā liek ņemt vērā abas ar to savienotās pazīmes.

Filoloģiskajā likuma iztulkošanā teksta leksiskā, gramatiskā un juridiskā izpratne obligāti jāsaista ar tā sociālpolitisko un kriminālpolitisko jēgu un nozīmi. Tā mūsu piemērā jēdzienu «soda atbilstība nozieguma smagumam» pareizi var saprast tikai tad, ja ņem vērā zināmā laikā valdošos sociālpolitiskos un kriminālpolitiskos nozieguma un soda būtības un to smaguma vērtējumus.

Likuma teksta iztulkošana nav pilnīga, ja to nesaista ar attiecīgās normas rašanās vēsturiski politisku izpratni. Lai likumu pareizi iztulkotu, nereti jāņem vērā tie sabiedriskie apstākļi un sabiedriskās attiecības, kas izraisījuši konkrētās normas ietveršanu likumā. Iztulkojot likumu, jāsaprot tie mērķi un uzdevumi, kuru īstenošanai likumdevējs normas ir formulējis. Kā spilgts piemērs šeit var noderēt ar Latvijas PSR Augstākās Padomes Prezidija 1966. g. 31. oktobra dekrētu noteiktā sevišķā procesuālā kārtība huligānisma lietu ierosināšanai, izmeklēšanai un izskatīšanai tiesā (KPK 406.—412. p.). Lai pareizi iztulkotu, piemēram, KPK 407. panta noteikumus un tāpat tos pareizi piemērotu, jāizprot tie sociālpolitiskie apstākļi, kas izraisījuši šai normā ietvertu vienkāršoto un paātrināto procesuālo kārtību huligānisma lietās.

Pēc apjoma izšķir *tiesību normu sašaurināto, paplašināto un adekvāto iztulkošanu.*

Dažos gadījumos kriminālprocesa norma jāiztulko nedaudz šaurāk vai arī plašāk par tās teksta burtisko saturu. Piemēram, viens no noteikumiem, kas nepieļauj tiesvedību krimināllietā, ir šāds: «krimināllietu nevar ierosināt, bet ierosinātā lieta jāizbeidz, ja iestājies noilgums» (KPK 5. p. 1. d. 3. punkts). Šis noteikums jāiztulko sašaurināti, jo to nevar piemērot bez atrunas. Lai pareizi iztulkotu šo normu, nevar aprobežoties ar noilguma jēdziena leksiskās un juridiskās nozīmes noskaidrošanu, jāņem vērā arī apsūdzētā tiesības un likumiskās intereses. Ja apsūdzētais šādā lietā neatzīst sevi par vainīgu viņam inkriminētajā noziegumā, viņa likumiskā interese ir, lai lietu nevis izbeigtu, bet izskatītu tiesā un viņu attaisnotu. Šai ziņā jāpatur vērā krimināllietas izbeigšanas iemeslu teorētiskais iedalījums tādos, kas reabilitē apsūdzēto, un tādos, kas viņu nereabilitē. Tikai tad, ja lietu izbeidz apsūdzēto reabilitējošu apstākļu dēļ, viņam nav likumiskas intereses prasīt lietas izskatīšanu tiesā.

Līdzīgi varam iztīrīt arī principiālo normu, kas ietverta KPK

3. panta tekstā. Noteikums, ka tiesai, prokuroram, izmeklētājam un izziņas izdarītājam savas kompetences robežās katru reizi, kad atklātas nozieguma pazīmes, jāierosina krimināllieta, arī iztulkojams sašaurināti, jo tā piemērošanu ierobežo citās tā paša likuma normās paredzētā iespēja nodot materiālus bez krimināllietas ierosināšanas izskatīšanai biedru tiesai vai nepilngadīgo lietu komisijai, ja noskaidrots, ka noziegums ir mazsvarīgs, un ja vainīgā labošana iespējama bez kriminālsoda piemērošanas (KPK 7. un 8. p.).

Atsevišķas procesuālās normas iztulkojot, tās turpretim jāsaprot paplašināti, t. i., ejot pāri tām robežām, kuras it kā nospraustas ar attiecīgās normas leksisko saturu. Piemēram, Kriminālprocesa kodeksā noteiktos absolūtos kasācijas iemeslus var saprast paplašināti tai nozīmē, ka iespējami arī citi, KPK 343. pantā nenorādīti pārkāpumi, kas katrā ziņā izraisa kriminālsprieduma atcelšanu (piemēram, daži KPK 340. p. 2. daļā minētie apstākļi).

Tomēr likuma teksta sašaurināta vai paplašināta iztulkošana ir pieļaujama tikai izņēmuma gadījumos, jo tā var izraisīt pretrunas ar sociālistiskās likumības ievērošanas vispārīgajām prasībām. Šāda iztulkošana pieļaujama, salīdzinot iztulkojamās normas tekstu ar attiecīgās tiesību nozares pamatprincipiem vai citām tās pašas attiecības regulējošām normām (šo paņēmieni mēdz saukt par sistemātisko iztulkošanu), kā arī mainoties tām sabiedriskajām attiecībām, kas savā laikā bijušas par pamatu iztulkojamās normas iekļaušanai likumā. Patvaļīga sašaurināta vai paplašināta procesuālo normu iztulkošana nekādā gadījumā nav pieļaujama.

Kriminālprocesa likumu tā vai citādi izprot, t. i., iztulko, ikviens procesuālās darbības subjekts, jo tiesību normu praktiski nevar atdalīt no šīs normas subjektīvās uztveres. Tiesa, prokurors, izmeklētājs, izziņvedis un procesa dalībnieki — apsūdzētais, aizstāvis, cietušais u. c. — tiesvedības normu iztulkošanā vadās no to teksta satura un savas sociālistiskās tiesību apziņas. Taču subjektīvā tiesību izpratne ne vienmēr atbilst jēgai un nozīmei, ko tajās ielikusi likumdevēja griba. Tāpēc ir nepieciešama kontrole, uzraudzība par procesuālā likuma normu iztulkošanas un tātad arī to izpildīšanas un piemērošanas pareizumu. Šīs funkcijas veic gan Prokuratūra, gan Augstākā Tiesa (KPK 20. un 21. p.). Viena no šīs uzraudzības izpausmēm ir likuma oficiāla iztulkošana.¹

Likuma *oficiālajam iztulkojumam*, ko dod kompetentie valsts

¹ Tiesību normu oficiālo iztulkošanu mēdz sadalīt autentiskajā (ja tiesību normu iztulko tas pats orgāns, kas to izdevis) un tiesu iztulkošanā (ja tiesību normu iztulko tiesa vai citi procesa virzītāji orgāni).

orgāni, ir juridiska nozīme, tie obligāti jāievēro attiecīgā likuma izpildīšanas un piemērošanas gaitā.

Likumu oficiālu vispār saistošu iztulkojumu saskaņā ar PSRS Konstitūcijas 49. panta «c» punktu dod PSRS Augstākās Padomes Prezidijs. Attieksmē uz republikāniskajiem likumiem tādas pašas tiesības pieder savienotās republikas Augstākās Padomes Prezidijam (Latvijas PSR Konstitūcijas 31. p. «c» punkts). Tā, piemēram, PSRS Augstākās Padomes Prezidijs ar savu 1965. g. 3. septembra lēmumu izskaidroja Kriminālprocesa pamatu 34. pantu (Latvijas PSR KPK 77. p.) tādējādi, ka tad, ja lietu papildizmeklēšanai pēc sprieduma atcelšanas nodod uzraudzības instances tiesa, apsūdzētā apcietinājuma termiņu pirmstiesas izmeklēšanā sāk aprēķināt no jauna.¹ Ar to tika novērsta neskaidrība un atsevišķu viedokļu dažādība šīs normas iztulkošanā un piemērošanā.²

Pie oficiāliem kriminālprocesa likuma iztulkojumiem pieder arī PSRS Augstākās Tiesas Plēnuma un Latvijas PSR Augstākās Tiesas Plēnuma lēmumi, ciktāl tajos skarti kriminālprocesa normu piemērošanas jautājumi, kā arī PSRS Ģenerālprokurora un Latvijas PSR prokurora instrukcijas KPK noteikumu piemērošanai. Oficiālajos kriminālprocesa likuma iztulkojumos jāizšķir vispārīga rakstura izskaidrojumi, kas attiecas uz kādu KPK normu piemērošanu visumā vai atsevišķā krimināllietu kategorijā (pie tiem pieder Augstākās Tiesas vadošie izskaidrojumi), un kazuāla rakstura izskaidrojumi, kas norāda uz likuma pareizu piemērošanu konkrētā gadījumā (Augstākās Tiesas lēmumi atsevišķās krimināllietās). Šie pēdējie procesuālā likuma iztulkojumi ir saistoši tikai tajā krimināllietā, kurā tie doti.

Likuma oficiālajā iztulkošanā jāievēro, ka tā nedrīkst pārsniegt likuma robežas un radīt jaunas tiesību normas. Likuma iztulkošanas uzdevums ir panākt tajā formulētā uzvedības noteikuma pareizu izpratni, nevis šādā ceļā radīt jaunu normu.

Pēc tiesību normu iztulkoātāja subjekta atsevišķu vietu ieņem doktrinālā iztulkošana, ko dod zinātnes darbinieki, analizējot likumu un tā piemērošanas praksi. Doktrinālai iztulkošanai ir nozīme gan spēkā esošo kriminālprocesa normu pareizā izpratnē, gan to tālākā pilnveidošanā.

B. Kriminālprocesa likuma piemērošana ir viens no iespējamajiem procesuālo normu realizācijas veidiem. Kā jau teikts, tiesību

¹ Постановление Президиума Верховного Совета СССР от 3 сентября 1965 г. «О разъяснении статьи 34 Основ уголовного судопроизводства Союза ССР и союзных республик». «Ведомости Верховного Совета СССР», 1965, № 33.

² Skat. žurnālu «Социалистическая законность», 1963, № 3, 49. lpp.

normas var realizēt trīs veidos — tās ievērojot, tās izpildot un tās piemērojot. Kriminālprocesa likuma normu prasības jāievēro vai jāizpilda visiem procesuālās darbības subjektiem, tai skaitā arī procesa dalībniekiem — apsūdzētajam, viņa aizstāvim, cietušajam, civilprasītājam un citiem. Piemēram, apsūdzētais nedrīkst pārkāpt drošības līdzekli, cietušais — pratināšanas noteikumus. Taču kriminālprocesa normas piemērot viņi nav pilnvaroti.

Jēdzienam «tiesību normu piemērošana» salīdzinājumā ar pārējiem tiesību normu īstenošanas veidiem ir specifisks saturs. Kriminālprocesa normu piemērošanas akts¹ vienmēr ir kompetenta valsts orgāna aktīva darbība, kas saista tās personas, uz kurām tas attiecas, neatkarīgi no viņu gribas. Atšķirībā no normatīvā akta, kas nosaka nenoteikta subjektu skaita uzvedību, tiesību normas piemērošanas akts tiek adresēts vienam vai vairākiem konkrēti noteiktiem subjektiem. Tiesību normas piemērošanas akts konstatē faktiskos apstākļus, kādos paredzēta tās realizācija, un satur noteiktu norādījumu par zināmu personu uzvedību, viņu tiesībām un pienākumiem.²

Par to, kas var būt par tiesību normu piemērošanas subjektu, teorijā pastāv dažādi uzskati³, taču visi ir vienis prāts, ka *kriminālprocesa normas var piemērot vienīgi valsts orgāni*, nevis sabiedriskas organizācijas vai pilsoņi.

Kriminālprocesa likuma piemērošana izpaužas individuālos tiesiskos aktos, kurus, realizējot tiesvedības normas, veic kompetentie valsts orgāni — tiesa, tiesnesis, prokurors, izmeklētājs, izziņas iestāde un izziņvedis; šie akti nosaka procesa dalībnieku uzvedību, izraisa viņu tiesības un pienākumus un nosaka sankciju piemērošanu.

Piemērojot kriminālprocesa normas, jāievēro sociālistiskās likumības un pamatotības prasības. Likumību kriminālprocesa normu piemērošanā garantē to pareiza iztulkošana un realizācija likumā paredzētos nosacījumos, kā arī kompetento valsts orgānu uzraudzība.

¹ Jēdziens «akts» šai ziņā jāsaprot gan kā kompetenta orgāna darbība, gan arī kā procesuāls dokuments, kurā šī darbība objektīvējusies.

² Н. Г. Александров и др. Основы теории государства и права. Госюриздат, М., 1963, 433. lpp. Sal. arī П. С. Элькин. Толкование и применение норм уголовно-процессуального права. Изд. «Юридическая литература», М., 1967, 145.—149. lpp.

³ Skat. Г. И. Федькин. Применяют ли граждане и общественные организации нормы права. Ж. «Советское государство и право», 1955, № 2; П. И. Недебайло. Применение советских правовых норм. М., 1960; С. С. Алексеев. Механизм правового регулирования в социалистическом государстве. М., 1966, 91.—105. lpp.

Lai procesuālo normu piemērotu pareizi, vispirms objektīvi patiesi, t. i., īstenībai atbilstoši, jākonstatē apstākļi, kādos ir pieļauta šīs normas realizācija. Piemēram, lai pareizi piemērotu pazīstamo KPK noteikumu par apsūdzētā saukšanu pie kriminālatbildības, ne vien pareizi jāsaprot, t. i., jāiztulko, KPK 145. panta saturs, bet arī pilnīgā saskaņā ar objektīvo patiesību jākonstatē fakti, no kuriem var ticami secināt, ka apsūdzētais izdarījis to noziegumu, par kuru viņš tiek saukts pie kriminālatbildības. Ja kompetentais valsts orgāns vai amatpersona, piemēram, mūsu gadījumā izmeklētājs, kas ceļ apsūdzību, juridiskos secinājumus par apsūdzētā saukšanu pie kriminālatbildības izdara nevis patvaļīgi, bet stingrā saskaņā ar likumā paredzētajiem faktiskajiem priekšnoteikumiem un no tiem loģiski secina iespēju KPK 145. pantu realizēt, tad šai pantā ietvertās tiesību normas piemērošana ir pamatota un pareiza.

Par pamatotu atzīstama tāda kriminālprocesa normas piemērošana, kad tās priekšrakstu vai pieļāvumu realizācija tieši izriet no reāli konstatētajiem faktiskajiem apstākļiem, ar kuriem likums saista šīs normas piemērošanas iespēju.

TREŠA NODAĻA

KRIMINĀLPROCESA PRINCIPI

1. §. Kriminālprocesa principu jēdziens un nozīme

Kriminālprocesa principi ir vadošas normas, kas nosaka procesuālās kārtības raksturu un struktūru. Šīs principiālās normas lielākoties netiek tieši piemērotas tiesvedībā, tās attiecas uz tiesvedību visumā, nosaka tās institūtu un speciālo normu būtisko izveidi un saturu. Piemēram, atklātuma princips būtiski raksturo krimināllietu iztiesāšanu sabiedrības acu priekšā, atklātā tiesas sēdē, nevis aiz slēgtām sēžu zāles durvīm, tā nodrošinot sabiedrisko kontroli pār tiesvedību un visu procesuālo garantiju ievērošanu.

Literatūrā jēdzienus «kriminālprocesa princips» un «kriminālprocesa pamatprincips» dažreiz mēdz šķirt. Tādā gadījumā par principiem dēvē tās vadošās normas, ar kurām noteikts tiesvedības raksturs un struktūra atsevišķās stadijās. Turpretim par pamatprincipiem vispārīgās tiesvedības normas mēdz dēvēt tad, ja tās nosaka un raksturo procesuālo kārtību visumā, visās kriminālprocesa stadijās.

Sādam dalījumam nav praktiskas nozīmes, jo arī pamatprincipu

spēks visās stadijās nav vienāds. Pat tik svarīgs pamatprincips kā konstitucionālais noteikums par tiesvedības atklātumu attiecas galvenokārt uz lietu izskatīšanu tiesā, bet pirmstiesas izmeklēšanas stadijā tas ir visai ierobežots. Arī likumā tas ir formulēts kā iztiesāšanas un nevis izmeklēšanas princips. Un tomēr tas uzskatāms par vienu no svarīgākajiem padomju kriminālprocesa principiem. Ne procesuālajā teorijā, ne praksē nav iemesla krasi nošķirt kriminālprocesa pamatprincipu un principu jēdzienus; to apjoms nereti ir vienāds. Šai grāmatā starp tiem nav novilkta būtiska šķirtne un tie dažviet lietoti kā sinonīmi.

Kriminālprocesa principi visu savienoto republiku kriminālprocesa kodeksos pēc satura ir pilnīgi identi, jo sākotnēji tie ir formulēti PSRS Konstitūcijā un Vissavienības likumā — Kriminālprocesa pamatos. Nevienai republikai nav specifisku tiesvedības principu.

Kaut gan šie principi lielākoties ir formulēti tāpat kā vienāda nosaukuma principi buržuāziskajā kriminālprocesā (atklātuma princips, tiesnešu neatkarības un likumpakļautības princips, personas un dzīvokļa neaizskaramības princips, aizstāvības princips u. c.), tomēr šī sakrīšana ir tikai terminoloģiska.

Eiropas kontinentā tiesvedības principus pirmoreiz formulēja buržuāzija, nākdama pie varas Francijā pēc 1789. gada revolūcijas. To viņa darīja savas šķiras interesēs un vēlāk, «kad novalkāja savas kurpes», tos sašaurināja, piepildīja ar citu saturu un, ja tas bija vajadzīgs, praktiski likvidēja vai pat formāli atcēla.¹ Spilgts piemērs šai ziņā ir viens no svarīgākajiem kriminālprocesa pamatprincipiem — atklātuma princips. Starp vispirmajām prasībām, ko izvirzīja Francijas buržuāziskā revolūcija 1789. gadā, bija prasība, lai tiesvedība norisinātos atklāti un mutiski. Kā zināms, pirms tam feodālais inkvizīcijas process bija slepens un rakstisks. Bet jau drīz buržuāzija, sargādama savu varu pret strādnieku kustības revolucionārajiem uzplūdiem, procesa atklātumu ierobežoja. Francijā tiesas sēdes priekšsēdētājam tika dotas pilnvaras slēgt «pēc vajadzības» sežu zāles durvis; Anglijā atļāva iztiesāt lietas aiz slēgtām durvīm, «ja tiesa uzskata to par vajadzīgu sabiedriskās drošības interesēs»; fašistiskajā Itālijā 1930. gada Kriminālprocesa kodekss atļāva slēgt sežu zāles durvis bez motivācijas «pēc priekšsēdētāja ieskata»; Vācijā šo tiesību piešķīra tieslietu ministram.²

Padomju kriminālprocesa principi ir likumā nostiprināti tiesvedības pamatnoteikumi, kuri izsaka padomju kriminālprocesa sociālistisko būtību un tā demokrātismu, raksturo un nosaka tā vispārīgo ievirzi un struktūru.

¹ Skat. *H. N. Полянский*. Судьба процессуальных гарантий личной свободы во Франции. Изд. Академии наук СССР, М., 1946, 7., 18., 26., 35., 58., 67., 84., 95. un citas lpp.; *М. А. Чельцов-Бебутов*. Положение личности в уголовном процессе, часть I. Юридическое издательство Министерства юстиции СССР, М., 1948, 134.—188. lpp.

² *М. А. Чельцов*. Уголовный процесс. Юридическое издательство Министерства юстиции СССР, М., 1948, 172. un 173. lpp.; *H. N. Полянский*. Вопросы теории советского уголовного процесса. Изд. Московского университета, 1956, 95. un 96. lpp.

Padomju kriminālprocesa principiem raksturīgas šādas svarīgākās iezīmes.

a) *Tie ir likumiski*. Par tiesvedības principiem atzīstamas nevis jebkuras teorētiskās diskusijās izveidotas atziņas, bet tikai tādas vispārīgas un vadošas procesuālas normas, kas tieši izteiktas likumā. Pretējais varētu novest pie kriminālprocesa būtisko pamatu patvaļīga iztulkojuma, varētu piešķirt tiesvedībai patvaļīgi principālu ievirzi, izraisītu pretrunīgas nostādnes republikāniskajā likumdošanā, procesuālo normu piemērošanā un iztulkošanā. Citiem vārdiem, patvaļīgi par kriminālprocesa pamatprincipiem pieņemtas vispārīgas teorētiskas atziņas varētu negatīvi ietekmēt gan procesuālās likumdošanas tālāko attīstību, gan tiesvedības praksi.

Jautājumā par padomju kriminālprocesa principu sistēmu, par to, kādas vispārīgas normas tajā ietveramas un kādam jābūt to raksturam, juridiskajā literatūrā ir bijušas domstarpības. Arī vēl tagad atsevišķi autori neaprobežojas ar likumiskajiem, t. i., padomju likumos nostiprinātajiem kriminālprocesa principiem, bet izvirza kā principus tādas vispārīgas atziņas, kas kriminālprocesa likumos nav atspoguļotas.

Kā pareizi tiek atzīmēts jaunākajā mācību literatūrā¹, atsevišķi teorētiķi joprojām popularizē uzskatu, ka viens no padomju kriminālprocesa pamatprincipiem esot sacikstes princips, kas nav formulēts ne Konstitūcijā, ne Kriminālprocesa pamatos, ne savienoto republiku kriminālprocesa kodeksos. Tā, piemēram, M. Strogovičs sacikstes principu saprot kā «tādu iztiesāšanas struktūru, kur procesuālās funkcijas sadalītas starp tiesu un pusēm tajā veidā, ka apsūdzības funkcija, ko realizē apsūdzētājs, šķirta no lietas izšķiršanas funkcijas, kas pieder tiesai; aizstāvības funkciju realizē tiesājamais, kas ieņem puses stāvokli procesā, un viņa aizstāvis. Tiesa, kas izšķir lietu, neieņem puses stāvokli un, nebūdamā saistīta ar pušu apsvērumiem un to iesniegtajiem materiāliem, vispusīgi un objektīvi izmeklē visus lietas apstākļus un taisa spriedumu pēc savas pārlicības, pamatojamās uz likumu un saskaņā ar patiesību.»²

Sacikstes princips, kā zināms, ir viens no svarīgākajiem buržuāziskā kriminālprocesa principiem, taču padomju tiesībās tas raksturīgs civilprocesam un nevis kriminālprocesam, kur tiesa nav nostādīta arbitra lomā, kurš noklausās tā saucamās puses un izšķir tiesisko strīdu starp tām. Turklāt pats pušu jēdziens spēkā esošajā padomju kriminālprocesuālajā likumdošanā tagad ir atmests.³

¹ B. A. Галкин и др. Советский уголовный процесс, под ред. проф. Д. С. Карева. Изд. «Высшая школа», М., 1968, 49. lpp.

² Skat. krājumā Демократические основы советского социалистического правосудия, под ред. М. С. Строговича. Изд. «Наука», М., 1965, 45. un 46. lpp.

³ Sacikstes principa izcelsmes, būtības un pielietojuma aprakstu un kritiku skat. darbos М. А. Чельцов-Бегугов. Система основных принципов советского уголовного процесса. Ученые записки Всесоюзного института юридических наук, вып. VI. М., 1947; tā paša autora Очерки по истории суда и уголовного процесса в рабовладельческих, феодальных и буржуазных государствах. Госюриздат, М., 1957, 592., 593., 611. un 612. lpp.; М. А. Чельцов. Советский уголовный процесс, изд. 4-е. Госюриздат, М., 1962, 24.—27. un 32. lpp.; М. Л. Якуб. Демократические основы советского уголовно-процессуального права. Изд. МГУ, 1960.

b) *Tie ir konstitucionāli*, jo ir nostiprināti ne vien Kriminālprocesa pamatos un savienoto republiku kriminālprocesa kodeksos, bet savā lielākajā daļā noteikti arī Konstitūcijā.

PSRS Konstitūcijas IX un X nodaļā un Latvijas PSR Konstitūcijas VII un VIII nodaļā ir ietverti šādi principiāli noteikumi, kas reize ar to pieder arī pie kriminālprocesa principiem: sociālistiskās likumības princips; personas neaizskaramības princips; tiesas jurisdikcijas princips; princips par pilsoņu vienlīdzību likuma un tiesas priekšā; lietu iztiesāšanas koleģialitātes un tautas piesēdētāju līdzdalības princips; tiesnešu neatkarības un likumpakļautības princips; tiesvedības nacionālās valodas princips; iztiesāšanas atklātuma princips; aizstāvības princips; likumības un tiesu darbības uzraudzības princips.¹

c) *Tie ir vienveidīgi visā Padomju Savienībā un obligāti jāievēro republikāniskajā likumdošanā*. Tā kā kriminālprocesa principi ir tieši formulēti Vissavienības likumā — Kriminālprocesa pamatos, tie ir saistoši jebkuras savienotās republikas kriminālprocesa kodeksam un tajā jāietver. Tādā kārtā tiek panākta savienoto republiku kriminālprocesa kodeksu pamatnoteikumu un visu principiālo institūtu vienveidība. Arī Latvijas PSR Kriminālprocesa kodeksā burtiski reproducēti visi Pamatos noteiktie tiesvedības principi.

1958. gada Kriminālprocesa pamatos pamatprincipi ietverti 6.—14., 19. un 20. pantā, bet Latvijas Kriminālprocesa kodeksā — 3. un 11.—21. pantā.

d) *Tie cieši saistīti ar kriminālprocesa uzdevumiem*, no tiem izriet un savukārt garantē kriminālprocesa uzdevumu pareizu atrisināšanu.

Principi kriminālprocesa uzdevumu īstenošanu sekmē netieši, ar speciālo tiesvedības normu starpniecību, kurās tie ir atspoguļoti. Kaut gan principu normas praktiski nepiemēro, tās ietekmē kriminālprocesa uzdevumu atrisināšanu tāpēc, ka nosaka speciālo tiesvedības normu raksturu ciešā saskaņā ar šiem uzdevumiem. Principi virza tiesvedības norisi tā, lai noziegumi tiktu atklāti ātri un pilnīgi, lai tiktu noskaidrotas visas tos izdarījušās personas, lai likumus tiesvedībā piemērotu pareizi, lai tiktu sekmēta sociālistiskās likumības nostiprināšana.

Kriminālprocesa principi, saistoties ar tiesvedības uzdevumiem, nosaka gan procesuālās darbības vispārīgo raksturu, gan to nor-

¹ Skat. PSRS Konstitūcijas 102.—104., 110.—113., 123., 127. un 128. pantu, Latvijas PSR Konstitūcijas 77.—79., 82.—85., 94., 98. un 99. pantu.

mu principiālo saturu, kuras šo darbību regulē. Tie nosaka arī tiesvedības uzdevumu atrisināšanai pieļaujamās metodes.

e) *Tie saistīti ar krimināltiesību un tiesu organizācijas principiem.*

Kriminālprocesuālās tiesības ir noteikumu kopums krimināltiesiskajai cīņai ar noziedzīgiem. Tāpēc krimināltiesību un kriminālprocesuālo tiesību principiālie pamati ir vienādi. Padomju krimināltiesībām raksturīgie principi — likumības princips, sociālistiskā demokrātisma un sociālistiskā humānisma principi¹ — pieder arī pie kriminālprocesa pamatprincipiem.

Tiesvedība noris tiesu sistēmas ietvaros un saistās ar to kā darbība ar organizāciju. Tāpēc gluži dabiski, ka tiesu organizācijas un darbības principiālie noteikumi ir vienādi.² PSRS un savienoto republiku kriminālprocesa pamatos un tiesu iekārtas likumdošanas pamatos principiāli vienādi noteikumi ir par pilsoņu vienlīdzību likuma un tiesas priekšā, likumību tiesvedībā, tiesu ievēlējamību, lietu koleģiālu izskatīšanu visās tiesās, tiesnešu neatkarību un pakļautību tikai likumiem, tiesvedības valodu un lietu atklātu izskatīšanu tiesās (Tiesu iekārtas likumdošanas pamatu 5.—12. p.; Kriminālprocesa pamatu 8.—12. p.).

f) *Tie ir apvienoti sistēmā.*

Ķaut gan ikviens kriminālprocesa princips izteic pilnīgi patstāvīgu vispārīgu tiesvedības normu (piemēram, iztiesāšanas atklātuma princips un aizstāvības princips; tiesneša neatkarības princips un tiesu uzraudzības princips), tomēr starp tiem pastāv racionāla saistība un praktisks sakars. Tie nav un nevar būt pretrunā viens ar otru, jo nosaka vienveidīgas tiesiskas attiecības — kriminālprocesuālas attiecības. Pat tādi šķietami pilnīgi šķirti principi kā tiesnešu neatkarības princips un tiesu uzraudzības princips tomēr ir cieši saistīti. Tos tuvina kategoriskā likumības ievērošanas prasība. Tāpēc tiesnešu neatkarība tiek interpretēta arī kā viņu likumpakļautība.

Ikviens kriminālprocesa princips harmoniski saistās ar citiem vai nu tieši, vai ar citu principu starpniecību. Tie visi ir zināmā savstarpējā sakarā un kopumā izveido kriminālprocesa principu sistēmu.

¹ Skat. Советское уголовное право, часть общая. Изд. Ленинградского университета, 1960, 10.—13. лрр.

² Организация суда и прокуратуры в СССР, под редакцией Б. А. Галкина. Изд. «Юридическая литература», М., 1967, 10. un 11. лрр.

2. §. Kriminālprocesa principu sistēma

Par padomju kriminālprocesa principu sistēmu, tās apjomu, saturu un struktūru literatūrā ir izteikti pretrunīgi uzskati.¹ Atsevišķu zinātnieku viedokļu dažādību veicināja arī tas, ka padomju kriminālprocesa principi likumā nebija formulēti.

Pirmo reizi padomju procesuālajā likumdošanā kriminālprocesa principi ietverti 1958. gada PSRS un savienoto republiku kriminālprocesa pamatos un pēc tam arī visos jaunajos savienoto republiku kriminālprocesa kodeksos. Kriminālprocesa pamatos tie ietverti I sadaļā un izteikti 6.—14., 17., 19. un 20. pantā. Bet arī tālākajās Pamatu sadaļās atrodami principiāli tiesvedības noteikumi. Piemēram, IV sadaļā regulētais iztiesāšanas tiešums, mutiskums un nepārtrauktība (37. pants), kā arī sabiedrisko apsūdzētāju un aizstāvju līdzdalība iztiesāšanā (41. pants) arī uzskatāmi par kriminālprocesa principiem.

Pēdējos gados teorijā dominē uzskats, ka padomju kriminālprocesa principu sistēmu nosaka Konstitūcijā formulētie tiesu organizācijas un tiesvedības principi. Iepriekš minētie konstitucionālie tiesvedības noteikumi ietverti kā pamatnoteikumi 1958. gada Kriminālprocesa pamatos un arī Latvijas PSR Kriminālprocesa kodeksā, tāpēc varam teikt, ka kriminālprocesa principu sistēma ir konstitucionāla.

Latvijas PSR Kriminālprocesa kodeksā atspoguļotajā kriminālprocesa *principu sistēmā* ietilpst šādi atsevišķi principi:

- 1) sociālistiskās likumības princips;
- 2) publiskuma princips;
- 3) personas neaizskaramības princips;
- 4) tiesas jurisdikcijas princips;
- 5) princips par pilsoņu vienlīdzību likuma un tiesas priekšā;
- 6) lietu iztiesāšanas koleģialitātes un tautas piesēdētāju līdzdalības princips;
- 7) tiesnešu neatkarības un likumpakļautības princips;
- 8) tiesvedības nacionālās valodas princips;
- 9) iztiesāšanas atklātuma princips;
- 10) aizstāvības princips;

---

¹ Skat. М. А. Чельцов-Бebutov. Система основных принципов советского уголовного процесса. Ученые записки Всесоюзного института юридических наук, вып. VI. М., 1947; М. Л. Якуб. Демократические основы советского уголовно-процессуального права. Изд. МГУ, 1960; Демократические основы советского социалистического правосудия, под ред. М. С. Строговича. Изд. «Наука», М., 1965.

- 11) izmeklēšanas vispusības, pilnības un objektivitātes princips;
  - 12) likumības un tiesu darbības uzraudzības princips;
  - 13) iztiesāšanas tiešuma, mutiskuma un nepārtrauktības princips;
  - 14) sabiedrības līdzdalības princips.
- Aplūkosim katru no šiem principiem atsevišķi.

1. Sociālistiskās likumības princips

Likumība ir viens no svarīgākajiem sociālistiskās valsts stūrakmeņiem. Bez likumu ievērošanas nebūtu iespējama sabiedrības normāla dzīve un mērķtiecīga attīstība. Likumi stingri jāievēro un jāpilda visiem valsts orgāniem, sabiedriskajām organizācijām, amatpersonām un pilsoņiem. *Sociālistiskās likumības princips nozīmē prasību, lai ikviens (valsts orgāni, amatpersonas, sabiedriskas organizācijas un pilsoņi) stingri un nelokāmi pildītu likuma noteikumus un savā darbībā ievērotu likumu.*

Kā sociālistiskās likumības principa otru aspektu vairāki autori apzīmē *tāda stāvokļa nodrošināšanu*, lai visi valsts orgāni, organizācijas, amatpersonas un pilsoņi cieši un nelokāmi pildītu likumus.¹

Sociālistiskās likumības princips ir viens no sākotnējiem tiesvedības pamatprincipiem. Tam pakļauti un ar to saistīti visi pārējie kriminālprocesa principi.

Kriminālprocesa pamatuzdevums ir krimināltiesiskā cīņa ar viskrasākajiem tiesiskās kārtības pārkāpumiem — noziegumiem. Tādā kārtā sociālistiskās likumības principa izpausme kriminālprocesā ir likumības nodrošināšana cīņā ar noziegumiem. Bet, veicot šo uzdevumu, tiesvedības iestādēm, amatpersonām un visiem procesa dalībniekiem arī pašiem jāievēro un cieši jāpilda likumi. Tāpēc par sociālistiskās likumības principa izpausmi kriminālprocesā jāuzskata arī prasība, lai, apkarojot noziegumus, tiesa, izmeklēšanas un izziņas orgāni arī paši jo stingri ievērotu likumību un visas procesuālās normas², kā arī lai likumus un procesuālās normas ievērotu apsūdzētie, apsūdzētāji, aizstāvji, cietušie, liecinieki, eksperti, speciālisti un visi pārējie kriminālprocesuālās darbības subjekti.

¹ В. П. Радьков. Социалистическая законность в советском уголовном процессе. Госюриздат, 1959. 27., 37. un 40. lpp.; М. Л. Якуб. Демократические основы советского уголовно-процессуального права. Изд. МГУ, 1960, 35. lpp.

² Padomju Savienības Komunistiskās partijas Programma. R., 1961, 94. lpp.

Kriminālprocesa normas ir izveidotas tā, lai to precīza piemērošana visnotaļ sekmētu patiesības noskaidrošanu ikvienā krimināllietā, sekmētu tiesvedības mērķa sasniegšanu un visu to pilsoņu tiesību un likumisko interešu aizsardzību, kurus tā vai citādi skar tiesvedība.

Sociālistiskās likumības principam — procesuālo normu nelokāmai ievērošanai — ir daudzveidīga praktiska nozīme tiesvedībā. Tā no likumības principa izriet tiesas, prokurora, izmeklēšanas un izziņas orgānu pienākums ierosināt, izmeklēt un pieņemt likumam atbilstošus lēmumus, ja atklātas nozieguma pazīmes (KPK 3. p.). No tā paša principa izriet pieļāvums celt apsūdzību pret kādu pilsoni tikai likumā paredzētos apstākļos (KPK 145.—150. p.), pienākums tiesai, prokuroram, izmeklēšanas orgāniem pierādīt noziegumu un tā izdarītāja vainu, nepieļaujot pārvietot pierādīšanas pienākumu uz apsūdzēto (19. p. 2. d.), aizliegums panākt no apsūdzētā liecības ar vardarbību un draudiem (19. p. 3. d.) un citi principiāli tiesvedības noteikumi.

Likumība kriminālprocesā izpaužas procesa virzītāju orgānu (tiesas, tiesneša, prokurora, izmeklētāja, izziņas iestādes un izziņveža) un visu procesa dalībnieku tādā rīcībā, kas atbilst likumam. Likumības ievērošanu tiesvedībā garantē uzraudzības institūts — prokuratūras uzraudzība (KPK 21. p.) un tiesu uzraudzība (20. p.). To veicina arī aizstāvības institūts (18. p.), sabiedriskā kontrole un prese.

PSRS Augstākās Tiesas Plēnums un arī Latvijas PSR Augstākās Tiesas Plēnums savos vadošajos izskaidrojumos ne vienreiz vien ir aizrādījuši uz lielo nozīmi, kāda ir likumu stingrai ievērošanai krimināllietu izskatīšanā tiesas sēdē.¹

2. Publiskuma princips

Sociālistiskās likumības principam tuvu piesliecas un ar to ir cieši saistīts publiskuma princips. *Publiskuma principā ir ietverts kompetentiem valsts orgāniem uzliktais krimināllietu iero-*

¹ Постановление Пленума Верховного Суда СССР от 18 марта 1963 г. «О строгом соблюдении законов при рассмотрении судами уголовных дел». Сборник постановлений Пленума Верховного Суда СССР, 1924—1963. Изд. «Известия Советов депутатов трудящихся СССР», 1964, 166. lpp.

Skat. arī Latvijas PSR Augstākās Tiesas Plēnuma 1963. g. 26. aprīļa lēmumu Nr. 5 «Par PSRS Augstākās Tiesas Plēnuma 1962. g. 14. maija lēmuma «Par uzdevumiem trūkumu novēršanā un tiesu darbības tālākā uzlabošanā cīņā pret noziegumiem» izpildīšanu». «LPSR Augstākās Tiesas Biļetens», 1963. g. 2. nr., 22. lpp.

sināšanas un noziegumu atklāšanas pienākums, kas nostiprināts KPK 2. pantā. Tiesai, prokuroram, izmeklētājam un izziņas iestādei uzlikts pienākums ierosināt krimināllietu, ja atklātas nozieguma pazīmes, un pielietot visus likumā paredzētos līdzekļus, lai noskaidrotu šo noziegumu, to izdarījušās personas un lai tās sodītu.

Šis pienākums ir publisks¹ tāpēc, ka tas jāveic neatkarīgi no pilsoņu (arī cietušo) gribas² valsts un sabiedrības interesēs, lai sargātu valsti, sabiedrību un pilsoņus pret noziegumiem un tos novērstu. Noziedzīgā nodarījuma sabiedriskā bīstamība, nevis cietušā interese kompetentiem procesa virzītājiem orgāniem uzliek pienākumu uzsākt un turpināt tiesvedību, kamēr tiek sasniegti tās mērķi ikkatrā nozieguma pazīmju atklāšanas gadījumā.

Publiskuma princips nosaka visu to procesuālo normu imperatīvo raksturu, kuras tiesai, tiesnesim, prokuroram, izmeklētājam, izziņas iestādei un izziņvedim uzliek pienākumu apkarot noziegumus, ierosinot, izmeklējot un iztiesājot krimināllietas. No šī principa izriet arī kriminālprocesuālo attiecību kā varas attiecību raksturs. Ar to saistās sevišķi tās procesuālās normas, kurās subjekta tiesības sakrīt ar viņa pienākumu. Piemēram, izmeklētājam ir tiesība un reizē pienākums ierosināt krimināllietu un to izmeklēt, celt apsūdzību, sastādīt apsūdzības rakstu u. tml. Visas prokurora darbības, kas vērstas uz likumības nodrošināšanu tiesvedībā, ir ar publisku raksturu. Kā izmeklētājs, izziņvedis un prokurors, tā arī tiesnesis un tiesa savas procesuālās darbības veic *ex officio*, dienesta pienākumu vārdā, sabiedrības un valsts interesēs.

Publiskuma principa īstenošana tiesvedībā ir ierobežota vienīgi personīgās un personīgi publiskās apsūdzības lietās, kuras kompetentā amatpersona ierosina nevis tūlīt pēc nozieguma pazīmju atklāšanas, bet tikai pēc tam, kad cietušais izteicis savu gribu, t. i., iesniedzis sūdzību. Arī civilprasības institūtu krimināllietā publiskuma princips ietekmē tikai tiktāl, cik materiālie zaudējumi ir nodarīti sociālistiskajam īpašumam.

Publiskuma princips neattiecas uz tām procesuālajām attiecībām, kas pastāv nevis starp procesa virzītājiem orgāniem un pilsoņiem, bet procesa dalībnieku starpā.

Kriminālprocesa teorijā ir domstarpības par publiskuma principa saturu un tā nozīmi. M. Strogovičs, kas savos darbos konsekventi uzstājas par šo principu,

¹ Jēdziens «publisks» kriminālprocesā tiek lietots nevis atklātuma (гласность) nozīmē, bet izsaka valsts un visas sabiedrības intereses.

² Bez cietušā gribas izteikuma — sūdzības nav pieļauts ierosināt vienīgi personīgās apsūdzības un personīgi publiskās apsūdzības lietas (skat. 4. nodaļu).

to saprot nevis kā kompetento valsts orgānu oficiālu pienākumu ierosināt, izmeklēt un iztiesāt krimināllietas valsts un sabiedrības aizsardzībai pret noziegumiem neatkarīgi no to pilsoņu gribas, kuri piedalās procesā, bet kā tiesvedības orgānu pienākumu neatteikties no darbībām, kas vajadzīgas lietas pareizai izšķiršanai, kaut arī ieinteresētās personas nelūdz tās izdarīt.¹ Turpretim M. Čelcovs šo principu raksturo kā procesa virzītāju orgānu oficiālu pienākumu ierosināt krimināllietas, tās izmeklēt un izskatīt tiesā (darboties *ex officio*) publiskās interesēs neatkarīgi no atsevišķu pilsoņu un organizāciju, apsūdzēto un cietušo gribas.² Tādu pašu viedokli savā laikā bija aizstāvējis arī N. Poļanskis.³ Vēlāk M. Čelcovs ir grozījis savus uzskatus un tagad neatzīst publiskuma principa patstāvību, savieno to ar likumības principu.⁴

Pēdējos gados par labu publiskuma principa patstāvīgas nozīmes atzīšanai izteikušies I. Galperins⁵ un M. Strogovičs⁶, bet visintensīvāk pret to ir uzstājis M. Jakubs⁷. Publiskuma principa pretinieki uzskata, ka šāda principa patstāvības atzīšana samazinot likumības principa nozīmi tiesvedībā.

3. Personas neaizskaramības princips

PSRS Konstitūcijas 127. pantā un Latvijas PSR Konstitūcijas 98. pantā ir noteikts personas neaizskaramības princips. Konstitūcija nodrošina pilsoņu personas neaizskaramību, pieļaujot apcietinājumu tikai uz tiesas lēmuma pamata vai ar prokurora sankciju. Šī konstitucionālā pilsoņu personiskās brīvības garantija nostiprināta arī Kriminālprocesa pamatos (6. p.) un Kriminālprocesa kodeksā (11. p.).

Islaicīga brīvības atņemšana pilsonim, kuru tur aizdomās nozieguma izdarīšanā, ir aizturējums. Pēc procesuālajiem priekšnoteikumiem, norises un sekām aizturējums atšķiras no apcietinā-

¹ М. С. Строгович. Курс советского уголовного процесса. Изд. Академии наук СССР, М., 1958, 81. lpp.

² М. А. Чельцов. Советский уголовный процесс, изд. 2-е. Госюриздат, М., 1951, 80. lpp.

³ Н. Н. Полянский. Вопросы теории советского уголовного процесса. Изд. Московского университета, 1956, 84.—86. lpp.

⁴ М. А. Чельцов. Задачи советской науки уголовно-процессуального права в период развернутого строительства коммунизма. Сб. Вопросы судопроизводства и судоустройства в новом законодательстве Союза СССР. Госюриздат, 1959, 72. lpp.

⁵ И. М. Гальперин. О принципе публичности (официальности) в советском уголовном процессе. Ж. «Правоведение», 1960, № 2, 106. lpp.

⁶ Демократические основы советского социалистического правосудия, под ред. М. С. Строговича. Изд. «Наука», М., 1965.

⁷ М. Л. Якуб. Демократические основы советского уголовно-процессуального права. Изд. МГУ, 1960.

juma. Brīvības atņemšanai aizturējuma veidā ir savi likumiski nosacījumi; tai nav vajadzīga prokurora sankcija vai tiesas lēmums (KPK 120., 122. un 123. p.).

No personas neaizskaramības principa izriet, ka *pilsonim var atņemt brīvību vai to ierobežot tikai likumā stingri noteiktos gadījumos un likumā paredzētā kārtībā*. Tā, piemēram, aizdomās turēto pieļaujams aizturēt (uz laiku, ne ilgāku par 72 stundām), ja viņš pārsteigts nozieguma izdarīšanas laikā vai tūlīt pēc tam, ja uz viņu norāda aculiecinieki, ja uz viņa vai viņa dzīvokli konstatētas nozieguma pēdas, kā arī tad, ja aizdomās turētais bēg, viņam nav pastāvīgas dzīves vietas vai nav noskaidrota viņa personība (KPK 120. p.). Turpretim apcietināt aizdomās turēto, tāpat kā apsūdzēto, var tikai tad, ja ir likumā paredzētā prokurora sankcija vai tiesas lēmums (70., 76. un 11. p.).

No personas neaizskaramības principa izriet, ka arī jebkādus citus procesuālos piespiedu līdzekļus pret pilsoņiem var pielietot tikai tad, ja tas tieši paredzēts likumā, pie tam stingri jāievēro likumā noteiktā procesuālā kārtība. Tādas procesuālās piespiedu darbības kā atvešana pie izmeklētāja vai tiesas (KPK 54. p. 4. d., 149. p.), aplūkošana (182. p.), personas kratišana (173. p.), izmeklēšanas eksperiments (184. p.) un citas stingri reglamentētas likumā. Šādas darbības pieļaujamas tikai tādā kārtībā, kas nepazemo pilsoņu cieņu, neapdraud viņu veselību un nepārkāpj morāles normas.

Prokuroram uzlikta uzraudzība par to, lai neviena pilsoņa tiesības tiesvedības gaitā netiktu nelikumīgi ierobežotas (KPK 215. p.). Prokuroram nekavējoties jāatbrīvo katra persona, kam nelikumīgi atņemta brīvība vai kas tiek turēta apcietinājumā ilgāk par likumā vai tiesas spriedumā paredzēto laiku (11. p. 2. d.)

Dažu savienoto republiku kriminālprocesa kodeksos atbilstoši PSRS Konstitūcijas 128. pantam līdztekus personas neaizskaramības principam ir atsevišķi nostiprināts arī *dzīvokļa neaizskaramības un korespondences noslēpuma princips* (KPFSSR KPK 12. p., Kirgīzijas KPK 13. p. un Tadžikijas KPK 7. p.). Latvijas PSR Konstitūcijā dzīvokļa neaizskaramība un korespondences noslēpums kā pilsoņu pamattiesība noteikts 99. pantā, bet Kriminālprocesa kodeksā šādas vispārīgas normas nav. Toties speciālajās normās, kurās reglamentēta kratišana (168.—172. p.) un aresta uzlikšana pasta un telegrāfa korespondencei (176. p.), noteiktas arī personas tiesību un likumisko interešu garantijas.

4. Tiesas jurisdikcijas princips

PSRS Konstitūcijas 102. pantā un Latvijas PSR Konstitūcijas 77. pantā noteikts princips, ka *jurisdikcija krimināllietās piekrit tikai tiesai*. Izspriest krimināllietas un noteikt vainīgajiem kriminālsodus nedrīkst neviens cits valsts vai sabiedriska orgāns kā vienīgi tiesu iestādes. Tas nozīmē, ka krimināllietas nedrīkst izspriest nekādi administratīvi orgāni.

Šis Konstitūcijas princips ietverts Kriminālprocesa pamatos (7. p.) un Latvijas PSR Kriminālprocesa kodeksā (12. p.) kā viens no tiesvedības pamatprincipiem. Tiesas jurisdikcijas principa realizācija nodrošina patiesības noskaidrošanu, patiesi vainīgo sodīšanu un nevainīgo attaisnošanu, jo tiesas darbība noris stingrā procesuālajā kārtībā, kas ir izveidota tieši šādu mērķu sasniegšanai.

Sastopams uzskats, ka sīkas krimināllietas izspriež un vainīgajiem sodus nosaka arī biedru tiesa un nepilngadīgo lietu komisija. Tas nav precīzi. Biedru tiesas sabiedriskā kārtībā savas kompetences robežās gan noskaidro dažādus pilsoņu likumpārkāpumus¹ un nosaka tos izdarījušām personām sabiedriskas ietekmēšanas līdzekļus, bet tās nevar atzīt personu par vainīgu nozieguma izdarīšanā un uzlikt tai kriminālsodu. Biedru tiesu lēmumi nerada personu sodāmību krimināltiesiskā nozīmē. Biedru tiesām tāpat nav jurisdikcijas tiesības. Tās nav arī nepilngadīgo lietu komisijām² un citām valsts un sabiedriskajām organizācijām. Par tiesu kā jurisdikcijas orgānu atzīstami tikai tie tiesu orgāni, kas noteikti Likumā par tiesu iekārtu un ietilpst spēkā esošajā tiesu sistēmā.

Latvijas PSR teritorijā tiesu darbību veic LPSR Augstākā Tiesa un tautas tiesas, kā arī speciālās PSRS tiesas (LPSR Konstitūcijas 77. p.). Kā speciālās PSRS tiesas Latvijas teritorijā darbojas kara tribunāli.

Procesuālā kārtība, kas noteikta LPSR Kriminālprocesa kodeksā, ir obligāta visās tiesu iestādēs, kas darbojas Latvijas PSR teritorijā (KPK 1. p.).

5. Princips par pilsoņu vienlīdzību likuma un tiesas priekšā

Šis princips ietverts PSRS Konstitūcijas 123. pantā un Latvijas PSR Konstitūcijas 94. pantā. Tas noteikts arī Kriminālprocesa pamatu 8. pantā un Kriminālprocesa kodeksa 13. pantā.

¹ Skat. Biedru tiesu nolikuma 15.—20. pantu.

² Skat. Nepilngadīgo lietu komisiju nolikuma 11. pantu.

Šis demokrātiskais kriminālprocesa princips nepieļauj nekādu pilsoņu tiesību un viņu likumisko interešu diferencēšanu vai ierobežošanu sakarā ar viņu sociālo, mantas vai dienesta stāvokli vai sakarā ar viņu nacionālo piederību, rasi vai ticību. Pilsoņa sociālais stāvoklis vai citas minētās viņa personības iezīmes nevar tikt uzlūktas arī par viņa vainu mīkstinošiem vai pastiprinošiem apstākļiem, ciktāl tas nav tieši noteikts likumā.

Šis konstitucionālais princips ir vispārīgs, tas raksturo pilsoņu tiesisko stāvokli sociālistiskajā valstī un sabiedrībā vispār un ne tikvien kriminālprocesā.

6. Lietu iztiesāšanas koleģialitātes un tautas piesēdētāju līdzdalības princips

Viena no sociālistiskā demokrātisma izpausmēm ir valsts un sabiedriskās dzīves jautājumu koleģiāla izlemšana. Šis sociālistiskai iekārtai raksturīgais princips nostiprināts Konstitūcijā (PSRS Konstitūcijas 103. pantā un Latvijas PSR Konstitūcijas 78. pantā) un kā tiesvedības princips Kriminālprocesa pamatos (9. p.) un Latvijas PSR Kriminālprocesa kodeksā (14. p.). Kriminālprocesā šis vispārīgais noteikums izslēdz vienpersonīgu tiesu, kas plaši izplatīta kapitālistiskajā pasaulē un veicina patvaļu.

Francijas tiesu sistēmā no XIX gadsimta sākuma līdz pat mūsu dienām saglabājusies vienpersonīgā miertiesa un «vienkāršās policijas tiesa». Vienpersonīgu miertiesnešu jeb maģistrātu institūts ietilpst arī Anglijas tiesu sistēmā. Vācijas Federatīvajā Republikā vienkāršākās krimināllietas izskata vienpersonīga iecirkņa tiesa (Amtsgericht). ASV federālajā tiesu sistēmā vienpersonīgās tiesas nav, bet štatu tiesu sistēmā ietilpst vienpersonīgās miertiesas.¹

Latvijas teritorijā buržuāzijas varas laikā recipētajā bijušās cariskās Krievijas tiesu sistēmā arī ietilpa vienpersonīgā miertiesa vienkāršāko krimināllietu un civillietu izskatīšanai. Saskaņā ar kriminālprocesa likumiem miertiesnešiem ar dažiem ierobežojumiem piekrita lietas par noziegumiem, par kuriem kā sods draudēja naužas sods, arests vai cietums. Bet 1939. gadā, grozot kriminālprocesa

¹ Skat. М. А. Чельцов-Бебутов. Очерки по истории суда и уголовного процесса в рабовладельческих, феодальных и буржуазных государствах. Госюриздат, М., 1957, 405.—408., 476., 524. un 559. lpp.

likumus, noteica, ka arī apgabaltiesās vienkāršākās lietas var izspriest viens tiesnesis.¹

Saskaņā ar Kriminālprocesa pamatu (9. p.) un Kriminālprocesa kodeksa (14. p.) noteikumiem koleģiāla lietu izskatīšana ir obligāta itin visās tiesās. Tiesnešiem un tautas tiesas piesēdētājiem jābūt ievēlētiem likumā noteiktā kārtībā. Tomēr lietu izskatīšana dažādu instanču tiesās pēc kolēģijas sastāva atšķiras ar to, ka pirmajā instancē (tautas tiesās un LPSR Augstākajā Tiesā) tiesas sēdes sastāvā obligāti piedalās divi tautas piesēdētāji, turpretim kasācijas un tiesu uzraudzības instancē tautas piesēdētāji nepiedalās. Augstākās instancēs tiek pārbaudīta kriminālspriedumu un lēmumu likumība un pamatotība; šim nolūkam vajadzīgas juridiskas zināšanas un tiesvedības pieredze, kuras tautas piesēdētājiem var arī nebūt.

Tautas piesēdētāju līdzdalība tiesas spriešanā ir otrs aplūkojamā principa aspekts. Tautas piesēdētāju piedalīšanās ir viena no sabiedriskās līdzdalības formām tiesvedībā. Tautas piesēdētāji kopā ar tiesnesi veido tiesas sastāvu, kurš izspriež krimināllietas visumā. Tautas piesēdētāji piedalās ne vien lietas faktiskās puses noskaidrošanā un jautājuma izlemšanā par tiesājamā vainu, bet kā vienota kolēģija kopā ar tiesnesi izlemj arī soda jautājumu.

7. Tiesnešu neatkarības un likumpakļautības princips

PSRS Konstitūcijas 112. pantā un Latvijas PSR Konstitūcijas 84. pantā noteikts, ka, *spriežot tiesu, tiesneši un tautas piesēdētāji ir neatkarīgi un pakļauti tikai likumam*. Šis konstitucionālais princips ir atspoguļots arī Kriminālprocesa pamatos (10. p.) un Kriminālprocesa kodeksā (15. p.).

Tiesnešu neatkarības un likumpakļautības princips ir vienots; tiesnešu neatkarību nevar pretstatīt likumpakļautībai. Nav pareizi arī abas šīs vienotā principa dažādās puses secināt vienu no otras. Tiesnešu neatkarība nozīmē to, ka krimināllietu iztiesāšanas norisē (bet ne ārpus tās) viņi nav pakļauti nekādām autoritātēm un ietekmēm no malas; krimināllietas tiesnešiem jāizspriež, vadoties no likuma un savas iekšējās pārliecības, kas rodas visu lietā izskatīto pierādījumu novērtēšanas gaitā. Tiesnešu likumpakļautība ir ties-

¹ Kriminālprocesa likums. Tieslietu ministrijas Kodifikācijas departamenta izdevums, R., 1939, 38.—40. un 597. p. Skat. arī Likumu un Ministru kabineta noteikumu krājums. Tieslietu ministrijas Kodifikācijas departamenta izdevums, 1939, 14. burtnīca.

nešu pakļautība vispārīgajam likumības principam tiesvedībā: viņiem lieta jāizsprīez stingrā saskaņā ar spēkā esošajiem likumiem un visā savā procesuālajā darbībā jāvadās no likuma.

No aplūkojamā principa izriet un tā īstenošanu garantē *tiesnešu apspriedes noslēpums* (KPK 298. p.). Pēc tam kad krimināllietā visi lietas apstākļi ir pilnīgi noskaidroti atklātā tiesas sēdē, piedaloties apsūdzētajam, aizstāvim un citiem likumā noteiktajiem procesa dalībniekiem, un kad tiesa ir noklausījusi visu lietas apstākļu iztirzājumu un novērtējumu tiesu debatēs un dzirdējusi tiesājamā pēdējo vārdu, viss tiesas sastāvs iet apspriesties un taisīt kriminālspriedumu (296. p.). Tas ir visatbildīgākais moments iztiesāšanas stadijā, kurā lieta tiek izšķirta pēc būtības, t. i., tiek izlemts apsūdzētā vainas jautājums un, ja tā ir pierādīta, tiek piespriests sods. Jebkāds, pat šķietams tiesnešu neatkarības apdraudējums šajā tiesvedības posmā nav pieļaujams. Lai izslēgtu jebkādu blakusietekmi uz tiesnešiem un objektīvi garantētu tiem pilnīgas neatkarības situāciju sprieduma taisīšanas laikā, likums pieļauj apspriežu istabā atrasties tikai tiem tiesnešiem, kas ietilpst tiesas sastāvā izskatāmajā lietā. Pat īslaicīga citu personu klātbūtne apspriežu istabā ir kategoriski aizliegta (298. p.). Sā aizlieguma pārkāpums ir viens no absolūtiem kasācijas iemesliem (343. p. 4. punkts). Kriminālspriedums, kas taisīts, pārkāpjot tiesnešu apspriedes noslēpumu, katrā ziņā atceļams neatkarīgi no tā pareizības pēc būtības.

Apspriedes noslēpums uzskatāms par pārkāptu arī tad, ja tiesneši apspriedes laikā atstāj apspriedes telpas. Tiesai ir tiesība pārtraukt apspriedi, lai atpūstos, tikai iestājoties naktij.

Ar Ogres rajona tautas tiesas 1966. g. 9. septembra spriedumu Pēteris K. bija atzīts par vainīgu un notiesāts pēc KK 88. p. 2. daļas par to, ka viņš, strādājot Ogres universālveikalā un ļaunprātīgi izmantojot savu amatpersonas dienesta stāvokli, piesavinājis naudu, kas bija jāiemaksā veikala kasē.

Izskatot lietu kasācijas kārtībā, Latvijas PSR Augstākās Tiesas Kriminālietu kolēģija atzina, ka tautas tiesas spriedums atceļams, jo ar lietai pievienotajiem materiāliem noskaidrots, ka laikā, kad tiesa šai lietā taisījusi spriedumu, viens no tautas piesēdētājiem atstājis apspriežu istabu un atradies Ogres ēdnīcā, tātad bijis pārkāpts tiesnešu apspriedes noslēpums.

Augstākā Tiesa savā lēmumā, ar kuru tā atcēlusi tautas tiesas spriedumu un nodevusi lietu jaunai izskatīšanai tai pašai tiesai citā tiesnešu sastāvā, uzsver, ka saskaņā ar KPK 298. panta noteikumiem tiesai ir tiesība pārtraukt apspriedi, lai atpūstos, tikai iestājoties naktij.¹

No tiesnešu neatkarības un likumpakļautības principa tālāk izriet arī pirmās instances tiesas tiesība, no jauna izskatot lietu pēc

¹ «Latvijas PSR Augstākās Tiesas Biļetens», 1967. g. 1. nr., 43. un 44. lpp.

sākotnējā kriminālsprieduma atcelšanas augstākajā instancē, patstāvīgi, pēc savas iekšējās pārlicības saskaņā ar likumu un lietas materiāliem taisīt jaunu spriedumu. Lai garantētu pirmās instances tiesnešu neatkarību, likumā noteikts, ka augstākās instances tiesai nav tiesības konstatēt vai atzīt par pierādītiem faktus, kas nav bijuši konstatēti spriedumā; tai nav tiesības arī iepriekš izlemt jautājumus par to, vai apsūdzība ir vai nav pierādīta, kuri pierādījumi ir ticamāki un kuriem no tiem lielāka nozīme, kāds krimināllikums jāpiemēro un kāds tiesājamam nosakāms sods (KPK 346. p. un 384. p. 5. d.). Augstākās instances tiesa var dot norādījumus zemākās instances tiesai par procesuālajām darbībām, kas lietā vēl jāizdara. Šie norādījumi obligāti jāizpilda, bet zemākā tiesa ir neatkarīga šo darbību rezultātu vērtējumos un savos secinājumos.

Tiesnešu neatkarība un likumpakļautība izpaužas arī tiesas attiecībās ar procesa dalībniekiem. Tiesai gan jāuzklausā apsūdzētāja, aizstāvja un citu tiesas sēdes dalībnieku lūgumi un pieteikumi, jānoklausās lietas apstākļu novērtējums, ko procesa dalībnieki izsaka tiesu debatēs, taču visos savos secinājumos un lēmumos iztiesāšanas norisē, kā arī kriminālsprieduma taisīšanā tiesa vadās no likuma un visu lietas apstākļu patstāvīga novērtējuma; viņa var ņemt vērā procesa dalībnieku viedokli, ja tas ir pamatots, bet tas tiesu nesaista.

Tiesnešu likumpakļautība jāsaprot ne vien kā viņu pienākums obligāti ievērot likuma normu prasības, bet plašākā nozīmē — kā pienākums ievērot arī likuma iztulkojumus un tā piemērošanas izskaidrojumus, kas doti PSRS Augstākās Padomes Prezidija un Latvijas PSR Augstākās Padomes Prezidija lēmumos, kā arī PSRS Augstākās Tiesas un Latvijas PSR Augstākās Tiesas vadošajos izskaidrojumos.

Tiesnešu neatkarības un likumpakļautības principa īstenošanu starp citu garantē šādi tiesu iekārtas likuma noteikumi: tiesneši un tautas piesēdētāji ir ievēlēti; pirms viņu pilnvaru izbeigšanās viņus var atsaukt tikai ar vēlētāju lēmumu vai tā orgāna lēmumu, kas viņus ievēlējis.

8. Tiesvedības nacionālās valodas princips

Šis princips arī ir viens no konstitucionālajiem tiesvedības principiem. PSRS Konstitūcijas 110. pantā (Latvijas PSR Konstitūcijas 82. pantā) ir noteikts, ka *tiesvedība notiek savienotās vai*

autonomās republikas vai autonomā apgabala valodā, nodrošinot personām, kas šo valodu neprot, pilnīgu iepazīšanos ar lietas materiāliem ar tulka palīdzību, kā arī tiesību uzstāties tiesā savā dzimtajā valodā. Kriminālprocesa pamatos (11. p.) šis princips ir detalizēts ar norādījumu, ka savienoto vai autonomo republiku konstitūciju paredzētajos gadījumos tiesvedība var norisināties arī *vietējo iedzīvotāju vairākuma valodā*, bet lietas dalībniekiem, kas neprot procesa valodu, tiek nodrošināta tiesība iesniegt pieteikumus, liecināt, uzstāties tiesā un iesniegt lūgumus savā dzimtajā valodā. Bez tam apsūdzētajam dota iespēja izmeklēšanas un tiesas dokumentus saņemt pārtulkotus viņa dzimtajā valodā vai valodā, kuru viņš prot.¹

Latvijas PSR Kriminālprocesa kodeksa 16. pantā ir reproducēts Pamatu 11. panta teksts, nosakot arī, ka *tiesvedība Latvijas teritorijā notiek latviešu valodā vai attiecīgā rajona (pilsētas) iedzīvotāju vairākuma valodā.* Tādā kārtā apsūdzētajam un citiem krimināllietas dalībniekiem ar likumu ir garantēta iespēja sekot lietas gaitai un arī uzstāties savā dzimtajā valodā.

Tiesvedības valodas problēmas atrisinājums vispār iespējams, vai nu sekojot valsts valodas principam, kā tas bija, piemēram, cariskajā Krievijā un vēl tagad ir dažās kapitālistiskajās lielvalstīs, vai arī sekojot vietējās valodas principam. Daudznāciju valstīs vietējās (nacionālās) valodas princips ir vienīgais patiesi demokrātiskais ceļš, kas nodrošina apsūdzētā un lietas dalībnieku likumiskās intereses tiesvedībā, bet vietējiem iedzīvotājiem dod iespēju procesu saprast.

Nacionālās (vietējās) valodas lietojums tiesvedībā ir pirmā un nepieciešamā garantija daudzu citu kriminālprocesa principu realizācijai. Iztiesāšanas atklātums zaudētu gandrīz visu savu procesuālo nozīmi un audzinošo ietekmi, ja klātesošo vairākums tiesvedības valodu nesaprastu. Tas pats sakāms par aizstāvības principu. Arī tā patiesai īstenošanai ir vajadzīgs, lai apsūdzētais saprastu tiesvedības norises, saprastu, ko runā apsūdzētais un liecinieki, lai viņš varētu brīvi aizstāvēties valodā, kuru viņš labi prot.

---

¹ Pie šiem dokumentiem jāpieskaita apsūdzības raksta noraksts, noraksts no tiesas vai tiesneša lēmuma par apsūdzētā nodošanu tiesai (KPK 239. p.), noraksts no lēmuma par krimināllietas izbeigšanu vai paziņojums par to (212. p.), paziņojums par sūdzības izskatīšanas rezultātiem (221. p.), kratišanas un izņemšanas protokola noraksts, kā arī noraksts no protokola par aresta uzlikšanu mantai (177. un 176. p.), kriminālsprieduma vai lēmuma noraksts (320. p.) un citi dokumenti.

9. Iztiesāšanas atklātuma princips

Šis princips ir noteikts PSRS Konstitūcijā (111. p.), Latvijas PSR Konstitūcijā (83. p.) un Kriminālprocesa pamatos (12. p.). Kriminālprocesa kodeksā šis princips, atkārtojot Pamatu tekstu, ir ietverts 17. pantā.

Atklātuma princips nozīmē to, ka *tiesa izskata krimināllietas atklātās tiesas sēdēs, kuras brīvi pieejamas jebkuram pilsonim*. Tā ir lietu iztiesāšana «pie atklātām durvīm». Preses orgāniem ir tiesība ziņot par visām iztiesāšanas norisēm.

Atklāta lietu iztiesāšana ir viena no spēcīgākajām jurisdikcijas un arī apsūdzētā likumisko interešu garantijām. Tiesai iztiesājot krimināllietas atklāti, tiesas darbību var kontrolēt sabiedrība. Atklātums stimulē visu procesuālo normu ievērošanu.

Iztiesāšanas atklātuma procesuālai un sabiedriskai nozīmei ir arī otrs aspekts: krimināllietu atklāta izskatīšana dod iespēju tiesvedībai saskarties ar plašiem sabiedrības slāņiem, nostiprināt tautā pārliecību, ka noziegumam neizbēgami seko taisnīgs sods. Atklātuma princips sevišķi spēcīgi realizējas tiesas izbraukuma sesijās, kur iztiesāšanas norisei seko simtiem klausītāju, kas parasti nāk no tās pašas vides, kurā noticis noziegums. Tādos apstākļos augstā tiesvedības kultūras līmenī nostādīts process atstāj neizdzēšamu ietekmi un nodrošina profilaktisku iedarbi sabiedrībā. Tas veicina pilsoņu tiesisko un morālo izaugsmi, viņu likumības izpratni, mobilizē viņus cīņai ar noziegumiem. Procesa atklātums dod iespēju katram pārliecināties par tiesas spriešanas taisnīgumu un pamatotību, tādējādi stiprinot tiesas autoritāti un veidojot pareizu sabiedrisko domu sakarā ar krimināllietas iztiesāšanu.¹

Atklātuma princips pieder pie tiem tiesvedības principiem, kuru *nozīme visās kriminālprocesa stadijās nav vienāda*. Atklātums pilnīgi izpaužas un tam ir vislielākā loma pirmās instances tiesas sēdē. Arī rīcības sēdes un tiesas sēdes kasācijas un uzraudzības instancēs ir atklātas. Tiesā atklātums ir ierobežots valsts noslēpuma sargāšanas interesēs: ja atklāta lietas iztiesāšana var draudēt ar valsts noslēpuma izpaušanu, tiesa lietu izskata aiz slēgtām durvīm (KPK 17. p. 1. d.). Bet, tā kā atklātuma princips tiesvedībā ieviests arī pilsoņu un sabiedrības interesēs, tad tais gadījumos, kad tā realizācija var nonākt pretrunā ar šīm interesēm, likums pieļauj pēc motivēta tiesas lēmuma iztiesāt lietas slēgtā sēdē. Tas var

¹ Skat. par šo jautājumu grāmatā A. Liede. Audzināšanas darbs tautas tiesā. R., 1957.

notikt lietās par noziegumiem, ko izdarījuši sešpadsmit gadu vecumu nesasnieguši nepilngadīgie, lietās par dzimumnoziegumiem un arī lietās, kuru atklātā izskatīšanā var tikt izpausti pilsoņu dzīves intīmie apstākļi (17. p. 2. d.). Visos minētajos gadījumos tiesa var slēgt sēžu zāles durvis visā lietas izskatīšanas laikā vai arī tikai atsevišķā tās posmā. Taču iztiesāšanas atklātuma princips tiek respektēts arī tad, ja lieta visumā vai daļēji izskatīta aiz slēgtām durvīm: tiesas spriedums katrā ziņā jāpasludina atklāti (17. p. 3. d.).

Pirmstiesas izmeklēšanā, kā arī krimināllietas ierosināšanas stadijā atklātuma principa izpausme ir ierobežota, lai sekmētu nozieguma atklāšanu un visu lietas apstākļu noskaidrošanu. Pilnīgs atklātums to varētu kavēt. Tāpēc jebkāda pirmstiesas izmeklēšanas datu izpaušana, nodošana atklātībai var notikt tikai ar izmeklētāja vai prokurora atļauju un tādā apjomā, kādā viņš to atzīst par iespējamu (KPK 130. p. 1. d.).

10. Aizstāvības princips

Kriminālprocesa principu sistēmā aizstāvības princips ieņem vienu no svarīgākajām vietām, jo ar to saistās visa tiesvedības struktūra un raksturs. Galvenokārt pēc tā, kādā veidā un kārtībā atrisināts aizstāvības pieļāvums un kāda savstarpēja sakarība noteikta starp apsūdzību un aizstāvību, kriminālprocesu var iedalīt vairākos tipos. Vēsturiskie kriminālprocesa tipi dažādojas arī atkarībā no tā, kāda šķira ieņem valdošo stāvokli valstī un pie kādas ekonomiskās formācijas pieder valsts.¹

Aizstāvības princips ir konstitucionāls (PSRS Konstitūcijas 111. p., Latvijas PSR Konstitūcijas 83. p.); tas ir nostiprināts Kriminālprocesa pamatos (13. p.) un Kriminālprocesa kodeksā (18. p.). *Sis princips tiek saprasts kā aizstāvības tiesību piešķirums apsūdzētajam un kā apsūdzētā aizstāvības iespēju nodrošinājums.* Tātad aizstāvības princips vai arī, kā to, sekojot Konstitūcijas

¹ Tiesas un procesa struktūra vienmēr saskan ar valsts raksturu, jo tiesa ir valsts varas orgāns. Atbilstoši vergturu, feodālajai un buržuāziskai valstij atbilstoši tiek raksturoti arī šo valstu kriminālprocesa tipi. Pēc apsūdzības un aizstāvības savstarpējā sakara kriminālprocesu vēsturiski iedala apsūdzības procesā, izmeklēšanas jeb inkvizīcijas procesā un jauktajā procesā. (Skat. M. A. Чельцов-Бебутов. Очерки по истории суда и уголовного процесса в рабовладельческих, феодальных и буржуазных государствах. Госюриздат, М., 1957.)

formulējumam, bieži sauc, — apsūdzētā aizstāvības tiesību nodrošinājuma princips ne vien deklarē apsūdzētā tiesības uz aizstāvību, bet arī paredz šo tiesību nodrošinājumu. Aizstāvības principu kā apsūdzētā aizstāvības tiesību nodrošinājumu var saprast arī kā vienu no apsūdzētā procesuālajām garantijām.

Kā aizstāvības tiesību piešķirums aizstāvības princips realizējas visās tajās kriminālprocesa normās un darbībās, ar kuru palīdzību apsūdzētais var aizstāvēties pret celto apsūdzību izziņā, iepriekšējā izmeklēšanā un tiesā. Piemēram, apsūdzētais var sniegt paskaidrojumus pēc apsūdzības būtības, pieteikt savā labā pierādījumus, lūgt pirmstiesas izmeklēšanas orgānus un tiesu noskaidrot atsevišķus lietas apstākļus utt. (KPK 96. p. 3. d.).

Aizstāvības principa kā apsūdzētā aizstāvības tiesību garantijas īstenošana izpaužas tajās kriminālprocesa normās, ar kurām apsūdzētajam nodrošināta viņa aizstāvības tiesību reāla izlietošana. Piemēram, apsūdzētais var iesniegt sūdzības par izmeklēšanas orgānu, prokurora un tiesas lēmumiem, pārsūdzēt kriminālpriekšlikumu kasācijas kārtībā utt. (KPK 96. p. 3. d., 322. p. 1. d.).

Bet aizstāvības principa realizācijai ir vēl cita puse. Apsūdzētajam ir dota iespēja ne vien pašam aizstāvēties, bet arī izlietot aizstāvja palīdzību (KPK 95. p. 3. d., 96. p., 99. p.).

No aizstāvības principa, kas saistās ar likumā noteikto apsūdzētā aizstāvības tiesību izlietošanas garantijām, izriet prasība, lai tie procesa virzītāji orgāni, kuru ziņā atbilstoši tiesvedības stadijai atrodas krimināllietā, nodrošinātu apsūdzētajam reālas iespējas savas aizstāvības tiesības patiesi izlietot. Šādu pienākumu likums uzliek tiesai, prokuroram, izmeklētājam un izziņvedim, nosakot, ka tiem jānodrošina apsūdzētajam iespēja aizstāvēties pret celto apsūdzību ar visiem likumiskiem līdzekļiem un veidiem (KPK 18. p. 2. d.).

11. Izmeklēšanas vispusības, pilnības un objektivitātes princips

Sis princips izriet no kriminālprocesa uzdevumiem. Tas ir viens no tiem kriminālprocesa pamatprincipiem, kas Konstitūcijā tieši nav formulēts.

Lai atrisinātu vienu no vispirmajiem kriminālprocesa uzdevumiem — ātri un pilnīgi atklātu noziegumu un noskaidrotu vainīgo (KPK 2. p. 1. d.), ir nepieciešama vispusīga, pilnīga un objektīva lietas apstākļu izmeklēšana. Šī principiālā prasība formulēta Kri-

minālprocesa pamatu 14. p. 1. daļā un Kriminālprocesa kodeksa 19. pantā.

Lietas apstākļu vispusīga, pilnīga un objektīva izmeklēšana nepieciešama jebkurā tiesvedības stadijā kā viens no patiesības noskaidrošanas priekšnoteikumiem. Līdzīgi citām principiāli vispāriņajām normām, kurās formulēti kriminālprocesa pamatprincipi, arī KPK 19. pants praksē netiek tieši piemērots, bet tas ietekmē tiesvedības ievirzi, struktūru, procesuālo darbību saturu un apjomu. Šā principa realizācija izpaužas ļoti daudzos kriminālprocesa institūtos un atsevišķās normās. Lietas apstākļu pilnīgas, vispusīgas un objektīvas izmeklēšanas *pārbaude* notiek vairākās patstāvīgās tiesvedības stadijās (tiesai nodošanas stadijā, kasācijas un uzraudzības stadijās). Šim pašam uzdevumam kalpo prokurora uzraudzība pār pirmstiesas izmeklēšanu. Prokurors pirms apsūdzības raksta apstiprināšanas pārbauda visus krimināllietas materiālus (KPK 216. p.). Izziņas, iepriekšējās vai tiesas izmeklēšanas vienpusība vai nepilnīgums ir viens no iemesliem sprieduma atcelšanai kasācijas kārtībā (KPK 339. p. 1. d. 1. punkts). Likumā ir izskaidrots, ka par vienpusīgu vai nepilnīgi izdarītu atzīstama izmeklēšana, kur palikuši nenoskaidroti tādi apstākļi, kuru noskaidrošanai varētu būt svarīga nozīme sprieduma taisīšanā (KPK 340. p. 1. d.), t. i., tādi apstākļi, kuru noskaidrošana varētu būtiski ietekmēt tiesas secinājumus.

Izmeklēšanas vispusības, pilnības un objektivitātes prasības ir savstarpēji saistītas. Tikai vispusīga un objektīva lietas apstākļu izmeklēšana var garantēt izmeklēšanas pilnību. *Izmeklēšanas vispusība un objektivitāte nozīmē visu ticamo nozieguma izdarīšanas versiju izpētišanu bez jebkāda subjektīva iepriekš pieņemta viedokļa, nepieļaujot nedz apsūdzošu, nedz attaisnojošu izmeklēšanas ievirzi pret atsevišķām personām.*

Literatūrā pareizi tiek aizrādīts, ka tieši izmeklēšanas vispusības un pilnības prasības neievērošanas dēļ atsevišķi noziegumi ilgāku laiku paliek neatklāti vai notiek nepamatota vai nepareiza saukšana pie kriminālatbildības, vai arī atsevišķas krimināllietas tiek izbeigtas bez pietiekama pamata.

1968. g. sākumā Stučkas rajonā izmeklētājs sauca pie kriminālatbildības pilsoni Oto Gr. pēc KK 204. p. 3. daļas par to, ka viņš tā paša gada 6. janvārī savā dzīvoklī izdarījis ļaunprātīga huligānisma darbību, pielietojot ieroci.

Tā paša rajona tautas tiesa 1968. g. 11. aprīlī Oto Gr. attaisnoja, neatradama viņa nodarījumā huligāniskas darbības sastāva. Tiesas sēdē noskaidrojās, ka Oto Gr. dzīvoklī 1968. g. 6. janvārī notikusi iedzeršana, kurā bez dzīvokļa saimnieka piedalījušies divi viņa paziņas. Iedzeršana beigusies ar to, ka viens no tiem — A. K. — piekāvis dzīvokļa saimnieku — šai lietā apsūdzēto O. Gr.

Pēc tam A. K. atgriezies un otru reizi piekāvis apsūdzēto O. Gr., nodarot viņam vidēja smaguma miesas bojājumus. A. K. aizgājis no dzīvokļa, atstādams O. Gr. bezsamaņas stāvoklī. Pēc kāda laika pie dzīvokļa durvīm atkal kāds klauvējis. O. Gr. sieva, domādama, ka A. K. ieradies trešo reizi, durvis noslēgusi. Kad laušanās durvis nerimusi, O. Gr. paņēmis savu bisi un izšāvis noslēgtajās durvis. Vēlāk izrādījies, ka aiz durvīm bijis kāds viņa radnieks, ko O. Gr. ar šāvienu viegli ievainojis.

Šie lietas apstākļi iepriekšējā izmeklēšanā nav noskaidroti, izmeklēšana nav bijusi vispusīga, pilnīga un objektīva. Notikuma gaita attēlota tā, it kā kauktiņa vaininieks bijis O. Gr., kurš vēlāk arī aiz huligāniskām tieksmēm sašāvis savu radnieku — cietušo šai lietā. Tas arī bijis par pamatu O. Gr. nepareizai saukšanai pie kriminālbildības un viņa nodošanai tiesai.¹

Tiesu praksē ir arī gadījumi, kad nepamatots kriminālspriedums tiek taisīts nevis pirmstiesas izmeklēšanas, bet tiesas izmeklēšanas vienpusības un nepilnības dēļ.

Rīgas pilsētas Maskavas rajona tautas tiesa 1968. g. 20. augustā attaisnoja Aina G., kas bija apsūdzēta pēc KK 149. p. 3. daļas par atkārtotu sīku spekulāciju — par to, ka viņa uzpirkusi un pārdevusi vilnas lakatus. Tiesas sēdē aicinātie liecinieki nebija ieradušies. Klāt bija tikai pati tiesājamā Aina G., kas jau agrāk bijusi divas reizes sodīta par krāpšanu un četras reizes par sīku spekulāciju. Tiesa noticēja tiesājamās paskaidrojumiem un to attaisnoja.²

Realizējot uzraudzību par tiesas sprieduma likumību un pamatotību, Latvijas PSR Augstākā Tiesa atcēla kriminālspriedumu, jo tiesas izmeklēšana nebija izdarīta pilnīgi (nebija noprotināti liecinieki).

Jēkabpils rajona tautas tiesa 1966. g. 9. martā notiesāja Grigoriju S. un Sergeju K. pēc KK 204. p. 2. daļas ar brīvības atņemšanu par to, ka viņi aiz huligāniskām tieksmēm uzbrukuši pilsonim P. un viņu piekāvuši, nodarot vidēja smaguma miesas bojājumus.

Izskatot lietu kasācijas kārtībā, Augstākās Tiesas Krimināllietu tiesas kolēģija atzina, ka spriedums atceļams tāpēc, ka tiesas izmeklēšana nav bijusi pilnīga. Kā iepriekšējā, tā tiesas izmeklēšanā liecinieki K. un P. šai lietā ir devuši pretrunīgas liecības par uzbrukuma norisi cietušajam P., un, kaut gan Grigorijs S. kā iepriekšējā, tā tiesas izmeklēšanā savu vainu noliedzis, pretrunas liecinieku liecībās nav noskaidrotas. Medicīniskā ekspertīze, ar kuru konstatēts cietušajam nodarīto miesas bojājumu raksturs, nav izdarīta saskaņā ar procesuālajām normām: ekspertīze izdarīta bez likumā paredzētā lēmuma. Tiesa nav noprotinājusi arī kādu pilsoni T., kas iepriekšējā izmeklēšanā liecinājusi citādi nekā tiesas sēdē noprotinātie liecinieki.

Šādu tiesas izmeklēšanas nepilnību dēļ Augstākā Tiesa tautas tiesas kriminālspriedumu atcēla un lietu nodeva jaunai iztiesāšanai.³

Lietas apstākļu izmeklēšanas vispusības, pilnības un objektivitātes princips nozīmē prasību, lai ikvienā krimināllietā tiktu noskaidroti un pārbaudīti visi pierādīšanas priekšmetā (KPK 47. p.)

¹ Skat. Stučkas rajona tautas tiesas 1968. gada krimināllietu par Oto Gr. apsūdzību pēc LPSR KK 204. p. 3. daļas.

² Rīgas pilsētas Maskavas rajona tautas tiesas 1968. gada krimināllietā Nr. 1392 par Ainas G. apsūdzību pēc LPSR KK 149. p. 3. daļas.

³ «Latvijas PSR Augstākās Tiesas Biļetens», 1966. g. 3. nr., 73. lpp.

ietilpstošie apstākļi: lai tiktu precīzi konstatēts nozieguma notikums, noskaidroti visi nozieguma līdzdalībnieki, visas nozieguma epizodes, lai pilnā apjomā un pareizi būtu formulēta apsūdzēto vaina, ievērojot vainu pastiprinošos un mīkstinošos apstākļus, lai pamatoti tiktu konstatētas noziedzīgā nodarījuma sekas, visi ar to nodarītie zaudējumi, kā arī lai būtu noskaidroti noziegumu izraisījušie cēloņi un veicinātāji apstākļi (48. p.).

Lietas apstākļu izmeklēšanas *objektivitātei* ir vēl specifiska nozīme, kas to atšķir no izmeklēšanas vispusības un pilnības prasības. Objektīva ir izmeklēšana bez priekšlaicīgas un nepamatotas pieķeršanās kādai vienai nozieguma izdarīšanas versijai, izmeklēšana bez vienpusīgas aizraušanās ar apsūdzozo vai attaisnojošu ievirzi. Vārdu sakot, par objektīvu sauc tādu izmeklēšanu, kur izmeklētājs, iekams ieņem noteiktu viedokli par nozieguma norisi un kādas personas vainu, vispirms izseko visām iespējamām un ticamām versijām un secinājumos balstās nevis uz intuīciju vai prezumpcijām, bet gan uz visu savākto un pārbaudīto pierādījumu novērtējumu.

Prof. M. Čelcovs lietas apstākļu vispusīgas, pilnīgas un objektīvas izmeklēšanas principu saista arī ar šādiem vispārīgiem krimināllietas iztiesāšanas noteikumiem: a) ar tiesas tiesību novērtēt pierādījumus pēc savas iekšējās pārliecības, izslēdzot jebkādu iepriekš pieņemtu formālu pierādījumu novērtējumu un neaprobežojoties ar to faktisko materiālu, ko iesnieguši procesa dalībnieki, un b) ar tiesas tiesību lietas izmeklēšanā iet ārpus sākotnēji celtās apsūdzības robežām vai celt jaunu apsūdzību.¹

Šim viedoklim var piekrist. Tas plašāk parāda aplūkojamā principa saturu piemēroti krimināllietas iztiesāšanas stadijai. Tomēr, uzsverot tiesas aktivitāti šā principa realizācijā, nedrīkst nonākt otrā galējībā. Paļaujoties pati uz savu aktivitāti lietas apstākļu izmeklēšanā, tiesa nedrīkst nevērīgi izturēties pret procesa dalībnieku lūgumiem par lietā esošo pierādījumu pārbaudi un jaunu pierādījumu pievienošanu, ja vien tiem var būt nozīme. PSRS Augstākā Tiesa ir vairākkārt izskaidrojusi, ka tiesai nav tiesības noraidīt lūgumus par lietas apstākļu izmeklēšanu, ja tiem var būt kāda loma lietas pareizā izšķiršanā.²

¹ Skat. M. A. Чельцов. Советский уголовный процесс, изд. 4-е. Госюриздат, М., 1962, 62. lpp.

² Skat. PSRS Augstākās Tiesas Krimināllietu kolēģijas 1964. g. 26. decembra lēmumu A. lietā. «Бюллетень Верховного Суда СССР», 1965, № 2, 41. lpp.

12. Likumības un tiesu darbības uzraudzības princips

Šajā kriminālprocesa principā ir apvienoti konstitucionālie noteikumi par prokuratūras augstāko uzraudzību par likumu ievērošanu Padomju Savienībā (PSRS Konstitūcijas 113. p.) un par to, ka PSRS Augstākā Tiesa uzrauga tiesu darbību visā PSRS teritorijā (PSRS Konstitūcijas 104. p.), kam atbilst Latvijas PSR Konstitūcijas noteikumi (85. un 79. p.) par likumības un tiesu darbības uzraudzību Latvijas PSR teritorijā.

Kriminālprocesa pamatos likumības un tiesu darbības uzraudzības princips nostiprināts 19. un 20. pantā, kuru teksts ietverts Kriminālprocesa kodeksa 20. un 21. pantā.

Kriminālprocesa principu sistēmā ietilpstošais sociālistiskās likumības princips, kas jau apskatīts šīs nodaļas sākumā, visiem tiesvedības orgāniem uzliek pienākumu, gādājot par likumību sociālistiskās sabiedrības dzīvē, arī pašiem stingri ievērot likumus, ar kuriem reglamentēta viņu darbība. Šeit aplūkojamais likumības un tiesu darbības uzraudzības princips jāsaprot kā minēto prasību izpildīšanas nodrošinājums, kā garantija tam, ka visi valsts orgāni, kas virza procesu, t. i., ierosina krimināllietas, tās izmeklē un iztiesā, patiešām visā savā rīcībā, ikvienā procesuālā darbībā, jebkurā likuma piemērošanas aktā cieši izpildīs spēkā esošo likumu prasības. Prokuratūras un Augstākās Tiesas uzdevums ir arī raudzīties, lai likumi tiktu vienveidīgi izprasti un precīzi piemēroti visās izziņas, izmeklēšanas un tiesu iestādēs.

Prokuratūras uzraudzība ir nepārtraukta visā tiesvedības norisē; atkarībā no procesa stadijas mainās tikai uzraudzības veids un metode. Prokurora uzraudzība par likumu ievērošanu krimināllietu ierosināšanā, pirmstiesas izmeklēšanā un lietas izskatīšanā tiesā reglamentēta Nolikumā par prokuratūras uzraudzību, kura normas ietvertas Kriminālprocesa kodeksa 115., 215., 232., 322., 334. un citos pantos.

Latvijas PSR Augstākās Tiesas uzraudzība par tiesu darbību izpaužas daudzējādi: kasācijas un tiesu uzraudzības kārtībā pārbaudot tiesas spriedumu un lēmumu likumību un pamatotību (KPK 331., 355. un 378. p.), izskatot republikas tiesu prakses un tiesu statistikas vispārinātos rezultātus un sniedzot tiesām vadošus norādījumus republikas likumu piemērošanas jautājumos.

13. *Iztiesāšanas tiešuma, mutiskuma un nepārtrauktības princips*

Šim principam tiesvedībā ir ierobežota nozīme; tas attiecas tikai uz krimināllietas izskatīšanu pirmās instances tiesā.

Aplūkojamā principā ietilpst trīs patstāvīgi iztiesāšanas vispārīgie noteikumi (principi), bet tie ir savstarpēji saistīti un bez tam regulēti vienuviet — Kriminālprocesa pamatu 37. un KPK 242. pantā. Tas tad arī dod pamatu tos aplūkot kopīgi kā vienotu tiesvedības principu. Pilnīgai izpratnei tomēr to iztirzāsim, sekojot atsevišķām sastāvdaļām.

Iztiesāšanas tiešums ir viena no patiesības noskaidrošanas garantijām tiesas sēdē. Lai būtu optimāla iespēja konstatēt patiesību, ir nepieciešama tāda iztiesāšanas procesuālā kārtība, kur tiesneši un tiesas sēdes dalībnieki visus pierādījumus var tvert (redzēt, dzirdēt) tieši, no pirmavotiem, bez jebkādiem (piem., rakstveida) starposmiem. Tāpēc neatkarīgi no tā, ka, piemēram, liecinieki ir jau pratināti pirmstiesas izmeklēšanā, tiesa nedrīkst aprobežoties ar lietā esošajām rakstveida liecībām. Ikviens liecinieks, kura liecībai var būt nozīme, tiesas sēdē jānopratina tieši, fiksējot viņa liecību tiesas sēdes protokolā. Lietā jau pratināta liecinieka liecību tiesā drīkst nolasīt tikai šādos likumā stingri noteiktos gadījumos: ja ir svarīgas pretrunas starp šīm liecībām un tām, kas dotas tiesā; ja liecinieks aizmirsis kaut kādus lietas apstākļus; ja nav iespējama liecinieka ierašanās tiesā vai liecinieks izvairās no ierašanās (KPK 285. p. 1. d.). Kā redzams, likums pieļauj atkāpties no tiešuma principa tikai tādos gadījumos, kad tā absolūta ievērošana kļūtu par šķērslī lietas iztiesāšanai.

Rīgas pilsētas Leņina rajona tautas tiesa 1965. g. 9. februārī notiesāja Vasiliju R. un Juriiju V. pēc KK 139. p. 2. daļas par to, ka viņi 1964. g. 26. augustā, būdami iereibuši, Āgenskalna kolhozu tirgū pēc iepriekšējas norunas nozagusi cietušajai S. lietusmēteli.

Izskatot lietu pēc Latvijas PSR Prokurora protesta, Augstākās Tiesas Prezidijs atzina, ka kriminālsprindums atceļams kriminālprocesa likuma svarīga pārkāpuma dēļ.

R. un V. izdarījuši zādzību šādos apstākļos: R., izmantojot situāciju, kad V. ar sarunu novērsis pārdevējas S. uzmanību, paņēmis viņas lietusmēteli, satinis to un iedevis V., pēc tam abi no veikala izgājuši. No kriminālsprinduma redzams, ka cietusī S. visu to nav redzējusi, bet viņai zādzības fakts un tā apstākļi kļuvuši zināmi tikai no pilsones K. vārdiem, kura it kā bijusi notikuma aculieciniece. Nekādu citu pierādījumu R. un V. vainai lietā nav. Paši viņi savu vainu noliedz. Zagtā manta pie viņiem nav atrasta.

Tautas tiesa notiesājošo sprindumu pamatojusi tikai ar liecinieces K. liecībām, kuras tā devusi iepriekšējā izmeklēšanā un kuras nolasītas tiesas sēdē. Lieciniece K. tiesas sēdē neieradās. Sprindumā teikts, ka viņa nav ieradusies

slimības dēļ, bet nav oficiālu dokumentu, kas to apstiprinātu. Nav arī ziņu, ka tiesa būtu centusies šos apstākļus noskaidrot un būtu gādājusi, lai lieciniece K. tiesas sēdē ierastos.

Tautas tiesa taisījusi notiesājošu spriedumu, pamatojoties uz pierādījumiem, kas tiesas sēdē nav izskatīti, un tādā kārtā pārkāpusi iztiesāšanas tiesuma principu.

Ievērojot šo procesuālo pārkāpumu, LPSR Augstākās Tiesas Prezidijs minēto kriminālspriedumu atcēla un nodeva lietu jaunai izskatīšanai tai pašai tiesai citā sastāvā.¹

Tas pats sakāms par citiem pierādījumu avotiem un pierādīšanas līdzekļiem — cietušā liecībām, apsūdzētā liecībām, eksperta atzinumu utt. Arī to pārbaudīšana un novērtēšana tiesas sēdē jāizdara tieši. Tiesai un tiesas sēdes dalībniekiem tieši jāiepazīstas arī ar lietiskajiem pierādījumiem, tādēļ tie tiek nogādāti tiesas sēdē. Tāpat kā aplūkotajā liecinieka liecības tiešajā pārbaudē, arī attiekmē uz lietiskajiem pierādījumiem pieļaujama atkāpe no tiesuma principa tad, kad tā ievērošana kļūtu par iztiesāšanas šķērslī. Piemēram, kad lietiskos pierādījumus to apjoma un rakstura dēļ nav iespējams nogādāt sēžu zālē (liela apjoma nozieguma objekti, satiksmes un transporta līdzekļi, kas figurē kā nozieguma rīki, u. tml.) vai kad tie jau izsniegti to īpašniekiem vai likvidēti (ātri bojājošās preces u. tml.). Šādos gadījumos iespējams ievērot tikai mutiskuma principu, nolasot tiesas sēdē attiecīgā lietiskā pierādījuma apskates protokolu.

Tiesuma principa pareizai izpratnei jāņem vērā, ka tas saistīts tikai ar pierādījumu izmeklēšanu tiesas sēdē. Tiesas sastāva un tiesas sēdes dalībnieku tiešais kontakts iespējams tikai ar pierādījumu avotiem (liecinieks, cietušais, eksperts u. tml.) un ar pierādīšanas līdzekļiem (liecinieka liecība, cietušā liecība, eksperta atzinums utt.). Turpretim pierādījumu faktu tieša uztvere nav iespējama. Nozieguma notikums un arī fakti, ar kuru palīdzību tas konstatējams, pieder pagātnei. Tātad tiesas sēdē klātesošie tieši tvert var nevis pašus pierādījumu faktus, bet tikai ziņas par tiem, kas tiek iegūtas no pierādījumu avotiem (piemēram, liecinieka vai cietušā stāstījums par redzēto un dzirdēto un atbildes uz jautājumiem).

Taču tiesuma principa ievērošana prasa liecinieka vai cietušā klātbūtni, jo, tikai vērojot liecinātāju pašu, viņa izturēšanos un atbildžu veidu, pārbaudot viņa liecības jautājumu «krustugunīs», salīdzinot tās ar citiem pierādījumiem, var ar pietiekamu pamatojumu

¹ «Latvijas PSR Augstākās Tiesas Biļetens», 1966. g. 1. nr., 42. lpp.

spriest par pierādījumu avota (liecinieka) ticamību un par to, kāda nozīme lietā var būt tām ziņām, kas no šā avota iegūtas.

No tiešuma principa izriet, ka tiesai iespējamības robežās jāizmanto nevis atvasinātie, bet sākotnējie pierādījumi, t. i., ziņas par pierādījumu faktiem jāsaņem tieši no šo ziņu pirmavotiem (lieciniekiem, cietušajiem, ekspertiem, oriģināldokumentiem utt.). Ar ziņu iegūšanu «no otrajām rokām», no dokumentu norakstiem utt. var aprobežoties tikai tad, ja pirmavots nav pieejams vai ir zudis. Šis pats princips izslēdz iespēju kriminālspriedumā vai tiesu debatēs atsaukties uz lietas materiāliem, kas nav tieši izskatīti tiesas izmeklēšanā (KPK 229. p. 2. d.).

Lūk, piemērs, kādas procesuālas sekas ir iztiesāšanas tiešuma pārkāpumam.

Latvijas PSR Augstākās Tiesas Krimināllietu tiesas kolēģija 1968. g. 20. februārī atcēla Rīgas pilsētas Maskavas rajona tautas tiesas spriedumu Vladimira Z. lietā tāpēc, ka tautas tiesa bija pamatojusi savu spriedumu uz tādiem pierādījumiem, kurus tieši nebija izmeklējusi.

Lietas apstākļi šādi. Minētā tautas tiesa 1968. g. 15. janvārī bija notiesājusi agrāk jau divas reizes par ļaunprātīgu huligānismu sodīto Vladimiru Z. pēc KK 204. p. 2. daļas par to, ka viņš izdarījis huligāniskas darbības. Naktī uz 1967. g. 11. decembri ap plkst. 3 viņš atgriezies dzīvoklī iereibušā stāvoklī, iegājis savas šķirtās sievas Annas Z. istabā, lietojis necenzētus vārdus, prasījis naudu degvīna iegādei, uzstājies, lai ieslēdz televizoru, tā traucēdams Annas Z., viņas meitas Valentīnas un tās mazā bērna naktsmieru. Tās pašas dienas vakarā dzēruma stāvoklī viņš aiz huligāniskām tieksmēm atkal aizskāris Annu Z., lietojis necenzētus vārdus, mēģinājis viņai iesist un izdzinis no dzīvokļa.

Tautas tiesa, konstatējama minētos apstākļus, atsaukusies uz cietušās Annas Z., viņas meitas un liecinieces R. liecībām. Taču šādas liecības tiesas sēdes protokolā nav ierakstītas. Augstākā Tiesa atzina, ka tautas tiesa savu spriedumu pamatojusi uz tādiem pierādījumiem, kas tiesas sēdē nav pārbaudīti un noskaidroti. Tiešuma principa pārkāpuma dēļ Augstākā Tiesa, pamatojoties uz KPK 339. pantu, kriminālspriedumu atcēla un nodeva lietu izskatīšanai tai pašai tautas tiesai citā tiesnešu sastāvā.¹

Spēkā esošajos likumos tiešuma principa ierobežojumi reducēti līdz nepieciešamam minimumam. Tas jāatzīst par ievērojamu kriminālprocesa pilnveidojumu. KPFSR 1923. gada Kriminālprocesa kodeksā, ko Latvijas teritorijā piemēroja līdz 1961. gadam, bija pieļautas daudz plašākas atkāpes no šā principa. Dažām pirmās instances tiesām bija tiesība neaicināt uz tiesas sēdi tos iepriekšējā izmeklēšanā nopratinātos lieciniekus, kuru liecību ticamība neizraisīja šaubas (1923. gada KPFSR KPK 391. p.). Tāpat bija pieļauta iespēja pārtraukt liecinieka nopratināšanu, ja tiesa atzina, ka tie apstākļi, kuru noskaidrošanai liecinieks aicināts, ir jau

¹ «Latvijas PSR Augstākās Tiesas Biļetens», 1968. g. I. nr., 28. lpp.

izdibināti (394. p.). Šāda tiešuma principa reglamentācija gan varēja sekmēt procesa ātrumu, bet ne patiesības noskaidrošanu tajā.

Iztiesāšanas mutiskums ir iztirzājamā principa otrs aspekts, kurš arī raksturīgs galvenokārt tiesas sēdes norisei. Mutiskums pirmstiesas izmeklēšanā ir ierobežots ar daudzām likumā paredzētām iespējām aprobežoties ar rakstveidu gan pierādījumu fiksēšanā, gan procesuālo attiecību īstenošanā pirmstiesas izmeklēšanas subjektu un dalībnieku starpā.

Mutiskums ir obligātais veids, kādā tiesas sēdes dalībnieki sazinās savā starpā, īsteno tiesas izmeklēšanu, iepazīstas ar pierādījumiem un novērtē tos. Visiem procesa dalībnieku jautājumiem, atbildēm, paskaidrojumiem, lūgumiem, iesniegumiem, visiem viņu tiesību un pienākumu īstenojumiem jānotiek mutiski neatkarīgi no tā, ka tie var būt dokumentēti arī rakstveidā un rakstos tiek atspoguļoti arī tiesas sēdes protokolā.

Šādai mutiskai visu iztiesāšanas darbību izpaušmei ir liela nozīme. Pirmkārt, tā nodrošina tiešuma principa īstenošanu; bez mutiskas procedūras nebūtu iespējama tieša tiesas sēdes dalībnieku sazināšanās, tieša pierādījumu pārbaude. Otrkārt, tā sekmē iztiesāšanas ātrumu. Treškārt, vienīgi tad, ja iztiesāšanas procedūra ir mutiska, to tieši var uztvert, tai var sekot un tiesvedības rezultātus var novērtēt visi klātesošie. Tikai mutiska iztiesāšana var panākt tūlītēju profilaktisko ietekmi sabiedrībā. Reizē tā ir viena no spēcīgākajām tiesvedības demokrātisma un tiesas autoritātes nostiprināšanas garantijām.

Mutiskuma princips izriet no KPK 242. p. 1. daļas noteikuma, ka tiesai lietas apstākļi jāizmeklē, tieši nopratinot tiesājamo, cietušos un lieciniekus, noklausoties eksperta atzinumu, nolasot dokumentus.

Iztiesāšanas nepārtrauktība nosaka tādu iztiesāšanas organizāciju, kas garantē tās vienoto norisi. Nepārtraukta krimināllietas iztiesāšana garantē tiesas sastāva un visu tiesas sēdes dalībnieku maksimālo koncentrēšanos tieši konkrētās lietas izskatīšanai, lai tajā noskaidrotu patiesību un taisītu pareizus juridiskus secinājumus. Turklāt krimināllietas iztiesāšanas nepārtrauktība dod iespēju visiem procesa klausītājiem to uztvert kā vienotu veselo. Tas ļauj klausītājiem pašiem pārlicināties par kriminālsprieduma pareizumu un taisnīgumu. Ar to tiek panākta tiesvedības profilaktiskā ietekme, kas ar klātesošo pilsoņu starpniecību izplatās arī plašākos sabiedrības slāņos.

Iztiesāšanas nepārtrauktības princips jātulko sašaurināti. Lieļās vai sarežģītās krimināllietās, kuru izskatīšana prasa ilgāku

laiku, ir nepieciešami tiesas sēdes pārtraukumi tās dalībnieku atpūtai. Tomēr iztiesāšanas nepārtrauktības principiāla prasība arī tad izpaužas noteikumā, ka tiem pašiem tiesnešiem nav atļauts izskatīt citas lietas, iekams uzsāktās lietas izskatīšana nav pabeigta (KPK 242. p. 2. d.). Ar to tiesas sēdes pārtraukumu izklaidējošā ietekme uz tiesnešu apziņu tiek reducēta līdz minimumam.

Tiesas sēdes pārtraukumi, protams, ir pieļaujami, kad tos diktē iztiesāšanas gaita izskatāmajā lietā, piemēram, pārtraukumi ekspertīzes izdarīšanai, notikuma vietas apskatei, papildu pierādījumu iesniegšanai u. tml.

14. Sabiedrības līdzdalības princips

Sabiedrības līdzdalība tiesvedībā ir viena no tās demokrātisma izpausmēm. Darbaļaužu iesaistīšana kriminālprocesā bija noteikta jau padomju varas pirmajos 1917. un 1918. gada dekrētos par tiesu kā tautas piesēdētāju, sabiedrisko apsūdzētāju un sabiedrisko aizstāvju piedalīšanās lietu izskatīšanā tautas tiesās un revolucionārajos tribunālos.¹ Arī 1924. gada Kriminālprocesa pamatos bija paredzēts, ka apsūdzību tiesā var uzturēt prokurors un sabiedriskais apsūdzētājs, bet kā viens no drošības līdzekļiem bija noteikts sabiedriskais galvojums.²

Sabiedrības loma noziegumu apkarošanā un tās līdzdalība kriminālprocesā tika radikāli paplašināta pēc PSKP XXI kongresa. 1958. gada Kriminālprocesa pamatos un savienoto republiku kriminālprocesa kodeksos sabiedrības līdzdalība tiesvedībā ir noteikta dažādās formās.

Latvijas PSR Kriminālprocesa kodeksā ir vairākas principiālas un arī speciālas normas, kas vai nu tieši nosaka tās formas, kādās sabiedrisko organizāciju un darbaļaužu kolektīvu pārstāvji var piedalīties pirmstiesas izmeklēšanā un krimināllietu izskatīšanā tiesā, vai arī pieļauj sabiedrības iesaistīšanu kriminālprocesā un vispār cīņā ar noziegumiem.

Kriminālprocesa kodeksā regulēta vainīgā nodošana sabiedriskajā galvojumā (6. p.), materiālu vai izbeigtas krimināllietas nodošana biedru tiesai (7. p.) vai nepilngadīgo lietu komisijai (8. p.), krimināllietu ierosināšana uz arodorganizāciju, komjaunatnes

¹ История законодательства СССР и РСФСР по уголовному процессу. Госюриздат, М., 1955, 32., 36., 39. ил 43. лрр.

² Turpat.

organizāciju, brīvprātīgo kārtības sargu vienību, biedru tiesu un citu sabiedrisko organizāciju ziņojuma pamata (107. p. 1. d. 3. punkts). Pirmstiesas izmeklēšanas stadijā ir paredzēta sabiedrības iesaistīšana noziegumu atklāšanā (143. p.) un noziegumu veicinātāju cēloņu un apstākļu novēršanā (144. p.). Krimināllietas iztiesāšanas procesuālajā norisē piedalās tautas piesēdētāji (14. p.), kā arī sabiedriskie apsūdzētāji un sabiedriskie aizstāvji (250. p.).

Dažādi ir tie konkrētie veidi, kādos darbaļaudis var piedalīties pirmstiesas izmeklēšanā. Šeit viņu aktivitāte var izpausties ziņojumos par gatavojamu vai izdarītu noziegumu, līdzdalībā noziegumu izdarijušas personas atklāšanā vai aizturēšanā, līdzdalībā atsevišķās izmeklēšanas darbībās kā pieaicinātajiem, palīdzībā izmeklētājam noskaidrot cietušos un lieciniekus, atklāt lietiskos pierādījumus, kā arī izziņāt nozieguma cēloņus un veicinātājus apstākļus.¹

CETURTĀ NODAĻA

KRIMINĀLPROCESUĀLĀS DARBĪBAS SUBJEKTI

1. §. Kriminālprocesuālās darbības subjektu jēdziens

Kriminālprocesuālā darbība ir likumā pieļauta darbība, ko kompetentās valsts iestādes, amatpersonas un pilsoņi veic krimināllietā. Šai darbībā tiek īstenoti kriminālprocesa uzdevumi — atklāts noziegums, noskaidroti vainīgie, nodrošināta likuma piemērošana tā, lai nozieguma izdarītāji tiktu taisnīgi sodīti, bet neviens nevainīgais netiktu saukts pie kriminālatbildības un notiesāts (KPK 2. p. 1. d.). Kriminālprocesuālai darbībai jāsekmē sociālistiskās likumības nostiprināšana, noziegumu izskaušana un audziņoši jāietekmē pilsoņi (KPK 2. p. 2. d.).

Likums nosaka kriminālprocesuālās darbības principus, raksturu, veidu un kārtību. *Likums nosaka arī visus subjektus, kam ir tiesība šo darbību veikt.* Krimināllietas procesuālajā norisē var piedalīties tikai tās valsts iestādes, amatpersonas un pilsoņi, kurus uz to tieši pilnvarojis kriminālprocesa likums, reglamentējot viņu uzdevumus, tiesības un pienākumus. Ar to tiek panākta krimināl-

¹ Plašāk par Latvijas PSR Kriminālprocesa kodeksa sabiedriski nozīmīgākajām normām skat. grāmatā A. Liede. Sabiedrības loma kriminālprocesā. R., 1961. 14.—49. lpp.

lietu ierosināšanas, izmeklēšanas un iztiesāšanas likumā, izveidojas noteikta tiesvedības sistēma, kas optimāli atbilst kriminālprocesa uzdevumu realizācijai. Tai sekojot, var īsā laikā atklāt noziegumus, noskaidrot vainīgos un piemērot tiem sodu vai citus taisnīgus ietekmēšanas līdzekļus.

Kriminālprocesuālās darbības subjektu uzdevumi, to tiesības un pienākumi krimināllietā nav vienveidīgi. Tikai kompetentās valsts iestādes un amatpersonas likums tieši pilnvarojis veikt krimināltiesisko cīņu ar noziegumiem. Kriminālprocesuālās darbības subjektiem uzlikts pienākums, ja atklātas noziegumu pazīmes, ierosināt krimināllietas, tās izmeklēt un izšķirt. Šie procesuālās darbības subjekti krimināllietu uzsāk, to vada un virza uz noteiktu mērķi — patiesības noskaidrošanu, pamatotu un taisnīgu kriminālspridumu. Tikai viņi krimināllietā var pieņemt lēmumus. Šādi uzdevumi ar likumu uzlikti un lemjošās tiesības piešķirtas tiesai, tiesnesim, prokuroram, izmeklēšanas daļas priekšniekam, izmeklētājam, izziņas iestādei un izziņvedim (izziņas izdarītājam). Tāpēc tos mēdz saukt par *valsts orgāniem, kas virza procesu*.¹ Šie orgāni nosaka krimināllietu gaitu un ir atbildīgi par kriminālprocesa uzdevumu sekmīgu atrisināšanu ikvienā no tām.

Viņu darbībai ir publisks raksturs, tā notiek valsts un sabiedrības interesēs, tāpēc likums viņiem piešķir nepieciešamo varu. Viņu lēmumiem un citiem likumīgiem aktiem ir saistošs spēks. Ja tie pieņemti saskaņā ar likumu, tie obligāti jāizpilda visām valsts iestādēm, organizācijām, amatpersonām un pilsoņiem, kam tie adresēti.

Citiem kriminālprocesuālās darbības subjektiem nav šādu pilnvarojumu. Viņi nevar nedz uzsākt kriminālprocesu², nedz to virzīt. Viņiem nav tiesības pieņemt krimināllietā lēmumus, viņi var tajā tikai piedalīties. Pie tam daži no viņiem likums uzliek pienākumu piedalīties tiesvedībā, daži atļauj piedalīties un beidzot atsevišķiem no tiem pieļauj būt klāt dažu procesuālu darbību norisē. Taču visiem viņiem likumā ir noteiktas tiesības un uzlikti zināmi pienākumi tiesvedības kopuzdevumu robežās. Beztiesīgu dalībnieku padomju kriminālprocesā nav.

Kriminālprocesuālās darbības subjektus, kas neietilpst procesa virzītāju valsts orgānu skaitā, varam saukt par krimināllietas dalībniekiem.

¹ Skat. M. A. Чельцов. Советский уголовный процесс, изд. 4-е. Госюриздат, М., 1962, 81.—98. lpp.

² Vienīgais izņēmums šai ziņā ir personīgās un personīgi publiskās apsūdzības lietas, kuras var ierosināt tikai tad, ja ir cietušā sūdzība.

Pienākumu piedalīties tiesvedībā likums uzliek aizdomās turētajam, apsūdzētajam, tiesājamam, aizstāvim, cietušajam, lieciniekiem, ekspertam, speciālistam, tulkam, tiesas sēdes sekretāram. Atļauts piedalīties tiesvedībā ir civilprasītājam, apsūdzētā un cietušā pārstāvjiem, kā arī zināmos gadījumos sabiedrisko organizāciju pārstāvjiem. Dažu procesuālo darbību norisē var būt klāt pieaicinātie, pedagogs, iestāžu pārstāvji; viņu klātbūtnei lielākoties ir tikai attiecīgās procesuālās darbības un tās rezultātu ticamības papildu garantijas nozīme.

Grupēt procesuālās darbības subjektus, kas lietā piedalās, mēdz dažādi: pēc viņu procesuālā stāvokļa, pēc tiesību un pienākumu rakstura, pēc uzdevumiem, ko viņi tiesvedībā veic. Spēkā esošajā likumā atsevišķā grupā nodalīti tie krimināllietas dalībnieki, kuri lietā aizstāv savas likumiskās intereses un kuriem sakarā ar to piešķirtas tiesības un uzlikti pienākumi. Šie lietas dalībnieki Kriminālprocesa pamatos nosaukti par procesa dalībniekiem. Tie ir apsūdzētais, aizstāvis, cietušais, civilprasītājs un civilatbildētājs (21.—26. p.). Latvijas PSR Kriminālprocesa kodeksā šiem procesa dalībniekiem pievienoti arī viņu pārstāvji (104. un 105. p.). Iztiesāšanas stadijā procesa dalībniekus Kriminālprocesa pamati sauc par iztiesāšanas dalībniekiem, pievienojot tiem arī apsūdzētāju (Pamatu 38. p.). Šī norma reproducēta KPK 243. pantā.

Visu par kriminālprocesuālo darbību un tās subjektiem teikto var formulēt šādās tēzēs.

Kriminālprocesuālā darbība ir kriminālprocesa likumā noteiktās procesuālās kārtības īstenošana, ierosinot krimināllietas, tās izmeklējot un izskatot tiesā.

Kriminālprocesuālās darbības subjekti ir valsts iestādes, amatpersonas un pilsoņi, kam ar kriminālprocesa likumu doti procesuāli uzdevumi, piešķirtas tiesības un uzlikti pienākumi un kas uz šā pamata darbojas krimināllietā.

Kriminālprocesuālās darbības subjekti pēc viņu uzdevumiem, tiesībām un pienākumiem izveido divas pamatgrupas. Pirmajā ietilpst valsts iestādes un amatpersonas, kas virza procesu, otrajā — tie procesuālās darbības subjekti, kas krimināllietā piedalās.

Kriminālprocesa teorijā sastopami dažādi uzskati par procesuālās darbības subjekta un procesa dalībnieka jēdzieniem. Visatšķirīgākā pozīcija šai jautājumā ir prof. M. Strogovičam. Viņa domu gaita ir šāda. Kriminālprocesuālā darbība sastāv no atsevišķām funkcijām, ko realizē kriminālprocesuālās darbības subjekti. Šādas funkcijas ir trīs: kriminālvajāšana, aizstāvība un lietas izšķiršana.

Kriminālvajāšanas funkciju, pēc M. Strogoviča domām, veic prokurors, izmeklētājs un izziņas orgāns (personīgās apsūdzības lietās — cietušais); aizstāvības funkciju veic apsūdzētais un viņa aizstāvis; lietas izšķiršanas funkciju veic tiesa. Tāpēc M. Strogovičs uzskata, ka kriminālprocesuālās darbības subjekti ir tikai šādi: tiesa, prokurors, izmeklētājs un izziņas orgāns, apsūdzētais, aizstāvis un cietušais. Šos subjektus M. Strogovičs sauc par galvenajiem procesa dalībniekiem. Personas, kas piedalās tiesvedībā, — lieciniekus, ekspertus, tulku un citus — viņš raksturo citādi. Liecinieki, eksperti, pieaicinātie, tulki tikai īslaicīgi veicot atsevišķas procesuālas darbības, bet viņiem neesot pastāvīga stāvokļa tiesvedībā un viņi neizpildot nekādas procesuālas funkcijas. Šīs personas esot vai nu pierādīšanas līdzekļi (liecinieki, eksperti), vai pierādījumu nostiprināšanas līdzekļi (pieaicinātie), vai arī tikai palīdzot savā starpā sazināties procesuālās darbības subjektiem (tulki). Visas šīs personas M. Strogovičs atzīst par procesa dalībniekiem, bet neatzīst par procesuālās darbības subjektiem.¹ Šī koncepcija balstās uz tā saucamo procesuālo funkciju teoriju.

M. Strogoviča procesuālo funkciju sistēma ir kritizēta, bet tai ir arī sekotāji. R. Rahunovs², P. Elkinda³, V. Čugunovs⁴ atzīst kriminālprocesuālās funkcijas, bet viņu uzskati atšķiras no M. Strogoviča koncepcijas ar to, ka par kriminālprocesa dalībniekiem viņi uzskata visus subjektus, kas piedalās krimināllietas ierosināšanā, izmeklēšanā un iztiesāšanā, un procesuālo funkciju skaitu dažādi paplašina. R. Rahunovs visus procesuālās darbības subjektus sauc par procesa dalībniekiem, bet grupē tos šādi: 1) valsts orgāni, 2) puses (tiesājamais, apsūdzētais, aizstāvis) un 3) procesa dalībnieki, kuru procesuālā darbība noder pierādīšanai (liecinieki, eksperti u. c.). Procesuālajās funkcijās viņš ietilpina lietas izmeklēšanu, apsūdzību, aizstāvību, civilprasības uzturēšanu, aizstāvību pret civilprasību un lietas izšķiršanu.⁵ P. Elkindas uztvere atšķiras no iepriekšējās tikai ar procesuālo funkciju raksturojumu. Par šādām funkcijām viņa uzskata 1) nozieguma konstatēšanu un izmeklēšanu, 2) apsūdzību, 3) aizstāvību, 4) lietas izskatīšanu un izšķiršanu tiesā, bet par «palīgfunkcijām» — liecinieku un ekspertu darbību. P. Elkinda klasificē arī «blakusfunkcijas» un ietilpina tajās civilprasītāja un civilatbildētāja darbību.⁶

Visumā tomēr kā šeit nosauktie zinātnieki, tā arī pārējie, kas atzīst procesuālo funkciju teoriju, savā procesuālās darbības un tās subjektu koncepcijā maz atšķiras cits no cita. Kriminālprocesuālās darbības pamatā viņi tieši vai netieši liek sacikstes principu un, vadoties no tā, konstruē procesuālās darbības sistēmu, klasificē procesuālās darbības subjektus un nosaka viņu lomu un uzdevumus šajā sistēmā.

¹ М. С. Строгович. Курс советского уголовного процесса. Изд. Академии наук СССР, М., 1958, 111. un 112. lpp.

² Skat. Р. Д. Рахунов. Участники уголовно-процессуальной деятельности по советскому праву. Госюриздат, М., 1961.

³ П. С. Элькинд. Сущность советского уголовно-процессуального права. Изд. Ленинградского университета, 1963.

⁴ В. Е. Чугунов. Учебно-методические указания по курсу «Советский уголовный процесс». Изд. Воронежского университета, Воронеж, 1966.

⁵ Р. Д. Рахунов. Участники уголовно-процессуальной деятельности по советскому праву. Госюриздат, М., 1961, 10., 11., 23. un 48. lpp.

⁶ П. С. Элькинд. Сущность советского уголовно-процессуального права. Изд. Ленинградского университета, 1963, 58.—67. lpp.

Jāatzīst, ka procesuālo funkciju teorija un ar to saistītais procesuālās darbības subjektu un procesa dalībnieku iztulkojums neatbilst spēkā esošajiem padomju kriminālprocesa likumiem.¹

A. PROCESA VIRZĪTĀJI

2. §. Tiesa un tiesnesis

Tiesa ir varas orgāns², kas veic jurisdikciju. Tikai tiesa var izspriest krimināllietas, atzīt kādu par vainīgu nozieguma izdarīšanā un piespriest tam kriminālsodu (KPK 12. p.). Tiesa ieņem īpašu vietu varas orgānu vidū, jo jurisdikcija ir tās ekskluzīva funkcija. Pārvaldes darbā tiesa nepiedalās, taču kā tiesu sistēmā ietilpstošs orgāns var veikt arī administratīvas funkcijas.

Jāizšķir tiesa procesuālajā un tiesu iekārtas nozīmē. No tiesu iekārtas viedokļa tiesa ir tiesu sistēmā iekļauta iestāde, kam sava struktūra un kompetence. Latvijas teritorijā darbojas tautas tiesas, Augstākā Tiesa un kara tribunāli. Kriminālprocesa nozīmē tiesa ir likumīgais tiesas sastāvs, kas izskata krimināllietu vai nu pirmajā instancē, vai kasācijas vai tiesu uzraudzības kārtībā. Jēdzienam «tiesas sastāvs» ir arī neprocesuāla, tiesu iekārtas nozīme. No tiesu iestādes struktūras viedokļa tiesas sastāvā ietilpst visi tiesneši un tautas piesēdētāji, kas likumā noteiktā kārtībā ievēlēti šai tiesā.

Neatkarīgi no tā, vai tiesa darbojas kā pirmā vai kā kasācijas vai uzraudzības instance, pastāv *principiāli un vienveidīgi noteikumi, kuri raksturo tiesu kā tiesas sastāvu*, kas izskata konkrētu lietu. Šie noteikumi, kas jau ir daļēji aplūkoti, iztirzājot kriminālprocesa pamatprincipus, ir šādi.

Tiesas koleģialitāte. Spēkā esošie likumi nepieļauj vienpersonīgu tiesu krimināllietās. Tiesas sastāvā ietilpst: pirmajā instancē tiesnesis un divi tautas piesēdētāji; kasācijas un uzraudzības instancē — trīs tiesas locekļi.

¹ Procesuālo funkciju teorijas un sacikstes principa kritiku skat. rakstā M. A. Чельцов. О недопустимости перенесения буржуазных конструкций в советскую уголовно-процессуальную теорию. Ученые записки ВЮЗИ, вып. VI, 1958, 85.—87. lpp.

Starp procesuālo funkciju teorijas konsekvēntiem pretiniekiem jāmin vēl profesors S. Golunskis. Skat. С. А. Голунский. Вопросы доказательственного права в Основах уголовного судопроизводства Союза ССР и союзных республик. Сб. Вопросы судопроизводства и судостройства в новом законодательстве Союза ССР. М., 1959, 126. lpp.

² V. I. Лејинс. Raksti, 25. sēj., 153. lpp.

Tiesas sastāva likumība. Tiesas sastāva kā tiesnešu kolēģijas sastāva, kas izskata krimināllietu, likumība ir atvasināta no tiesas kā tiesu sistēmā ietilpstošā tiesu orgāna sastāva likumības. Tiesas sastāvs procesuālajā nozīmē, t. i., tiesnešu kolēģijas sastāvs, kas izskata krimināllietu, atzīstams par likumīgu, ja visi kolēģijas locekļi (tiesneši un tautas piesēdētāji) ir likumā paredzētā kārtībā ievēlēti tieši tās tiesas sastāvā, kurā lietu izskata (KPK 24. p.).

Bet šī ir tikai viena no tiesas sastāva likumības iezīmēm. Par likumīgu atzīstams tikai tāds tiesai ievēlēto tiesnešu sastāvs, kas krimināllietas izskatīšanā paliek nemainīgs no tiesas sēdes atklāšanas brīža līdz kriminālsprieduma pasludināšanai, ja pie tam nav arī apstākļu, kas izslēdz tiesneša piedalīšanos lietas izskatīšanā.

Tiesas sastāva nemainība krimināllietas izskatīšanas gaitā ir viena no nepieciešamām tiesas sastāva likumības iezīmēm. Tās procesuālā nozīme ir liela. Tikai tie tiesneši, kas piedalījušies visā krimināllietas izskatīšanas gaitā, var pietiekami orientēties lietas apstākļos un pareizi izspriest lietu. Tāpēc likums paredz, ka tad, ja kāds no tiesnešiem nevar turpināt piedalīties tiesas sēdē un viņu aizstāj cits tiesnesis, lietas izskatīšana jāatsāk no jauna (KPK 25. p.). Ja no tiesas sastāva izstājas priekšsēdētājs, lietas izskatīšana vispār jāatliek, jo tiesas sēdes priekšsēdētājam ar likumu uzlikta iztiesāšanas vadība, kam pamatā ir iepriekšēja iepazīšanās ar pirmstiesas izmeklēšanas materiāliem. Persona, kas lietu nav dziļi izstudējusi, nevar, vadot sēdi, nodrošināt lietas apstākļu pilnīgu, vispusīgu un objektīvu izmeklēšanu, lai noskaidrotu patiesību (246. p.). Tātad aizstāt tai pašā tiesas sēdē var tikai tiesas locekļus vai tautas piesēdētājus.

Lai krimināllietās, kuru izskatīšana prasa ilgāku laiku, dotu iespēju tiesneša aizstāšanas gadījumā izvairīties no jau paveikto iztiesāšanas darbību atkārtošanas, kas apgrūtina gan valsts iestādes, gan pilsoņus, likumā paredzēta iespēja, no tiesas sastāva izstājoties tautas piesēdētājam, turpināt iztiesāšanu, aizstājot izstājušos ar citu piesēdētāju. Šim nolūkam lielās krimināllietās, kuru izskatīšana prasa nedēļas un mēnešus, pieaicina *rezerves tautas piesēdētāju*, kurš ir klāt tiesas sēdē no tās atklāšanas brīža (KPK 26. p.). Tādējādi arī piesēdētāju maiņas gadījumā tiek saglabāts tāds tiesnešu sastāvs, kas pārzina visus lietas apstākļus, kaut arī personāli kļūst citāds.

Apstākļi, kas izslēdz tiesneša piedalīšanos krimināllietas izskatīšanā, ir norādīti Kriminālprocesa kodeksa 22., 27. un 28. pantā.

Tie ir apstākļi, no kuriem var secināt tiesneša ieinteresētību vai neobjektivitāti izskatāmajā lietā un kuri tātad var būt par pamatu viņa noraidījumam (22. un 27. p.). Tiesnesis nevar piedalīties lietas atkārtotā izskatīšanā pirmajā un otrajā instancē, ja viņš jau ir piedalījies tās izskatīšanā šajās instancēs vai arī uzraudzības kārtībā (28. p.). Turpretim uzraudzības instancē tiesnesis var piedalīties tās pašas lietas izskatīšanā arī atkārtoti. Taču šeit viņš nedrīkst pats sevi kontrolēt, t. i., nevar piedalīties Augstākās Tiesas Prezidijā, ja viņš ir jau piedalījies lietas izskatīšanā pirmajā instancē, kasācijas un arī uzraudzības instancē (378. p. 4. d.).

Tiesas procesuālajam stāvoklim raksturīga neatkarība un likumpakļautība. Tiesā krimināllietā nonāk pēc pierādījumu savākšanas un pārbaudes pirmstiesas izmeklēšanā.¹ Apsūdzības rakstā jau ir formulēta apsūdzība, norādīti apsūdzētie, liecinieki, kas aicināmi uz tiesas sēdi. Taču šie materiāli ir tikai pamats lietas izskatīšanai tiesā. Izmeklēšanas orgānu un prokuratūras viedoklis tiesu neaizsaka, tāpat kā tai nav saistošs arī tiesas sēdes dalībnieku viedoklis. Tiesa ir neatkarīga. Tā patstāvīgi izmeklē un apsver visus lietas apstākļus, var neaprobežoties ar pierādījumiem, kas jau ir lietā, un ir brīva to pārbaudē un novērtējumā. Atsevišķos gadījumos tiesa var pat grozīt apsūdzību, pēc kuras apsūdzētais nodots tiesai (KPK 255. p.), vai ierosināt tiesas sēdē jaunu krimināllietu (256. un 257. p.).

Tiesas neatkarība noteikta, lai tā spētu sekmīgāk noskaidrot un izšķirt lietu. Taču tiesas sēdē liela loma ir arī tās aktīvajiem dalībniekiem — apsūdzētājam, tiesājamam, tā aizstāvim, cietušajam un citiem KPK 243. pantā paredzētajiem tiesvedības subjektiem. Tiesa ņem vērā viņu izteiktos viedokļus, ja tiem ir nozīme lietā. Noraidīt viņu lūgumus tiesa var tikai ar motivētu lēmumu.

Tiesai visā iztiesāšanas norisē ir vadītāja un izšķirēja loma. Viņa ir procesa saimnieks — *dominus litis*. Taču tas neierobežo un neatņem tiesas sēdes dalībniekiem viņu tiesības. Tiesai šīs tiesības jāizskaidro un jānodrošina iespēja tās izlietot (KPK 106. p.).

Tiesas sastāvs procesuāli funkcionē tikai divos veidos — rīcības sēdē un tiesas sēdē. *Rīcības sēdē* tiesa izlemj apsūdzētā nodošānu tiesai un visus ar to saistītos jautājumus vai arī virza lietu papildizmeklēšanai, vai to zināmos apstākļos aptur vai izbeidz (KPK 223., 225., 227. un 234.—236. p.). Visu tiesu rīcības sēdēs

¹ Izņēmums šai ziņā ir vienīgi personīgās apsūdzības lietas (KPK 111. p. 2. punkts) un lietas par vienkāršo vai atkārtoto sīko huligānismu (411. p.), kurās pirmstiesas izmeklēšana nenotiek.

lietas izskata tiesneša un divu tautas piesēdētāju sastāvā (231. p.). *Tiesas sēdē* pirmās instances tiesa krimināllietu izskata pēc būtības. Tā kopā ar tiesas sēdes dalībniekiem sēžu zālē izmeklē un noskaidro visus lietas apstākļus. Pēc tam tiesas sastāvs apspriež istabā taisa kriminālspriedumu, vadoties tikai no likuma, tiesas izmeklēšanā noskaidrotajiem faktiem, sociālistiskās tiesiskās apziņas un savas iekšējās pārlicības (299. p.). Kasācijas un uzraudzības instances tiesa tiesas sēdē pārbauda kriminālspriedumu un tiesas lēmumu likumību un pamatotību.

Tiesnesim kā amatpersonai arī pieder procesa virzītāja tiesības, kaut arī tās kriminālprocesa kodeksā vienuviet nav reglamentētas. Tiesnesis nevar vienpersonīgi spriest tiesu, t. i., veikt jurisdikcijas funkcijas, bet viņa procesuālā kompetence ir visai plaša. Tiesnesim ir tiesība ierosināt personīgās apsūdzības lietas (KPK 111. p. 2. punkts), noteikt krimināllietas piekritību (230. p.), nodot apsūdzēto tiesai jebkurā krimināllietā, ja viņš piekrit apsūdzības raksta secinājumiem (223. p. 1. d.), tiesība veikt visus ar tiesas sēdes sagatavošanu saistītos procesuālos jautājumus (227. un 240. p.). Tiesnesis var ar savu lēmumu arī apturēt lietu, ja apsūdzētais slēpjas un viņa atrašanās vieta nav zināma vai ja viņš ir saslimis (229. p.). Bez tam tiesnesim ir tiesība vienpersonīgi nodot kriminālspriedumu izpildīšanai (360. p.).

Dažas procesuālas pilnvaras pieder vienpersonīgi arī *tiesas sēdes priekšsēdētājam*: viņš vada tiesas sēdi, virza to tā, lai lietas apstākļus izmeklētu vispusīgi, pilnīgi un objektīvi un noskaidrotu lietā patiesību, izslēdz no iztiesāšanas visu, kas neattiecas uz lietu, gādā par procesa audzinošo ietekmi un kārtību sēžu zālē (KPK 246. un 262. p.).

3. §. Prokurors

Prokuroram ir procesa virzītāja orgāna lemjošās tiesības tikai krimināllietas ierosināšanas un pirmstiesas izmeklēšanas stadijā. Šajās tiesvedības stadijās viņš ir tāds pats procesa saimnieks kā tiesa visā tālākajā tiesvedības gaitā. Saskaņā ar Nolikumu par prokuratūras uzraudzību un Kriminālprocesa kodeksu prokurors uzrauga krimināllietas ierosināšanas likumību un likumu ievērošanu izziņā un iepriekšējā izmeklēšanā, kā arī izskatot lietu tiesā un izpildot kriminālspriedumu (Nolikuma par prokuratūras uzraudzību 3. p., 17.—37. p., Kriminālprocesa kodeksa 41., 115. un 215. p.).

Kriminālprocesā prokurora pamatuzdevums ir likumības uzraudzība, bet viņš ir pilnvarots arī pats ierosināt krimināllietas (KPK 3. p.), izmeklēt tās visumā vai veikt atsevišķas izmeklēšanas darbības (215. p.).

Tipisks prokurora procesuāls uzdevums, kas saistīts ar viņa likumības uzraudzības funkcijām, ir procesa vadība un virzīšana tā sākuma stadijās. Viņa norādījumi un lēmumi ir saistoši kā izziņvedim un izmeklētājam (KPK 215. p.), tā arī izziņas daļas priekšniekam (44². p. 5. d.). No šā vispārīgā noteikuma likums paredz tikai dažus izņēmumus, lai garantētu izmeklētāja patstāvību (44. p. 2. d.). Prokurors virza krimināllietu pēc tās ierosināšanas vai nu izziņai, vai iepriekšējai izmeklēšanai (114. p.), atceļ nelikumīgus lēmumus par lietas ierosināšanu vai lietu izbeidz (115. p.), dod norādījumus par izziņas un iepriekšējās izmeklēšanas virzienu, vajadzības gadījumā izņem jebkuru lietu no izziņas iestāžu pārziņas un nodod to izmeklētājam, kā arī nodod lietu no viena izmeklētāja otram, lai panāktu pilnīgāku un objektīvāku izmeklēšanu, pārbauda pabeigtu izziņu vai iepriekšējo izmeklēšanu un virza to ar apsūdzības rakstu apsūdzētā nodošanai tiesai (215.—217. un 219. p.).

Pēc krimināllietas nosūtīšanas tiesai izbeidzas prokurora kā procesa virzītāja orgāna lemjošās tiesības šai lietā. Tās pāriet tiesai. Bet prokurors arī visās tālākajās tiesvedības stadijās saglabā savas likumības uzraudzītāja pilnvaras. Bez tam pirmās instances tiesā viņš uztur valsts apsūdzību.

Jautājumā par prokurora procesuālo stāvokli un uzdevumiem pirmajā instancē juridiskajā literatūrā ir domstarpības. Pastāv uzskats, ka prokurora matfunkcija pirmās instances tiesā ir apsūdzības uzturēšana.¹ Citi turpretim domā, ka arī pirmās instances tiesā, tāpat kā kasācijas un uzraudzības instancē, prokurors veic likumības uzraudzību, bet apsūdzības uzturēšana ir tikai viens no likumības uzraudzības veidiem.² Pirmo viedokli, ka prokurors pirmās instances tiesā ir apsūdzētājs, visradikālāk izveidojuši M. Sifmans, M. Strogovičs un I. Perlovs. M. Sifmans kriminālprocesā pārnes civilprocesa sistēmu. Viņš uzskata, ka apsūdzība ir krimināla prasība, ka prokurors pirmajā instancē uztur šo kriminālo prasību pret atbildētāju — apsūdzēto un šai nozīmē ir apsūdzētājs, t. i., veic apsūdzības funkciju. Procesuālās attiecības starp prokuroru — apsūdzētāju (prasītāju) un tiesājamo (atbildētāju) M. Sifmans iztulko kā tiesisku strīdu par apsūdzību. Tiesa šādā sistēmā ir arbitrs, kas izšķir strīdu.³

Līdzīgu pozīciju ieņem arī M. Strogovičs un I. Perlovs, kaut arī viņi nenosauk

¹ Skat. M. C. Строгович. Курс советского уголовного процесса. Изд. Академии наук СССР, М., 1958.

² Советский уголовный процесс. Изд. «Высшая школа», М., 1968, 299. lpp. un 117.—125. lpp.

³ М. Л. Шифман. Прокурор в уголовном процессе. Юриздат, 1948.

ved to līdz galējībai — kriminālās prasības teorijai. Taču viņu viedokļi, kas visumā sakrīt, tāpat kā iepriekšējais izriet no sacikstes principa, ko viņi liek procesuālās sistēmas pamatā. Prokurors viņu uztverē krimināllietas iztiesāšanas stadijā ir puse (сторона) — apsūdzētājs, kam pretī stāv otra puse — aizstāvība (tiesājamajs un viņa aizstāvis). Procesuālā sacikste šajā uztverē ir galvenais iztiesāšanas stadijas saturs krimināllietā tāpat kā civilīetā.¹

I. Perlovs atzīst, ka prokurors tiesas sēdē ir tikai apsūdzības uzturētājs, ka viņam iztiesāšanā nav likumības uzraudzītāja funkciju, jo pretējā gadījumā viņš būtu nostādīts pāri neatkarīgai tiesai.²

Pret šiem viedokļiem kopš tā laika, kad izdots Nolikums par prokuratūras uzraudzību un pieņemti jaunie Kriminālprocesa pamati, konsekventi uzstājas prof. M. Ceļcovs. Viņš uzskata, ka prokurora darbība arī pirmās instances tiesā ir tikai viena no likumības uzraudzības formām, bet prokurors tiesas sēdē ir likumības uzraudzītājs orgāns. Prokurora stāvoklis tiesas sēdē ir tāds, ka viņu nevar uzskatīt par pusi procesā, nevar tiesībās pielīdzināt vai procesuāli pretstatīt citām pusēm (aizstāvībai). Aizstāvības tiesības tiesas izmeklēšanā apbēzotas ar lūgumiem, turpretim prokurors var dot atzinumus, vadoties no likuma un valsts interesēm, nevis no apsūdzības viedokļa. Prokurora procesuālajai situācijai tiesas sēdē, pēc M. Ceļcova domām, raksturīga tā pati likumīgas un pamatotas jurisdikcijas interese, kas ir tiesai. Kā tiesa, tā prokurors ir vienādi ieinteresēti, lai krimināllietas iztiesāšanā tiktu pareizi konstatēti lietas apstākļi un taisīts likumīgs un taisnīgs kriminālspriedums. M. Ceļcovs apsūdzības uzturēšanu tiesas sēdē saprot tikai kā prokurora vispārējās likumības uzraudzības funkcijas specifisku izpausmi.³

Pēc būtības līdzīgos uzskatos ir arī N. Kalašņikova⁴ un D. Karevs⁵. Arī viņi uzskata, ka prokurora līdzdalība tiesas sēdē par valsts apsūdzētāju ir tikai viena no metodēm, kā prokuratūra realizē uzraudzību par likumības ievērošanu. B. Galkins apsūdzības uzturēšanā saskata arī īpašu prokurora funkciju, kas pilnīgi nesakrīt ar viņa kā likumības uzraudzītāja uzdevumiem.⁶

Ja nostājamies nevis uz iepriekš pieņemtu teorētisku konstrukciju, bet uz likuma viedokļa, tad jāatzīst, ka *prokurora pamatuzdevums pirmās instances tiesas sēdē ir valsts apsūdzības uzturēšana.*

¹ Skat. M. Строгович. Природа советского уголовного процесса и принцип состязательности. М., 1939. Skat. arī tā paša autora Уголовное преследование в советском уголовном процессе. М., 1951, un Курс советского уголовного процесса. М., 1958, 84.—89., 120.—125., 393. un 394. lpp.

² И. Д. Перлов. Судебное следствие в советском уголовном процессе. Госюриздат, М., 1955, 103.—111. lpp.

³ М. А. Чельцов. О недопустимости перенесения буржуазных конструкций в советскую уголовно-процессуальную теорию. Ученые записки ВЮЗИ, вып. VI, 1958; tā paša autora Советский уголовный процесс, изд. 4-е. Госюриздат, 1962, 87.—94. lpp.

⁴ Советский уголовный процесс. Изд. «Высшая школа», М., 1968, 299.—301. lpp.

⁵ Д. С. Карев. Организация суда и прокуратуры в СССР. Изд. «Юридическая литература», М., 1967, 184. lpp.

⁶ Б. А. Галкин. Функции прокурора в советском уголовном процессе. Ж. «Советское государство и право», 1957, № 12.

Šāds secinājums izriet no Nolikuma par prokuratūras uzraudzību, Kriminālprocesa pamatiem un Kriminālprocesa kodeksa.

Nolikumā par prokuratūras uzraudzību prokurora līdzdalība pirmās instances tiesas sēdē raksturota kā apsūdzības uzturēšana (23. p. 3. punkts). Kriminālprocesa kodeksa 243. un 249. pantā, kur regulēta prokurora piedalīšanās lietas iztiesāšanā, prokurora procesuālais stāvoklis, atkārtojot Kriminālprocesa pamatu formulējumus, arī raksturots ar apsūdzības uzturēšanas uzdevumu. Prokurors tiesā ierodas, lai uzturētu apsūdzību. Tieši ar šādu uzdevumu viņš piedalās tiesas izmeklēšanā un tiesu debatēs. Viņš pamato un pierāda celto apsūdzību, ko sankcionējusi prokuratūra.

Protams, prokurora kā apsūdzības uzturētāja darbība nav šķirama no likumības uzraudzības. No likumības uzraudzības izriet prokurora tiesība dot atzinumu jautājumos, kas rodas iztiesāšanas laikā (KPK 249. p. 1. d.), tiesība (un pienākums) atteikties no apsūdzības, ja tiesas izmeklēšanas dati to neapstiprina (249. p. 3. d.), tiesība iesniegt protestus par tiesas un tiesneša lēmumiem un kriminālspriedumu (332. p. 2. d. un 334. p.).

Orientejoties jautājumā par prokurora procesuālo stāvokli pirmās instances tiesā, izšķirošais ir nevis tas, ko uzskatām par prokuratūras pamatfunkciju, bet gan tas pamatuzdevums, kura veikšanai prokuroram jāpiedalās tiesas sēdē. Pēc likuma un arī praktiski prokurors krimināllietas iztiesāšanā aktīvi uztur apsūdzību, nevis tikai pasīvi novēro, vai tiesas sēdē netiek pārkāpta likumība. Šis aktīvais valsts apsūdzības uzturēšanas uzdevums raksturīgs visai prokurora procesuālajai darbībai pirmās instances tiesā. Šis uzdevums nesaraucjami saistīts ar likumības uzraudzības funkciju tikai tāpēc, ka principā tā izpaužas jebkurā prokurora darbībā. Nav pietiekama pamata uzskatīt, ka apsūdzības uzturēšanai tiesas sēdē nav patstāvīga prokurora pilnvarojuma rakstura un ka tā nav nekas vairāk kā likumības uzraudzības izpausme.

Turpmākajās tiesvedības stadijās pēc lietas izskatīšanas pirmajā instancē prokurora lomu tiesas sēdē nosaka likumības uzraudzības uzdevums. Par to teorijā domas pēdējā laikā vairs nedalās. Kā kasācijas, tā uzraudzības instancē prokurors nevis turpina apsūdzības uzturēšanu, bet gan iesniedz protestus un dod atzinumus no likumības ievērošanas viedokļa, jo šajās stadijās notiek kriminālspriedumu un tiesas lēmumu likumības un pamatotības pārbaude (Nolikuma par prokuratūras uzraudzību 23. p. 5. un 6. punkts, Kriminālprocesa pamatu 44. p. 2. d., 45. p. 3. d. un 48. p. 6. d., LPSR Kriminālprocesa kodeksa 41. p. 2. d.).

4. §. Izmeklēšanas daļas priekšnieks

Izmeklēšanas daļas priekšnieks ir jauns procesuālās darbības subjekts, kas noteikts ar Latvijas PSR Augstākās Padomes Prezidija 1966. g. 26. februāra dekrētu.¹ Izmeklēšanas daļas priekšnieka funkcijas tiesvedībā nav administratīvas, bet procesuālas, jo tās noteiktas kriminālprocesa likumā un no tā izriet.

Izmeklēšanas daļas priekšnieks ir iekšlietu vai valsts drošības iestādes amatpersona ar noteiktām procesuālām pilnvarām, kas pirmstiesas izmeklēšanas procesuālās darbības subjektu sistēmā viņu nostāda starp izmeklētāju un prokuroru.

Izmeklēšanas daļas priekšniekam ar likumu piešķirtas tiesības pārbaudīt krimināllietas, dot norādījumus sava resora izmeklētājam par iepriekšējās izmeklēšanas gaitu, apsūdzības celšanu, nozieguma pareizu kvalifikāciju, apsūdzības apjomu, lietas virzienu, atsevišķu izmeklēšanas darbību veikšanu. Viņam ir tiesība nodot krimināllietas izmeklēšanu citam sava resora izmeklētājam, uzdot iepriekšējās izmeklēšanas izdarišanu vairākiem izmeklētājiem, kā arī tiesība pašam piedalīties iepriekšējās izmeklēšanas darbībās vai veikt to visumā. Šais pēdējos gadījumos izmeklēšanas daļas priekšniekam ir visas izmeklētāja pilnvaras (KPK 44². p. 2. d.).

Kā redzams, izmeklēšanas daļas priekšniekam tiesvedībāieder arī lemjošas procesa virzītāja tiesības, tāpēc ir pietiekams pamats viņu ietvert procesa virzītāju amatpersonu skaitā.

Lai izprastu izmeklēšanas daļas priekšnieka procesuālo stāvokli, jāievēro sekojošais. Viņa lemjošās tiesības ir ierobežotas ar vienu tiesvedības stadiju — iepriekšējo izmeklēšanu. Ārpus šīs stadijas ietvariem viņam nekādu pilnvarojumu nav. Izmeklēšanas daļas priekšnieks gan uz izmeklētāja pilnvaru pamata var ierosināt krimināllietas, bet dot saistošus norādījumus šai stadijā viņš izmeklētājam nevar. Atšķirībā no prokurora viņam nav tiesības atcelt izmeklētāja lēmumus, kaut arī tie, pēc viņa domām, būtu nelikumīgi vai nepamatoti. (Šāda tiesība ir tikai prokuroram.) Viņš gan var dot izmeklētājam rakstveida norādījumus, un tie izmeklētājam obligāti jāizpilda. Pēc tam izmeklētājam ir tiesība tos pārsūdzēt prokuroram (KPK 44². p. 3. un 4. d.).

Procesuālās attiecības starp izmeklēšanas daļas priekšnieku un prokuroru nosaka prokuratūras kā augstākā likumības uzraudzītāja orgāna pilnvaras, kas izriet no Nolikuma par prokuratūras uzraudzību. Izmeklēšanas daļas priekšniekam, tāpat kā izmeklētājam, ir

¹ «Latvijas PSR Augstākās Padomes un Valdības Ziņotājs», 1966. g. 10. nr.

saistoši visi prokurora norādījumi, kas doti saskaņā ar Kriminālprocesa kodeksa noteikumiem. To pārsūdzība neaptur izpildi (KPK 44². p. 5. d.).

5. §. Izmeklētājs

Izmeklētājs ir amatpersona, kas veic iepriekšējo izmeklēšanu. Viņa procesuālā darbība likumā noteikto pilnvaru robežās izpaužas kā krimināllietu ierosināšana un to iepriekšējā izmeklēšana (3., 44., 127. un 128. p.). Izmeklētāji tagad darbojas prokuratūras, valsts drošības iestāžu un Iekšlietu ministrijas iestāžu sistēmā. Viņu kompetence ir noteikta Kriminālprocesa kodeksa 44. un 127. pantā.

Izmeklētājam ir visas procesa virzītāja tiesības divās pirmajās procesuālajās stadijās. Viņš var ierosināt krimināllietas, pieņem tās savā izmeklēšanā un veikt visas likumā paredzētās izmeklēšanas darbības. Visus lēmumus par izmeklēšanas virzienu un izmeklēšanas darbībām viņš pieņem patstāvīgi, izņemot gadījumus, kad likumā tām ir prasīta prokurora sankcija. Bez prokurora iepriekšējās piekrišanas izmeklētājs nevar pielietot apcietinājumu (11. p. 1. d.), izdarīt kratīšanu (168. p. 3. d.), uzlikt arestu pasta un telegrāfa korespondencei un to izņemt (176. p.), ievietot aizdomās turēto vai apsūdzēto ārstniecības iestādē (191. p. 1. d.). Kā redzams, prokurora sankcija vajadzīga tiem izmeklētāja lēmumiem un darbībām, kas krasi skar pilsoņu likumiskās intereses.

Procesuālās attiecības starp izmeklētāju un prokuroru izveidojas divu pilnvarojumu grupu saskarē. Izmeklētājam ir tiesība un pienākums visus lēmumus izmeklēšanas norisē pieņemt patstāvīgi, atbildot par šo lēmumu likumīgu un savlaicīgu izpildi (44. p. 1. d.). Prokuroram savukārt ir tiesība un pienākums izmeklēšanu vadīt un virzīt saskaņā ar procesuālajām normām, kā arī uzraudzīt likumu ievērošanu visā iepriekšējās izmeklēšanas gaitā (41. p. 1. d.). Izmeklētājam jāizpilda prokurora norādījumi un lēmumi, kas pamatojas uz likumu, jo citādi nebūtu iespējama prokurora uzraudzības pilnvaru realizācija. Taču tas nenozīmē izmeklētāja pilnīgu procesuālu pakļautību prokuroram. Lai nodrošinātu izmeklētāja patstāvību visos galvenajos iepriekšējās izmeklēšanas jautājumos, 1958. gada PSRS un savienoto republiku kriminālprocesa pamatos izmeklētāja pilnvaras tika paplašinātas. Pamatā 30. panta 1. daļā ir noteikts, ka tad, ja izmeklētājs nepiekrīt prokurora norādījumiem par apsūdzības celšanu, nozieguma kvalifikāciju un apsūdzības ap-

jomu, kā arī par lietas nosūtīšanu apsūdzētā nodošanai tiesai vai par lietas izbeigšanu, viņam ir tiesība, neizpildot šos norādījumus, nodot lietu ar saviem rakstveida iebildumiem amatā augstākam prokuroram, kurš var vai nu atcelt pārsūdzētos prokurora norādījumus, vai arī nodot lietu citam izmeklētājam.

Šis izmeklētāja patstāvības un neatkarības garantijas tagad ir ietvertas visu savienoto republiku kriminālprocesa kodeksos. Latvijas PSR Kriminālprocesa kodeksā šis Pamatu teksts reproducēts 44. panta 2. daļā.

Izmeklētāja attiecības ar izmeklēšanas daļas priekšnieku ir jau aplūkotas. Arī tajās izpaužas nevis izmeklētāja procesuāla pakļautība izmeklēšanas daļas priekšniekam, bet procesuāls kopdarbs sekmgai krimināllietas izmeklēšanai.

Izmeklētāja procesuālā darbība tieši nesaskaras ar tiesas darbu. Procesuālās attiecības starp izmeklētāju un tiesu rodas vienīgi tad, ja tiesa sūta krimināllietu papildizmeklēšanai un prokurors par to nav iesniedzis protestu. Izmeklētājam obligāti jāievēro tiesas prasības, t. i., papildus jāizdara visas tās izmeklēšanas darbības, kas vajadzīgas, lai tiesas norādījumi būtu izpildīti.

*Izmeklētāja pamatuzdevums ir aktīvi, ātri, vispusīgi, pilnīgi un objektīvi izdarīt iepriekšējo izmeklēšanu.*¹ No tā sekmīgas atrisināšanas lielā mērā atkarīgas tiesvedības sekmes ciņā ar noziedzību. Viņam izmeklēšanas darbības jāveic ar tādu kvalitāti, lietas apstākļi jānoskaidro tik pilnīgi un objektīvi, lai tiesa krimināllietu spētu sekmīgi izskatīt un taisīt likumīgu un pamatotu spriedumu. Tādi ir izmeklētāja uzdevumi pirmstiesas izmeklēšanā.

Taču arī šai jautājumā kriminālprocesa teorijā uzskati dalās. Daži teorētiķi, kas atzīst kriminālprocesa funkciju teoriju un saikstes principu, arī iepriekšējo izmeklēšanu konstruē, vadoties no šīm idejām. Tā prof. M. Strogovičs uzskata, ka izmeklētājs iepriekšējā izmeklēšanā izpilda šādas funkcijas: kriminālvajāšanas un apsūdzības funkciju, kas saistīta ar apsūdzības celšanu un apsūdzētā vainas pierādīšanu; aizstāvības funkciju, kas saistīta ar aizstāvības tiesību nodrošināšanu apsūdzētajam; lietas izšķiršanas funkciju, krimināllietu izbeidzot. Tādējādi, pēc M. Strogoviča domām, izmeklētāja darbībā apvienojas visas trīs viņa atzītās kriminālprocesa pamatfunkcijas.²

¹ Par izmeklēšanas vispusības, pilnības un objektivitātes principu skat. 3. nodalās 3. §.

² M. С. Стрoгович. Курс советского уголовного процесса. Изд. Академии наук СССР, М., 1958, 126. un 127. lpp.; tā paša autora Уголовное преследование в советском уголовном процессе. М., 1951, 98. lpp.

Šo viedokli pārliecinoši kritizē S. Golunskis¹ un arī R. Rahunovs, kaut arī viņš atzīst procesuālo funkciju teoriju².

Daži autori nepiekrīt viedoklim, ka izmeklētāja uzdevumus izsmel krimināllietas iepriekšējās izmeklēšanas realizācija.³ Viņi nosauc šādus diferencētus izmeklētāja uzdevumus: nozieguma ātra un pilnīga atklāšana; apsūdzētā saukšana pie kriminālatbildības; ar noziegumu nodarīto materiālo zaudējumu nodrošināšana; nozieguma veicinātāju cēloņu un apstākļu noskaidrošana un novēršana; pilsoņu audzināšana tā, lai tie nelokāmi izpildītu padomju likumus un cienītu sociālistiskās sadzīves noteikumus.⁴

Viegli nomanāms, ka šis izmeklētāja «daudzveidīgo» uzdevumu uzskaitījums nav nekas cits kā jēdziena «vispusīga, pilnīga un objektīva izmeklēšana» satura izklāsts, turklāt tikai daļējs⁵, kam pievienots viens no tiesvedības vispārīgajiem uzdevumiem, kuri nosaukti KPK 2. p. 2. daļā. Ejot šādu ceļu, varētu izmeklētāja «funkciju» skaitu vēl tālāk paplašināt, pievienojot minētajām arī tādus uzdevumus kā «likumu pareiza piemērošana», «sociālistiskās likumības nostiprināšana», «noziegumu novēršana un izskaušana» (KPK 2. p.), «lietas izbeigšana», «materiālu nodošana sabiedriskajām organizācijām» (6.—8., 208. p.) un daudzus citus ne mazāk svarīgus pilnvarojumus.

Taču visi nosauktie atsevišķie izmeklētāja pilnvarojumi saistās ar krimināllietas izmeklēšanas uzdevumu kā daļas ar veselo. Tā ir veselā izskaidrošana, nevis izmeklētāja funkciju dažādības pierādījums. Funkciju diferencēšanas pamatā jāliek to būtiskā atšķirība.

Izmeklētāja uzdevumi ir vienādi neatkarīgi to tā, vai tas darbojas prokuratūras, valsts drošības vai iekšlietu iestāžu sistēmā.

6. §. Izziņas iestāde un izziņas izdarītājs

Izziņas iestādes un izziņas izdarītāja (izziņveža) procesuālā darbība ir tik cieši saistīta, ka tie kā procesa virzītāji jāaplūko vienkopus.

¹ С. А. Голунский. Вопросы доказательственного права в Основах уголовного судопроизводства. Сб. Вопросы судопроизводства и судоустройства в новом законодательстве Союза ССР. М., 1959, 126. lpp.

² Р. Д. Рахунов. Участники уголовно-процессуальной деятельности по советскому праву. Госюриздат, М., 1961, 122., 126. un 127. lpp.

³ Н. В. Жогин, Ф. Н. Фаткуллин. Предварительное следствие в советском уголовном процессе. Изд. «Юридическая литература», М., 1965, 38. lpp.

⁴ Turpat, 38., 40., 41., 43. un 47. lpp.

⁵ Skat. par šo jautājumu 3. nodaļas 3. §.

Literatūrā izziņas iestādes un izziņas izdarītājus (izziņvežus) parasti apzīmē ar vienu jēdzienu — «izziņas orgāni».¹ Tas nav precīzi. Pēc likuma tie ir dažādi kriminālprocesuālās darbības subjekti. *Izziņas orgāns ir izziņas iestāde un šīs iestādes priekšnieks, bet izziņvedis ir persona, kas izdara izziņu.* Izziņas iestādes priekšnieks parasti pats izziņu neizdara, viņa pilnvarā to veic izziņvedis (KPK 45. p.).² Taču izziņas procesuālā sistēma ir izveidota tā, ka formāli juridiski izziņu veic izziņas iestāde, jo tai Kriminālprocesa kodeksā ir dotas pilnvaras krimināllietu ierosināt un to izmeklēt (3., 117.—119. p.). Praktiskajā tiesvedībā procesuālās attiecības starp izziņas orgānu (izziņas iestādi, tās priekšnieku) un izziņvedi ir izveidotas tā, ka visus izziņveža lēmumus, ko viņš pieņem krimināllietā no tās ierosināšanas līdz izziņas pabeigšanai, apstiprina izziņas orgāns (izziņas iestādes priekšnieks vai komandieris — skat. KPK 116. pantu). Izziņas iestādes priekšnieka rikojumi izziņvedim ir obligāti.³ Taču visas procesuālās darbības izziņvedis, tāpat kā izmeklētājs, veic patstāvīgi un ir atbildīgs par to gaitu un rezultātiem.

Kriminālprocesa kodeksā daudzās normās kā procesuālās darbības subjekts — tiesību un pienākumu nesējs — ir minēts izziņas izdarītājs (KPK 19., 22., 46., 48., 50., 51., 68., 71.—74., 83., 106., 121. un citi panti), citās turpretim kā procesuālo tiesību un pienākumu subjekts ir minēta izziņas iestāde (3., 6.—9., 78., 107., 109., 110., 112.—115., 117.—120. un citi panti). Pat pavirša šo normu analīze rāda, ka šai vārdu lietojumā likumā nav ievērota konsekvence. Dažos gadījumos apzīmējums «izziņas iestāde» KPK pantos ir lietots tur, kur attiecīgajai procesuālajai darbībai, ko izdara izziņvedis, ir nepieciešama izziņas iestādes priekšnieka sankcija. Bet šis kritērijs nav ievērots konsekventi. Piemēram, KPK 68., 71., 83.

¹ Организация суда и прокуратуры в СССР, под ред. профессора Б. А. Галкина. Изд. «Юридическая литература», М., 1967, 210. lpp.

² Vārda «izziņvedis» Kriminālprocesa kodeksā nav, tā vietā lietots termins «izziņas izdarītājs». Taču šie apzīmējumi pēc būtības ir identīti, bet terminoloģiski specifiskāks un lietošanai ērtāks ir vārds «izziņvedis». Tāpēc šeit tas arī tiek lietots līdztekus terminam «izziņas izdarītājs» kā tā sinonīms.

Līdz šim ar vārdu «izziņvedis» («дознаватель») mēdza apzīmēt tikai izziņas izdarītājus militārās justīcijas orgānos. Taču nav nekāda pamata šo jēdzienu diferencēšanai, jo kā «izziņas izdarītājs», tā «izziņvedis» darbojas uz vienu un to pašu kriminālprocesa normu pamata, to pilnvarās un uzdevumos nav principiālas atšķirības. Tāpēc būtu lietderīgi literatūrā pāriet uz vienu apzīmējumu — «izziņvedis», saprotot ar to Kriminālprocesa kodeksa 45. pantā minēto izziņas izdarītāju.

³ Skat. Latvijas PSR Kriminālprocesa kodeksa komentāri. R., 1968, 73. lpp.

un citos pantos paredzētos procesuālos aktus formāli ir pilnvarots veikt izziņas izdarītājs, bet praktiskajā tiesvedībā tiem vajadzīga izziņas iestādes priekšnieka sankcija. Acīmredzot vienīgais kritērijs, kas ļauj noteikt procesuālās attiecības starp izziņas iestādi un izziņvedi, ir veicamo procesuālo darbību raksturs. Ja tām ir vajadzīgs lēmums, tad izziņveža patstāvība ir ierobežota.

Tomēr jāuzsver, ka ne kriminālprocesa kodeksā, ne 1962. g. 17. augustā pieņemtajā «Nolikumā par padomju miliciju», ne citos likumos un likumpakļautos aktos procesuālās attiecības starp izziņas iestādi un izziņvedi nav skaidri noregulētas. Pēc Kriminālprocesa kodeksa izziņvedis (izziņas izdarītājs) ir patstāvīgs procesuālās darbības subjekts, bet praktiskajā tiesvedībā viņš ir persona, kas savās pilnvarās un procesuālajā darbībā administratīvi pakļauta izziņas iestādes priekšniekam. Tāpēc nav pietiekama pamata izziņvedi uzskatīt par pilntiesīgu procesa virzītāju amatpersonu. Tas secināms arī no tā, ka izziņvedis nevar darboties *eo ipso*. Viņa procesuālajai darbībai ikvienā krimināllietā ir nepieciešams īpašs izziņas iestādes priekšnieka rīkojums, kam ir KPK 45. pantā prasīta pilnvarojuma raksturs.

Izziņas iestāžu darbībai visumā raksturīgas nevis procesuālas, bet administratīvas funkcijas. Kriminālprocesuālā darbība ir to blakusfunkcija. Tāpēc arī izziņas iestādes priekšnieka un izziņveža procesuālajām attiecībām ir administratīva nokrāsa.

Izziņas orgāni ir milicijas iestādes, valsts drošības iestādes, labošanas darbu iestāžu priekšnieki, valsts ugunsdzēsības uzraudzības iestādes, karaspēka daļu un karaspēka vienību komandieri un militāro iestāžu priekšnieki, robežapsardzības iestādes, tālbraucienos esošu jūras kuģu kapteiņi (KPK 116. p.). To procesuālo kompetenci nosaka administratīvo funkciju robežas un KPK 127. p. 1. daļā noteiktā krimināllietu piekritība.

Izziņas iestāžu un izziņvežu procesuālā darbība noris pēc normām, kas noteiktas iepriekšējai izmeklēšanai. Taču ir arī zināma atšķirība. Izziņas iestāžu pienākumos ietilpst ne vien procesuāla, bet arī *kriminālās meklēšanas darbība*, lai atklātu nozieguma pazīmes un personas, kas noziegumu izdarījušas, un lai aizkavētu un novērstu noziegumu izdarīšanu.

Lietās, kurās iepriekšējā izmeklēšana ir obligāta, izziņas iestāžu un izziņvežu funkcijas ir šaurākas. Šādās lietās izziņas kārtībā var tikai ierosināt krimināllietu un 10 dienu laikā izdarīt neatliekamās izmeklēšanas darbības, kas nepieciešamas nozieguma pēdu atklāšanai un nostiprināšanai. Pēc tam lieta nekavējoties jānodod iz-

meklētājam (118. p.). Turpretim lietās, kur iepriekšējā izmeklēšana nav obligāta (127. p. 1. d.), izziņas kārtībā tiek veiktas visas darbības, kas nepieciešamas krimināllietas izmeklēšanai un izmeklēšanas pabeigšanai (KPK 119. p.). Šās kategorijas lietās izziņveža pilnvaras tikai atsevišķos procesuālos jautājumos ir šaurākas nekā izmeklētāja pilnvaras (skat. 119. p. 2. un 3. punktu).

Izziņas iestāžu un izziņveža darbība ir cieši saistīta ar izmeklētāja procesuālo darbību. Lietās, kuras izmeklētājs pieņēmis savā izmeklēšanā, izziņas iestādēm un izziņas izdarītājam izmeklētāja uzdevumā jāveic atsevišķas izmeklēšanas darbības un arī operatīvais kriminālās meklēšanas darbs (KPK 118. p. 3. d. un 132. p.).

7. §. Noraidījumi

Tiesvedības likumība un pamatotība lielā mērā atkarīga no tā, cik objektīvi kompetentās valsts iestādes un amatpersonas veic krimināllietas pirmstiesas izmeklēšanu un tās izskatīšanu tiesā. *Ja tiesnesis, tautas piesēdētājs, prokurors, izmeklētājs vai izziņvedis personīgi tieši vai netieši ieinteresēti krimināllietā, viņi nedrīkst piedalīties tiesvedībā, jo var prezumēt, ka šādi procesa virzītāji nebūs objektīvi.* Likums tādu pašu priekšnoteikumu līdzdalībai lietā nosaka arī tiesas sēdes sekretāram, ekspertam, tulkam (Kriminālprocesa pamatu 18. p., KPK 22. p.) un arī speciālistam (KPK 134². p.).

Prezumējamā procesa virzītāju un lietas dalībnieku neobjektivitāte, kas izriet no viņu personīgās ieinteresētības lietā, ir viens no noraidījumu institūta pamatiem kriminālprocesā. Ja šeit nosaukto kriminālprocesuālās darbības subjektu personīgais stāvoklis krimināllietā atbilst likumā paredzētajām pazīmēm, no kurām var secināt neobjektivitāti, viņi nedrīkst darboties lietā. Viņiem pašiem sevi jāatstata, pretējā gadījumā pret viņiem var pieteikt noraidījumu.

Tāpat noraidījuma institūta mērķis ir izslēgt no tiesvedības tādas procesuālās darbības subjektus, kuru objektivitāte izraisa pamatotas šaubas.

Taču pilnīgai procesuālo noraidījumu izpratnei ar sacīto nepietiek. Jāzina, kas un tieši kādos apstākļos ir tiesīgs noraidījumu pieteikt, kam noraidījums jāpiesaka un kādā kārtībā tas jāizlemj. Ir svarīgi izprast arī, kāpēc likumā pieļauts celt noraidījumu pret visiem procesa virzītājiem, bet tikai pret dažiem lietas dalībniekiem.

Noskaidrosim šos jautājumus.

Pēc personīgās attieksmes pret krimināllietu visus procesuālās

darbības subjektus var iedalīt tādos, kurus lieta skar tieši un kuri tātad ir personīgi ieinteresēti tās iznākumā, un tādos, kurus krimināllietā personīgi neskar, bet kuri to virza vai tajā piedalās, izpildot Kriminālprocesa kodeksa noteiktos pienākumus vai nu kā amatpersonas, vai kā pilsoņi. Personīga tieša interese krimināllietā ir aizdomās turētajam, apsūdzētajam (tiesājamam), cietušajam, civilprasītājam un civilatbildētajam. Aizdomās turēto, apsūdzēto un tiesājamo skar aizdomas un apsūdzība; viņiem draud kriminālatbildība par izdarīto noziegumu. Cietušo, civilprasītāju un civilatbildētāju skar pats noziedzīgais nodarījums vai tā materiālās sekas. Šim personām ir nenoliedzama likumiska interese, lai procesuālās darbības subjekti, kas lietā darbojas kā amatpersonas, it īpaši tās, kam ir tiesība pieņemt lēmumus, procesu virzīt un izšķirt lietu, būtu tādas, uz kuru objektivitāti viņi var paļauties. Lai šo likumisko interesi nodrošinātu, nosauktajiem personīgi ieinteresētajiem procesa dalībniekiem piešķirtas noraidījuma pieteikšanas tiesības. Viņi var pieteikt noraidījumu, kolīdz viņiem ir kļuvuši zināmi apstākļi, kas dod pamatu apšaubīt procesuālās darbības subjekta objektivitāti, ja tai ir svarīga nozīme lietā.

Lai noraidījumu institūts kalpotu tiesvedības interesēm, lai tajā neieviestos procesa dalībnieka subjektīvās iegribas elementi, likumā ir cieši noteikti visi procesuālās darbības subjekti, pret kuriem pieļauts celt noraidījumu. Šā paša iemesla dēļ paredzēti arī visi tie apstākļi, kas var būt par pamatu katra atsevišķa procesuālās darbības subjekta noraidījumam, nosakot arī noraidījuma izlemšanas kārtību.

Kā jau redzējām, likumā ir noteiktas vairākas noraidījumiem pakļautas personas. Vispirms tie ir visi procesa virzītāji: tiesneši un tautas piesēdētāji, kas ietilpst tiesas sastāvā, prokurors, izmeklētājs, izziņvedis. Pret viņiem var celt noraidījumu, ja viņi ir personīgi tieši vai netieši ieinteresēti krimināllietā. Pirmkārt, tāpēc, ka tieši viņu objektivitāte krimināllietas likumīgai un taisnīgai izšķiršanai ir vissvarīgākā, un, otrkārt, tāpēc, ka ikvienu no viņiem ir iespējams aizstāt.

Apstākļi, kas izslēdz tiesneša un tautas piesēdētāja¹ piedalīšanos krimināllietas izskatīšanā tiesas sastāvā, ir visi apstākļi, kas rada pamatotas šaubas par viņu objektivitāti. Starp citu šādas šaubas var rasties tad, ja tiesnesis vai tautas piesēdētājs ir radnieks

¹ KPK 27. pantā ir minēts tikai tiesnesis, bet ar to jāsaprot arī tautas piesēdētājs, jo, izskatot krimināllietu, tautas piesēdētājiem ir tiesneša tiesības un pienākumi.

kādam no tiesas sastāva izskatāmajā lietā; ja viņam ir personīgi ieinteresētā procesa dalībnieka procesuālais stāvoklis šai lietā; ja viņš jau ir piedalījies šai lietā kā tās dalībnieks; ja viņš pats, viņa radnieks vai laulātais ir tieši vai netieši ieinteresēti izskatāmajā lietā.

Tiesnesim un tautas piesēdētājam noraidījumu var pieteikt personīgi ieinteresētie aktīvie procesa dalībnieki: apsūdzētais (tiesājamais), cietušais, civilprasītājs un civilatbildētājs. Bet, tā kā tiesas sēdē līdztekus viņiem bieži vien darbojas arī tiesājamā aizstāvis, sabiedriskais aizstāvis un cietušā, civilprasītāja un civilatbildētāja pārstāvji, tad likums tādu pašu tiesību piešķir arī viņiem (KPK 29. un 243. p.). Taču būtu vienpusīgi, ja tiesas sēdē bez noraidījuma pieteikuma tiesībām atstātu apsūdzētājus. Tiesneša neobjektivitāte var izpausties divos virzienos: kā ievirze par labu apsūdzībai vai kā ievirze par labu aizstāvībai. Tāpēc, gluži loģiski, noraidījuma tiesības likumā piešķirtas arī valsts apsūdzības uzturētājam un sabiedriskajam apsūdzētājam (29. un 243. p.).

Noraidījumu izlemj tiesneši tā tiesneša prombūtnē, kam tas pieteikts, bet, ja noraidījums celts pret diviem tiesnešiem vai pret visu tiesas sastāvu, to izlemj tā pati tiesa pilnā sastāvā (KPK 30. p.). Tādā pašā kārtībā tiek izlemta tiesnešu sevis atstatīšana. Tiesnesis ar vienpusīgu gribas izteikumu nevar no lietas izstāties. Sevis atstatīšanu izlemj tiesa tāpat kā pieteikto noraidījumu.

Pret prokuroru noraidījumu var pieteikt kā pirmstiesas izmeklēšanā, tā arī tiesā (KPK 42. p. 2. d.) tie personīgi lietā ieinteresētie procesa dalībnieki, kas attiecīgajā tiesvedības stadijā piedalās, kā arī viņu aizstāvji un pārstāvji. Tātad prokurors kā apsūdzētājs tiesas sēdē var pieteikt noraidījumu, bet savukārt arī pret viņu pašu kā amatpersonu, kuras procesuālai darbībai jābūt objektīvai, likums pieļauj celt noraidījumu. Kriminālprocesa kodeksā nav paredzēta iespēja pieteikt noraidījumu tieši pret apsūdzētāju, tāpēc jautājums par sabiedriskā apsūdzētāja noraidīšanu literatūrā ir strīdus jautājums. Arī tiesu praksē šai ziņā nav vienveidības. Noraidījuma pieteikums sabiedriskajam apsūdzētājam no tiesvedības profilaktisko uzdevumu viedokļa ir nevēlams. Tāpēc tiesnesim vai tiesai, jau izlemjot jautājumu par sabiedriskā apsūdzētāja vai sabiedriskā aizstāvja pieļaušanu, jāraugās uz to, lai viņu līdzdalībai lietā nebūtu juridisku vai morālu šķēršļu.¹

¹ Praksē sastopami gadījumi, kad sabiedriskos aizstāvjus izvirza nevis sabiedriskas organizācijas, bet tiesājamā draugi vai personu grupas, kas pazīstamas ar savu nemorālo uzvedību.

Prokurora noraidījuma nosacījumi ir līdzīgi tiem, kas attiecas uz tiesnesi. Tomēr prokurora iepriekšēja piedalīšanās lietā nevar būt par pamatu noraidījumam. Viņa attieksme pret lietu šā iemesla dēļ nevar iegūt personīgas ieinteresētības raksturu. Jautājumu par prokurora noraidījumu pirmstiesas izmeklēšanā izlemj amatā augstāks prokurors, bet tiesā — tiesa, kas izskata lietu (42. p. 2. d.).

Izmeklētāja un izziņveža noraidījuma nosacījumi ir vienādi. Tā pamatojums ir tāds pats kā prokurora noraidījumam. Pieteikumu izmeklētājs vai izziņvedis 24 stundu laikā nosūta prokuroram, kas uzrauga izziņu vai iepriekšējo izmeklēšanu, un turpina izmeklēšanas darbības, kamēr prokurors noraidījumu izlemj. Pieteiktais noraidījums prokuroram jāizlemj 2 dienu laikā no pieteikuma saņemšanas brīža (KPK 46. p. 2. un 3. d.).

Visi noraidījumu pieteikumi, kā arī sakarā ar tiem pieņemtie lēmumi jāmotivē. Tiesas lēmumus noraidījumu pieteicēji var pārsūdzēt Augstākajai Tiesai KPK 324. pantā paredzētajā kārtībā, bet prokurora lēmumus — amatā augstākam prokuroram 220.—222. pantā paredzētajā kārtībā.

Kā jau minēts, likumā pieļauti ne vien procesa virzītāju, bet arī *lietas dalībnieku noraidījumi*. Tiesvedībā nevar piedalīties lietas dalībnieki, kuru objektivitātei ir svarīga nozīme, ja tie ir lietā ieinteresēti un tos iespējams aizstāt. Šādi lietas dalībnieki ir amatpersonas, kas piedalās lietā, izpildot likumā noteiktos pienākumus. Kriminālprocesa kodeksa 22. pantā, kurā reproducēts Kriminālprocesa pamatu 18. pants, ir noteikts, ka tiesvedībā krimināllietās nevar piedalīties tiesas sēdes sekretārs, eksperts un tulks, ja viņi personīgi tieši vai netieši ieinteresēti šai lietā. Šis noraidījumiem pakļauto amatpersonu uzskaitījums ir vēlāk papildināts ar speciālistu.¹

Tiesas sēdes sekretāram pilnīgi un precīzi jāieraksta protokolā sēdes gaitā notikušās tiesas darbības un lēmumi, kā arī procesa dalībnieku darbības. Protokola saturam var būt izšķirēja nozīme kriminālsprieduma likumības un pamatotības pārbaudē kasācijas un uzraudzības instancēs. Tiesas sēdes sekretāra neieinteresētībai lietā un viņa objektivitātei var būt liela nozīme. Tāpēc likumā pieļauts viņa noraidījums uz tiem pašiem pamatiem, kas noteikti tiesneša noraidīšanai, ar to ierobežojumu, ka viņa agrākā piedalīšanās lietā par tiesas sekretāru nevar būt iemesls noraidījumam (KPK 245. un 27. p.). Noraidījumu pret tiesas sēdes sekretāru var pieteikt 243. pantā minētie aktīvie tiesas sēdes dalībnieki, kā arī sabiedris-

¹ Latvijas PSR Augstākās Padomes Prezidija 1967. g. 27. aprīļa dekrēts («Latvijas PSR Augstākās Padomes un Valdības Ziņotājs», 1967. g. 19. nr.).

kais apsūdzētājs un sabiedriskais aizstāvis KPK 29. pantā paredzētajā kārtībā, un to izlemj tiesa, kas izskata lietu (245. p. 1. un 2. d.).

Eksperta noraidījuma noteikumos sakarā ar viņa procesuālo uzdevumu raksturu un to, ka viņš var piedalīties kā pirmstiesas izmeklēšanā, tā arī tiesas sēdē, ir zināmas īpatnības.

Ekspertam noraidījumu izziņā un iepriekšējā izmeklēšanā var pieteikt visi personīgi ieinteresētie aktīvie procesa dalībnieki, kas darbojas šajā stadijā: apsūdzētais (KPK 188. p. 1. d.) un viņa aizstāvis (97. p. 2. d.), aizdomās turētais (121. p.)¹, cietušais (100. p. 3. d.), civilprasītājs (102. p. 2. d.), civilatbildētājs (103. p. 2. d.) un likumā pieļautie pārstāvji (104. un 105. p.), kuriem ir viņu pārstāvam tiesības. Tiesas sēdē pret ekspertu noraidījumu var celt visi KPK 243. pantā minētie aktīvie procesa dalībnieki.

Eksperta noraidījuma pamati saistās ar jau aplūkoto personīgas neieinteresētības un objektivitātes prasību. Eksperta procesuālās darbības rezultātā rodas patstāvīgs pierādīšanas līdzeklis — eksperta atzinums, kas satur jaunus pierādījumus. Nereti tiem ir izšķiroša loma apsūdzētā vainas jautājumā vai viņa pieskaitāmības izlemšanā. Tāpēc eksperta noraidīšanas pamati likumā ir sevišķi detalizēti. Pret ekspertu var celt noraidījumu aiz tiem pašiem iemesliem kā pret tiesnesi (KPK 61. un 27. p.) ar to atšķirību, ka viņa iepriekšējā piedalīšanās lietā par ekspertu nevar būt pamats noraidījumam. Bez tam likumā noteikti šādi ekspertam specifiski noraidījuma pamati: ja viņš ir bijis vai ir atkarīgs no lietā personīgi ieinteresētajiem procesa dalībniekiem; ja viņa izdarītās revīzijas materiāli bijuši par pamatu lietas ierosināšanai; ja viņš nav kompetents izdarīt ekspertīzi (KPK 61. p.).

Eksperta noraidījumu izlemj tie procesa virzītāji varas orgāni, kuru rīcībā atbilstoši kriminālprocesa stadijai atrodas krimināllieta.

Speciālista noraidījuma iemesli, tiesīgie subjekti un noraidīšanas kārtība pilnīgi saskan ar eksperta noraidīšanas noteikumiem (KPK 134². p.).

Tulka noraidījuma pamats ir viņa personīga tieša vai netieša ieinteresētība lietā (KPK 22., 27. p. un 136. p. 1. d.). Noraidījumu tulkam var pieteikt personīgi ieinteresētie procesa dalībnieki un

---

¹ Likumā tieši nav noteikts, ka aizdomās turētajam ir tiesība pieteikt noraidījumu ekspertam, bet šāda viņa tiesība secināma no tā, ka viņam dotas tiesības celt noraidījumu pret izmeklētāju un izziņvedi (KPK 46. p. 1. d.), tulku (136. p. 2. d.), kā arī pieteikt lūgumus un pārsūdzēt izziņveža, izmeklētāja un prokurora darbības (121. p.).

tiesas sēdes dalībnieki, bet noraidījumu izlemj procesa virzītāji atbilstoši tiesvedības stadijai (136. p. 2. un 3. d.).

Noraidījumus nevar pieteikt šādiem lietās dalībniekiem: lieciniekiem, pieaicinātajiem un citām procesuālās darbības pēc likuma klātesošajām personām (pedagogam, iestāžu un organizāciju pārstāvjiem).

Liecinieka personīgai ieinteresētībai lietā var būt visai negatīva loma patiesības noskaidrošanā, bet viņu nevar noraidīt tāpēc, ka liecinieks ir neaizstājams. Pieaicināto un citu klātesošo personu noraidījuma iespējas likumā nav paredzētas tāpēc, ka viņu līdzdalība lietā nevar būtiski ietekmēt tiesvedību un tās rezultātus.

Noraidījumus nevar celt arī pret lietā personīgi ieinteresētajiem procesa dalībniekiem, kam pašiem pieder noraidījuma tiesības, — apsūdzēto, tiesājamā, cietušo, civilprasītāju, civilatbildētāju, viņu pārstāvjiem un aizstāvi, jo tas būtu acīmredzamā pretrunā ar tiesvedības uzdevumiem, mērķi un noraidījumu institūta būtību.

B. PROCESA DALĪBNIEKI

8. §. Kriminālprocesa dalībnieka jēdziens

Visi kriminālprocesuālās darbības subjekti pēc viņu procesuālā stāvokļa un uzdevumiem iedalāmi divās pamatgrupās: procesa virzītājos un procesa dalībniekos. *Procesa virzītāji ir valsts iestādes un amatpersonas, kam krimināllietā ir lēmēju tiesības. Procesa dalībnieki ir visi pārējie tiesvedības subjekti, kuru līdzdalība krimināllietā noteikta ar likumu.*

Procesa dalībnieka jēdziens spēkā esošajos kriminālprocesa likumos nav noteikts. Kriminālprocesa pamati procesa dalībnieku skaitā ietilpina tikai apsūdzēto, aizstāvi, cietušo, civilprasītāju un civilatbildētāju (Pamatu II sadaļas 21.—26. p.). Savienoto republiku kriminālprocesa kodeksos procesa dalībnieki regulēti plašāk, bet ikvienas republikas kodeksā citādi. Tā, piemēram, Krievijas federācijas KPK procesa dalībnieku skaitā bez Pamatos nosauktajiem ietilpina vēl arī aizdomās turēto (52. p.), cietušā, civilprasītāja un civilatbildētāja pārstāvjus (56. p.) un tulkus (57. p.), Ukrainas, Baltkrievijas un Igaunijas KPK — tikai pārstāvjus (atbilstoši 52., 59. un 54. p.), Lietuvas KPK — aizdomās turēto (59. p.) un pārstāvjus (63. p.), Uzbekijas KPK — tiesas sēdes sekretāru (34. p.), apsūdzētāju (35. p.) un pārstāvjus (39. p.). Bet Azerbaidžānas KPK vispār ir izvairījies no procesa dalībnieku regulēšanas vienu-

viet. Šai kodeksā gandrīz nemaz nav sastopams jēdziens «procesa dalībnieks»; pantu tekstos to aizstāj attiecīgo kriminālprocesuālās darbības subjektu uzskaitījums.

Latvijas Kriminālprocesa kodeksa II sadaļā ietverti visi Pamatos norādītie procesa dalībnieki un bez tam vēl cietušā, civilprasītāja un civilatbildētāja pārstāvji (104. p.), kā arī apsūdzētā un cietušā likumiskie pārstāvji (105. p.). Bez tam Kriminālprocesa kodeksā ārpus II sadaļas, kurā tieši nosaukti procesa dalībnieki, regulētas viņu tiesības un noteikti pienākumi, daudzās tiesvedības normās procesa dalībnieku skaitā tieši vai netieši ietilpināti arī vairāki citi procesuālās darbības subjekti.

Neraugoties uz šādu strukturālu un terminoloģisku nevienveidību, jāatzīst, ka spēkā esošajos kriminālprocesa likumos kriminālprocesa dalībnieka jēdziens un tiesvedības subjektu skaits, ko tas aptver, pēc būtības ir konsekventi noteikts. Tāpat jāpanāk tikai skaidrība vārdu lietojumā.

1958. gada Kriminālprocesa pamati un jaunie savienoto republiku kriminālprocesa kodeksi, kas tiem sekoja, atsacījās no jēdziena «puses» («стороны»), kurš līdz tam kriminālprocesa likumos tika lietots kā personīgi ieinteresēto procesa dalībnieku un apsūdzētāja kopnosaukums. Ar to likumdevējs ieņēma negatīvu nostāju pret teorijā izplatīto sacīkstes principa attiecināšanu uz kriminālprocesu. Sakarā ar to radās vajadzība agrāko terminu «puses» aizstāt ar tādu, kas neatspoguļo kriminālprocesa sacīkstes veida struktūru. Kriminālprocesa pamatos kā šāds termins ir lietots «procesa dalībnieki» (Pamatu II sadaļa). Tam blakus kā sinonīms Pamatos lietots arī otrs jēdziens — «tiesas sēdes dalībnieki» (38. p.). Atšķirība tikai tā, ka sakarā ar krimināllietas iztiesāšanas struktūru tiesas sēdes dalībnieku skaitā ir ietverts arī «apsūdzētājs», kas nav nosaukts II sadaļā.

Bez šiem diviem jēdzieniem, kas Pamatos lietoti tiesvedības dalībnieku apzīmēšanai, turpat sastopams vēl trešais jēdziens — «*lietas dalībnieki*». Tā ir nosaukti procesuālās darbības subjekti, kuriem procesa virzītāji izskaidro viņu tiesības un nodrošina iespēju šīs tiesības izlietot (27. p.), un arī tās personas, kuras var lietot savu dzimto valodu un izlietot tulka pakalpojumus (11. p.). Tā kā tiesai, prokuroram, izmeklētājam un izziņvedim ir pienākums izskaidrot procesuālās tiesības un nodrošināt to realizācijas iespējas visām personām, kas uz likuma pamata piedalās krimināllietā, un nacionālās valodas princips arī attiecas uz visām šīm personām, tad ir redzams, ka ar jēdzienu «*lietas dalībnieki*» aptverti visi

procesuālās darbības subjekti, kas darbojas lietā, bet neietilpst procesa virzītāju varas orgānu skaitā.

No sacītā var izdarīt šādus secinājumus. Jēdziens «lietas dalībnieki» aptver visus procesuālās darbības subjektus, kas piedalās procesa virzītāju vadītajā krimināllietā. Tos varam saukt arī par procesa dalībniekiem vispārīgā nozīmē.

Procesa dalībnieki tiešā nozīmē ir aktīvie kriminālprocesuālās darbības subjekti, kam nav procesa virzītāju tiesību. Viņi piedalās tiesvedībā, lai īstenotu savas likumiskās intereses. Tie ir apsūdzētājs, apsūdzētais, tiesājamais, aizstāvis, cietušais, civilprasītājs, civilatbildētājs un šo personu pārstāvji. Literatūrā viņus dēvē arī par aktīvajiem procesa dalībniekiem.

Latvijas PSR Kriminālprocesa kodeksā noteiktais kriminālprocesa dalībnieku regulējums atšķirībā no citu savienoto republiku kodeksiem stāv vistuvāk tai kriminālprocesuālās darbības subjektu struktūrai, kas ietverta 1958. gada PSRS un savienoto republiku kriminālprocesa pamatos kā tieši izpausts likumdevēja viedoklis šai jautājumā.

Procesa dalībnieka jēdziena saturam jābūt noteiktam ne vien tāpēc, ka ar to saistās teorētiska tiesvedības struktūras izpratne, bet arī tādēļ, lai būtu iespējams precīzi piemērot likumu. Lieta tā, ka Kriminālprocesa kodeksā daudzos gadījumos, kur procesuālās darbības saistītas ar procesa dalībnieku tiesībām, viņi ir apzīmēti nevis personāli, bet ar sugas jēdzienu «procesa dalībnieki». Tāpat attiecīgo tiesvedības noteikumu pareiza īstenošana ir atkarīga no tā, ko tieši ar šo jēdzienu saprotam. Tā, piemēram, KPK 137. pantā ir noteikts, ka tulks jāaicina, ja kāds no procesa dalībniekiem neprot valodu, kurā noris tiesvedība; 273. pantā regulēta iespēja izskatīt krimināllietu tiesas sēdē, ja nav ieradies kāds no procesa dalībniekiem; 286. pantā procesa dalībniekiem dota tiesība rakstveidā iesniegt jautājumus ekspertam sakarā ar ekspertīzi tiesā; 289. pantā lietisko pierādījumu apskates tiesības piešķirtas tiesas sēdes dalībniekiem, bet 290. pantā tādas pašas tiesības attieksmē uz dokumentiem piešķirtas procesa dalībniekiem; 291. pantā noteikta notikuma vietas apskate, piedaloties procesa dalībniekiem; 349. pantā kriminālprocesa likuma svarīgs pārkāpums izskaidrots kā procesa dalībnieku tiesību ierobežošana. Procesa dalībnieka jēdziens kā sugas jēdziens minēts arī vairākos citos Kriminālprocesa kodeksa pantos. Šā jēdziena lietojums, kā tas redzams minētajos piemēros, nav pietiekami konsekvents, jo dažos gadījumos ar to ir apzīmēti arī lietas dalībnieki (137., 273. u. c. panti). Taču, saprotot

procesa dalībnieka jēdzienu tā, kā tas tika izskaidrots, ir iespējams bez kļūdām orientēties visās kriminālprocesa normās, kur šis jēdziens lietots.¹

9. §. Apsūdzētājs un apsūdzība

Apsūdzētājs ir tiesas sēdes dalībnieks. Viņam pieder visas aktīva procesa dalībnieka tiesības (KPK 243. p.).

Apsūdzētājs kriminālprocesā ir persona, kas uz likuma pamata tiesā uztur apsūdzību pret tiesājamo, t. i., personu, kura likumā paredzētā kārtībā saukta pie kriminālatbildības un nodota tiesai.

Uzturēt apsūdzību tiesā nozīmē piedalīties tiesas sēdē visu lietas faktisko apstākļu un tiesājamā nodarījumu noskaidrošanā celtās apsūdzības robežās un tiesu debatēs pamatot savu viedokli par krimināllikuma un soda piemērošanu tiesājamam.

Publiskās apsūdzības lietās apsūdzību tiesā uztur prokurors kā valsts apsūdzētājs (249. p. 1. d.). Kā apsūdzētājs tiesā pieļauts arī sabiedriskais apsūdzētājs (250. p. 1. d.). Personīgās apsūdzības lietās apsūdzību uztur cietušais pats vai ar sava pārstāvja palīdzību (100. p. 4. d.).

Apsūdzētājam neatkarīgi no tā, kas tieši apsūdzību uztur, lietas iztiesāšanā ir ar citiem aktīvajiem procesa dalībniekiem vienlīdzīgas tiesības iesniegt pierādījumus, piedalīties pierādījumu izmeklēšanā un pieteikt tiesai lūgumus (243. p.). Apsūdzētāja un aizstāvja tiesībās šais jautājumos nav atšķirības. Tā ir viena no svarīgām tiesas izmeklēšanas vispusības, pilnības un objektivitātes garantijām, kas sekmē taisnīgu un pamatotu kriminālspriedumu.

Apsūdzību kriminālprocesā atbilstoši tās uzturētājiem subjektiem iedala šādos veidos: valsts apsūdzība, sabiedriskā apsūdzība un personīgā apsūdzība, ko agrāk dēvēja par privāto

---

¹ Kriminālprocesa dalībnieka jēdziena saturs latviešu valodā plašāk iztirzāts rakstā *A. Liede. Kriminālprocesa dalībnieki. LVU Zinātniskie raksti, 44. sējums, 1962, 135.—153. lpp.*

apsūdzību¹. Bez tam pēc sūdzības kritērija izšķir vēl *personīgi publisko apsūdzību*.

Valsts apsūdzību uztur prokurors valsts un sabiedrības interesēs. Tāpēc to mēdz saukt arī par publisko apsūdzību. Publiskās apsūdzības kārtībā apsūdzība tiek uzturēta lielum lielajā vairumā krimināllietu. Apsūdzības uzturēšanas subjekts publiskās apsūdzības lietās, kā jau teikts, ir prokurors. Prokurora kā apsūdzētāja tiesības un pienākumi reglamentēti KPK 243. un 249. pantā. Norma, kas ietverta 249. p. 3. daļā, uzliek prokuroram pienākumu atteikties no apsūdzības, ja viņš pārliecinās, ka tiesas izmeklēšanas dati apsūdzību neapstiprina.

Sabiedrisko apsūdzību var uzturēt likumā noteiktā kārtībā pilnvarotie darbaļaužu sabiedrisko organizāciju pārstāvji. Sabiedriskajam apsūdzētājam ir visas aktīvā procesa dalībnieka tiesības (243. p. un 250. p. 4. d.). Viņam kā apsūdzētājam nav specifisko prokurora pilnvaru, ko prokurors arī tiesas sēdē īsteno kā likumības uzraudzītāja amatpersona — prokuratūras pārstāvis. Tāpēc sabiedriskajam apsūdzētājam nav tiesības tiesas sēdē dot atzinumus, pieteikt vai uzturēt civilprasību, iesniegt kasācijas pārsūdzību par tiesas spriedumu un lēmumiem. Sabiedriskais apsūdzētājs var piedalīties tikai pirmās instances tiesā. Viņam ir tiesība no sabiedriskās apsūdzības atteikties, ja pēc pabeigtas tiesas izmeklēšanas viņš neatrod tai pamata.

Personīgo apsūdzību uztur cietušais lietās, kas paredzētas KPK 111. p. 2. punktā, t. i., lietās par vieglu miesas bojājumu tišu nodarīšanu (KK 109. p.), vieglu miesas bojājumu nodarīšanu aiz neuzmanības (KK 110. p. 2. d.), tišu sišanu vai piekaušanu (KK 111. p. 1. d.), neslavas celšanu (KK 127. p. 1. d.) un goda aizskaršanu (KK 128. p. 1. d.). Lietas par šiem noziegumiem dēvē par personīgās apsūdzības lietām, jo tās var ierosināt tikai tad, ja ir cietušā sūdzība, un pats cietušais tajās tiesā uzstājas kā apsūdzētājs. Prokurors šais lietās var uzturēt apsūdzību tikai tad, ja

---

¹ Apzīmējums «privātā apsūdzība», ko vēl tagad plaši lieto literatūrā un praksē, būtu pilnīgi aizstājams ar apzīmējumu «personīgā apsūdzība». Krievu valodā apzīmējums «частное обвинение» tagad vairs nenozīmē privāto apsūdzību, tā saturs ir kļuvis citāds. «частное обвинение» tagadējā izpratnē burtiskā tulkojumā ir «partikulārā» vai «atsevišķā apsūdzība» pēc analogijas ar «частная жалоба», kas nozīmē partikulāru sūdzību (kriminālprocesā «blakus-sūdzība»). Bet, tā kā personīgās apsūdzības partikulārība izpaužas ne vien tur, ka tā noteikta atsevišķai lietu kategorijai, bet arī tur, ka to var iesniegt un uzturēt cietušais personīgi, tad apzīmējums «privātā apsūdzība» tagad gan filoloģiski, gan procesuāli būtu jāaizstāj ar apzīmējumu «personīgā apsūdzība».

minētajiem noziegumiem ir sevišķa sabiedriska nozīme vai ja cietušais pats nespēj aizsargāt savas likumiskās intereses, kā arī ja valsts un sabiedrisko interešu vai pilsoņu tiesību aizsardzībai šādā lietā tiesa, tiesnesis vai pats prokurors noteikuši pirmstiesas izmeklēšanu (KPK 111. p. 3. un 4. punkts). Taču šādi gadījumi praktiskajā tiesvedībā ir reti. Novērojama pretēja parādība: liela daļa personīgās apsūdzības lietu tiek nodota biedru tiesu izskatīšanai.¹

Cietušajam kā personīgās apsūdzības uzturētājam ir visas apsūdzētāja tiesības (KPK 243. p.). Bez tam viņam pieder izlīguma tiesība, kas ir tipiska personīgās apsūdzības lietu īpatnība. Cietušais var izlīgt ar apsūdzēto, bet ne vēlāk kā līdz tam, kad tiesa aiziet apspriežu istabā taisīt spriedumu (265. p. 1. un 3. d.). Otrā personīgās apsūdzības īpatnība ir iespēja to apvienot un izskatīt tiesā vienā lietā ar apsūdzētā izvīrzi pretapsūdzību. Tādā gadījumā katrs no apsūdzētajiem reizē ir arī apsūdzētais.

Personīgi publiskā apsūdzība attiecas tikai uz lietām par izvarošanu bez vainu pastipriņošiem apstākļiem (KK 121. p. 1. d.). Par atsevišķu apsūdzības veidu tā uzskatāma tikai nosacīti, jo to, tāpat kā publisko apsūdzību, tiesā uztur prokurors. Par personīgi publisku šo apsūdzību dēvē tikai tāpēc, ka lietas par KK 121. p. 1. daļā paredzēto noziegumu, tāpat kā personīgās apsūdzības lietas, var ierosināt tikai tad, ja cietusī ir iesniegusi sūdzību. Pēc ierosināšanas šādas lietas izmeklē un iztiesā publiskās apsūdzības kārtībā. Tāpat krimināllietas ierosināšanas stadijā šīm lietām ir personīgs raksturs, bet tālākajā gaitā tās iegūst publisku raksturu. No tā arī cēlies specifiskais jēdziens «personīgi publiskā apsūdzība», kaut gan nekādu apsūdzības uzturēšanas īpatnību salīdzinājumā ar publisko apsūdzību šajās lietās nav.

10. §. Apsūdzētais

Apsūdzētais ir persona, kas pirmstiesas izmeklēšanā saukta pie kriminālatbildības. Saukšanu pie kriminālatbildības kopā ar apsūdzības uzrādīšanu dēvē par apsūdzības celšanu.

¹ Biedru tiesu nolikuma 5. panta 4. punktā ir noteikts, ka biedru tiesas var izskatīt arī lietas par apvainojumu, neslavas celšanu, tīšu sišanu un viegliem miesas bojājumiem bez veselības satricinājuma, ja šīs darbības izdarītas pirmo reizi.

Saskaņā ar Kriminālprocesa kodeksa 7. pantu tiesai, prokuroram, bet ar prokurora piekrišanu arī izmeklētājam un izziņas iestādei ir tiesība nodot izskatīšanai biedru tiesā materiālus vai izbeigtu krimināllietu, ja noskaidrots, ka noziegums ir mazsvarīgs, izdarīts pirmo reizi un vainīgo iespējams labot ar sabiedriskās ietekmēšanas līdzekļiem. Cietušajam ir tiesība šādu lēmumu pārsūdzēt un lūgt lietas izskatīšanu tiesā (KPK 9. p.).

Personu, par kuru izziņā vai iepriekšējā izmeklēšanā savākti pietiekami pierādījumi, ka tā izdarījusi noziegumu, pie kriminālatbildības sauc izziņvedis vai izmeklētājs ar motivētu lēmumu. Lēmumā jānorāda nozieguma izdarīšanas laiks, vieta un citi apstākļi, kā arī tas, kādas darbības inkriminētas apsūdzētajam (145. p., 146. p. 1. d. un 119. p. 2. d.).

Tātad apsūdzētais ir persona, kurai ne vien inkriminēts kāds nodarījums vai vairāki nodarījumi, kas kā noziegumi paredzēti Kriminālkodeksā, bet kurai inkriminētas arī noteikta apjoma konkrētas darbības, kas veido attiecīgā nozieguma sastāvu. Šīm darbībām apsūdzības celšanas brīdī jābūt pietiekami pierādītām.

No sacītā redzams, ka kriminālprocesa likums izslēdz iespēju kādu personu patvaļīgi un bez pietiekama pamata nostādīt apsūdzētā stāvoklī.

Apsūdzētais, kas nodots tiesai, Kriminālprocesa kodeksā tiek dēvēts par tiesājamo, bet, ja par viņu taisīts notiesājošs kriminālsprindums, viņu sauc par notiesāto (KPK 95. p. 2. d.). Likumā šāds vārdu lietojums ir izturēts pietiekami konsekventi.¹ Literatūrā un arī praksē vārdu «apsūdzētais» nereti lieto arī attieksmē uz tiesājamo un notiesāto kā vispārīgu tās personas apzīmējumu, pret kuru ir celta apsūdzība. No tā pēc iespējas jāizvairās. Ar vārdiem «apsūdzētais», «tiesājamais» un «notiesātais» gan tiek apzīmēta viena un tā pati persona krimināllietā, bet dažādās tiesvedības stadijās. Viņas procesuālais stāvoklis, kas atbilst minētajiem nosaukumiem, ir dažāds. Apsūdzētā, tiesājamā un notiesātā tiesības un pienākumi ir visai atšķirīgi.

Par apsūdzēto persona kļūst no tā brīža, kad kompetentā amatpersona pieņēmusi lēmumu par viņas saukšanu pie kriminālatbildības. Apsūdzētais nav ne tiesvedības, ne procesuālo attiecību ob-

---

¹ Tas sakāms galvenokārt par pirmstiesas izmeklēšanas un iztiesāšanas stadijas reglamentāciju Kriminālprocesa kodeksā. Turpretim tiesvedības vispārīgajos noteikumos un procesa dalībnieku reglamentējumā (KPK I un II sadaļa) vārds «apsūdzētais» likumā lietots kā vispārīgs tās personas apzīmējums, pret kuru celta apsūdzība (skat. šādas KPK normas: 5. p. 1. d. 6. punktu un 5. p. 3. daļu, 16 p. 3. daļu, 18. pantu, 19. pantu, 47. p. 2. punktu, 49. p. 2. daļu, 50. p. 3. daļu, 57. pantu, 59. p. 3. un 5. punktu, 68. pantu, 72.—75. pantu, 78. pantu, 95.—99. pantu un citus).

Jāatzīst, ka tiesvedības vispārīgajos noteikumos bez vārda «apsūdzētais» kā sugas jēdziena, ar ko apzīmē jebkuru personu, pret ko celta apsūdzība, nemaz nav iespējams izlikt.

jekts, par kādu to savā laikā ir pūlēties nostādīt A. Višinskis.¹ Reizē ar apsūdzētā procesuālā stāvokļa iegūšanu persona kļūst par kriminālprocesuālās darbības subjektu. No šā brīža viņai pieder visas aktīvā procesa dalībnieka tiesības. Tiesvedības interesēs liķums pieļauj pret apsūdzēto lietot procesuālos piespiedu līdzekļus — piespiedu atvešanu (KPK 149. p.), drošības līdzekļus un starp tiem arī apcietinājumu (68.—76. p.), personas kratišanu (173. p.), aplūkošanu (182. p.), ievietošanu ārstniecības iestādē (191. p.) utt., tomēr pat tad apsūdzētajam ir noteiktas arī tiesības. Starp tām vispirms jāmin tiesība iesniegt sūdzības par jebkuru izziņveža un izmeklētāja darbību (220. p.). Pret apsūdzēto lietojamo piespiedu līdzekļu saturs un kārtība noteikti likumā robežās, kas atbilst apsūdzētā kā tādas personas procesuālajam stāvoklim, kura vēl nav ar kriminālspriedumu atzīta par vainīgu un uz kuru tā tad attiecas nevainības prezumpcija.

Apsūdzētā tiesības mēdz vispārināt kā viņa aizstāvības tiesības. Tiesība uz aizstāvību ir apsūdzētā konstitucionāla tiesība. Procesuāli diferencēta, šī vispārigā tiesība sadalās tādās tiesībās, kas ir priekšnoteikumi aizstāvības īstenošanai, un tādās, kurās tieši izpaužas aizstāvība.

Priekšnoteikums aizstāvībai ir informācija par apsūdzību. Kur nav apsūdzības, tur nevar būt arī aizstāvības. Aizstāvēties iespējams tikai pret noteikti zināmu un noteiktās robežās ietvertu apsūdzību. Lai apsūdzētajam garantētu aizstāvības tiesību reālu izlietošanu, likumā noteikts, ka lēmumā par saukšanu pie kriminālatbildības formulētā apsūdzība apsūdzētajam jāuzrāda ne vēlāk kā 48 stundu laikā no lēmuma pieņemšanas brīža (KPK 150. p.) un pēc tam apsūdzētais nekavējoties jānopratina. Tādējādi apsūdzētais iegūst reālu iespēju aizstāvēties tūlīt pēc apsūdzības celšanas.

Apsūdzētā aizstāvības iespējas tieši nodrošinātas ar šādām tiesībām: tiesību dot liecības un paskaidrojumus sakarā ar uzrādīto apsūdzību; tiesību iesniegt pierādījumus, pieteikt lūgumus; tiesību piedalīties ekspertīzes noteikšanā; tiesību likumā pieļautajā brīdī pieņemt aizstāvi; tiesību iepazīties ar visiem lietas materiāliem pēc pirmstiesas izmeklēšanas pabeigšanas un lūgt, ja tas vajadzīgs, to papildināt (KPK 95. p. 3. d., 188. un 203. p.).

¹ А. Я. Вышинский. Теория судебных доказательств в советском праве, изд. 3-е. Госюриздат, М., 1950, 267. лрр

Šī uzskata kritiku skat. grāmatās В. И. Каминская. Показания обвиняемого в советском уголовном процессе. Госюриздат, М., 1960, un Р. Д. Рахунов. Участники уголовно-процессуальной деятельности. Госюриздат, М., 1961, 177.—181. лрр.

Apsūdzētais var aizstāvēties patš. To dēvē par *personīgo aizstāvību*. Bet apsūdzētajam ir tiesība aizstāvēties arī ar aizstāvja palīdzību. To dēvē par *oficiālo aizstāvību*. Pieņemt aizstāvi lietās, kuras izmeklē iepriekšējās izmeklēšanas kārtībā, apsūdzētais var no izmeklēšanas pabeigšanas brīža, kad viņam tiek uzrādīti visi lietas materiāli (KPK 96. p. 1. d.), bet, ja viņš ir nepilngadīgs, — no apsūdzības uzrādīšanas brīža (96. p. 3. d. un 203. p.). Lietās, kas izmeklētas izziņas kārtībā, un personīgās apsūdzības lietās apsūdzētais aizstāvi var pieņemt tikai pēc tam, kad viņš ir nodots tiesai (96. p. 2. d.).

Likumā noteikti arī izņēmumi no šīs kārtības. Ja izmeklē lietas par personu, kas sabiedriski bīstamo nodarījumu izdarījusi nepiešķaitāmības stāvoklī vai saslimusi ar gara slimību pēc nozieguma izdarīšanas, aizstāvis var piedalīties no brīža, kad konstatēta šīs personas saslimšana ar gara slimību (396. p.).

Huligānisma lietās, kas tiek ierosinātas tiesā, tiesājamais reizē ar to var pieņemt arī aizstāvi, jo šajās lietās krimināllietas ierosināšanas un tiesai nodošanas procesuālie akti sakrīt (411. p.).

Apsūdzētā pienākumi likumā noteikti tā, lai to izpildīšana sekmetu tiesvedības mērķa sasniegšanu, bet lai tie nepārsniegtu viņa likumisko interešu robežas. Apsūdzētajam ir pienākums ierasties uz aicinājumu noteiktā termiņā (KPK 148. p.) un pakļauties visām izmeklēšanas darbībām, kas notiek saskaņā ar likumu, lai lietā noskaidrotu patiesību. Bet apsūdzētajam nav uzlikts pašapsūdzības pienākums; viņam nedraud kriminālatbildība par atteikšanos liecināt vai par apzināti nepatiesu liecību. Taču, ja viņš liek šķēršļus patiesības noskaidrošanai vai izvairās no izmeklēšanas un tiesas, pret viņu lieto likumā paredzētos drošības līdzekļus (KPK 68. p.).

Apsūdzētajam jāpakļaujas arī liecību pārbaudei uz vietas (KPK 185. p.).¹ Tomēr šās izmeklēšanas darbības norisē apsūdzētajam nav uzlikts obligāts pienākums liecināt un dot paskaidrojumus, jo šāds pienākums pārsniegtu viņa likumisko interešu robežas.

¹ Liecību pārbaude uz vietas kā izmeklēšanas darbība bija paredzēta vienīgi Latvijas PSR Kriminālprocesa kodeksā. Vēlāk tā ietverta arī dažu citu savienoto republiku — Lietuvas (205. p.), Tadžikijas (183. p.), Kazahijas (130¹. p.) un Turkmēnijas (173. p.) kriminālprocesa kodeksos. Pārējo republiku procesuālajā likumdošanā šāda izmeklēšanas darbība nav paredzēta.

Taču arī Latvijas PSR Kriminālprocesa kodeksā sākotnēji, pēc kodeksa pieņemšanas, apsūdzētais nebija pakļauts liecību pārbaudei uz vietas. To personu skaitā, kuru liecības atļauts pārbaudīt uz vietas, apsūdzēto ietvēra ar Latvijas PSR Augstākās Padomes Prezidija 1961. g. 21. augusta dekrētu («Latvijas PSR Augstākās Padomes un Valdības Ziņotājs», 1961. g. 35. nr.).

11. §. Aizdomās turētais

Aizdomās turētais ir persona, kura uz likumīga pamata aizturēta vai pret kuru pirms apsūdzības celšanas pielietots drošības līdzeklis (KPK 121. p. 1. d., 120. un 70. p.).

Aizdomās turētais ir īslaicīgs procesuālās darbības subjekts. Tā kā aizturēšana var ilgt ne vairāk par 72 stundām (122. p. 3. d.), bet drošības līdzeklis pirms apsūdzības celšanas var turpināties tikai 10 dienas (70 p. 1. d.), tad aizdomās turētā procesuālajā stāvoklī persona var atrasties kopumā ne vairāk kā 13 dienas; pēc tam viņa vai nu jāatbrīvo, vai arī pret viņu jāceļ apsūdzība (122. p. 3. d. un 70. p. 1. d.).

Par aizdomās turēto likumā un praksē dēvē arī personu, ko izmeklētājs vai izziņvedis tur aizdomās, ka tā izdarījusi noziegumu, iekams šī persona likumā paredzētajā kārtībā nav nostādīta aizdomās turētā procesuālajā stāvoklī (70. un 120. p.). Šāda persona ir *faktiski aizdomās turētais*; ja tā vēl nav aizturēta vai pret to nav pielietots kāds no drošības līdzekļiem, tad tā nav procesuālās darbības subjekts, tai nav nekādu procesuālu tiesību un pienākumu. Tātad *tiesvedībā stingri jāizšķir aizdomās turētā persona un aizdomās turētais kā tiesvedības dalībnieks*.

Aizdomās turētajam kā lietā ieinteresētai personai ir aktīvā procesa dalībnieka stāvoklis. Kriminālprocesa kodeksā viņa tiesības nav noteiktas vienuviet. *Aizdomās turētā tiesības ir šādas*: tiesība zināt, kāda nozieguma izdarīšanā viņu tur aizdomās (KPK 123. p. 2. d.); tiesība liecināt un dot paskaidrojumus (56. p. un 121. p. 2. d.); tiesība iesniegt pierādījumus, pieteikt lūgumus un iesniegt sūdzības par izziņveža, izmeklētāja un prokurora darbībām un lēmumiem (121. p. 2. d. un 220. p.); tiesība lietot dzimto valodu un vajadzības gadījumā izlietot tulka pakalpojumus (16. un 137. p.); tiesība pieteikt noraidījumu izziņvedim, izmeklētājam, tulkam, ekspertam un speciālistam (46. p., 61. p., 136. p. 2. d. un 134². p.); tiesība piedalīties atsevišķās izmeklēšanas darbībās (163. p., 165. p. 2. d., 184. p. 3. d. un 185. p.).

Aizdomās turētajam ir tiesība zināt uz viņu kritušo aizdomu pamatojumu, jo tikai tā viņam ir iespējams pret aizdomām aizstāvēties. Tātad aizdomās turētajam, tāpat kā apsūdzētajam, jāzina ne vien noziedzīgā nodarījuma sastāvs, bet arī nozieguma sastāvu veidojošās faktiskās darbības, kādās viņu tur aizdomās. Ar šo aizdomās turētā tiesību ciešā sakarā ir viņa tiesība sniegt paskaidrojumus, liecināt un iesniegt pierādījumus aizdomu atspēkošanai, ja tām nav pamata. Nepamatotu aizdomu atspēkošana ir ne vien

aizdomās turētā likumisko interešu īstenošana, tā veicina arī pirms-tiesas izmeklēšanas sekmes, jo var izkļaidēt nepareizu versiju. Sūdzību iesniegšanas tiesība, kā arī dzimtās valodas lietošanas un noraidījumu tiesības ir vispārējas aktīvo procesa dalībnieku tie-sības; tās pieder arī aizdomās turētajam.

Ļoti šauri likumā noteikta aizdomās turētā tiesība piedalīties izmeklēšanas darbībās. Pēc Latvijas PSR Kriminālprocesa ko-deksa aizdomās turētais var būt konfrontēšanas (163. p.), uzzīmē-šanas (165. p.) un izmeklēšanas eksperimenta (184. p.) dalībnieks.¹ Bez tam aizdomās turētā liecības, tāpat kā apsūdzētā liecības, pie-ļauts pārbaudīt uz vietas (185. p.). Bet arī aizdomās turētajam, tā-pat kā apsūdzētajam, nav obligāta pienākuma šeit liecināt un dot paskaidrojumus.

Pienākums patiesīgi liecināt vai sniegt patiesībai atbilstošus pa-skaidrojumus *aizdomās turētajam*, tāpat kā apsūdzētajam, ir tikai morāls, bet ne juridisks pienākums. Viņa juridiskie pienākumi ir līdzīgi apsūdzētā pienākumiem.

12. §. Aizstāvis un aizstāvība

Aizstāvis ir persona, kam uz apsūdzētā vēlēšanos vai pēc tiesas, prokurora vai izmeklētāja iniciatīvas likumā paredzētā kārtībā atļauts krimināllietā īstenot apsūdzētā aizstāvību.

Aizstāvība ir procesuāla darbība, lai ar likumā norādītiem lī-dzekļiem un paņēmieniem noskaidrotu apsūdzēto attaisnojošus vai viņa atbildību mīkstinošus apstākļus un sniegtu viņam arī visu ne-pieciešamo juridisko palīdzību.

Aizstāvība, kā tas jau izskaidrots, aplūkojot aizstāvības prin-cipu, var izpausties divos veidos: a) kā darbība, ko savu tiesību un likumisko interešu aizsardzībai veic pats apsūdzētais, un b) kā darbība, ko šai pašā nolūkā īsteno aizstāvis. Pirmo aizstāvības veidu sauc par *personīgo aizstāvību*, bet otro — par *oficiālo aiz-stāvību*.

Oficiālās aizstāvības subjekti, t. i., aizstāvji, krimināllietā var

¹ Dažu savienoto republiku kriminālprocesa kodeksos pieļauta aizdomās tu-rētā piedalīšanās arī apskatē, kas nereti var veicināt apskates sekmes (Azerbai-džānas KPK 203. p., Baltkrievijas KPK 178. p., Moldāvijas KPK 158. p., Tadžiki-jas KPK 179. p., Turkmēnijas KPK 168. p. un Ukrainas KPK 191. p.).

būt advokāti, kā arī arodorganizāciju un citu sabiedrisko organizāciju pārstāvji.¹ Bez tam par aizstāvjiem krimināllietā var būt arī tiesājamā tuvi radnieki, likumiskie pārstāvji un arī citas personas, ja tiesa vai tiesnesis ar savu lēmumu tos pieļauj par aizstāvjiem. Tātad tiesājamā tuvi radnieki, likumiskie pārstāvji vai citas personas par aizstāvjiem var kļūt tikai tiesai nodošanas vai iztiesāšanas stadijā. Pirmstiesas izmeklēšanā kā aizstāvji var piedalīties tikai advokāti vai sabiedrisko organizāciju pārstāvji.

Lielum lielajā vairumā krimināllietu par apsūdzēto aizstāvjiem darbojas advokāti. Tas arī viegli saprotams, jo aizstāvības īstenošana ir advokātu profesionāla nodarbošanās, šā uzdevuma veikšanai viņiem ir vajadzīgās speciālās zināšanas un pieredze.

Nosakot pieļaujamos oficiālās aizstāvības subjektus, likumdevējs ir vadījies kā no tiesvedības interesēm, tā arī no apsūdzētā likumiskajām interesēm. Pēc būtības tās kriminālprocesā sakrīt, jo par apsūdzētā likumiskajām interesēm atzīstamas tikai tādas, kas nerunā pretim tiesvedības uzdevumu īstenošanai. Apsūdzētā likumiskās intereses ir, lai viņš netiktu nodots tiesai un notiesāts par tādu noziedzīgu nodarījumu, kuru viņš nav izdarījis vai par kuru viņu nevar saukt pie kriminālatbildības, un lai viņa kriminālatbildība un mantiskā atbildība tiktu samērota ar viņa patieso vainas pakāpi un raksturu un kriminālspriedums būtu taisnīgs.

Šīs apsūdzētā likumiskās intereses aizsargāt krimināllietā ir aicināts arī aizstāvis. Tāpēc par aizstāvi likums vispirms pieļauj speciālistu — advokātu. Un tāpēc arī nav pieļaujams, ka aizstāvja pienākumus uzņemtos persona, kuras situācija tiesvedībā varētu būt pretrunā ar tiesvedības vai apsūdzētā likumiskajām interesēm.

Par aizstāvi nevar būt persona, kam pēc likuma nav tiesības uzņemties aizstāvja pienākumus (KPK 96. p. 4. d.); persona, kas piedalījusies lietā kā izziņvedis, izmeklētājs, prokurors, tiesnesis, eksperts, speciālists, cietušā vai civilprasītāja pārstāvis, apsūdzētā likumiskais pārstāvis; persona, kas lietā ir nopratināta vai jānopratinā kā liecinieks (52. p. 2. d.); persona, kas aizstāv kādu citu apsūdzēto tai pašā lietā, ja apsūdzēto interesēs ir pretrunas (96. p. 7. d.); persona, kam ir faktiski šķēršļi aizstāvja uzdevumu

¹ Aizstāvjus kā sabiedrisko organizāciju pārstāvjus nevajag samainīt ar sabiedriskajiem aizstāvjiem. Pirmajiem krimināllietā ir advokāta tiesības, otrie turpretim var piedalīties tikai lietas izskatīšanā pirmās instances tiesā (KPK 250. p.).

pildīšanai lietā (piemēram, smaga slimība, ilgstošs komandējums u. tml.).¹

Tā kā noraidījumu institūts aizstāvi neietver to personu skaitā, pret kurām var celt noraidījumu, tad rodas jautājums, kā nodrošināt tiesvedību un apsūdzēto pret tādu aizstāvību, ko realizētu persona, kura par aizstāvi nevar būt. Šim nolūkam var izlietot vairākas likumiskas iespējas. Vispirms jau pats apsūdzētais mēdz izraudzīties tādu aizstāvi, kuram viņš uzticas, un bez tam viņam ir tiesība pēc savas iniciatīvas jebkurā tiesvedības posmā vai nu no aizstāvja atteikties (KPK 99. p.), vai aizstāt to ar citu tiesīgu personu. Otrkārt, procesa virzītājam valsts orgānam, kura tiesvedībā ir krimināllietā, ir pienākums ar savu lēmumu nepieļaut par aizstāvi tādu personu, kas par aizstāvi nevar būt.

Lai aktīvie procesa dalībnieki (apsūdzētājs, apsūdzētais, aizstāvis, cietušais, civilprasītājs, civiltbildētājs, pārstāvji) varētu iestāties lietā un piedalīties tiesvedībā, ir nepieciešams procesa virzītāja lēmums. Vienīgais izņēmums te ir prokurors, jo viņš krimināllietā piedalās nevis uz procesa virzītāja orgāna lēmuma, bet uz likuma pamata.

Pirms 1958. gada Kriminālprocesa pamatu pieņemšanas aizstāvis krimināllietā varēja piedalīties tikai tiesā. *Pamati paplašināja aizstāvības robežas, atļaujot aizstāvim piedalīties arī iepriekšējā izmeklēšanā vai nu pēc tās pabeigšanas, vai no apsūdzības uzrādīšanas brīža. Izziņā aizstāvja piedalīšanās nav pieļauta* (Pamatu 22. p.). Jaunajos savienoto republiku kriminālprocesa kodeksos, to skaitā arī Latvijas PSR Kriminālprocesa kodeksā, šie Pamatu noteikumi reproducēti bez jebkādam izmaiņām.

Latvijas PSR Kriminālprocesa kodeksā ir ietverts vispārīgs noteikums, ka aizstāvim atļauts piedalīties lietā no brīža, kad apsūdzētajam paziņo par iepriekšējās izmeklēšanas pabeigšanu un uzrāda viņam visus lietas materiālus, lai viņš varētu ar tiem iepazīties (KPK 96. p. 1. d. un 203. p.). Nepilngadīgo lietās, kā arī lietās par tādiem apsūdzētajiem, kas savu fizisko vai psihisko trūkumu dēļ paši nespēj izlietot savu tiesību uz aizstāvību (mēmie, kurlie,

---

¹ Seit minētie apstākļi, kas kavē būt par aizstāvi krimināllietā, Kriminālprocesa kodeksā visi nav tieši nosaukti. Daļēji tie izriet no tiesvedības struktūras un principiem, bet visos gadījumos tie ir tādi, kas nav savienojami ar tiesvedības un apsūdzētā interesēm.

Bez šeit nosauktajiem šķēršļiem, kas kavē būt par aizstāvi, Ukrainas Kriminālprocesa kodeksā ir minēta arī radniecība ar tiesnesi vai tautas piesēdētāju, kas ietilpst tiesas sastāvā konkrētajā lietā, kā arī radniecība ar apsūdzētāju vai cietušo (61. p.).

aklie vai personas ar tādiem psihiskiem defektiem, kas nedod pamata atzīt tās par nepieskaitāmām), aizstāvim atļauts piedalīties lietā no apsūdzības uzrādīšanas brīža (96. p. 3. d.).¹

Tiesvedības interesēs, kā arī ievērojot apsūdzētā likumiskās intereses, *atsevišķās krimināllietu kategorijās likumā noteikta obligāta aizstāvība*. Obligātā aizstāvība nav jāsaprot kā apsūdzētā pienākums katrā ziņā pieņemt aizstāvi vai neiebilst pret tādu aizstāvi, ko ir noteikušas kompetentās iestādes un amatpersonas. *Obligātā aizstāvība nozīmē procesa virzītāju pienākumu obligāti gādāt par to, lai apsūdzētajam būtu aizstāvis kā tiesvedības, tā viņa paša interesēs*. Šādam procesa virzītāju pienākumam nekorespondē apsūdzētā pienākums pieņemt aizstāvi, par kādu parūpējušās kompetentās iestādes. Apsūdzētais visās tiesvedības situācijās saglabā tiesību pēc savas iniciatīvas no aizstāvja atteikties. Tikai atsevišķās krimināllietās šāda atteikšanās procesa virzītājus nesaista.

Likumā ir noteikta obligāta aizstāvja piedalīšanās lietās par nepilngadīgo noziegumiem vai tādu personu noziegumiem, kuras fizisko vai psihisko trūkumu dēļ pašas nespēj izlietot savu tiesību uz aizstāvību. Tātad visos gadījumos, kad aizstāvja piedalīšanās pieļauta no apsūdzības uzrādīšanas brīža, tā ir arī obligāta aizstāvība (KPK 98. p. 1. d. 1. un 2. punkts). Un tieši šās kategorijas lietās apsūdzētā atteikšanās no aizstāvja nesaista izmeklētāju, prokuru un tiesu (99. p. 2. d.). Šeit tiesvedības intereses prevalē pār apsūdzētā dispoztīvajām tiesībām. Valsts interese ir, lai tiesvedība norisinātos bez traucējumiem, kādi var rasties apsūdzētā fizisko vai psihisko defektu dēļ. Tomēr tāds aizstāvis nekļūst tikai par izmeklēšanas un tiesas palīgu. Aizstāvja tiesības un pienākumi paliek nemainīgi, lai uz kāda pamata viņš piedalās lietā.

Obligātā aizstāvība ir paredzēta arī šādos gadījumos: ja tiesājamā aizstāvības interesēs ir pretrunas un kaut vienam no

¹ Praksē bieži rodas domstarpības par aizstāvja pieļaušanu no apsūdzības uzrādīšanas brīža tais gadījumos, kad apsūdzētais nozieguma izdarīšanas brīdī bijis nepilngadīgs, bet apsūdzības celšanas laikā jau sasniedzis pilngadību. Lai aizstāvja piedalīšanos noteiktu pareizi, jāvadās nevis tikai no formālās pazīmes (pilngadības sasniegšana), bet arī no tā, vai šādā lietā pilngadību sasniegušais apsūdzētais pats ir spējīgs īstenot savu tiesību uz aizstāvību. Ja šādas spējas ir apšaubāmas, aizstāvis jāpieļauj no apsūdzības uzrādīšanas brīža. Pretējā gadījumā apsūdzētais, kas personisko aizstāvību realizēt nespēj, paliktu visā iepriekšējās izmeklēšanas laikā bez aizstāvības.

Skat. arī PSRS Augstākās Tiesas Plēnuma 1963. g. 3. jūlija lēmumu Nr. 6 «Par tiesu praksi lietās par nepilngadīgo noziegumiem» («Latvijas PSR Augstākās Tiesas Biļetens», 1963. g. 3. nr., 16. lpp.).

viņiem ir aizstāvis;¹ lietās par noziegumiem, par kuriem var piespriest nāves sodu; tiesas sēdē lietās, kurās piedalās valsts apsūdzētājs (KPK 98. p. 1. d.). Bez tam aizstāvja piedalīšanās ir obligāta arī tiesvedībā medicīniskā rakstura līdzekļu piespiedu pielietošanai no tā brīža, kad konstatēta sabiedriski bīstamo nodarījumu izdarījušas personas saslimšana ar gara slimību (396. p.).

Kā redzams, dažos gadījumos aizstāvja obligātā piedalīšanās noteikta tikai tiesas sēdē. Šis stāvoklis negrozās, ja lieta tiek sūtīta papildizmeklēšanai. *Aizstāvis, kas obligātās aizstāvības kārtībā piedalās pirmās instances tiesā, automātiski nesaglabā savas tiesības arī papildizmeklēšanā.* Ikvienā kriminālprocesa stadijā ir spēkā tās normas, kas regulē tiesvedību šajā stadijā. Tātad, ja, piemēram, sakarā ar valsts apsūdzētāja piedalīšanos tiesas sēdē šai lietā obligātās aizstāvības kārtībā piedalās arī aizstāvis, tad, at sākot pirmstiesas izmeklēšanu, viņš tajā var piedalīties tikai uz tiem pamatiem, kas nosaka viņa procesuālo stāvokli šajā stadijā, paturot tomēr vērā, ka advokātam nav tiesības atteikties no aizstāvības, ko viņš uzņēmis (KPK 97. p. 3. d.).

Aizstāvja pienākumus un tiesības likums nosaka tā, lai aizstāvis varētu īstenot savu aizstāvības uzdevumu atbilstoši apsūdzētā un arī tiesvedības interesēm.

Lai pareizi saprastu aizstāvja procesuālo stāvokli, viņa pienākumus un tiesības, jāvadās no tā, ka *padomju aizstāvja pienākums ir rūpēties nevis par jebkurām apsūdzētā interesēm, bet tikai par viņa likumiskajām interesēm*, t. i., tām, kas saskan ar likumu un atbilst tiesvedības pamatuzdevumiem. Kā jau teikts, apsūdzētā likumiskās intereses ir, lai viņam netiktu uzlikta kriminālatbildība par to, ko viņš nav izdarījis, un lai viņa atbildība būtu samērīga ar patieso viņa vainas pakāpi un raksturu.

Ir pazīstama buržuāziskās advokatūras tēze, ka aizstāvim jāaizsargā atsevišķas personas intereses pret valsti un sabiedrību.² Buržuāziskie juristi vienmēr ir uzsvēruši, ka kriminālprocesā saduras divas pretējas intereses: valsts in-

¹ Šai normā Latvijas PSR Kriminālprocesa kodeksā ir neprecizitāte, kas radusies, kodeksa izstrādātājiem automātiski recipējot 1923. gada KPFSR Kriminālprocesa kodeksa tekstu. Pēc 1923. gada KPFSR Kriminālprocesa kodeksa, kas agrāk bija spēkā Latvijas PSR teritorijā, aizstāvis varēja piedalīties tikai tiesā, tāpēc arī obligātā aizstāvība varēja attiekties tikai uz tiesājamiem (1923. gada KPK 55. p.). Pēc aizstāvja pieļaušanas iepriekšējā izmeklēšanā vārdu «tiesājama» šai tekstā vajadzēja aizstāt ar «apsūdzētais», jo ir gluži loģiski, ka tad, ja aizstāvja piedalīšanās noteikta par obligātu uz aizstāvamo interešu kolīzijas pamata, tai jābūt obligātai ne vien tiesā, bet arī iepriekšējā izmeklēšanā. Tikai tāds atrisinājums atbilst izmeklēšanas vispusības, pilnības un objektivitātes principam un apsūdzēto likumiskajām interesēm.

² С. А. Андреевский. Защитительные речи. СПб, 1909, 23. lpp.

terese, kas tiecas realizēt savu tiesību sodīt apsūdzēto par viņa izdarīto noziegumu, un personas interese izvairīties no kriminālatbildības un soda. Tajā buržuāziskās sabiedrības attīstības posmā, kad valdīja «liberālisma» tendences, virziens uz pilsoņu politisko tiesību paplašināšanu un reformām, indivīda interesēm teorētiskajos rakstos tika dota priekšroka pret visas sabiedrības, valsts interesēm. No šīm pozīcijām var saprast cariskās Krievijas procesuālistu tēzi, ka tiesas uzdevums esot nevis cīņa ar noziedzību un valsts varas interešu aizsardzība, bet gan strīda izšķiršana starp valsti, kas ceļ apsūdzību un tiecas pierādīt savu tiesību sodīt, un indivīdu, kas to apstrīd.¹ Tāpēc apsūdzētā aizstāvības tiesības šajā periodā iztulkotas kā indivīda tiesības cīnīties pret visvarenās valsts tīkojumiem.

Saasinoties šķiru cīņai un buržuāziskās sabiedrības attīstībā iestājoties reakcijai, ideja par divu pretēju interešu sadursmi kriminālprocesā gan saglabājas, bet tiek apgaismota jau no gluži citām pozīcijām. Indivīds un valsts joprojām tiek uzlūkoti par antipodiem, kam krimināllietā ir pretējas intereses, bet personas intereses tagad tiek pakļautas valsts interesēm. Gluži dabiski, ka šādā koncepcijā aizstāvja loma procesā joprojām tiek saprasta kā uzdevums aizstāvēt apsūdzētā intereses pret valsti un sabiedrību.²

No Kriminālprocesa kodeksa 18. un 97. panta nepārprotami izriet, ka aizstāvja uzdevums ir gādāt par to, lai tiesvedībā tiktu ievērotas apsūdzētā tiesības un viņa likumiskās intereses, un aizstāvim jāsniedz savam aizstāvamajam nepieciešamā juridiskā palīdzība tikai apsūdzētā likumisko interešu ietvaros. Šī tēze dod iespēju ieņemt noteiktu viedokli jautājumā par *aizstāvja pozīcijas patstāvību* kriminālprocesā.

Jautājums par to, kā un ciktāl aizstāvis ir saistīts ar apsūdzētā pozīciju krimināllietā un ciktāl viņš pats var atbilstoši likumam un lietas apstākļiem noteikt savu aizstāvības līniju, līdzekļus un paņēmienus, ir ieilguša strīda priekšmets padomju kriminālprocesa teorijā un tiesvedības praksē. Par to ir bijušas diskusijas, kas atspoguļotas presē. Tās skar galvenokārt aizstāvja pozīciju tiesas sēdē, bet pēc būtības šī problēma skar aizstāvja stāvokli jebkurā tiesvedības stadijā. Šai jautājumā galējie, viens otram pretējie viedokļi ir šādi.

Pastāv uzskats, ka aizstāvis ir tiesas palīgs visu to lietas apstākļu noskaidrošanā, kuri jāizzina, lai būtu iespējams likumīgs un pamatots kriminālspriedums. Šī palīdzība tiesai izpaužas kā tiesājamā procesuālo tiesību aizsardzība un tādu apstākļu apgaismošana tiesas priekšā, kuri vai nu novērš tiesājamā

¹ И. В. Михайловский. Основные принципы организации уголовного суда. Томск, 1905. 89. lpp.

² Skat. Н. Н. Полянский. Судьба процессуальных гарантий личной свободы во Франции. Изд. Академии наук СССР, М., 1946; П. Б. Михайловская. Положение личности в англо-американском уголовном процессе. Госюриздат, М., 1961.

kriminālatbildību, vai mīkstina viņa vainu. Šā viedokļa piekritēji noliedz pārstāvības raksturu attiecībās starp aizstāvi un aizstāvamam un atzīst, ka aizstāvja pozīcija krimināllietā ir patstāvīga un var būt pilnīgi neatkarīga no aizstāvamā gribas.¹

Pastāv arī pretējs uzskats, ka aizstāvis ir tiesājamā pārstāvis, ka tas izrietot no kriminālprocesa pamatprincipiem un atbilstot padomju advokatūras darbības raksturam. Šā viedokļa piekritēji aizstāvja un aizstāvamā viedokļu solidaritāti atzīst par aizstāvības pamatprincipu. Citiem vārdiem, viņi aizstāvja darbību padara pilnīgi atkarīgu no apsūdzētā gribas, t. i., no viņa lietā ieņemtās pozīcijas.²

Trešā viedokļa piekritēji nostājas vidū starp abām galējībām un ar iebildumiem atzīst gan aizstāvja pozīcijas patstāvību, t. i., neatkarību no aizstāvamā gribas, gan piedēvē viņa procesuālajam stāvoklim zināmu pārstāvības raksturu un tāpat arī daļēju atkarību no paša aizstāvamā ieņemtās pozīcijas lietā.³

Lai saskatītu aplūkojamās problēmas pareizo atrisinājumu, jāvadās no tēzes, ka aizstāvja juridiskais un arī morālais pienākums ir aizsargāt nevis jebkuras apsūdzētā intereses (tās var būt pat noziedzīgas), bet tikai viņa likumiskās intereses. Šādu apsūdzētā interešu ietvaros aizstāvja pozīcijai jābūt solidarai ar aizstāvamā ieņemto pozīciju. Ikvienas atšķirības gadījumā viņam savs viedoklis ar apsūdzēto iepriekš jāsaskaņo, lai atšķirība neizpaustos tiesas sēdē un aizstāvis neviļus neklātu par sava aizstāvamā apsūdzētāju. Kā literatūrā jau daudzkārt norādīts, tas var notikt, ja aizstāvis tiesu debatēs atzīst par pierādītu vainu, ko pats tiesājamais noliedz. Tādā gadījumā tiesājamam, kas sevi uzskata par nevainīgu, pēdējā vārdā jāaizstāvas arī pret savu advokātu, jo atteikšanās no aizstāvja ir jau novēlota.

Lai pareizi orientētos apsūdzētā un viņa aizstāvja procesuālajās attiecībās un aizstāvja-advokāta procesuālajā patstāvībā, jāņem vērā šādi nosacījumi: advokātam nav tiesības atteikties no apsūdzētā aizstāvības, ko viņš uzņēmis; apsūdzētajam ir tiesība jebkurā brīdī pēc savas iniciatīvas atteikties no aizstāvja; aizstāvja

¹ Skat. krājumu Адвокат в советском уголовном процессе. М., 1954, 53.—59. lpp.

² Э. Д. Синайский. Основные вопросы защиты в уголовном процессе. Ж. «Советское государство и право», 1961, № 5, 72. lpp.

³ Р. Д. Рахунов. Участники уголовно-процессуальной деятельности по советскому праву. Госюриздат, М., 1961, 208.—225. lpp. Skat. arī krājumu Вопросы защиты по уголовным делам. Изд. Ленинградского университета, 1967, 33.—40. lpp.

pienākums ir izlietot visus likumā norādītos aizstāvības līdzekļus un paņēmienus, lai noskaidrotu apsūdzēto attaisnojošus vai viņa atbildību mīkstinošus apstākļus (KPK 97. p. 1. d.); ja aizstāvja pozīcija, viņam realizējot šo savu aizstāvības pienākumu, atšķiras no aizstāvamā pozīcijas, aizstāvim savs viedoklis jau iepriekš jāsašķir ar aizstāvamā, dodot tam iespēju pieņemt sev citu aizstāvi; aizstāvim, veicot savus aizstāvības pienākumus, jāaizsargā tikai aizstāvamā likumiskās intereses un pie tam tā, lai nenonāktu pret runā ar tiesvedības interesēm.

Aizstāvja tiesības un aizstāvības līdzekļi ir izsmeljoši norādīti likumā. No tā brīža, kad aizstāvim atļauts piedalīties krimināllietā, viņam ir šādas tiesības: satikties ar apsūdzēto; iepazīties ar visiem lietas materiāliem un izrakstīt nepieciešamās izziņas; pieteikt lūgumus un iesniegt pierādījumus; pieteikt noraidījumus; iesniegt sūdzības par procesa virzītāju darbībām un lēmumiem; ar izmeklētāja atļauju būt klāt pie apsūdzētā nopratināšanas un citām izmeklēšanas darbībām, kuras izdara pēc viņa vai apsūdzētā lūguma; piedalīties lietas izskatīšanā pirmās instances tiesā, ņemot dalību visās pierādījumu izmeklēšanas darbībās; piedalīties tiesu debatēs; iesniegt kasācijas sūdzību un blakussūdzību; piedalīties lietas izskatīšanā kasācijas instances tiesā (KPK 97. p. 2. d., 220. p., 243. p., 294. p. 1. d., 322. p. 1. d., 324. p. 1. d. un 334. p. 1. d.).

Šīs aizstāvja tiesības reizē ar to ir arī aizstāvības līdzekļi.

Sabiedriskais aizstāvis tiesvedībā ieņem patstāvīgu stāvokli kā aktīvais procesa dalībnieks. Viņš nav apsūdzētā pārstāvis, bet pārstāv tiesā sabiedrisko organizāciju, kas viņu pilnvarojusi veikt sabiedrisko aizstāvību.

Sabiedriskajam aizstāvim ir šaurākas tiesības nekā aizstāvim: viņš var darboties tikai pirmās instances tiesā, jo viņa pienākumos neietilpst juridiskās palīdzības sniegšana apsūdzētajam vārda tiesā nozīmē, bet gan sabiedriskās organizācijas viedokļa realizācija tiesājamā kriminālatbildības un soda jautājumos.

Ja sabiedriskā organizācija savu pārstāvi tiesas sēdē sūtījusi ar uzdevumu aizstāvēt tiesājamo, tad tieši šis uzdevums viņam arī jāīsteno. Šai ziņā tiesas sēdē nav pieļaujams indiferents sabiedrības pārstāvis. Tomēr tas nenozīmē, ka sabiedriskajam aizstāvim būtu ņemta jebkāda iekšējās pārlicības patstāvība. Ja tiesas izmeklēšanas gaitā nāk gaismā tādi apstākļi, kas groza tiesājamā kriminālatbildības raksturu un vainas pakāpi, sabiedriskais aizstāvis uz savu iniciatīvu gan nevar kļūt par sabiedrisko

apsūdzētāju, bet viņš var atteikties no aizstāvības.¹ No aizstāvības atteikties nevar tikai advokāts (KPK 97. p. 3. d.).

Sabiedriskais aizstāvis ir pilntiesīgs tiesas sēdes dalībnieks KPK 243. panta nozīmē. Lietas iztiesāšanā viņa tiesības iesniegt pierādījumus, piedalīties pierādījumu izmeklēšanā un pieteikt lūgumu ir vienlīdzīgas ar pārējo tiesas sēdes dalībnieku tiesībām. Viņš var pieteikt arī likumā pieļautos noraidījumus, var piedalīties tiesu debatēs, izsakot viedokli par tiesājamā vainu mīkstināšanai vai viņa attaisnojošiem apstākļiem, kā arī par iespēju mīkstināt tiesājamam sodu, piemērot viņam nosacītu notiesāšanu vai atbrīvošanu no soda, nododot sabiedriskajā galvojumā. Tomēr, lai sabiedriskais aizstāvis varētu lūgt nodot tiesājamo sabiedriskajā galvojumā, viņam vajadzīgs uz kopsapulces lēmumu pamatots speciāls pilnvarojums no tās sabiedriskās organizācijas vai darbaļaužu kolektīva, kas galvojumu uzņemas (KPK 250. p. 3. un 5. d.). Galvojumu nevar uzņemt sabiedriskais aizstāvis kā persona.

Kā redzams, sabiedriskā aizstāvja tiesību apjoms pirmās instances tiesas sēdē dažā ziņā ir pat plašāks nekā citiem procesa dalībniekiem. Tas ir saistīts ar sabiedriskajām organizācijām un darbaļaužu kolektīviem tiesvedībā piešķirto specifisko funkciju realizāciju. Toties *ne pirmstiesas izmeklēšanā, ne kasācijas tiesvedībā sabiedriskā aizstāvja piedalīšanos likums neparedz.* Sabiedriskā organizācija var dot savam pārstāvim mandātu vienīgi līdzdalībai pirmās instances tiesas sēdē, lai paustu organizācijas viedokli par tiesājamā vainu un tā kriminālatbildību. Bet sabiedriskajai organizācijai likumā nav dota tiesība apstrīdēt kriminālsprieduma likumību un pamatotību. Tāpēc sabiedriskajam apsūdzētajam nav tiesības iesniegt par tiesas spriedumu vai lēmumu protestu, bet sabiedriskajam aizstāvim nav tiesības iesniegt kasācijas sūdzību.²

¹ Nevar atzīt par precīzu Kriminālprocesa kodeksa komentāros doto paskaidrojumu, ka «sabiedriskais aizstāvis no tiesājamā aizstāvēšanas nevar atteikties» (Latvijas PSR Kriminālprocesa kodeksa komentāri. R., 1968, 367. un 368. lpp.). Ir pareizi, ka sabiedriskais aizstāvis nevar atteikties no līdzdalības tiesas sēdē, jo viņš saista sabiedriskās organizācijas uzdevums. Bet tiesas izmeklēšanas rezultātā informācija par tiesājamā vainu, viņa atbildības pakāpi un raksturu var tikt atšķirtas no sākotnējās informācijas, kas bijusi sabiedriskās organizācijas rīcībā, tai izvīrot sabiedrisko aizstāvi, ka nav vairs nekāda morāla pamata sabiedriski atbalstīt tiesājamo, bet, gluži otrādi, vietā būtu sabiedriskā apsūdzība. Sabiedriskajam aizstāvim tad nav citas izejas kā atteikties no līdzdalības tiesu debatēs, jo apsūdzībai viņam nav sabiedriska pilnvarojuma.

² Ar likumu nesaskan R. Rahunova viedoklis, ka sabiedriskajai organizācijai pieder kasācijas pārsūdzības tiesība (skat. P. Д. Рахунов. Участники уголовно-процессуальной деятельности по советскому праву. Госюриздат, М., 1961, 236. lpp.).

Jautājums par to, vai sabiedriskajam aizstāvim pieļaujams pieņemt noraidījumu, literatūrā ir strīdus jautājums, tāpat dažādi to regulē atsevišķu savienoto republiku kriminālprocesa kodeksi. Latvijas KPK sabiedriskā aizstāvja, tāpat kā sabiedriskā apsūdzētāja noraidījumu tieši neparedz. Turpretim, piemēram, Ukrainas Kriminālprocesa kodeksā noteikts, ka sabiedriskais aizstāvis noraidāms, ja viņš piedalījies lietā kā izmeklētājs, izziņvedis, prokurors, sabiedriskais apsūdzētājs, tiesnesis, tiesas sēdes sekretārs, eksperts, cietušā vai civilprasītāja pārstāvis vai liecinieks, kā arī tad, ja viņš ir tiesneša, apsūdzētāja vai cietušā radnieks (61. p.). Kā redzams, par noraidījuma pamatu šeit tiek uzskatīta sabiedriskā aizstāvja prezumējamā neobjektivitāte. Nevar noliegt, ka tam var būt zināma nozīme kā no tiesvedības uzdevumu, tā arī tiesājamā likumisko interešu viedokļa, tomēr diez vai būtu pieļaujams tur, kur Kriminālprocesa kodeksā kāda tiesība tieši nav noteikta, to vienmēr secināt uz analogijas pamata.

Latvijas Kriminālprocesa kodeksā, tāpat kā Kriminālprocesa pamatos, tieši ir pieļauta tikai procesa virzītāju un procesa dalībnieku amatpersonu noraidīšana (skat. šās nodaļas 7. §). Tiesas sēdes dalībnieku noraidījumu, izņemot amatpersonas — prokurora noraidījumu, likums neparedz. Kā no tiesvedības uzdevumu, tā tiesājamā likumisko interešu viedokļa būtu pietiekami, ja tiesa vai tiesnesis nepieļautu par sabiedrisko aizstāvi tādu personu, kas šādus uzdevumus nespēj veikt.¹

13. §. Cietušais un viņa pārstāvis

Cietušā jēdziens Kriminālprocesa kodeksā ir dots kā leģālā definīcija. Saskaņā ar likumu *par cietušo atzīstama persona, kurai ar noziegumu nodarīts morāls, fizisks vai mantisks kaitējums* (KPK 100. p. 1. d.). Par kāda pilsoņa atzīšanu par cietušo izziņvedis, izmeklētājs, prokurors, tiesnesis vai tiesa pieņem lēmumu (100. p. 2. d.). No šā brīža faktiski cietušais iegūst visas aktīvā procesa dalībnieka tiesības, kas paredzētas likumā.

Cietušajam kā procesa dalībniekam² raksturīgas šādas juridiskas pazīmes:

¹ Skat. par šo jautājumu rakstu A. Луеде. Общественное обвинение и общественная защита. LVU Zinātniskie raksti, 44. sēj., 1962, Juridiskās zinātnes, 4. laidiens, 95.—133. lpp.

² Cietušā jēdziens materiālajās krimināltiesībās un kriminālprocesuālajās tiesībās nesakrīt. Krimināltiesībās cietušais ir ikviena fiziska vai juridiska persona, kam ar noziegumu nodarīts kaut kāds kaitējums. Turpretim kriminālprocesā cietušais tiek traktēts tikai kā procesa dalībnieks, fiziska persona.

1) lai noziedzīgajā nodarījumā faktiski cietušais kļūtu par procesa dalībnieku, viņš *par cietušo jāatzīst* ar procesa virzītāja lēmumu;

2) par cietušo var atzīt tikai fizisku personu;

3) par cietušo var atzīt tādu fizisku personu, kurai ar noziegumu nodarīts morāls, fizisks vai mantisks kaitējums;

4) par cietušo var atzīt tikai tādu fizisku personu, kurai morāls, fizisks vai mantisks kaitējums nodarīts tieši ar to noziedzīgo nodarījumu, par kuru noris tiesvedība.

Aplūkosi katru no šīm pazīmēm atsevišķi.

1. *Lai noziedzīgajā nodarījumā faktiski cietušais kļūtu par procesa dalībnieku, viņš par cietušo jāatzīst ar procesa virzītāja lēmumu.*

Kolidz procesa virzītājs, kura tiesvedībā atrodas krimināllieta, — izziņvedis, izmeklētājs, prokurors, tiesnesis vai tiesa — noskaidro, ka ar noziegumu kādai personai ir nodarīts morāls, fizisks vai mantisks kaitējums, jāpieņem lēmums par šīs personas atzīšanu par cietušo. Lai šādu lēmumu pieņemtu, jābūt pietiekami pierādītam, ka zināmāi personai ir nodarīts kaitējums tieši ar noziegumu, par kuru noris tiesvedība. Atzīšanai par cietušo nav vajadzīgs faktiski cietušā gribas izteikums. Procesā virzītājs var atzīt personu par cietušo pat pret viņas gribu, lai nodrošinātu tiesvedībai nepieciešamo pierādījumu avotu un pierādīšanas līdzekli. Cietušā liecības ir patstāvīgs pierādīšanas līdzeklis krimināllietā (KPK 49. p. 2. d. un 55. p.). Kaut arī cietušā pratināšana pirmstiesas izmeklēšanā notiek pēc tiem pašiem procesuālajiem noteikumiem kā liecinieka pratināšana (162. p.), viņa procesuālais stāvoklis un tiesības krasi atšķiras no liecinieka stāvokļa. Tāpēc cietušo pratināt kā liecinieku nav pieļaujams.

2. *Par cietušo var atzīt tikai fizisku personu.*

Juridisku personu — valsts iestādi vai sabiedrisku organizāciju — par cietušo nevar atzīt tāpēc, ka tai ar noziegumu nevar nodarīt fizisku un, pēc pastāvošiem priekšstatiem, arī morālu kaitējumu. Bet, ja ar noziegumu nodarīti vienīgi mantiski zaudējumi, tad tādām faktiski cietušajām kriminālprocesā paredzēts patstāvīgs civilprasiņtāja kā procesa dalībnieka stāvoklis ar tiesībām un pienākumiem, kas daudzējādi atšķiras. Par cietušo var atzīt tikai fizisku personu arī tāpēc, ka cietušais jāpratina un viņa liecībām ir patstāvīga pierādīšanas līdzekļa nozīme lietā. Juridiska persona nevar dot liecības, un pratināt to nav iespējams.

3. Par cietušo var atzīt tādu fizisku personu, kurai ar noziegumu nodarīts morāls, fizisks vai mantisks kaitējums.

Lai šajā cietušā juridiskajā pazīmē orientētos, jānoskaidro, kā saprotams morāls, fizisks un mantisks kaitējums.

Cietušajam nodarītais *morālais kaitējums* teorijā un praksē tiek saprasts dažādi. Ir izteikts uzskats, ka par morālo kaitējumu kriminālprocesā atzīstams tikai tāds pilsoņa subjektīvo tiesību pārkāpums, kas kaitē viņa godam un cieņai līdzpilsoņu acīs un sakarā ar to sagādā morālas ciešanas, pie tam tikai tāds personas goda un cieņas apdraudējums, kas pats par sevi ir viens no Kriminālkodeksa paredzēto noziegumu sastāva elementiem. Citiem vārdiem, pēc šā uzskata cietušajam morālu kaitējumu var nodarīt tikai ar tādiem noziegumiem, kas, nenodarot cietušajam ne fizisku, ne mantisku kaitējumu, skar viņa godu un cieņu. Šā uzskata pārstāvji secina, ka tādi noziegumi ir apvainojums un neslavas celšana.¹

Ir pietiekams pamats šo viedokli uzskatīt par nepareizu un par morālā kaitējuma jēdziena nevajadzīgu juridizāciju. Nepareizs šis viedoklis ir jau tāpēc, ka personas gods un cieņa nav tik daudz objektīva (līdzpilsoņu vērtējums) kā subjektīva kategorija (pašvērtības apziņa). Pilsoņa goda un cieņas jēdzienā ietilpst ne tikai tā saucamā «vārda labā slava», bet tam raksturīgs arī subjektīvais dvēseles stāvoklis, kas var būt neatkarīgs no līdzpilsoņu uzskatiem. Goda un cieņas objektivizācija un juridizācija ir personības pašvērtības apziņas noliegums, kas ir pilnīgā pretrunā ar mūsdienu psiholoģijas elementārām atziņām.

Cietušajam nodarītā morālā kaitējuma jēdzienu nav nekādas vajadzības juridizēt, t. i., padarīt to atkarīgu no specifisku noziegumu sastāviem, jo tas ne vien neatbilst morālā kaitējuma sabiedriskajam un psiholoģiskajam saturam, bet nekā pozitīva nevar dot arī tiesvedības uzdevumu pareizai īstenošanai un cietušā likumisko interešu aizsardzībai.

Gluži otrādi — tā ir cietušā likumisko interešu nepamatota un patvaļīga sašaurināšana. Piemēram, lietās par seksuāliem noziegumiem cietušajam tiek nodarīts smags morāls kaitējums arī tad, kad līdzpilsoņiem šis noziedzīgais nodarījums paliek nezināms.

Daudz tuvāks patiesībai un procesuālai lietderībai ir otrs

¹ В. М. Савицкий, И. И. Потеружа. Потерпевший в советском уголовном процессе. Госюриздат, М., 1963, 6. un 7. lpp.

uzskats, ka ar morālo kaitējumu jāsaprot arī tas kaitējums, kas tiek nodarīts cietušā dvēseles stāvoklim.¹

Visumā tomēr jautājumu par to, vai cietušajam ir vai nav nodarīts morāls kaitējums, būtu jāļauj izšķirt kompetentajiem procesa virzītājiem, kam tiesība atzīt personu par cietušo krimināllietā. Izšķirošajam šeit jābūt nevis kādam iepriekšpieņemtam kritērijam, bet gan faktiskajiem lietas apstākļiem un sabiedrībā valdošajai morālajai apziņai.

Fiziskā un mantiskā kaitējuma sajēgums grūtības nerada. Fizisks kaitējums var izpausties tikai kā miesas bojājumu, veselības satricinājumu vai fizisku sāpju nodarīšana cietušajam. Mantisks kaitējums ir kādu materiālu labumu zaudējums, kas cietušajam radies kā nozieguma sekas.

4. Daudz komplicētāks ir jautājums par to, kā saprast *kaitējuma nodarīšanu tieši ar noziegumu*.

Lai pilsoni atzītu par cietušo krimināllietā, ir nepieciešams, lai viņam nodarītais kaitējums būtu tiešā cēloniskā sakarā ar noziegumu. Ja šāda tieša cēloniska sakara nav un pilsonim ir nodarīts kaitējums nevis ar noziegumu tieši, bet ar notikumiem, kas to pavadījuši vai tam sekojuši, viņu nevar atzīt par cietušo krimināllietā, kaut arī viņa intereses ir skaržas tāpēc, ka noticis noziegums.

Piemēram, laupīšanas uzbrukumā ievainotais pilsonis, kam nodarīti miesas bojājumi, par cietušo jāatzīst tāpēc, ka viņam tieši ar noziegumu nodarīts fizisks kaitējums un arī mantisks kaitējums, kas saistīts ar ārstniecības izdevumiem. Turpretim viņa piederīgos, kas šos izdevumus seguši, par cietušajiem nevar atzīt tāpēc, ka viņu mantiskie zaudējumi radušies nevis tieši laupīšanas rezultātā, bet tikai sakarā ar notikumiem, kas laupīšanas uzbrukumam sekojuši, t. i., sakarā ar smagi ievainotā ģimenes locekļa ievietošanu slimnīcā un viņa ārstēšanu.

Kas attiecas uz iespējamo labumu, kas cietušajam zudis sakarā ar ilgstošu ārstēšanos, piemēram, darba algas vai citu normālos apstākļos paredzamo ienākumu veidā, tad arī šos materiālos zaudējumus pašam fiziski cietušajam noziegums izraisa tieši, turpretim cietušā kreditorus, kas sakarā ar to zaudējuši kādu nolīgtu izpildījumu, par cietušiem atzīt nevar, jo viņu mantiskā kaitējuma tiešais cēlonis ir līgumisko saistību neizpildīšana, kas sekojusi

¹ Я. С. Киселев. Участники процесса, их права и обязанности в суде. Сб. Некоторые проблемы уголовного и уголовно-процессуального законодательства РСФСР. Ленинград, 1961, 23. lpp.

noziegumam. Aiz tiem pašiem apsvērumiem par cietušajiem nevar atzīt arī ģimenes locekļus, kuru materiālais stāvoklis pasliktinājies apgādnieka parasto ienākumu zuduma dēļ, jo šo viņu materiālo zaudējumu tiešais pamats ir nevis noziegums, bet no ģimenes tiesībām izrietošās attiecības ar cietušo.

Citāds stāvoklis izveidojas, ja cietušais nozieguma rezultātā iet bojā. Viņš pats kā tiesību subjekts šādā gadījumā ir beidzis eksistēt, taču viņa tuviniekiem ar to var būt nodarīts ievērojams morāls, bet apgādājamiem arī tiešs mantisks kaitējums. Tā kā pats fiziski cietušais šai gadījumā kā procesuālās darbības subjekts vairs nevar figurēt, tad būtu loģiski viņa tiesības nodot piederīgajiem.

Uzskati šai jautājumā dalās. Izplatīts ir viedoklis, ka arī šādos apstākļos par cietušo var atzīt tikai personu, kam kaitējums nodarīts tieši ar noziegumu, t. i., nogalināto, pieļaujot izņēmumu tikai slepkavību lietās, kad par cietušajiem esot atzīstami vai nu tuvie radinieki, vai tikai cietušā nepilngadīgie bērni.¹

Šā viedokļa nekonsekvence ir acīmredzama. Tā pamatā liktā atziņa, ka par cietušo kriminālprocesā var uzskatīt arī mirušu personu, ir absurda. Mirušais, kaut arī nozieguma rezultātā mirušais, nevar ieņemt nekādu procesuālu stāvokli, viņš nevar būt procesuālās darbības subjekts — ne apsūdzētais, ne tiesājamais, ne cietušais. Ar noziedzīgu darbību nogalinātais ir faktiski cietušais, ko juridiski par cietušo vairs nevar atzīt, jo viņam nevar piešķirt procesa dalībnieka tiesisko stāvokli. Ir aplam runāt arī par kādu «izņēmumu slepkavību lietās», jo nav saprotams, kāpēc, piemēram, autokatastrofā bojā gājušais tikai pats var būt cietušais, bet noslepkavotā vietā var stāties viņa piederīgie. Kā vienā, tā otrā gadījumā piederīgajiem ar noziegumu nodarītajā kaitējumā atšķirības nav. Šāda konstrukcija ir mākslota.

Literatūrā izteikti arī citādi viedokļi. Daži uzskata, ka tuvie radinieki var piedalīties lietā kā nogalinātā cietušā pārstāvji.² Turpretim citi nogalinātā tuviem radiniekiem piedēvē tikai

¹ Skat. В. Я. Дорохов. Показания потерпевшего как доказательство в уголовном процессе. Госюриздат, М., 1959, 4. lpp.; Н. Я. Калашникова. Расширение прав потерпевшего в уголовном судопроизводстве. Сб. Вопросы судопроизводства и судоустройства в новом законодательстве Союза ССР. Госюриздат, 1959, 245. lpp.; В. Д. Арсеньев. Вопросы общей теории судебных доказательств в советском уголовном процессе. Изд. «Юридическая литература», М., 1964, 77. lpp.

² В. М. Савицкий, И. И. Потеружа. Потерпевший в советском уголовном процессе. Госюриздат, М., 1963, 14. lpp.

civilprasītāja tiesības, izņēmuma kārtā pieļaujot tos arī par cietušā pārstāvjiem.¹ Šiem viedokļiem var tikai piebilst, ka mirušā pārstāvība ne juridiski, ne faktiski nav iespējama.

Sakarā ar šiem strīdiem jāautā, vai vispār ir kāda vajadzība izdibināt iespēju atzīt par cietušo kādu citu personu tās vietā, kura gājusi bojā noziegumā; vai nepietiek ar to, ka mantiska kaitējuma gadījumā, kas nodarīts, piemēram, ar slepkavību, cietušā piederīgos iespējams atzīt par civilprasītājiem, nodrošinot ar to viņu likumisko interešu aizsardzību?

Tad, ja ar noziegumu nodarīts mantisks kaitējums, pamats atzīšanai par civilprasītāju un cietušo ir gluži viens un tas pats — zaudējumu tiešums. Starpība ir tikai tur, ka par civilprasītāju var atzīt ne vien fizisku, bet arī juridisku personu. Tātad, *uzskatot par iespējamu nogalinātā vietā atzīt par civilprasītāju kādu citu fizisku personu, reizē ar to tiek pieļauta iespēja šo personu atzīt arī par cietušo*. Taču ne vienmēr noziegumā faktiski cietušā nāves sekās piederīgajiem rodas mantiski zaudējumi, turpretim morāls kaitējums viņiem ar to tiek nodarīts vienmēr. Tāpēc atzīšanu par cietušo nevar aizstāt ar atzīšanu par civilprasītāju: tai jābūt patstāvīgai. Uzskatot, ka faktiski cietušā nāves gadījumā viņa piederīgos var atzīt par civilprasītājiem, jāpieņem, ka viņi jāatzīst arī par cietušajiem, ja viņiem ar piederīgā nāvi ir nodarīti materiāli zaudējumi. Atliek tikai noskaidrot, vai piederīgo atzīšana par cietušajiem (procesa dalībniekiem), ja faktiski cietušais ir nogalināts, ir lietderīga, t. i., vai tā atbilst procesa uzdevumiem un procesa dalībnieku likumiskajām interesēm.

Procesa dalībnieku likumisko interešu centrā stāv patiesības noskaidrošana krimināllietā un taisnīga lietas izšķiršana. Bet tā pati interese ir arī tiesvedībai. Nevar būt nekādu šaubu, ka cietušā kā procesa dalībnieka aktīvā līdzdarbība tiesvedībā, viņam izlietojot savas likumā paredzētās iespējas iesniegt pierādījumus un pieņemt lūgumus, piedalīties pierādījumu pārbaudē u. tml., var sekot kā patiesības noskaidrošanu, tā arī taisnīgu lietas izšķiršanu. Ja cietušā piederīgajiem ne tikai slepkavību lietās, bet jebkurā nozieguma gadījumā, kas izraisījis viņu ģimenes locekļa nāvi, tiks dotas procesa dalībnieku tiesības, tas vairumā gadījumu tikai veicinās tiesvedības uzdevumu īstenošanu.

Tuvo radnieku atzīšana par cietušajiem krimināllietā nogalinātā vietā var radīt vienīgi procesuāli tehniska rakstura grūtības,

¹ А. Рапинов. Участие потерпевшего в предварительном следствии. Ж. «Социалистическая законность», 1959, № 4, 32. lpp.

ja tuvo radnieku ir daudz.¹ Acīmredzot ir lietderīgi, ka par cietušajiem atzītie tuvie radnieki tiesvedībā kā procesa dalībnieki aktīvi darbojas ar viena kopīga pārstāvja starpniecību, kurš var būt vai nu viens no viņiem pašiem, vai arī advokāts (KPK 104. p.).

Procesuālajā likumdošanā jautājumā par noziegumā nogalinātās personas tuvo radnieku atzišanu par cietušajiem nav vienveidības. Latvijas PSR Kriminālprocesa kodeksā nav tādas speciālas normas. Dažu citu savienoto republiku kriminālprocesa kodeksos šādas normas ir. Tā, piemēram, KPFSR KPK 53. pantā ir noteikts, ka lietās par noziegumiem, kuru sekās iestājusies cietušā nāve, cietušā tiesības pieder viņa tuviem radniekiem.²

Lai gan Latvijas PSR Kriminālprocesa kodeksā nav speciālas normas, izmeklēšanas un tiesu praksē arī Latvijā pēdējos gados nogalinātā vietā par cietušajiem parasti tiek atzīti tuvie radnieki.

Šāda prakse nerunā preti likumam, jo KPK 100. p. 1. daļas noteikums, ka par cietušo atzīstama persona, kurai ar noziegumu nodarīts morāls, fizisks vai mantisks kaitējums, ir ļoti vispārīgs un dod iespēju likuma piemērošanas kārtībā pēc lietas apstākļiem ik reizes noteikt personas, kam šāds kaitējums ar noziegumu tieši ir nodarīts, neuzskatot piederīgo atzišanu nogalinātā vietā par cietušajiem kā obligātu noteikumu.

Aplūkotajai problēmai, kas un kādos apstākļos krimināllietā atzīstams par cietušo, pieslēdzas arī jautājums par to, *vai personu var atzīt par cietušo arī tad, kad izdarīts nevis pabeigts noziegums, bet ir noticis tikai mēģinājums vai pat tikai sagatavošanās nozieguma izdarīšanai.*

Daži autori uzskata, ka šādos gadījumos atzīšanai par cietušo nav vajadzīgs, lai būtu iestājies reāls kaitējums, bet ir pietiekami, ka tas draudējies iestāties.³ Šim uzskatam nevar piekrist, tas runā pretim likumam. Atzīšanai par cietušo likumā ir prasīts nevis iespējama, bet nodarītais kaitējums (Kriminālprocesa pamatu 24. p. 1. d., KPK 100. p. 1. d.). Tātad, ja noziegums nav novests līdz galam, bet pārtraukts mēģinājuma vai pat sagatavošanas stadijā, personu, pret ko tas bijis vērst, par cietušo var atzīt tikai tad, ja ar nepabeigto noziegumu šai personai ir nodarīts morāls, fizisks

¹ Tuvie radnieki pēc Kriminālprocesa kodeksa ir vecāki, bērni, adoptētāji, adoptētie, istie brāļi un māsas, vectēvs, vecmāmiņa, mazbērni, kā arī laulātais (KPK 96. p. 6. d.).

² Līdzīgus noteikumus satur arī Azerbaidžānas KPK 50. pants un Ukrainas KPK 49. pants.

³ Р. Д. Рахунов. Участники уголовно-процессуальной деятельности по советскому праву. Госюриздат, М., 1961, 244. lpp.

vai mantisks kaitējums. Piemēram, laupīšanas vai izvarošanas mēģinājums var būt saistīts ar likumā paredzētā kaitējuma nodarīšanu cietušajam, kaut arī noziegums nav pabeigts.

Jebkādu noziegumu gadījumos reāla morāla, fiziska vai mantiska kaitējuma nodarīšana faktiski cietušajam ir nepieciešams priekšnoteikums viņa atzīšanai par cietušo krimināllietā. Tomēr, ja pilsonis atzīts par cietušo krimināllietā, ar to pats kaitējums vēl juridiski netiek konstatēts. Tiesiski konstatēt ar noziegumu nodarīto kaitējumu, noteikt tā raksturu un apjomu var tikai ar likumīgā spēkā stājušos tiesas spriedumu. Pilsoņa atzīšanai par cietušo krimināllietā ir tikai procesuāla nozīme: ar to viņš iegūst procesa dalībnieka stāvokli un visas cietušajam Kriminālprocesa kodeksā noteiktās tiesības un pienākumus.

Cietušā kā procesa dalībnieka tiesības un pienākumi nav vienādi visās tiesvedības stadijās un Kriminālprocesa kodeksā nav noteikti vienuviet.

Pirmstiesas izmeklēšanā cietušajam ir šādas tiesības: pieteikt izmeklētājam, izziņvedim un tulkam noraidījumus (KPK 46. p. 1. d. un 136. p.); dot lietā liecības un paskaidrojumus (55. p. un 100. p. 3. d.); lietot dzimto valodu un izlietot tulka pakalpojumus (16. p.); iesniegt pierādījumus un pieteikt lūgumus (100. p. 3. d.); ar izziņveža vai izmeklētāja atļauju piedalīties atsevišķās izmeklēšanas darbībās (184. p. 3. d.); pieteikt civilprasību kā civilprasītājam, ja viņam ar noziegumu nodarīti materiāli zaudējumi (102. p. 1. d.); saņemt paziņojumu par lietas izbeigšanu, iepazīties ar attiecīgu lēmumu un to pārsūdzēt (9. p. un 212. p. 5. un 6. d.); iepazīties ar visiem lietas materiāliem no iepriekšējās izmeklēšanas pabeigšanas brīža un lūgt tās papildināšanu (202. p.); iesniegt sūdzības par izziņveža, izmeklētāja un prokurora darbībām (220. un 222. p.).

Cietušajam ir pienākums ierasties uz izziņveža vai izmeklētāja aicinājumu un dot patiesas liecības (KPK 162. p.). Cietušā pienākumi un atbildība šai ziņā ir tādi paši kā lieciniekam ar to starpību, ka neierašanās gadījumā bez dibinātiem iemesliem likums neparedz cietušā atvešanu piespiedu kārtā (54. p. 4. d.).

Cietušajam ir pienākums pakļauties arī visām citām izmeklēšanas darbībām, kā tas paredzēts likumā (KPK 164., 165., 182., 184. un 185. p.).

Iztiesāšanas stadijā cietušajam pieder aktīvā tiesas sēdes dalībnieka tiesības. Bez jau minētajām tās ir tiesības būt klāt tiesas sēdē, iesniegt pierādījumus, piedalīties pierādījumu izmeklēšanā un pieteikt lūgumus (KPK 243. p.). Taču atšķirībā no pārējiem ak-

tīvajiem tiesas sēdes dalībniekiem (apsūdzētāja, apsūdzētā, aizstāvja un citiem) pēc Latvijas Kriminālprocesa kodeksa cietušajam publiskās apsūdzības lietās nav dota tiesība piedalīties tiesu debatēs, kaut gan pārsūdzēt kriminālspriedumu kasācijas kārtībā viņš ir pilnvarots (322. p. 1. d.).

Cietušā situācija publiskās apsūdzības lietu tiesu debatēs savienoto republiku likumdošanā regulēta visai dažādi. Piemēram, Kazahijas Kriminālprocesa kodeksā cietušajam piešķirta tiesība piedalīties tiesu debatēs it visās krimināllietās neatkarīgi no tā, vai lietā piedalās prokurors vai sabiedriskais apsūdzētājs (27. p.). Lietuvas un Uzbekijas Kriminālprocesa kodeksā šāda tiesība cietušajam paredzēta tikai tad, ja lietā nepiedalās prokurors (attiecīgi KPK 60. p. 8. punkts, 35. un 36. p.), bet Ukrainas KPK 49. pantā noteikts, ka cietušais var piedalīties tiesu debatēs visās publiskās apsūdzībās, ja lietā neuzstājas prokurors vai sabiedriskais apsūdzētājs. Viegli nomanāms, ka ar šādu reglamentāciju cietušais publiskās apsūdzības lietās tiek nostādīts vai nu patstāvīga, vai subsidiāra apsūdzētāja stāvoklī blakus prokuroram vai sabiedriskajam apsūdzētājam. Var apšaubīt šādi veidotas apsūdzības lietderību. Grupu lietās un lietās ar vairākām nozieguma epizodēm, kur cietušo ir daudz un tie atsevišķās nozieguma epizodēs ir dažādi, cietušo daudzbalstīgā uzstāšanās tiesu debatēs var tikai kaitēt tiesvedības uzdevumu sekmīgai realizācijai. Bez tam var šaubīties, vai vispār ir pieņemama pati subsidiārās apsūdzības ideja, ja krimināllietās paredzēta valsts apsūdzības forma. Iznāk, ka tad, ja prokurors kaut kādu apstākļu dēļ nevar piedalīties tiesas sēdē (komandējums, slimība, neiespēja aizstāt viņu ar citu prokuratūras pārstāvi), viņu kā valsts apsūdzības uzturētāju automātiski aizstāj privāta persona, cietušais. Nemaz jau nerunājot par to, ka ar šādu struktūru valsts apsūdzība tiek nivelēta līdz personīgās apsūdzības līmenim, tā var izraisīt arī dažas nevēlamas parādības, kas ir pazīstamas no personīgās (privātās) apsūdzības lietu prakses, piemēram, tiesājamā darījumus ar cietušo aiz tiesas muguras, lai panāktu noteiktu viņa pozīciju tiesu debatēs. Cietušā izvīrzišana subsidiāra apsūdzētāja lomā publiskās apsūdzības lietās nav attaisnojama arī ar kriminālprocesa tālāku demokratizāciju, jo cietušais tiesvedībā nepavisam nav sabiedrības pārstāvis, viņš krimināllietā aizsargā savas personīgās intereses. Bet tās tiesas sēdē ir pietiekami nodrošinātas ar plašajām cietušā tiesībām piedalīties tiesas izmeklēšanā.

Latvijas Kriminālprocesa kodeksā, tāpat kā lielum lielajā vairumā citu savienoto republiku kodeksu, *cietušajam dota tiesība*

pedalities tiesu debatēs tikai personīgās apsūdzības lietās (100. p. 4. d.).

Pienākumi iztiesāšanas stadijā cietušajam ir tie paši, kas pirms tiesas izmeklēšanā, jo arī šai stadijā viņš ir ne vien aktīvs — ieinteresēts procesa dalībnieks, bet arī pierādījumu avots, liecināšanas subjekts. Viņam tiesas sēdē ir ne vien aktīvā tiesas sēdes dalībnieka tiesības, kas vienlīdzīgas ar apsūdzētāja, apsūdzētā, aizstāvja un citu tiesas sēdes dalībnieku tiesībām (243. p.), bet arī liecināšanas pienākums, un šai ziņā viņa procesuālais stāvoklis līdzīgs liecinieka stāvoklim: tiesa un tiesas sēdes dalībnieki viņu var pratināt.

Visā tiesvedības gaitā cietušais savas tiesības var īstenot kā personīgi, tā arī ar sava pārstāvja palīdzību (100. p. 3. d. un 104. p.). Ja lietā piedalās cietušā pārstāvis, tas neņem cietušajam iespēju arī pašam izlietot visas savas likumā noteiktās tiesības.

Visai atšķirīga no aprakstītās ir cietušā situācija personīgās apsūdzības lietās (KPK 111. p. 2. punkts).

Personīgās apsūdzības lietās, t. i., lietās par vieglu miesas bojājumu tišu nodarīšanu (KK 109. p.), vieglu miesas bojājumu nodarīšanu aiz neuzmanības (KK 110. p. 2. d.), tišu sišanu un piekaušanu (KK 111. p. 1. d.), neslavas celšanu (KK 127. p. 1. d.) un goda aizskaršanu (KK 128. p. 1. d.), cietušais ir apsūdzētājs. Tikai uz viņa sūdzības pamata var ierosināt krimināllietu, un visā lietas gaitā pats cietušais arī uztur apsūdzību. Viņam ir tiesība kā uzturēt apsūdzību, tā arī no tās atteikties un izlīgt ar apsūdzēto un tādā kārtā panākt krimināllietas izbeigšanu (KPK 265. p. 1. un 3. d.).¹ Citiem vārdiem, cietušajam personīgās apsūdzības lietās ir tās pašas dispozitīvās tiesības, kas pieder prasītājam civilī lietā. Ja noziegumu izdarījušas vairākas personas, cietušais var celt

¹ Apsūdzības uzturēšanas tiesības, kā arī izlīguma tiesības cietušajam nav, ja tiesa, tiesnesis vai prokurors, lai aizsargātu valsts vai sabiedriskās intereses vai atsevišķu pilsoņu tiesības, personīgās apsūdzības lietā nosaka izziņu vai iepriekšējo izmeklēšanu. Šādā gadījumā lieta tiek izmeklēta un iztiesāta publiskās apsūdzības lietu kārtībā (KPK 111. p. 4. punkts). Līdzīgs stāvoklis rodas arī tad, kad pirmstiesas izmeklēšana minēto apstākļu dēļ nav noteikta, bet personīgās apsūdzības lietu likumā paredzētos apstākļos prokurors ierosinājis bez cietušā sūdzības vai iestāties jau ierosinātā lietā (KPK 111. p. 3. punkts).

Tikai pēc Lietuvas KPK (60. un 126. p.), Ukrainas KPK (49. p.) un Uzbekijas KPK (35. p.) cietušais arī šādos apstākļos pilnīgi saglabā personīgās apsūdzības tiesības tais gadījumos, kad prokurors tiesas sēdē nav ieradies. Bet, ja prokurors iestāties lietā, ko jau ierosinājis tiesnesis, tad apsūdzības uzturēšanas tiesības cietušajam nav paredzētas tikai Baltkrievijas Kriminālprocesa kodeksā (54. p.).

sūdzību pret jebkuru no tām atsevišķi vai visām kopā, viņš var izlikt ar vienu apsūdzēto vai savu sūdzību pret to atsaukt, bet uzturēt apsūdzību pret citiem. Personīgās apsūdzības lietās, tāpat kā civillietās, nav pirmstiesas izmeklēšanas, lieta tiek ierosināta tieši tiesā; cietušais, tāpat kā prasītājs civillietā, piedalās ne vien visās tiesas izmeklēšanas norisēs, bet arī tiesu debatēs, kas ir viņa kā apsūdzētāja neatņemama tiesība. Vārdu sakot, procesuālā struktūra un cietušā situācija personīgās apsūdzības lietās ir līdzīga civillietas iztiesāšanas struktūrai un prasītāja situācijai civillietā. Kā vienā, tā otrā gadījumā noteicošais ir dispozitivitātes princips, kas dod iespēju cietušajam, tāpat kā prasītājam, likumības robežās disponēt par savām tiesībām. Tāpēc arī cietušā tiesai iesniegto sūdzību personīgās apsūdzības lietās var pielīdzināt kriminālai prasībai.

14. §. Civilprasītājs un civilprasība kriminālprocesā

Civilprasītājs un viņa pārstāvis

Arī civilprasītājs, tāpat kā cietušais, ir patstāvīgs procesuālās darbības subjekts. Viņam pieder visas aktīvā procesa dalībnieka tiesības. Pretēji cietušā jēdzienam civilprasītāja jēdziens Kriminālprocesa kodeksā tieši nav definēts.

Civilprasītājs krimināllietā ir fiziska vai juridiska persona, kam ar noziegumu ir tieši nodarīti materiāli zaudējumi un kas uz šā pamata atzīta par civilprasītāju ar izziņveža, izmeklētāja, prokurora, tiesneša vai tiesas lēmumu (KPK 101. p. 2. d., 102. p. 1. d., 140. p.).

Civilprasība krimināllietā ir prasība, ko civilprasītājs pieteicis pret apsūdzēto vai pret personu, kas materiāli atbildīga par apsūdzētā darbību (KPK 101. p. 1. d.).

Atšķirībā no cietušā par civilprasītāju var būt ne vien fiziska, bet arī juridiska persona, jo materiālus zaudējumus ar noziegumu var nodarīt arī iestādei, uzņēmumam, organizācijai. Priekšnoteikumi atzīšanai par procesuālās darbības subjektu — civilprasītāju ir līdzīgi jau aplūkotajiem priekšnoteikumiem atzīšanai par cietušo, taču ar tiem pilnīgi nesakrīt. Civilprasītāja tiesības un pienākumi arī atšķiras no cietušā tiesībām un pienākumiem, kaut to starpā ir nenoliedzama līdzība tāpēc, ka civilprasītājs — fiziskā persona reizē ir arī cietušais, kam nodarīts mantisks kaitējums.

Civilprasītājam kā procesa dalībniekam raksturīgas šādas

juridiskas pazīmes, kas ir priekšnoteikumi atzīšanai par civilprasītāju:

1) par civilprasītāju var atzīt personu, kam ar noziegumu ir nodarīti materiāli zaudējumi;

2) šai personai nodarītajiem materiālajiem zaudējumiem jābūt tiešā cēloniskā sakarā ar noziegumu;

3) par civilprasītāju var atzīt kā fizisku, tā juridisku personu, kurai ir procesuāla tiesībspēja un rīcībspēja;

4) par civilprasītāju var atzīt tādu fizisku vai juridisku personu, kas pieteikusi civilprasību.

Aplūkosim šos priekšnoteikumus atzīšanai par civilprasītāju krimināllietā katru atsevišķi, paturēdami vērā, ka, atzīstot kādu personu ar procesa virzītāja lēmumu par civilprasītāju, vēl nepavisam netiek atzīta pati civilprasība. To var izlemt tikai tiesa ar savu spriedumu. Atzīstot kādu personu ar izziņveža, izmeklētāja, prokurora, tiesneša vai tiesas lēmumu par civilprasītāju, tā tiek atzīta par procesa dalībnieku un iegūst iespēju izlietot visas civilprasītājam likumā paredzētās tiesības.

1. Par civilprasītāju var atzīt personu, kam ar noziegumu ir nodarīti materiāli zaudējumi.

Materiāli zaudējumi var rasties jebkura noziedzīga nodarījuma rezultātā.

Pret īpašumu vērsto noziegumu gadījumos par civilprasītāju var atzīt vai nu mantas īpašnieku, vai tās likumisko valdītāju, jo pēdējā tiesības civillikums aizsargā tāpat kā īpašnieka tiesības (LPSR CK 159. p.). Pret personu vērstajos noziegumos par civilprasītāju atzīstama tā persona, kurai ar noziegumu tieši nodarīti materiāli zaudējumi (peļņas zaudējums, ārstēšanās izdevumi u. tml.).

Ja noziegumā cietušais ir nogalināts, tad, kā jau iztirzāts atieksmē uz cietušo, par civilprasītājiem atzīstamas tās personas, kam cietušā nāves rezultātā tieši radušies materiāli zaudējumi. Pie tādām personām pieskaitāmas tās, kuru apgādnieks ir bijis nogalinātais, un arī pēc cietušā nāves piedzimušais viņa bērns, kuru viņam būtu bijis pienākums apgādāt (CK 479. p.). Ir pamats uzskatīt, ka personas, kas segušas nogalinātā apglabāšanas izdevumus, arī ietilpināmas to personu skaitā, kam tiesība pieteikt civilprasību krimināllietā (CK 483. p.).

Teorijā un praksē ir sarežģīts un pretrunīgi tiek risināts jautājums par to, kam *tiesība būt par civilprasītāju krimināllietā, ja pret mantu vērstajos noziegumos manta nozieguma izdarīšanas*

bridī atradusies nevis pie īpašnieka, bet pie cita likumīga valdītāja, piemēram, īrnieka, pārvaldītāja, glabātāja u. tml.

Teorijā šai jautājumā sastopami trejādi uzskati.

Pirmais — par civilprasītāju atzīstams tikai likumīgais valdītājs, jo īpašniekam mantisku kaitējumu nenodara tieši noziegums; materiāli zaudējumi viņam var rasties tikai tad, ja kontrahents neizpilda līguma saistības. Viņa interese pietiekami nodrošināta ar īres, pārvaldījuma, glabājuma vai citu līgumu. Īpašnieka materiālo zaudējumu tiešais cēlonis var būt līgumsaistības neizpildīšana, nevis noziegums, un tāpēc viņu nevar atzīt par civilprasītāju krimināllietā.¹

Otrais — par civilprasītāju var atzīt tikai mantas īpašnieku. Personai, kurām uz līguma attiecību pamata jāatlīdzina īpašniekam ar noziegumu nodarītais mantiskais kaitējums, nevar par civilprasītājiem atzīt, jo viņu zaudējumi rodas no līguma saistību pildīšanas, nevis tieši no nozieguma.²

Trešais — civilprasītāja tiesības ir kā īpašniekam, tā mantas likumīgajam valdītājam, jo kā vienam, tā otram materiāli zaudējumi tiek nodarīti tieši ar noziegumu.³

Kā redzams, uzskatu dažādība jautājumā par to, vai tiesība pieteikt civilprasību ir pašam mantas īpašniekam vai tās likumīgajam valdītājam, vai arī viņiem abiem, izriet no tā, kā tiek saaprasts ar noziegumu tieši nodarīto materiālo zaudējumu jēdziens.

2. Personai nodarītajiem materiālajiem zaudējumiem jābūt tiešā cēloniskā sakarā ar noziegumu.

Jāatzīst, ka ar noziegumu nodarīto materiālo zaudējumu *tiešuma* kritērijs, izolēti aplūkots, ir pārāk formāls un neatbilst mantiskās attiecības regulējošām civiltiesību normām. Var piekrist A. Mazalovam, ka šā jautājuma izlemšanā izšķirošais ir *cēloniskais sakars, kas pastāv starp noziegumu un kaitējumu, kā atli-dzināšanu prasa civilprasības pieteicējs.*⁴

Ja pārvaldījumā vai glabājumā, vai īrē nodotā manta ar noziedzīgu darbību tiek nolaupta vai iznīcināta, tad materiāli zaudējumi tiek nodarīti abām līgumslēdzējām pusēm: īpašniekam tāpēc,

¹ П. П. Гуреев. Гражданский иск в уголовном процессе. М., 1961, 27. lpp.

² М. А. Чельцов. Советский уголовный процесс. Госюриздат. М., 1962, 114. un 115. lpp.

³ А. Г. Мазалов. Гражданский иск в уголовном процессе. Изд. «Юридическая литература», М., 1967, 64.—70. lpp.

⁴ Турпат, 64. lpp.

ka viņš, nododams citas personas valdījumā savu mantu, patur savas īpašumtiesības uz to, bet likumīgajam valdītājam tāpēc, ka nevis līgums, bet tieši noziegums ir viņa zaudējumu cēlonis.

Kaut gan īpašnieka interesi arī tad, ja viņam piederošā un cita valdījumā nodotā manta tiek noziedzīgi bojāta vai iznīcināta, sargā noslēgtais līgums, taču līgumiskās saistības, kas šādiem gadījumiem pastāv, ne vienmēr sedz mantas reālo vērtību, kuras atgūšanā ieinteresēts īpašnieks. Pie tam valdītājs, kas nav izpildījis savas līgumsaistības, parasti atbild īpašniekam tikai savas vainas gadījumā (PSRS un savienoto republiku civilās likumdošanas pamatu 37. pants), pretējais līgumā speciāli jānorunā. Tātad īpašnieka likumiskā interese atgūt savas noziegumā zudušās vai bojātās mantas vērtību ne vienmēr ir nodrošināta ar līguma izpildījumu. Īpašnieks, kam liegta iespēja pašam pieteikt krimināllietā civilprasību un kas spiests gaidīt, kamēr viņa mantas valdītājs izpilda (vai neizpilda) savas līgumsaistības, var bez savas vainas zaudēt daļu viņam piederošās mantas vērtības.

Izšķirot jautājumu par to, kas cita valdījumā esošās mantas noziedzīgas iznīcināšanas, bojāšanas vai nolaupīšanas gadījumā ir tiesīgs pieteikt civilprasību krimināllietā, nevar lietot tikai abstrakto zaudējumu «tiešas» nodarīšanas kritēriju. Jāievēro, ka civiltiesiskās attiecības, kas pastāv starp kontrahentiem, īpašnieku un mantas valdītāju, nelikvidē īpašumtiesības uz mantu un tāpēc starp noziegumu pret mantu un tās īpašniekam draudošajiem zaudējumiem vienmēr ir tiešs cēlonisks sakars. Tāpēc nav pamata mantas īpašniekam liegt civilprasītāja tiesības krimināllietā. Mantas īpašnieks pats var izvēlēties savu interešu aizsargāšanas ceļu: vai nu pieteikt civilprasību krimināllietā, vai arī aprobežoties ar cietušā lomu tajā (ja viņš ir fiziska persona) un pēc tam, kad ir notecējuši līgumā paredzētie termiņi, civilprocesa kārtībā prasīt līgumā paredzēto izpildījumu, ja kontrahents līdz tam pats jau nav izmaksājis viņam līgumā neizpildījuma gadījumam paredzēto atlīdzību par nozagto vai nozieguma rezultātā iznīcināto vai bojāto mantu.

Par to, ka mantas likumīgajam valdītājam ar zādzību vai cita veida mantas izlaupišanu, vai ar mantas bojāšanu vai tās iznīcināšanu nodarītie materiālie zaudējumi ir tiešā cēloniskā sakarā ar attiecīgo noziegumu, nevar būt nekādu domstarpību.

Tātad jautājums par to, vai mantas īpašniekam vai tās likumīgajam valdītājam ir tiesība *pieteikt* civilprasību krimināllietā, jāreducē uz jautājumu, kurš no viņiem *jāatzīst* par civilprasītāju, jo tiesības nevar noliegt viņiem abiem. Vienas un tās pašas intereses un to pašu tiesību realizēšanai, vienu un to pašu ar noziegumu

nodarīto materiālo zaudējumu atlīdzināšanai krimināllietā nevar figurēt divi dažādi civilprasītāji. Tātad par civilprasītāju jāatzīst tikai viens no viņiem: mantas īpašnieks vai mantas likumīgais valdītājs tajā brīdī, kad noticis noziedzīgais nodarījums.

Ikdienas apstākļos mantas īpašnieks uzzina par noziegumu tikai tad, kad mantas valdītājs viņam to dara zināmu vai kad iestājas līguma izpildījuma termiņš. Lai mantas īpašnieku kā eventuālo civilprasītāju krimināllietā nenostādītu sliktākā situācijā kā mantas valdītāju, jāsecina, ka *izziņveža un izmeklētāja pienākums ir paziņot īpašniekam par krimināllietu un dot iespēju tam vispirms pieteikt civilprasību, ja viņš to vēlas* (KPK 140. p. 1. d.). Īpašumtiesību prioritāte salīdzinājumā ar valdījuma tiesībām ir nenoliedzama.¹ Īpašnieks, kurš krimināllietā atzīts par civilprasītāju, nevar tai pašā laikā civilprocesa kārtībā pieteikt civilprasību par līguma neizpildījumu. Šādu tiesību viņam nav arī tad, ja viņa civilprasība notiesājošā kriminālspriedumā ir apmierināta vai noraidīta (KPK 308. p. 1. d.). Mantas īpašnieks saglabā savas civilprasītāja tiesības pēc krimināllietas iztiesāšanas tikai tad, ja viņa prasību tiesa atstājusi bez izskatīšanas (308. p. 2. d.).

Tiesu prakse mūsu republikā jautājumā par mantas īpašnieka vai valdītāja atzišanu par civilprasītājiem krimināllietā skar galvenokārt satiksmes līdzekļu lietošanas un dažādu mantu nomas līguma attiecības. Kā vienā, tā otrā gadījumā vērojama tendence par civilprasītāju krimināllietā atzīt nevis mantas valdītāju, bet tās īpašnieku. Tikai atsevišķos, izņēmuma gadījumos par civilprasītājiem tiek atzīti kā mantas īpašnieks, kuram ar noziegumu nodarīts kaitējums, tā arī valdītājs, kura rokās manta likumiski atradusies nozieguma izdarīšanas brīdī.

Par juridiski pareizāku aiz jau minētajiem apsvērumiem jāatzīst

¹ A. Mazalovs, kas aplūkotos jautājumus ir sīki iztīrījis, liek priekšā šo jautājumu izšķirt uz citiem — uz procesuālās līdzdalības pamatiem. Viņš uzskata, ka atsevišķos gadījumos par civilprasītājiem krimināllietā var atzīt kā mantas īpašnieku, tā tās valdītāju. Piemēram, ja manta bijusi nodota dzelzceļa pārvadājumā vai uzglabāšanas kamerā, dzelzceļš bagāžas nolaupīšanas gadījumā atbild tikai uzrādītās bagāžas vērtības apmērā, bet, ja tā nav bijusi uzrādīta, tad tikai 50 kapeiku apmērā par katru bagāžas svara kilogramu («Устав железных дорог Союза ССР», С. П. СССР, 1964. № 5, ст. 36 и § 143 и 371 «Правил перевозки пассажиров и багажа по железным дорогам», утвержденных МПС СССР 17 марта 1955, М., 1960). Дzelzceļa pieteiktā civilprasība krimināllietā pēc apmēra var būt daudz mazāka nekā tā, kuru saskaņā ar bagāžas patieso vērtību piesaka mantas īpašnieks. Tas, pēc A. Mazalova domām, attaisno divu civilprasību pieļāvumu (A. Г. Мазалов. Гражданский иск в уголовном процессе. Изд. «Юридическая литература», М., 1967, 66., 67. un 94.—98. lpp.).

prakse, kas dod priekšroku mantas īpašnieka un nevis tās valditāja atzišanai par civilprasītāju krimināllietā.

3. *Par civilprasītāju var atzīt kā fizisku, tā juridisku personu, kurai ir procesuāla tiesībspēja un rīcībspēja.*

Fiziskas personas procesuāla tiesībspēja ir spēja būt par procesa dalībnieku, bet rīcībspēja tiek saprasta parastajā civiltiesiskajā nozīmē.

Par procesa dalībnieku var būt ikviena persona, kura atbilst Kriminālprocesa kodeksā paredzētajām pazīmēm un kurai ar procesa virzītāja lēmumu atļauts piedalīties konkrētajā krimināllietā. Persona, kam nav civiltiesiskas rīcībspējas, pati par aktīvo procesa dalībnieku nevar būt, jo viņa nevar veikt procesuālās darbības. Šādas personas vietā par procesa dalībnieku tiek atzīts viņas likumiskais pārstāvis — tēvs vai māte, adoptētājs, aizbildnis, aizgādnis vai tās iestādes, organizācijas vai personas pārstāvis, kuras aizbildnībā vai apgādībā atrodas persona, kuras īpašumam ar noziedzīgo darbību ir nodarīts materiāls kaitējums (KPK 105. p.). Tātad mazgadīgās vai aizgādībā nodotās personas vietā par civilprasītāju krimināllietā tiek atzīts viņas likumiskais pārstāvis, kas viņas vārdā pieteicis civilprasību.

Nepilngadīgais par civilprasītāju var būt tikai civillikumos viņam dotās daļējās rīcībspējas robežās. Vecumā no 15 līdz 18 gadiem nepilngadīgajam ir tiesība pašam rīkoties ar savu darba algu un stipendiju, realizēt autora un izgudrotāja tiesības uz saviem darbiem (CK 13. p.). Visos pārējos gadījumos viņa vārdā kā procesa dalībnieks — civilprasītājs krimināllietā darbojas viņa likumiskais pārstāvis.

Jāpatur vērā, ka no iestādēm un organizācijām par civilprasītāju var būt tikai tās iestādes, uzņēmumi un organizācijas, kam ir juridiskās personas tiesības (CK 23. p.). Juridiskās personas vietā un viņas vārdā krimināllietā kā procesa dalībnieks darbojas viņas pārstāvis (CK 63. p., KPK 104. p.).

4. *Par civilprasītāju var atzīt tādu fizisku vai juridisku personu, kas pieteikusi civilprasību.*

Ja personas griba atlīdzināt viņai ar noziegumu nodarīto materiālo kaitējumu kriminālprocesa kārtībā nav izteikta, t. i., ja prasība nav pieteikta, personu nevar atzīt par civilprasītāju.

Ja lietā redzams, ka ar noziegumu nodarīti materiāli zaudējumi pilsonim, iestādei, uzņēmumam vai organizācijai, tad izziņvedim vai izmeklētājam ir pienākums izskaidrot tiem vai to pārstāvjiem tiesību pieteikt civilprasību (KPK 140. p.), bet, kamēr

šāda prasība tādā vai citādā veidā nav pieteikta, procesa virzītājs nevar pieņemt lēmumu atzīšanai par civilprasītāju.

Atzīšanai par civilprasītāju prasības pieteikums vien nav pietiekams. Lai atzītu par civilprasītāju, ir nepieciešams visu šeit izklāstīto priekšnoteikumu kopums.

Kad un kam civilprasītājs savu prasību krimināllietā var pieteikt, tas ir noteikts likumā. *Civilprasību var pieteikt jebkurā tiesvedības stadijā, bet ne vēlāk kā līdz tiesas izmeklēšanas uzsākšanai lietā* (KPK 101. p.). Persona, kurai ar noziegumu nodarīts mantisks kaitējums, var pieteikt civilprasību pat krimināllietas ierosināšanas stadijā. Šādā gadījumā par prasības pieteikumu jāuzskata fiziskās vai juridiskās personas ziņojumā par notikušo noziegumu izteiktā vēlēšanās panākt zaudētā atlīdzinājumu. Atšķirībā no civilprocesa, kur prasītājam sava prasība jānoformē saskaņā ar likumu (jāuzrāda atbildētājs un prasības summa), kriminālprocess neizvirza šādus priekšnoteikumus, lai personu varētu atzīt par procesa dalībnieku — civilprasītāju. Formālu prasības pieteikumu, ja tas ir vajadzīgs, civilprasītājs krimināllietā var iesniegt arī vēlāk.

Civilprasītāja tiesības daļēji ir šaurākas un daļēji plašākas nekā cietušā tiesības publiskās apsūdzības lietās. Taču, ja prasītājs ir fiziska persona, šīs tiesības pamatvilcienos sakrīt.

Civilprasītājs, tāpat kā cietušais, pieder pie ieinteresētajiem, aktīvajiem procesa dalībniekiem, kurus iztiesāšanas stadijā dēvē par tiesas sēdes dalībniekiem (KPK 243. p.). Civilprasītājam pirms tiesas izmeklēšanas stadijā ir visas tās pašas tiesības, kas cietušajam, izņemot tiesību dot liecības un paskaidrojumus (KPK 102. p. 2. d.). Liecināt var tikai fiziska persona. Bet, ja civilprasītājs ir fiziska persona, tad viņš tiek atzīts arī par cietušo. Tātad praktiski liecības dod tā pati persona, tikai citā procesuālajā statusā.

Bez tām tiesībām, kas pieder cietušajam, pirmstiesas izmeklēšanā civilprasītājam ir vēl tiesība lūgt izziņas iestādi, izmeklētāju, prokuroru gādāt par pieteiktās civilprasības nodrošināšanu (KPK 102. p. 2. d., 142. p. 2. d.).

Atšķirībā no cietušā civilprasītājs netiek iesaistīts izmeklēšanas darbībā, un viņam šai ziņā nav pienākumu.

Iztiesāšanas stadijā publiskās apsūdzības lietās civilprasītājs ietilpst aktīvo tiesas sēdes dalībnieku skaitā, un tam ir vienlīdzīgas tiesības ar citiem dalībniekiem iesniegt pierādījumus, piedalīties pierādījumu izmeklēšanā un pieteikt lūgumus (KPK 243. p.). Viņa tiesības šai stadijā atšķiras no cietušā tiesībām un pienākumiem ar to, ka civilprasītāju nevar pratināt. Citiem vārdiem, viņš nevar

dot liecības, t. i., nevar pats būt par pierādījumu avotu. Taču paskaidrojums viņš var sniegt kā jebkurš cits procesa dalībnieks.

Civilprasītājam, tāpat kā cietušajam, ir tiesība aktīvi piedalīties tiesas izmeklēšanā, bet atšķirībā no cietušā viņam pašam vai viņa pārstāvim ir tiesība piedalīties arī tiesu debatēs (294. p. 1. d.), lai iztīrātu savas prasības pamatu un apmēra pierādījumus. Tā kā civilprasības pamati krimināllietā ir tiesājamā vaina un mantiskais kaitējums, kas ir cēloniskā sakarā ar noziegumu, tad visus šos apstākļus civilprasītājs var iztīrāt tiesu debatēs. Civilprasītājs nav apsūdzētājs, viņš tiesu debatēs nevar skart jautājumus par tiesājamā vainas pakāpi un par soda mēru. Nozieguma kvalifikācijas jautājumus viņš var skart tikai tiktāl, cik tāda vai citāda kvalifikācija var ietekmēt civilprasības izlemšanu.¹

Civilprasītāja kasācijas pārsūdzības tiesības ir šaurākas nekā cietušajam: viņš var pārsūdzēt kriminālspriedumu tikai tai daļā, kas attiecas uz civilprasību (KPK 322. p. 3. d.).

Ja civilprasītājs tiesas sēdē neierodas un nav lūdzis izskatīt prasību viņa prombūtnē, tad, ja viņš ir fiziska persona, tiesa civilprasību atstāj bez izskatīšanas, ar ko tiek saglabāta viņa tiesība pieteikt civilprasību civilprocesa kārtībā (KPK 253. p. 1. un 2. d.). Turpretim, ja civilprasītājs ir iestāde, uzņēmums vai organizācija, tad tiesa civilprasību izskata neatkarīgi no civilprasītāja vai viņa pārstāvja ierašanās tiesas sēdē (253. p. 3. d.).²

Ja civilprasītājs tiesas sēdē nav ieradies, tad civilprasības uzturēšanu var uzņemt arī prokurors, kas uztur apsūdzību krimināllietā, ja to prasa valsts vai sabiedrisko interešu vai pilsoņu tiesību aizsardzība (KPK 248. p. 4. d.). Kā zināms, prokuroram šādos

---

¹ Sal. A. G. Мазалов. Гражданский иск в уголовном процессе. Изд. «Юридическая литература», М., 1967, 142.—144. lpp.

Civilprasītāja tiesību iztīrāt tiesu debatēs nozieguma kvalifikācijas jautājumus neatzīst I. Perlovs (skat. И. Д. Перлов. Судебные прения и последнее слово подсудимого в советском уголовном процессе. М., 1957, 177. lpp.).

² Šādus noteikumus satur arī citu savienoto republiku kriminālprocesa kodeksi, izņemot Igaunijas, Baltkrievijas un Tadžikijas PSR kodeksus.

Igaunijas KPK 213. pantā ir noteikts, ka civilprasītāja neierašanās nav par šķērslī civilprasības izskatīšanai tiesas sēdē arī tad, ja prasītājs ir fiziska persona. Tiesa atstāj civilprasību bez izskatīšanas tikai tai gadījumā, ja tās izskatīšana kopā ar krimināllietu civilprasītāja prombūtnē nav iespējama.

Turpretim Baltkrievijas KPK 252. pantā un Tadžikijas KPK 254. pantā nav paredzēts tiesas pienākums izskatīt civilprasību civilprasītāja prombūtnē, vienalga, vai neieradušies civilprasītāji ir fiziskas vai juridiskas personas un viņu pārstāvji, bet tiesai dota tiesība izskatīt civilprasību neatkarīgi no prasītāja ierašanās, ja tiesa to atzīst par nepieciešamu.

gadījumos ir tiesība arī pašam pieteikt civilprasību, ja persona, kam ar noziegumu nodarīts mantisks kaitējums, to nav izdarījusi (248. p. 4. d.).

Civilprasītāja pārstāvim ir visas viņa pārstāvamā tiesības. Tomēr pārstāvja līdzdarbība tiesvedībā pašu civilprasītāju nepadara par beztiesisku subjektu. Neatkarīgi no pārstāvja piedalīšanās lietā civilprasītājs arī pats var īstenot savas procesuālās tiesības. Tās viņam nezūd tāpēc, ka lietā ir klāt viņa pārstāvis. Taču jāpatur vērā vispārīgais noteikums, ka pārstāvja likumiskās darbības saista pārstāvamo.

Civilprasītāja pārstāvis iegūst procesa dalībnieka tiesības tikai pēc tam, kad procesa virzītājs, pārbaudījis viņa pilnvaras, ir pieņēmis lēmumu, ar kuru pārstāvim atļauts piedalīties lietā.

Civilprasība krimināllietā

Civilprasība krimināllietā ir prasība, ko fiziska vai juridiska persona, kam ar noziegumu nodarīti mantiski zaudējumi, pieteic krimināllietā pret personu, kas noziegumu izdarījusi, vai pret personu, kas atbildīga par nozieguma izdarītāja darbību, lai panāktu šo zaudējumu atlīdzinājumu (KPK 101. p. 1. d.).

Krimināllietā pieteiktajā civilprasībā prasītājs griežas pie tiesas pēc savu ar noziegumu pārkāpto mantisko tiesību aizsardzības un prasa piespriest viņam no atbildētāja atlīdzinājumu ar noziegumu nodarīto zaudējumu apmērā. Tātad civilprasība krimināllietā pēc civilprocesā pazīstamā prasību iedalījuma pieder pie prasībām par piespriešanu, nevis pie prasībām par tiesību atzīšanu.¹

Krimināllietā pieteiktā civilprasība iekļaujas kriminālprocesā, t. i., tās pierādīšana notiek pēc kriminālprocesa noteikumiem, un to izskata un izlemj kopā ar krimināllietu (KPK 101. p. 5. d. un 102. p. 1. d.).

Var rasties jautājums, kāpēc iespējama šāda dažādu procesu savienošana, t. i., kāpēc likums pieļauj pieteikt civilprasību krimināllietā un nosaka tās izskatīšanu nevis pēc civilprocesa, bet pēc kriminālprocesa noteikumiem. Lai uz šo jautājumu atbildētu, jānoskaidro civilprasības iezīmes.

Ikvienai civilprasībai ir nepieciešami šādi elementi: prasības priekšmets, prasības pamats un prasības saturs.² *Prasības*

¹ Советский гражданский процесс, под ред. проф. М. А. Гурвича. М., 1964, 159.—167. lpp.

² Turpat, 118. lpp.

priekšmets ir prasītāja materiāltiesiskā pretenzija, ar ko viņš vēršas pret atbildētāju. *Prasības pamats* ir tie juridiskie fakti, no kuriem izriet tiesiskās attiecības starp prasītāju un atbildētāju jeb, citiem vārdiem, no kuriem prasītājs secina savas pretenzijas. *Prasības saturs* ir prasījums, ar ko prasītājs griežas pie tiesas.

Pievēršoties civilprasībai, kas figurē *krimināllietā*, ir redzams, ka visos gadījumos *tās priekšmets, pamats un saturs ir cieši saistīts ar noziedzīgo nodarījumu*. Krimināllietā piesakāmas civilprasības materiāltiesiskā pretenzija vienmēr attiecas uz tādu zaudējumu atlīdzināšanu, kuri nodarīti ar noziegumu. Prasības pamats, kas rada tiesiskās attiecības starp prasītāju un atbildētāju, krimināllietā var būt tikai noziegums. Un arī tiesai adresētais lūgums ir piespriest no atbildētāja tādu zaudējumu atlīdzinājumu, kuri nodarīti ar noziegumu. Tātad aplūkojamās civilprasības sakars ar noziedzīgo nodarījumu ir tik ciešs, ka bez krimināllietas izšķiršanas jeb, citiem vārdiem, bez nozieguma un pie kriminālatbildības sauktās personas vainas pierādīšanas šādas civilprasības izlemšana nemaz nav iespējama. Pie tam nozieguma un tā seku (materiālo zaudējumu), kā arī nodarītāja vainas pierādīšana reizē ir arī attiecīgās civilprasības priekšmeta un pamata pierādījums. Šis tad arī ir viens no vispirmajiem juridiskajiem iemesliem, kāpēc likums pieļauj tā saucamo savienoto procesu, t. i., civilprasības pieteikšanu, izskatīšanu un izlemšanu kriminālprocesa kārtībā.¹

Otrs bieži vien tikpat svarīgs juridisks iemesls savienotā procesa pieļāvumam ir tas, ka daudzās krimināllietās ar noziegumu nodarīto mantisko zaudējumu noteikšana ir nepieciešama jau pati par sevi, jo var ietekmēt gan noziedzīgā nodarījuma kvalifikāciju (izlaupīšanas lietās), gan paša nozieguma sastāva konstatēšanu.

Par labu civilprasības pieļāvumam krimināllietā runā arī vesela virkne šādu lietderības apsvērumu. Ja civilprasību izskata un izlemj krimināllietā, atkrit vajadzība pēc divreizējas iztiesāšanas procedūras, kas notiktu, ja prasību pieteiktu civilprocesa kārtībā pēc krimināllietas izspriešanas. Tiesvedības un tās izdevumu nasta tiek atvieglota ne vien tiesu iestādēm, bet arī pilsoņiem: prasītājam, atbildētājam, lieciniekiem, ekspertiem un citiem procesa dalībniekiem nav jākavē darba laiks divreiz. Visai tiek atvieglots cietušā (civilprasītāja) stāvoklis: civilprasība krimināllietā ir atbrīvota no nodevas (KPK 101. p. 4. d.); viņa pierādīšanas uzde-

¹ Jēdziens «savienotais process» apzīmē civilprasības pieļāvumu krimināllietā, bet nevis civilprocesa noteikumu izlietošanu kriminālprocesā. Civilprasības pierādīšana, kā jau teikts, var notikt tikai pēc kriminālprocesa noteikumiem.

vumu lielā mērā atvieglo ne tikvien prokurors, kas krimināllietā uz- tur valsts apsūdzību, bet arī izziņvedis un izmeklētājs, ja civil- prasība ir pieteikta pirmstiesas izmeklēšanas stadijā; beidzot, ci- vilprasības pieļāvums krimināllietā dod cietušajam (civilprasitā- jam) iespēju ātrāk panākt ar noziegumu pārkāpto mantisko tiesību atjaunošanu un zaudējumu atlīdzinājumu. Ja civilprasība krimi- nāllietā nebūtu pieļauta, tad persona, kuras mantiskās tiesības ar noziegumu ir pārkāptas, nodarot viņai zaudējumus, būtu spiesta gaidīt krimināllietas pabeigšanu, lai, pamatojoties uz krimināl- spriedumu, pieteiktu prasību civilprocesa kārtībā. Ar civilprasības pieļāvumu krimināllietā persona, kurai kaitējums nodarīts ne vien ar prettiesisku darbību, bet ar noziegumu, ātrāk un atvieglotā kār- tībā saņem gandarījumu.

Viens no civilprasības elementiem — tās pamats — jāaplūko sīkāk.

Kā jau teikts, *prasības pamats ir tie juridiskie fakti, no kuriem prasītājs secina savas pretenzijas pret atbildētāju*. Jānoskaidro šo juridisko faktu apjoms un saturs tādās civilprasībās, kas tiek pie- teiktas krimināllietās.

*Juridiskie fakti, no kuriem izriet civiltiesiskās attiecības starp prasītāju un atbildētāju krimināllietā*¹, t. i., tie fakti, no kuriem civilprasītājs krimināllietā secina savas pretenzijas pret atbildē- tāju, ir šādi: 1) *nozieguma notikums*; 2) *apsūdzētā vaina šai no- ziegumā*; 3) *prasītājam nodarītie zaudējumi*; 4) *cēloniskais sakars starp noziedzīgo nodarījumu un prasītāja zaudējumiem*.²

Iepazīsimies ar šo juridisko faktu saturu, ciktāl tam var būt nozīme kā civilprasības pamatojumam.

Nozieguma notikuma pierādīšana ir vispirmais priekšnoteikums civilprasības pieļāvumam krimināllietā. Ja prasītājam nodarītais kaitējums izriet no prettiesiskas darbības, kas nav noziedzīga, tad civilprasībai krimināllietā nav vietas. Lai civilprasība krimināllietā būtu pieļaujama, nav vajadzīgs, lai noziegums būtu jau pierādīts

¹ Ērtības labad šeit par atbildētāju sauksim arī pašu apsūdzēto (tiesājamo), kāds viņš ir no civilprocesuālā viedokļa, paturot vērā, ka civilatbildētājs krimi- nālprocesā ir atsevišķs tiesvedības subjekts, persona, kas civiltiesiski ir atbildīga par apsūdzētā nodarītajiem zaudējumiem.

² Nevar piekrist A. Mazalovam, kurš apsūdzētā vainu neietilpina civilprasību pamatotajos juridiskajos faktos (skat. A. Г. Мазалов. Гражданский иск в уго- ловном процессе. Изд. «Юридическая литература», М., 1967, 30. lpp.).

visā tā sastāvā. Saskaņā ar likumu civilprasību var pieteikt kā krimināllietu izmeklēšanas un iztiesāšanas stadijā (līdz tiesas izmeklēšanas sākumam), tā arī lietas ierosināšanas stadijā (KPK 101. p. 2. d.). Tātad, lai pieļautu civilprasību krimināllietā, ir vajadzīgas tikai nozieguma pazīmes, kas ir pietiekamas lietas ierosināšanai, un lēmums par tās ierosināšanu. Ja pirmstiesas izmeklēšanas gaitā vai lietas izskatīšanā tiesā tiek pierādīts, ka par noziedzīgu uzskatītais fakts vispār nav noticis vai notikums nav noziedzīgs un tāpēc lieta vai nu izbeidzama, vai tajā taisāms attaisnojošs spriedums (KPK 5. p. 1. d. 1. un 2. punkts, 208. p. 2. d., 236. p., 304. p. 3. d.), civilprasība krimināllietā vai nu paliek bez tālākas virzības, ja lietu izbeidz, vai arī tiek noraidīta vai atstāta bez izskatīšanas, taisot kriminālspriedumu (307. p. 3. d.).

Apsūdzētā vaina kā civilprasības pamatam krimināllietā nepieciešamais juridiskais fakts jāsaprot nevis noteiktā vainas formā kā nodoms vai neuzmanība, bet kā apsūdzētā vainas pierādīšana jebkurā tās formā. Bez vainas nav kriminālatbildības un tātad nav arī pamata civilprasībai krimināllietā. Taču atšķirībā no nozieguma notikuma, kas ir civilprasības pamats tās pieteikuma brīdī, vainas pierādīšana ir viens no civilprasības pamatotajiem juridiskajiem faktiem tās izšķiršanas brīdī.

Lai pieteiktu civilprasību krimināllietā, atšķirībā no prasības civillietā nav jāuzrāda noteikts atbildētājs, jo tas kā nozieguma izdarītājs nule jānoskaidro. Pats par sevi saprotams, ka prasītājs nevar norādīt atbildētāju — apsūdzēto, iekams apsūdzība nav celta. Vaina kā prasības nepieciešamais pamats tātad izvirzās tikai tad, ja civilprasību tiesā izšķir reizē ar kriminālspriedumu.

Civilprasības pieļāvuma un tās apmierināšanas krimināltiesiskie priekšnoteikumi ir noziegums un vaina. Ja civilprasību krimināllietā pieļaut var jau tad, kad atklātas nozieguma pazīmes, tad apmierināt to var tikai tad, kad apsūdzētā krimināltiesiskā vaina ir pierādīta un tiesa taisa notiesājošu kriminālspriedumu.¹ Pie tam nav svarīgi, vai tas ir notiesājošs spriedums ar soda piespriešanu vai bez tā vai arī no soda atbrīvojošs vai nosacīti notiesājošs kriminālspriedums (KPK 304. p. 2. d.).

¹ No šā noteikuma iespējams tikai viens izņēmums. Tiesa var izšķirt civilprasību arī ar lēmumu par medicīniska rakstura piespiedu līdzekļu pielietošanu personai, kas saslimusi ar gara slimību pēc nozieguma izdarīšanas, jo arī šajā gadījumā visi civilprasības pamatu veidojošie juridiskie fakti var būt pierādīti (skat. 15. §. Civillatbildētājs).

*Mantiskie zaudējumi*¹ ir trešais juridiskais fakts, kas ietilpst krimināllietā pieteiktās civilprasības pamatā. Kā jau teikts, šāda prasība pieder pie civilprocesā pazīstamā piespriešanas prasību tipa. Tās priekšmets kā prasītāja materiāltiesiskā pretenzija pret atbildētāju principiāli vienmēr ir viens un tas pats: ar noziegumu nodarīto zaudējumu atlīdzināšana. Tātad nozieguma rezultātā prasītājam radušies zaudējumi, kuru atlīdzinājumu viņš prasa, jāuzrāda noteiktā summā, pietiekami pamatojot tās reālos komponentus. Šai ziņā aplūkojamās prasības saturs ir tāds pats kā civilprocesā (CPK 130. p. 2. d. 4. punkts).

Civilprasītājs krimināllietā var prasīt tikai viņam nodarīto mantisko materiālo zaudējumu atlīdzinājumu. Šā jēdziena saturā neietilpst ar noziegumu nodarītais fiziskais vai morālais kaitējums, jo pēc mūsu morālajiem un tiesiskajiem priekšstatiem tas nav izsakāms mantiskā ekvivalentā. Ar noziegumu nodarītais fiziskais vai morālais kaitējums izraisa tikai kriminālo, bet ne mantisko atbildību; tas var būt pamats atzišanai par cietušo krimināllietā, bet ne par civilprasītāju.

Ar noziegumu nodarīto *mantisko zaudējumu apjomā ietilpst:*

a) visi tie reālie izdevumi, kas cietušajam radušies noziedzīgā nodarījuma rezultātā; b) nākamie izdevumi, kas ir neizbēgami sakarā ar cietušā mantai vai viņa veselībai ar noziegumu nodarīto kaitējumu (piemēram, izdevumi sakarā ar vēl priekšā stāvošo fiziski cietušā ārstēšanu, apkopšanu, protezēšanu u. tml.).²

Jautājumā par iespējamā labuma, ko cietušais zaudējis nozieguma rezultātā, ietilpināšanu mantiskajos zaudējumos, kuru atlīdzināšanu prasa civilprasītājs krimināllietā, teorijā domas dalās.

¹ Pfocešuālajā likumā, apzīmējot nozieguma materiālās sekas, nav ievērota konsekvence. Kriminālprocesa pamatos cietušais raksturots starp citu kā persona, kam ar noziegumu nodarīts mantisks kaitējums (24. p. 1. d.), bet civilprasītājs — kā persona, kam nodarīti materiāli zaudējumi (25. p. 1. d.). Ietilpinot šos Pamatu tekstus Latvijas PSR Kriminālprocesa kodeksā, saglabāta arī terminoloģija (KPK 100. p. 1. d. un 102. p. 1. d.). Abos gadījumos ir domāts viens un tas pats juridiskais saturs. Pareizai juridiskai izpratnei tuvāks ir *mantisko zaudējumu* jēdziens. Nozieguma materiālās sekas kā nemateriālo seku pretstats pārsniedz civiltiesiskos mantiskos zaudējumus, kuru atlīdzinājumu var prasīt civilprasītājs. Piemēram, nozieguma materiālajās sekās ietilpst arī miesas bojājumi un cietušā nāve. Civilprasītājs var prasīt nevis šo seku, bet sakarā ar tām radušos mantisko zaudējumu atlīdzinājumu. Mantiskie zaudējumi ir tie materiālie zaudējumi, kurus var izteikt naudā.

² Skat. LPSR Civilt kodeksa 465. p. 1. daļu un 478. pantu. Skat. arī PSRS Augstākās Tiesas Plēnuma 1963. g. 23. oktobra lēmumu Nr. 16 (Сборник постановлений Пленума Верховного Суда СССР, 1924—1963. Изд. «Известия Советов депутатов трудящихся СССР», М., 1964, 445.—459. лр.).

Daži uzskata, ka arī ienākumi, ko cietušais būtu guvis, ja noziegums nebūtu noticis, kā iespējama, bet zaudētais labums ietilpināmi mantiskajos zaudējumos¹, citi turpretim to noliedz². Praksē līdz šim nav vērojama nozieguma rezultātā zaudētā iespējamā labuma ietilpināšana mantiskajos zaudējumos, ko civilprasītājam piespriež tiesa krimināllietā.

Cēloniskais sakars starp noziegumu un prasītāja mantiskajiem zaudējumiem arī ir viens no nepieciešamajiem civilprasību pamatošajiem juridiskajiem faktiem. Civilprasībā nevar ietilpināt jebkurus mantiskus zaudējumus, kas radušies prasītājam sakarā ar noziegumu, bet tikai tādus, kas ar noziegumu ir cēloniskā sakarā.

Sis jautājums ir jau aplūkots, iztirzājot cietušā kā kriminālprocesa dalībnieka jēdzienu. Orientējoties šai jautājumā praktiski, jāvadās no PSRS Augstākās Tiesas plēnuma 1954. g. 28. maija lēmuma Nr. 6 «Par tiesu praksi ar noziegumu nodarītā materiālā kaitējuma atlīdzināšanā»³.

Kā jau minēts, *civilprasību krimināllietā var pieteikt* krimināllietas ierosināšanas, pirmstiesas izmeklēšanas, tiesai nodošanas un iztiesāšanas stadijās, bet ne vēlāk kā līdz tiesas izmeklēšanas sākumam; ja tiesa uzsāktu iztiesāšanu atlikusī, tad līdz tiesas izmeklēšanas sākumam nākamajā sēdē (KPK 101. p. 2. un 3. d.). Sis civilprasības pieteikuma prekluzīvais termiņš izskaidrojams ar to, ka iztiesāšanas stadijā, jau sākot tiesas izmeklēšanu, tiesai jāzina, kādā apjomā jāizmeklē nozieguma materiālās sekas un ar to nodarītie mantiskie zaudējumi. Ja civilprasības lietā nav, tad šo apjomu nosaka noziedzīgā nodarījuma pareizas kvalifikācijas un nodarījuma sabiedriskās bīstamības pakāpes resp. tiesājamā kriminālbildības apjoma noteikšana. Ja civilprasība lietā ir, tad ne tikvien precīzi jānoskaidro un jānosaka ar noziegumu nodarīto mantisko zaudējumu apmērs, bet tiesas sēdē jāpārbauda visi civilprasības pamatā ietilpstošie juridiskie fakti. Tātad civilprasība ietekmē tiesas izmeklēšanas virzienu, raksturu un apjomu, par ko tiesai jābūt skaidrībā jau tiesas izmeklēšanas sākumā.

Civilprasības pieteikuma *procesuālās sekas* jebkurā tiesvedības stadijā ir šādas: procesa virzītājam vai nu jāpieņem lēmums atzīšanai par civilprasītāju, tādējādi piešķirot prasītājam visas likumā noteiktās procesa dalībnieka tiesības (KPK 140. p.), vai arī

¹ Skat. E. A. Флейшиц. Обязательства из причинения вреда и из неосновательного обогащения. М., 1951, 178. lpp.

² П. П. Гуреев. Гражданский иск в уголовном процессе. М., 1961, 15. lpp.

³ Сборник постановлений Пленума Верховного Суда СССР, 1924—1963. М., 1964, 347.—355. lpp.

jāpieņem lēmums par atteikumu atzīt par civilprasītāju (140. p. 2. d.), ko pieteicējs var pārsūdzēt parastajā kārtībā (220. un 324. p.); bez tam procesa virzītājam jāgādā par civilprasības nodrošinājumu, ja tas nav izdarīts iepriekšēja nodrošinājuma kārtībā (142. p. 2. d., 227. p. 1. d. 3. punkts, 309. p.).

15. §. Civiltbildētājs

Civiltbildētājs krimināllietā ir fiziska vai juridiska persona, kas pēc likuma ir materiāli atbildīga par zaudējumiem, kuri nodarīti ar apsūdzētā noziedzīgo darbību (KPK 103. p. 1. d.).

No fiziskām personām civiltbildētāji var būt nepilngadīgā apsūdzētā vecāki, adoptētāji, aizbildņi un aizgādņi (KPK 103. p. 1. d. un CK 472. un 473. p.). Civiltbildētājs var būt arī fiziska persona kā paaugstinātas bīstamības avota valdītājs, ja zaudējumu (kaitējumu) cēlonis ir šis avots (CK 469. p.).

Juridiska persona par civiltbildētāju var būt šādos gadījumos: organizācija, ja zaudējums (kaitējums) nodarīts tās dalībnieku vainas dēļ, tiem izpildot savus darba (dienesta) pienākumus (CK 466. p.); mācību, audzināšanas un ārstniecības iestādes, ja nepilngadīgie nodarījuši zaudējumus (kaitējumu) tai laikā, kad viņi atradušies šo iestāžu uzraudzībā (CK 472. p.); valsts iestādes, ja zaudējumus (kaitējumu) nodarījušas šo iestāžu amatpersonas ar nepareizu dienesta darbību administratīvās pārvaldes laukā (CK 467. p.); juridiska persona kā paaugstinātas bīstamības avota valdītājs, ja kaitējuma cēlonis bijis šis avots (CK 469. p.).

Galējās nepieciešamības stāvoklī nodarītais kaitējums pēc Civiltkodeksa jāatlīdzina personai, kas to nodarījusi (CK 471. p.).¹

Visos šajos gadījumos civiltbildētājs pieaicināms tāpēc, ka viņa materiālā atbildība par mantisko kaitējumu, ko ar savu noziegumu nodarījis apsūdzētais, iestājas uz likuma pamata. Turpretim, ja

¹ Sai jautājumā nav saskaņas starp civillikuma un krimināllikuma noteikumiem. Kriminālkodekss izslēdz galējās nepieciešamības stāvoklī nodarītā prettiesiskumu (14. p.), bet pēc Civiltkodeksa normām šādā stāvoklī nodarītais kaitējums ir prettiesisks un atlīdzināms. Tātad tā atlīdzināšana var notikt tikai civilprocesa kārtībā.

Nav atlīdzināms kaitējums (mantisks zaudējums), kas nodarīts ar nepieciešamās aizstāvēšanās stāvoklī izdarītu darbību, ja nav pārkāptas nepieciešamās aizstāvēšanās robežas (CK 470. p.).

šādai atbildībai ir nevis likumisks, bet līgumisks pamats, norādītās personas par civilatbildētājiem krimināllietā nevar pieaicināt, jo tas būtu pretrunā ar kriminālprocesa noteikumiem (Kriminālprocesa pamatu 26. p. 1. d., KPK 103. p. 1. d.). Tāpēc jāatzīst, ka par civilatbildētāju krimināllietā nevar pieaicināt mantas īrētāju, ja šai mantai ar īrētāja mājnieku, kalpotāju vai strādnieku noziedzīgu darbību nodarīts kaitējums. Īrētājs par šādu kaitējumu mantas īpašniekam uz līgumsaistību pamata var būt atbildīgs tikai civilprocesa kārtībā. Tas pats sakāms par darbuzņēmēja atbildību par viņam uzticētās mantas izlaupišanu.¹

Civilatbildētājs ir pilntiesīgs procesa dalībnieks. Viņa *iesaistišanas kārtība krimināllietā* atšķiras no civilprasītāja kā procesa dalībnieka iesaistišanas ar to, ka tai nav vajadzīgs ieinteresētās personas gribas izteikums. Par civilprasītāju nevar atzīt, kamēr nav pieteikta prasība. Par civilatbildētāju persona kļūst un iemanto visas procesa aktīvā dalībnieka tiesības ar vienpusīgu procesa virzītāja, izziņas izdarītāja, izmeklētāja, prokurora, tiesneša vai tiesas aktu — lēmumu par tās pieaicināšanu par civilatbildētāju, kas šiem procesa virzītājiem jāpieņem uz savu iniciatīvu (KPK 141. p., 215. p., 227. p. 1. d. 4. punkts).

Civilatbildētāja pieaicināšanai sakarā ar krimināllietā pieteikto civilprasību ir divi procesuāli uzdevumi. Piešķirot civilatbildētājam visas procesa dalībnieka tiesības, ar viņa aktivitāti tiek sekmēta iespēja vispusīgāk un pilnīgāk noskaidrot noziedzīgi nodarītā mantiskā kaitējuma raksturu un apmēru un tāpat arī pareizāk noteikt nozieguma sabiedriskās bīstamības un tā izdarītāja atbildības pakāpi. Un, otrkārt, ar civilatbildētāja pieaicināšanu viņam tiek dota iespēja aizsargāt savas likumiskās mantiskās intereses kriminālprocesā. Abi šie apsvērumi atvieglo orientēšanos dažos strīdus jautājumos par civilatbildētāju krimināllietā. Aplūkosim šos jautājumus.

Pastāv uzskats, ka par civilatbildētāju arī krimināllietā nevar pieaicināt iestādi, uzņēmumu, organizāciju, ja civilprasītājs arī ir valsts, sabiedriska vai kooperatīva organizācija (izņemot kolhozus), jo strīdu izšķiršana starp šīm organizācijām pēc 1959. g. 27. jūlija PSRS Augstākās Padomes Prezīdija dekrēta neietilpst

---

¹ Literatūrā šai jautājumā ir arī pretēji uzskati. Prof. M. Čelcovs atzīst, ka īrētāju vai darbuzņēmēju var pieaicināt par civilatbildētāju, ja ar noziegumu kaitējums nodarīts viņu īrētai vai viņiem uzticētai mantai (M. A. Чельцов. Советский уголовный процесс. Госюриздат, М., 1962, 117. lpp.).

tiesu kompetencē; tos izšķir kreditora priekšniecības iestādes vai valsts arbitrāža (ja prasība pārsniedz 100 rubļu).¹

Atzīstot šādu viedokli, kuram nevar noliegt formālu pamātu, tiek krasi samazinātas civilatbildētājam ar likumu piešķirtās tiesības. Lai atbildētājs krimināllietā atbrīvotos no atbildības par kaitējumu, kas nodarīts ar noziegumu, viņam nav jāpierāda apsūdzētā nevainība, jo kriminālprocesā pretēji civilprocesam pastāv pie atbildības sauktās personas nevainības prezumpcija. Turpretim civilprocesā saistību pārkāpusī persona tiek uzskatīta par vainīgu, kamēr viņa nepierāda pretējo.² Civilprocesā pašam atbildētājam jāpierāda, ka kaitējums noticis bez viņa vainas. Turpretim kriminālprocesā vainas pierādīšanas pienākums uzlikts procesa virzītājiem — izziņvedim, izmeklētājam, prokuroram, tiesai (KPK 19. p. 2. d.). Ir acīm redzams, ka, atņemot iespēju iestādēm un organizācijām kā civilatbildētājiem piedalīties kriminālprocesā, ja civilprasītājs arī ir iestāde vai organizācija, šādos gadījumos iestāžu un organizāciju kā civilatbildētāju procesuālais stāvoklis tiktu krasi pasliktināts.

Arbitrāžas kompetencē ir izskatīt civiltiesiskus strīdus starp valsts un sabiedriskajām organizācijām. Krimināllietā pieteicamās civilprasības pamatā ir noziegums un apsūdzētā vaina. Lai šādu civilprasību izšķirtu, vispirms jāpierāda vai jāatspēko šie divi tās pamatā esošie juridiskie fakti. Bet valsts arbitrāžai nav tiesības šos juridiskos faktus konstatēt vai atzīt par neesošiem. Tāpēc jāatzīst, ka krimināllietā vajadzētu pieņemt un izskatīt civilprasību, pieaicinot civilatbildētāju, arī tad, ja prasītājs un atbildētājs abi ir valsts vai sabiedriskas organizācijas. Tas izriet arī no KPK 101. p. 1. daļas nesašaurināta tulkojuma. Tādējādi šīm iestādēm un organizācijām būtu dota iespēja aktīvi piedalīties savas prasības pamata pierādīšanā un tā atspēkošanā, kas nav vairs iespējams, ja Valsts arbitrāža izskata civiltiesisko strīdu pēc kriminālprieduma.

Valsts iestādi kā civilatbildētāju krimināllietā var pieaicināt, ja mantisku kaitējumu pilsoņiem vai organizācijām ir nodarījusi tās

¹ П. П. Гуреев. Гражданский иск в уголовном процессе. Госюриздат, М., 1961, 13. un 14. lpp. Skat. arī PSRS Augstākās Tiesas Plēnuma 1959. g. 19. decembra lēmumu Nr. 7 («Бюллетень Верховного Суда СССР», 1960, № 1, 14. lpp.).

So viedokli apstrīd J. Adojans (skat. Ю. П. Адоян. К вопросу о гражданском ответчике в советском уголовном процессе. Ж. «Правоведение», 1966, № 1, 67.—75. lpp.).

² Научно-практический комментарий к Основам гражданского судопроизводства Союза ССР и союзных республик, под ред. П. И. Бородина. Госюриздат, М., 1962, 71. lpp.

amatpersona ar noziedzīgu darbību administratīvās pārvaldes sfērā (CK 467. p.). Organizāciju kā civiltbildētāju var pieaicināt, ja mantisks kaitējums noziedzīgi nodarīts tās darbinieku vainas dēļ, tiem izpildot darba (dienesta) pienākumus (CK 466. p.). Lai iestātos valsts iestādes vai organizācijas kā civiltbildētāja mantiskā atbildība, ir nepieciešamas abas minētās pazīmes — tās darbinieka (amatpersonas) vaina un mantiska kaitējuma nodarīšana, izpildot dienesta pienākumus vai dienesta darbību.

Teorijā un praksē dažādi tiek risināts arī *jautājums par civiltbildētāju gadījumos, kad noziedzīgi nodarītais mantiskais kaitējums izriet no paaugstinātas bīstamības avota, kurš nozieguma izdarīšanas brīdī nav atradies tā likumiskā valdītāja valdījumā.*

Pēc Civiltkodeksa noteikumiem paaugstinātas bīstamības avota valdītājam (organizācijai vai pilsonim) jāatbildzina kaitējums, kas nodarīts ar šo avotu (transporta līdzekli, būvdarbiem, darba procesiem uzņēmumos u. tml.), ja kaitējums nav noticeis nepārvarama spēka dēļ vai ar pašā cietušā nodomu (CK 469. p. 1. d.). Tātad, ja šāds kaitējums nodarīts noziedzīgi, tad paaugstinātas bīstamības avota likumiskais valdītājs pieaicināms par civiltbildētāju attiecīgajā krimināllietā, ja tajā ir pieteikta civilprasība. Šeit nevar būt nekādu domstarpību.

Bet ir iespējami stāvokļi, kad nozieguma izdarīšanas brīdī paaugstinātas bīstamības avots nav atradies likumiskā valdītāja valdījumā. Tādā gadījumā viņa atbildība par šā avota noziedzīgi nodarīto mantisko kaitējumu atkarīga no dažiem blakusapstākļiem, kas nosaka vai izslēdz viņa vainu.

Par paaugstinātas bīstamības avota valdītāju uzskatāma organizācija vai pilsonis, kas savā vārdā ekspluatē šo avotu uz īpašuma tiesību, operatīvās pārvaldības vai kāda cita pamata. Tātad nav svarīgi, vai persona ir īpašnieks, nomnieks, pilnvarnieks vai likumisks pagaidu lietotājs. Lai personu atzītu par paaugstinātas bīstamības avota likumisko valdītāju, svarīgi ir tas, ka viņš izpilda visus administratīvi tehniskos pienākumus, kas saistīti ar šā avota ekspluatāciju. Turpretim par paaugstinātas bīstamības avota valdītāju nav atzīstama persona, kas to vadījusi sakarā ar savām darba attiecībām ar valdītāju (šoferis, mašīnists, strādnieks pie darbgalda u. tml.).¹

Ja paaugstinātas bīstamības avota valdījumu tiesīgā persona

¹ Skat. PSRS Augstākās Tiesas Plēnuma 1963. g. 23. oktobra lēmumu Nr. 16 «Par tiesu praksi prasībās par kaitējuma atlīdzināšanu» (Сборник постановлений Пленума Верховного Суда СССР, 1924—1963. М., 1964, 447. lpp.).

zaudējusi trešo personu prettiesiskas darbības rezultātā, viņa nav atbildīga par kaitējumu, kas ar to nodarīts. Turpretim, ja šā avota zaudēšanā ir zināma vaina arī tiesīgajam valdītājam, tad par nodarīto kaitējumu atbild arī viņš (CK 469. p. 2. un 3. d.).

Piemēram, ja automašīna, ar kuru apsūdzētais izdarījis noziegumu (nodarījis smagus miesas bojājumus cietušajam), ir prettiesiski aizbraukta no garāžas, kas pa nakti atstāta neaizslēgta bez jebkādas apsardzības, tad par civilatbildētāju var pieaicināt arī automašīnas tiesīgo valdītāju — fizisko vai juridisko personu.

Paaugstinātas bīstamības avota tiesīgā valdītāja atbildība var noskaidroties tikai tiesvedības gaitā, kad tiek pierādīti attiecīgie fakti. Civilatbildētājs krimināllietā tiek pieaicināts nevis tāpēc, ka viņa atbildība jau pilnīgi pierādīta, bet galvenokārt tādēļ, lai dotu viņam iespēju aizsargāt savas likumiskās intereses. Tāpēc var secināt, ka paaugstinātas bīstamības avota tiesīgais valdītājs pieaicināms krimināllietā visos gadījumos viņa likumisko interešu nodrošināšanas nolūkā. Tas, protams, nenozīmē, ka mantiskā atbildība par paaugstinātas bīstamības avota nodarīto kaitējumu kriminālspriedumā tiks uzlikta arī viņam vai tikai viņam.

Paaugstinātas bīstamības avota tiesīgais valdītājs krimināllietā var uzstāties arī kā civilprasītājs, ja, piemēram, ar viņa nelikumīgi aizbraukto automobili ir izdarīts ne vien noziegums, nodarot mantisku kaitējumu trešajai personai, bet arī bojāts pats automobilis. Ja automobilis nokļuvis apsūdzētā rokās bez jebkādas tā tiesīgā valdītāja vainas, tad tiesīgais valdītājs, piemēram, īpašnieks, var pieteikt civilprasību šādā krimināllietā. Taču, ja rodas šaubas par paaugstinātas bīstamības avota tiesīgā valdītāja līdzvainību šā avota nokļūšanā apsūdzētā rokās, viņš atzīstams nevis par civilprasītāju, bet gan par civilatbildētāju, jo viņam par paaugstinātas bīstamības avotu ar likumu uzlikta sevišķa atbildība. Civilatbildētājam šādā gadījumā paliek regresa prasības tiesība pret vainīgo personu civilprocesa kārtībā (CK 489. p.).

Lietās par nepilngadīgo izdarītajiem noziegumiem, kas saistīti ar mantiskā kaitējuma nodarīšanu, par civilatbildētājiem var pieaicināt personas, kas atbildīgas par nepilngadīgo uzraudzību un audzināšanu: fiziskas personas — vecākus, adoptētājus, aizbildņus, aizgādņus — un juridiskas personas — mācību, audzināšanas un ārstniecības iestādes (CK 472. un 473. p.).

Ja sabiedriski bīstamu nodarījumu, kas saistīts ar mantisku kaitējumu, ir izdarījušas rīcībnespējīgas personas (mazgadīgie līdz 14 gadu vecumam un garā slimie), tad vispār nevar būt runas par civilprasītāju vai civilatbildētāju krimināllietā, jo ir sabiedriski

bīstama darbība, bet nav nozieguma; rīcībnespējīgā nodarījumā nav vainas. Krimināllietu vispār nevar ierosināt vai tā jāizbeidz, ja noskaidrots, ka sabiedriski bīstamo darbību izdarījušais nav saņiedzis kriminālatbildības vecumu, vai pierādīta garā slimā nepiešķaitāmība (KPK 5. p. 1. d. 5. punkts, 208. p. 2. d. 3. punkts).

Ja nepilngadīgais ir saņiedzis kriminālatbildībai par attiecīgo nodarījumu likumā prasīto vecumu, tad krimināllietā par viņa izdarīto noziegumu var figurēt civilatbildētāji.

Ja nepilngadīgajam vēl nav pilni 15 gadi, tad par civilatbildētāju pieaicināma tā fiziskā vai juridiskā persona, kas ir atbildīga par nepilngadīgā uzraudzību un audzināšanu (vecāki, adoptētāji, aizgādņi vai minētās juridiskās personas). Sai gadījumā civilatbildētājs par nodarīto kaitējumu atbild pilnā apjomā, jo pēc civillikuma nepilngadīgais līdz 15 gadiem pats par nodarīto kaitējumu materiāli nav atbildīgs (CK 472. p.).

Šeit jāprecizē, ka Civillikuma 472. pantā paredzētais aizbildnis nevar būt par civilatbildētāju krimināllietās par nepilngadīgajiem, jo aizbildnība pastāv tikai līdz 14 gadu vecumam, bet kriminālatbildība iestājas tikai pēc šā vecuma sasniegšanas. Citāds stāvoklis rodas, ja nepilngadīgajam likumpārkāpējam ir jau pilni 14 gadi. PSRS Augstākās Tiesas Plēnums ir izskaidrojis, ka par vecumā no 15 līdz 18 gadiem nodarīto mantisko kaitējumu civilatbildētāji pieaicināmi uz subsidiāriem pamatiem, uzliekot viņiem tikai papildu atbildību līdztekus ar pašu nepilngadīgo mantisko atbildību.¹ Tas arī pilnīgi saskan ar CK 473. p. 2. daļas noteikumiem. Taču arī šajā gadījumā kā civilatbildētājs krimināllietā nevar figurēt aizbildnis, jo aizbildnība ar 15 gadu vecuma sasniegšanu izbeidzas.

Aizbildnis kā civilatbildētājs krimināllietā varētu figurēt tikai tad, ja noziegumu izdarījusī persona vēlāk saslimst ar gara slimību un sakarā ar to notiek tiesvedība medicīniska rakstura līdzekļu piespiedu pielietošanai. Bet, tā kā aizbildnība šādos apstākļos tiek nodibināta tikai pēc nozieguma izdarīšanas, tad acīmredzot aizbildni var pieaicināt tiesvedībā tikai, lai aizsargātu garā slimā intereses, jo pats viņš materiāli par savu nodarījumu nevar būt atbildīgs.

Jautājumā *par civilprasību un civilatbildētāju tiesvedībā medicīniska rakstura līdzekļu piespiedu pielietošanai personām, kas noziegumu izdarījušas nepiešķaitāmības stāvoklī vai saslimušas ar gara slimību pēc nozieguma izdarīšanas*, literatūrā ir izteikti pret-

¹ Skat. PSRS Augstākās Tiesas Plēnuma 1963. g. 23. oktobra lēmumu Nr. 16 «Par tiesu praksi prasībās par kaitējuma atlīdzināšanu» (Сборник постановлений Пленума Верховного Суда СССР, 1924—1963. М., 1964, 453. лрр.).

runīgi viedokļi.¹ Arī savienoto republiku kriminālprocesa kodeksos šis jautājums ir regulēts dažādi.²

Nostājoties formāli procesuālās pozīcijās, jāatzīst, ka civilprasību var izšķirt tikai ar tiesas spriedumu (KPK 307. p.). Bet, tā kā tiesvedība medicīniska rakstura piespiedu līdzekļu pielietošanai noslēdzas nevis ar kriminālspriedumu, bet ar tiesas lēmumu, tad nav procesuāla pamata civilprasības izšķiršanai. Turpretim, aplūkojot šā jautājuma būtību, ir redzams, ka tiesvedībā medicīniska rakstura līdzekļu piespiedu pielietošanai juridiskie fakti, kas ir civilprasības pamatā (noziegums un tā izdarītāja vaina), tiek noskaidroti tikai tai gadījumā, kad šās tiesvedības kārtībā izskata lietu par personu, kas ar gara slimību saslimusi pēc nozieguma izdarīšanas. Ja sabiedriski bīstamu nodarījumu izdarījis nepieskaitāmais, tad vispār nozieguma nav, jo nav vainas. Bet, tā kā civilprasība krimināllietā pieļaujama tikai tad, ja mantisks kaitējums nodarīts ar noziegumu (KPK 101. p. 1. d.), tad ir skaidrs, ka tiesvedībā medicīniska rakstura līdzekļu piespiedu pielietošanai tādai personai, kas jau nodarījuma laikā bijusi garā slima, civilprasību nevar izskatīt, pat ja tā būtu jau pieteikta pirms ekspertīzes nepieskaitāmības jautājumā, jo zūd tās pamats (noziegums).

Turpretim, ja izskata krimināllietu par garā slimu personu, kas, noziegumu izdarot, bijusi vesela, civilprasībai ir pamats, jo ir noziegums. Bet, tā kā garā slimajam nevar uzlikt mantisku atbildību, tad lietā obligāti jāpieaicina civiltatbildētājs.

¹ Skat. П. П. Гуреев. Гражданский иск в уголовном процессе. Госюриздат, М., 1961, 44. un 45. lpp.; А. Г. Мазалов. Гражданский иск в уголовном процессе. Изд. «Юридическая литература», М., 1967, 34. un 35. lpp.; Ю. Р. Адоян. К вопросу о гражданском ответчике в советском уголовном процессе. Ж. «Правоведение», 1966, № 1, 67.—75. lpp.; В. Г. Даев. К вопросу о соотношении уголовного и гражданской ответственности. Ж. «Правоведение», 1967, № 2, 83.—87. lpp.

² Civilprasību lietās par garā slimiem tieši vai netieši pieļauj Krievijas Federācijas KPK (410. p.), Lietuvas KPK (361. p.), Gruzijas KPK (333. p.), Armēnijas KPK (318. p.), Baltkrievijas KPK (330. p.), Moldāvijas KPK (301. p.) un Tadžikijas KPK (402. p.). Šādās lietās civilprasība tieši aizliegta tikai Turkmēnijas Kriminālprocesa kodeksā (85. p.). Pārējos savienoto republiku kriminālprocesa kodeksos civilprasības aizliegumu var secināt no attiecīgo normu saturā.

Latvijas KPK 401. pants, kas reglamentē tiesas lēmumu lietās par medicīniska rakstura līdzekļu piespiedu pielietošanu, nav formulēts pietiekami precīzi. Šā panta 4. daļā paredzēts, ka jautājums par civilprasību jāizšķir lēmumā par lietas izbeigšanu. Tomēr tas neatbilst 401. p. 1. daļas saturam, jo KPK 316. pantā minētie jautājumi (par civilprasību, par lietiskajiem pierādījumiem, par tiesu izdevumiem u. c.) jāizšķir arī tajā gadījumā, kad tiesa lietu nevis izbeidz, bet nolēm pieļaut medicīniska rakstura piespiedu līdzekļus.

Civilatbildētājs iegūst visas savas procesuālās tiesības no tā brīža, kad procesa virzītājs pieņēmis lēmumu atzišanai par civilatbildētāju. Civilatbildētājs pieder pie ieinteresētajiem, aktīvajiem procesa dalībniekiem. Viņam ir vienlīdzīgas tiesības ar apsūdzētāju, tiesājamo, aizstāvi, cietušo un civilprasītāju iesniegt pierādījumus, piedalīties pierādījumu izmeklēšanā un pieteikt lūgumus (KPK 243. p.). Bez tam civilatbildētājam ir šādas tiesības: celt iebildumus pret pieteikto prasību; sniegt paskaidrojumus pēc pieteiktās prasības būtības; pieteikt noraidījumus; iepazīties ar lietas materiāliem no iepriekšējās izmeklēšanas pabeigšanas brīža vai no apsūdzētā tiesai nodošanas brīža (lietās, kur iepriekšējā izmeklēšana nav notikusi); piedalīties lietas iztiesāšanā; iesniegt sūdzības par izziņveža, izmeklētāja, prokurora vai tiesas rīcību; piedalīties tiesu debatēs; iesniegt kasācijas sūdzību par kriminālspriedumu un blakussūdzību par tiesas vai tiesneša lēmumu. Civilatbildētājam, tāpat kā cietušajam un civilprasītājam, ir arī tiesība uz pārstāvi (KPK 103. p. 2. d., 104. p., 202. p., 294. p., 322. p. 3. d., 324. p.).

Kasācijas pārsūdzības tiesība civilatbildētājam, tāpat kā civilprasītājam, ir ierobežota ar jautājumiem, kas attiecas uz civilprasību (322. p. 3. d.).

Ja lietā piedalās civilatbildētāja līgumiskais pārstāvis, tas nenozīmē, ka civilatbildētājam vairs nav tiesības savas intereses lietā aizsargāt arī pašam. Līgumiskā pārstāvība ir tikai tiesību realizēšanas papildu garantija kriminālprocesā. Taču pārstāvja procesuālās darbības, kas izriet no pārstāvības, saista pārstāvam (CK 63. p. 2. d.). Turpretim likumiskā pārstāvība, kas paredzēta Kriminālprocesa kodeksa 105. pantā, prezumē pārstāvamā pilnīgu vai daļēju rīcībnespēju (CK 13. un 14. p.). Tāpēc likumiskā pārstāvja līdzdalība kriminālprocesā izslēdz paša pārstāvamā kā civilprasītāja vai civilatbildētāja procesuālu līdzdalību krimināllietā.

16. §. Lietas dalībnieki

Procesa dalībnieki vārda plašā nozīmē ir visi likumā paredzētie lietas dalībnieki. Šeit aplūkosim tos lietas dalībniekus, kas pieder pie lietā neieinteresēto procesa dalībnieku grupas. Tie ir tiesas sēdes sekretārs, tulks, eksperts, speciālists un liecinieki. Šo lietas dalībnieku procesuālā darbība krasī atšķiras no tās, ko īsteno apsūdzētais, viņa aizstāvis, cietušais, civilprasītājs un citi tā saucamie aktīvie procesa dalībnieki, kuri lietā cīnās par savām interesēm, aizsargā savas vai savu pilnvardevēju tiesības un likumis-

kās intereses. Šeit aplūkojamo lietas dalībnieku grupā ietilpstošo procesuālās darbības subjektu aktivitāte izpaužas tikai savu pienākumu izpildīšanā. Lielākoties viņi ir amatpersonas (izņemot lieciniekus), kas veic likumā paredzētās procesuālās funkcijas, lai īstenotu tos vai citus tiesvedības uzdevumus, kur vajadzīgas speciālas zināšanas vai iemaņas.

1. Tiesas sēdes sekretārs

Tiesas sēdes sekretārs ir tiesas amatpersona, kas pirmās instances tiesā raksta tiesas sēdes protokolu (KPK 244. p.). Ar saviem pierakstiem viņš procesuāli nostiprina visus pierādījumus, kas ir bijuši par tiesas izskatīšanas priekšmetu tiesas sēdē. Sai ziņā viņa funkcijas ir procesuāli ļoti svarīgas.

Tiesas sēdes protokols (KPK 87. p.) ir viens no likumā paredzētajiem pierādīšanas līdzekļiem (49. p. 2. d.), kam ir svarīga nozīme kā kriminālsprieduma taisīšanā, tā arī pierādījumu vērtēšanā tālākajā tiesvedības gaitā kasācijas un uzraudzības instancē. Tiesa var pamatot savu spriedumu tikai uz tiem pierādījumiem, kas bijuši par izskatīšanas priekšmetu tiesas sēdē (299. p. 2. d.), tātad tiesa var atsaukties tikai uz tādiem faktiem, kas atainoti tiesas sēdes protokolā.

Tiesas sēdes protokolam ne mazāka nozīme ir kasācijas protestu un sūdzību iesniegšanā, jo protokolā atspoguļotas visas tiesas sēdi sagatavojošās un tiesas izmeklēšanas darbības un to rezultāti, procesa dalībnieku lūgumi un attiecīgo tiesas lēmumu saturs. No sacītā secināma tiesas sēdes sekretāra funkciju lielā nozīme lietā. Tam arī atbilst likumā noteiktais viņa procesuālais stāvoklis, tiesības un pienākumi.

Tiesas sēdes sekretāram jābūt objektīvam, lietā neieinteresētam. Pretējā gadījumā tiesas sēdes dalībnieki pret viņu var celt noraidījumu (245. p.). Tiesas sēdes sekretārs atbild par protokola pilnību un pareizumu. No tā izriet viņa tiesība pievienot protokolam savas piezīmes, ja viņam ar tiesas sēdes priekšsēdētāju rodas domstarpības par protokola saturu (244. p. 2. d.), jo protokolu kā pirmais paraksta tiesas sēdes priekšsēdētājs (87. p. 4. d.). Piezīmju iesniegšanā par tiesas sēdes protokolu sekretārs tiesībās piedzīnāts aktīvajiem tiesas sēdes dalībniekiem (244. p. 2. d. un 88. p.). Viņa piezīmes jāizskata tādā pašā kārtībā kā prokurora,

aizstāvja, tiesājamā, cietušā un citu aktīvo procesa dalībnieku piezīmes (88. p.).

Tiesu praksē ir izvirzījies jautājums par iespēju iztiesāšanas gaitā vienu tiesas sēdes sekretāru aizstāt ar citu. Tam nav likumisku šķēršļu, ja vien pret to neceļ pamatotus iebildumus tiesas sēdes dalībnieki. Tiesas sēdes sekretārs likumā apzīmēts par tiesas amatpersonu, bet viņš neietilpst tiesas sastāvā; pēc būtības viņš tiesas sēdē izpilda tikai tehniska rakstura uzdevumus, ko ar tādām pašām sekmēm var veikt arī cita persona, kam ir tiesas sēdes sekretāra kā amatpersonas tiesības.

Likumā nav aizliegta praksē dažreiz sastopamā kārtība, kad tiesas sēdes sekretārs, sākoties tiesas izmeklēšanai, nolasa apsūdzības rakstu. Gruzijas Kriminālprocesa kodeksā tas tieši ir paredzēts (280. p.). Latvijas Kriminālprocesa kodeksā tieši nav noteikts, kam īsti jānolasa apsūdzības raksts (276. p.). Tomēr jāatzīst par pareizāku, ja tiesas sēdes priekšsēdētājs to uztic tiesas sēdes sekretāram, nevis pats uzņemas apsūdzības raksta lasīšanu. Pēdējā gadījumā klausītājiem var rasties nepareizs priekšstats, ka tiesa jau solidarizējusies ar apsūdzību.

Likuma noteiktajos tiesas sēdes sekretāra pienākumos ietilpst arī ziņojuma sniegšana pēc sēdes atklāšanas par tiesā aicināto ierašanos un par neieradušos prombūtnes iemesliem (KPK 268. p.).

2. Tulks

Tulks ir persona, kas prot tulkošanai nepieciešamās valodas un ko procesa virzītāji ir aicinājuši izpildīt lietā tulkošanas uzdevumus, lai nodrošinātu lietas dalībniekiem iespēju liecināt, uzstāties tiesā un pieteikt lūgumus savā dzimtajā valodā, kā arī iespēju sekot lietas iztiesāšanas norisei viņiem svešā valodā (KPK 16. un 135. p.).¹

Tulka piedalīšanās ir viena no efektīvākajām garantijām nacionālās valodas principa īstenošanai tiesvedībā.

Tulks pieder pie lietā neieinteresēto procesa dalībnieku grupas. Tulka, tāpat kā jebkura cita lietas dalībnieka iesaistīšanai tiesvedībā būtu nepieciešams procesa virzītāja — izziņveža, izmeklētāja, prokurora, tiesneša vai tiesas lēmums. No šā lēmuma pieņemšanas

¹ Latvijas PSR Kriminālprocesa kodeksa 135. panta tekstā dotais tulka jēdziens nav precīzs. Tulku var aicināt ne vien tiesa, kā teikts 135. pantā, bet arī tiesnesis, izlemjot lietas izskatīšanai tiesas sēdē nepieciešamos jautājumus (KPK 227. p. 1. d. 5. punkts).

brīža par tulku aicinātā persona kļūst procesa dalībnieks ar visiem tulkam likumā paredzētajiem pienākumiem un tiesībām.

Latvijas PSR Kriminālprocesa kodeksā nav tieša norādījuma, ka tulka iesaistīšanai tiesvedībā nepieciešams procesa virzītāja lēmums. Taču to var secināt no vispārīgās procesa dalībnieku pieļaušanas kārtības, kā arī no KPK 227. p. 1. daļas un 263. p. 1. daļas teksta attieksmē uz tulka pieaicināšanu tiesā. Tulka, tāpat kā speciālista aicināšanai pirmstiesas izmeklēšanā mūsu republikas Kriminālprocesa kodeksā lēmums tieši nav prasīts (135. p.). Praksē ieviesusies kārtība, ka izmeklētājs un izziņvedis tulku aicina bez īpaša lēmuma, jo tas atvieglo procesuālās dokumentācijas pieņemumu. Lai arī šāda rīcība nav tiešā pretrunā ar likumu, tomēr tā nav saskaņota ar procesa dalībnieku pieļaušanas vispārīgo kārtību. Lēmumā par tulka pieaicināšanu vajadzētu atspoguļot šādus faktus: tulka vajadzību; aicināmā tulka prezumējamo objektivitāti un neieinteresētību lietā; tulka kompetenci (KPK 136. un 137. p.). Kā jau teikts, ar šādu lēmumu būtu precīzi noteikta tulka kā procesa dalībnieka iesaistīšana lietā, noteikts brīdis, ar kuru sākas viņa pienākumi un rodas tiesības.¹

Dažu citu savienoto republiku kriminālprocesa kodeksos vai nu izmeklētāja lēmums tulka pieaicināšanai ir noteikts par obligātu (Lietuvas PSR KPK 151. p. 1. d.), vai arī paredzēta ne vien tulka aicināšana, bet arī tā noteikšana («назначение» — KPFSR KPK 57. p. 1. d.).

Par tulku var būt tikai kompetenta, lietā neieinteresēta persona, uz kuras objektivitāti var paļauties. Visi aktīvie procesa dalībnieki tulkam var pieteikt noraidījumu, ja viņš šīm prasībām neatbilst vai ja attieksmē uz viņu pastāv kāds no tiesneša noraidīšanai paredzētajiem apstākļiem (KPK 27. un 136. p.). Noraidījumu izlemj tas procesa virzītājs, kas tulku aicinājis, vai tas, kura rīcībā atbilstoši procesuālai stadijai atrodas kriminālieta.

Tulks aicināms visos gadījumos, ja jāpārtulko kāds tiesvedības dokuments vai ja kāds no procesa dalībniekiem neprot valodu, kurā noris tiesvedība. Par tulku uzskatāma arī persona, kas saprot mēmā vai kurlā zīmes (16. p., 137. p. 1. un 2. d.). Tas apstākļis, ka

¹ N. Kalašņikova uzskata, ka izmeklētāja lēmums par tulka pieaicināšanu ir lietderīgs aiz šādiem apsvērumiem: ar to būtu precizēts brīdis, kad lietā parādās tulks, un būtu atviegļota jautājumu izšķiršana, kuri saistās ar tulka atbildību un atbildības izmaksu tulkam (skat. Н. Я. Калашикова. Гарантии прав свидетеля, эксперта, переводчика и понятого в советском уголовном процессе. Изд. Московского университета, 1966, 23. lpp.).

procesa virzītājs pats prot tulkošanai vajadzīgo valodu, nevar būt pamats tam, lai neaicinātu tulku.¹

Tulka pienākumi ir šādi: ierasties uz aicinājumu; pilnīgi un precīzi veikt tulkojumu (KPK 135. p. 2. d.); parakstīt tās nopratināšanas vai citas izmeklēšanas darbības protokolu, kurā viņš veicis tulkošanas uzdevumu (85. p. 4. d., 153. p. 6. d. un 161. p. 5. d.); neizpaust pirmstiesas izmeklēšanas datus (130. p. 2. d.); pakļauties tiesas sēdes priekšsēdētāja likumiskajām prasībām (261. p. 3. d.).

Tulkam ir tiesība uz atlīdzību par savu pienākumu izpildīšanu, izņemot gadījumus, kad viņš šos pienākumus veic kā dienesta uzdevumu (KPK 93. p. 2. d.), kā arī tiesība uz to izdevumu atlīdzību, kuri radušies sakarā ar ierašanos (93. p. 1. d.). Tulkam ir arī tiesība izteikt piezīmes pie katra protokola, ko viņš paraksta. Šīs piezīmes obligāti ierakstāmas protokolā (85. p. 3. un 4. d.). Tulkam ir tiesība iesniegt sūdzības par izziņveža un izmeklētāja darbībām (220. p.).

Procesa virzītājiem jāizskaidro tulkam viņa tiesības tāpat kā ikvienam citam lietas dalībniekam (KPK 106. p.). Pirms procesuālās darbības, kurā tulks piedalās, izziņvedim un izmeklētājam jāizskaidro tulkam viņa pienākumi un viņš jābrīdina par atbildību pēc KK 176. un 174. panta par atteikšanos tulkot un apzināti nepareizu tulkojumu (KPK 137. p. 2. d.). Iztiesāšanā šos uzdevumus veic tiesas sēdes priekšsēdētājs (269. p.).

3. Eksperts

Eksperts ir persona, kam ir speciālas profesionālas zināšanas zinātnē, tehnikā, mākslā vai kādā amatniecības nozarē un kas uz izziņveža, izmeklētāja, prokurora vai tiesas lēmuma pamata likumā paredzētā kārtībā izdara ekspertīzi krimināllietā.

Ja lēmumā par ekspertīzes noteikšanu eksperts tieši minēts kā persona, tad viņš ar lēmuma pieņemšanas brīdi kļūst par procesa dalībnieku, kam jāpilda visi ekspertam likumā paredzētie pienākumi. Turpretim, ja lēmumā par ekspertīzes noteikšanu norādīta tikai ekspertu iestāde un vajadzīgās ekspertīzes veids, tad eksperts procesa dalībnieka stāvokli un tiesības iegūst un pienākumus kon-

¹ Vienīgais izņēmums no šā vispārīgā noteikuma savienoto republiku kriminālprocesuālajā likumdošanā ir Lietuvas Kriminālprocesa kodekss, kura 151. p. 1. daļā pieļauts neaicināt tulku, ja izmeklētājs pats spēj sazināties ar procesa dalībniekiem valodā, kuru viņi prot.

krētā krimināllietā uzņemas ar to brīdi, kad ekspertu iestādes priekšnieks viņam uzdevis ekspertīzi šai lietā.

Par ekspertu krimināllietā var būt, eksperta tiesības, pienākumus un atbildību var uzņemties tikai individuāla fiziska persona, kaut arī būtu noteikta komisijas vai kompleksā ekspertīze vai ekspertīze uzdots ekspertu iestādei.

Ekspertu darbības rezultāts krimināllietā ir eksperta atzinums — patstāvīgs pierādīšanas līdzeklis, kurā konstatētajiem faktiem var būt svarīga nozīme lietā. Tāpēc par ekspertu jābūt lietā neieinteresētai, objektīvai un kompetentai personai. Ja pastāv apstākļi, kas liek apšaubīt šādas eksperta īpašības, aktīvie procesa dalībnieki var celt pret viņu noraidījumu, ko izlemj tas procesa virzītājs orgāns, kura tiesvedībā krimināllietā atrodas (KPK 61. p. 2. d.). Eksperta noraidījuma pamati paredzēti KPK 61. p. 1. daļā.

No tā brīža, kad ekspertam noteikts procesa dalībnieka stāvoklis krimināllietā, viņam šai lietā rodas šādi *pienākumi*: izdarīt izziņveža, izmeklētāja, prokurora vai tiesas lēmumā paredzēto ekspertīzi, dodot rakstveida atzinumu lēmumā minētajos jautājumos (KPK 62. p. 1. d., 286. p.); motivēti atteikties no atzinuma došanas, ja viņam uzdotie jautājumi pārsniedz viņa speciālo zināšanu robežas (62. p. 3. d.); neizpaust pirmstiesas izmeklēšanas datus (130. p. 2. d.); būt klāt tiesas sēdē, ja viņš aicināts ekspertīzei tiesā, izņemot vienīgi tādas tiesas norises, no kurām viņš ar tiesas lēmumu atbrīvots (286. p. 1. un 2. d.);¹ piedalīties to pierādījumu izmeklēšanā, kuriem ir nozīme ekspertīzē (286. p. 1. d.); pakļauties likumā paredzētajai nopratināšanai tiesas sēdē (287. p.).

Eksperta tiesības, kas noteiktas dažādās Kriminālprocesa kodeksa sadaļās, ir divējādas: tādas, kas vajadzīgas sekmīgai ekspertīzei, un tādas, kas garantē atlīdzību par izdevumiem un par paveikto darbu.

Eksperts saņem atlīdzību par izdevumiem, kas viņam radušies sakarā ar ierašanos uz izziņveža, izmeklētāja vai tiesas aicinājumu.

¹ Jautājums par eksperta pienākumu būt klāt tiesas sēdē savienoto republiku kriminālprocesa kodeksos regulēts ļoti nevienādi. Kategoriskā formā šī prasība izteikta tikai Armēnijas KPK 265. pantā. Vairumā citu republiku kodeksu šī prasība nav tik kategoriska (Latvijas, Lietuvas, Igaunijas, Azerbaidžānas, Moldāvijas, Turkmēnijas un Uzbekijas KPK). Citu republiku kriminālprocesa kodeksos noteikta tikai eksperta tiesība ar tiesas atļauju būt klāt tiesas sēdē (KPFSR KPK 82. p. 2. d., Ukrainas KPK 77. p. 3. d. u. c.). Ekspertīzes būtībai un eksperta uzdevumiem iztiesāšanas stadijā atbilst nevis eksperta tiesība, bet viņa pienākums būt klāt tiesas sēdē visu to tiesas izmeklēšanas darbību laikā, kuras svarīgas ekspertīzei, un pienākums aktīvi piedalīties tiesas izmeklēšanas norisē.

Par paveikto darbu eksperts īpašu atlīdzību saņem tikai tad, ja viņš savus pienākumus neizpilda kā dienesta uzdevumus (KPK 62. p. 2. d. un 93. p.).

Ekspertīzes izdarīšanai vajadzīgās tiesības ekspertam ir šādas: iepazīties ar krimināllietas materiāliem, ko viņam nodevis izziņvedis, izmeklētājs, prokurors vai tiesa; lūgt izsniegt viņam atzinuma došanai nepieciešamos papildu materiālus; uzdot jautājumus personām, kas tiek pratinātas pie izmeklētāja vai tiesas sēdē (62. p. 2. d.); piedalīties lietisko pierādījumu apskatē tiesas sēdē un sakarā ar to sniegt tiesai paskaidrojumus (289. p.); piedalīties tiesas izdarāmā notikuma vietas apskatē un izmeklēšanas eksperimentā (291. un 292. p.); ziņot personai vai iestādei, kas noteikusi ekspertīzi, ka atzinumu dot nav iespējams ekspertīzei nepieciešamo materiālu trūkuma dēļ (62. p. 3. d.); savas kompetences robežās atzinumā izklāstīt secinājumus arī par tādiem lietas apstākļiem, par kuriem viņam jautājumi nav uzdoti (286. p. 6. d.); iesniegt sūdzības par izmeklētāja un prokurora darbībām (220. p. 1. d.).

Eksperta tiesībai savā atzinumā pārsniegt uzdoto jautājumu robežas praktiska nozīme var būt jebkurā ekspertīzē. Šis jautājums jāaplūko sīkāk.

Ekspertam uzdotie jautājumi vienmēr paredz iespējamo atbildi, vadoties no tā, ka pastāv prezumējami sakari starp noskaidrojamo faktu un faktisko materiālu, kas tiek nodots eksperta rīcībā. Šie sakari var būt dažādi — ģenētiski, funkcionāli, laika un telpas sakari, apjoma sakari u. c.¹ Ja ekspertam jautājums uzdots, prezumējot kādu vienu sakara formu, tad, atbildējis uz šo jautājumu, eksperts var iet tālāk un, konstatēdams citāda sakara pastāvēšanu, arī to var aprakstīt savā atzinumā. To var paskaidrot ar šādu piemēru. Ekspertam uzdotie jautājumi kāda dokumenta viltojuma noskaidrošanai varētu būt šādi: 1) Vai dokumentu rakstījis pilsonis A.?; 2) Kad šis dokuments ir rakstīts? (ģenētisko un laika sakaru noskaidrošana). Pēc atbildes uz šiem jautājumiem iespējama šāda eksperta papildu atbilde: dokuments izgatavots ar klišejas palīdzību pēc teksta, ko rakstījis A., un pārvilkts pēc tam ar tinti (funkcionālie sakari).

Tādi konstatējumi ekspertu atzinumos, kuri pārsniedz ekspertīzes noteikšanas lēmumā paredzētos jautājumus, praksē bieži sa-

¹ Par dažādiem sakariem starp ekspertīzei dotajiem faktiem un meklējamo faktu skat. darbā A. A. Эйсман. Заключение эксперта. Изд. «Юридическая литература», М., 1967, 8.—61. lpp.

stopami grāmatvedības ekspertīzēs un ekspertu secinājumos par apstākļiem, kas veicinājuši nozieguma izdarišanu.¹

Tomēr, pārsniedzot atbildēs šos jautājumus, eksperts nedrīkst pārsniegt vispārīgās eksperta atzinumam novilktais robežas. Šis robežas noteiktas ar to, ka eksperts savā atzinumā nedrīkst skart jautājumus, kas prasa zināšanas tiesībās, jo tie ietilpst izziņveža, izmeklētāja, prokurora un tiesas kompetencē; viņš nedrīkst atzinumā pārsniegt arī savas speciālās zināšanas (kompetenci) (KPK 58. p. 1. un 2. d.). Eksperta secinājumi, kas pārsniedz viņa speciālo zināšanu ietvarus, zaudē pierādījumu nozīmi lietā.²

Stingri jāatšķir eksperts pēc amata un eksperts — procesa dalībnieks. Kriminālprocesā var darboties viņi abi. Tikai piedaloties krimināllietā uz procesa virzītāja orgāna speciāla lēmuma pamata, ar ko noteikta ekspertīze, eksperts pēc amata kļūst par ekspertu procesa dalībnieka nozīmē. Turpretim, ja eksperts pēc amata uz izmeklētāja vai tiesas aicinājumu piedalās atsevišķās izmeklēšanas darbībās kā konsultants vai tehnisks palīgs, viņa procesuālais statuss krimināllietā ir cits: viņš krimināllietā tad piedalās tikai kā speciālists.

4. Speciālists

Speciālists ir izmeklēšanas darbībās pieaicināta persona ar profesionālām zināšanām un iemaņām, kas var būt noderīgas, lai izziņvedis, izmeklētājs, prokurors vai tiesa spētu pilnīgāk un vispusīgāk izdarīt likumā paredzētās izmeklēšanas darbības.

Speciālista procesuālo stāvokli un funkcijas krimināllietā vislabāk var izprast, salīdzinot viņu ar ekspertu. Speciālists atšķiras no eksperta pēc iesaistīšanas kārtības krimināllietā, procesuālā stāvokļa un uzdevumiem, pēc darbības rakstura un darbības rezultātiem.

Pretēji eksperta iesaistīšanai tiesvedībā *speciālista pieaicināšanai* pirmstiesas izmeklēšanā pēc spēkā esošās procesuālās kārtības nav paredzēts īpašs procesa virzītāja lēmums.³ Izziņvedis un

¹ Skat. Н. Я. Калашникова. Гарантии прав свидетеля, эксперта, переводчика и понятого в советском уголовном процессе. Изд. Московского университета, 1966, 14. un 15. lpp.

² Skat. М. А. Чельцов, Н. В. Чельцова. Проведение экспертизы в советском уголовном процессе. Госюриздат, М., 1954, 80. lpp.

³ Jautājumā par to, vai ir lietderīgi pieņemt lēmumu par speciālista pieaicināšanu krimināllietā, sakāms tas pats, kas jau teikts par tulka aicināšanu.

izmeklētājs speciālistu var iesaistīt lietā, izdarot atsevišķas izmeklēšanas darbības, parastajā aicinājuma kārtībā (KPK 134¹. p. 1. d.). Jāpatur vērā, ka speciālists kļūst par lietas dalībnieku un iegūst noteiktu procesuālu stāvokli tikai tajā izmeklēšanas darbībā (apskatē, kratīšanā, izmeklēšanas eksperimentā utt.), kurā piedalīties viņš aicināts. Pēc šīs darbības pabeigšanas speciālistam nav vairs nekādu tiesību, nedz pienākumu lietā, izņemot pienākumu neizpaust pirmstiesas izmeklēšanas datus. Šai ziņā viņa procesuālais stāvoklis līdzīgs tādu noteiktai procesuālai darbībai aicināto personu kā tulka, pieaicināto un klātesošo stāvoklim.

Tiesai nodošanas un iztiesāšanas stadijā speciālista aicināšana notiek uz tiesneša vai tiesas lēmuma pamata (KPK 227. p. 1. d. 4. punkts, 249¹. p., 275. p.).

Speciālistu procesa virzītājs orgāns var aicināt kā pēc sava ieskata, tā arī pēc ieinteresēto procesa dalībnieku iniciatīvas.

Pēc sava *procesuālā stāvokļa*, uzdevumiem un darbības rakstura speciālists atšķiras no eksperta ar to, ka viņš netiek aicināts lietā jau iepriekš noteiktu jautājumu patstāvīgai profesionālai izpētišanai un noskaidrošanai, lai dotu par tiem savu atzinumu, bet gan tādēļ, lai, pielietojot savas speciālās zināšanas un iemaņas, piedalītos izmeklēšanas darbībās, ko veic izziņas izdarītājs, izmeklētājs vai tiesa. Viņa uzdevums ir ar savām speciālajām zināšanām un iemaņām palīdzēt izmeklētājam pierādījumu atklāšanā, nostiprināšanā un izņemšanā un pievērst izmeklētāja uzmanību apstākļiem, kam var būt nozīme šais darbībās (KPK 34¹. p. 3. d.). Tādējādi speciālists pirmstiesas izmeklēšanā veic nevis patstāvīgas funkcijas, bet ir izziņveža un izmeklētāja konsultants un tehnisks palīgs. Arī tiesas sēdē speciālista uzdevumi un darbība ir līdzīgi: konsultēt tiesu tiesas izmeklēšanas gaitā radušos jautājumos, kas prasa speciālas zināšanas vai profesionālas iemaņas.

Speciālista darbības procesuālie rezultāti ir viņa paskaidrojumi un paziņojumi, ko viņš sniedz mutvārdiem vai pirmstiesas izmeklēšanā var ierakstīt protokolā (KPK 134¹. p. 3. un 4. d.). Atšķirībā no eksperta atzinuma speciālista paskaidrojumiem un paziņojumiem nav pierādīšanas līdzekļa rakstura. Ziņām, kas ietilpst šais paskaidrojumos un paziņojumos, var būt pierādījumu nozīme tiklīdz, cik tās ir rakstveidā ietvertas pirmstiesas izmeklēšanas darbības vai tiesas sēdes protokolā kā dokumentā (KPK 49. p. 2. d.).

Taču jāpatur vērā, ka speciālista līdzdalība tiesvedībā nav noteikta tādēļ, lai, izmantojot viņa speciālās zināšanas un iemaņas, iegūtu jaunus pierādījumus lietā. Šim nolūkam persona, kam ir vajadzīgās speciālās zināšanas, aicināma kā eksperts, ar lēmumu

nosakot zināmos jautājumos ekspertīzi. Speciālists nav domāts kā pierādījumu iegūšanas avots lietā, tāpēc likumā nav paredzēts viņu līdzīgi ekspertam brīdināt par kriminālatbildību par apzināti nepatiesu ziņu sniegšanu. Ja pastāvētu pretēja kārtība, tad speciālista paskaidrojumi un paziņojumi, ko viņš izdara sakarā ar izmeklēšanas darbībām, iegūtu ekspertīzes surogāta raksturu.

Tiesu praksē nav izslēgta arī tās personas *nopratināšana*, kura pirmstiesas izmeklēšanā izpildījusi speciālista funkcijas. Tādā gadījumā šī persona tiesas sēdē nonāk liecinieka procesuālajā stāvoklī un ziņām, ko tā sniedz, ir pierādījumu nozīme lietā. Taču jāiegūst, ka tas var notikt tikai tad, ja izrādās, ka personai, kas darbojusies lietā kā speciālists, ārpus lietas materiāliem zināmi kādi fakti, kam nozīme krimināllietā. Speciālista procesuālajam statusam jāatkāpjas liecinieka statusa priekšā, jo liecinieks ir neaizstājams, bet persona tai pašā lietā nevar reizē būt gan liecinieks, gan speciālists (KPK 134². p., 61. un 27. p.).

Kā speciālistu lietā var pieaicināt jebkuras nozares profesionāli, kam ir tādas speciālas zināšanas, kuras var noderēt zināmu izmeklēšanas darbību sekmīgākai veikšanai. Taču liels ir to apstākļu skaits, kuri liek šķēršļus speciālista darbībai lietā un var būt par pamatu viņa *noraidījumam*. Šie apstākļi aptver visus pamatus, kas likumā paredzēti tiesneša noraidīšanai (KPK 27. p.) un arī eksperta noraidīšanai (61. p.), tikai ar to starpību, ka speciālista iepriekšēja piedalīšanās lietā kā speciālistam nevar būt par pamatu noraidījumam (134². p. 1. d.). Celtais noraidījums tiek izlemts tāpat kā tulka noraidījums (134². p. 2. d. un 136. p.).

Speciālistam ar likumu noteikti šādi *pienākumi* krimināllietā: ierasties uz izziņas izdarītāja, izmeklētāja, prokurora, tiesneša vai tiesas aicinājumu (KPK 134¹. p. 1. un 3. d., 227. p. 1. d. 4. punkts un 249¹. p.); piedalīties izmeklēšanas darbībās, kurās viņš aicināts, vai piedalīties tiesas sēdē, lai, pielietojot savas speciālās zināšanas un iemaņas, palīdzētu noskaidrot jautājumus, kam nozīme lietā (134¹. p. 3. d., 249¹. p., 291. un 292. p.); pievērst izmeklētāja uzmanību apstākļiem, kas saistīti ar pierādījumu atklāšanu, nostiprināšanu un izņemšanu, un tiesas uzmanību apstākļiem, kas saistīti ar to pārbaudi (134¹. p. 3. d., 249¹. p. un 289. p.); sniegt paskaidrojumus par darbībām, kuras viņš izpilda (134¹. p. 3. d.).

Speciālistam paredzētās *tiesības* ir šādas: izdarīt protokolā ierakstāmus paziņojumus, kas saistīti ar pierādījumu atklāšanu, nostiprināšanu vai izņemšanu (KPK 134¹. p. 4. d.); piedalīties lietišķo pierādījumu apskatē tiesas sēdē un sakarā ar to sniegt tiesai paskaidrojumus (289. p.); saņemt atlīdzību par izdevumiem, kas

radušies sakarā ar ierašanos uz aicinājumu (93. p. 1. d.); saņemt atbildību par savu pienākumu pildīšanu, izņemot gadījumus, kad tie tiek veikti kā dienesta uzdevums (93. p. 2. d.); iesniegt sūdzības par izmeklētāja un prokurora darbībām (220. p. 1. d.).

Par speciālista atteikšanos vai izvairīšanos no savu pienākumu pildīšanas pret viņu var lietot tos pašus līdzekļus kā pret lieciniekiem (KPK 134¹. p. 5. d., 54. p. 1., 2. un 4. d.).

Speciālista procesuālais stāvoklis, viņa tiesības un pienākumi Latvijas PSR Kriminālprocesa kodeksā, tāpat kā citu savienoto republiku kodeksos, sākotnēji nebija reglamentēti. Tas notika tikai 1967. gadā, vairākus gadus pēc kodeksu pieņemšanas. Tagad šī reglamentācija vienveidīgi ir ieviesta visu savienoto republiku kriminālprocesa kodeksos.

Ar speciālista procesuālā stāvokļa, viņa pienākumu, tiesību un atbildības noteikšanu likumā jāuzskata par izbeigtām domstarpības, kas ilgu laiku pastāvēja eksperta procesuālā stāvokļa teorētiskajā izpratnē. It sevišķi tiesu medicīnas speciālistu aprindās bija izplatīts uzskats, ka eksperts — tiesu mediķis ir arī izmeklētāja konsultants.¹ Ja līdz šim praksē varēja izveidoties situācija, kur eksperts arī konsultē izmeklētāju, tad tagad šādām funkcijām ir noteikts atsevišķs procesuālās darbības subjekts — speciālists.

5. Liecinieks

Pie lietas dalībniekiem pieskaitāmi arī liecinieki.

Liecinieks krimināllietā ir persona, kas likumā noteiktā kārtībā aicināta dot liecības par lietas apstākļiem vai kas tiek nopratināta kā liecinieks tās atrašanās vietā.

Persona var kļūt par liecinieku krimināllietā divējādi: vai nu pēc izziņas izdarītāja, izmeklētāja, prokurora un tiesas aicinājuma, vai bez tā, ar nopratināšanu uz vietas (KPK 157. un 158. p.). Pirmais gadījumā, kad procesa virzītājs personu uzaicinājis ierasties un dot liecības par viņai zināmiem lietas apstākļiem, šī persona kļūst par lietas dalībnieku un iemanto visas likumā paredzētās tiesības un pienākumus no tā brīža, kad viņai kļuvis zināms aicinājums. Otrajā gadījumā, kad persona tiek nopratināta tās atrašanās vietā bez aicinājuma, tā par lietas dalībnieku kļūst un visus pienākumus un tiesības iegūst ar pratināšanas uzsākšanas brīdi.

¹ Skat. par šo jautājumu darbu M. A. Чельцов, Н. В. Чельцова. Проведение экспертизы в советском уголовном процессе. Госюриздат, М., 1954, 49.—61. лрр.

Kā liecinieku var aicināt un nopratināt jebkuru personu, ja vien ir informācija, ka šai personai ir ziņas par lietā noskaidrojamiem faktiem un par apsūdzētā vai cietušā personu (KPK 52. p. 1. d.), ja šī persona ir spējīga liecināt un ja nav likumā paredzēto šķēršļu personas aicināšanai un nopratināšanai.

Liecinieka liecības ir viens no visvairāk izplatītajiem pierādīšanas līdzekļiem. Patiesības noskaidrošanai krimināllietā ir ļoti svarīgi, lai par lieciniekiem nekļūtu personas ar tādiem psihiskiem vai fiziskiem defektiem vai tādu stāvokli lietā, kas izslēdz vai dara apšaubāmu liecības ticamību. Tā kā liecinieka noraidīšanas iespēja nav paredzēta, jo liecinieku nav iespējams aizstāt ar citu personu, likumā tieši ir noteikti tie šķēršļi, kas izslēdz iespēju kļūt par liecinieku lietā.

Nevar aicināt un nopratināt kā liecinieku apsūdzētā aizstāvi tajā lietā, kurā viņš izpilda aizstāvja pienākumus (KPK 52. p. 3. d. 1. punkts).¹ Sāds aizliegums noteikts vairāku apsvērumu dēļ. Likums prasa, lai aizstāvis izlietotu visus atļautos aizstāvības līdzekļus un paņēmienus, lai noskaidrotu apsūdzēto attaisnojošus vai viņa atbildību mīkstinājošus apstākļus un sniegtu apsūdzētajam juridisko palīdzību (97. p. 1. d.). Ar šo likuma prasību nav savienojama liecinieka pienākumu pildīšana tai pašā lietā. Otrkārt, aizstāvja procesuālais stāvoklis, lai cik tas teorētiski būtu patstāvīgs, tomēr ir lietas iznākumā personīgi visvairāk ieinteresētās personas — apsūdzētā uzticības personas stāvoklis. Aizstāvja ētika liedz izpaust ziņas, ko viņam sniedzis aizstāvamais. Pretējais pašos pamatos apdraudētu konstitucionālo aizstāvības institūtu.

Šiem apsvērumiem ir arī otra puse. Ja personai, kas aicināta būt par aizstāvi, ir ziņas par lietā noskaidrojamiem apstākļiem, viņa nedrīkst aizstāvību uzņemties; šai gadījumā viņai lietā jāizpilda liecinieka pienākumi. Liecinieks tai pašā lietā nevar būt par aizstāvi. Aiz tiem pašiem apsvērumiem liecinieks nevar būt lietā arī par apsūdzētāju vai par cietušā, civilprasītāja un civilatbildētāja pārstāvi (52. p. 2. d.).

Nevar aicināt un nopratināt kā liecinieku arī personu, kas savu fizisko vai psihisko trūkumu dēļ nespēj pareizi uztvert apstākļus, kuriem ir nozīme lietā, un par tiem pareizi liecināt (52. p. 3. d. 2. punkts). Lai izslēgtu patvaļīgu un nepamatotu šādu liecinieku

¹ Dažu savienoto republiku kriminālprocesa kodeksos šis aizliegums attiecināts tikai uz apstākļiem, kas aizstāvim kļuvuši zināmi no apsūdzētā (Baltkrievijas KPK 66. p., Azerbaidžānas KPK 69. p., Armēnijas KPK 62. p. un Uzbekijas KPK 55. p.).

atraidīšanu, likumā noteikts, ka šāda personas psihiskā vai fiziskā stāvokļa noteikšanai obligāti izdarāma ekspertīze (59. p. 4. punkts).

Lai nodrošinātu tiesvedības uzdevumu sekmīgu īstenošanu, likums uzliek lieciniekam veselu virkni procesuālu pienākumu. Lieciniekam ir pienākums ierasties uz izziņveža, izmeklētāja, prokurora vai tiesas aicinājumu; dot patiesīgas liecības (KPK 53. p. 1. d.); neizpaust iepriekšējās izmeklēšanas un izziņas datus (130. p. 2. d.); pēc izmeklētāja vai izziņveža priekšlikuma piedalīties konfrontēšanā, uzrādīšanā uzzīmešanai, izmeklēšanas eksperimentā, liecību pārbaudē uz vietas (164., 165., 184., 185. p.); pakļauties citām izmeklētāja vai izziņveža likumiskām prasībām (182. p.); neatstāt tiesas sēžu zāli bez tiesas atļaujas (282. p. 6. d.); pakļauties citiem tiesas lēmumiem un tiesas sēdes priekšsēdētāja rīkojumiem (261. p. 3. d.).

Vairumā savienoto republiku kriminālprocesa kodeksu nav normu, kas vienuviet reglamentētu liecinieka *tiesības*. Šāda norma ir tikai Latvijas, Lietuvas, Moldāvijas un Turkmēnijas kriminālprocesa kodeksos. Mūsu republikas Kriminālprocesa kodeksā lieciniekam noteiktas šādas tiesības: liecināt savā dzimtajā valodā; iepazīties ar nopratināšanas protokolu izziņā un iepriekšējā izmeklēšanā; pieprasīt šā protokola papildināšanu un labošanu; iesniegt sūdzības par tās personas rīcību, kura izdara pratināšanu; saņemt izdevumu atlīdzību par visu laiku, kas patērēts, izpildot liecinieka pienākumus, kā arī atlīdzību par atraušanos no parastā darba (KPK 53. p. 2. d.). Bez tam lieciniekam pirmstiesas izmeklēšanā ir tiesība pēc nopratināšanas savas liecības uzrakstīt pašrocīgi (161. p. 3. d.). Tiesas sēdē lieciniekam ir tiesība izlietot rakstveida piezīmes un dokumentus, ja liecības saistītas ar skaitļiem vai citiem datiem, ko grūti atcerēties (283. p.).¹

Par atteikšanos liecināt un par apzināti nepatiesas liecības došanu lieciniekam noteikta kriminālatbildība pēc Kriminālkodeksa 176. un 174. panta.²

Lai liecības saturētu pareizas un patiesas ziņas, persona, kas liecības dod, jānodrošina pret jebkādiem nelikumīgiem līdzekļiem

¹ Vienīgi Ukrainas Kriminālprocesa kodeksā tiesība lietot rakstveida piezīmes noteikta arī tiesājamam (300. p.).

² Dažās sociālistiskajās valstīs atsevišķos gadījumos ir pieļauta liecinieka atteikšanās no liecināšanas. Piemēram, Vācijas Demokrātiskās Republikas KPK 46. § noteikts, ka no liecības došanas var atteikties apsūdzētā laulātais, brāji un māsa, radnieki taisnā līnijā, adoptētais un adoptētājs. Līdzīgi noteikumi iekļauti Polijas Tautas Republikas KPK 94. §, Ungārijas Tautas Republikas KPK 65. § un arī dažu citu sociālistisko valstu kriminālprocesa kodeksos.

nopratināšanā. Kriminālprocesa kodeksā šis jautājums ir tieši regulēts tikai attiekmē uz apsūdzēto. KPK 19. pantā ir aizliegts pānākt no apsūdzētā liecības ar vardarbību, draudiem un citiem nelikumīgiem līdzekļiem. Attiekmē uz liecinieku šie noteikumi ietilpst Kriminālkodeksā, kura 172. pantā noteikts, ka piespiešana dot liecību nopratināšanā ir krimināli sodāms nodarījums.

6. Klātesošās personas

Kriminālprocesā ir paredzēti arī tādi *lietas dalībnieki, kuru uzdevums ir būt klāt procesuālās darbības norisē*. Šo lietas dalībnieku procesuālās funkcijas ir minimālas: viņi vai nu pēc izmeklēšanas darbības beigām apliecina tās faktiskās norises saskaņā ar atspoguļojumu protokolā (pieaicinātie), vai arī veicina attiecīgās izmeklēšanas darbības procesuālā uzdevuma īstenošanu (pedagogi, iestāžu un organizāciju pārstāvji).

Pieaicinātie ir lietā neieinteresēti rīcībspējīgi pilsoņi, kurus likumā noteiktos gadījumos prokurors, izmeklētājs vai izziņvedis uzaicina būt klāt izmeklēšanas darbības norisē, lai viņi tai sekotu un pēc tās beigām ar saviem parakstiem šīs darbības protokolā apliecinātu faktiskās norises saskaņā ar protokolu (KPK 138. un 139. p.).

Pieaicinātie var būt tikai lietā neieinteresētas personas, tāpēc par pieaicinātajiem nedrīkst uzaicināt un pieaicināto pienākumus nedrīkst pildīt aizdomās turētie, apsūdzētie, cietušie, civilprasītājs, civiltbildētājs, viņu radnieki, aizstāvji, kā arī tās iestādes darbinieki, kuras rīcībā atrodas krimināllietā (KPK 138. p. 2. d.).

Likumā noteikta pieaicināto piedalīšanās tikai pirmstiesas izmeklēšanas, nevis tiesas darbībās. Iztiesāšana ir atklāta, visiem procesa dalībniekiem un pilsoņiem pieejama, tāpēc pieaicinātajiem šeit nebūtu nekādas nozīmes.

Pirmstiesas izmeklēšanā pieaicināto piedalīšanās ir obligāta šādās izmeklēšanas darbībās: apskatē, kratīšanā, izņemšanā, īpašuma aprakstē, uzrādīšanā uzzīmēšanai (KPK 139. p. 1. d.), aresta uzlikšanā mantai (175. p. 4. d.), aplūkošanā (182. p. 1. d.), izmeklēšanas eksperimentā (184. p. 3. d.) un liecību pārbaudē uz vietas (185. p. 3. d.).

Ikvienā likumā paredzētajā izmeklēšanas darbībā, kurā ir obligāta pieaicināto klātbūtne, viņu skaits nedrīkst būt mazāks par diviem (139. p. 1. d.), bet tam jābūt pietiekamam, lai izsekotu visām izmeklēšanas darbības norisēm.

Pieaicinātie kļūst par lietas dalībniekiem ar uzaicinājuma brīdi. Ar šo brīdi viņiem rodas procesuālie pienākumi un tiesības.

Pieaicinātajiem ir šādi *pienākumi*: sekot uzaicinājumam (pretējā gadījumā pret viņiem var lietot KPK 54. p. 4. daļā lieciniekiem paredzētos piespiedu līdzekļus); atrasties izmeklēšanas darbības laikā tās izdarīšanas vietā un sekot tās norisēm; pēc izmeklēšanas darbības pabeigšanas ar savu parakstu protokolā apliecināt to darbību faktu, saturu un rezultātus, kuru norisē viņi bijuši klāt (KPK 139. p. 1., 2. un 3. d.); neizpaust izmeklēšanas datus (130. p. 2. d.).

Pieaicinātajiem ir šādas *tiesības*: izteikt piezīmes sakarā ar paveiktajām izmeklēšanas darbībām un prasīt to ierakstīšanu protokolā (139. p. 2. d.); iesniegt sūdzības par izmeklētāja un prokurora darbībām (220. p.); saņemt izdevumu atlīdzību sakarā ar ierašanos un vidējo algu darba vietā par visu laiku, ko viņi patērējuši sakarā ar savu pienākumu pildīšanu (93. p. 1. d.).

Pieaicinātajam viņa lietas dalībnieka procesuālais statuss izbeidzas ar tās izmeklēšanas darbības pabeigšanu, kurā viņš piedalījies. Tikai izņēmuma gadījumos bijušais pieaicinātais var tālākā tiesvedības gaitā izvirzīties no jauna, bet citā procesuālajā stāvoklī. Ja krimināllietas iztiesāšanā rodas šaubas par izmeklēšanas darbības norisi un rezultātiem, bijušos pieaicinātos mēdz aicināt uz tiesas sēdi kā lieciniekus. Agrākā piedalīšanās lietā kā pieaicinātajam nav šķērslis liecinieka pienākumu pildīšanai.

Pedagogs vai nu obligātā kārtībā, vai pēc izmeklētāja ieskata kā klātesoša persona piedalās nepilngadīgā apsūdzētā vai liecinieka nopratināšanā (KPK 152. un 160. p.), lai ar savām zināšanām psiholoģijā palīdzētu veikt nopratināšanu, ievērojot pūsaudža psihiskās īpatnības, un ar to sekmētu nopratināšanas uzdevumu sasniegšanu. Tai pašā nolūkā tiesa pēc sava ieskata var aicināt pedagogu līdzdalībai nepilngadīgo liecinieku nopratināšanā tiesas sēdē (284. p. 1. d.).

Pedagogs, kas ir klāt nepilngadīgā nopratināšanā, ja ne pēc sava procesuālā stāvokļa, tad pēc būtības ir speciālists, izmeklētāja un tiesas konsultants pūsaudžu psiholoģijas jautājumos, kuriem ir nozīme nopratināšanā.

Iepriekšējā izmeklēšanā pedagoga klātbūtne ir obligāta tad, ja nopratina apsūdzēto, kas nav sasniegjis 16 gadu vecumu (152. p. 1. d.), vai ja pratina nepilngadīgu liecinieku, kam nav vēl pilni 14 gadi (160. p. 1. d.).

Likumā nav noteikti uzaicinātā un nopratināšanā klātesošā pedagoga pienākumi, izņemot pienākumu parakstīt nopratināšanas

protokolu (KPK 152. p. 3. d. un 160. p. 3. d.) un neizpaust iepriekšējās izmeklēšanas datus (130. p. 2. d.). Viņa tiesības ir līdzīgas pieaicināto tiesībām, izņemot tiesību uz izdevumu atlīdzību. Pedagogam, kurš piedalās nopratināšanā iepriekšējā izmeklēšanā, ir šādas tiesības: būt klāt visā nepilngadīgā nopratināšanas norisē; ar izmeklētāja atļauju uzdot nopratināmajam jautājumus; pēc nopratināšanas pabeigšanas iepazīties ar nopratināšanas protokolu un izdarīt rakstveida piezīmes par protokola ierakstu pareizumu un pilnīgumu (152. p. 3. d. un 160. p. 3. d.). Pedagogam ir arī tiesība pārsūdzēt izmeklētāja darbības (220. p. 1. d.).

Tiesas sēdē aicinātajam pedagogam ir tiesība būt klāt tiesas sēdē un ar tiesas atļauju uzdot nepilngadīgajam lieciniekam jautājumus (284. p. 1. d.).

7. Iestāžu un organizāciju pārstāvji

Pie lietas dalībniekiem attiecīgās darbības norises laikā pieskaitāmi arī *iestāžu un organizāciju pārstāvji*, kas uz likuma pamata aicināti būt klāt pirmstiesas izmeklēšanas darbībās vai tiesas sēdē.

Kriminālprocesa kodeksā paredzēta namu pārvaldes pārstāvja vai vietējās darbaļaužu deputātu padomes pārstāvja klātbūtne kratīšanā, izņemšanā vai aresta uzlikšanā mantai, ja nevar nodrošināt tās personas klātbūtni, pret kuru šīs darbības vērstas (KPK 170. p. 1. d., 175. p. 3. d.). Klātesošajiem pārstāvjiem izmeklēšanas darbības norisē ir tādas pašas tiesības un pienākumi kā pieaicinātajiem (170. p. 3. d., 172. p. 3. d.).

Iztiesājot nepilngadīgo lietas pirmās instances tiesā, ir paredzēta iespēja aicināt uz tiesas sēdi audzināšanas iestāžu un sabiedrisko organizāciju pārstāvjus,¹ kurus tiesa var nopratināt, lai noskaidrotu un novērtētu nepilngadīgā garīgo attīstību, iepazītos ar viņa personību un dzīves apstākļiem (264. p. 1. un 2. d.).

Nepilngadīgo lietās uz tiesas sēdi aicināto audzināšanas iestāžu un sabiedrisko organizāciju pārstāvju procesuālais stāvoklis likumā nav pietiekami reglamentēts. Pēc savas situācijas lietā viņi ir līdzīgi citām tiesvedībā zināmām «klātesošām personām». Tātad viņiem būtu jāatzīst tiesība atrasties sēžu zālē visā lietas iztiesāšanas laikā un tiesība ar tiesas atļauju sniegt paskaidrojumus.

¹ Skat. Latvijas PSR Kriminālprocesa kodeksa komentāri. R., 1968, 388. lpp.

Lai viņu paskaidrojumi iegūtu nozīmi lietā, tie jādokumentē, t. i., jāieraksta tiesas sēdes protokolā.

Nav nekādu formālu šķēršļu, lai atsevišķos gadījumos, kad tas pēc lietas apstākļiem nepieciešams, šos pārstāvjus nopratinātu arī kā lieciniekus.

PIEKTĀ NODAĻA

DROŠĪBAS LIDZEKĻI

1. §. Procesuālo piespiedu līdzekļu jēdziens un veidi

Procesuālie piespiedu līdzekļi ir viens no valsts piespiedu līdzekļu veidiem. Tiesību normu realizāciju garantē piespiešanas iespējas. Sociālistiskajā valstī, kur likuma noteikumi atspoguļo darbaļaužu intereses, lielum lielais sabiedrības locekļu vairākums tiesību normu prasības izpilda labprātīgi, bez piespiešanas. Piespiešana tiek lietota tikai pret tiem pilsoņiem, kurus pārliecināšanas līdzekļi nav varējuši ietekmēt.

Kriminālprocess kā tiesisku darbību kopums noziegumu atklāšanai, noziegumu izdarījušo personu vainas noskaidrošanai un sodu piemērošanai vainīgajiem nereti saistās ar atsevišķu pilsoņu pret darbību. It sevišķi tas jā saka par nozieguma dalībniekiem, kas pa lielākai daļai cenšas vai nu izvairīties no kriminālatbildības, vai arī nepamatoti mikstināt savas vainas un atbildības pakāpi. Aizdomās turēto un apsūdzēto pret darbība taisnīgai jurisdikcijai var izpausties gan kā nozieguma pēdu slēpšana, lai kavētu patiesības noskaidrošanu lietā, gan arī kā personīga izvairīšanās no izmeklēšanas un tiesas. Ir sastopami pat tādi gadījumi, kur noziedzīgā darbība pa krimināllietas izmeklēšanas laiku tiek turpināta, ja ļaundaris nav jau pirms tiesas izolēts no sabiedrības.

Tāpēc kriminālprocesa uzdevumu īstenošanai un tā mērķu sasniegšanai ir nepieciešami piespiedu līdzekļi, kurus vajadzības gadījumā pret atsevišķām personām var pielietot izziņas izdarītājs, izmeklētājs, prokurors un tiesa. Lai piespiedu līdzekļu pielietojums atbilstu likumības prasībām, saskanētu ar sabiedrībā valdošajiem tiesiskajiem un morālajiem uzskatiem, kriminālprocesa likumos stingri noteikti visi tiesvedībā pieļaujamie piespiešanas veidi un reglamentēta to pielietošanas kārtība.

Piespiedu līdzekļu raksturs un sistēma kriminālprocesā cieši saistās ar attiecīgajā laikmetā valdošo sodu sistēmu un pilsoņu

personīgās brīvības garantijām valstī. Feodālajā valstī līdztekus personas beztiesiskajam stāvoklim un soda bardzībai (miesas sodi, locekļu kropļošana, nāves sodi) galvenais pret aizdomās turētajiem un apsūdzētajiem pirms tiesas pielietojamais piespiedu līdzekļa veids bija brīvības atņemšana — ieslodzījums cietumā. Pie varas nākusi buržuāzija gan skaļi deklarēja personas brīvības garantijas kriminālprocesā, taču tā bija mantojusi no feodālisma aizdomās turētā un apsūdzētā iepriekšējā apcietinājuma ideju un praksē to plaši pielietoja un turpina pielietot pret nemanīgajiem. Turīgajiem, maksātspējīgajiem pilsoņiem iepriekšējo apcietinājumu aizstāj ar naudas ķīlu vai mantisku galvojumu. Ieslodzījums cietumā un ķīla iepriekšēja nodrošinājuma veidā vairumā buržuāzisko valstu likumā noteikti kā alternatīva: no aizdomās turētā un apsūdzētā prasa ķīlu, bet maksātspējas gadījumā viņam draud apcietinājums.¹ Sociālistisko valstu kriminālprocesā visiem pilsoņiem neatkarīgi no to mantas stāvokļa ir piešķirtas vienādas personīgās brīvības garantijas tiesvedībā.

Visus procesuālos piespiedu līdzekļus pārskatāmības labad var iedalīt trīs grupās:

1) *līdzekļi, ar kuriem nodrošina aizdomās turētā un apsūdzētā neizvairīšanos no jurisdikcijas;*

2) *līdzekļi, ar kuriem tiek nodrošināti pierādījumi;*

3) *līdzekļi, kas paredzēti kārtības uzturēšanai tiesas sēdē.*

Var īpaši izdalīt arī ceturto grupu, kurā ietilpstošajiem līdzekļiem ir ļoti svarīga loma ar noziegumu nodarīto zaudējumu atlīdzināšanā:

4) *līdzekļi, ar kuriem nodrošina ar noziegumu nodarīto zaudējumu atlīdzināšanas iespēju.*

Pie *pirmās grupas* pieskaitāms aizdomās turētā aizturējums un tā saucamie drošības līdzekļi. Kriminālprocesa kodeksos drošības līdzekļi tiek regulēti vienkopus kā atsevišķs procesuāls institūts, tādējādi uzsverot to sevišķo nozīmi tiesvedībā.

Otrajā grupā ietilpst vesela virkne procesuālu, it sevišķi

¹ Skat. H. H. Полянскій. Судьба процессуальных гарантий личной свободы во Франции. Изд. Академии наук СССР, М.—Л., 1946, 3.—13. lpp.; М. А. Чельцов-Бебутов. Положение личности в уголовном процессе, часть первая. Юридическое издательство Министерства юстиции СССР, М., 1948, 92.—133. lpp.; М. А. Чельцов-Бебутов. Курс советского уголовно-процессуального права. Госюриздат, М., 1957, 527., 532., 578. un citas lpp.

Skat. arī grāmatā Kriminālprocesa likumi. Saeimas kodifikācijas nodaļas 1926. gada izdevums, R., 57. lpp., kur teikts: «Līdz galvojuma vai ķīlas došanai vai nu jāuzliek apsūdzētajam mājas arests, vai viņš jātur apcietinājumā» (474. p.).

pirmstiesas izmeklēšanas darbību, kuras vajadzības gadījumā var realizēt piespiedu kārtā. Šeit ietilpst tādas izmeklēšanas darbības kā liecinieka piespiedu atvešana nopratināšanai (KPK 54. p. 4. d.), kratīšana un izņemšana (168. p.), personas kratīšana (173. p.), aplūkošana (183. p.), izmeklēšanas eksperiments (184. p.) u. c. Turvāk aplūkojot šajā grupā ietilpstošos piespiedu līdzekļus, redzam, ka tie, izņemot liecinieka piespiedu atvešanu, pilnīgi sakrīt ar izmeklēšanas darbībām. To īpašam iztīrījumaam atrauti no attiecīgajām izmeklēšanas darbībām nav pamata. Tāpēc tos šeit atsevišķi neapskatīsim, jo visas izmeklēšanas darbības, kuru mērķis ir atklāt un fiksēt pierādījumus, tiek aprakstītas un analizētas kriminālprocesa kursa sevišķajā daļā.

Trešajā grupā ietilpst daži patstāvīgi, ar izmeklēšanas darbībām nesaistīti procesuālie līdzekļi. Tie, tāpat kā pirmajā grupā minētie, pieder pie procesuālajiem piespiedu līdzekļiem vārda tiešā nozīmē. Tie ir šādi: tiesas sēdes kārtības traucētāju brīdinājums vai izraidījums no sēžu zāles (KPK 262. p. 1. un 3. d.); naudas sods par tiesas sēdes kārtības traucēšanu, ko uzliek personām, kas nav procesa dalībnieki (262. p. 4. d.). Arī šo procesuālo piespiedu līdzekļu aplūkojums ietilpst kriminālprocesa sevišķajā daļā, jo tas skar tikai vienu no tiesvedības stadijām.

Ceturtajā grupā ietilpst galvenokārt aresta uzlikšana apsūdzētā, aizdomās turētā vai to personu mantai, kuras pēc likuma ir materiāli atbildīgas par viņu darbību, vai citu personu mantai, pie kurām atrodas noziedzīgā kārtā iegūtā manta (KPK 175. p. 1. d.). Ar noziedzīgi nodarīto materiālo zaudējumu atlīdzināšanas nodrošināšanu var būt saistītas arī tādas piespiedu darbības kā kratīšana, izņemšana un noguldījumu arests krājkasēs.

Procesuālo piespiedu līdzekļu juridiskā daba ir vienāda, kaut arī to veids ir dažāds. Visi tie ir procesuālo pienākumu izpildīšanas nodrošinājums, piemēram, lai apsūdzētais neizvairītos no kriminālatbildības, lai viņš atlīdzinātu zaudējumus, ko nodarījis ar savu noziegumu, lai liecinieks izpildītu savu procesuālo liecināšanas pienākumu u. tml. Otrkārt, visi procesuālie piespiedu līdzekļi saistīti ar pilsoņu (arī iestāžu un organizāciju) tiesību un interešu sfēras ierobežojumu tikai uz kādu noteiktu laiku, kas nepieciešams zināma procesuāla mērķa sasniegšanai. Kā piemērus var minēt aizturējumu, telpu vai personas kratīšanu, aplūkošanu. Arī citos likumā pieļautajos procesuālo piespiedu līdzekļu pielietošanas gadījumos likumisko interešu un tiesību sfēras ierobežojums ir stingri reglamentēts. Treškārt, neviens procesuāls piespiedu līdzeklis pēc savas juridiskās dabas nav sods, kaut arī tas saistīts ar personas

tiesību ierobežojumu tiesvedības interesēs. Nav sods arī aizdomās turētā aizturējums un apsūdzētā apcietinājums, kaut gan no tiesāšanas gadījumā iepriekšējā brīvības atņemšana (aizturējums, apcietinājums) tiek ieskaitīta brīvības atņemšanas sodā (KK 44. p., KPK 314. p. 1. d.).

2. §. Drošības līdzekļu jēdziens un nozīme

Drošības līdzekļi izveido atsevišķu procesuālo piespiedu līdzekļu grupu. Tie ir vērsti tieši pret aizdomās turētā vai apsūdzētā personu, lai panāktu, ka viņi neizvairās no izmeklēšanas un tiesas, neliek šķēršļus patiesības noskaidrošanai lietā un neizdara jaunus noziegumus krimināllietas izmeklēšanas un iztiesāšanas laikā. Tātad drošības līdzekļus pielieto, lai nodrošinātu tiesvedības interesēm atbilstošu aizdomās turētā vai apsūdzētā uzvedību krimināllietas gaitā. Tāpēc literatūrā drošības līdzekļus mēdz dēvēt arī par procesuālajiem nodrošinājuma līdzekļiem. Šis apzīmējums tomēr nav precīzs, jo pie procesuālajiem nodrošinājuma līdzekļiem pieskaitāms arī aizturējums, kas pēc spēkā esošajiem likumiem nepieder pie drošības līdzekļiem.

Aizturējums tiek vērsts pret personu, uz kuru kritušas aizdomas, ka tā izdarījusi noziegumu. Aizturējums ir patstāvīgs procesuāls institūts, kas atšķiras no drošības līdzekļiem pēc priekšnoteikumiem, kādos to var pielietot, pēc sava rakstura, pielietošanas kārtības un sekām. Juridiskā daba un loma tiesvedībā aizturējumam ir citāda nekā drošības līdzekļiem. Tā kā aizturējuma institūts tiek aplūkots kriminālprocesa kursa sevišķajā daļā vienuviet ar aizdomās turētā iztirzājumu, šeit mēs aprobežosimies tikai ar tām ziņām, kas nepieciešamas aizturējuma un drošības līdzekļu diferencēšanai.

Atšķirībā no drošības līdzekļiem aizturējumam ir savi šauri nosprausti priekšnoteikumi, kurus vispārināti var apzīmēt kā apstākļus, kas izraisa pamatotas aizdomas, ka zināma persona izdarījusi noziegumu. Likumā nosaukti šādi gadījumi, kad aizdomas drīkst izraisīt procesuālas sekas — aizturējumu: ja persona pārsteigta nozieguma izdarīšanas brīdī vai tieši pēc tā izdarīšanas; ja aculiecinieki, starp tiem arī cietušie, tieši norāda uz zināmu personu kā nozieguma izdarītāju; ja uz aizdomās turētā vai viņa apģērba, pie viņa vai viņa dzīvoklī atrastas acīm redzamas nozieguma pēdas; ja aizdomās turētais mēģina bēgt, ja viņam nav pastāvīgas dzīves vietas vai ja nav noskaidrota viņa personība (KPK 120. p.).

Tā kā aizturējums parasti ir steidzams — tas notiek, ejot pa nozieguma «karstām pēdām», — prokurora sankcija tam nav paredzēta. Šo pēdējo apstākli var izskaidrot arī ar īso likumā pieļauto brīvības atņemšanas laiku: aizturēt drīkst uz laiku, ne ilgāku par 72 stundām (KPK 122. p.). Turpretim apcietinājums kā drošības līdzeklis var ilgt pat līdz 9 mēnešiem (77. p.). Aizturēšana atšķirībā no drošības līdzekļa ir tipiska pirmstiesas izmeklēšanas darbība. Neatliekamajos gadījumos tā pieļaujama pat pirms krimināllietas ierosināšanas.¹ Ne tiesnesis, ne tiesa aizturējumu nevar pielietot, jo iztiesāšanas stadijā nonāk nevis pilsoņi, ko tur aizdomās par nozieguma izdarīšanu, bet apsūdzētie, t. i., personas, kas jau sauktas pie kriminālatbildības uz pietiekamu vainas pierādījumu pamata.

Pret aizdomās turēto izņēmuma gadījumos gan var pielietot drošības līdzekli, taču tam noteikts īss termiņš — ne vairāk kā 10 dienas. Šajā laikā vai nu jāceļ apsūdzība, vai aizdomās turētais no drošības līdzekļa jāatbrīvo (KPK 70. p.).

Abiem šiem piespiedu līdzekļu veidiem paredzēti arī dažādi to pielietošanas režīmi: aizturētais tiek ievietots aizturējuma kamerā milicijas nodaļā, turpretim apcietinātajam savs pirmstiesas brīvības atņemšanas laiks jāpavada cietumā.

Viss šeit sacītais par atšķirību starp aizturējumu un drošības līdzekli dod pietiekamu pamatu tos diferencēt, neietilpinot aizturējumu drošības līdzekļu skaitā. Tā tas izdarīts arī spēkā esošajos kriminālprocesa likumos (Kriminālprocesa pamatu 32. un 33. p. Latvijas PSR KPK 69. un 120. p.).

Drošības līdzekļi jādiferencē arī no īpaša *rakstveida solījuma ierasties* uz aicinājumu un ziņot par dzīves vietas maiņu, ko lietās par vieglākiem noziegumiem mēdz no apsūdzētā ņemt pirmstiesas izmeklēšanas laikā. Šāds apsūdzētā solījums — paraksts nav speciāli paredzēts vienīgi Latvijas, Lietuvas un Moldāvijas PSR kriminālprocesa kodeksos. Visu pārējo savienoto republiku kriminālprocesa kodeksos tas ir reglamentēts.² Minētajam parakstam nav procesuāla piespiedu līdzekļa rakstura, un pie drošības līdzekļiem tas nav pieskaitāms. To nedrīkst samainīt ar vienu no Krimināl-

¹ Aizturējuma pielietošana pirms krimināllietas ierosināšanas tieši likumā nav noteikta, bet šāda iespēja jāsecina no aizturēšanas pieļāvuma nozieguma izdarīšanas brīdī vai tieši pēc tā izdarīšanas (KPK 120. p. 1. d. 1. punkts), kad kriminālieta vēl nevar būt ierosināta.

² Saskaņā ar KPFSR 1923. gada Kriminālprocesa kodeksu, ko Latvijas teritorijā piemēroja līdz 1961. g. 1. aprīlim, šāds paraksts bija jāņem no katra apsūdzētā (KPFSR 1923. gada KPK 143. p.).

procesa kodeksā reglamentētajiem drošības līdzekļiem — parakstu par dzīves vietas nemainīšanu, kam ir piespiedu raksturs.

Drošības līdzekļu pielietošana ir izziņveža, izmeklētāja, prokurora un tiesas tiesība, bet ne pienākums. Taču, ja pastāv pamats drošības līdzekļa pielietošanai, šiem procesa virzītājiem obligāti jāapsver viena vai otra drošības līdzekļa izraudzīšana. Tiesnesis vienpersonīgi drošības līdzekļus nevar pielietot. Sis ierobežojums izriet no padomju tiesas koleģialitātes principa.

Pieļaujamie drošības līdzekļu veidi visi ir noteiktī likumā. To uzskaitījums likumā ir ekskluzīvs. Kāda likumā nenosaukta patvaļīga drošības līdzekļa veida pielietošana ir rupjš likumības pārkāpums, kas sevišķi neciešams tāpēc, ka visi drošības līdzekļi ir saistīti ar apsūdzētā (vai aizdomās turētā) personīgās brīvības ierobežojumu pirms notiesājoša kriminālsprieduma.

PSRS un savienoto republiku kriminālprocesa pamatos noteikti šādi drošības līdzekļu veidi: paraksts par dzīves vietas nemainīšanu, personiskais galvojums, sabiedriskās organizācijas galvojums un apcietinājums (33. p. 1. d.).

Dažu savienoto republiku kriminālprocesa kodeksos šis saraksts papildināts ar ķīlu.¹ Bet visu republiku kriminālprocesa kodeksos drošības līdzekļu skaitā ir papildus ietverti īpaši līdzekļi, kas lietojami pret nepilngadīgajiem un karavīriem.

Latvijas PSR Kriminālprocesa kodeksā reglamentēti Pamatos paredzētie drošības līdzekļu veidi: paraksts par dzīves vietas nemainīšanu, personiskais galvojums, sabiedriskās organizācijas galvojums un apcietinājums (69. p. 1. d.). Bez tam pret nepilngadīgiem kā drošības līdzeklis pieļauta nodošana pārraudzībā vai ievietošana bērnu iestādēs (69. p. 2. d.), bet pret aktīvā dienesta karavīriem kā drošības līdzekli atļauts pielietot attiecīgās kara spēka daļas pavēlniecības pārraudzību (69. p. 3. d.).

Lai gūtu dziļāku ieskatu *drošības līdzekļu būtībā*, tuvāk jāprecizē to stāvoklis procesuālo piespiedu līdzekļu sistēmā.

Kā jau atzīmēts, drošības līdzekļi tiek pieskaitīti pie tās procesuālo piespiedu līdzekļu grupas, kurā ietilpst dažādi nodrošinājumi pret apsūdzētā izvairīšanos no izmeklēšanas un tiesas. Taču ne visiem drošības līdzekļiem ir krasi izteikts piespiedu līdzekļu raksturs.

Procesuālajiem piespiedu līdzekļiem vispār raksturīga piespiešanas vērstība

¹ Ķīla un mantiskais galvojums kā drošības līdzekļu veidi bija paredzēti arī KPFSR 1923. gada Kriminālprocesa kodeksā, kas Latvijas teritorijā zaudēja spēku 1961. g. 6. aprīlī. Spēkā esošajos savienoto republiku likumos mantiskais galvojums vairs nav paredzēts. Ķīla kā drošības līdzeklis tagad ir noteikta tikai atsevišķos kodeksos, piemēram, KPFSR KPK 89. p. 2. daļā.

tieši pret personu, kuras uzvedība jāievirza tiesvedības interesēm atbilstošā gultnē. Tā, piemēram, kratīšanas piespiedu raksturs izpaužas darbībās, ko var izdarīt pretēji izkratāmās personas vai telpas saimnieka gribai; aplūkošanas piespiedu raksturs izpaužas aplūkojamo personu pakļaušanā aplūkošanas procedūrai neatkarīgi no to gribas.

Tas pats sakāms par drošības līdzekļiem: pakļaujot apsūdzētā vai aizdomās turētā gribu, tie ievirza viņu uzvedību izmeklēšanas un jurisdikcijas interesēm atbilstošā gultnē. Drošības līdzekļi atņem viņiem iespēju izvairīties no izmeklēšanas un tiesas vai turpināt noziedzīgu darbību (apcietinājums — KPK 69. un 76. p.) vai ierobežo viņu iespēju atstāt dzīves vietu bez izmeklētāja, prokurora vai tiesas atļaujas (paraksts par dzīves vietas nemainīšanu — KPK 73. p.), vai nodrošina apsūdzētā vai aizdomās turētā ierašanos uz aicinājumu, piedraudot ar zināmu vērtību zaudēšanu, kuras deponētas kā ķīla (KPF SR KPK 99. p.). Tāpēc minētos līdzekļus ar pilnām tiesībām varam saukt par procesuāliem piespiedu līdzekļiem. Bet to nevar attiecināt uz visiem drošības līdzekļiem to tagadējā izpratnē.

Pazīstamais krievu procesuālists P. Ļublinskis ir devis šādu nodrošinājuma līdzekļu (pēc tagadējās terminoloģijas — drošības līdzekļu) klasifikāciju: 1) psihiskas piespiešanas līdzekļi, kas pamatoti uz apsūdzētā uzvedības tiešu motivāciju (ķīla, paraksts par ierašanos un dzīves vietas neatstāšanu); 2) psihiskas piespiešanas līdzekļi, kas pamatoti uz trešās personas uzvedības netiešu motivāciju, — galvojums ar materiālu vai personisku galvotāja atbildību; 3) galvojums ar priekšniecības vai citu amatpersonu uzraudzību; 4) fiziskas piespiešanas līdzekļi — brīvības atņemšana apsūdzētajam (ievietošana cietumā, mājas arests, personības dokumentu atņemšana, uzraudzība u. c.).¹

Sajā klasifikācijā un tās pamatojumos var saskatīt buržuāziskajām tiesībām raksturīgo tendenci kriminālprocesā izlietot galvenokārt piespiešanas metodes un ar to pamatot arī procesuālos institūtos. No šādām pozīcijām dabisks šķiet arī uzskats, ka jebkurš drošības līdzeklis ir procesuāls piespiedu līdzeklis (psihisks vai fizisks).

Sociālistiskajā sabiedrībā atzītajai piespiešanas un pārliecināšanas dialektiskai izpratnei šāds viedoklis nav pieņemams. Ja drošības līdzeklis negarantē apsūdzētā zināma veida uzvedību pret viņa gribu, to nevar uzskatīt par piespiešanas līdzekli. Tādi drošības līdzekļi kā personiskais vai sabiedriskais galvojums neietekmē apsūdzētā uzvedību tieši, bet tikai netieši, ar piespiedu iedarbību uz citām personām — galvniekiem. Piespiešanas elements šajā gadījumā ir galvniekiem draudošais naudas sods vai sabiedriskā atbildība, ja viņi nepilda savas saistības — panākt apsūdzētā neizvairīšanos no tiesvedības orgāniem. Galvojums satur piespiedu elementu — sankciju piedraudējumu pret galvnieku. Ar galvojumu saistītos drošības līdzekļus varētu uzskatīt par piespiedu līdzekļiem pret apsūdzēto tikai tajā gadījumā, ja galvotājiem būtu piešķirta tiesība apsūdzētā ierašanos nodrošināt piespiedu kārtā, panākt viņa ierašanos uz aicinājumu pie izmeklētāja pret viņa gribu. Taču likums tādas tiesības galvniekiem nepiešķir. Pat vairāk — jebkāda apsūdzētā piespiešana vārda tiešā nozīmē būtu sodāms nodarījums. Izvairīšanās gadījumā atbild nevis apsūdzētais, bet galvnieki. Attiecībām starp valsti un galvniekiem tikai daļēji raksturīga uzticība, aiz tās redzama piespiešana. Turpretim attiecībām starp valsti un apsūdzēto, tāpat kā

¹ Skat. П. И. Люблинский. Свобода личности в уголовном процессе. С. Петербург, 1906, 20. lpp.

attiecībām starp apsūdzēto un galvniekiem, raksturīga vienīgi uzticība. Bet uzticība ir tipisks pārliecināšanas, nevis piespiešanas līdzeklis.¹

Jānāk pie secinājuma, ka dažiem likumā paredzētajiem drošības līdzekļiem nav piespiedu līdzekļu rakstura. Tie gan var pārvērsties piespiedu līdzekļos, ja apsūdzētā izvairīšanās gadījumā tiek noteikts stingrāks drošības līdzeklis — apcietinājums. Personiskā un arī sabiedriskā galvojuma pamatā ir labprātība un uzticība, nevis piespiešana. Tas jāņem vērā, nosakot šos drošības līdzekļus apsūdzētajam, kur jāapsver ne tikvien noziedzīgā nodarījuma sabiedriskā bīstamība un galvnieku uzticamība, bet arī paša apsūdzētā sabiedriskā bīstamība, viņa morālais raksturojums.

Vispārinot šā paragrāfa saturu, drošības līdzekļu jēdzienu varam definēt šādi. *Drošības līdzekļi ir nodrošinājuma rakstura piespiešanas un pārliecināšanas līdzekļi, ko izziņas izdarītājs, izmeklētājs, prokurors un tiesa var noteikt apsūdzētajam (izņēmuma gadījumos arī aizdomās turētajam), lai panāktu viņa neizvairīšanos no izmeklēšanas un tiesas, novērstu viņa noziedzīgo darbību un šķēršļus, ko viņš var likt patiesības noskaidrošanai krimināllietā, kā arī lai neļautu viņam izvairīties no sprieduma izpildīšanas.*

3. §. Drošības līdzekļu pielietošanas pamats un kārtība

Drošības līdzekļi tā vai citādi ierobežo tās personas brīvību, kurai tie ir pielietoti. Likumā un personas brīvības garantijas tiesvedībā prasa, lai šādu piespiedu līdzekļu pielietošanas pamats un kārtība būtu stingri reglamentēti, lai tos pielietotu tikai patiesas vajadzības gadījumā.

Drošības līdzekļu pielietošana apsūdzētajam vai aizdomās turētajam ir procesa virzītāju orgānu tiesība. Drošības līdzeklis nav jānosaka obligāti katram apsūdzētajam.

Drošības līdzekļu pielietošanā jāizšķir to noteikšanas iemesli un konkrēta drošības līdzekļa izraudzīšanu ietekmējošie apstākļi.

Drošības līdzekļu noteikšanas iemesli ir tie faktori, kurus konstatējot procesa virzītājam orgānam — izziņvedim, izmeklētājam, prokuroram, tiesai — rodas tiesība vispār drošības līdzekļi noteikt. Likumā reglamentēti šādi drošības līdzekļu noteikšanas iemesli: iespēja, ka apsūdzētais izvairīsies no izmeklēšanas un tiesas vai tiks šķēršļus patiesības noskaidrošanai, vai izdarīs noziedzīgu darbību, kā arī nepieciešamība nodrošināt kriminālsprieduma izpildīšanas iespēju (Kriminālprocesa pamatu 33. p. 1. d., KPK 68. p.). Ir paredzēts vēl atsevišķs iemesls: smagu noziegumu gadījumos

¹ Seit netiek tuvāk aplūkota psihiskā ietekme kā pārliecināšanas un piespiešanas forma, jo šis jautājums pārsniedz iztīrājamā temata robežas.

apcietinājumu kā drošības līdzekli atļauts pielietot nozieguma bīstamības dēļ vien (Pamatu 34. p. 2. d., KPK 76. p. 2. d.).

Drošības līdzekļa pielietošana tātad nevar būt patvaļīga, tā nav atkarīga tikai no izmeklētāja, prokurora vai tiesas ieskata. Jebkura drošības līdzekļa noteikšanai nepieciešami likumā paredzētie iemesli, kas jāatspoguļo attiecīga lēmuma motivācijā. Šī prasība liek rūpīgāk apsvērt drošības līdzekļa pielietošanas vajadzību, ļauj kontrolēt drošības līdzekļa pielietošanas likumību un lietderību un garantē apsūdzētā likumisko interešu ievērošanu.

Kriminālprocesa kodeksā vispārīgos vilcienos ir noteikti arī *apstākļi, kas jāņem vērā, izraugot konkrētu drošības līdzekli*. Tie ir šādi: izdarītā nozieguma smagums, apsūdzētā personība, varbūtība, ka viņš izvairīsies no izmeklēšanas un tiesas vai kavēs patiesības noskaidrošanu, apsūdzētā nodarbošanās, vecums, veselības stāvoklis, ģimenes stāvoklis (KPK 72. p.). Praktiskā tiesvedība pierādījusi, ka, izraugot konkrētu drošības līdzekli, lietderīgi ņemt vērā arī vainu mikstinošos un pastiprinošos apstākļus, agrāk piespriestos sodus, kā arī to, vai apsūdzētajam ir pastāvīga dzīves vieta. Šie apstākļi ietekmē konkrētā drošības līdzekļa izraudzīšanu.

Nosakot drošības līdzekļa veidu, jāņem vērā kā jurisdikcijas, tā apsūdzētā likumiskās intereses. Smagāku noziegumu gadījumos prezumējamā apsūdzētā izvairīšanās varbūtība sakarā ar draudošo sodu liek izmeklētājam izšķirties par apcietinājumu; tā ir jurisdikcijas interese. Taču pie tam jāņem vērā arī apsūdzētā veselības stāvoklis, vecums un ģimenes stāvoklis; tā ir apsūdzētā personas interese. Sociālistiskajām tiesībām raksturīgais humānisms nepieļauj bezmērķīgu ciešanu sagādāšanu apsūdzētajam. Taču tas nenozīmē, ka humānisma vārdā būtu pieļaujams atteikties no stingra drošības līdzekļa pielietošanas tur, kur tas nepieciešams pēc izdarītā noziegumu smaguma un apsūdzētā sabiedriskās bīstamības. Kriminālprocesā personīgā interese jāpakļauj valsts un sabiedriskajai interesei. Tāpēc Kriminālprocesa kodeksā speciāli norādīti tie noziegumu veidi, kad smagāko drošības līdzekli — apcietinājumu — var pielietot nozieguma bīstamības dēļ vien (KPK 76. p. 2. d.).¹

Visus šeit minētos *drošības līdzekļu pielietošanas iemeslus un apstākļus pārskatāmības labad var vispārināt šādi.*

¹ PSRS Ģenerālprokurora 1959. g. 20. jūlija pavēlē Nr. 43 uzsvērts, ka, izraugot drošības līdzekļus, it īpaši apcietinājumu, stingri jāievēro visi likuma noteikumi, jāievāc ziņas par apsūdzētā personību, par viņa agrāko darbību, attieksmi pret darbu.

a) *Apsūdzētā paredzamā uzvedība pa lietas izmeklēšanas un iztiesāšanas laiku* (iespējamā pierādījumu slēpšana, pretdarbība izmeklēšanai un tiesai, izvairīšanās). Šās grupas apstākļi ir pietiekami drošības līdzekļa noteikšanai, pat ja tie ir tikai varbūtīgi.

b) *Apsūdzētā sabiedriskā bistamība*, kas tiek prezumēta, vadoties no izdarītā nozieguma smaguma. Apsūdzētā tādas vai citādas uzvedības varbūtība šādā gadījumā nav jāapsver. Drošības līdzeklis tiek noteikts sabiedriskās drošības interesēs.

c) *Apsūdzētā personīgās un viņa ģimenes intereses*. Šās grupas apstākļiem (veselības stāvoklis u. c.) lietā jābūt procesuāli dokumentētiem, tikai tad ar tiem var motivēt drošības līdzekļa mīkstināšanu.

Var rasties jautājums, vai drošības līdzekļus drīkst noteikt, vadoties tikai no tiem iemesliem, kas noteikti likumā (Kriminālprocesa pamatu 33. p. 1. d., KPK 68. p.), jeb vai drošības līdzekļu pielietošanu pieļaujams motivēt arī ar kādiem citiem, likumā neminētiem apsvērumiem. Atbildot uz šo jautājumu, jāvadās no procesuālo institūtu reglamentācijas vispārīgās sistēmas. Sekojot sociālistiskā demokrātisma, humānisma un likumības principiem, tie padomju kriminālprocesa institūti, kas skar pilsoņu personīgo brīvību, ir reglamentēti izsmeloši, tādējādi novēršot jebkādu patvaļu. Izsmeloši ir noteikti kratīšanas, aplūkošanas un citu procesuālo piespiedu darbību pamati. Tas pats sakāms arī par drošības līdzekļu noteikšanas iemesliem. To uzskaitījums likumā ir ekskluzīvs. Drošības līdzekļa pielietošanu iespējams motivēt arī ar citiem apsvērumiem, taču juridiskas nozīmes tādi papildu motivācijai nav.

Procesuālajā teorijā izteikti dažādi viedokļi jautājumā par vairāku drošības līdzekļu noteikšanu vienam apsūdzētajam. Jāpiekrīt viedoklim, ka šādai rīcībai nav praktiskas nozīmes, jo, izraugot apcietinājumu, tas izslēdz visus pārējos drošības līdzekļus, bet savukārt tie gandrīz vienādi garantē to mērķu sasniegšanu, kuri noteikti drošības līdzekļu pielietošanai.¹

Procesuālā kārtība drošības līdzekļa pielietošanai ir šāda. Kompetentajam procesa virzītājam orgānam vispirms jānosaka drošības līdzekļa nepieciešamība, konstatējot vienu vai vairākus tā pielietošanas iemeslus. Šim nolūkam nav vajadzīgi īpaši pierādījumi, drošības līdzekļa nepieciešamību loģiski secina no krimināllietā

¹ Sīkāk par šo jautājumu skat. darbā Ю. Д. Лившиц. Меры пресечения в советском уголовном процессе. Изд. «Юридическая литература», М., 1964, 41. un 42. lpp.

savāktajiem materiāliem. Atzinis, ka drošības līdzeklis jāpielieto, procesa virzītājs, kura ziņā atrodas krimināllieta, sastāda par to motivētu lēmumu, atzīmējot tajā drošības līdzekļa noteikšanas iemeslus un tā veidu.

4. §. Drošības līdzekļu veidi

1. Paraksts par dzīves vietas nemainīšanu

Paraksts par dzīves vietas nemainīšanu ir viens no vieglākajiem drošības līdzekļu veidiem, kuru var pielietot pret personām, kas apsūdzētas mazāk bīstamos noziegumos. Šis drošības līdzeklis tikai mazā mērā ierobežo apsūdzētā personisko brīvību, tam ir vairāk psihiskas nekā fiziskas piespiešanas raksturs. Tas reglamentēts KPK 73. pantā un ietilpst visu savienoto republiku kriminālprocesa kodeksos.

Paraksts par dzīves vietas nemainīšanu, ko procesa virzītājs orgāns ņem no apsūdzētā, *nozīmē solījumu neatstāt savu pastāvīgo dzīves vietu vai pagaidu uzturēšanās vietu bez tā procesa virzītāja orgāna atļaujas, kura ziņā atrodas krimināllieta.* Šāda solījuma pārkāpšanas gadījumā likums paredz stingrāka drošības līdzekļa noteikšanu, par kādu salīdzinājumā ar parakstu uzskatāms apcietinājums. Taču pie tam jāņem vērā, ka apcietinājumu kā drošības līdzekli var noteikt tikai lietās par noziegumiem, kuru izdarītājiem kā sods paredzēta brīvības atņemšana (KPK 76. p. 1. d.). Tāpēc jāatzīst, ka lietās par noziegumiem, kuru izdarītājiem kā sods nav paredzēta brīvības atņemšana, par stingrāku drošības līdzekli tad, ja pārkāpts paraksts par dzīves vietas nemainīšanu, būtu jāuzskata galvojums.¹ Bet tādi gadījumi praksē gandrīz nav sastopami. Paraksts par dzīves vietas nemainīšanu nenozīmē, ka apsūdzētajam tiesvedības laikā vispār ņemta iespēja uz īsu laiku atstāt savu dzīves vietu, piemēram, izpildot savus dienesta pienākumus. Šā drošības līdzekļa uzdevums ir ne tik daudz stimulēt apsūdzētā uzvedību kā, viņu morāli ietekmējot, nodrošināt procesa virzītājam orgānam iespēju katrā laikā, kad rodas vajadzība, panākt neaizkavētu apsūdzētā ierašanos uz pirmo aicinājumu. Protams, tāda iespēja var pastāvēt vienīgi tad, ja izziņvedis, izmeklētājs, prokurors vai tiesa noteikti zina apsūdzētā uzturēšanās vietu.

¹ Sal. П. М. Давыдов и П. П. Якимов. Применение мер процессуального принуждения. Свердловск, 1961, 28. lpp.

So drošības līdzekli *procesuāli dokumentē ar motivētu lēmumu*, kurā norādāms tā pielietošanas pamats, *un ar īpašu parakstu, ko ņem no apsūdzētā vai aizdomās turētā par to, ka viņš bez izziņveža, izmeklētāja, prokurora vai tiesas ziņas neatstās savu dzīves vietu un ieradīsies uz viņu pirmo aicinājumu.*

Apsūdzētais vai aizdomās turētais, kas devis šādu parakstu, var savu dzīves vietu atstāt vai to mainīt vienīgi ar tā procesa virzītāja orgāna atļauju, kura rīcībā atrodas krimināllieta. Parakstā dotais solījums saista tā devēju ne tikvien tā orgāna priekšā, kuram tas dots, bet arī visā tālākajā tiesvedībā. Paraksts ir solījums nevis konkrētam izmeklētājam vai prokuroram, bet sociālistiskajai valstij jebkura procesa virzītāja orgāna personā, kura rīcībā tiesvedības gaitā nonāk krimināllieta.

2. Personiskais galvojums

Personiskais galvojums arī pieder pie Kriminālprocesa pamatos paredzētajiem drošības līdzekļu veidiem (33. p. 1. d.). Tas ietverts visu savienoto republiku kriminālprocesa kodeksos. Latvijas PSR Kriminālprocesa kodeksā personiskais galvojums reglamentēts 74. pantā.

Šā drošības līdzekļa būtība pastāv nevis apsūdzētā tiešā piespiešanā uzvesties krimināllietas gaitā atbilstoši tiesvedības interesēm, bet gan zināmā morālā ietekmēšanā ar trešo personu — galvnieku starpniecību vai ar pašāvību uz apsūdzētā atbildības sajūtu galvnieku priekšā. Tāpēc personisko galvojumu par procesuālu piespiedu līdzekli var uzskatīt tikai netieši. Nosakot šo drošības līdzekli, procesa virzītāji orgāni ņem vērā apsūdzētā personību un citus drošības līdzekļus konkretizējošos faktorus. Svarīgāka loma te ir galvniekiem; izšķiršanās izraudzīt personisko galvojumu izriet no uzticēšanās tām personām, kas galvojumu dod.

Personiskais galvojums ir nevis paša apsūdzētā, bet citu (ne mazāk kā divu) uzticamu personu rakstveida garantija, ka apsūdzētais vai aizdomās turētais ieradīsies uz pirmo aicinājumu, neliks šķēršļus patiesības noskaidrošanai lietā un neizvairīsies no izmeklēšanas un tiesas.

Personiskā galvojuma reglamentācija savienoto republiku kriminālprocesa kodeksos nav vienādi precīza. Tā, piemēram, KPFSR Kriminālprocesa kodeksā personiskais galvojums ir raksturots kā uzticamu personu galvojums, ka aizdomās turētais vai apsūdzētais pienācīgi uzvedīsies un ieradīsies uz aicinājumu (94. p.).

Baltkrievijas Kriminālprocesa kodeksā nav paredzēts galvojums par ierašanos, toties paredzēts galvojums, ka apsūdzētais neliks šķēršļus patiesības noskaidrošanai lietā un neizdarīs noziegumus (89. p. 1. d.). Turpretim Latvijas Kriminālprocesa kodeksā galvojums noteikts tikai par aizdomās turētā vai apsūdzētā ierašanos uz aicinājumu (74. p. 1. d.). Tāpat personiskais galvojums reglamentēts arī Azerbaidžānas, Kazahijas un Kirgizijas Kriminālprocesa kodeksos (atbilstoši 87., 67. un 81. pantā). Taču dažādos jēdzienos ietvertie personiskā galvojuma formulējumi neatkarīgi no likuma burta pēc būtības paredz vienu un to pašu. Tā kā personiskais galvojums ir drošības līdzeklis, tam jāatbilst Kriminālprocesa pamatos paredzētajām prasībām, t. i., jānodrošina pret tām apsūdzētā darbībām, kuras kvalificējamās kā pret darbība tiesvedībai. Personiskā galvojuma redakcija KPFSR KPK 94. pantā jāuzskata par pilnīgāku un pareizāku nekā Latvijas PSR Kriminālprocesa kodeksā.

Par galviniekiem var būt tikai personas, kas pelna uzticību (KPFSR KPK 94. p. 1. d.). Diemžēl šī pazīme Latvijas PSR Kriminālprocesa kodeksā aizstāta ar nenoteiktu jēdzienu «zināmas personas» (74. p. 1. d.). Par uzticamām personām uzlūkojami tādi pilsoņi, uz kuriem pēc viņu sociālā stāvokļa vai attiecībām ar cietušo (vecāki, apsūdzētā audzinātāji) var paļauties, ka tie uzņemtās saistības izpildīs. Ir svarīgi arī noskaidrot, uz kā īsti pamatota galvnieku pārliecība, ka apsūdzētais (aizdomās turētais) nepārkāps galvojumu.¹

Personiskais galvojums, tāpat kā paraksts par dzīves vietas nemainīšanu, procesuāli dokumentējams divos aktos: ar procesa virzītāja orgāna lēmumu un ar galvnieku parakstu. Ar parakstu galvnieki apliecina, ka apsūdzētais pienācīgi uzvedīsies un ieradīsies pie izmeklētāja vai tiesā uz pirmo aicinājumu, ka viņiem paziņota lietas būtība, kurā apsūdzētajam noteikts drošības līdzeklis, un ka viņiem zināma galvnieku atbildība. Notariāls apliecinājums galvojumam nav vajadzīgs; parakstu galvnieki dod tieši izmeklētājam, prokuratoram, tiesai.

Lietas būtība galvniekiem jāzina tādēļ, lai viņi ar pilnīgu apziņu un atbildības sajūtu varētu uzņemties galvojumu un to reāli izpildīt.

Ja apsūdzētais vai aizdomās turētais galvojumu pārkāpj, par to atbildība jāuzņemas galvniekiem. Savienoto republiku krimināl-

¹ Sal. Ю. Д. Лившиц. Меры пресечения в советском уголовном процессе. Изд. «Юридическая литература», М., 1964, 54. lpp.

procesa kodeksos galvniekiem noteikts naudas sods (KPFSR KPK 94. p. 2. d.). Latvijas PSR Kriminālprocesa kodeksā galvniekiem noteikta tikai sabiedriska atbildība (74. p. 3. d.). Arī citos procesuālajos institūtos mūsu likumdevējs ir atteicies no naudas sodiem, aizstājot tos, kur vien iespējams, ar morālu sabiedrisku atbildību.

Personiskais galvojums kā drošības līdzeklis ir sevišķi piemērots nepilngadīgo lietās. Ar savu morālo saturu, ar to, ka galvnieki uzņemas atbildību par nepilngadīgā apsūdzētā uzvedību pa izmeklēšanas un iztiesāšanas laiku, ar uzticību, kas tādā kārtā tiek parādīta ne tikvien galvniekiem, bet arī nepilngadīgajam, šis drošības līdzekļa veids pieskaitāms pie tām procesuālajām formām, kurās jau pirms tiesas sprieduma zināmos apstākļos var izpausties audzinoša tiesvedības ietekme uz likumpārkāpumu izdarījušo pusaudzi.

Personiskajam galvojumam nepilngadīgo lietās pēc rakstura un nozīmes ļoti tuvu stāv speciālais nepilngadīgajam paredzētais drošības līdzeklis — apsūdzētā nodošana vecāku vai citu likumisko pārstāvju pārraudzībā (KPK 69. p. 2. d.).

3. Sabiedriskās organizācijas galvojums

Sabiedriskās organizācijas galvojums ir otrs galvojuma veids, kas likumā noteikts kā drošības līdzeklis krimināllietās (Kriminālprocesa pamatu 33. p. 1. d., KPK 69. p. 1. d.). Visplašākā nozīmē tas ir viens no sabiedrības līdzdalības veidiem kriminālprocesā. Tas jāpieskaita arī pie tām procesuālajām formām, kādās iespējama audzināšanas uzdevumu īstenošana tiesvedības norisē. Tas stimulē darbaļaužu aktivitāti cīņā ar noziegumiem, sekmē sabiedrības morālo ietekmi uz likumpārkāpēju, viņa labošanu.

Sabiedriska organizācija var uzņemties galvojumu drošības līdzekļa veidā kā uz pilnsapulces lēmumu pamata, tā arī ar organizācijas vēlēta pārstāvības orgāna lēmumu,¹ jo šā galvojuma

¹ Citādus uzskatus skat. darbā Ю. Д. Лившиц. Меры пресечения в советском уголовном процессе. Изд. «Юридическая литература», М., 1964, 60. lpp. J. Livšics savu viedokli pamato, atsaukdamies uz Augstākās Tiesas Plēnuma 1960. g. 26. marta lēmumu Nr. 2. Taču šim Plēnuma lēmumam nav nekāda sakara ar drošības līdzekļiem. Lēmumā teikts: «Izskaidrot tiesām, ka nosacīti notiesāto var nodot pāraudzināšanā tikai uz kolektīva vai sabiedriskās organizācijas kopsapulces lēmuma pamata.» Drošības līdzeklim nav nekāda sakara ar galvojumu pāraudzināšanai, jo nevar sākt apsūdzēto pāraudzināt, kamēr viņa vaina nav konstatēta ar likumīgā spēkā stājušos tiesas spriedumu vai vismaz ar paša apsūdzētā vaļsirdīgu atzišanos.

īstenošanā nepiedalās viss organizācijas kolektīvs. Sabiedrisko galvojumu var iesniegt procesa virzītājam orgānam rakstveidā kā atsevišķu dokumentu. Tas var būt izteikts lēmuma veidā vai arī kā izraksts no pilnsapulces vai pārstāvības orgāna sēdes protokola ar norādījumu, kas, kur, kad un aiz kādiem motīviem galvojumu devis un kādas procesuālas saistības uzņemies.

Sabiedriska organizācija var galvot tikai par savu biedru. Galvojums jāpaziņo personai, par kuru tas dots. Izziņvedis, izmeklētājs, prokurors vai tiesa galvojumu pieņem vai noraida ar motivētu lēmumu.

*Sabiedriskā galvojuma subjekts pēc spēkā esošā likuma var būt tikai sabiedriska organizācija, bet ne darbaļaužu kolektīvs.*¹ Kriminālprocesa pamatos 33. p. 1. daļā kā sabiedriskais galvotājs ir noteikta tieši sabiedriska organizācija. Tas pats lasāms Latvijas PSR KPK 75. pantā. Bez tam jāteic, ka praktiski darbaļaužu kolektīvs nav īsti piemērots ātrai galvojuma saistības došanai drošības līdzekļa veidā. Pirms galvojuma pieņemšanas procesa virzītājam, kas noteicis galvojumu kā drošības līdzekli, tad būtu vēl jānoskaidro, vai kolektīvs pelna uzticību un vai tas tiešām spēj nodrošināt apsūdzētā ierašanos uz aicinājumu. Ja galvojuma devējs ir sabiedriska organizācija, šādas grūtības atkrīt.

Tomēr, ja no spēkā esošā Latvijas PSR KPK viedokļa darbaļaužu kolektīvu nevar atzīt par tiesīgu uzņemties galvojumu kā drošības līdzekli, tad kriminālprocesa tālākas demokratizācijas gaitā, neraugoties uz zināmām neērtībām, šīs tiesības var piešķirt arī kolektīviem. Ar to būtu stimulēta vēl plašāka darbaļaužu iesaistīšana cīņā ar noziegumiem un morālās ietekmes nostiprināšana tiesvedības norisē.²

Ievēribu pelna *jautājums par sabiedriskā galvojuma kā drošības līdzekļa praktisku pielietošanu tiesvedībā*. Izmeklēšanas un

¹ Pretēju viedokli skat. grāmatās Научно-практический комментарий к уголовно-процессуальному кодексу РСФСР. Госюриздат, М., 1963, 220. lpp.; Научно-практический комментарий к Основам уголовного судопроизводства Союза ССР и союзных республик. Госюриздат, М., 1960, 189. lpp.

Par darbaļaužu kolektīva un sabiedriskas organizācijas raksturīgajām atšķirībām skat. rakstā П. А. Ямпольская. Основные черты общественных организаций в СССР в современный период. Ж. «Советское государство и право», 1961, № 9, 41.—44. lpp.

² No tagad spēkā esošajiem savienoto republiku kriminālprocesa kodeksiem tikai Ukrainas KPK 154. pantā un Baltkrievijas KPK 90. pantā drošības līdzeklis pieļauts arī darbaļaužu kolektīva galvojuma veidā.

tiesu orgānu praksē šis drošības līdzekļa veids sastopams samērā reti, kaut arī tajā ir ietverts viens no pasākumiem sabiedrības iekļaušanai cīņā ar noziegumiem. Procesa virzītāju orgānu atturība sabiedriskā galvojuma pielietošanā izskaidrojama ar zināmu šā drošības līdzekļa realizēšanas neērtību salīdzinājumā ar parakstu par dzīves vietas nemainīšanu un ar apcietinājumu. Iemesls tam ir arī teorijā un praktisko darbinieku vidū izplatītais nepareizais priekšstats par galvojuma kā drošības līdzekļa raksturu.

Pastāv uzskats, ka galvojums ir patstāvīgi pielietojams drošības līdzekļu veids, ka aizstāt ar to citus drošības līdzekļus, piemēram, apcietinājumu, var tikai ārkārtīgi retos gadījumos.¹ Šis uzskats ir nepareizs pašos pamatos un ir viens no cēloņiem tam, ka sabiedriskajam galvojumam kā drošības līdzeklim tagadējā praksē netiek pievērsta vajadzīgā uzmanība.

Pagātnē galvojums tiesvedībā ir pielietots gandrīz vienīgi tad, kad pēc lietas apstākļiem apsūdzētajam ir draudējis arests vai apsūdzētais jau bijis apcietināts. Arī padomju varas pirmajos gados bija paredzēta iespēja atbrīvot pret personisko vai sabiedrisko galvojumu personas, kas apcietinātas uz Ārkārtējās Komisijas lēmuma pamata.² Par to pašu liecina KPFSR Tieslietu Tautas Komisariāta 1918. g. 25. novembra Instrukcija par pirmstermiņa atbrīvošanu, kura paredzēja iespēju atbrīvot apcietinātos pret sabiedrisko organizāciju galvojumu.³ Vēlāk — 1924. gada PSRS un savienoto republiku kriminālprocesa pamatos — sabiedriskais galvojums tieši reglamentēts nevis kā patstāvīgs, bet gan kā subsidiārs drošības līdzeklis, ko var pielietot brīvības atņemšanas vietā; tas pielietojams kā jau apcietināta apsūdzētā atbrīvošana pret galvojumu.⁴ Tādējādi sabiedriskajam galvojumam tika piešķirta sevišķa nozīme un svars, jo ar to bija iespējams aizstāt vissmagāko drošības līdzekli — apcietinājumu.⁵

Var modināt interesi arī apstākļi, ka dažu sociālistisko valstu likumdošanā sabiedriskais galvojums kā drošības līdzeklis

¹ Skat. *M. Ю. Рагинский и А. С. Шляпочников. Формы участия общественности в борьбе с преступностью.* Госюриздат, М., 1963, 55. lpp.

² Skat. Сборник Указаний РСФСР 1918 г., № 94, ст. 941.

³ Турпат, 85. nr., 890. p.

⁴ История законодательства СССР и РСФСР по уголовному процессу. Госюриздат, М., 200. un 264. lpp.

⁵ Skat. par šo jautājumu darbā *A. А. Люде. Общественное поручительство в уголовном судопроизводстве.* Р., 1963, 78.—84. lpp.

reglamentēts tieši subsidiārā nozīmē — kā «apcietinājuma aizstāšana ar sabiedriskas organizācijas garantiju»¹.

Šādam sabiedriskā galvojuma kā drošības līdzekļa traktējumam ir racionāls un praktisks pamats. Iespēja aizstāt apcietinājumu ar sabiedrisko galvojumu ir veids sabiedrības iesaistīšanai noziegumu apkarošanas profilaktiskajos pasākumos un reizē ar to apsūdzētā pakļaušana morālajai ietekmei jau pirmstiesas izmeklēšanas laikā. Praktiskajā ziņā apcietinājuma aizstāšana ar galvojumu arī nav bez nozīmes. Atsevišķos gadījumos tā var nodrošināt vajadzīga speciālista saglabāšanu ražošanā pa izmeklēšanas laiku, var dot apsūdzētajam iespēju pabeigt mācības vai pētījumu, var garantēt vienīgā apgādnieka atstāšanu ģimenē visā tiesvedības norisē u. tml.

Secinājums no visa teiktā ir šāds: *sabiedriskās organizācijas galvojuma kā drošības līdzekļa jēga meklējama nevis tā patstāvīgajā, bet gan subsidiārajā pielietojumā, atsevišķos gadījumos aizstājot ar to vai nu jau pielietoto, vai draudošo apcietinājumu. Šāda aplūkotā drošības līdzekļa izpratne varētu stimulēt tā iedzīvināšanu tiesvedībā.*

4. Apcietinājums

Apcietinājums ir smagākais drošības līdzekļu veids, ko pielieto, ja citus likumā noteiktos drošības līdzekļu veidus konkrētas krimināllietas apstākļos nevar uzskatīt par pietiekamiem. *Apcietinājums nozīmē brīvības atņemšanu pirms tiesas sprieduma stāšanās likumīgā spēkā, tāpēc to mēdz saukt arī par iepriekšējo apcietinājumu.*

Apcietinājumu kā drošības līdzekli atļauts pielietot tikai lietās par noziegumiem, par kuriem likumā kā sods paredzēta brīvības atņemšana, bet pret nepilngadīgajiem tikai izņēmuma gadījumos, kad tas nepieciešams nozieguma smaguma vai nozieguma atkārtotības izdarīšanas dēļ (KPK 76. p. 1. un 4. d.), ievērojot pie tam arī visus pārējos drošības līdzekļu noteikšanas pamatus (72. p.). Bez papildu apsvērumiem apcietinājumu kā drošības līdzekli likums at-

¹ Кодекс уголовного производства ЧСР. «Бюллетень Чехословацкого права», Прага, 1962, № 3/4, 233. lpp. Skat. arī *Войтех Пржихистал*. Новая регулювання уголовного производства в Чехословацкой Социалистической Республике. «Бюллетень Чехословацкого права», Прага, 1962, № 3/4, 170. lpp.

ļauj pielietot par smagiem noziegumiem, kuru sastāvi ekskluzīvi nosaukti KPK 76. p. 2. daļā.

Atšķirībā no citiem drošības līdzekļiem apcietinājumu *var pielietot tikai ar prokurora sankciju vai tiesas lēmumu* (KPK 11. p. 1. d.). Izšķirot jautājumu par sankcijas došanu apcietinājumam, prokuroram rūpīgi jāiepazīstas ar visiem materiāliem, ar kuriem pamatota aresta nepieciešamība, bet zināmos gadījumos viņam pašam jānopratina apcietināmais.¹

Viena no Latvijas PSR Kriminālprocesa kodeksa īpatnībām ir tā, ka izziņas iestādei, izmeklētājam, prokuroram un tiesai, nosakot kā drošības līdzekli apcietinājumu, uzlikts pienākums paziņot par to apsūdzētā ģimenei un norādīt arī apcietinātā atrašanās vietu (78. p. 1. d.).²

Procesa virzītājam orgānam, kas par drošības līdzekli izraudzījis apcietinājumu, apsūdzētā nepilngadīgie bērni, kas paliek bez uzraudzības, jānodod radnieku vai citu personu vai iestāžu aizgādībā un jānodrošina arī apcietinātās personas īpašuma aizsardzība (79. un 80. p.).

Apcietinājums kā drošības līdzeklis pirmstiesas izmeklēšanas laikā ir stingri terminēts. Tā maksimālais ilgums ir 9 mēneši, kas summējas no sākotnējā 2 mēnešu termiņa un iespējamiem pagarinājumiem (KPK 77. p.).

Apcietinājuma termiņš tek ar to brīdi, kad apsūdzētajam vai aizdomās turētajam faktiski atņemta brīvība, piemēram, kad tas ticis aizturēts. No tā brīža, kad lieta nonāk tiesas ziņā, apcietinājuma kā drošības līdzekļa ilgums nav ierobežots. PSRS Augstākās Padomes Prezidijs ar savu 1965. g. 3. septembra lēmumu izskaidrojis, ka tad, ja uzraudzības instances tiesa lietu pēc sprieduma atcelšanas nodod papildizmeklēšanai, apsūdzētā apcietinājuma termiņu pirmstiesas izmeklēšanā sāk aprēķināt no jauna.³ Pārējos papildizmeklēšanas gadījumos apcietinājuma termiņus summē, neieskaitot tajā laiku, kurā lieta atradies tiesā. Apcietinājuma termiņā tiek ieskaitīts arī tas laiks, kurā apsūdzētais sakarā ar pirmstiesas izmeklēšanā izdarītu tiesmedicīnisku vai psihiatrisku ekspertīzi atradies ārstniecības iestādē (KPK 191. p. 2. d.).

¹ Положение о прокурорском надзоре в СССР. Госюриздат, М., 1955, ст. 18.

² Līdzīgs noteikums iekļauts vēl tikai Ukrainas KPK 161. pantā, Baltkrievijas KPK 93. pantā, Azerbaidžānas KPK 78. pantā, Kazahijas KPK 78. pantā un Uzbekijas KPK 78. pantā.

³ «Ведомости Верховного Совета СССР», 1965, № 33.

5. Nepilngadīgā nodošana pārraudzībā

Īpašs drošības līdzeklis, kas lietojams pret nepilngadīgajiem apsūdzētiem, ir to nodošana vecāku, aizbildņu vai aizgādņu pārraudzībā (KPK 81. p.).

Pēc procesuālā satura un nozīmes šis drošības līdzeklis atgādina galvojumu par nepilngadīgā apsūdzētā pienācīgu uzvešanos. No personiskā galvojuma tas atšķiras ar to, ka nodošanai pārraudzībā nav noteikts galvnieku skaits un nodot pārraudzībā var tikai zināmām, likumā nosauktām personām.

Vecāku, aizbildņu vai aizgādņu personiskais galvojums, ar kuru tie uzņemas pārraudzību par nepilngadīgo apsūdzēto, tiek izteikts kā rakstveida saistība gādāt par to, lai nepilngadīgais apsūdzētais ierastos pie izmeklētāja, prokurora vai tiesā uz pirmo aicinājumu, nekavētu patiesības noskaidrošanu lietā, labi uzvestos, mācītos, strādātu.

Saistības devējiem ir tiesība to atsaukt, paziņojot par to orgānam, kas nepilngadīgo apsūdzēto nodevis pārraudzībā, vai tam procesa virzītājam orgānam, kura rīcībā atbilstoši kriminālprocesa stadijai kriminālieta atrodas. Savukārt šie kompetentie valsts orgāni, ja tam ir pamats, var nodošanu pārraudzībā nomainīt ar citu, smagāku drošības līdzekli vai atcelt.

Ja personas, kuru pārraudzībā nepilngadīgais nodots, nepilda uzņemtās saistības, pret viņām lietojamas sabiedriskās sankcijas, ko ierosina izmeklētājs, prokurors vai tiesa.

Nepilngadīgo pa iepriekšējās izmeklēšanas laiku drošības līdzekļa pielietojuma veidā var ievietot bērnu iestādē. Šādā gadījumā pārraudzības funkcijas pilda šis iestādes vadība.

6. Karaspēka daļas pavēlniecības pārraudzība

Karaspēka daļas pavēlniecības pārraudzību kā drošības līdzekli var pielietot tikai aktīvā dienesta karavīriem — kareivjiem, matrožiem, seržantiem, staršihām un arī viņiem atbilstošām personām, kas iesauktas apmācībā. Šā drošības līdzekļa mērķis ir nodrošināt apsūdzētā karavīra pienācīgu uzvešanos un viņa ierāšanos uz aicinājumu pie izziņveža, izmeklētāja, prokurora vai tiesā.

Par pārraudzības noteikšanu karaspēka daļas pavēlniecība rakstveidā ziņo orgānam, kas šo drošības līdzekli izraudzījis.

5. §. Drošības līdzekļu atcelšana un grozīšana

Drošības līdzekļus pēc vispārīga noteikuma var atcelt vai grozīt tas procesa virzītājs orgāns, kas to noteicis, — izziņvedis, izmeklētājs, prokurors vai tiesa. Tiesnesim nav tiesības nedz drošības līdzekli noteikt, nedz to atcelt vai grozīt.

Jautājums par drošības līdzekļa atcelšanu vai grozīšanu var izvirzīties, ja kļūst citādi apstākļi, uz kuru pamata drošības līdzeklis noteikts, vai ja šie apstākļi tiek novērtēti citādi. Tas var notikt pēc to procesa virzītāju orgānu iniciatīvas, kuru rīcībā krimināllieta atrodas, vai pēc apsūdzētā, viņa aizstāvja vai citu lietā ieinteresēto personu, iestāžu un organizāciju lūguma.

Pirmstiesas izmeklēšanā ar prokurora sankciju, ar viņa lēmumu vai pēc viņa norādījuma noteikto drošības līdzekli var atcelt un grozīt tikai tad, ja prokurors tam piekrīt.

Prokuroram pirmstiesas izmeklēšanā piekrīt augstākā uzraudzība par drošības līdzekļu pielietošanas likumību. Viņš var ar rakstu dot norādījumu izziņvedim vai izmeklētājam grozīt vai atcelt drošības līdzekli, kā arī to noteikt (KPK 215. p. «B» daļas 1. punkts).

Tiesa drošības līdzekli var grozīt rīcības sēdē vai tiesas sēdē (255. p. 9. punkts, 314. p. 1. d. 6. punkts). Lēmumam par drošības līdzekļa atcelšanu vai grozīšanu, tāpat kā lēmumam par tā noteikšanu, jābūt motivētam (71. un 83. p.).

TIESU PIERĀDĪJUMI

SESTĀ NODAĻA

PIERĀDĪJUMU TEORIJAS VISPĀRIGĀ DAĻA

1. §. Pierādījumu teorijas jēdziens un nozīme

Kriminālprocesuālā pierādījumu teorija ir mācība par pierādījumiem un pierādīšanu krimināllietās. Tā ir vispārīgās kriminālprocesa teorijas sastāvdaļa.¹

Kriminālprocesa pamatuzdevumu atrisināšana — ātra un pilnīga noziegumu atklāšana, vainīgo noskaidrošana un to sodīšana, kā arī nevainīgo pasargāšana no saukšanas pie kriminālatbildības nav iespējama bez pierādīšanas. Kad noziegums kļuvis par tiesvedības priekšmetu, tas jau pieder pagātnei. Pagātnes faktus nav iespējams tvert tieši, tos var izzināt pēc atstātajām pēdām vai ziņām, kas saglabājušās tagadnē. Noziegumu kā pagātnes notikumu var pierādīt tikai ar tagadnē atrodamu ziņu un faktu palīdzību. Tāpēc ikvienā krimināllietā pierādīšana ir procesuālo darbību galvenā sastāvdaļa; no tās pareizuma un pamatotības atkarīga objektīvās patiesības noskaidrošana lietā.

Pierādīšanai, t. i., pierādījumu izlietošanai tiesvedībā, jāsaņemas ar procesuālo kārtību, jo tajā ir ietverti noteikumi, kas optimāli garantē nozieguma atklāšanu un vainīgo noskaidrošanu, ievērojot pie tam pilsoņu tiesības un likumiskās intereses.

Normu kopumu kriminālprocesā, kas apraksta pierādījumus un regulē pierādīšanu, sauc par pierādījumu tiesībām.

Pierādījumu tiesības ietilpst procesuālajā likumā, bet tās nav sakopotas vienuviet. Latvijas PSR Kriminālprocesa kodeksā pierādījumu tiesību svarīgākās normas ietilpst 5. nodaļā, kas nosaukta «Pierādījumi» un aptver 47.—67. pantu. Bet pie pierādījumu tiesī-

---

¹ Jēdziens «pierādījumu teorija» īsuma un vienkāršības labad šeit lietots kā jēdzienu «tiesu pierādījumu teorija», «pierādījumu teorija padomju tiesībās» un «kriminālprocesuālo pierādījumu teorija» sinonīms. Vienādā nozīmē tiks lietoti arī jēdzieni «pierādījumi» un «tiesu pierādījumi», saprotot ar tiem pierādījumus kriminālprocesā.

bām pieskaitāmas arī daudzas normas, kas ietvertas citās kodeksa nodaļās. Tā, piemēram, šie pierādījumu tiesībām pieder KPK I. nodaļas (Pamatnoteikumu) 16. pants, kurā noteikta tiesvedības valoda, un 19. pants, kurā reglamentēta lietas apstākļu vispusīgas, pilnīgas un objektīvas izmeklēšanas prasība; 7. nodaļā pierādījumu tiesības satur 84., 85., 85¹., 86. un 87. pants; kodeksa II sadaļā pie pierādījumu tiesībām pieder visas normas, kurās regulētas procesa dalībnieku tiesības pierādīšanā, utt. Vārdu sakot, pie pierādījumu tiesībām pieskaitāmi visi KPK noteikumi, kuros tā vai citādi noteikti pierādījumi, to iegūšana, izlietošana un novērtēšana tiesvedībā.

Latvijas PSR Kriminālprocesa kodeksā visi principiālie pierādījumu tiesību institūti ir regulēti tāpat kā citu savienoto republiku kriminālprocesa kodeksos, jo tie atspoguļo 1958. gada PSRS un savienoto republiku kriminālprocesa pamatu normas. Atšķirība ir tikai atsevišķos pierādīšanas noteikumos.

Pierādījumu tiesību loma tiesvedībā ir ļoti liela. To uzdevums ir ne tikvien noteikt likumisku kārtību pierādīšanas norisei, bet arī izveidot šo kārtību tādu, kas garantētu kriminālprocesa uzdevumu sekmīgu atrisināšanu. Tāpēc pierādījumu tiesību saturs aizvien tiek pilnveidots, ņemot vērā praktisko pieredzi un jaunas teorētiskas atziņas.

Pierādījumu teorijas prickšmets ir pierādījumu tiesības un to pielietojums kriminālprocesā. Pierādījumu teorijas *uzdevums* ir noskaidrot tiesu pierādījumu būtību, raksturu un nozīmi, noskaidrot pierādīšanas metodoloģiskos pamatus un izzināt optimālās pierādīšanas likumsakarības. Pierādījumu teorijā to veic, gan pētot spēkā esošās pierādījumu tiesības, gan rodot jaunas atziņas izmeklēšanas iestāžu un tiesu prakses vispārinājumos. Tādā kārtā pierādījumu teorija ne vien izskaidro pierādījumu tiesības un to pielietojumu, bet arī veicina to attīstību un pilnveidošanu.

Atšķirībā no vispārīgās mācības par pierādījumiem, kas ir teorētiskās loģikas sastāvdaļa, kriminālprocesuālās pierādījumu teorijas uzdevums ir nevis abstraktu pareizas spriešanas un pierādīšanas likumsakarību izzināšana, bet gan to praktisks pielietojums krimināllietu izmeklēšanā un iztiesāšanā.

Taču formālās loģikas postulātu izskaidrošana to pielietojumā tiesvedībā nav vienīgais un nav galvenais procesuālās pierādījumu teorijas uzdevums. Kriminālprocesuālās *pierādījumu teorijas objekts* ir daudz plašāks. Bez formālās loģikas kategorijām tajā ietilpst arī tiesu pierādījumu un procesuālās pierādīšanas principu, jēdziena, specifiskā rakstura un norises noskaidrošana, kā arī to

struktūras un nozīmes analīze. Citiem vārdiem, pierādījumu teorija nodarbojas ar jautājumiem, kuru izpratne ir nepieciešama, lai pierādīšana krimināllietā būtu sekmīga un garantētu likumīgu, pamatotu un taisnīgu kriminālspriedumu.

Pierādījumu teorijai jādod iespēja procesa virzītājiem un aktīvajiem procesa dalībniekiem ar nepieciešamo izpratni veikt savu pierādīšanas uzdevumu krimināllietā. Gluži dabiski, ka šai nolūkā pierādījumu teorijā jāietilpina ne vien principiālie gnozeoloģiskie jautājumi, kas attiecas uz pierādīšanu visuma, bet arī praktiskie, tādi, kas attiecas uz pierādīšanu konkrēti, t. i., uz pierādīšanu atsevišķās kriminālprocesa stadijās, izlietojot likumā pieļautos pierādīšanas līdzekļus. Tādējādi pierādīšanas līdzekļu praktiskā pielietošana, ko veic procesuālās darbības subjekti, kā arī šo subjektu tiesības un pienākumi pierādīšanā ir svarīgs pierādījumu teorijas izpētījumu posms.

Visu pierādījumu teorijā ietilpstošo jautājumu kopums izveido tās sistēmu.¹ Daudzām pierādījumu teorijas problēmām un atzinumiem ir principiāls raksturs, tie attiecas uz tiesu pierādījumiem un pierādīšanu vispār neatkarīgi no tā, kāds ir pierādījumu avotu un pierādīšanas līdzekļu raksturs, kādā tiesvedības stadijā un kas tos lieto. Šos principiālos jautājumus iztīrā pierādījumu teorijas vispārīgajā daļā. Turpretim jautājumus, kas attiecas uz atsevišķiem pierādījumu avotiem un pierādīšanas līdzekļiem, kā arī pierādīšanas īpatnībām dažādās kriminālprocesa stadijās, aptver pierādījumu teorijas sevišķā daļa.

Pierādījumu teorijas vispārīgās daļas pamatjautājumus var sagrupēt šādā sistēmā:

- 1) pierādījumu teorijas jēdziens, nozīme un sistēma;
- 2) pierādījumu teorijas gnozeoloģiskais pamats;
- 3) patiesības izzināšana kā pierādīšanas uzdevums;
- 4) pierādījumu jēdziens;
- 5) pierādījumu pieļaujamība un attiecināmība;

¹ Pierādījumu teorijas sistēma kriminālprocesuālajā literatūrā nav nostabilizējusies. Pēdējos gados pieņemts pierādījumu teoriju iedalīt divās pamatsadaļās — vispārīgajā un sevišķajā. Taču monogrāfiskos apcerējumos šais pamatsadaļās tiek ietilpināti visai dažādi jautājumi (skat. Теория доказательств в советском уголовном процессе, часть общая. Изд. «Юридическая литература», М., 1966; Теория доказательств в советском уголовном процессе, часть особенная. Изд. «Юридическая литература», М., 1967; В. Д. Арсеньев. Вопросы общей теории судебных доказательств в советском уголовном процессе. Изд. «Юридическая литература», М., 1964; А. И. Трусов. Основы теории судебных доказательств. Госюриздат, М., 1960; М. Л. Шифман. Основные вопросы теории советского доказательственного права. Изд. Московского университета, 1956).

- 6) pierādīšanas priekšmets un pierādīšanas robežas;
- 7) pierādīšanas norise;
- 8) pierādījumu novērtēšana un pārbaude;
- 9) pierādīšanas subjekti un pierādīšanas pienākums;
- 10) pierādījumu klasifikācija;
- 11) tiešie un netiešie pierādījumi;
- 12) pierādīšana ar netiešiem pierādījumiem.

Pamatjautājumi, ko aplūko pierādījumu teorijas sevišķajā daļā, ir šādi:

- 1) liecinieka liecības;
- 2) cietušā liecības;
- 3) aizdomās turētā liecības;
- 4) apsūdzētā liecības;
- 5) eksperta atzinums;
- 6) lietiskie pierādījumi;
- 7) izmeklēšanas un tiesu darbību protokoli un citi dokumenti.

Pierādījumu teorijas jautājumi šeit ir aplūkoti norādītajā secībā.

2. §. Pierādījumu teorijas gnozeoloģiskais pamats

Filozofiskā skatījumā pierādījumi un pierādīšana kriminālprocesā ir objektīvās realitātes izzināšanas veids. Istenības izzināšana tiesvedībā ir ierobežota ar noskaidrojamo noziedzīgo nodarījumu, bet tā tāpat kā jebkurā citā izpētījumā saistīta ar pierādīšanu. Pirmstiesas izmeklēšanā un tiesā noziegumu nav iespējams tvert tieši, tas pieder pagātnei; noziegums jāpierāda ar tagadnē atrodamiem faktiem. Kriminālprocesuālā pierādīšana, kam ir sava specifika, pakļaujas vispārējai īstenības izzināšanas likumībai, kas ir principiāli vienāda visās izziņas sfērās.

Jebkura cilvēkam pieejamā esamības izzināšana filozofiski balstās uz atziņām par esamības un domāšanas būtību un savstarpējo sakaru. *Marksistiski leņiniskā atziņas teorija ir dialektiskais materiālisms*. Galvenajos vilcienos tā ir mācība par pasaules materialitāti, dialektikas pielietošanu izziņā un praksi kā izzinātās patiesības kritēriju. Dialektiskais materiālisms māca, ka objektīvā pasaule pastāv reāli ārpus mūsu apziņas, neatkarīgi no tās un ir izzināma. Izzināšana sastāv no diviem galvenajiem savstarpēji saistītiem posmiem — empīriskā (sajūtu posma) un loģiskā (racionālā, domāšanas posma). Empīriskajā posmā cilvēks ar saviem maņu

orgāniem uztver ārpasauli. Loģiskajā posmā tiešā uztvere tiek domāšanas ceļā sakārtota un pārstrādāta. Kopsakarā ar agrāk iegūtām zināšanām rodas atziņa par uztverto. Tās patiesīgums pārbaudāms praktiski, jo tikai tā iespējams noskaidrot iegūto priekšstatu atbilstību realitātei.¹ «No dzīvā vērojuma uz abstrakto domāšanu un no tās uz praksi — tāds ir patiesības izziņas, objektīvās realitātes izziņas dialektiskais ceļš.»²

Pierādījumu teorija balstās uz dialektiskā materiālisma atziņām par objektīvās realitātes patiesas izziņas iespēju un izziņas dialektisko metodi. Arī kriminālprocesuālajā pierādīšanā pamatmetode ir materiālistiskās dialektikas metode. Tās prasības jāievēro vienlīdz visos pierādīšanas posmos. Pamatvilcienos tās ir šādas:

- a) parādību un lietu attīstības un maiņas ievērošana;
- b) pierādīšanas vispusība;
- c) uzkrātās praktiskās pieredzes izlietošana pierādīšanā un secinājumu patiesīguma pārbaudē;
- d) atziņa, ka patiesība ir konkrēta.

Aplūkosim šos metodoloģiskos postulātus atsevišķi attiekmē uz kriminālprocesu.

Pierādīšanas norisē obligāti jāievēro parādību un lietu attīstība un maiņa. Visos pierādīšanas posmos (kā pierādījumu konstatēšanā un savākšanā, tā arī to pārbaudē un novērtēšanā) un visās tiesvedības stadijās (kā pirmstiesas izmeklēšanā un iztiesāšanā, tā arī sprieduma likumības un pamatotības pārbaudē), meklējot krimināllietā patiesību, jāizvairās no lietu un parādību statiskas uztveres. Pierādīšanā jāpatur vērā, ka viss pakļauts nepārtrauktai kustībai un maiņai. Lai izmeklētājs pareizi novērtētu kaut kādas pēdas, ko viņš ir konstatējis, izmeklējot noziegumu, absolūti nepieciešams ievērot iespējamās izmaiņas, kuras tajās varētu būt radušās laika posmā no izcelsmes līdz to konstatēšanas brīdim. Cietušā vai liecinieka liecībās arī nevar paiet garām izmaiņām, kādām pakļauta uztvertā saglabāšana atmiņā laika posmā, kas pagājis līdz liecināšanai, un, novērtējot tās, jāvadās no attiecīgajām psiholoģiskajām likumsakarībām.

Vispusības prasība ir izteikta likumā (Kriminālprocesa pamatu 14. p., KPK 19. p.). Lietas apstākļu vispusīga, pilnīga un objektīva izmeklēšana ir kategorisks imperatīvs visā tiesvedības norisē. Gno-

¹ V. I. Leņins. Raksti, 14. sēj., 94. lpp.

² Turpat, 38. sēj., 153. lpp.

zeoloģiski absolūta vispusība realitātes izziņāšanā nav sasniedzama, taču vispusības prasība pasargā mūs no kļūdām.¹

Praktiskās pieredzes izlietošana ir kriminālprocesuālās pierādīšanas neatņemama sastāvdaļa. Tā spilgti izpaužas jebkurā izmeklētāja, prokurora vai tiesneša darbībā krimināllietas gaitā. Jau pašā sākumā, izvirzot izmeklēšanai varbūtējās nozieguma notikuma versijas, izmeklētājs vadās ne vien no lietā konstatētajiem faktiem, bet arī no pieredzes, kas uzkrāta agrāk, izmeklējot līdzīgas krimināllietas. Bagātīga praktiska pieredze ir nepieciešama, lai pareizi orientētos jebkuros pierādījumos, lai pareizi novērtētu lietā izziņātos faktus, kā arī izdarītu pareizus secinājumus par apsūdzētā personību, nozieguma cēloņiem un izdarīšanas motīviem.

Noskaidroto faktu praktiskās pārbaudes nepieciešamība vispilgtāk izpaužas rīcībā ar lietiskajiem pierādījumiem un procesuālajā ekspertīzē.

Dialektiskās loģikas atziņai, ka patiesība vienmēr ir konkrēta,² liela loma arī pierādījumu teorijā. Patiesība ir konkrēta, jo atspoguļo īstenību, kurā reāli nav iespējami absolūti identī objekti, pilnīgi tāpatīgas parādības. Bez šīs atziņas kriminālprocesuālā pierādīšana varētu nonākt uz kļūmīga ceļa. No tēzes par patiesības konkrētību izriet noteikums, ka pierādīšanā nedrīkst vadīties tikai no vispārīgām abstraktām atziņām vai vispārinātas agrākās pieredzes. Katrā atsevišķā gadījumā jāņem vērā konkrētie lietas apstākļi. Situāciju un lietu savstarpējo sakaru daudzveidība ir bezgalīga, tās nevar absolūti tāpatīgi atkārtoties. Tāpēc visas situācijas un lietu savstarpējie sakari krimināllietā katru reizi jāizmeklē un jānovērtē konkrētā patstāvībā. Vispārinātai agrākai pieredzei, dažām prezumpcijām var būt zināma nozīme, bet pierādīšanā nedrīkst vadīties tikai no tām.

Piemēram, izvairīšanās no izmeklēšanas un tiesas, bēgšana, nepatiesas liecības došana, viltotu pierādījumu iesniegšana sevis attaisnošanai lielākoties norāda uz attiecīgās personas vainu, tomēr šādu uzvedību, izolēti aplūkotu, nevar tūlīt pieskaitīt pie netiesajiem vainas pierādījumiem. Un otrādi: ja apsūdzētais patiesīgi atzīstas viņam inkriminētajā noziegumā, no tā nedrīkst tūlīt abstrakti secināt, ka viņš runā patiesību arī visos citos lietas jautājumos (piemēram, jautājumā par līdzdalībniekiem, nozieguma motīviem u. tml.). Tikpat nepieļaujami ir abstrakti secināt, ka apsūdzētais, kurš stūrgalvīgi noliedzis savu vainu, kaut gan tā ir

¹ V. I. Leņins. Raksti, 32. sēj., 71. lpp.

² Turpat.

neapstrīdami pierādīta, ir nepatīess arī pārējos savos paskaidrojumos.

Pierādīšanā vadoties no patiesības konkrētības principa, tomēr jāatzīst, ka daudzos ar pierādīšanu saistītos jautājumos kriminālprocesā noteicošas var būt tieši vispārējās zinātniskās likumsakarības un vispārināta praktiska pieredze. It īpaši tas sakāms par eksperta atzinumu. Ekspertīzes pamatā neatkarīgi no tās rakstura vienmēr ir vispārīgas zinātniskas vai tehniskas atziņas vai agrākās pieredzes vispārinājumi. Tieši uz tiem eksperts pamato savu atzinumu. Tā, piemēram, uz apsūdzētā drēbēm atrasto asins traipu izpētījumā, nosakot asins grupu, ekspertam nav svarīgi konkrētie apstākļi, kādos ekspertīzes objekts iegūts. Eksperts dod savu atzinumu, lielākoties nevis novērtējot konkrētos apstākļus, bet gan izpētot zināmu objektu, pamatojamies uz savu «kompetenci», t. i., zināšanām un vispārināto agrāko pieredzi.

Taču teorētisku atziņu un praktisku vispārinājumu nenoliezdamā nozīme pierādīšanā negroza krimināllietas gala secinājumu — noskaidrotās patiesības konkrēto raksturu. Vispārīgas zinātniskas un tehniskas atziņas, pieredzes praktiski vispārinājumi tiek izmantoti tikai lietas faktisko apstākļu izzināšanas gaitā. Turpretim no pierādījumiem izrietošā apsūdzība un arī krimināllietas gala rezultāts — kriminālspriedums vienmēr ir konkrēti: tajos tiek formulēti nevis vispārinājumi, bet apsūdzētā vaina un kriminālatbildība konkrētā noziedzīgā nodarījumā.

3. §. Patiesības izzināšana kā pierādīšanas uzdevums

Pierādīšanas uzdevums krimināllietā saistās ar kriminālprocesa tiešajiem uzdevumiem — ātri un pilnīgi atklāt noziegumu, noskaidrot vainīgos un nodrošināt likumu pareizu piemērošanu, lai katra persona, kas izdarījusi noziegumu, tiktu taisnīgi sodīta un neviens nevainīgais netiktu saukts pie kriminālatbildības un notiesāts (Kriminālprocesa pamatu 2. p. 1. d., KPK 2. p. 1. d.). Lai šos uzdevumus sekmīgi atrisinātu, jāpierāda lietas faktiskie apstākļi (nozieguma izdarīšanas laiks, vieta, veids u. c.), apsūdzēto vaina un viņu atbildības pakāpi un raksturu ietekmējošie apstākļi, ar noziegumu nodarītā kaitējuma raksturs un apmērs (Kriminālprocesa pamatu 15. p., KPK 47. p.), kā arī nozieguma cēloņi un veicinātāji apstākļi (KPK 48. p.).

Visi šie apstākļi jānoskaidro objekīvi patiesi, t. i., pilnīgā saskaņā ar to, kas bijis vai ir īstenībā. Tāds ir nepieciešamais kriminālprocesa uzdevumu sekmīgas atrisināšanas priekšnoteikums.

Tāpēc vispirmie pamatjautājumi, uz kuriem jāatbild, aplūkojot patiesības izzināšanu kā pierādīšanas uzdevumu krimināllietā, ir šādi: a) Vai patiesība tiesvedībā vispār ir izzināma?; b) Kāda ir tās pareizā izpratne, t. i., kas un kā krimināllietā jāpierāda, lai varētu apgalvot, ka patiesība tajā ir noskaidrota?

Dialektiskā materiālisma atziņas teorijā māca, ka pasaule (īstenība) ir reāla un izzināma. Šī gnozeoloģiskā atziņa, kā jau iepriekš noskaidrojām, ir arī kriminālprocesuālās pierādījumu teorijas pamatā. *Tā kā pierādīšana krimināllietā gnozeoloģiski ir īstenības izzināšana lietas apstākļiem atbilstošās robežās, tad teorētiski nevar būt šķēršļu patiesības noskaidrošanai jebkurā krimināllietā.*

Taču jāievēro, ka pierādīšana krimināllietā nav neierobežota teorētiska patiesības meklēšana; tā ir laikā, līdzekļos, objektā un subjektos ierobežota un procesuālu normu nosacīta praktiska darbība. Izmeklētājam un tiesai patiesības noskaidrošanai īsā laika sprīdī jāpārvar daudz grūtību, sastopoties ar pierādījumu trūkumu, pret-runām, nepatiesām liecībām un faktu tīšu izkropļošanu, no vienas puses, un ar nepieciešamību paveikt lietas izmeklēšanu un iztiesāšanu likumā noteiktā kārtībā un termiņos, no otras puses.

Praktiskās kriminālprocesuālās pierādīšanas raksturs, it īpaši tās priekšmeta un līdzekļu īpatnība, kopsakarā ar marksistiskās gnozeoloģijas postulātiem un patiesības filozofisko izpratni ir izraisījuši padomju kriminālprocesa teorijā ilgstošas domstarpības par to, kas īsti ir krimināllietā meklējamā patiesība, kāds ir tās jēdziens, raksturs un saturs. Tādam vai citādam šo jautājumu atrisinājumam ir nozīme arī praktiskajā tiesvedībā.

Padomju kriminālprocesa teorijā tagad valda uzskats, ka krimināllietā noskaidrojamai patiesībai ir *objektīvās patiesības* raksturs.¹

Objektīvā patiesība tiek saprasta kā objektīva realitātes izziņa. Objektīvi patiesi izzināt kaut ko nozīmē panākt savu priekšstatu, atziņu un spriedumu pilnīgu saskaņu ar šo objektu.

Tomēr padomju kriminālprocesa teorijā domas dalās par to,

¹ Skat. M. A. Чельцов. Советский уголовный процесс, изд. 4-е. Госюриздат, М., 1962, 122.—124. lpp.; А. И. Трусов. Основы теории судебных доказательств. Госюриздат, М., 1960, 20. lpp.; В. Д. Арсеньев. Вопросы общей теории судебных доказательств в советском уголовном процессе. Изд. «Юридическая литература», М., 1964, 42. lpp.; Теория доказательств в советском уголовном процессе, часть общая. Изд. «Юридическая литература», М., 1966, 66.—111. lpp.; П. Ф. Пашкевич. Объективная истина в уголовном судопроизводстве. М., 1961, 11.—24. lpp.

kāds īsti ir tiesvedībā meklējamās objektīvās patiesības filozofiskais raksturs: vai tā ir *relatīvā vai absolūtā patiesība*. Nav vienprātības arī par to, kas ietilpināms objektīvās patiesības saturā. Piemēram, vai tiesas spriedums uzskatāms par atbilstošu patiesībai jau tad, kad tajā objektīvi patiesi ir konstatēti faktiskie lietas apstākļi, jeb vai tiesas sprieduma objektīvajā patiesībā jāiekļauj arī šo apstākļu juridiskais un sabiedriski politiskais novērtējums.

Lūkosim šais jautājumos orientēties.

Filozofiski ar jēdzienu «patiesība» tiek apzīmēta nevis pati objektīvā realitāte, bet tās objektīva izziņa. Dialektiskais materiālisms pretēji ideālistiskās filozofijas doktrīnai māca, ka realitāti objektīvi izziņāt ir iespējams. *Pilnīgu, izsmelšu, absolūtu objektīvās realitātes izziņu filozofijā sauc par absolūtu patiesību, bet katru tā paša objekta patiesu, bet nepilnīgu, daļēju izziņu — par relatīvu patiesību. Tātad absolūtā patiesība ir relatīvo patiesību summa.*

Relatīvi patiesu kāda objekta izziņāšanu nedrīkst samainīt ar tā varbūtēju izziņāšanu. Relatīvā patiesība nav vis varbūtība, bet realitātei pilnīgi atbilstoša zināšana, kaut arī realitāte atspoguļota tajā tikai daļēji. Tā ir noteikta realitātes izziņāšanas pakāpe, bezgalīgā zinātniskās izziņas procesa rezultāts zināmā vēsturiskā posmā.

Attiecinot šīs filozofiskās kategorijas uz tiesu pierādījumu teoriju, vairāki redzami padomju procesuālisti jau pirms daudziem gadiem uzskatīja, ka krimināllietā ar relatīvās patiesības noskaidrošanu, t. i., ar daļēju zināšanu, apmierināties nedrīkst, ka tajā noskaidrojama absolūtā patiesība.¹ Citi turpretim, pamatodamies uz atšķirībām, kas pastāv zinātniskajā un kriminālprocesuālajā pierādīšanā, izvirzīja tēzi, ka tiesu lietās jāaprobežojas ar relatīvās patiesības noskaidrošanu, saprotot to kā tiesas sprieduma maksimālu tuvošanos patiesībai² vai pat kā lietas faktisko apstākļu maksimāli varbūtēju noskaidrošanu³.

Par vismazāk pieņemamo jāuzskata A. Višinska koncepcija.

¹ Redzamākais šī virziena pārstāvis ir M. Strogovičs, kurš, attiecinot absolūto patiesību uz krimināllietām, nosauca to par materiālo patiesību (skat. M. С. Строгович. Учение о материальной истине в уголовном процессе. М., 1947, 75.—80. lpp.).

² Skat. В. С. Тадевосян. К вопросу об установлении материальной истины в советском уголовном процессе. Ж. «Советское государство и право», 1948. № 6, 66.—68. lpp.

³ А. Я. Вышинский. Теория судебных доказательств в советском праве. М., 1950, 201. lpp.

A. Višinskis atziņu par absolūtās patiesības nebeidzamo izzināšanas gaitu zinātnē mehāniski attiecināja uz tiesvedību un secināja, ka kriminālprocesuālās darbības spēcīgā patiesības izzināšanai nosprauž nepārejamās robežas un tāpēc tiesai esot jāaprobežojas ar varbūtību. Ačģārni iztulkodams marksistiskās gnozeoloģijas tēzi par vēsturiski nosacītām cilvēku izziņas robežām, A. Višinskis mehāniski pielietoja to kriminālprocesā un mākslīgi izveidoja «teoriju» par faktu objektīvās izzināšanas neiespēju.¹ Tā personības kulta apstākļos tika radīts «teorētisks» pamats administratīvai patvaļai tiesvedībā, daudzu personu notiesāšanai bez vainas pierādījumiem, izrēķināšanās akcijām un nepamatotām represijām.²

Nule parādītie viedokļi par patiesības noskaidrošanas iespējām un raksturu tiesvedībā veido tikai daļu no dažādajiem uzskatiem, kas šai jautājumā izteikti.

Skartās problēmas stāvoklis padomju kriminālprocesa teorijā pēdējā laika posmā ir šāds.

Daudzi procesuālisti turpina absolūtās un relatīvās patiesības filozofisko kategoriju iztirzāšanu. Atsevišķi redzami autori joprojām uzskata, ka krimināllietā jānoskaidro absolūtā patiesība, taču tagad to saprot tikai kā faktu absolūti pareizu konstatēšanu kriminālspriedumā.³ Ir autori, kas tiesas noskaidroto patiesību uzskata par relatīvu.⁴ Ir arī procesuālisti, kas apgalvo, ka tiesvedībā noskaidrojamā patiesība esot vienlaikus kā relatīva, tā absolūta.⁵ Un, beidzot, ceturtā teorētiku grupa, par ko runāsim tālāk, absolūtās un relatīvās patiesības kategoriju attiecināšanu uz

¹ Skat. par šo jautājumu *V. Николаев*. Преодоление неправильных теорий в уголовном праве — важное условие укрепления социалистической законности. Ж. «Коммунист», 1956, № 14, 50. lpp. Skat. arī Теория доказательств в советском уголовном процессе, часть общая. Изд. «Юридическая литература», М., 1966, 60. lpp.

² Skat. žurnālu «Советское государство и право», 1962, № 4, 3.—16. lpp.

³ *М. С. Строгович*. Курс советского уголовного процесса. М., 1958, 172. lpp.; *И. Д. Перлов*. Приговор в советском уголовном процессе. М., 1960, 226. lpp.

⁴ *Л. Т. Ульянова*. Оценка доказательств судом первой инстанции. М., 1959, 60. un 61. lpp.; *В. И. Черкасов*. «Вопросы философии», 1963, № 2, 167. lpp.; *П. Ф. Пашкевич*. Вестник Московского Университета, серия VIII, 1963, № 4, 74.—76. lpp.

⁵ *А. И. Трусов*. Основы теории судебных доказательств. Госюриздат, М., 1960, 118. un 119. lpp.; *В. Я. Дорохов и В. С. Николаев*. Обоснованность приговора в советском уголовном процессе. М., 1959, 63. lpp.; *В. Я. Дорохов*. Установление истины — цель доказывания в советском уголовном процессе. Теория доказательств в советском уголовном процессе, часть общая. Изд. «Юридическая литература», М., 1966, 96.—112. lpp.

kriminālprocesu uzskata par nepamatotu un nepareizu¹ vai arī nesaskata tanī nekādas praktiskas nozīmes².

Aplūkosim vispirms tos viedokļus, kuri arī kriminālprocesā operē ar filozofiskajām atziņām par absolūto un relatīvo patiesību.

Nav pamata šo viedokļu izejas pozīcijas uzskatīt par nepareizām, jo relatīvās un absolūtās patiesības kategorijas, loģiski var attiecināt uz jebkura izziņas procesa rezultātiem, tātad arī uz patiesības izziņāšanu tiesvedībā. Taču šāda filozofisku atziņu un terminoloģijas formāli loģiska attiecināšana uz tiesvedību tuvākā aplūkojumā neiztur kritiku.

Pieminēto viedokļu pamatojumi galvenajos vilcienos ir šādi: tiesas sprieduma patiesība ir relatīva tāpēc, ka tā ir daļēja, ierobežota ar pierādīšanas priekšmetu konkrētā lietā, bet absolūta tāpēc, ka tā reproducē objektīvi pareizu notikumu ainu.³ Vai arī: tiesas sprieduma patiesība ir absolūta tāpēc, ka tiesai vienmēr jādod pilnīgi pareiza un pilnīgi noteikta atbilde uz jautājumu par tiesājamā vainu, pareizi jākvalificē viņa darbība un jānosaka taisnīgs sods.⁴

Šis argumentācijas formālais trūkums ir tas, ka tajā ignorēts absolūtās patiesības filozofiskais jēdziens. Kā zināms, «absolūta patiesība ir pilnīga, neapšaubāma, izsmeloša tēla un objekta sakrišana, tātad tā ir tāda zināšana, kuru šis sakrišanas robežās nevar nedz atspēkot, nedz grozīt nākotnē».⁵ Bet krimināllietas «objekts» (noziedzīgais nodarījums, vaina, kriminālatbildība) nav empīrisks dotums, kas var nemainīgi atveidoties absolūtās patiesības tēlā. Tas ir mainīgs, atkarīgs no likuma, no pierādīšanas priekš-

¹ М. А. Чельцов. Советский уголовный процесс, изд. 4-е. Госюриздат, М., 1962, 123. un 124. lpp.; Н. Н. Полянский. Вопросы теории советского уголовного процесса. М., 1956, 116. lpp.; М. Л. Якуб. Демократические основы советского уголовно-процессуального права. Изд. МГУ, 1960, 100. lpp.; Советский уголовный процесс, под редакцией проф. Д. С. Карева. Изд. «Высшая школа», М., 1968, 99. lpp.

² В. Д. Арсеньев. Вопросы общей теории судебных доказательств в советском уголовном процессе. Изд. «Юридическая литература», М., 1964, 42. lpp.

³ А. И. Трусов. Основы теории судебных доказательств. Госюриздат, М., 1960, 199. lpp.; В. Я. Дорохов. Установление истины — цель доказывания в советском уголовном процессе. Теория доказательств в советском уголовном процессе, часть общая. Изд. «Юридическая литература», М., 1966, 104. un 105. lpp.

⁴ В. Я. Дорохов. Установление истины — цель доказывания в советском уголовном процессе. Теория доказательств в советском уголовном процессе, часть общая. Изд. «Юридическая литература», М., 1966, 103. lpp.

⁵ Марксистско-ленинская философия. М., 1965, 260. lpp.

meta apjoma un arī no vērtētājām instancēm. To, ko šodien neuzskatām par noziegumu, rīt var novērtēt kā noziedzīgu, un otrādi. Daudzu nodarījumu juridiskie un sabiedriski politiskie vērtējumi ir vēsturiski mainīgi. Bet arī tais pašos vēsturiskajos apstākļos krimināllietas objektu (noziegumu, vainu, kriminālatbildību) dažādās tiesu instancēs vai dažādi tiesu sastāvi var novērtēt dažādi un pat pilnīgi pretēji.

Pareizi var konstatēt tikai objektīvo realitāti, tātad tikai tos atsevišķos faktus, no kuriem summējas pierādīšanas priekšmets krimināllietā (darbība, bezdarbība, tās laiks, vieta, citi reālie apstākļi). Bet šo atsevišķo faktu objektīvi pareiza konstatēšana filozofiskā nozīmē nepavisam nav absolūtas patiesības izziņošana. Taču arī par relatīvu patiesību to dēvēt nevar, jo tā nav pakāpe kādas tālākas, augstākas objektīvās realitātes izziņošanai. Tā ir pamats prāta slēdzieniem, kuri, kā redzējām, ir nevis fiziskās realitātes atveids, tās izziņošana, bet morālu, juridisku, sabiedriski politisku atziņu nosacīts objektīvās realitātes vērtējums.

Diskusija par patiesības raksturu kriminālprocesa teorijā radās 1936.—1937. gados sakarā ar jautājumu par to, vai apsūdzētā vaina kriminālspriedumā jākonstatē ar maksimālu varbūtību jeb vai nepieciešama absolūta ticamība. Diskusijas pamatā bija nepareiza relatīvās patiesības un varbūtības izpratne. Tikai vēlāk diskusija dogmatiski koncentrējās ap pašu patiesības jēdzienu.¹ Tajā šai diskusijai, kura joprojām nenoiet no teorētisko apcerējumu lappusēm,² ir jau anahronisma raksturs.

Var piekrist tiem procesuālistiem, kas uzskata, ka strīds par to, vai tiesvedībā meklējamā patiesība dēvējama par absolūtu vai relatīvu, lielā mērā ir tikai vārdu spēle. Kriminālprocesā netiek risināta filozofiska problēma par esamības nebeidzamo izziņošanas iespēju, par relatīvo un absolūto patiesību kā šīs izziņošanas pakāpēm, bet tiek objektīvi patiesi noskaidrota tāda stingri norobežota, krimināltiesiski nozīmīga faktu grupa, kuru kopumā apzīmē par noziegumu. Tikai šie fakti izmeklētājam un tiesai jānoskaidro objektīvi pareizi, ar pilnīgu ticamību. Šādu viedokli ir izteikuši daudzi redzami procesuālisti, kuri uzskata par nepamatotu un nepareizu

¹ Skat. *M. Л. Якуб. Доказательства в советском уголовном процессе. Советский уголовный процесс. Изд. «Высшая школа», М., 1968, 98. lpp.*

² Vēl 1966. gadā izdotajā fundamentālajā pierādījumu teorijas monogrāfijā tai veltītas septiņdesmit lappuses (Теория доказательств в советском уголовном процессе, часть общая. Изд. «Юридическая литература», М., 1966, 44.—112. lpp.).

absolūtās un relatīvās patiesības filozofisko kategoriju attiecināšanu uz kriminālprocesu.¹

Tomēr tas vien, ka atzīstam krimināllietā meklējamo patiesību nevis par absolūtu vai relatīvu filozofiskā nozīmē, bet gan par objektīvu, vēl neatklāj pierādīšanas mērķi. Jānoskaidro tās objektīvās patiesības saturs, kura ir pierādīšanas mērķis krimināllietā.

Galvenais jautājums, kurā mums jāpanāk skaidrība, ir teorijā plaši diskutētais jautājums par to, vai tiesvedībā noskaidrojamās patiesības saturā ietilpināmi tikai tie objektīvās realitātes fakti, kas sastāda noziegumu kā fizisku norisi, vai arī tie, kas tajā ietilpst kā sabiedriskās dzīves parādībā, tātad arī morālie un juridiskie vērtējumi.²

Mēs redzējam, ka kriminālprocesa teorijai un praksei nav jānodarbojas ar esamības izziņāšanu absolūtās patiesības noskaidrošanai, pamazām virzoties uz to pa relatīvo patiesību kāpieniem. Pierādīšanas pamatuzdevums tiesvedībā nav esamības zinātniska izziņāšana, bet cilvēka noziedzīgās darbības noskaidrošana. Abos gadījumos tikai izziņas gnozeoloģiskie pamati un materiālistiskā metode ir vienādi. Izmeklētājam, tiesai un procesa dalībniekiem tiesvedības noteikumu ietvaros jānoskaidro tie fakti, kam konkrētajā krimināllietā ir juridiska, morāla, sabiedriski politiska nozīme, lai no tiem varētu secināt apsūdzētā vainu vai nevainību, noteikt atbildības pakāpi un sodu.

Diferencējot nozieguma pierādīšanu, kļūst redzams, ka tā sastāv no dialektiski saistītiem posmiem: objektīvās realitātes faktu konstatēšanas pierādīšanas priekšmeta robežās un šo faktu interpretācijas, novērtējot tos saskaņā ar spēkā esošajiem likumiem un valdošiem morāliem, juridiskiem un sabiedriski politiskiem priekšstatiem. Acīm redzams, ka pirmais no šiem posmiem — objektīvās realitātes faktu konstatēšana (notikums, tā laiks, veids, subjekti u. tml.) ir tieši tas, kas noved pie fiziskās realitātes at-

¹ Н. Н. Полянский. Вопросы теории советского уголовного процесса. М., 1956, 116. лрр.; А. Л. Ривлин. Понятие материальной истины в советском уголовном процессе. Ж. «Социалистическая законность», 1956, № 11; М. Л. Якуб. Демократические основы советского уголовно-процессуального права. Изд. МГУ, 1960, 100. лрр.; М. А. Чельцов. Советский уголовный процесс, изд. 4-е. Госюриздат, М., 1962, 123. ил 124. лрр.; В. Д. Арсеньев. Вопросы общей теории судебных доказательств. М., 1964, 42. лрр.

² Skat. В. Я. Дорохов и В. С. Николаев. Обоснованность приговора. Госюриздат, 1959, 62. лрр.; П. А. Лушинская. Доказательства в советском уголовном процессе. Советский уголовный процесс. Изд. ВЮЗИ, вып. 2, 1960; А. И. Трусов. Основы теории судебных доказательств. Госюриздат, М., 1960, 22.—28. лрр.; П. Ф. Пашкевич. Объективная истина в уголовном судопроизводстве. Госюриздат, М., 1961, 21. лрр.

veida apziņā. Ja šis atveids pilnīgi atbilst tam, kas bijis īstenībā, tad šai ziņā tā ir objektīvā patiesība, t. i., patiesība, kas nav atkarīga ne no cilvēkiem, ne no cilvēces.¹ Tā ir nemainīga un vienāda jebkādos vēsturiskos apstākļos, pastāvot jebkuriem likumiem, vienalga, kas un kā novērtē konstatētos faktus.

Turpretim nodarījuma juridiskā interpretācija (noziegums, vaina, kriminālatbildība) kā secinājumi no objektīvi patiesi konstatētajiem faktiem ir «mainīgs lielums», kurš atkarīgs no priekšstatiem par to, kas ir noziedzīgs un sodāms. Krimināllikuma piemērošana (nodarījuma novērtējums) neizbēgami atspoguļo arī tā vērtētāja subjekta apziņu, kurš likumu piemēro. Piemēram, kasācijas instances tiesa nereti dod nodarījumam (objektīvās realitātes faktiem) citādu juridisku un sabiedrisku vērtējumu nekā pirmās instances tiesa. Bet uzraudzības instances var nostāties vēl uz citāda viedokļa. No šādiem apsvērumiem nereti tiek izdarīts secinājums, ka konstatēto faktu juridiskie vērtējumi neietilpst krimināllietā meklējamās objektīvās patiesības saturā.²

Pret šādiem uzskatiem tiek izvīrāti visai pamatoti iebildumi.

Izmeklētājs un tiesa nav dabas norišu reģistratori, viņiem jāizzina noziegums, tā izdarītājs, viņa vaina. Kamēr tas nav panākts, nevar uzskatīt, ka patiesība krimināllietā ir noskaidrota. Izziņas objekts krimināllietā nav dabas parādības, bet sabiedriskās dzīves fakti. Tie arī pieder pie objektīvas, no izziņošā subjekta neatkarīgas realitātes. «Izziņas priekšmetu atšķirība nosaka atšķirību arī patiesībā, ko sasniedzam, pētot dabas un sabiedriskās parādības.»³

Krimināllietā izzināmās patiesības priekšmets ir noziedzīgais nodarījums, tā izdarītājs, viņa darbības raksturs, vaina. Krimināllietā jāizzina nevis dabas norišu fakti, bet tie konkrētas darbības vai bezdarbības fakti, kas sastāda vienu no krimināllikumā paredzētajiem noziegumiem. Tāpēc faktu konstatēšanu krimināllietā caurauž juridiski vērtējumi un secinājumi. Arī apsūdzētā vaina (nodoms vai neuzmanība) bez tiem nav noskaidrojama.

Nodarījuma atzīšana par noziedzīgu nav atkarīga no vērtētāja subjektīviem ieskatiem, bet no objektīvas sabiedriskas realitātes, no likuma noteikumiem, tāpat kā no tiem ir atkarīga arī nodoma

¹ V. I. Leņins. Raksti, 14. sēj., 116. lpp.

² Н. Н. Полянский. Вопросы теории советского уголовного процесса. М., 1956, 26. lpp.; М. С. Строгович. Материальная истина и судебное доказательство в советском уголовном процессе. М., 1955, 15. lpp.; Ц. М. Каз. Доказательства в советском уголовном процессе. Саратов, 1960, 9. lpp.; М. А. Чельцов. Советский уголовный процесс. М., 1962, 122. lpp.

³ Теория доказательств в советском уголовном процессе, часть общая. Изд. «Юридическая литература», М., 1966, 71. lpp.

vai neuzmanības konstatēšana. Dotajos vēsturiskajos apstākļos šos vērtējumus par «mainīgu lielumu» pārvērš tikai kļūdas un likuma iztulkošanas un piemērošanas neprecizitāte. Tātad jāatzīst, ka konkrētos vēsturiskajos un sabiedriskajos apstākļos ir pilnīgi iespējama ne tikvien noziedzīgā nodarījuma fiziskās norises faktu, bet arī to juridiski pareizā novērtējuma objektīvi patiesa izzināšana. Tāpēc nevar būt šķēršļu tādu juridisku vērtējumu kā «noziegums», «vaina», «kriminālatbildība» iekļaušanai krimināllietā izzināmās objektīvās patiesības saturā.

«Konstatēt krimināllietā objektīvo patiesību nozīmē pilnīgi, t. i., saskaņā ar reālās īstenības faktiem, noskaidrot, vai noziedzīgais nodarījums ir noticis, vai to izdarījis apsūdzētais, vai tas izdarīts ar nodomu vai aiz neuzmanības.»¹ Šis formulējums ir būtībā pareizs, bet vispārīgs, jo pierādīšanas priekšmetā — krimināllietā ietilpst ne vien apsūdzētā vaina, bet arī to pastiprinošie un mikstinošie apstākļi, noziedzīgā nodarījuma cēloņi, nolūks, motīvi un sekas, nodarītie materiālie zaudējumi u. tml. (KPK 47. un 48. p.). Objektīvās patiesības saturā jāietver arī šo apstākļu īstenībai atbilstoša konstatēšana.

No visa sacītā varam secināt, ka *krimināllietā noskaidrojamās objektīvās patiesības saturā ietilpst objektīvi pareiza, realitātei atbilstoša nozieguma notikuma faktiskās puses noskaidrošana (kas, kur, kad, kā noticis; kas, kādiem līdzekļiem, kādā nolūkā to izdarījis un kādas ir šā nodarījuma sekas) un arī konstatēto faktu pareizs, likumam atbilstošs novērtējums.*

4. §. Tiesu pierādījumu un pierādīšanas jēdziens

Pierādījumi kā zinātnē, tā arī tiesvedībā ir ticami konstatētie fakti, kurus novērtējot var izdarīt pareizus secinājumus par nezināmiem meklējamiem faktiem.

Pierādīšana ir domāšanas un praktiskās darbības norise, kurā, balstoties uz jau konstatētajiem faktiem, tiek izzināti meklējamie, vēl nezināmie fakti. Pierādīt nozīmē noskaidrot nezināmo ar zināmā palīdzību. Bet, lai kaut ko pierādītu, pierādījumi paši vis-

¹ Šādu formulējumu dod savā mācību grāmatā prof. M. Ceļcovs, taču tālākajā iztirzājumā viņš objektīvās patiesības saturu krasi sašaurina un ietilpina tajā tikai reālās īstenības (fiziskos) faktus, bet uzskata par nepieļaujamu objektīvās patiesības saturā ietvert arī to sabiedriski politisko un juridisko novērtējumu (M. A. Чельцов. Советский уголовный процесс. М., 1962, 122. un 124.—126. lpp.).

pirms jāatrod, jākonstatē ticami un atbilstoši patiesībai. Tikai tad secinājumi par izzināmo, meklējamo var saskanēt ar patiesību.

Pierādījumiem un pierādīšanai tiesvedībā ir tikai zināma līdzība ar formālajā loģikā pazīstamo pierādīšanas struktūru. Līdzība izriet no tā, ka gan loģikā, gan tiesvedībā pierādīšanas pamats ir cilvēka prāta darbība, loģiskās domāšanas un spriešanas negrozāmie likumi. Tomēr abos novados — pierādījumos loģikā un pierādījumos tiesvedībā — ir liela atšķirība.

Loģikā pierādīšana ir prāta darbība, lai viena sprieduma (tēzes) patiesumu pamatotu ar citiem patiesiem spriedumiem (argumentiem). Loģiskajā spriešanā pierādījumi jeb argumenti ir domas, ko izlieto citas domas (tēzes) pamatošanai. Argumentus loģikā lieto kā gatavus neapšaubāmus dotumus, kuru patiesuma pārbaude neietilpst konkrētajā pierādīšanas norisē.

Kriminālprocesā pierādīšanai ir citāda struktūra. Šeit pierādījumi ir nevis domas, bet fakti un ziņas par faktiem, kas paši vispirms jākonstatē, praktiski noskaidrojot to patiesumu.

Piemēram, lai tiesvedībā kā pierādījumus izlietotu aculiecinieka ziņas par laupīšanu, šis liecinieks vispirms jānosprātina un ziņas, ko viņš sniedz, jānostiprina likumā paredzētajā kārtībā. Tālākajā pierādīšanas gaitā liecinieka liecība jāpārbauda, noskaidrojot tās patiesumu. Tikai pēc tam no iegūtajām ziņām pieļaujams izdarīt loģiskus secinājumus.

Tātad *pierādīšana tiesvedībā aptver racionālo un praktisko darbību*. Tā sastāv no pierādījumu savākšanas, procesuālās nostiprināšanas, pārbaudes un novērtēšanas. Loģiska spriešana ir šo darbību racionālais pamats un ir nepieciešama, izdarot secinājumus no savāktajiem un pārbaudītajiem faktiem.

Tiktāl pierādīšana kriminālprocesā ļoti līdzīga pierādīšanai zinātnē, taču atšķiras arī no tās. Svarīgākās atšķirības ir pierādīšanas priekšmetā, pierādīšanas līdzekļos un pierādīšanas kārtībā. Atšķirībā no zinātniskās pierādīšanas priekšmets krimināllietā, kā arī pierādīšanas līdzekļi un kārtība ir noteikti likumā. Krimināllietā nav pieļauts pierādīt jebkurus faktus, bet tikai tos, kam ir nozīme krimināllietas likumīgā un pamatotā izšķiršanā. Nav pieļauts lietot jebkurus loģiski un praktiski iespējamus pierādīšanas līdzekļus, kā tas ir zinātnē, bet tikai tādus, kas pieļauti likumā. Un, beidzot, visa pierādīšanas norise krimināllietā atšķirībā no pierādīšanas zinātnē ir stingri reglamentēta likumā, diferencējot to dažādās tiesvedības stadijās starp dažādiem procesuālās darbības subjektiem, un bez tam iekļauta īsos lietas izmeklēšanas un iztiesāšanas termiņos.

Faktus, kas konstatēti, neievērojot likumā noteiktos pierādīšanas līdzekļus un pierādīšanas kārtību, nevar pieļaut par pierādījumiem krimināllietā, tos nevar izlietot kā argumentus loģiskajā spriešanā, ar tiem nevar nedz pamatot apsūdzību, nedz atspēkot to.

Kriminālprocesuālo pierādījumu un pierādīšanas specifika ar šīm atšķirībām nav izsmelta. Turpmāk ar tām iepazīsimies detalizēti. Seit uzsvērtas tikai tās tiesu pierādījumu un pierādīšanas pazīmes, kas to viskrasāk atšķir no pierādīšanas loģikā un zinātnē.

Tālākā iztirzājumā runāsim tikai par tiesu pierādījumiem, tiem pierādījumiem, ar kuru palīdzību notiek pierādīšana krimināllietās. Noskaidrosim tiesu pierādījumu būtību, raksturu un nozīmi, kā arī iepazīsimies ar kriminālprocesuālās pierādīšanas pamatnoteikumiem. Jo šaurāks un īpatnāks ir kādu pētījumu objekts, jo specifiskāki noteikumi jāievēro pierādījumos un īpatnāki ir pierādīšanas līdzekļi.

Vispārīnātā formulējumā pierādīšanas objekts kriminālprocesā ir noziegums. Pierādīšanas laikā noziegums ir pagātnes notikumu komplekss, tāpēc tā noskaidrošanai lietojami pagātnes izzināšanas līdzekļi: pēdas, ko tas atstājis materiālajā pasaulē, un ziņas, kas par to saglabājušās dokumentos un cilvēku atmiņā.

Noziegums ir juridiska rakstura sabiedriskās dzīves parādība. Tajā iesaistītās un tā skartās personas, kā arī personas, kurām par to ir kādas ziņas, lietā par šo noziegumu iegūst noteiktu tiesisku stāvokli, kļūst par procesa dalībniekiem. Tādi ir aizdomās turētais, apsūdzētais, cietušais, liecinieki. Bet, tā kā šīs personas ir galvenie avoti, no kuriem iegūst ziņas par noziegumu, tad likums, reglamentējot *pierādīšanas līdzekļus*, diferencē tos atbilstoši šo personu procesuālajam stāvoklim lietā (liecinieka, cietušā, aizdomās turētā un apsūdzētā liecības). Bez tam likums kā pierādīšanas līdzekli krimināllietā pieļauj materiālus objektus, kas saglabājuši nozieguma pēdas (lietiskos pierādījumus), un arī rakstveida ziņu avotus — dokumentus. Atsevišķu faktu konstatēšanai un izskaidrošanai krimināllietā paredzēts specifisks pierādīšanas līdzeklis — eksperta atzinums.

Krimināllietā meklējamo faktu kopsummu tiesu pierādījumu teorijā dēvē par *pierādīšanas priekšmetu*. Faktus, ar kuru palīdzību pierādīšanas priekšmetu noskaidro, sauc par *pierādījumu faktiem*. Likumā pieļautos avotus, no kuriem pierādījumu faktus iegūst, mēdz apzīmēt par *pierādījumu avotiem*, bet to procesuālā nostip-

rinājuma formas — par *pierādīšanas līdzekļiem*.¹ Pašu nozieguma notikumu, kura pilnīgai un vispusīgai izziņāšanai pierādīšana krimināllietā notiek, pierādījumu teorijā dēvē par *galveno faktu*.

Pierādīšana un pierādījumi tiesvedībā ir nepieciešami, lai izziņātu nozieguma notikumu. Noziegumu un visus tā apstākļus tiešā pieredzē tvērt nav iespējams, jo tie ir pagātnes fakti; par tiem var tikai secināt no informācijas, kas atrodama tagadnē. Lai maksimāli garantētu patiesības noskaidrošanu krimināllietā, likumā ir noteikti šīs informācijas avoti un tās pieļaujama raksturs. Likumā noteikts, kādi var būt pierādīšanas līdzekļi, kādai jābūt pierādīšanas norisei, kas uzskatāms par pierādījumu krimināllietā un kādā kārtībā pierādījumi novērtējami. Bez šādas reglamentācijas nebūtu iespējama objektīva, pilnīga un vispusīga lietas apstākļu noskaidrošana īsajos tiesvedības termiņos. Likumā reglamentēto tiesu pierādījumu un pierādīšanas pareizai izpratnei ir liela nozīme tiesvedības optimālo rezultātu sasniegšanā.

Par *pierādījumiem krimināllietā* spēkā esošais likums uzskata *jebkurus faktus, uz kuru pamata izziņas iestādes, izmeklētājs un tiesa likuma noteiktā kārtībā nosaka nozieguma esamību vai neesamību, to izdarījušās personas vainu un citus apstākļus, kam ir nozīme lietas pareizā izšķiršanā* (Kriminālprocesa pamatu 16. p., KPK 49. p. 1. d.). Likumā noteikti arī pierādīšanas līdzekļi. *Sos faktus pieļauts konstatēt tikai ar liecinieku liecībām, cietuša liecībām, aizdomās turētā liecībām, apsūdzētā liecībām, eksperta atzinumu, lietiskiem pierādījumiem, izmeklēšanas un tiesu protokoliem un citiem dokumentiem* (KPK 49. p. 2. d.).

¹ Šāds terminu lietojums literatūrā nav vienveidīgs. Lielākoties starp pierādīšanas līdzekļiem un pierādījumu avotiem netiek novilkta stingra robeža, bet likumā paredzētās pierādījumu procesuālā nostiprinājuma formas mēdz dēvēt par pierādījumu avotiem. Tas nav attaisnots ne filoloģiski, ne procesuāli.

Latvijas Kriminālprocesa kodeksā, tāpat kā Kriminālprocesa pamatos un vairumā citu savienoto republiku kriminālprocesa kodeksu, tieši nav minēts ne termins «pierādījumu avoti», ne «pierādīšanas līdzekļi». Vienīgais izņēmums šai ziņā ir Ukrainas KPK 82. un 83. pants. Turpretim PSRS un savienoto republiku civilprocesa pamatos (17. p.) un arī republikāniskos civilprocesa kodeksos (Latvijas CPK 15. p.) ar terminu «pierādīšanas līdzekļi» tieši ir apzīmēta pierādījumu faktu procesuālā nostiprinājuma forma.

Literatūrā pierādīšanas līdzekļu jautājums analogi šai grāmatai risināts šādos darbos: В. П. Каминская. Показания обвиняемого. М., 1950, 20. lpp.; Р. Д. Рахунов. Свидетельские показания в советском уголовном процессе. М., 1955, 17. lpp.; Я. О. Мотовиловкер. Некоторые вопросы теории советского уголовного процесса. Кемерово, 1962, 97. un 98. lpp.; В. Д. Арсеньев. Вопросы общей теории судебных доказательств в советском уголовном процессе. М., 1964, 83.—87. lpp.

Tik precīza pierādījumu formulējuma pirms 1958. gada Kriminālprocesa pamatu izdošanas un jauno kriminālprocesa kodeksu pieņemšanas likumā nebija.

Ar jaunajiem noteikumiem radās zināma skaidrība par to, kā īsti jāsaprot tiesu pierādījumi un pierādīšanas līdzekļi un kāds ir to savstarpējais sakars. Jaunie noteikumi novērsa praktiskās tiesvedības tendenci uzlūkot par pierādījumiem ne vien faktiskās ziņas, bet arī pašus pierādīšanas līdzekļus. Pirms šā legālā pierādījumu un pierādīšanas līdzekļu formulējuma bija sastopama pierādījumu aizstāšana ar kailām norādēm, piemēram, uz zināmu liecinieku liecībām kā pierādījumiem, neanalizējot to faktisko saturu.

Pierādījumi krimināllietā, kā to nosaka likums, var būt jebkuri fakti. Lai novērstu kļūdas pierādīšanā, vispirms ir nepieciešama tiesu pierādījumu, t. i., jēdziena «jebkuri fakti» pareiza un pilnīga izpratne. Jānoskaidro šo faktu raksturs un iegūšanas ceļš.

Svarīgākās «jebkuru faktu» kā tiesu pierādījumu iezīmes ir šādas.

1) Par pierādījumu krimināllietās var būt jebkādas objektīvās īstenības parādības: priekšmeti, notikumi, dokumenti, cilvēku uzvedība un darbība, viņu psihiskais un fiziskais stāvoklis (piemēram, šoferu reibuma stāvoklis autoavārijas gadījumā, sievietes grūtniecības stāvoklis, apsūdzētā, cietušā vai liecinieka psihiskais stāvoklis u. tml.), kā arī ziņas par šiem faktiem.

2) Faktus un ziņas var pieļaut kā pierādījumus krimināllietā tikai tad, ja tie iegūti no likumā paredzētiem avotiem un konstatēti ar likumā noteiktiem līdzekļiem (pierādījumu pieļaujamības pirmais noteikums).

3) Faktus un ziņas var pieļaut kā pierādījumus tikai tad, ja tie konstatēti Kriminālprocesa kodeksā noteiktā kārtībā (pierādījumu pieļaujamības otrais noteikums).

4) Par tiesu pierādījumiem var atzīt tikai tādus procesuālā kārtībā konstatētus faktus, kas attiecas uz krimināllietu (pierādījumu attiecināmības noteikums).

5) Par pierādījumiem krimināllietā var būt arī tādi fakti, kas uz lietā noskaidrojamiem apstākļiem tieši neattiecas, bet var nodarēt pierādījumu faktu pierādīšanai. Piemēram, lai lietā kā pierādījumu fakts varētu figurēt kāda nolaupīta objekta atrašana pie aizdomās turētā, tad jāpierāda, ka šis objekts pie viņa nav nokļuvis legālā ceļā (netiešo pierādījumu pierādīšana).

Tātad par tiesu pierādījumu var kļūt jebkurš fakts, ja tas konstatēts un fiksēts saskaņā ar likuma prasībām, ir pieļaujams kā pierādījums un attiecas uz lietu, t. i., pats par sevi vai kopā ar citiem

konstatētajiem faktiem var noderēt patiesības noskaidrošanai lietā.

Pierādot izmeklētājs un tiesa operē nevis ar pašiem objektīvās realitātes faktiem, bet ar to *atveidiem apziņā*, ar ziņām par faktiem, kuras likumā paredzētā kārtībā sniedz liecinieki, cietušie, eksperti un citi pierādījumu avoti. Tikai atsevišķos gadījumos lietā nozīmīgus faktus izmeklētājs vai tiesa var uztvert tieši, tieša vērojuma rezultātā. Piemēram, tiešā vērojumā var tvert līdz izmeklēšanas darbības vai iztiesāšanas brīdim saglabājušās materiālās nozieguma pēdas (cietušā miesas bojājumus, viltotu ierakstu dokumentā), nozieguma rīkus un līdzekļus, vērtības un lietas, kas iegūtas noziedzīgā kārtā, pašu nozieguma izdarīšanas vietu utt. Taču ne izmeklētājs, ne tiesa savu tiešo uztveri nevar izlietot kā pierādījumu. Tā tiek transformēta par ziņām, kas fiksētas notikuma vietas vai lietisko pierādījumu apskates protokolā vai kādā citā no likumā pieļautajiem pierādīšanas līdzekļiem.

Tiesu pierādījumi kā fakti vai — pareizāk — kā ziņas par faktiem *ir nesaraujami saistīti ar kādu no likumā pieļautajiem pierādīšanas līdzekļiem*, kuros šīs ziņas tiek procesuāli fiksētas. Viens bez otra tie praktiskajā tiesvedībā nemaz nav domājami. Krimināllietā konstatētos faktus par pierādījumiem var uzskatīt tikai tad, ja ziņas par tiem ietvertas vai nu liecinieku, cietušo, aizdomās turēto un apsūdzēto liecībās, vai eksperta atzinumā, lietiskajos pierādījumos vai dokumentos.

Tāpēc, lai pareizi novērtētu pierādījumu faktu, vispirms jānoskaidro tā avota pieļaujamība un ticamība, no kura tas iegūts. Ja liecinieks nepelna ticamību, tad arī pierādījuma fakts, par ko viņš liecina, zaudē savu nozīmi, kaut arī tas, izolēti aplūkots, attiektos uz lietu un būtu visai svarīgs tās apstākļu noskaidrošanai. Bet savukārt pierādīšanas līdzeklis, lai cik likumīgs un ticams tas būtu, izolēts no faktiskām ziņām, ko tas satur, pārvēršas par tukšu čaulu, abstrakciju, kam nav nekādas pierādījuma nozīmes. Tā, piemēram, liecinieka liecība, eksperta atzinums vai pat kāds priekšmets — lietiskais pierādījums, izolēti no informācijas, ko tie satur, ir tikai jēdzieniska abstrakcija, kas nekā nevar dot krimināllietā meklējamo faktu noskaidrošanai.

Tātad tiesu pierādījums praktiski ir faktisko ziņu un to nesēju vienots integrālis. Tas tiek sadalīts pierādījumu avotā, pierādīšanas līdzeklī un pierādījumu faktos, tikai analizējot un novērtējot pierādījumus vai aplūkojot tos no pierādījumu tiesību un pierādījumu teorijas viedokļa kā izpētījuma un izskaidrojuma priekšmetus.

Tomēr ne ikreiz pierādījumu fakts, tā avots un pierādīšanas līdzeklis saplūst vienā tiesu pierādījumā. Viens pierādījumu avots (piem., liecinieks) var sniegt bagātu informāciju par pierādījumu faktiem, un atbilstoši viens pierādīšanas līdzeklis (liecinieka liecība) var saturēt vairākus pierādījumu faktus vai nu vienu, vai vairāku pierādīšanas priekšmetā ietilpstošu faktu konstatēšanai. Citiem vārdiem, *no viena un tā paša pierādījumu avota un pierādīšanas līdzekļa dažreiz iespējams iegūt vairākus pierādījumus*. Piemēram, laupīšanas aculiecinieks var sniegt ziņas par nozieguma izdarīšanas laiku, vietu, veidu, personu, kas noziegumu izdarījusi, utt.

Turpretim vairāki dažādi pierādījumu avoti var sniegt visai trūcīgas ziņas un saturēt vienveidīgu informāciju. Piemēram, vairāki liecinieki un arī cietušais lietā par apvainojumu vārdiem var gluži vienādi aprakstīt apvainošanas situāciju, bet viņu liecinājumi tāpēc nezaudē patstāvīgu pierādījumu nozīmi, kaut arī ar tiem būtu pierādīts tikai viens un tas pats meklējamais fakts.

Visos šais gadījumos svarīgi ir tas, ka patstāvīgu pierādījumu veido pierādījumu avota, pierādīšanas līdzekļa un pierādījumu fakta kopums. Tāpēc *dažādi pierādījumu fakti, kas iegūti no tā paša avota (piem., liecinieka) un fiksēti tai pašā pierādīšanas līdzeklī (liecinieka liecībā), jāuzlūko par patstāvīgiem pierādījumiem*.

Jautājumā par pierādījumu avotu, pierādīšanas līdzekļu un pierādījumu faktu savstarpējo sakaru kriminālprocesa literatūrā pastāv liela uzskatu dažādība.

Izplatīts ir uzskats, ka par pierādījumiem krimināllietā atzīstami tikai fakti vai «jebkuri fakti», kā tas ir tieši teikts Kriminālprocesa pamatu 16. pantā.¹ Sis viedoklis, kas būtībā nav nepareizs, izriet no likuma teksta burtiska tulkojuma. Tomēr tajā nav pietiekami ievērots, ka fakti un ziņas par faktiem var kļūt par tiesu pierādījumiem tikai tad, ja tie iegūti no likumā paredzētajiem avotiem un procesuāli dokumentēti saskaņā ar likuma prasībām.

Atsevišķi autori, pareizi, no mūsu viedokļa raugoties, diferencējot pierādījumu avotus un pierādīšanas līdzekļus, tomēr tiesu pierādījumu saprot divējādi: kā faktiskus datus (faktus un ziņas par faktiem) un arī kā pierādīšanas līdzekļus. Citiem vārdiem, pierādījuma nozīmi viņi piedēvē arī pašam pierādīšanas līdzeklī (pierādījumu avotam). Piemēram, A. Trusovs uzskata, ka Kri-

¹ Skat. M. A. Чельцов. Советский уголовный процесс. М., 1962, 132. lpp.; С. А. Голунский. Вопросы доказательственного права в Основах уголовного судопроизводства Союза ССР и союзных республик. Сб. Вопросы судопроизводства и судостройства в новом законодательстве Союза ССР. М., 1959, 145. lpp.; И. Д. Перлов. Уголовное судопроизводство в СССР. М., 1959, 35. un 36. lpp.; П. А. Лупинская. О проблемах теории судебных доказательств. Ж. «Советское государство и право», 1960, № 10, 121.—124. lpp.; Б. А. Гадкин. Советский уголовно-процессуальный закон. М., 1962, 175. lpp.

minālprocesa pamatu 16. pants par pierādījumiem dēvē faktus, bet no Pamatu 17., 21. un citiem pantiem varot secināt, ka par pierādījumiem uzskatāmi arī to avoti. A. Trusovs raksta: «Atainodams vienu vai otru no lietā meklējamiem faktiem, pierādījumu avots pats kļūst par ... cita fakta pierādījumu. Zināmos nosacījumos ziņu avots pats var kļūt par tādu pašu pierādījumu faktu kā citi fakti, kas noder patiesības noskaidrošanai lietā.»¹

Līdzīgas pozīcijas šai jautājumā ir arī V. Arsenjevam, kas gan nostājas pret pierādījumu avota un pierādīšanas līdzekļa identifikāciju.²

Pēdējos gados tomēr sāk dominēt uzskats, ka tiesu pierādījumi jāiztirzā to avotu un no tiem iegūto faktu vienībā. Sis viedoklis vairumā gadījumu atšķiras no šai grāmatā izklāstītā ar to, ka ar pierādījumu avotiem tiek saprasti nevis iegūstamo ziņu reālie avoti, bet to procesuālais nostiprinājums.³

Atšķirība, kas literatūrā sastopama pierādījumu jēdzieniskajā terminoloģijā, jāņem vērā, lai pareizi orientētos atsevišķu procesuālistu uzskatos par pierādījumu faktu, pierādījumu avotu un pierādīšanas līdzekļu savstarpējo sakaru un to nozīmi pierādīšanā.⁴

Konstatējot faktus vai ziņas par faktiem un secinot no konstatētā tos apstākļus, kuri krimināllietā jāpierāda, tiek lietotas abas jau minētās metodes, kas nepieciešamas krimināllietā noskaidrojamo apstākļu izziņāšanai: praktiskā informācijas iegūšanas metode un formāli loģiskā metode. Praktiskās informācijas ceļā tiek

¹ A. И. Трусов. Основы теории судебных доказательств. Госюриздат, М., 1960, 49. un 50. lpp.

² В. Д. Арсеньев. Вопросы общей теории судебных доказательств. Изд. «Юридическая литература», М., 1964, 83.—93. lpp.

³ Skat. А. Винберг, Г. Кочаров, Г. Миньковский. Актуальные вопросы теории судебных доказательств в уголовном процессе. Ж. «Социалистическая законность», 1963, № 3, 19.—27. lpp.; А. Ривлин, С. Альперт, М. Бажанов. О доказательствах в советском уголовном судопроизводстве. Ж. «Социалистическая законность», 1963, № 9, 40. un 41. lpp.; Б. С. Тетерин. О способах собирания доказательств в уголовном процессе. Ж. «Правоведение», 1964, № 2, 67. un 68. lpp.; В. Я. Дорохов. Понятие доказательства. Теория доказательств в советском уголовном процессе, часть общая. Изд. «Юридическая литература», М., 1966, 250. lpp.

⁴ Pierādījumu avoti un pierādīšanas līdzekļi tiek saprasti vienādā nozīmē šādos redzamākos darbos kriminālprocesā: С. А. Голунский. Вопросы доказательственного права в Основах уголовного судопроизводства Союза ССР и союзных республик. Сб. Вопросы судопроизводства и судостройства в новом законодательстве Союза ССР. М., 1959, 145. lpp.; Б. А. Галкин. Советский уголовно-процессуальный закон. М., 1962, 172. lpp.; А. И. Трусов. Основы теории судебных доказательств. Госюриздат, М., 1960, 39. lpp.; М. А. Чельцов. Советский уголовный процесс, изд. 4-е. Госюриздат, М., 1962, 133. lpp.; Теория доказательств в советском уголовном процессе, часть общая. Изд. «Юридическая литература», М., 1966.

Turpretīm M. Strogovičs pierādīšanas līdzekļus un pierādījumu avotus dēvē par pierādījumiem, saprotot ar tiem likumā noteiktos pierādīšanas līdzekļus (M. С. Строгович. Материальная истина и судебные доказательства в советском уголовном процессе. Изд. Академии наук СССР, М., 1955, 236.—285. lpp.).

konstatētas nozieguma pēdas, tiek iegūtas ziņas no lieciniekiem, cietušajiem, ekspertiem. Formāli loģiskā metode noder, izdarot secinājumus no konstatētajiem pierādījumu faktiem, lai noskaidrotu tos juridiskos faktus, kas kopumā izveido nozieguma notikumu: noziedzīgo darbību vai bezdarbību, apsūdzētā vainu, vainu mikstinošos vai pastiprinošos apstākļus un citus apstākļus, kas ietilpst pierādīšanas priekšmetā (KPK 47. p.).

Abu šo metožu nepieciešamā vienība sevišķi spilgti izpaužas tad, ja operē ar tā saucamajiem netiešajiem pierādījumiem, t. i., ar tādiem faktiem un ziņām, ar kuriem lietā meklējamie juridiskie fakti netiek konstatēti tieši, bet kuri savā kopumā ļauj tos konstatēt secinājumu ceļā. Piemēram, laupīšanas aculiecinieka liecība tieši konstatē tos juridiskos faktus, kas ietilpst nozieguma notikumā, turpretim cita liecinieka liecība, kurš nolaupīto objektu redzējis pie kādas personas mājās, ļauj tikai secināt, ka personai var būt sakars ar izdarīto noziegumu. Ja operē ar tiešajiem pierādījumiem, iegūtā informācija par faktu neprasa īpašu vēlāku secinājumu no tā, jo pats šis fakts (piemēram, aculiecinieka notēlotā aplaupīšanas norise) ir jau tieši viens no krimināllietā meklējamajiem faktiem.

Tāpat *faktus kā tiesu pierādījumus var iedalīt divās pamatgrupās*. Pirmās grupas fakti ir tādi, kurus pierādīšanas norisē ir pietiekami tikai pareizi un ticami konstatēt. Tie paši ietilpst pierādīšanas priekšmetā, un ziņas par tiem neprasa tālākus secinājumus (tiešie pierādījumi). Turpretim pierādīšanā ar otrās grupas faktiem to konstatēšana pati par sevi nav pietiekama krimināllietā meklējamo faktu tūlītējai noskaidrošanai. Pēc šo faktu likumam atbilstošas konstatēšanas vēl jāpierāda, ka tie ir zināmā objektīvā sakarā ar nozieguma notikumu.

Objektīvais sakars starp pierādījumu faktiem un meklējamajiem faktiem var izpausties gan kā cēloņu un sekas sakars (draudi — slepkavība), gan kā laika un telpas sakars (apsūdzētā atrašanās notikuma vietā nozieguma izdarīšanas brīdī), vai kāds cits no loģiski iespējamiem dažādu parādību savstarpējo sakaru veidiem.¹ Kamēr tas nav noskaidrots, šādus faktus nevar izlietot kā pierādījumu faktus lietā. Tāpat formāli loģiskās pierādīšanas metodes pielietojums ir sevišķi nepieciešams tad, ja operē ar šīs otrās grupas faktiem, kurus pierādījumu teorijā dēvē par netiešajiem pierādījumiem.

¹ Skat. С. В. Курылев. Сущность судебных доказательств. Труды Иркутского Государственного университета, т. XVII, серия юридическая, вып. 2, 1956, 44. lpp.

Summējot sacīto, ir iespējams tiesu pierādījumu jēdzienu kriminālprocesā definēt šādi. *Pierādījumi kriminālprocesā ir ziņas un fakti, kas attiecas uz lietu un procesuālā kārtībā konstatēti un jāksēti likuma pieļautā pierādīšanas līdzeklī.*

5. §. Pierādījumu pieļaujamība un attiecināmība

Lai izvirzīto problēmu izprastu, jānoskaidro šādi jautājumi: pierādījumu pieļaujamības un attiecināmības jēdziens un nozīme; noteikumi, vadoties no kuriem izlemjama pierādījumu pieļaujamība un attiecināmība krimināllietā; subjekti, kas tiesīgi izlemt pierādījumu pieļaujamību un attiecināmību, kā arī šādu nolēmumu procesuālā kārtība.

Pierādījumu pieļaujamības un attiecināmības jēdziens un nozīme

Pierādījumos izšķiram saturu un formu. Ar savu saturu tiesu pierādījumi sniedz faktiskas ziņas, kaut ko apliecina. Šai nozīmē konstatētie fakti var vai nu attiekties uz lietā noskaidrojamiem apstākļiem, vai arī neattiekties uz tiem; otrajā gadījumā šie fakti nav derīgi kā pierādījumi. Bet, lai faktus, kuri uz lietu attiecas, varētu izlietot kā pierādījumus, tie jāietver likumā paredzētajā procesuālajā formā, jāiegūst un jāfiksē tā, kā to prasa likums. Citiem vārdiem, pierādījumiem jāatbilst procesuālās formas prasībai. Ja lietai nozīmīgas ziņas nav ietvertas likumā paredzētā formā, tās nevar izlietot kā pierādījumus. Šādi pierādījumi nav pieļaujami. Kriminālprocesuālo pierādījumu saturs nosaka to attiecināmību, bet procesuālās formas noteikumu ievērošana — to pieļaujamību lietā.¹

Tiesvedībā pieļaujami tādi pierādījumi, kas atbilst likuma prasībām. Bet, tā kā procesuālā forma ir likumā stingri reglamentēta, tad varam teikt, ka pierādījumu pieļaujamības noteikumi ir likumā

¹ Skat. В. Д. Арсеньев. Вопросы общей теории судебных доказательств в советском уголовном процессе. Изд. «Юридическая литература», М., 1964, 111. lpp.

iepriekš paredzēti un, novērtējot pierādījumus, tikai jāpārlicinās, vai tie atbilst šiem noteikumiem.¹

Par nepieļaujamiem uzskatāmi tādi pierādījumi, kurus savācot vai fiksējot nav ievērota likumā noteiktā procesuālā kārtība un forma. Jāpatur vērā, ka procesuālā forma vispār un arī šai gadījumā nav noteikta patvaļīgi, bet radusies no ilgstošiem tiesvedības pieredzes vispārinājumiem un izveidota tā, lai, šo formu ievērojot, būtu maksimāli garantēta pierādījumu pilnvērtība, to ticamība saskaņā ar objektīvo īstenību. Procesuālās formas svarīgi pārkāpumi apdraud patiesības noskaidrošanu lietā (KPK 342. p.).

Pierādījumu pieļaujamības noteikumi

Ķriminālprocesā drīkst izlietot pierādījumus, kuri atbilst šādiem formāliem nosacījumiem:

- 1) tie iegūti no likumā pieļautiem avotiem;
- 2) tie procesuāli nostiprināti ar likumā paredzētiem pierādīšanas līdzekļiem;
- 3) to iegūšanas norisē ievēroti visi procesuālās kārtības noteikumi;
- 4) tos iegūstot, nav lietoti likumā neatļauti paņēmieni un metodes.

Kā zināms, likums ļauj izlietot kā pierādījumus tikai tādus faktus, kas konstatēti ar liecinieka, cietušā, aizdomās turētā un apsūdzētā liecībām, eksperta atzinumu, lietiskiem pierādījumiem, izmeklēšanas un tiesu darbību protokoliem un citiem dokumentiem.

Citādu pierādīšanas līdzekļus, izņemot šeit nosauktos, likums nepieļauj. Faktiskajām ziņām, kas ar tiem tiek procesuāli nostiprinātas, jāizriet no pierādīšanas līdzeklim atbilstoša avota, jo tie viens ar otru ir likumiski, praktiski un loģiski nesaraujami saistīti. Pierādījumu avota un pierādīšanas līdzekļa likumība ir viens no absolūtajiem pierādījumu pieļaujamības noteikumiem. Ja pierādījumi iegūti, pārkāpjot šos noteikumus, tie nav pieļaujami ne-

¹ G. Miņkovskis pareizi atzīmē, ka nav precīzs literatūrā izplatītais uzskats, ka pierādījumu pieļaujamība ir likuma iepriekš noteikta, bet pierādījumu attiecināmību konstatē izmeklētājs un tiesa, vadoties no patiesības noskaidrošanas uzdevuma. Patiesībā likumā atrodami tikai abu šo jautājumu izšķiršanas nosacījumi. Izmeklētājs un tiesa konkrētajos apstākļos noskaidro, vai konstatētie fakti atbilst šiem nosacījumiem (Г. М. Миньковский. Допустимость и относимость доказательств. Теория доказательств в советском уголовном процессе, часть общая. Изд. «Юридическая литература», М., 1966, 268. un 269. lpp.).

kādā gadījumā, jo var apdraudēt patiesības noskaidrošanu krimināllietā un ir pretrunā ar sociālistiskās likumības prasībām.

Aplūkosim šos noteikumus tuvāk.

Pierādījumu avota likumība jāsaprot kā ziņu iegūšana no tāda avota, kas nosaukts KPK 49. p. 2. daļā, raksturojot pierādīšanas līdzekļus: vai nu no liecinieka, cietušā, aizdomās turētā, apsūdzētā, eksperta, vai no kāda priekšmeta (kam ir lietiskā pierādījuma nozīme) vai dokumenta devējas personas vai iestādes. Taču būtu nepareizi domāt, ka avota likumības nodrošināšanai ir pietiekami tam tikai piešķirt formālu procesuālu raksturu. Ir nepieciešama arī avota likumība pēc būtības.

Piemēram, lai liecinieks būtu likumīgs ziņu avots, nedrīkst pastāvēt Kriminālprocesa kodeksā norādītie šķēršļi, kas izslēdz iespēju būt par liecinieku. Par liecinieku krimināllietā nevar būt apsūdzētā aizstāvis tai pašā lietā, kā arī personas, kas savu fizisko vai psihisko trūkumu dēļ nespēj pareizi uztvert apstākļus, kuriem ir nozīme lietā, un par tiem pareizi liecināt (KPK 52. p. 3. d.). Par liecinieku nevar būt arī persona, kas apliecināmos apstākļus nav uztvērusi pati un pie tam nevar uzrādīt ziņu avotu (52. p. 4. un 5. d.). Ja persona, neraugoties uz šādiem šķēršļiem, ir jau nopratināta kā liecinieks, tad ar tās liecību konstatētie fakti nav pieļaujami kā pierādījumi, jo pārkāpta pierādījumu avota likumība.

Tas pats sakāms par citiem pierādījumu avotiem. Piemēram, faktiskās ziņas, ko satur dokuments, nevar izlietot kā pierādījumu, ja dokumentu ir izdevusi nekompetenta iestāde, kam nav bijis tiesību šādu dokumentu izdot. Eksperts kā ziņu avots krimināllietā nav uzskatāms par likumīgu pierādījumu avotu, ja pastāv likumiski viņa noraidījuma pamati (KPK 61. p.) vai ja viņš ekspertīzes jautājumā nav kompetents.

Tomēr abos pēdējos gadījumos nelikumīgo pierādījumu avotu parasti ir iespējams aizstāt ar citu, likumīgu un tādā kārtā nodrošināt vajadzīgā pierādījuma pieļaušanu lietā.

Pierādīšanas līdzekļa likumība ir cieši saistīta ar pierādījumu avota likumību. Nelikumīgs avots nosaka arī līdzekļa nelikumību, kaut arī tas formāli atbilstu kādam no likumā noteiktajiem veidiem. Piemēram, ja personai, kas nopratināta kā liecinieks, nav bijis tiesības būt par liecinieku, tad arī pierādīšanas līdzeklis — liecinieka liecība ir nelikumīgs.

Pierādīšanas līdzeklis atzīstams par nelikumīgu arī tad, ja tas gan formāli atbilst kādam no likumā paredzētajiem veidiem, bet tam trūkst kāda no attiecīgajam pierādīšanas līdzekļa veidam likumā noteiktajiem rekvizītiem. Piemēram, rakstveida pieteikums

par noziegumu pierādīšanas līdzekļa nozīmē var figurēt kā dokumenti. Viens no šāda dokumenta nepieciešamajiem rekvizītiem ir pieteicēja paraksts (KPK 108. p. 2. d.). Tāpēc anonīmu rakstveida pieteikumu par noziegumu nevar pieļaut kā pierādījumu, kaut arī tam ir dokumenta forma.

Ziņām, ko satur anonīms pieteikums par noziegumu vai kas ietilpst operatīvajos materiālos, var būt nozīme pirmstiesas izmeklēšanas stadijā, lai noteiktu izmeklēšanas virzienu vai iegūtu procesuāli dokumentētus pierādījumus.

Pierādīšanas līdzeklis nav likumīgs arī tad, ja procesuālo darbību, kuras rezultātā tas iegūts, ir veikusi nekompetenta persona, t. i., tāds procesuālās darbības subjekts, kam tieši šādu darbību veikt pēc likuma nav tiesības.

Tiktāl par pirmo absolūto pierādījumu nepieļaujamības noteikumu — pierādījumu avota nelikumību.

Otrs absolūtais pierādījumu nepieļaujamības noteikums ir šāds: *pierādījumi nekādā gadījumā nav pieļaujami, ja tie iegūti noziedzīgā kārtā*. Tādus pierādījumus nevar pieļaut vispār, nemaz neapsverot jautājumu par faktiem, kas ar to palīdzību ir konstatēti. Noziedzīgu paņēmieni lietošana, pierādījumu iegūstot, pašos pamatos atņem tam jebkādu ticamību. Kā piemērus var minēt dokumentu viltojumu (KK 190. p.) vai piespiešanu dot liecību (KK 172. p.). Ja ar papildu izmeklēšanas darbībām nav iespējams novērst pieļautās nelikumības attiecīgā pierādījuma iegūšanā (piemēram, nevar no jauna likumīgā procesuālā kārtībā nopratināt liecinieku vai cietušo, kas starplaikā miris vai atrodas uz tālbraucēja kuģa, kura atgriešanās sagaidāma tikai pēc ilga laika), tad fakti, kas iegūti noziedzīgā kārtā, vispār jāizslēdz no pierādījumu skaita.

Lai izšķirtu jautājumu par tādu pierādījumu nepieļaujamību, kuri iegūti ar noziegumu, ir nepieciešams, lai pats šis noziegums, piemēram, dokumenta viltojums, piespiešana dot liecību, būtu pierādīts. Bet tam ir vajadzīgs likumīgā spēkā stāties kriminālsprindums. Izšķirot jautājumu par pierādījumu pieļaujamību, šādu kriminālsprindumu gaidīt nav iespējams. Tāpēc praktiski pierādījums jāuzskata kā iegūts nevis noziedzīgā, bet nelikumīgā kārtā, bet amatpersona jāsauc pie kriminālatbildības par noziegumu pret jurisdikciju, ja tam ir pietiekams pamats.

Abus nule aplūkotos pierādījumu nepieļaujamības noteikumus var raksturot kā *absolūtus* tāpēc, ka tajos visspilgtāk izpausts sociālistiskās likumības princips pierādīšanā.

Pārējiem no sākumā norādītajiem pierādījumu pieļaujamības

noteikumiem nav absolūta rakstura. Ja pierādījuma iegūšanas norisē nav ievēroti visi procesuālās kārtības noteikumi vai ja, tos iegūstot, ir lietoti neatļauti (bet ne noziedzīgi) paņēmieni un metodes, tas katrā atsevišķā gadījumā liek rūpīgi noskaidrot pierādījuma izlietošanas iespēju, ietekmē tā ticamību, bet nepadara to bez tālākiem apsvērumiem par nepieļaujamu.

Praksē gadās, ka no likumīgiem avotiem iegūtos pierādīšanas līdzekļos ir viens vai otrs *procesuālās formas defekts*. Piemēram, liecinieka nopratināšanas protokolā nav atzīmes par to, ka liecinieks brīdināts par atbildību par apzināti nepatiesu liecību, vai liecinieks nav parakstījis visas nopratināšanas protokola lappuses u. tml. Gadās, ka kādā izmeklēšanas darbībā pierādījumu iegūšanai nav bijuši klāt pieaicinātie, kaut gan pēc likuma to klātbūtne bijusi obligāta. Šādi procesuālās formas pārkāpumi ne ikreiz pierādījumus padara par nepieļaujamiem. Katrā atsevišķā gadījumā jāapsver, ciktāl tie ietekmējuši iegūto ziņu ticamību. Formāli defektīvus pierādījumus var pieļaut, ja, novērtējot tos kopā ar citiem lietā noskaidrotiem faktiem vai ar papildu izmeklēšanas darbībām, ir iespējams apstiprināt tos faktus, kas tajos ietverti.¹

Likums īpaši izdala *kriminālprocesa normu svarīgus pārkāpumus*, atzīdams par tādiem tos pārkāpumus, kas, atņemot vai ierobežojot procesa dalībnieku tiesības vai kā citādi, kavē vispusīgi noskaidrot lietu un var ietekmēt sprieduma likumību un pamatotību. Tikai šādi svarīgi procesuālu noteikumu pārkāpumi var būt par sprieduma atcelšanas vai grozīšanas iemeslu kasācijas instancē (KPK 339. un 342. p.). Mazsvarīgus procesuālās formas pārkāpumus, kas nekavē vispusīgi noskaidrot lietu un taisīt likumīgu un pamatotu spriedumu, Kriminālprocesa kodekss nepieskaita pie kasācijas iemesliem. Tātad, izlemjot jautājumu par kāda pierādījuma nepieļaujamību procesuālās formas pārkāpumu dēļ, vispirms jāvadās no pierādījuma nozīmes lietā. Jo tā nozīme ir lielāka, jo mazāk ciešami jebkādi procesuālās formas defekti pierādījumā. Procesuālās formas prasību stingra ievērošana ir viena no patiesības noskaidrošanas garantijām lietā. Ja pierādījums nestāv izolēti, ja tas cieši saistīts ar citiem pierādījumu faktiem, ir to pastiprināts, tad dažu procesuālas formas trūkumu dēļ var arī nerasties šaubas par tā ticamību un nav pamata atzīt to par nepieļaujamu. Procesuālās formas ievērošana ir nepieciešama, bet tā

¹ Skat. arī Теория доказательств в советском уголовном процессе, часть общая. Изд. «Юридическая литература», М., 1966, 277. lpp.

nav pašmērķis; tās uzdevums ir garantēt patiesības noskaidrošanu lietā.

Izlemjot jautājumu par procesuālās formas ziņā defektīvu pierādījumu pieļaujamību, ir svarīgi noskaidrot arī *formas trūkumu cēloņus*. Tie var būt radušies tāpēc, ka attiecīgajā procesuālajā aktā nav atspoguļots fakts, kas patiesībā ir noticis. Piemēram, nav atzīmēts, ka pieaicinātie piedalījušies, kaut gan tie bijuši klāt; nav atzīmes par liecinieka brīdinājumu pirms nopratināšanas, nav atzīmes par tiesību izskaidrošanu procesa dalībniekiem, kaut gan tas viss ir bijis. Tādos gadījumos, ja šos faktus iespējams konstatēt un ja pierādījuma nozīme un raksturs to pieļauj, var aprobežoties ar procesuālajā aktā neatspoguļoto faktu konstatēšanu papildu ceļā, piemēram, nopratinot izmeklēšanas darbībā faktiski klāt bijušos pieaicinātos kā lieciniekus. Tas attiecināms arī uz tiem gadījumiem, kad pierādījumam ir svarīga nozīme, bet atkārtot procesuālu darbību, lai novērstu procesuālu defektu, nav iespējams. Piemēram, ja apsūdzētā uzzīmēšana notikusi atbilstoši visām prasībām, bet nav precīzi atspoguļota uzzīmēšanas protokolā. Turpretim, ja procesuālās formas trūkumu cēlonis ir noziedzīgas rīcības rezultāts, tad, kā jau teikts, attiecīgais pierādījums nevar būt pieļaujams nekādos apstākļos. Šāda pierādījuma ticamību nevar restaurēt, tas jāiegūst no jauna saskaņā ar likumu.

Summējot teikto, varam izdarīt šādus *secinājumus*. Pierādījumi ir pilnīgi nepieļaujami, ja tie iegūti no tādiem avotiem vai nostiprināti ar tādiem pierādīšanas līdzekļiem, kas likumā nav paredzēti. Tie ir absolūti nepieļaujami arī tad, ja iegūti noziedzīgā kārtā — ar noziedzīgiem līdzekļiem vai metodēm. Visos pārējos procesuālās formas pārkāpumu gadījumos jautājums par pierādījuma pieļaujamību izlemjams, ņemot vērā pierādījuma raksturu un nozīmi lietā. Atsevišķos gadījumos formāli defektīva pierādījuma ticamību var nodrošināt, izdarot papildu izmeklēšanas darbības vai novērtējot šo pierādījumu kopā ar citiem, ticamiem pierādījumiem. Jo svarīgāks lietā ir pierādījums, jo nevainojamākai jābūt tā procesuālajai formai.

Subjekti, kas tiesīgi izlemt jautājumu par pierādījumu pieļaujamību, ir procesa virzītāji attiecīgajā tiesvedības stadijā. Pirms tiesas izmeklēšanā tie ir izziņvedis, izmeklēšanas daļas priekšnieks, izmeklētājs un prokurors (KPK 44., 44². un 215. p.). Iztiesāšanas stadijā jautājumu par pierādījumu pieļaujamību izlemj tiesas sēdes priekšsēdētājs un tiesa (246. un 263. p.).

Pierādījumu atzīšana par nepieļaujamiem procesuāli jādokumentē lēmumā tikai tādos gadījumos, kad tos pieteic vai iesniedz

procesa dalībnieki vai kad pierādījums jau iegūts, bet nepieļaujamas dēļ izslēdzams no pierādījumu skaita. Tātad pierādījumu nepieļaujamas jautājums tiek izlemts galvenokārt krimināllietas iztiesāšanas stadijā, bet pirmstiesas izmeklēšanā tas lielākoties tiek izšķirts ar izziņveža vai izmeklētāja konkludentu rīcību.

Pierādījumu attiecināmības noteikumi

Pierādījumu pieļaujāmību izlemj pēc to formas, saskaņas ar likumu, attiecināmību — pēc pierādījumu satura. Pierādījuma saturs ir ziņas par faktiem, kuras ietvertas pierādīšanas līdzeklī. So ziņu formālais raksturs var būt dažāds atkarībā no pierādīšanas līdzekļa veida. Liecībās, eksperta atzinumā un dokumentos ziņas par pierādījumu faktiem ir jēdzieniskas, izteiktas vārdos. Lietiskajos pierādījumos tās ir ietvertas attiecīgā priekšmeta pazīmēs. Kā vienā, tā otrā gadījumā ziņām, kas ietvertas pierādīšanas līdzeklī, var būt kāds objektīvs sakars ar krimināllietas apstākļiem, bet tas var arī nebūt. *Ja pierādījumu faktiem objektīva sakara (tieša vai netieša) ar krimināllietā noskaidrojamiem apstākļiem nav, tie atzīstami par tādiem, kas uz lietu neattiecas, un tāpēc ir noraidāmi* (KPK 246. p. 2. d.).

Pierādījumu attiecināmību nosaka to objektīvais sakars ar krimināllietā meklējamiem faktiem, kas vai nu ietilpst pierādīšanas priekšmetā (tiešā pierādīšana), vai arī var noderēt pierādīšanas priekšmetā ietilpstošo faktu pierādīšanai (netiešā pierādīšana).

Atšķirībā no pierādījumu pieļaujamas, kas ir atkarīga no likuma noteikumiem, pierādījumu attiecināmība atkarīga no pierādījumu satura objektīvās novērtēšanas.

Pirmstiesas izmeklēšanā *pierādījumu sakars ar lietu* parasti noskaidrojas tikai pakāpeniski. Izmeklētājam vai izziņvedim izvirzot izmeklēšanas versijas, tās pārbaudot, noskaidrojot noziedzuma apstākļus un tā izdarītāja vainu, pierādījumiem sākotnēji var būt hipotētisks raksturs. Tikai izmeklēšanas gaitā, it sevišķi pēc apsūdzības celšanas, rodas iespēja noteikti izšķirties, kādiem no savāktajiem faktiem ir sakars ar lietu un kādiem nav. Pirmstiesas izmeklēšanā pierādījumu objektīvais sakars ar lietu sevišķi noteikti parādās, kad noskaidroti visi noziedzuma notikuma apstākļi, ir celta apsūdzība un lieta tiek sagatavota tās materiālu uzrādīšanai tiesīgajiem procesa dalībniekiem, lai pēc tam sastādītu apsūdzības rakstu. Pierādījumu attiecināmību iespējams ar pietiekamu pamatu izlemt tikai tad, kad lietas faktiskie apstākļi ir noskaidroti un pierādījumi tiek novērtēti kopumā. Tāpēc pirmstiesas

izmeklēšanas gaitā tikai retos gadījumos var tieši lemt par attiecināmību, piemēram, var atteikties pievienot lietai kādu pierādījumu, ko iesniedz procesa dalībnieks un kam acīmredzot nav nekāda sakara ar nozieguma notikumu. Vairumā gadījumu izmeklētājs vai izziņvedis savu izšķiršanos par pierādījumu pievienošanu vai nepievienošanu lietai, tāpēc ka tie uz lietu neattiecas, neizsaka īpašu lēmumā. Izņēmums ir priekšmeti, jo tie lietisko pierādījumu nozīmi iegūst tikai pēc izmeklētāja lēmuma par to pievienošanu lietai (KPK 64. p.).

Var pievienoties uzskatam, ka pierādījumu attiecināmība skar tikai pierādījumu faktus un ir atkarīga no tā, kādi pierādījumu fakti var tieši vai to kopumā apgaismot jautājumus, kuri lietā jāizšķir.¹

Jautājumu par pierādījumu attiecināmību, tāpat kā par to pieļaujamību, ir tiesība izlemt atbilstoši kriminālprocesa stadijai tikai procesa virzītājiem: izziņvedim, izmeklētājam, prokuroram, tiesas sēdes priekšsēdētājam un tiesai (KPK 44., 215., 246. un 263. p.). Ja pierādījums ir kādas personas, iestādes, organizācijas vai procesa dalībnieka iesniegts, tad atteikties to pievienot lietai, atzīstot par tādu, kas uz lietu neattiecas, var tikai ar motivētu lēmumu, kuru ieinteresētie var pārsūdzēt vispārīgajā kārtībā.

Literatūrā ir izteikts viedoklis, ka pierādījumu attiecināmībā jāizšķir divi jautājumi. Pirmais — vai pierādījumam ir kāds objektīvs sakars ar lietā noskaidrojamiem apstākļiem. Otrais — vai tiem apstākļiem, kuru noskaidrošanai pierādījums domāts, lietā ir nozīme (vai tie ietilpst pierādīšanas priekšmetā). Teorijā tiek uzsvērts, ka šie jautājumi veido pierādījumu attiecināmības divas dažādas puses.² Taču iedziļinoties ir redzams, ka būtībā abu šo

¹ L. Uļjanova pareizi uzsver, ka pierādījumu attiecināmības problēma jāreducē tikai uz pierādījumu faktiem (*Л. Т. Ульянова. Оценка доказательств судом первой инстанции.* М., 1959, 20. lpp.). Citiem vārdiem, attiekties vai neattiekties uz lietu var nevis pierādījums kopumā — pierādījuma avots, pierādīšanas līdzeklis un fakti, kas pierādīšanas līdzekli ietverti, bet tikai šie fakti.

Pretējās domās ir V. Arsenjevs, kurš uzskata, ka pierādījumu attiecināmība skar arī pierādīšanas līdzekļus (*В. Д. Арсеньев. Вопросы общей теории судебных доказательств в советском уголовном процессе.* Изд. «Юридическая литература», М., 1964, 105. lpp.). Šis uzskats izriet no tā, ka V. Arsenjevs par pierādījumiem uzskata arī pašus pierādīšanas līdzekļus.

Taču V. Arsenjevs pareizi norāda, ka pierādījuma sakars ar meklējamo faktu ir tā attiecināmības kritērijs. Balstoties uz šo kritēriju, «izmeklētājs un tiesa no faktisko materiālu kaudzes, ar ko tie sastopas, izmeklējot un izskatot lietu, var izraudzīt tos faktus, kas nepieciešami lietas pareizai izšķiršanai» (turpat, 104. lpp.).

² Теория доказательств в советском уголовном процессе, часть общая. Изд. «Юридическая литература», М., 1966, 283. lpp.

jautājumu izšķiršana saplūst vienā jautājumā par konstatēto pierādījumu objektīvu noderību patiesības noskaidrošanai lietā.¹

Patiesām, ja apstākļiem, kuru noskaidrošanai pierādījums domāts, lietā nav nozīmes, tad pierādījumam nav objektīva sakara ar krimināllietā noskaidrojamiem apstākļiem. Tātad minētais attiecināmības divdalījums ir apslēpta tautoloģija.

Krimināllietā ir pierādāmi tikai tie apstākļi, kuru noskaidrošanai lietā ir nozīme, un pierādījumi atzīstami par tādiem, kas attiecas uz lietu, tikai tad, ja tie var noderēt šo apstākļu pierādīšanai, bet praktiski un teorētiski abi šie jautājumi no pierādījumu attiecināmības viedokļa ir viens un tas pats. Jautājums par to, vai pierādāmais apstāklis ietilpst vai neietilpst pierādīšanas priekšmetā, izolēti ņemts, stāv ārpus pierādījumu attiecināmības problēmas, kuras robežās ietilpst nevis pierādāmo apstākļu iztirzājums (tā ir pierādīšanas priekšmeta un pierādīšanas robežu problēma, atsevišķa pierādījumu teorijas sadaļa), bet gan to pierādījumu noderības novērtējums, ar kuriem pierādīšanas priekšmetā ietilpstošie apstākļi pierādāmi.

Pierādīšanas priekšmetam jābūt jau precizētam pirms pierādījumu attiecināmības jautājuma izlemšanas, pretējā gadījumā attiecināmības jautājumu nemaz nebūtu iespējams izlemt.

Pierādījumu attiecināmība ir izmeklēšanas un iztiesāšanas mērķniecības, nevis likumības jautājums. Tā ir ciešā sakarā ar izmeklēšanas vispusības, pilnības un objektivitātes nodrošināšanu. Pierādījumu attiecināmības izšķiršana ir viens no nepieciešamiem pierādījumu novērtēšanas posmiem; tā saistās arī ar vērtētāja iekšējo pārliecību. Uzskats par pierādījumu attiecināmību var būt atkarīgs arī no vērtētāja subjekta tādas vai citādas ieinteresētības lietā. Piemēram, apsūdzētā un cietušā viedokļi šai jautājumā var būt pretēji, tāpat kā var atšķirties arī apsūdzētāja un aizstāvja vērtējumi.

Tātad, kā redzams, pierādījumu attiecināmības noteikšanai nevar būt citu objektīvu kritēriju kā to noderība patiesības noskaidrošanai lietā un izmeklēšanas vispusības, pilnības un objektivitātes nodrošināšanai.

Summējot teikto, iespējams izvirzīt šādus vispārīgus pierādījumu attiecināmības jautājuma izlemšanas noteikumus. *Pierādījumi atzīstami par tādiem, kas attiecas uz lietu,*

a) ja tiem ir tiešs objektīvs sakars ar kādu no pierādīšanas

¹ Skat. С. Павлов. Основни начала на наказателния процес на Народната Република България. София, 1956, 236. lpp.

priekšmetā ietilpstošiem faktiem, kuru noskaidrošanai tie var noderēt;

b) ja tiem ar pierādīšanas priekšmetu tieša sakara nav, bet tie var noderēt pierādījumu faktu (netiešo pierādījumu) pierādīšanai;

c) ja tie ir noderīgi nozieguma notikuma versijas pareizai noteikšanai;

d) ja tie var noderēt jebkādu citu pierādāmu lietas apstākļu noskaidrošanai.

6. §. Pierādīšanas priekšmets un pierādīšanas robežas

Pierādīšanas priekšmets ir visu to apstākļu kopsumma, kuri noskaidrojami krimināllietā, lai to varētu pareizi izšķirt. Pierādīšanas priekšmetā ir ietverts pierādīšanas gala uzdevums.

Pierādīšanas robežas saprot kā krimināllietā noskaidrojamo apstākļu (pierādīšanas priekšmeta) izmeklēšanas ietvarus, t. i., tās robežas, kurās praktiski izlietojami pierādījumu avoti, pierādīšanas līdzekļi un pierādījumu fakti, lai visi apstākļi, kas ietilpst pierādīšanas priekšmetā, būtu vispusīgi, pilnīgi un ticami noskaidroti.

Dažreiz literatūrā atsevišķi izceļ arī *pierādījumu apjoma* jēdzienu, saprotot ar to pierādījumus, kas nepieciešami, lai būtu pierādīts pierādīšanas priekšmets.

Pierādīšanas priekšmets izsaka pierādīšanas mērķi krimināllietā; pierādīšanas robežas aptver šā mērķa sasniegšanai nepieciešamos un pietiekamos līdzekļus un procesuālās darbības; pierādījumu apjoms izteic visu to pierādījumu kopumu, kuri izlietojami vai izlietoti ceļā līdz pierādīšanas galamērķim.¹

¹ Pēdējos gados ir radusies plaša literatūra jautājumos, kas skar pierādīšanas priekšmetu un pierādīšanas robežas. Lūk, tās pārskats: С. А. Голунский. Об оценке доказательств в советском уголовном процессе. Ж. «Советское государство и право», 1955, № 7; М. С. Строгович. Материальная истина и судебные доказательства в советском уголовном процессе. Изд. АН СССР, М., 1955; М. М. Гродзинский. О способах получения доказательств в советском уголовном процессе. Ж. «Советская юстиция», 1958, № 6; П. А. Лупинская. О понятии судебных доказательств. Ученые записки ВЮЗИ, вып. 6, М., 1958; И. Б. Михайловская. Предмет доказывания в советском уголовном процессе. Ученые записки ВЮЗИ, вып. 8, М., 1958; Л. Т. Ульянова. Оценка доказательств судом первой инстанции. Госюриздат, М., 1959; А. И. Трусов. Основы теории судебных доказательств. Госюриздат, М., 1960; М. П. Шаламов. Теория улик. Госюриздат, М., 1960; Э. Зеликсон. К вопросу о предмете доказы-

Pierādīšanas priekšmeta un pierādīšanas robežu *faktiskais saturs* ir mainīgs, tas ir atkarīgs no krimināllietas rakstura un apstākļiem. Pierādīšanas priekšmets un robežas ikvienā krimināllietā nospraužami tā, lai noskaidrotie fakti būtu pilnīgi pietiekami patiesības izziņai un lietas likumīgai un pamatotai izšķiršanai. Tie nedrīkst kļūt par nevajadzīgu balastu tiesvedībā.

Pierādīšanas priekšmeta un robežu pareizai izpratnei ir liela *praktiska nozīme*. Ja pirmstiesas izmeklēšanā vai iztiesāšanā paliek nenoskaidroti kādi no pierādīšanas priekšmetā pēc likuma ietilpstošajiem apstākļiem, lietu nevar uzskatīt par vispusīgi, pilnīgi un objektīvi izmeklētu. Pierādīšanas priekšmeta nepamatota paplašināšana noved pie izziņas, iepriekšējās izmeklēšanas un iztiesāšanas ieilgšanas, bet nepareiza sašaurināšana negatīvi ietekmē objektīvās patiesības noskaidrošanu lietā.

Jāpatur vērā, ka pierādīšanas robežas aptver ne vien pierādīšanas priekšmetā pēc likuma ietilpstošo apstākļu pierādīšanu, bet arī visu to tiesvedības gaitā noskaidrojamo faktu pierādīšanu, kuriem lietā ir nozīme.

Pierādīšanas priekšmets

Pierādīšanas priekšmets pamatvilcienos ir noteikts likumā (KPK 47. un 48. p.). *Iepriekšējā izmeklēšanā un iztiesāšanā obligāti jāpierāda šādi apstākļi:*

- 1) *nozieguma notikums* (nozieguma izdarīšanas laiks, vieta, veids un citi apstākļi);
- 2) *apsūdzētā vaina*;
- 3) *apstākļi, kas ietekmē apsūdzētā atbildības pakāpi un raksturu*;
- 4) *ar noziegumu nodarītā kaitējuma raksturs un apmēri*;
- 5) *noziegumu veicinātāji apstākļi*.

вания. Уч. Зап. Казахстанского гос. университета, т. IX—XI, вып. 6, Алма-Ата, 1960; М. А. Чельцов. Советский уголовный процесс. М., 1962; М. Л. Якуб. Показания обвиняемого как источник доказательств. МГУ, 1963; М. А. Нокербеков. К вопросу о предмете доказывания. Сб. Вопросы уголовного права и процесса. Труды Института философии и права АН Казахской ССР, т. 7, Алма-Ата, 1963; В. Д. Арсеньев. Вопросы общей теории судебных доказательств. М., 1964; Теория доказательств в советском уголовном процессе, часть общая. Изд. «Юридическая литература», М., 1966; А. М. Ларин. Работа следователя с доказательствами. Изд. «Юридическая литература», М., 1966; Н. С. Алексеев. Доказывание и его предмет в советском уголовном процессе. Сб. Актуальные проблемы советского государства и права в период строительства коммунизма. Изд. Ленинградского университета, 1967.

Pierādīšanas priekšmetā pēc likuma ietilpstošo apstākļu izmeklēšanas loģiskā struktūra ir secīga; izmeklēšana sākas ar nozieguma konstatēšanu, kam seko apsūdzētā vainas un vainu pastipriņošo vai mīkstinošo apstākļu noskaidrošana, ar noziegumu nodarītā kaitējuma konstatēšana un beidzot nozieguma cēloņu un veicinātāju apstākļu noskaidrošana. Bet šāda struktūra sniedz vienīgi pārskatu par krimināllietā obligāti pierādāmajiem apstākļiem. Praktiskajā tiesvedībā to noskaidrošana savijas, jo tie ir savstarpēji saistīti. Bieži vienu apstākļu konstatējums izriet no citiem. Piemēram, nozieguma izdarīšanas veids var tieši ietekmēt apsūdzētā atbildības pakāpi un raksturu, bet ar noziegumu nodarītā kaitējuma raksturs nereti nosaka paša nozieguma kvalifikāciju. Piemēram, smagu, vidēja smaguma vai vieglu miesas bojājumu konstatēšana cietušajam nosaka nozieguma kvalifikāciju pēc KK 105., 106. vai 109. panta.

Aplūkosim pierādīšanas priekšmetā ietilpstošos apstākļus likumā norādītajā secībā, paturot vērā, ka katrs no tiem aptver atsevišķu jautājumu kompleksu, kas noskaidrojami ikvienā krimināllietā.

1. *Nozieguma notikums.* Pierādot nozieguma notikumu, tāpat kā citus pierādīšanas priekšmetā ietilpstošos apstākļus, jāvadās no tiesvedības kārtības noteikumiem un spēkā esošajām krimināltiesību normām. Nozieguma notikums šeit no procesuālās pierādīšanas viedokļa jāsaprot nevis kā nozieguma sastāvs visumā (objekts, subjekts, objektīvā un subjektīvā puse), bet gan kā to faktisko apstākļu kopums, kuri noziegumu raksturo kā reālu norisi ar krimināltiesisku nozīmi. Šis pierādīšanas priekšmeta posms aptver galvenokārt tos faktus, ko krimināltiesībās apzīmē ar vārdiem «nozieguma objekts» un «nozieguma objektīvā puse». Šeit ietilpst Kriminālkodeksa normās paredzētā noziedzīgā darbība vai bezdarbība, tās laiks, vieta, veids, līdzekļi, sabiedriski bīstamās sekas un cēloniskais sakars starp sekām un darbību vai bezdarbību.

Nozieguma izdarīšanas laiks, vieta un veids jānoskaidro ikvienā krimināllietā, kaut gan tie ir fakultatīvie nozieguma objektīvās pušes elementi. No kriminālprocesa viedokļa tas nepieciešams sakarā ar izmeklēšanas un iztiesāšanas piekritību; no krimināltiesību viedokļa tas nepieciešams tāpēc, ka krimināllikuma spēks ierobežots laikā un telpā, un arī tāpēc, ka daudzos gadījumos nozieguma izdarīšanas vieta, laiks un veids pieder pie nozieguma pazīmēm un kvalificējošiem apstākļiem (piemēram, KK 76. p. 2. d., 77., 85.—89. un 99. p.).

Noskaidrojot pierādīšanas priekšmeta pirmo pamatjautājumu, jāizzina, vai noziegums izdarīts pirmo reizi vai atkārtoti. Tas nepieciešams pareizai nodarījuma kvalifikācijai, recidiva konstatēšanai, lai noteiktu noziegumu izdarījušās personas sabiedriskās bīstamības pakāpi, kā arī tādēļ, lai vieglāku noziegumu gadījumos noteiktu iespēju lietu izbeigt un aprobežoties ar sabiedriskas ietekmēšanas līdzekļiem.

Jānoskaidro visi tie apstākļi, kas var ietekmēt nozieguma izdarītāja atbrīvošanu no kriminālatbildības un soda (KK 50.—52. p., 165. p. 3. d., KPK 6.—8. p.) un var būt par šķērslī tiesvedībai (KPK 5. p.).

Nozieguma izdarīšanas veida un līdzekļu noskaidrošana ir svarīga pareizai nodarījuma kvalifikācijai un apsūdzētā atbildības pakāpes noteikšanai.

Pierādot nozieguma nodarīto kaitējumu, jānoskaidro ne vien tā cēloniskais sakars ar noziegumu, bet arī pārējie apstākļi, kas saistās ar pieteiktās civilprasības izšķiršanu.

2. *Apsūdzētā vaina.* Arī šis pierādīšanas priekšmeta elements sastāv no daudziem komponentiem, kas attiecas gan uz nozieguma subjektu, gan subjektīvo pusi. Kā viegli saprotams, vainas noskaidrošanai vispirms jākonstatē pats nozieguma subjekts, persona, kas nozieguma izdarīšanas brīdī varējusi apzināties savu darbību un to vadīt (KK 11. p.) un kas līdz nozieguma izdarīšanai sasniegusi 16 resp. 14 gadu vecumu (KK 10. p.). Noskaidrojot tieši vainu, jākonstatē vainas forma: nodoma veids (tiešs vai netiešs nodoms) vai neuzmanības veids (pašpaļāvība, nevērība); jākonstatē nozieguma motīvs, kas virzījis personu uz nozieguma izdarīšanu, un arī nolūks, t. i., mērķis, ko apsūdzētais gribējis sasniegt ar savu noziegumu.

Apsūdzētā nevainība nav jāpierāda. Pierādot vainu, vienmēr jāvadās no nevainības prezumpcijas kā metodiska pierādīšanas noteikuma.

3. *Apstākļi, kas ietekmē apsūdzētā atbildības pakāpi un raksturu* un kas obligāti noskaidrojami krimināllietā, ir šādi: nozieguma raksturs un tā sabiedriskās bīstamības pakāpe; vainas forma; vainu pastiprinošie un mīkstinošie apstākļi; līdzdalības forma nozieguma izdarīšanā; apstākļi, kas raksturo apsūdzētā personību. Pie šiem apstākļiem pieder arī nozieguma izdarīšanas veids un līdzekļi.

4. Pierādot *ar noziegumu nodarītā kaitējuma raksturu un apmēru*, jānoskaidro kaitējuma cēloniskais sakars ar noziegumu un nodarītā kaitējuma morālais, fiziskais vai materiālais raksturs; materiālais kaitējums atbilstoši tā īpatnībām jānoteic apjomā, svarā,

daudzumā un naudas vērtībā. Lai pareizi noteiktu nodarītā kaitējuma apmēru, dažos gadījumos jāņem vērā arī kaitējuma izraisītās tālākās mantiskās sekas — zaudētā peļņa un zaudētais iespējamais labums.

Noskaidrojot ar noziegumu nodarītā kaitējuma raksturu un apmēru, nedrīkst pierādīšanu reducēt tikai uz materiālo zaudējumu noskaidrošanu, kā ieteikts literatūrā.¹ Jāpierāda arī cietušajam nodarītais fiziskais un morālais kaitējums (KPK 100. p. 1. d.).

5. *Noziegumu veicinātāji apstākļi.* Latvijas PSR Kriminālprocesa kodeksā noziegumu veicinātāju apstākļu noskaidrošanas prasība nav ietilpināta 47. pantā, kurā regulēts pierādīšanas priekšmets, jo šai pantā tieši reproducēta Kriminālprocesa pamatu attiecīgā norma (15. p.).²

Noziegumu veicinātāju apstākļu pierādīšanas pienākums uzlikts izziņas izdarītajam, izmeklētajam, prokuroram un tiesai ar KPK 48. pantu. Šie apstākļi pierādīšanas priekšmeta izpratnē ir ne vien apstākļi, kas sekmējuši nozieguma izdarīšanu, bet arī cēloņi, kas to izraisījuši. To noskaidrošana ikvienā krimināllietā ir viena no svarīgākajām procesa virzītāju orgānu profilaktiskā darba formām cīņā ar noziedzību. Ja šie apstākļi palikuši nenoskaidroti, lietu nevar uzskatīt par pilnīgi un vispusīgi izmeklētu. Tādu lietu var nosūtīt papildizmeklēšanai, atceļot tiesas spriedumu.³

Par nozieguma konkrētajiem cēloņiem uzskatāmi apstākļi, kas izveidojuši noziegumu izdarījušās personas pretsabiedrisko noskaņojumu un uzskatus; apstākļi, kas pretsabiedriskas ievirzes rezultātā izraisījuši noziedzīgo nodomu; apstākļi, kas šo personu noveduši līdz noziedzīgā nodoma īstenošanai vai noziedzīgās darbības turpināšanai. Piemēram: slikts paraugs ģimenē un sadzīvē; audzināšanas trūkumi; tieša uzkūdišana; idejiski mazvērtīgu un nepareizi saprastu grāmatu un kinofilmu ietekme u. tml.

Par noziegumu veicinātājiem apstākļiem uzskatāmi šādi fakti:

a) fakti, kas paši par sevi noziegumu nevar izraisīt, bet atvieglo pretsabiedriska noskaņojuma rašanos, sekmē nozieguma cēloņu ne-

¹ Советский уголовный процесс, под ред. проф. Д. С. Карева. Изд. «Высшая школа», М., 1968, 108. лрр.

² Dažu savienoto republiku kriminālprocesa kodeksos, ietverot Pamatu 15. pantu, tas ir papildināts ar noziegumu veicinātājiem apstākļiem (KPFSR KPK 68. p., Ukrainas KPK 64. p., Igaunijas KPK 46. p., Lietuvas KPK 71. p. u. c.).

³ Skat. PSRS Augstākās Tiesas Krimināllietu tiesas kolēģijas lēmumu 1962. g. 20. janvārī Pašajeva lietā (Сборник постановлений Пленума и определений коллегий Верховного Суда СССР по вопросам уголовного процесса, 1946—1962. Изд. «Юридическая литература», М., 1964, 61. un 62. лрр.).

gatīvo ietekmi, piemēram, bezuzraudzība ģimenē, pietiekamas uzraudzības trūkums skolā, kopmītnē, darbā un sadzīvē, brīvā laika organizācijas trūkums u. tml.;

b) fakti, kas nevis sekmē nozieguma cēloņu ietekmi uz personu, bet atvieglo jau radušās noziedzīgās gribas īstenošanu, piemēram, sabiedriskās kārtības sargāšanas trūkumi, uzskaites un kontroles trūkumi uzņēmumos un iestādēs, veikalu un noliktavu nepietiekama apsardze u. c.

Nedrīkst aprobežoties tikai ar viena vai dažu nozieguma cēloņu un veicinātāju apstākļu noskaidrošanu; krimināllietā jānoskaidro visi apstākļi, kas tieši vai netieši varējuši ietekmēt nozieguma izdarīšanu.¹

Nozieguma cēloņi un veicinātāji apstākļi jānoskaidro konkrēti un diferencēti, jo tikai tad iespējams gādāt par to novēršanu. Tā, piemēram, izmeklējot lietu par izlaupīšanu rūpniecībā, nedrīkst aprobežoties ar trūkumu konstatēšanu ražošanas tehnoloģijā vai tikai konstatēt izejvielu un ražojumu pārpalikumu tišu izveidošanu, bet jānoskaidro arī, kādā veidā pārpalikumi radīti (piemēram, pazeminot ražojumu kvalitāti) un kā tie izlietoti, lai iedzīvotos.

Tāds ir likumā noteikto atsevišķo pierādīšanas priekšmeta elementu saturs.

Bet, kā jau teikts, Kriminālprocesa kodeksa 47. un 48. pantā formulētais pierādīšanas priekšmets neaptver visus faktus un apstākļus, kas noskaidrojami krimināllietā. Likumā noteiktajā pierādīšanas priekšmetā minēti tikai tādi juridiski fakti, kas var būt pierādīšanas gala uzdevums ikvienā krimināllietā. Sakarā ar to pierādījumu teorijā radušās visai dažādas struktūras, kas tiecas ietvert visus tos apstākļus, kuri pierādāmi krimināllietas izmeklēšanas un iztiesāšanas gaitā.

Lūk, dažas no šīm struktūrām.

M. Ceļcovs izšķir pierādīšanas priekšmetu plašā un šaurā nozīmē. Pierādīšanas priekšmetā plašā nozīmē viņš ietilpina visus apstākļus, kas lietā jānoskaidro, lai varētu atrisināt sociālistiskās jurisdikcijas uzdevumus; visumā tie atbilst Kriminālprocesa pamatu 15. pantā un Latvijas KPK 47. un 48. pantā minētajiem apstākļiem. Pierādīšanas priekšmetu šaurā nozīmē M. Ceļcovs saprot kā nozieguma notikuma un apsūdzētā vainas pierādīšanu.²

M. Strogovičs pierādīšanas priekšmetā saskata šādus komponentus: 1) gal-

¹ Skat. PSRS Augstākās Tiesas Plēnuma 1964. g. 4. jūnija lēmumu Nr. 4 «Par tiesu praksi lietās par tišu slepkavību» (Сборник постановлений Пленума Верховного Суда СССР, 1924—1963. Изд. «Известия Советов депутатов трудящихся СССР», М., 1964, 277. lpp.).

² М. А. Чельцов. Советский уголовный процесс. М., 1962, 128. un 129. lpp.

venais fakts; 2) pierādījumu fakts; 3) nozieguma sekas; 4) apstākļi, kas veicinājuši noziegumu.¹

I. Mihailovska lietā pierādāmo apstākļu, t. i., pierādīšanas priekšmeta shēmu izveido šādi: 1) apstākļi, kas attiecas uz nozieguma sastāvu; 2) apstākļi, kas izslēdz kriminālatbildību; 3) apstākļi, kas nepieciešami vainas un soda individualizācijai; 4) apstākļi, kas jāpierāda civilprasības nodrošināšanai un civilatbildētāja noteikšanai; 5) apstākļi, kas jāpierāda, lai atrisinātu procesuālos jautājumus, kuri rodas lietas gaitā; 6) apstākļi, kas veicinājuši noziegumu.²

A. Larins izšķir trīs pierādīšanas priekšmetā ietilpstošu apstākļu grupas: 1) apstākļi, kas lietā obligāti jānovērtē no krimināltiesību vai civiltiesību viedokļa; 2) apstākļi, kas veicinājuši noziegumu; 3) pierādījumu fakti, ko autors raksturo kā apstākļus, kuriem lietā nav nedz materiāltiesiskas, nedz sabiedriskas nozīmes, bet kuri nepieciešami, lai konstatētu pirmajās divās grupās ietilpstošos apstākļus.³

M. Nokerbekovs liek priekšā pierādīšanas priekšmetā ietilpināt apstākļus, kas pozitīvi vai negatīvi jāpierāda ikvienā krimināllietā, saprotot ar tiem visus tos apstākļus, kuri norādīti Kriminālprocesa pamatu 15. pantā (Latvijas KPK 47 un 48. p.), un bez tam arī tos pierādījumus, ar kuru palīdzību tiek noskaidroti lietas apstākļi (vairums citu autoru tos sauc par pierādījumu faktiem).⁴

Pierādījumu teorijas jaunākās monogrāfijas autori pierādīšanas priekšmetā ietilpina tikai tos apstākļus, kas krimināllietā obligāti jāpierāda, turpretim pierādījumu faktus no pierādīšanas priekšmeta izslēdz.⁵

Pārlūkojot šeit aprādītos uzskatus par pierādīšanas priekšmetā ietilpināmiem apstākļiem, uzkrīt nevajadzīgā kazuistika, kas nevar dot daudz pozitīva ne procesuālajai teorijai, ne praksei. Vairums autoru pierādīšanas priekšmetā ietilpina tos apstākļus, kas saskaņā ar likumu un tiesvedības uzdevumiem jāpierāda krimināllietā, bet daži — arī tos faktus, kas jāpierāda papriekš, lai minētos apstākļus būtu iespējams konstatēt. Viedokļu atšķirību nosaka tikai šo apstākļu un faktu klasifikācijas veids.

Tātad ir svarīgi panākt skaidrību jautājumā, kādi apstākļi vēl ir pierādāmi krimināllietā bez tiem, kas ietverti legālajā pierādīšanas priekšmetā.

Starp šādiem apstākļiem vispirms ir minami *pierādījumu fakti*, t. i., tie pierādījumi, ar kuru palīdzību tiek konstatēti legālajā pierādīšanas priekšmetā ietilpstošie apstākļi. Lieta ir tā, ka netiešās pierādīšanas gadījumā šie pierādījumu fakti paši jāpierāda; tikai pēc tam, tos grupējot, saistot virknēs, ar tiem iespējams pierādīt

¹ М. С. Строгович. Материальная истина и судебные доказательства. М., 1955, 221.—282. лрр.

² И. Б. Михайловская. Предмет и пределы доказывания. Автореферат канд. диссертации. М., 1958, 6. лрр.

³ А. М. Ларин. Работа следователя с доказательствами. М., 1966, 9. лрр.

⁴ М. А. Нокербеков. К вопросу о предмете доказывания. Сб. Вопросы уголовного права и процесса. Алма-Ата, 1963, 178. un 179. лрр.

⁵ Теория доказательств в советском уголовном процессе, часть общая. Изд. «Юридическая литература», М., 1966, 189.—191. лрр.

meklējamos juridiskos faktus, t. i., tos, kas ietilpst legālajā pierādīšanas priekšmetā.¹

Visi krimināllietā konstatējamie juridiskie fakti pierādīšanas norises laikā jau pieder pagātnei (visa nozieguma norise, tīša vai neuzmanīga darbība vai bezdarbība utt.). Lai pierādītu, piemēram, aplaupīšanas norisi, kurai nav bijis aculiecinieku, jāoperē ar dažādiem lietiskajiem pierādījumiem, ziņām par aizdomās turētās personas atrašanās vietu nozieguma izdarīšanas brīdī, materiālajām nozieguma pēdām, kas saglabājušās uz viņa ķermeņa vai apģērba, u. tml. Bet visi šie pierādījumu fakti un apstākļi vispirms paši jāpierāda.

Pierādījumu fakti likumā formulētajā pierādīšanas priekšmetā kā pierādīšanas gala uzdevumā tieši neietilpst.² Bet arī tie ticami jānoskaidro, kaut gan juridisko faktu pierādīšanā tie izveido tikai *starpposmu*. Tātad tie pierādīšanas priekšmetā ietilpst *netieši*.

Pārejoši pierādīšanas uzdevumi krimināllietas izmeklēšanas norisē var būt dažādi, un ne ikreiz tiem ir tiešs sakars ar pierādīšanas gala uzdevumu. It sevišķi tas sakāms par pirmstiesas izmeklēšanas sākuma posmu, kas aptver izmeklēšanas darbības līdz apsūdzības celšanai. Šai posmā nereti tiek izvirzītas un pārbaudītas dažādas *versijas*, ko arī var pieskaitīt pie blakusapstākļiem, kuri neietilpst pierādīšanas gala uzdevumā.

Pierādīšanas priekšmeta praktiskais apjoms un saturs nav konstants. Tas var mainīties arī atkarībā no krimināllietas rakstura un atsevišķām ipatnībām. Tā, piemēram, lietās par nepilngadīgo izdarītiem noziegumiem bez tiem apstākļiem, kas minēti KPK 47. un 48. pantā, obligāti jānoskaidro arī nepilngadīgā vecums, jānovērtē viņa garīgā attīstība un jāiepazīstas ar viņa personību, jānoskaidro apstākļi, kādos viņš dzīvo, kā arī cēloņi, kas izraisījuši noziegumu, iespējamie uzkūditāji un citi līdzdalībnieki (KPK 264. p.).

Lietā pierādāmos blakusapstākļus pierādījumu teorijā dažkārt dēvē par apstākļiem, kam ir nozīme lietā, un grupē tos patstāvīgi,

¹ Skat. tālāk «Pierādīšana ar netiešajiem pierādījumiem».

² Kriminālprocesa teorijā ir izplatīts arī viedoklis, ka pierādījumu fakti tieši ietilpināmi pierādīšanas priekšmetā (skat. M. С. Строгович. Материальная истина и судебные доказательства в советском уголовном процессе. Изд. Академии наук СССР, М., 1955, 282. lpp.; С. А. Голунский. Вопросы доказательственного права в Основах уголовного судопроизводства Союза ССР и союзных республик. Сб. Вопросы судопроизводства и судоустройства в новом законодательстве Союза ССР. М., 1959, 144. lpp. u. c.). Šā viedokļa kritikuskat. darbos В. Д. Арсеньев. Вопросы общей теории судебных доказательств в советском уголовном процессе. Изд. «Юридическая литература», М., 1964, 23. un 24. lpp.; М. П. Шаламов. Теория улик. М., 1960, 14. lpp.

šķirot no lietā pierādāmajiem apstākļiem, t. i., no pierādīšanas priekšmeta.¹ Šāds dalījums ir tīri spekulatīvs, jo praktiski visi apstākļi, kam ir nozīme lietā, jāpierāda tāpat kā tie, kas ietilpst pierādīšanas priekšmetā.

Summējot teikto, var secināt, ka pierādīšanas priekšmeta problēma teorijā tiek sarežģīta bez pietiekama pamata. Klasificējot lietā pierādāmos apstākļus, vajadzētu turēties pie likuma noteikumiem un praktiskas lietderības. Kriminālprocesa kodeksā ir formulēti krimināllietā obligāti pierādāmie apstākļi kā pierādīšanas gala uzdevums. Šie apstākļi ietilpst pierādīšanas priekšmetā tieši. Bet, ja ceļā uz šā uzdevuma atrisināšanu jāveic citi pārejoši pierādīšanas uzdevumi, jānoskaidro blakusapstākļi, tad tie pierādīšanas priekšmetā ietilpst netieši kā starpposms. Izslēgt tos no praktiskā pierādīšanas priekšmeta nozīmētu atzīt, ka tie lietā vispār nav jāpierāda. Tātad būtībā starp lietā pierādāmajiem apstākļiem un likumā formulēto pierādīšanas priekšmetu ir tikai tā starpība, ka ar pēdējo ir aptverts vienīgi pierādīšanas gala uzdevums.

Pierādīšanas priekšmets tiešā nozīmē ir visi tie juridiskie fakti, kas krimināllietā jānoskaidro kā pierādīšanas gala uzdevums, bet pierādīšanas priekšmetā netieši ietilpst arī tie blakusapstākļi, kas jāpierāda, lai būtu iespējams noskaidrot krimināllietas juridiskos faktus.

Pierādīšanas robežas

Pierādīšanas robežas krimināllietā, kā jau teikts, ir lietā noskaidrojamo apstākļu izmeklēšanas robežas. Citiem vārdiem, pierādīšanas robežas nosaka to nepieciešamo un pietiekamo pierādījumu apjomu, kas vajadzīgs, lai visi apstākļi, kuriem ir nozīme lietā, būtu vispusīgi, pilnīgi un objektīvi noskaidroti.²

Pierādīšanas robežas tik lielā mērā atkarīgas no atsevišķu krimināllietu īpatnībām, ka likumā tās nav īpaši formulētas. Kriminālprocesa kodeksā ir tikai vispārīga prasība, ka lietas apstākļi iz-

¹ Skat. И. Б. Михайловская. Предмет и пределы доказывания. Теория доказательств в советском уголовном процессе, часть общая. Изд. «Юридическая литература», М., 1966, 192.—195. lpp.

² Pierādīšanas robežas dažreiz tiek nepareizi identificētas ar pierādīšanas priekšmetu (skat. Г. М. Миньковский. Пределы доказывания в советском уголовном процессе. М., 1956, 4. lpp.). Jaunākajā literatūrā šis viedoklis atzīts par nepareizu (skat. Теория доказательств в советском уголовном процессе, часть общая. Изд. «Юридическая литература», М., 1966, 219. lpp.).

meklējami vispusīgi, pilnīgi un objektīvi, ka noskaidrojami tiklab apsūdzēto apsūdzošie un viņu attaisnojošie, kā arī viņa vainu pastiprinošie un mīkstinošie apstākļi (KPK 19. p. 1. d.).

Pierādīšanas robežu noteikšana krimināllietā ir praktiskas lietderības jautājums. Tās nedrīkst nospraust pārāk plašas, lai lietu nesarežģītu ar liekām ziņām un attiecīgi nepaildzinātu tās izmeklēšanu; tās nedrīkst būt arī pārāk šauras, lai lietas apstākļu izziņāšanā nepaliktu neskaidrības, pretrunas un citādas pierādījumu nepilnības. Pierādīšanas robežas atzīstamas par pareizi noteiktām, ja, izvairoties no nevajadzīgu ziņu savākšanas, ir ticami pierādīti visi lietā noskaidrojamie fakti.

Tātad, lai lietderīgi noteiktu pierādīšanas robežas, vispirms ir nepieciešams

a) precīzi noteikt pierādīšanas priekšmetu un tajā ietilpstošos apstākļus;

b) noteikt visus pārējos apstākļus, kas pierādīšanas priekšmetā ietilpst netieši un kas tātad arī jāpierāda;

c) pareizi noteikt pierādījumu daudzumu, raksturu, kvalitāti, gādājot par to ticamību, lai arī pierādīšanas rezultāts būtu ticams un neatstātu nekādu šaubu par to, ka meklējamie fakti konstatēti pilnīgā saskaņā ar īstenību.

No sacītā ir redzams, ka *pierādīšanas robežu noteikšana lielā mērā atkarīga no tā, kā pierādījumus novērtē izziņvedis, izmeklētājs, prokurors, tiesa.*

Pierādīšanas robežas pirmstiesas izmeklēšanā nedrīkst darīt atkarīgas no tā, vai apsūdzētais atzīstas viņam inkriminētajā noziegumā. Arī atzīšanās gadījumā pierādīšana jāveic pilnā apjomā tā, lai apsūdzētā objektīvie vainas pierādījumi paši par sevi būtu pietiekami. Pretējā gadījumā, apsūdzētajam grozot savu atzīšanās liecību, var izrādīties, ka lietas apstākļi nav pietiekami noskaidroti un tiesai lieta jāsūta papildizmeklēšanai.

Literatūrā dažreiz tiek salīdzināts vispārīgais pierādīšanas robežu apjoms pirmstiesas izmeklēšanā un tiesas sēdē.¹ Principā ir nepareizi diferencēt pierādīšanas robežas atkarībā no procesuālās stadijas. Protams, var gadīties, ka pirmstiesas izmeklēšanā savākts vairāk faktiskā materiāla, nekā ir nepieciešams tās versijas pierādīšanai, pēc kuras apsūdzētais nodots tiesai (sakarā ar pierādījumu konstatēšanu, varbūtējo citu versiju pārbaudi un atspēkošanu u. tml.). Vai arī otrādi, tiesa var ieskatīt, ka izmeklēšana nav veikta

¹ Skat. Теория доказательств в советском уголовном процессе, часть общая. Изд. «Юридическая литература», М., 1966, 225. lpp.

pietiekami vispusīgi un pilnīgi un tāpēc tā jāpapildina ar jauniem pierādījumiem. Bet no šādas vērtējumu atšķirības nevar izdarīt secinājumu, ka pierādīšanas robežas tiesas sēdē vispār var būt šaurākas vai arī tām jābūt plašākām nekā iepriekšējā izmeklēšanā vai izziņā. Kā pirmstiesas izmeklēšanā, tā arī tiesas sēdē principiāli nepieciešamais pierādīšanas apjoms ir tas, kas vajadzīgs patiesības noskaidrošanai lietā, bet tā faktiskie apmēri var būt dažādi atkarībā no tā, kādiem apstākļiem tiek piešķirta nozīme lietā, kā arī atkarībā no atsevišķu faktu novērtējuma, no procesa dalībnieku pieņemtajiem pierādījumiem un lūgumiem, no vajadzības izdarīt papildu ekspertīzes u. tml.

Pierādīšanas robežu noteikšanu tiesvedībā nedrīkst uzskatīt par vienreizēju aktu. Lietas apstākļu izmeklēšanas gaitā šīs robežas ir nepārtrauktā kustībā. Jāizšķir faktiskās pierādīšanas robežas, kas reāli izveidojas lietā, un optimālās pierādīšanas robežas kā tas izmeklēšanas darbību un pierādījumu apjoms, kas nepieciešams un pietiekams lietā nozīmīgu apstākļu noskaidrošanai. Pierādīšanas robežu noteikšanas uzdevums ir atklāt to faktisko un teorētiski optimālo saturu un tādā kārtā sekmēt krimināllietas izmeklēšanas laika un līdzekļu ekonomiju.

7. §. Pierādīšanas struktūra un pierādīšanas norise

Lai noskaidrotu procesuālās pierādīšanas struktūru un norisi, vēlreiz jāpakavējas pie formāli loģiskās un procesuālās pierādīšanas attiecībām.

Pierādīšana, kā jau teikts, ir meklējamā izzināšana ar zināmā un ticamā palīdzību. *No loģikas viedokļa* pierādīšana ir prāta darbība, kuras gaitā viena sprieduma (tēzes) patiesumu pamato (pierāda) ar citiem par patiesiem atzītiem spriedumiem (argumentiem). Loģiskajai pierādīšanai raksturīgs tas, ka pierādījumi (argumenti) paši netiek praktiski izzināti, bet tos ņem kā jau zināmus, ticamus dotumus. Tāpēc loģiskā pierādīšanas rezultāta pareizums atkarīgs vienīgi no argumentu kvalitātes un secinājumu nekļūdības.

Pierādīšana krimināllietā neaprobežojas vienīgi ar domāšanu un spriešanu (secinājumiem), kaut arī loģiski pareiza prāta darbība pierādīšanas gaitā kriminālprocesā ir tikpat nepieciešama kā jebkurā citā pierādīšanas nozarē. To, ko loģikā apzīmē par argumentu, kriminālprocesā sauc par pierādījumu. Bet krimināllietā pierādījumi nav jau iepriekš zināmi, neapstrīdami dotumi, argumenti, ar kuriem atliek loģiski pareizi operēt, pierādot meklējamus faktus.

Krimināllietā pierādījumi vispirms paši jāpierāda: tie jāatrod, jāfiksē, jāpārbauda, jānovērtē; jānoskaidro tō pieļaujamība un attiecināmība. Tātad *pierādīšana tiesvedībā ir ne vien loģisks domāšanas process, spriešana, bet arī praktiska darbība.*

Pierādīšana krimināllietā sastāv no diviem saistītiem posmiem: tō faktu noskaidrošanas, no kuriem var izdarīt secinājumus par lietā meklējamiem faktiem (noziegumu, tā izdarītāju, viņa vainu utt.), un pašiem šiem loģiskajiem secinājumiem. Pirmais posms ir procesuāli praktisks (empīrisks), otrs — procesuāli loģisks (racionāls). Otrā posma likumsakarību noskaidrošana ir loģikas priekšmets.

Kriminālprocesa zinātne, operējot ar loģikas kategorijām, aplūko galvenokārt šādus pierādīšanas jautājumus: pierādīšanas norises struktūru; atsevišķos pierādīšanas norises posmus, it īpaši pierādījumu novērtēšanu; pierādīšanas procesuālo formu; pierādīšanas subjektus; pierādīšanu atsevišķās kriminālprocesa stadijās.

Šo jautājumu iztīrējums ietilpst šajā un nākamajās nodaļās.

Pierādīšanas struktūra

Pierādīšanu krimināllietās regulē kriminālprocesa normas. *Kriminālprocesa likumā, balstoties uz teorētiskām un praktiskās pieredzes atziņām, ir noteikta tāda pierādīšanas struktūra, bet pierādīšanas norise reglamentēta ar tādiem principiāliem un praktiskiem noteikumiem, kas dod optimālu iespēju noskaidrot lietas apstākļus un izzināt patiesību.* Kriminālprocesuālās pierādīšanas likumisko noteikumu uzdevums bez tam ir nodrošināt tādu pierādīšanas gaitu, kurā būtu pietiekami respektētas kā sociālistiskās sabiedrības, tā arī pilsoņu un procesa dalībnieku tiesības un likumiskās intereses.

Pierādīšanas tiesiskā struktūra kriminālprocesā ir nepieciešama arī tāpēc, ka krimināllietā noskaidrojamiem centrālajiem jautājumiem — noziegumam, tā izdarītāja vainai un atbildībai — ir juridisks, krimināltiesisks raksturs. Pierādīšanas norises detalizēta procesuāla reglamentācija ir ciešā sakarā arī ar vispārīgo kriminālprocesa struktūru, tā iedalījumu stadijās un ar procesuālās darbības subjektu — procesa virzītāju orgānu un procesa dalībnieku ekskluzīvu noteikšanu likumā, kur ikvienam no tiem paredzētas savas stingri regulētas tiesības un pienākumi.

Tādā kārtā pierādīšanas struktūru un reglamentēto pierādīšanas norisi krimināllietā noteic šādi faktori: kriminālprocesuālās

pierādīšanas raksturs; vispārīgā tiesvedības struktūra; procesa virzītāju orgānu (izziņveža, izmeklētāja, prokurora, tiesneša un tiesas) un procesa dalībnieku pienākumi un tiesības; sociālistiskās sabiedrības un pilsoņu tiesību un likumisko interešu respektēšana; tādas pierādīšanas kārtības noteikšana, kura garantē optimālu iespēju izzināt krimināllietā patiesību.

Pierādīšanas procesuālos noteikumus likums uzskata par tik svarīgiem, ka to pārkāpums tiek atzīts par vienu no kasācijas iemesliem (KPK 339., 342. un 343. p.). Sakarā ar to pierādīšanai krimināllietā raksturīgs noteikts pierādīšanas priekšmets un pierādīšanas robežas, noteikti termiņi, kuros pierādīšana jāveic, un stingri noteikti pierādīšanas līdzekļi un pierādīšanas kārtība.

Kriminālprocesuālajai pierādīšanai atšķirībā no tīri loģiskās raksturīgs tas, ka pierādījumi (argumenti) paši vispirms jāpierāda. Tāpēc *pierādīšanas vispārīgā struktūra krimināllietā pēc pierādīšanas norises loģiskās un praktiskās secības iegūst šādu veidu:*

- 1) *pierādījumu konstatēšana;*
- 2) *pierādījumu procesuāla nostiprināšana;*
- 3) *pierādījumu pārbaude;*
- 4) *pierādījumu novērtēšana un secinājumi par lietā meklējamajiem apstākļiem.*

Šie atsevišķie pierādīšanas norises komponenti nav jāsaprot shematiski kā izolētas secīgas darbības. Lai arī likums saista tās ar noteiktiem tiesvedības posmiem un dažādu procesuālās darbības subjektu pienākumiem un tiesībām, tomēr visas šīs darbības caurauž pārbaude un vērtēšana. Pierādījumu novērtēšana vienmēr iet līdztekus gan pierādījumu konstatēšanai, gan procesuālai nostiprināšanai, bet pierādījumu pārbaude bez to sākotnējas novērtēšanas vispār nav iespējama. Pierādījumu sākotnēja novērtēšana ir nepieciešama, lai noteiktu katra atsevišķa pierādījuma pieļaujamību un attiecināmību. Pierādīšanas struktūrā ietvertā pierādījumu novērtēšana (pierādīšanas norises pēdējais komponents) jāsaprot kā pierādīšanas gala rezultātu sasniegšana, lietā noskaidrojamo apstākļu izzināšana ar konstatētiem, procesuāli nostiprinātiem un pārbaudītiem pierādījumiem.

Pierādījumu konstatēšana un procesuāla nostiprināšana ir lietas izmeklēšanas sākuma posma svarīgākās darbības. Parasti tās saistās ar nozieguma notikuma versiju izvirzīšanu un to pārbaudi. Šie uzdevumi nosaka pirmstiesas izmeklēšanas galveno saturu. Pierādījumu konstatēšana un procesuāla nostiprināšana notiek galvenokārt pirmstiesas izmeklēšanas stadijā (izziņā un iepriekšējā izmeklēšanā). To veic procesa virzītāji — izziņvedis un izmeklē-

tājs. Bet arī procesa dalībniekiem un jebkuram pilsonim ir tiesība pašiem pieteikt vai iesniegt pierādījumus. Piemēram, izmeklētājs, izdarot notikuma vietas apskati, var fiksēt virkni nozieguma materiālo pēdu. Šeit viņš var izziņāt arī personas, kas var būt lietā par lieciniekiem. Bet ziņas par nozieguma notikumu bieži sniedz pilsoņi arī paši uz savu ierosmi mutvārdos vai rakstveidā.

Pierādījumus konstatēt un procesuāli nostiprināt var arī pirmās instances tiesa, iztiesājot lietu, ja lietas apstākļi jānoskaidro vispusīgāk un pilnīgāk, nekā tas izdarīts pirmstiesas izmeklēšanā. Tā, piemēram, tiesas izmeklēšanā izdarītajā ekspertīzē vai izmeklēšanas eksperimentā var konstatēt arī jaunus pierādījumus (KPK 286.—288. p. un 292. p.). Jaunus pierādījumus tiesa var iegūt arī ar pratināšanu (pratinot lieciniekus, cietušos, apsūdzētos) un jebkuru citu tiesas izmeklēšanas darbību.

Taču tiesas pamatuzdevums krimināllietā ir nevis pierādījumu savākšana, bet pirmstiesas izmeklēšanā savāktu pierādījumu pārbaude un novērtēšana. Šis tiesas pamatuzdevums tālākajā lietas gaitā — kasācijas un uzraudzības instancē kļūst par tiesas vienīgo pierādīšanas iespēju, jo šajās instancēs likums nepieļauj konstatēt jaunus faktus, kas nav bijuši konstatēti spriedumā (KPK 346. p. un 384. p. 5. d.).¹ Šis ierobežojums saistīts ar to, ka nedz kasācijas, nedz uzraudzības instancē tiesas izmeklēšana nenotiek. Šīm instancēm piekrīt pirmās instances sprieduma un vēlāko tiesas lēmumu likumības un pamatotības noskaidrošana.

Kriminālprocesa kodeksā par pierādījumu galvenajiem konstatētajiem un novērtētajiem noteikti procesa virzītāji (izziņvedis,

¹ Jautājumā par jaunu pierādījumu iesniegšanu un izskatīšanu kasācijas un uzraudzības instancē teorijā sastopami dažādi uzskati, bet normatīvajā regulējumā savienoto republiku kodeksos nav pilnīgas vienveidības. Piemēram, Latvijas Kriminālprocesa kodeksā ir pieļauta jaunu materiālu iesniegšana kasācijas instances tiesā (335. p.), bet Igaunijas KPK pieļauj rakstisku pierādījumu iesniegšanu.

Teorijā izteikts viedoklis, ka kasācijas vai uzraudzības instance pati var pieprasīt papildu materiālus un procesa dalībnieki var iesniegt jaunus pierādījumus, ko šīs instances var konstatēt un ņemt vērā savā lēmumā (A. Грун. Дополнительные материалы в надзорной инстанции. Ж. «Советская юстиция», 1965, № 3, 8. lpp.; П. А. Лупинская. Доказывание в советском уголовном процессе. М., 1966, 67.—71. lpp.). Ir izteikts arī pretējs viedoklis, ka papildus iesniegtajiem materiāliem nav pierādījumu nozīmes (В. Ю. Раудсалу. Доказательственная сила дополнительных материалов, представленных в суд второй инстанции. Ж. «Советское государство и право», 1965, № 12, 102. lpp.).

Kasācijas un uzraudzības instancē prakse papildus iesniegtajiem materiāliem dažos gadījumos atzīst pierādījumu nozīmi.

izmeklētājs, prokurors, tiesa). Tieši šiem orgāniem ar likumu uzlikts pienākums krimināltiesiski cīnīties ar noziegumiem, tos atklāt, izmeklēt, novērtēt pierādījumus, saukt vainīgos pie kriminālatbildības un sodīt. Procesa dalībniekiem — apsūdzētajam, apsūdzētajam, viņa aizstāvim, cietušajam, civilprasītājam un civiltildētājam — dota iespēja galvenokārt piedalīties pierādījumu pārbaudē un novērtēšanā, jo viņi par aktīviem pierādīšanas norises dalībniekiem izvirzās tikai pirmstiesas izmeklēšanas pabeigšanas posmā un lietas iztiesāšanā.

Tā tad pierādīšanas struktūra krimināllietā atkarīga ne vien no pierādīšanas vispārīgās procesuālās secības, bet arī no pierādīšanas subjektiem un tiesvedības stadijas. Tā atkarīga arī no pierādījumu rakstura, it sevišķi no tā, vai tie ir tiešie vai netiešie pierādījumi.

Aplūkosim šos jautājumus sīkāk.

Pēc rakstura un saistības ar lietā meklējamiem faktiem netiešie pierādījumi krasi atšķiras no tiešajiem. Tie ir blakusfakti un ziņas, kas tieši nenorāda uz lietā noskaidrojamiem apstākļiem (noziegumu, tā izdarītāju, viņa vainu utt.), bet no kuriem var spriest par lietā meklējamiem faktiem. Turpretim tiešie pierādījumi ir tādi fakti un ziņas, kas krimināllietā meklējamus faktus apliecina tieši (piemēram, aplaupīšanas aculiecinieka liecinājums), sniedz tiešas ziņas par nozieguma notikumu un tā izdarītāju. Pēc struktūras pierādīšana ar netiešajiem pierādījumiem atšķiras no pierādīšanas ar tiešajiem galvenokārt ar to, ka, vēloties izlietot netiešos pierādījumus, vispirms jāpierāda konstatēto blakusapstākļu sakars ar lietu un pēc tam no tiem jāizdara secinājumi par lietā meklējamiem faktiem.¹

Pierādīšanas struktūru ietekmē arī kriminālprocesuālās darbības subjektu tiesības un pienākumi. Pierādīšanas struktūru tie ietekmē tāpēc, ka pierādīšana var notikt tikai tais robežās un tādā kārtībā, kas pierādīšanas tiesīgajiem dalībniekiem noteikta likumā.

Piemēram, iepriekšējā izmeklēšanā pierādīšanas galvenais subjekts ir izmeklētājs. Viņš izvirza versijas, meklē, konstatē, procesuāli nostiprina, pārbauda un vērtē pierādījumus. Citas amatpersonas un procesa dalībnieki var piedalīties šai norisē tiktāl un tādā veidā, kā to saskaņā ar likumu pieļauj izmeklētājs, kas pieņēmis lietu savā izmeklēšanā. Pie tam šai stadijā tikai likuma pilnvarotajām amatpersonām (izziņvedim, izmeklētājam, prokuroram) ir tiesība procesuāli nostiprināt pierādījumus, t. i., fiksēt pierādījumu faktus pierādīšanas līdzekli. Ekspertam ir tiesība fiksēt pierādīju-

¹ Skat. tālāk 12. §. Pierādīšana ar netiešajiem pierādījumiem.

mus savā atzinumā. Kāds priekšmets vai dokuments var iegūt pierādījuma nozīmi tikai tad, ja izziņas izdarītājs, izmeklētājs vai prokurors saskaņā ar likumu pieņem lēmumu par tā pievienošanu lietai.

Lietā ieinteresētie procesa dalībnieki (aizdomās turētais, apsūdzētais, cietušais, civilprasītājs, civilatbildētājs un viņu pārstāvji), kā arī citi pilsoņi var izmeklētājam vai prokuroram tikai pieteikt un iesniegt pierādījumus (priekšmetus, dokumentus) vai norādīt uz avotiem, no kuriem iespējams iegūt lietas apstākļu noskaidrošanai noderīgas ziņas.

Tātad *pierādīšanas vispārīgā procesuālā struktūra pirmstiesas izmeklēšanā diferencējas atbilstoši pierādīšanas subjektu tiesībām.*

Tas pats sakāms arī par tālākajām tiesvedības stadijām — lietas izskatīšanu pirmajā instancē un sprieduma likumības un pamatotības pārbaudi kasācijas un uzraudzības kārtībā. Vienīgi *tiesai nodošanas stadijā* pierādīšana nenotiek ne visumā, ne kādā savas vispārīgās struktūras daļā. Šajā stadijā tiesnesis vai tiesa nosaka vienīgi iespēju izskatīt lietu tiesas sēdē uz lietā esošo materiālu pamata un veic sagatavojošas darbības lietas iztiesāšanai.

Pirmās instances tiesas sēdē pierādīšanas galvenais subjekts ir tiesa. Tiesas izmeklēšanā pierādīšana principā noris tāpat kā izziņā vai iepriekšējā izmeklēšanā, bet uzmanība šeit tiek pievērsta galvenokārt lietā esošo pierādījumu pārbaudei un novērtēšanai.

Tiesas sēdes aktīvajiem dalībniekiem — apsūdzētajam (prokuroram), apsūdzētajam, civilatbildētajam un viņu pārstāvjiem — ir vienlīdzīgas tiesības pieteikt un iesniegt pierādījumus (KPK 243. p.), taču arī viņu galvenais darba lauks šajā kriminālprocesa stadijā ir pierādījumu pārbaude un novērtēšana.

Pierādīšanas struktūru iztiesāšanas stadijā ietekmē arī šis procesuālās stadijas sistēma: tiesas sēdes sagatavojošā daļa, tiesas izmeklēšana, tiesu debates, tiesājamā pēdējais vārds un kriminālsprieduma taisīšana.

Redzam, ka *pierādīšanas procesuālā struktūra nav shematiski sastingusi kārtība. Saglabājot loģiskās pierādīšanas nepieciešamo formu, tā dažādojas atkarībā no pierādījumu rakstura, pierādīšanas subjektiem un kriminālprocesa stadijas.* Tā ir stingri noteikta likumā, tātad tā izpaužas noteiktā procesuālā formā, kas kalpo patiesības noskaidrošanai lietai.

Pierādīšanas norise

Pierādīšanas uzdevums krimināllietā ir izzināt visus faktiskos apstākļus, kuriem ir nozīme lietas izšķiršanā.

Pierādīšanas norise ir noteikta likumā kā tās procesuālā kārtība. Pierādīšanas norise ir nesaraujami saistīta ar pierādīšanas struktūru. Struktūrā izpaužas pierādīšanas forma, tās loģiskā un procesuālā uzbūve; tā mums atklāj, kad, kam, kādiem līdzekļiem un kādā veidā pierādāmi krimināllietas apstākļi. Turpretim pierādīšanas norisē atklājas pierādīšanas procesuālais saturs. Pierādīšanas norise ir saistīta ar tās struktūru kā saturs ar formu.

Pierādīšanas norise izpaužas divos vispārīnātos aspektos. Pirmais, *loģiskais aspekts* ir domāšanas, loģiskās spriešanas norise, kas nepieciešama katrā pierādīšanas posmā, kā arī secinājumi par lietā noskaidrojamiem apstākļiem, kuri izriet no praktiskajās izmeklēšanas darbībās savāktajiem pierādījumiem. Otrais, *procesuāli praktiskais aspekts* pierādīšanas norisē ir pierādījumu konstatēšana, procesuāla nostiprināšana, pārbaude un novērtēšana, kas tiek diferencēta pēc procesuālās darbības subjektiem un tiesvedības stadijām. Seit aplūkosim tikai pierādīšanas norises procesuāli praktisko pusi. Domāšanas, loģiskās spriešanas iztīrājums ir citas zinātniskas disciplīnas — loģikas priekšmets.

Kā redzējām, pierādīšanas struktūra pēc subjektiem un secības dažādās tiesvedības stadijās nav vienāda. Tas attiecas arī uz pierādīšanas saturu. Arī tas dažādiem kriminālprocesuālās darbības subjektiem un dažādās tiesvedības stadijās nav vienāds. Pierādīšanas norise seko tās struktūrai.

Pierādīšanas norises vispārīgā procesuālā secība ir šāda:

1) *pierādījumu meklēšana, faktisko ziņu konstatēšana un savākšana;*

2) *savāktā materiāla procesuāla nostiprināšana, ar attiecīgiem procesuāliem aktiem piešķirot konstatētajiem faktiem pierādījumu nozīmi;*

3) *pierādījumu novērtēšana un pārbaude.*

Pierādīšanas norises pirmie divi posmi sevišķi raksturīgi pirmstiesas izmeklēšanas stadijai. Tos realizē galvenokārt izziņvedis un izmeklētājs. Trešais posms ir raksturīgs tiklab pirmstiesas izmeklēšanas, kā arī iztiesāšanas stadijai. Tiesai nodošanas stadijā notiek tikai pierādījumu kopuma novērtēšana, turklāt visai sašaurinātā veidā. Bet pierādīšanas norisei kasācijas un uzraudzības instancēs raksturīga pierādījumu novērtēšana.

1. Pierādījumu meklēšana, faktisko ziņu konstatēšana un savākšana

Aplūkosim vispirms pierādīšanas norises pirmo procesuāli praktisko posmu — pierādījumu meklēšanu un faktisko ziņu konstatēšanu.

Literatūrā šo posmu dēvē un iztīrā kā pierādījumu savākšanu. Tas nav precīzi, jo sākotnēji tiek savākti nevis pierādījumi, bet fakti un ziņas par faktiem, kam var būt nozīme lietā. Par pierādījumiem šie faktiskie dati kļūst tikai pēc to procesuālas nostiprināšanas.¹

Pierādījumu meklēšana nozīmē tādu faktisko ziņu un to avotu aktīvu meklēšanu, kuriem ir nozīme krimināllietā. Tā notiek galvenokārt pirmstiesas izmeklēšanā un izpaužas izziņveža un izmeklētāja izmeklēšanas darbībās — notikuma vietas apskatē, kratišanā utt. Šādā ceļā savāktās faktiskās ziņas tiek fiksētas, lai vēlāk tās varētu procesuāli nostiprināt kā pierādījumus. Faktisko datu fiksēšana sakrīt ar to procesuālo nostiprināšanu vienīgi liecībās, turpretim rīcībā ar priekšmetiem un dokumentiem šie momenti ir šķirti. Kā piemērus var minēt pēdu nolējumus ģipsī notikuma vietā vai pirkstu nospiedumus; šos datus procesuāli nostiprina tikai vēlāk, kad tos pievieno lietai kā lietiskos pierādījumus.

Faktisko ziņu konstatēšana un savākšana nav vienīgi izmeklētāja uzdevums. Noziegumu apkarošanā piedalās visa sabiedrība. Faktiskās ziņas sniegt ir ieinteresēti arī aktīvie procesa dalībnieki. Tātad pierādījumu savākšana krimināllietā prezumē arī pilsoņu un organizāciju aktivitāti, kuri sniedz izmeklētājam to rīcībā esošās ziņas. Arī procesa aktīvie dalībnieki — aizdomās turētais, apsūdzētais un viņa aizstāvis, cietušais, civilprasītājs un civilatbildētājs un viņu pārstāvji — var rīkoties tāpat. Izmeklētājam, savācot faktiskās ziņas par noziegumu, jāņem vērā visi šie informācijas

¹ Šī jēdzienu neprecizitāte ir līdzīga tai, kas sastopama jautājumā par aizdomās turēto. Bieži vien aizdomās turēto kā psiholoģiski motivētu jēdzienu (persona, ko izmeklētājs tur aizdomās) sajauc ar procesuālo jēdzienu — aizdomās turēto kā kriminālprocesuālās darbības subjektu (aizturētais vai persona, kurai noteikts drošības līdzeklis pirms apsūdzības celšanas, — KPK 121. p.).

Pierādījumu savākšanas jēdzienam var būt divas līdzīgas nozīmes. Arī šajā gadījumā pierādījuma procesuālo jēdzienu nedrīkst aizstāt ar sadzīvē lieto to jēdzienu (fakti, ko izmeklētājs tur par pierādījumiem, pirms tie procesuāli dokumentēti).

Faktisko ziņu konstatēšanu dēvē par pierādījumu savākšanu it visos padomju pierādījumu teorijai veltītajos rakstos, samāinot pierādījumu jēdziena procesuālo nozīmi, kas izteikta Kriminālprocesa pamatu 16. pantā, ar tādu šā jēdziena saturu, kādu tam piedēvē sadzīves valodā. Praktiskais vārdu lietojums nedrīkstētu kriminālprocesā aizstāt jēdzienu juridisko precizitāti.

avoti; patiesības noskaidrošanas labā viņš nedrīkst atstāt neievērotu nevienu signālu un atstāt nepārbaudītu nevienu faktisko ziņu avotu.

Lielā nozīme faktisko ziņu savākšanā ir operatīvai kriminālās meklēšanas darbībai, ko veic izziņas (milicijas) orgāni. Izmeklētājam jāuztur ciešs kontakts ar operatīvās kriminālās meklēšanas orgāniem. Saskaņā ar Kriminālprocesa kodeksa 44. p. 5. daļu izmeklētājam ir tiesība lietās, ko viņš izmeklē, dot izziņas iestādēm uzdevumus un norādījumus ne tikvien par izmeklēšanas, bet arī par kriminālās meklēšanas darbībām. Šādi izmeklētāja uzdevumi izziņas iestādēm ir obligāti. Bet arī neatkarīgi no izmeklētāja uzdevuma izziņas iestādēm lietās, kuras tās ierosinājušas un nodevušas izmeklētājam, jāturpina operatīvās kriminālās meklēšanas darbības, lai noskaidrotu noziegumu izdarījušo personu (KPK 118. p. 3. d.).

Tādējādi, izmeklētājam meklējot pierādījumus un vācot faktiskās ziņas krimināllietā, izmeklēšanas darbības (apskates, kratīšanas, izņemšanas, pratināšanas utt.) kā šo ziņu vākšanas metodes cieši saistās ar kriminālās meklēšanas darbībām. Dati, kas iegūti ar vienu no šīm metodēm, var būt par pamatu otras metodes pielietojumam. Kriminālās meklēšanas dati var izraisīt izmeklēšanas darbības, un, otrādi, izmeklēšanas darbības var dot pamatu tālākām kriminālās meklēšanas darbībām.

Pierādījumu meklēšana un faktisko ziņu konstatēšana un savākšana, kā jau teikts, notiek galvenokārt pirmstiesas izmeklēšanā. Tā ir praktiska procesuāla darbība tādu faktu izziņai, kuri vajadzīgi, lai pierādītu lietā noskaidrojamos apstākļus. Taču izmeklēšanas sākuma posmā izmeklētājam pa lielākai daļai vēl nav īstas skaidrības, kādas ziņas vajadzīgas, nav zināms nozieguma apjoms, tā dalībnieku skaits, nozieguma izdarīšanas metode, nav zināmi arī citi svarīgi lietas apstākļi. Nereti nav skaidrs pat nozieguma raksturs. Izmeklēšanas sākumā izmeklētājs stāv dažādu varbūtību priekšā.

Pierādījumu meklēšanas, faktu konstatēšanas un savākšanas uzdevums ir panākt pietiekamu skaidrību minētajos jautājumos. Šim nolūkam, lai saskatītu pareizo krimināllietas izmeklēšanas un tāpat arī pierādījumu meklēšanas virzienu, no jau esošajām sākotnējām ziņām un uz to pamata jāizvirza hipotētiski pieņēmumi, tā saucamās izmeklēšanas versijas, lai pakāpeniski atrastu pareizo. Tāpēc pierādījumu meklēšana un faktisko ziņu vākšana pirmstiesas izmeklēšanas sākuma posmā nereti virzās pa vairākiem ceļiem reizē. Izmeklētājs, pieļaudams vairākas nozieguma notikuma satura, rak-

stura, apjoma un tā metožu varbūtības, vienlaikus vāc par tām ziņas, lai īsā laikā iespējamās versijas pārbaudītu un noskaidrotu pareizo, ticamo nozieguma notikuma versiju.

Izmeklētāja rīcībā sākotnēji esošās ziņas un fakti var būt reizē gan varbūtēji, gan ticami. Piemēram, revīzijas materiāli vērtību iztrūkumu konstatē ticami, bet pats iztrūkuma fakts sākumā ļauj tikai varbūtēji secināt kādu no sociālistiskā īpašuma izlaupišanas veidiem (piesavināšanos, izšķērdēšanu, ļaunprātīgu dienesta stāvokļa izmantošanu, zādzību utt.) vai arī pieļauj dabiskā zuduma iespēju. Ticami konstatētie fakti ir pamats tālākai aktīvai citu faktu meklēšanai un pareizās versijas noskaidrošanai.

Izmeklēšanas versiju izvirzīšanai kriminālprocesa un kriminālistikas literatūrā ieteikts vadīties no ticami konstatētiem faktiem vai faktu grupām, varbūtēji izskaidrojot to izcelsmi, savstarpējo sakaru un sakaru ar lietā noskaidrojamiem apstākļiem, bet atturēties no procesuāli nepārbaudītu ziņu izlietošanas. Nekritiska tādu datu izlietošana izmeklēšanas versijām, kuri iegūti no operatīvajiem kriminālās meklēšanas materiāliem, gadījuma rakstura ziņām, kam nav noteikta avota (baumām), anonīmām vēstulēm un citiem neprocesuāliem avotiem, var novest pie versiju nepamatotības, veltīga spēku un laika patēriņa un nopietniem procesuālo garantiju pārkāpumiem.¹

Pretēju viedokli ir izteicis A. Trusovs, kurš uzskata, ka versiju izveidošanai var lietot ne vien procesuālā kārtībā konstatētus pierādījumu faktus, bet arī ziņas, kas iegūtas no jebkuriem avotiem (operatīvie dati, anonīmas vēstules, dienesta suņu pielietošanas akti, pat baumas). Šo ziņu vērtība, pēc A. Trusova domām, ir tāda, ka tās ļauj iegūt priekšstatu par lietas apstākļiem un izveidot versijas jau laikus, iekams vajadzīgās ziņas izdodas iegūt ar procesuāliem pierādīšanas līdzekļiem.²

Lai orientētos šais jautājumos, pareizi jāsaprot versijas teorētiskā daba un tās praktiskās pielietošanas metodes.

Versija ir hipotēzes paveids. Hipotēze ir pamatots pieņēmums, ar kuru tiek izskaidroti zināmi fakti vai to izcelsme. Hipotēze ir vispārīga metode pārejai no nezināmā uz zināmo; to pielieto, lai izzinātu objektīvās īstenības parādības, noskaidrojot vai nu

¹ A. M. Ларин. Работа следователя с доказательствами. Изд. «Юридическая литература», М., 1966, 85. лрр.

² А. И. Трусов. Основы теории судебных доказательств. Госюриздат, М., 1960, 80. un 81. лрр.

Tāds pats viedoklis izteikts grāmatā А. Н. Васильев, Г. Н. Мудьюгин, Н. А. Якубович. Планирование расследования преступлений. М., 1957, 46. лрр.

vispārējas likumsakarības, vai arī atsevišķus notikumus un faktus. Hipotēzes pielieto kā zinātniskajā, tā praktiskajā darbībā.

Izšķir vispārējās hipotēzes, konkrētās (atsevišķās) hipotēzes un darba hipotēzes. Vispārējās hipotēzes zinātniski varbūtēji izskaidro vienvēdīgu parādību grupas izcelsmi (piemēram, dabas vai sabiedrības attīstības likumsakarības); konkrētās (atsevišķās) hipotēzes varbūtēji izskaidro atsevišķu parādību un faktu pastāvēšanu, to cēloņsakarību un izcelsmi; darba hipotēzes ir ierobežoti pagaidu rakstura pieņēmumi, kas dod iespēju kādu pētījumu virzīt tālāk.¹ Versijas kriminālprocesā, pēc dažu autoru domām, pieskaitāmas pie konkrētajām (atsevišķajām) hipotēzēm, pēc citu domām — pie darba hipotēzēm.

Ar versiju palīdzību krimināllietā tiek varbūtēji izskaidroti sākotnēji zināmie fakti, lai tādā kārtā atrastu pareizus ceļus lietā meklējamo faktu ticamai konstatēšanai. Šai nozīmē izmeklēšanas sākuma posmā versijas ir pierādīšanas norises kodols; tās nepieciešamas izmeklēšanas plānošanai, tās palīdz noteikt pierādījumu meklēšanas un konstatēšanas virzienu un loģisko secību.² Pareizi izvīzīta versija literatūrā tiek saprasta šādi: kā pieņēmums par zināmiem apstākļiem, kuram obligāti jābūt pamatotam ar reāliem faktiskiem datiem; kā tāda varbūtība, kuru pārbaudīt uzņēmusies amatpersona, kam ir tiesība to pārbaudīt; kā tāds pieņēmums, kas nepieciešams, lai noskaidrotu patiesību.³

Šāda versijas izpratne atzīstama par visumā pareizu, bet neprecīzu, jo tajā par versijām pieļautas tikai tādas varbūtības, «kuras pārbaudīt uzņēmusies tiesīga amatpersona». *Par versiju atzīstamas ne vien tās varbūtības, kuras pārbaudīt uzņemas procesa virzītāji* (jo viņiem ir tiesība versijas pārbaudīt), *bet arī tās varbūtības, kuras lietā izvīzra aktīvie procesa dalībnieki — apsūdzētais un viņa aizstāvis, cietušais u. c.*⁴ Pretējā gadījumā tiktu nelikumīgi pārkāpta aktīvo procesa dalībnieku līdztiesība pierādīšanā un samazināta patiesības noskaidrošanas iespēja lietā.

Pirmstiesas izmeklēšanā versijas var izvīzīt nozieguma noti-

¹ А. А. Старченко. Гипотеза — судебная версия. Изд. МГУ, 1962, 16. лрр.

² И. М. Лузгин. Построение и проверка версии при производстве расследования по уголовному делу. Ж. «Вопросы криминалистики», 1963, № 8—9, 5. un turpm. лрр.; А. А. Старченко. Гипотеза — судебная версия. Изд. МГУ, 1962, 17.—41. лрр.

³ Skat. Теория доказательств в советском уголовном процессе, часть общая. Изд. «Юридическая литература», М., 1966, 316. un 317. лрр.

⁴ Skat. Н. С. Алексеев. Доказывание и его предмет в советском уголовном процессе. Сб. Актуальные проблемы советского государства и права. Изд. Ленинградского университета, 1967, 430. лрр.

kumam visumā, bet tās var pieņemt arī atsevišķu izmeklējamo faktu atrašanās vietas un to rakstura un satura noskaidrošanai. Tāda pati rīcība pieļaujama arī tiesas izmeklēšanā. Izmeklētājs var sekmīgi turpināt un pabeigt iepriekšējo izmeklēšanu tikai tad, ja viņš, pārbaudījis loģiski iespējamās versijas, ir nonācis pie vienīgās ticamās versijas un cēlis apsūdzību saskaņā ar to. Izmeklētājs nedrīkst pabeigt izmeklēšanu, ja palikušas nepārbaudītas un nenoskaidrotas procesa dalībnieku izvirzītās versijas vai vispār loģiski varhūtējās nozieguma norises iespējas, kas neatbilst apsūdzības saturam un apjomam. Pietiekami nepārbaudītās versijas nozīmē, ka izmeklēšana nav veikta vispusīgi, pilnīgi un objektīvi, bet celto apsūdzību šādā gadījumā nevar uzskatīt par pamatotu.

Kad lietu izskata tiesā, apsūdzības rakstā atspoguļotā izmeklēšanas versija ir tiesas izmeklēšanas vadmotīvs, jo lietu izskata celtās apsūdzības robežās (KPK 255. p.). Tomēr tiesas sēdē var izveidoties citādi hipotētiski lietas apstākļu izskaidrojumi vai nu par visu krimināllietu, vai par zināmu tās daļu, atsevišķu epizodi. Šis ir tā saucamās tiesas versijas. Pirmstiesas izmeklēšanā pieņemtā versija tiesai nav obligāta. Pirmās instances tiesas sēdē ir pieļauta pat sākotnējās apsūdzības (izmeklēšanas versijas) grozīšana (256. un 257. p.). Tiesa lietas izmeklēšanā ir neatkarīga.

Versijas izvirzīšanas priekšnoteikumi pirmstiesas izmeklēšanā ir šādi.

a) Versijas izvirzāmas krimināllietās, kurās ir netiešie pierādījumi. Tiešie pierādījumi vien nedod iespēju konstruēt versijas. Bet, tā kā praksē tādas lietas, kurās nemaz nebūtu netiešo pierādījumu, nav sastopamas, tad jāsecina, ka versijas nepieciešamas visās krimināllietās.¹

b) Versijai jāaptver un jāizskaidro visas sākotnējās ziņas par noziegumu.

c) Ja vienā versijā visas sākotnējās ziņas neiekļaujas, tad nepieciešamas vairākas versijas, kur katras tālākās versijas pamats ir iepriekšējā versijā neietilpinātais apstāklis.

d) Izmeklēšanas procesuālās versijas ieteicams konstruēt uz procesuālā kārtībā pārbaudītu datu pamata; turpretim operatīvo versiju pamatā var būt arī kriminālās meklēšanas dati.

Versiju pārbaudes secīgie posmi ir šādi:

¹ Pretēju viedokli, ka versijas nav vajadzīgas, ja sākotnējie dati ir «skaidri», skat. grāmatā A. H. Васильев, Г. Н. Мудьогин, Н. А. Якубович. Планирование расследования преступлений. М., 1957, 59. lpp.

1) visu iespējamo secinājumu noteikšana, kuri izriet no izmeklējamā notikumā versijā pieņemtā varbūtējā izskaidrojuma;

2) to procesuālo līdzekļu un paņēmieni noteikšana, ar kuriem šie secinājumi jāpārbauda;

3) izraudzīto procesuālo darbību praktiskā īstenošana, lai noskaidrotu, vai versija atbilst vai neatbilst lietas reālajiem apstākļiem;

4) iegūto faktu un ziņu novērtēšana kopumā, lai noskaidrotu versijas ticamību;

5) pretrunīgo versiju izslēgšana.¹

Versiju izvirkzīšana un to pārbaude pirmstiesas izmeklēšanā no patiesības izzināšanas viedokļa ir pakāpeniska pāreja no varbūtības uz ticamību, kas raksturīga visai pierādīšanas norisei krimināllietā.

No visa šeit teiktā ir redzams, ka *pierādījumu meklēšana un faktisko ziņu savākšana ir saistīta ar versiju izvirkzīšanu un pārbaudi.*

Lai nodrošinātu sekmes pierādījumu meklēšanā un faktisko ziņu savākšanā, *jāievēro vispārīgie izmeklēšanas noteikumi:*

1) visās pierādījumu meklēšanas un faktisko ziņu savākšanas darbībās jāpamatojas uz likumu;

2) jāgādā, lai faktiskās ziņas tiktu savāktas ātri un savlaicīgi, kamēr nav zudušas nozieguma pēdas vai vainīgie tās nav paguvuši iznīcināt;

3) faktiskās ziņas jāsavāc pilnīgi un vispusīgi, izsekojot loģiski iespējamām versijām;

4) meklējot pierādījumus un vācot faktiskās ziņas, jā saglabā izmeklēšanas noslēpums;

5) meklējot pierādījumus un vācot faktiskās ziņas, jāizmanto kriminālistikas izstrādātās metodes un tehniskie līdzekļi.

¹ И. М. Лузин. Построение и проверка версии при производстве расследования по уголовному делу. «Вопросы криминалистики», 1963, № 8—9.

Izmeklēšanas versijas struktūras un pārbaudes metožu iztirkzājumu skat. vēl šādos darbos: А. А. Старченко. Логика в судебном исследовании. М., 1958; А. А. Старченко. Гипотеза — судебная версия. Изд. МГУ, М., 1962; А. Н. Васильев, Г. Н. Мудьюгин, Н. А. Якубович. Планирование расследования преступлений. М., 1957; Л. Е. Ароцкер. Использование данных криминалистики в судебном разбирательстве. Изд. «Юридическая литература», 1964; Криминалистика. Учебник для вузов под ред. проф. С. П. Митричева и проф. М. П. Шаламова. М., 1963; А. М. Ларин. Переход от вероятности к достоверности при проверке версии на предварительном следствии. «Советская криминалистика на службе следствия», М., 1959, № 12; А. М. Ларин. Работа следователя с доказательствами. М., 1966, 81.—113. lpp.; Р. С. Белкин. Версии в доказывании. Теория доказательств в советском уголовном процессе, часть общая. Изд. «Юридическая литература», М., 1966, 313.—330. lpp.

Sekmīgā faktisko ziņu savākšanā sarežģītās krimināllietās sevišķu nozīmi iegūst izmeklēšanas darbību vienlaicība dažādās vietās. Ja krimināllietas izmeklēšanā pielietota brigādes metode, tad vairāki izmeklētāji vienā laikā un dažādās vietās izdara, piemēram, kratišanu, dažādu personu nopratināšanu par vienādiem apstākļiem, kā arī citas izmeklēšanas darbības. Tas lielā mērā novērš nozieguma pēdu slēpšanu un faktu apzinātu izkropļošanu ieinteresētu personu liecībās.¹

2. Pierādījumu procesuāla nostiprināšana

Faktisko ziņu fiksēšana jeb pierādījumu nostiprināšana² notiek likuma pieļautās procesuālās darbībās, ar kurām faktiem un ziņām piešķir pierādījumu nozīmi krimināllietā. Ziņas un faktus, kas nav ietverti kādā no likumā pieļautajiem pierādīšanas līdzekļiem, nedrīkst izlietot kā pierādījumus krimināllietā.

Visi pieļautie pierādīšanas līdzekļi ir minēti KPK 49. p. 2. daļā. Tie ir liecinieka liecības, cietušā liecības, aizdomās turētā liecības, apsūdzētā liecības, eksperta atzinums, lietiskie pierādījumi un dokumenti. *Ar šiem pierādīšanas līdzekļiem faktus un ziņas procesuāli nostiprina, sastādot protokolus, iegūstot eksperta atzinumus vai sastādot lēmumus par lietisko pierādījumu vai dokumentu pievienošanu lietai.*

Protokols kā procesuālo darbību apliecinošs akts no pierādījumu viedokļa krimināllietā var figurēt divās nozīmēs. Protokols var saturēt liecības, un tādā gadījumā tas kā pierādīšanas līdzeklis iegūst liecinieka, cietušā, aizdomās turētā vai apsūdzētā liecības raksturu. Bez tam protokols var figurēt kā dokuments, kas ataino zināmu izmeklēšanas darbību. Pēdējā izpausmē protokolam arī gandrīz vienmēr ir pierādīšanas līdzekļa nozīme lietā. Par to var pārliecināties no šādiem raksturīgākajiem protokolu sastādīšanas gadījumiem krimināllietā (ārpus patstāvīgas liecību fiksēšanas): mutvārdu pieteikuma pieņemšana par noziegumu (KPK 108. p. 1. d.); pilsoņa pieteikuma dokumentēšana, viņam piesakoties par vainīgu (110. p. 2. d.); aizturēšanas akta dokumentēšana (122. p. 1. un 2. d.);

¹ Skat. A. M. Ларин. Работа следователя с доказательствами. Изд. «Юридическая литература», М., 1966. 54. lpp.

² Atšķirībā no faktisko ziņu konstatēšanas un savākšanas šo pierādīšanas posmu var saukt arī par pierādījumu nostiprināšanu, jo šajā norisē faktiskās ziņas tiek ietvertas pierādīšanas līdzeklī un tādējādi kļūst par pierādījumiem.

konfrontēšana (164. p.); uzrādīšana uzzīmēšanai (167. p.); kratišana un izņemšana (177. p.); aresta uzlikšana mantai (177. p.); notikuma vietas apskate (183. p.); aplūkošana (183. p.); izmeklēšanas eksperiments (184. p.); liecību pārbaude uz vietas (185. p.); eksperta nopratināšana (195. p.); lietas materiālu uzrādīšana apsūdzētajam un viņa aizstāvim (205. p.); tiesas sēdes protokols (87. p.).

Kā redzams no šā pārskata, tad raksturīgākajos protokola sastādīšanas gadījumos tikai aizturēšanas akta un lietas materiālu uzrādīšanas dokumentācija neattiecas uz pierādīšanas norisi krimināllietā. Visos pārējos gadījumos protokolā kā dokumentā tiek fiksēti lietas faktisko apstākļu noskaidrošanai noderīgi dati un tas var būt par pierādīšanas līdzekli krimināllietā.

Dažos gadījumos pierādījumu faktu procesuālai nostiprināšanai protokols nav pietiekams. Tas attiecas uz tiem faktiskajiem datiem, kas ietilpst lietiskajos pierādījumos un eksperta atzinumā. Lai pierādījumu faktus nostiprinātu šādos pierādīšanas līdzekļos, nepieciešams arī lēmums. Pirmajā gadījumā — lēmums par lietisko pierādījumu pievienošanu lietai (KPK 64. p. 1. d.), otrajā — lēmums par ekspertīzes noteikšanu (186. p. 1. d.) un pats eksperta atzinums (194. p.). Lietisko pierādījumu apskates protokolam un eksperta nopratināšanas protokolam no šo patstāvīgo pierādīšanas līdzekļu viedokļa ir sekundāra nozīme.

Tiesas sēdē no jauna pieprasītie un saņemtie vai procesa dalībnieku pieteiktie un iesniegtie pierādījumi procesuāli tiek fiksēti tiesas sēdes protokolā. Vienīgais izņēmums šai ziņā ir ekspertīze tiesā, kuras rezultātā bez ziņām, ko satur tiesas sēdes protokols, rodas vēl jauns patstāvīgs pierādījums — eksperta atzinums. Atsevišķos izņēmuma gadījumos tiesas sēdē iespējama arī jaunu priekšmetu pievienošana lietai. Tad tos procesuāli fiksē parastajā lietisko pierādījumu nostiprināšanas kārtībā.

Pierādījumu procesuāla nostiprināšana *tiesai nodošanas stadijā* nenotiek. Pierādīšanas norise šai stadijā ir reducēta uz pirmstiesas izmeklēšanā savākto pierādījumu novērtēšanu, kurā pārlicinās tikai, vai tie ir pieļaujami un pietiekami, lai krimināllietu izskatītu un izšķirtu tiesas sēdē.

Pierādījumu procesuāla nostiprināšana *kasācijas un uzraudzības tiesvedības stadijā* iespējama ļoti šaurās robežās, tiktāl, cik likums pieļauj šais stadijās operēt ar papildu dokumentiem kā jauniem materiāliem.

Tādu faktu procesuāla nostiprināšana, kurus satur dokumenti, ko izdevušas valsts un sabiedriskas iestādes, uzņēmumi un orga-

nizācijas, kā arī amatpersonas un pilsoņi, notiek ar procesa virzītāja lēmumu par šo dokumentu pievienošanu lietai.

Jāpatur vērā, ka faktisko datu procesuāla nostiprināšana dod tikai iespēju tos izlietot pierādīšanas norisē, bet nenozīmē šo datu novērtēšanu, to ticamības, attiecināmības un nozīmes noteikšanu lietā.

Skaņu ieraksta pielietošana nopratināšanā (KPK 85¹. p.) nav uzskatāma par patstāvīgu pierādījumu procesuālas nostiprināšanas veidu. Skaņu ieraksts ir tehnisks palīg līdzeklis nopratināšanas norises un nopratināšanā iegūto ziņu fiksēšanai. Pierādīšanas līdzeklis arī šai gadījumā ir nopratināšanas protokols, kurā ierakstāmas liecības, kas iegūtas, pielietojot skaņu ierakstu (85¹. p. 5. d.).

Praktiskajā tiesvedībā faktisko ziņu konstatēšana un pierādījumu procesuāla nostiprināšana daudzos gadījumos sakrīt laikā un neizpaužas kā šķirtas praktiski procesuālas darbības. Tas attiecas uz visām pratināšanām. Nopratināšanas gaitā, veidojoties liecībai kā pierādīšanas līdzeklim, tajā pašā laikā tiek konstatētas arī faktiskās ziņas, ko šī liecība satur. Šādos gadījumos var runāt tikai par pierādījumu avota iepriekšēju konstatēšanu.

8. §. Pierādījumu novērtēšana un pārbaude

Pierādījumu novērtēšana ir domāšanas un spriešanas norise, kurā atklājas pierādījumu vērtība un nozīme krimināllietā. Novērtēšana pavada gan faktisko ziņu konstatēšanu un savākšanu, gan pierādījumu procesuālo nostiprināšanu, gan izpaužas kā loģiski secinājumi par lietā noskaidrojamiem apstākļiem, kas izriet no jau savāktiem un procesuāli fiksētiem pierādījumiem.

Tāpat pierādījumu novērtēšanu varam saprast *plašā nozīmē* kā intelektuālu norisi, kas pavada jebkuru praktisku darbību, tiesai savācot, izpētot, procesuāli nostiprinot un pārbaudot ziņas un faktus, kuriem var būt nozīme lietā. Pierādījumu novērtēšana *šaurā nozīmē*, kādā šo jēdzienu parasti lieto pierādījumu teorijā, aptver tikai to domāšanas un spriešanas loģisko norisi, kurā atklājas pierādījumu faktu procesuālā vērtība, t. i., to pieļaujamība, attiecināmība, ticamība, kā arī to nozīme patiesības noskaidrošanai lietā. Tāpēc pierādījumu teorijā pierādījumu novērtēšanu mēdz reducēt uz to pieļaujamības, attiecināmības, ticamības un nozīmes noskaidrošanu. Tie, bez šaubām, ir centrālie jautājumi pierādījumu procesuālā novērtēšanā, taču novērtēšanas saturs ir plašāks un

daudzpusīgāks. Tas ir atkarīgs ne vien no pierādīšanas vispārīgā uzdevuma, bet arī no pierādīšanas subjektiem, tiesvedības stadijas un pat atsevišķa stadijas posma, kurā pierādījumu novērtēšana notiek.

Faktus nav iespējams nedz konstatēt, nedz savākt bez priekšstata par to saturu un nozīmi, t. i., bez sākotnējas novērtēšanas. Iekams jebkuru atsevišķu faktu procesuāli nostiprina lietā kā pierādījumu, izmeklētājam vai tiesai jāgūst skaidrība, vai tas nāk no likumā paredzētā avota un vai tam ir sakars ar lietu. Bet arī pēc tam, kad fakts ir jau procesuāli fiksēts, t. i., kļuvis par pierādījumu lietā, tā novērtēšana tiek turpināta gan atsevišķi, gan kopsakarā ar citiem pierādījumiem, precizējot tā vērtību un nozīmi patiesības noskaidrošanai.

Atsevišķu pierādījumu novērtēšanu krimināllietā dēvē par šo *pierādījumu analīzi*. Pierādījumus analizējot, tiek atsevišķi novērtētas dažādas pierādījuma puses: pierādījuma avots, pierādīšanas līdzeklis un pierādījumu fakts.

Tā, piemēram, lai analītiski novērtētu liecinieka liecībā esoša pierādījumu fakta nozīmi lietā, vispirms jānovērtē šā pierādījuma avota pieļaujamība un ticamība, kā arī paša pierādīšanas līdzekļa kvalitāte. Jānoskaidro, vai liecinieks kā ziņu avots ir pieļaujams, vai viņu var aicināt un pratināt (KPK 52. p.). Jānoskaidro arī šā avota ticamība, kas atkarīga no liecinieka situācijas lietā, no viņa attiecībām ar apsūdzēto un cietušo, kā arī no tā, kā liecība tapusi, t. i., kādos apstākļos liecinieks uztvēris faktus, par kuriem liecina, kā tos saglabājis atmiņā. Pēc tam jāanalizē liecinieka sniegto ziņu sakars ar lietu, t. i., jānoskaidro pierādījumu attiecināmība. Jāpievērš uzmanība arī liecinieka liecības procesuālās dokumentācijas kvalitātei, t. i., pašam pierādīšanas līdzeklim; jāpārlicinās, vai liecinieka nopratināšanas protokols atbilst visām likuma prasībām, vai tas ir formāli nevainojams.

Atsevišķa pierādījuma analīzē ietilpst arī sakara noskaidrošana, kurš pierādījumam ir ar citiem pierādījumiem, lai konstatētu, kā šo pierādījumu var izmantot tālākajā pierādīšanas gaitā.

Pierādījumu grupas, kas ietilpst atsevišķā versijā, vai visu lietā esošo pierādījumu novērtēšanu dēvē par *pierādījumu kopuma analīzi vai to sintēzi*.¹ Pierādījumu sintēzē ietilpst tās nozīmes no-

¹ Ar analīzi loģikā saprot domu objekta sadalīšanu tā elementos, dažādu tā pazīmju diferencēšanu un aplūkošanu atsevišķi. Sintēze ir kāda domu objekta atsevišķo, diferencēto sastāvdaļu apvienošana vienā veselā, zināma priekšmeta vai parādības aplūkošana to vienotībā.

skaidrošana, kāda pierādījumu kopumam ir meklējamo apstākļu izzināšanā, t. i., patiesības noskaidrošanā lietā. Šajā pierādīšanas posmā atklājas arī, vai pierādījumu kopums ir pietiekams, lai izmeklēšanu varētu atzīt par vispusīgu, pilnīgu un objektīvu un varētu lietā pieņemt tiesvedības posmam atbilstošu lēmumu.

Tāpat atsevišķu pierādījumu novērtēšana, t. i., to *analīze, aptver šādus vērtējumus:*

- 1) pierādījuma pieļaujamība (noskaidro, vai tas atbilst procesuālās formas prasībām);
- 2) pierādījuma attiecināmība (noskaidro, vai tas ir pieņemams pēc satura);
- 3) pierādījuma sakars ar citiem lietā jau savāktajiem pierādījumiem (noskaidro šā sakara raksturu un nozīmi);
- 4) pierādījuma tālākās pielietošanas iespējas.

Atsevišķi pierādījumi tiek novērtēti visā faktisko ziņu savākšanas, procesuālās nostiprināšanas un pārbaudes gaitā, kā arī salīdzinājumā ar visiem lietā noskaidrotajiem apstākļiem to kopumā (KPK 51. p. 1. d.).

Pierādījumu kopvērtējumu izdara, ceļot apsūdzību, kā arī procesuālo stadiju beigās — pabeidzot izziņu, iepriekšējo izmeklēšanu un lietas izskatīšanu pirmajā instancē, tāpat arī kasācijas un uzraudzības kārtībā. Citiem vārdiem, pierādījumu kopnovērtējumu izdara, sastādot svarīgākos, atsevišķus tiesvedības posmus noslēdzošos procesuālos aktus — lēmumu par saukšanu pie kriminālatbildības, lēmumu par lietas izbeigšanu, lēmumu par lietas virzīšanu medicīniska rakstura līdzekļu piespiedu pielietošanai, apsūdzības rakstu, lēmumu par nodošanu tiesai, kā arī taisot kriminālspriedumu.

Pierādījumu kopnovērtējums, t. i., to *sintēze, aptver šādus vērtējumus:*

- 1) pierādījumu kopuma (vai to atsevišķas grupas, ja vērtē versiju) nozīme patiesības izzināšanai lietā;
- 2) pierādījumu kopuma atbilstība lietas apstākļu izmeklēšanas vispusības, pilnības un objektivitātes prasībām;
- 3) pierādījumu kopuma atbilstība attiecīgajā tiesvedības posmā nepieciešamā lēmuma pieņemšanai vai kriminālsprieduma taisīšanai.

Pierādījumu novērtēšanai var būt hipotētisks (sākotnējs) un galīgs raksturs.

Hipotētiski pierādījumus novērtē visā krimināllietas gaitā un pierādīšanas norisē, noskaidrojot nozieguma notikuma versijas. *Galīgi* pierādījumus novērtē, izbeidzot krimināllietu, taisot

kriminālsprindumu vai pieņemot kasācijas vai uzraudzības instances lēmumu.

Sākotnējo materiālu pārbaude KPK 109. panta nozīmē nav uzskatāma par pierādījumu novērtēšanu, jo pirms lietas ierosināšanas vēl nav pierādīšanas līdzekļos nostiprinātu pierādījumu. Taču, arī noslēdzot krimināllietas ierosināšanas stadiju un pieņemot lēmumu vai nu par krimināllietas ierosināšanu, vai par atteikšanos to ierosināt (109. p. 2. d.), jāizdara faktiskā materiāla novērtēšana. Ja taisa lēmumu par lietas ierosināšanu, tā ir hipotētiska novērtēšana, bet, ja pieņem lēmumu par atteikšanos lietu ierosināt, — galīga novērtēšana.

Pierādījumu pārbaude ir cieši saistīta ir novērtēšanu, bet ar to nesakrīt. Pārbaude attiecas tikai uz savāktiem un procesuāli fiksētiem pierādījumiem. No pierādījumu teorijas viedokļa raugoties, pārbaudei pakļauti nevis jebkuri fakti, bet tikai procesuāli fiksētie fakti, t. i., pierādījumi.¹ Pārbaudīt pierādījumus nozīmē praktiski pārliecināties par to pieļaujamību, attiecināmību un ticamību. Pierādījumu pārbaudē izpaužas pierādījumu novērtēšanas praktiskais aspekts.² Sai ziņā pierādījumu pārbaudei raksturīga papildu materiālu savākšana, lai galīgi noskaidrotu, vai pierādījumu fakts ir iegūts no likumā pieļauta avota, vai pierādīšanas līdzeklis ir likumīgs, vai pierādījumam ir neapšaubāms sakars ar lietā noskaidrojamiem apstākļiem un kāda ir pierādījuma ticamība.

Pierādījumu pārbaude var notikt pēc pierādījumu analīzes, lai precizētu atsevišķu pierādījumu vērtību un nozīmi, novērstu pretrunas starp atsevišķiem pierādījumiem. Tā var izpausties kā jaunu pierādījumu faktu konstatēšana, kā papildu vai atkārtota ekspertīze, apskate, izmeklēšanas eksperiments u. tml. Bet pierādījumu pārbaude var saistīties arī ar pierādījumu sintēzi, to kopnovērtējumu zināmā tiesvedības posmā, lai varētu pareizi pieņemt tādu vai citādu lēmumu lietā.

Pierādījumu pārbaude aplūkotajā nozīmē ir sevišķi raksturīga pierādīšanai pirmstiesas izmeklēšanā, bet tā notiek arī pirmās instances tiesas sēdē. Citās tiesvedības stadijās pierādījumu pārbaude šeit minētajā nozīmē procesuāli ir ierobežota.

Tātad pierādījumu pārbaude ir papildu garantija to pareizai no-

¹ Vairumā teorētisko rakstu pierādījumu pārbaude tiek jaukta ar faktisko ziņu iepriekšējo pārbaudi, kas atsevišķos gadījumos var notikt arī pirms to procesuālas nostiprināšanas.

² Arī pierādījumu pārbaudē izpaužas jau agrāk minētā V. I. Leņina tēze par patiesības izziņāšanas ceļu: «No dzīvā vērojuma uz abstrakto domāšanu un no tās uz praksi.»

vērtēšanai. Pamatjautājumi, kas pierādījumu pārbaudē noskaidrojami, ir galvenokārt to attiecināmība un ticamība. Pierādījumu pieļaujamību ir vieglāk konstatēt, tās īpaša pārbaude vajadzīga tikai retos gadījumos.

Pierādījumu attiecināmību pārbaudot, galvenā uzmanība tiek pievērsta to sakaru analīzei, kuri pastāv starp pierādījumu faktu un lietā noskaidrojamiem apstākļiem. Jākonstatē vismaz kāda no šo sakaru pamatformām — vai nu cēloņa un sekū (kauzālais) sakars, vai faktū koeksistēšanas sakars telpā un laikā (sakrišanas sakars).¹

Pierādījumu ticamības pārbaude aptver dažādu procesuālu un psiholoģisku jautājumu noskaidrošanu, kuri attiecas kā uz pierādījumu avotu, tā arī uz pierādīšanas līdzekļa ticamību. Pierādījumu avota ticamības pārbaudē ietilpst, piemēram, šādu jautājumu noskaidrošana: vai liecinieks vai cietušais runā patiesību; vai viņi nav motīvu faktū apzinātai sagrozīšanai; vai viņi nav kļūduļšies apliecināto faktū uztverē; vai nav pamata apšaubīt viņu sniegto ziņu pareizu saglabātību atmiņā; vai nav pretrunu viņu liecībās vai pretrunu ar citiem lietā konstatētiem faktiem utt. Pierādīšanas līdzekļa ticamības pārbaudē ietilpst galvenokārt dažādu tā procesuālās noformēšanas defektū noskaidrošana (neatrunāti izkasiņumi, labojumi utt.), kā arī tā avota kompetences noskaidrošana. Piemēram, vai eksperts, kas devis atzinumu, patiešām ir speciālists attiecīgās ekspertīzes nozarē un kāda ir viņa kā speciālista kvalifikācija.

Pierādījumu pārbaude nav jāsaprot kā konsekventi atsevišķs etaps pierādīšanas norisē. *Pierādījumu aktīvā pārbaude praktiski ir nesaraujami saistīta ar pierādījumu novērtēšanu un notiek tai paralēli*. Pēc tam kad pārbaude ir pabeigta, var izdarīt galīgo secinājumu par pierādījumu nozīmi patiesības izzināšanai lietā.²

Kriminālprocesa teorijā ir arī citādi viedokļi, kas atšķiras no šeit izklāstītās pierādījumu novērtēšanas un pārbaudes struktūras un pat no šo jēdzienu izpratnes. Atsevišķi procesuālisti, izskaidrojot pierādījumu novērtēšanu, dažādi akcentē tās svarīgākos posmus, dažādi saprot pierādījumu pārbaudi un pat izdala atsevišķu pirmsnovērtēšanas posmu, dēvējot to par pierādījumu izpētīšanu.

¹ Skat. A. A. Эйсман. О некоторых логических системах связи косвенных доказательств. «Вопросы криминалистики», 1964, № 12.

² Kriminālprocesa kodeksā ir citāds vārdu lietojums: pierādījumu novērtēšana pirmās instances tiesā, kasācijas un uzraudzības instancēs tiek dēvēta par pierādījumu pārbaudi (277. p., 331. p. 1. d., 384. p. 1. d.). Ar to ir uzsvērts pierādīšanas norises raksturs šais stadijās.

M. Strogovičs uzskata, ka pirms pierādījumu novērtēšanas notiek to pārbaude, bet pati novērtēšana ir pierādījumu pārbaudes rezultāts. Pēc viņa koncepcijas pierādījumu novērtēšana nozīmē tā fakta atzišanu par esošu vai nesošu, kuru grib ar attiecīgo pierādījumu konstatēt.¹

A. Trusova koncepcija pamatvilcienos atbilst šai grāmatā izklāstītajai. Taču viņš pierādījumu novērtēšanā uzsver pierādījumu ticamības noskaidrošanu, uzskata to par pierādīšanas pamatjautājumu. Atšķirībā no M. Strogoviča, kurš pierādījumu novērtēšanu saprot tikai kā domāšanas un spriešanas norisi, A. Trusovs pierādījumu novērtēšanā iekļauj arī praktisko darbību pirmstiesas izmeklēšanā un tiesā dažādu versiju pārbaudē.² Līdzīga pozīcija šai jautājumā ir arī S. Golunskim.³ Turpretim P. Paškevičs⁴, V. Arsenjevs⁵, L. Uļjanova⁶, A. Larins⁷, R. Belkins⁸ un citi autori pierādījumu pārbaudi neietver pierādījumu novērtēšanā. Pierādījumu novērtēšanu viņi iztīrā tikai kā domāšanas un loģiskas spriešanas norisi.

Daži procesuālisti pierādījumu novērtēšanā ievieš kriminālistiskus akcentus. Tā R. Belkins uzskata, ka pirms pierādījumu novērtēšanas visos gadījumos notiek to izpēte (исследование), kas sastāv no šādiem posmiem: a) pierādījuma satura izzināšana; b) pierādījuma faktiskās eksistēšanas ticamības pārbaude; c) pierādījuma saskaņošana ar visiem pārējiem pierādījumiem.⁹ Sis pierādījumu izpētes saturs tiek izskaidrots šādi. Pierādījuma satura izzināšana nozīmē tās informācijas apgušanu, ko satur pierādījums. «Izzināt pierādījuma saturu nozīmē noskaidrot, kas ar to tiek pierādīts.»¹⁰ Bet pierādījuma eksistēšanas un saskaņotības pārbaude pēc šā autora domām izpaužas kā pierādījuma avota analīze, lai noskaidrotu tā sniegto ziņu ticamību salīdzinājumā ar pārējiem pierādījumiem, kā arī meklētu jaunus pierādījumus, kas var apstiprināt pierādījuma ticamību.¹¹

No sacītā ir redzams, ka R. Belkins nav atradis jaunus elementus pierādījumu novērtēšanā. Tas, ko viņš dēvē par pierādījumu izpēti, ierādīdams tai vietu pirms pierādījumu novērtēšanas, īstenībā ir tie paši pazīstamie pierādījumu novērtēšanas un pārbaudes posmi, kas ietilpst pierādījumu analīzē, tikai savīknēti ačgārnā kārtībā. Pierādījumu analīzes beigu posms — sakara konstatēšana, kurš pierādījumam ir ar citiem lietā savāktajiem pierādījumiem, — ir pārvietots uz

¹ М. С. Строгович. Курс советского уголовного процесса. М., 1958, 164. lpp.

² А. И. Трусов. Основы теории судебных доказательств. М., 1960, 87.—89., 91. un 92. lpp.

³ С. А. Голунский. Об оценке доказательств в советском уголовном процессе. Ж. «Советское государство и право», 1955, № 7, 70.—73. lpp.

⁴ П. Ф. Пашкевич. Объективная истина в уголовном судопроизводстве. М., 1961, 49. lpp.

⁵ В. Д. Арсеньев. Вопросы общей теории судебных доказательств. М., 1964, 130. lpp.

⁶ Л. Т. Ульянова. Оценка доказательств судом первой инстанции. М., 1959, 65. lpp.

⁷ А. М. Ларин. Работа следователя с доказательствами. М., 1966, 66. lpp.

⁸ Р. С. Белкин. Собрание, исследование и оценка доказательств. М., 1966, 66. un 67. lpp.

⁹ Турпат, 48. lpp.

¹⁰ Турпат, 49. lpp.

¹¹ Турпат, 58.—63. lpp.

analīzes sākumu, kad vēl nav pat noskaidrots, vai pierādījums vispār attiecas uz lietu.

Šāda pierādījumu novērtēšanas struktūra ir neloģiska un samākslota. Pirms pierādījumu pieļaujamības un attiecināmības noskaidrošanas nodarboties ar to izpētīšanu aprakstītajā nozīmē ir priekšlaicīgi. Pierādījumu izpēte to analīzes sākumā var būt vajadzīga tikai tais gadījumos, kad bez īpašiem pētījumiem nav iespējams spriest, vai konstatētajam faktam ir sakars ar lietu. Piemēram, lai, izmeklējot slepkavības lietu, varētu spriest par tādu asins traipu, kuri konstatēti uz aizdomās turētā apģērba, attiecināmību, vispirms jāizdara ekspertīze asins grupas noteikšanai. Bet tā jau ir citāda rakstura pētīšana, kurai var pakļaut ne tikvien procesuālos pierādījumus, bet arī faktiskās ziņas, lai noskaidrotu iespēju tās fiksēt kā pierādījumus. Faktisko ziņu izpēte un pārbaude, ja tā nepieciešama, protams, stāv ārpus pierādījumu novērtēšanas. Bet lielum lielajā vairumā gadījumu to izdara tikai, rīkojoties ar tādiem faktiem (priekšmetiem), kam lietā piešķirama lietisko pierādījumu nozīme. Tāpēc to nevar izvirzīt kā principiālu elementu pierādījumu novērtēšanas vispārīgajā struktūrā.

Pierādījumu novērtēšana ir pakļauta šādiem Kriminālprocesa pamatu noteiktiem *pierādījumu novērtēšanas principiem* (Pamatu 17. p., KPK 51. p.), kuros ir ietvertas objektīvi pareizas novērtēšanas garantijas:

pierādījumi jānovērtē pēc iekšējās pārlicības;

pierādījumi jānovērtē, pamatojoties uz vispusīgi, pilnīgi un objektīvi izskatītiem lietās apstākļiem to kopumā;

pierādījumi jānovērtē pēc likuma un sociālistiskās tiesiskās apziņas;

pierādījumi jānovērtē brīvi, nenosakot iepriekš to spēku.

Vadošais šo principu vidū ir pierādījumu novērtēšana pēc iekšējās pārlicības.

Likumā ir noteikts, ka tiesa, prokurors, izmeklētājs un izziņas izdarītājs pierādījumus vērtē pēc savas iekšējās pārlicības. Ar to ir uzsvērtā pierādījumu brīvās novērtēšanas ideja kā pretstats formālai pierādījumu novērtēšanai, kas raksturīga formālo pierādījumu teorijai.

Formālo pierādījumu teorija bija izveidota feodālajās un absolūtajās valstīs. Eiropas kontinentā tā pastāvēja līdz 19. gadsimtam (Francijā līdz 18. gs. beigām, Vācijā līdz 19. gs. vidum, Krievijā līdz 1864. gada reformai). Saskaņā ar šo teoriju tiesu pierādījumiem bija iepriekš noteikts spēks: divu liecinieku saskaņīgas liecības, rakstiski pierādījumi, atzišanās par vainīgu tika uzskatīti par «pilniem» pierādījumiem; viena liecinieka liecība, apruna, netiešie pierādījumi tika atzīti par «nepilniem» pierādījumiem, pēc kuriem apsūdzēto nevarēja notiesāt vai attaisnot, bet tikai «atstāt aizdomās»; pierādījumus iedalīja «labākos» un «sliktākos»; par vislabāko pierādījumu uzskatīja atzišanos, ko sauca par pierādījumu ķēniņiem (*regina probationum*) un ieguva, apsūdzētos spīdzinot. Formālo

pierādījumu teorijas atbalsis vēl tagad saklausāmas dažu buržuāzisko valstu noteikumos par pierādījumu attiecināmību.¹

Brīvā pierādījumu novērtēšana pēc iekšējās pārliecības, gan ar dažiem formāliem ierobežojumiem, ieviesta vispirms Anglijā 17. gadsimtā, bet Eiropas kontinentā tā vispirms noteikta Francijā pēc 1789. gada revolūcijas. Brīvās pierādījumu novērtēšanas pamatā ir vēsturiski nosacīti morālie uzskati un sabiedriskajai struktūrai raksturīgā tiesiskā apziņa. Vienus un tos pašus faktus cilvēki mēdz uztvert un novērtēt dažādi ne vien atkarībā no savu maņu orgānu stāvokļa, bet arī no tā, kāds ir viņu apziņas līmenis un saturs.

Pareizi jāsaprot brīvā pierādījumu novērtēšana pēc iekšējās pārliecības tās pielietojumā padomju kriminālprocesā.

Tiesas un citu procesa virzītāju iekšējās pārliecības brīvība jāsaprot kā viņu sirdsapziņas brīvība, kā viņu vērtējumu neatkarība no jebkādas patvaļīgas ietekmes, kas stāv ārpus krimināllietas materiāliem un likuma noteikumiem.

Pierādījumu novērtēšana pēc iekšējās pārliecības ir saistīta arī ar tiesnešu un tautas piesēdētāju neatkarību, saskaņā ar kuru krimināllietas jāizspriež, pamatojoties uz likumu, atbilstoši sociālistiskajai tiesiskajai apziņai un apstākļos, kuros izslēgta tiesnešu ietekmēšana (KPK 15. p.).

Iekšējā pārliecība pierādījumu novērtēšanā nav jāsaprot kā nekontrolējams subjektīvs psihisks stāvoklis, kurā noris pierādījumu vērtības noteikšana un tiek izdarīti no tiem izrietošie secinājumi par lietas apstākļiem. Ja iekšējā pārliecība būtu nekontrolējams psihisks stāvoklis, tā varētu pavērt ceļu pārsteidzīgai rīcībai un patvaļai. Iekšējā pārliecība gan ir subjektīva, bet tā nedrīkst būt patvaļīga un nepamatota. Tiesnešu un citu pierādījumu vērtētāju iekšējai pārliecībai krimināllietas jautājumos jāizaug no visu lietas apstākļu novērtēšanas to kopumā, tai jāaskan ar sociālistisko tiesisko apziņu un jābalstās uz likuma noteikumiem. Iekšējo pārliecību pierādījumu novērtēšanā var uzskatīt par pamatotu tikai tad, ja tā radusies rūpīgas un mērķtiecīgas pierādījumu analīzes rezultātā, un tikai pēc tam, kad visi pierādījumi, kam ir nozīme lietā, vispusīgi, pilnīgi un objektīvi izpētīti un apsvērti. Iekšējai pārliecībai principiālā skatījumā jāatbilst objektīvajai patiesībai lietā.

¹ Skat. М. А. Чельцов-Бебутов. Очерки по истории суда и уголовного процесса в рабовладельческих, феодальных и буржуазных государствах. Госюриздат, М., 1957, 250.—254., 278.—284., 737.—740. lpp.

Sevišķi spilgti formālo pierādījumu teorija ir atspoguļota ievērojamā viduslaiku tiesību pieminekļī — kriminālprocesa un krimināltiesību 1532. gada nolikumā, tā saucamajā «Karolīnā» (skat. Каролина, уголовно-судебное уложение Карла V. Перевод С. Я. Булатова. Алма-Ата, 1967, 45.—69. lpp.).

Tātad varam teikt, ka iekšējai pārliecībai jāsakān ar visiem pierādījumu novērtēšanas principiēm, un tās pamatojumus var formulēt šādā īsā kopsavilkumā:

a) iekšējai pārliecībai jābalstās uz brīvas likumā pieļauto un procesuālā kārtībā izskatīto pierādījumu novērtēšanas;

b) pirmstiesas izmeklēšanā iekšējai pārliecībai jābūt pamatotai tikai ar tiem pierādījumiem, kas ir lietā, bet tiesā tikai ar tiem pierādījumiem, kas bijuši par izskatīšanas priekšmetu tiesaš sēdē;

c) iekšējā pārliecība jāizveido tikai pēc visu lietas apstākļu vispusīgas, pilnīgas un objektīvas noskaidrošanas to kopumā;

d) iekšējai pārliecībai jāatbilst sociālistiskajai tiesiskajai apziņai.

Dažos teorētiskos rakstos iekšējā pārliecība tiek dēvēta par patiesības noskaidrošanas kritēriju krimināllietā. Tas nav pareizi. Patiesības noskaidrošanas kritērijs ir prakse, pierādījumu praktiskā pārbaude, kas pavada to novērtēšanu. Iekšējai pārliecībai kā pierādījumu vērtētāja subjekta psihiskajam stāvoklim, kas izveidojas pēc pierādījumu novērtēšanas, ir emocionāla daba. Tā ir viena no tā saucamajām intelektuālajām emocijām. Iekšējā pārliecība ir nepieciešama, lai tiesa, tiesnesis, prokurors, izmeklētājs vai izziņvedis uz pierādījumu novērtēšanas pamata un tās rezultātā pieņemtu lēmumus ar pienākuma apziņu un atbildības sajūtu. Izolēti aplūkotu, iekšējo pārliecību nevar uzskatīt par objektīvās patiesības noskaidrošanas rādītāju lietā.

Summējot visu, kas teikts par pierādīšanas norisi un pierādījumu novērtēšanu, varam pierādīšanu ietvert šādā vispārinātā formulējumā.

Pierādīšana ir procesa virzītāju — tiesas, prokurora, izmeklētāja, izziņveža — un aktīvo procesa dalībnieku likumam atbilstoša darbība, kas veltīta faktisko ziņu savākšanai, pierādījumu procesuālai nostiprināšanai, kā arī pierādīšanas līdzekļu un tajos ietvertu pierādījumu novērtēšanai un pārbaudei, lai krimināllietā noskaidrotu patiesību un atrisinātu kriminālprocesa uzdevumus.

9. §. Pierādīšanas pienākums un pierādīšanas subjekti

Pierādīšanas pienākums

Pierādīšanas pienākums ir likumā noteikts procesa virzītāju orgānu — tiesas, prokurora, izmeklētāja un izziņveža pienākums gādāt par faktisko ziņu savākšanu krimināllietā, to

procesuālo nostiprināšanu un pierādījumu novērtēšanu, lai noskaidrotu patiesību un atrisinātu kriminālprocesa uzdevumus.

Pierādīšanas pienākums ar likumu ir noteikts procesa virzītājiem orgāniem, nepieļaujot šā pienākuma uzlikšanu apsūdzētajam (KPK 19. p. 2. d.). Kā izskaidrots jau agrāk, aplūkojot kriminālprocesa pamatprincipus, apsūdzētā personīgajai situācijai tiesvedībā raksturīga nevainības prezumpcija, saskaņā ar kuru ikviena persona uzskatāma par nevainīgu, kamēr viņas vaina nav pierādīta ar likumīgā spēkā stājušos tiesas spriedumu.

Apsūdzētajam ir tiesība, bet viņam nav pienākuma sniegt pierādījumus sevis attaisnošanai. Turpretim valsts orgāniem — procesa virzītājiem ir tiešs likumisks pienākums ne tikviņ ierosināt krimināllietu, ja atklātas nozieguma pazīmes, bet arī gādāt, lai nozieguma notikums tiktu noskaidrots un pierādīta to izdarījušo personu vaina (KPK 3. p.). Šis procesa virzītāju pienākums ir publisks, tas ir viņu amata pienākums, jo, tieši to izpildot, viņi veic savas likumā paredzētās funkcijas cīņā ar noziegumiem.

Pierādīšanas pienākumu nedrīkst saprast šauri, tikai kā pienākumu pierādīt apsūdzību. Pierādīšanas pienākums aptver visas procesuālās darbības, kas ietilpst pierādīšanā. Tātad procesa virzītājiem uzliktais *pierādīšanas pienākums aptver krimināllietas apstākļu vispusīgu, pilnīgu un objektīvu izmeklēšanu, kad tiek noskaidroti gan apsūdzēto apsūdzošie un viņa vainu pastiprinošie, gan viņu attaisnojošie un viņa vainu mīkstinošie apstākļi.* Procesā virzītāju pierādīšanas pienākumā ietilpst arī visu to apstākļu un faktu rūpīga un vispusīga pārbaude, uz kuriem savā labā norāda apsūdzētais.

Pierādīšanas pienākumā ir atspoguļots tiesvedības tuvākais mērķis — atklāt krimināllietā patiesību — un arī tās galamērķis — likumīga, pamatota un taisnīga krimināllietas izšķiršana pēc būtības.

Pierādīšanas pienākumu literatūrā nereti identificē ar tā saucamo pierādīšanas nastu — *onus probandi*, kas pieder pie romiešu tiesību institūtiem un vēl tagad rod plašu pielietojumu buržuāziskajās valstīs, it īpaši Anglijas un ASV tiesvedībā.

Romiešu tiesībās izstrādātā *onus probandi* institūta būtība izsakāma šādā formulā: «jāpierāda tam, kurš apgalvo.» Kriminālprocesa sistēmās, kas atbilst apsūdzības procesa tipam, pierādīšanas nasta tiek sadalīta starp pusēm — apsūdzību un aizstāvību. Katra no tām pierāda savus apgalvojumus. Tātad *onus probandi* institūts raksturīgs sacīkstes procesam. Apsūdzības procesā, kuram ir raksturīga procesuālā sacīkste un līdz ar to tās dalībnieku

pušu struktūra, pierādīšanas nasta tiek uzlikta tam, kurš apgalvo, un procesa gaitā tā var pārvietoties. Tā, piemēram, ja apsūdzētājs savu gabalu ir nesis pierādīšanas nastu, t. i., demonstrējis tiesai savus pierādījumus, tomēr apsūdzētais sevi par vainīgu neatzīst, tad pierādīšanas nasta pārvietojas uz apsūdzētā pleciem: viņam jāsniedz neatzīšanās pamatojums, t. i., savi aizstāvības pierādījumi. Pēc tam pierādīšanas nastu atkal var celt savos plecos apsūdzētājs, ja viņš grib atspēkot apsūdzētā pretpierādījumus.

Padomju kriminālprocesā *onus probandi* klasisko struktūru savā laikā sevišķi propagandēja A. Višinskis, kurš to formulēja šādi: to apstākļu pierādīšana, kuri pamato apsūdzību, ir apsūdzētāja uzdevums, bet to apstākļu pierādīšana, kuri atspēko apsūdzību, — apsūdzētā uzdevums.¹

Pierādīšanas pienākums mūsu kriminālprocesā atšķiras no klasiskās *onus probandi* struktūras ar to, ka ne tikvien apsūdzības pierādīšana, bet arī visu lietas apstākļu pierādīšanas pienākums ar likumu ir uzlikts valsts orgāniem — tiesai, prokuroram, izmeklētājam un izziņvedim, jo viņu rīcībā ir šo apstākļu vispusīgai izmeklēšanai vajadzīgie līdzekļi. Tādējādi tiek panākta daudz lielāka iespēja noskaidrot lieta patiesību. Ja apsūdzētajam pašam jāpierāda fakti, uz kuriem viņš pamato savu aizstāvību, bet procesa virzītājiem valsts orgāniem nav pienākuma tos izmeklēt un pārbaudīt, tad patiesības noskaidrošana krimināllietā ir visai apdraudēta. No objektīvās patiesības tā var kļūt par formālu patiesību, t. i., tādu, kas atbilst nevis īstenībai, bet vienpusīgajiem apsūdzības pierādījumiem. Pierādīšanas pienākuma uzlikšana apsūdzētajam (pat daļēja) nav savienojama arī ar nevainības prezumpciju.

Pierādīšanas pienākums principā ir vienāds visiem procesa virzītājiem valsts orgāniem. Tomēr pēc apjoma tas tiek diferencēts starp viņiem saskaņā ar dažādu tiesvedības stadiju specifiskajiem uzdevumiem un atbilst pierādīšanas robežām atsevišķos tiesvedības posmos.

Pierādīšanas subjekti

Ar likumu pierādīšanas pienākums ir uzlikts procesa virzītājiem — tiesai, prokuroram, izmeklētājam un izziņvedim, bet

¹ Skat. A. Я. Вышинский. Теория судебных доказательств в советском праве, изд. 3-е. Госюриздат, М., 1950, 240.—248. lpp.

Šā viedokļa kritiku skat. darbā В. З. Лукашевич. Гарантии прав обвиняемого в советском уголовном процессе. Изд. Ленинградского университета, 1959, 61.—76. lpp.

tas nenozīmē, ka procesa aktīvajiem dalībniekiem pierādīšanas norisē nav nekādu pienākumu un tiesību.

Aktīvajiem procesa dalībniekiem — aizdomās turētajam, apsūdzētajam, viņa aizstāvim, cietušajam, civilprasītājam un viņu pārstāvjiem — likuma noteiktajās robežās ir pienākums piedalīties pierādīšanas norisē, ko realizē procesa virzītāji orgāni. Viņu pienākums piedalīties pierādīšanas norisē ir noteikts KPK normās, kuras regulē atsevišķas izmeklēšanas darbības (KPK 164., 165., 182., 184. un 185. p.). Bez tam aizdomās turētais, apsūdzētais un cietušais var būt arī par pierādījumu avotiem; viņus var nopratināt.

Aktīvie procesa dalībnieki ir lietā ieinteresēti. Viņu ieinteresētība ir likumiska, tāpēc likumā ir noteikti ne tikvien viņu pienākumi pasīvi piedalīties pierādīšanā, ko īsteno procesa virzītāji orgāni, bet arī viņu aktīvās tiesības, kas atbilst viņu likumiskajām interesēm. Ieinteresēto procesa dalībnieku tiesības ir aplūkotas nodaļā par kriminālprocesuālās darbības subjektiem; šeit atzīmēsim tikai dažas to īpatnības pierādīšanā.

Faktiskās ziņas krimināllietā aktīvie procesa dalībnieki var iegūt uz vispārējo pilsoņu tiesību un pienākumu pamata. Ja viņu rīcībā ir lietai nozīmīgas ziņas, viņi var tās iesniegt procesa virzītājam valsts orgānam. Bet viņiem nav šo ziņu savākšanas procesuālo tiesību. Pierādījumu savākšana ir saistīta ar izmeklēšanas darbībām, ko nevar izdarīt procesa dalībnieki. Dažādas izziņas, apliecības, raksturojumus, atsauksmes un citus dokumentus apsūdzētā aizstāvis vai cietušā un civilprasītāja pārstāvis — advokāts var pieprasīt ar advokātu kolēģijas vai juridiskās konsultācijas starpniecību.

Pierādījumu procesuālā nostiprināšana ir ekskluzīva procesa virzītāju funkcija, ko viņi veic savas kompetences robežās. Faktiskās ziņas procesuāli var dokumentēt tikai tiesa, prokurors, izmeklētājs, izziņvedis. Procesā dalībnieki šiem valsts orgāniem var tikai norādīt uz faktiem, kas, pēc viņu domām, būtu jādokumentē.

Pierādījumu novērtēšanā aktīvie procesa dalībnieki savu procesuālo tiesību robežās var piedalīties visās tiesvedības stadijās, izņemot krimināllietas ierosināšanu un nodošanu tiesai. Vissspilgtāk un tiešāk aktīvo procesa dalībnieku līdzdalība pierādījumu novērtēšanā izpaucas, viņiem iepazīstoties ar pabeigtas pirmstiesas izmeklēšanas materiāliem, tāpat tiesu debatēs pirmās instances tiesā un pārsūdzībās par tiesas spriedumu un lēmumiem.

Krimināllietā savākto un procesuāli nostiprināto pierādījumu praktiskajā pārbaudē procesa dalībnieku līdzdalība iespējama tikai tiktāl, cik procesa virzītāji viņus uzaicina tajā piedalīties. Piemē-

ram, viņi var piedalīties notikuma vietas apskatē vai izmeklēšanas eksperimentā, ko izdara pirmās instances tiesa (KPK 291. un 292. p.).

10. §. Pierādījumu klasifikācija

Kriminālprocesā, tāpat kā ikvienā citā juridisko zināšanu un tiesību nozarē, ir nepieciešama jēdzienu, normu un institūtu klasifikācija, lai piešķirtu tiem pārskatāmību, savienotu tos noteiktā sistēmā, atvieglotu to izpratni un praktisko pielietojumu. Kā raksturīgākos klasifikācijas piemērus kriminālprocesā var nosaukt procesuālo normu iedalījumu principiālajās, vispārīgajās un speciālajās normās, izmeklēšanas darbību iedalījumu veidos, procesuālo piespiedu līdzekļu iedalījumu grupās un veidos, pierādījumu iedalījumu grupās un veidos utt.

Klasifikācija vispār nozīmē kādu priekšmetu, parādību vai jēdzienu iedalīšanu grupās (šķirās, veidos) pēc katrai atsevišķai grupai kopīgām būtiskajām pazīmēm. Klasifikācijas pamatā tiek liktas tādas pazīmes, kas būtiski raksturo katras grupas (šķiras) priekšmetu iekšējo kopību zināma daudzuma ietvaros un tādējādi parāda to objektīvo atšķirību klasificējamo priekšmetu vidū.¹

Kaut arī šāda klasifikācijas būtības izpratne ir vispārpieņemta, tiesu pierādījumu klasifikācijā tiek lietoti dažādi kritēriji, un rezultātā literatūrā sastopami dažādi tiesu pierādījumu iedalījumi, kas raksturo nevis pierādījumu zinātniskās klasifikācijas likum-sakarīgo attīstību, bet pretrunas, kuras tajā valda.

Buržuāziskajā literatūrā tiesu pierādījumu klasifikācijas jautājumos nav vieno-tu uzskatu.

Vācu procesuālisti pierādījumus ir iedalījuši, vadoties pēc to avotu un pierā-dīšanas līdzekļu atšķirībām² un pēc tā, vai pierādījumi tieši vai netieši konstatē meklējamo faktu³. Sastopams kā pierādījumu, tā pierādīšanas līdzekļu iedalījums personiskajos un lietiskajos atkarībā no tā, vai tie izriet no personas vai ir priekš-meti un dokumenti.⁴ Angļu autori pierādījumus iedala tiešajos, netiešajos un pre-mumpcijās.⁵ Pirmsrevolūcijas krievu procesuālisti ir gan aizstāvējuši (Zirjajevs

¹ K. Маркс и Ф. Энгельс. Соч., т. 20, 564. un 565. lpp.

² K. Mittermaier. Die Lehre vom Beweise. 1834, 129.—136. lpp.; K. Birkmeier. Deutsches Strafprozessrecht. 1898, 403., 404. un 414. lpp.

³ Heinrich Gerland. Der deutsche Strafprozess. 1927, 187.—196. lpp.

⁴ J. Glaser. Handbuch des Strafprozesses, Bd. I. 1883, 366.—369. lpp.

⁵ А. М. Улишур. Уголовный процесс. М., 1947, 145.—148. lpp.

un Vladimirovs)¹, gan noraidījuši (Foiņickis, Slučevskis)² pierādījumu iedalījumu tiešajos un netiešajos. Taču visi šie izcilie teorētiķi pierādījumu veidus tikai motivēti konstatējuši, bet nav iztirzājuši to klasifikācijas pamatu.

Padomju procesuālajā teorijā ir izteikti dažādi uzskati par pierādījumu klasifikāciju un to veidiem. Divdesmitajos gados ir pat noliegta jebkāda praktiska pierādījumu klasifikācijas nozīme.³ Tomēr līdz pēdējiem gadiem bija izplatīts uzskats, ka pierādījumi iedalāmi trīs grupās, ietilpinot katrā no tām divus pierādījumu veidus.

Pirmajā grupā tika ietverti apsūdzošie un attaisnojošie pierādījumi, klasificējot tos pēc attieksmes pret apsūdzības priekšmetu. Otrajā grupā — sākotnējie un atvasinātie pierādījumi, klasificējot tos pēc pierādījumu avota attieksmes pret pierādījumu faktu. Trešajā grupā — tiešie un netiešie pierādījumi, klasificējot tos pēc attieksmes pret galveno faktu.

Sāds pierādījumu iedalījums, kuram par pamatu izraudzītas kā pierādījumu, tā arī to avotu īpašības, bija sastopams gandrīz visā padomju pierādījumu teorijas literatūrā un arī mācību grāmatās.⁴ Atšķirības pastāvēja tikai iedalījuma kārtībā un tajā ietilpināto atsevišķo pierādījumu veidu novērtējumā. Tā, piemēram, A. Višinskis noliedza jebkādu vērtību pierādījumu iedalījumam apsūdzošos un attaisnojošos.⁵ S. Golunskis pēc 1958. gada Kriminālprocesa pamatu pieņemšanas ierosināja vispār atteikties no pieņemtā pierādījumu trejdalījuma un izveidot jaunu klasifikāciju sakarā ar to, ka, pēc viņa domām, Pamatos ir dots jauns tiesu pierādījumu jēdziens.⁶ Taču ne S. Golunskis, ne citi procesuālisti jaunu pierādījumu klasifikāciju neizveidoja. Zināmu precizējumu tajā izdarīja vienīgi M. Ceļcovs, kas, konsekventi aizstāvēdams viedokli, ka pierādījumi krimināllietā var būt tikai fakti un ka par pierādījumiem nevar uzskatīt pierādīšanas līdzekļus,⁷ pierādījumu klasifikācijā paturēja tikai to iedalījumu apsūdzošos un attaisnojošos, kā arī tiešos un netiešos, bet trešo grupu — sākotnējos un atvasinātos pierādījumus — nosauca par pierādīšanas līdzekļu iedalījumu⁸. Ar to M. Ceļcovs bija nostājies tādās pierādījumu klasifikācijas pozīcijās, kas stingri atbilda likumam, taču tālāk par pieņemtā trejdalījuma sašķelšanu viņš negāja.

Pēdējos gados literatūrā ir krasāk iezīmējušies īpatnēji viedokļi, starp kuriem kā pilnīgi pretējus var atzīmēt pierādījumu klasifikāciju jaunās pierādījumu teorijas monogrāfijas 1967. gadā izdotajā sevišķajā daļā⁹ un Voronežas universi-

¹ А. Жиряев. Теория улик. 1855, 24. lpp.

² И. Я. Фойницкий. Курс уголовного судопроизводства. СПб, 1899, т. II, 230. lpp.

³ Skat. М. А. Чельцов-Бebutov. Советский уголовный процесс, вып. 2, М., 1929, 128. un 129. lpp.

⁴ Skat. М. А. Чельцов. Советский уголовный процесс, изд. 2-е. Госюриздат, М., 1951, 155. lpp.; М. С. Строгович. Курс советского уголовного процесса. М., 1958, 202. lpp.; А. И. Трусов. Основы теории судебных доказательств. М., 1960, 52. lpp.; Советский уголовный процесс, под ред. проф. Д. С. Карева. Изд. «Высшая школа», М., 1968, 125.—128. lpp.

⁵ А. Я. Вышинский. Теория судебных доказательств в советском праве, изд. 3-е. М., 1950, 253.—255. lpp.

⁶ С. А. Голунский. Новые основы уголовного судопроизводства Союза ССР и союзных республик. Ж. «Советское государство и право», 1959, № 2, 55. lpp.

⁷ М. А. Чельцов. Советский уголовный процесс. М., 1962, 134. lpp.

⁸ Турпат, 143.—146. lpp.

⁹ Теория доказательств в советском уголовном процессе, часть особенная. Изд. «Юридическая литература», М., 1967, 5.—22. lpp.

tātes 1968. gadā klajā laistajā Krievijas federācijas Kriminālprocesa mācību grāmatā¹. Aplūkosim abus šos uzskatus.

Monogrāfijas autori tiesu pierādījumu klasifikācijai izlieto tādas atšķirības pazīmes, kas attiecas uz pierādījumu avotiem, tādas, kas piemīt pierādīšanas līdzekļiem, un arī tādas, kas raksturo pašus pierādījumus. Sakarā ar to viņi pierādījumus iedala piecās grupās, ietilpinot katrā no tām dažādus pierādījumu avotus, pierādīšanas līdzekļus vai pierādījumu veidus. Taču visa šo kritēriju un klasificējamo objektu dažādība ir nosaukta par pierādījumu klasifikāciju. Monogrāfijas autoru attēlojumā tā izskatās šādi.

Pirmā pierādījumu grupa: personiskie un lietiskie pierādījumi; iedalījuma kritērijs — «pierādījumu veidošanās mehānisma atšķirības».

Otrā grupa: pierādījumi pēc liecību formas, ekspertu atzinumu, protokolu, dokumentu un lietisko pierādījumu formas; iedalījuma kritērijs — «atsevišķu informācijas veidu specifika».

Trešā grupa: sākotnējie un atvasinātie pierādījumi; iedalījuma kritērijs — «informācijas nodošanas veids adresātam».

Ceturrtā grupa: tiešie un netiešie pierādījumi; iedalījuma kritērijs — «loģiskā attieksme starp pierādījumu un pierādāmo tēzi».

Piektā grupa: apsūdzošie un attaisnojošie pierādījumi; iedalījuma kritērijs — «pierādījumu īpašība noderēt apsūdzībai vai attaisnošanai»².

Nemaz nav vajadzīga šīs konstrukcijas dziļa analīze, lai ieraudzītu, ka tajā nav nekā jauna, atskaitot dažādu klasifikācijas objektu sajaukumu zem viena pierādījumu klasifikācijas nosaukuma.

Ka pierādījumi ir tikai faktiskie dati (fakti, ziņas par faktiem), tas ir noteikts likumā (Kriminālprocesa pamatu 16. p.). Tātad pierādījumu klasifikācija būtu jāsaprot kā šo faktu iedalījums pēc tiem piemērotām pazīmēm. Monogrāfijas autori to nav ņēmuši vērā. Viņi paturējuši veco, neprecīzo pierādījumu trejiedalījumu, kas bija pazīstams pirms Kriminālprocesa pamatu pieņemšanas (trešā, ceturrtā un piektā grupa), un pievienojuši tam jau sen pazīstamo, Bentama un J. Glāzera izstrādāto pierādīšanas līdzekļu iedalījumu personiskajos un lietiskajos (pirmā grupa), gan ar to starpību, ka J. Glāzers pamatoti šādā veidā ir grupējis tieši pierādīšanas līdzekļus («persönliche Beweismittel» un «sachliche Beweismittel»)³, bet monogrāfijas autori tā grupē pašus pierādījumus, kaut gan personiskums vai lietiskums raksturīgs nevis faktam, bet tā avota dabai, no kura faktiskās ziņas tiek iegūtas.

Bez tam aplūkojamā pierādījumu klasifikācijā ir ietilpināti arī visi likumā nosauktie pierādīšanas līdzekļu veidi (otrā grupa), kaut gan pierādījumu procesuālās dokumentācijas veidi nepavisam nav tas pats, kas pierādījumi.

Tādējādi šai pierādījumu klasifikācijā pēc būtības ir grupēti ne vien tie objekti, ko likums atzīst par pierādījumiem, bet arī pierādījumu iegūšanas avoti un to procesuālās nostiprināšanas līdzekļi. Acīm redzams, ka šādai klasifikācijai nav teorētiska pamata, tā nevar veicināt pierādījumu pareizu izpratni ne apmācības procesā, ne pierādījumu praktiskā pielietojumā.

Nav noliedzams, ka starp pierādījumu avotiem, pierādīšanas līdzekļiem un pierādījumu faktiem pastāv ciešs un nesaraucjams sakars, bet tas nenozīmē, ka pierādījumu avotus vai pierādīšanas līdzekļus var grupēt kā pierādījumus.

¹ Уголовный процесс РСФСР. Изд. Воронежского университета, Воронеж, 1968, 117.—121. лрр.

² Теория доказательств в советском уголовном процессе, часть особенная. Изд. «Юридическая литература», М., 1967, 5. un 6. лрр.

³ J. Glaser. Handbuch des Strafprozesses, Bd. I. 1883, 366.—369. лрр.

Otrs no jaunajiem uzskatiem pierādījumu klasifikācijā ir izteikts minētajā Voronežas universitātes kriminālprocesa mācību grāmatā. Tā būtība ir šāda. Pierādījumus klasificēt nozīmē iedalīt pierādījumus grupās. Tā kā par tiesu pierādījumiem atzīstami tikai fakti, tad arī jāklasificē nevis aktu avoti, bet fakti. Sakarā ar to pierādījumi nav iedalāmi trīs, bet divās grupās: 1) pēc attieksmes pret apsūdzības priekšmetu tie iedalāmi apsūdzēšos un attaisnojošos; 2) pēc attieksmes pret galveno aktu tie iedalāmi tiešos un netiešos. Trešā grupa — pierādījumu šķirojums sākotnējos un atvasinātos — ir nevis pierādījumu, bet pierādījumu avotu iedalījums. Tāpēc mācību grāmatas autori no tā aplūkojuma atsakās.¹

Šādas koncepcijas pamatojumu nevar uzskatīt par nepareizu; tas saskan ar klasifikācijas principiem un likumā doto tiesu pierādījumu jēdzienu. Taču no pareiziem postulātiem tiek izdarīti ne visai loģiski secinājumi. Arī pierādījumu avotu un pierādīšanas līdzekļu grupējumam ir sakars ar pierādījumu klasifikāciju. Ja klasificē pierādījumus kā faktus, tad jāpadomā arī par to avotu un procesuālās dokumentācijas iedalījumu. Ejot ceļu, kas iezīmēts minētajā mācību grāmatā, pierādījumu klasifikācija tiek atrauta no pierādījumu avotiem un pierādīšanas līdzekļiem, padarīta nepamatoti nabadzīga un neatbilst teorētiskajiem un praktiskajiem uzdevumiem, kaut arī šaurā pierādījumu aktu iedalījuma ziņā tā uzskatāma par pareizu.

Pierādījumu klasifikācijā acīmredzot jāvadās no divējiem priekšstatiem: no tiesu pierādījumu satura un no klasifikācijas būtības izpratnes.

Tiesu pierādījumu jēdziens ir dots likumā. Pierādījumi krimināllietā ir fakti, uz kuru pamata tiek noteikts sabiedriski bīstamais nodarījums, to izdarījušās personas vaina un arī citi apstākļi, kam nozīme lietā. Bet, tā kā klasifikācijas pamatā jāliek pašu sistematizējamo objektu pazīmes, tad šķiet neapstrīdami, ka par tiesu pierādījumu klasifikācijas kritērijiem jāizraugās nevis to avotu pazīmes vai pierādījumu procesuālās dokumentācijas atšķirības, bet gan pašiem pierādījumiem (faktiem) piemītošās īpašības. Šīs īpašības ir raksturotas likumā, kurā noteikts, ka ar tiesu pierādījumiem izziņa, vai noziegums ir noticis vai nav noticis un vai apsūdzētais ir vainīgs vai nav vainīgs šai nodarījumā. Tātad vispirmajam pierādījumu aktu iedalījumam tieši tādām jābūt: tie ir vai nu apsūdzēši, vai attaisnojoši. Kritērijs šai gadījumā ir pierādījumu aktu attieksme pret apsūdzības priekšmetu.

Otrs loģiski iespējama pierādījumu aktu iedalījums izriet no tā, ka tie savu pieminēto uzdevumu — apsūdzēt vai attaisnot, vainu pierādīt vai to atspēkot — var izpildīt tieši un netieši. Citiem vārdiem, pierādījumu fakti var būt tādi, kas tieši konstatē juridiskos lietā meklējamos faktus (noziegumu, vainu utt.), vai arī tādi,

¹ И. И. Малхазов. Доказательства в советском уголовном процессе. Уголовный процесс РСФСР. Изд. Воронежского университета, 1968, 117.—121. лрр.

kas, raksturodami kādus lietai nozīmīgus blakusapstākļus, dod iespēju no tiem secināt krimināltiesiskos faktus, izzināt tos netieši no blakusapstākļu sakara ar meklējamiem faktiem. No tā arī izriet otrs, jau vairākus gadsimtus pazīstamais tiesu pierādījumu grupējums tiešajos un netiešajos pierādījumos.

Citādu loģiski nepieciešamus un praktiski noderīgus pierādījumu faktu iedalījumus, kas izrietētu no šo faktu būtiskajām iezīmēm, grūti iedomāties.

Bet ar pašu pierādījumu faktu grupēšanu vien tiesu pierādījumu klasifikācija plašā nozīmē nav izsmelta. Jāatceras, ka «jebkuri fakti», ko likums nosauc par pierādījumiem (KPK 49. p. 1. d.), par tādiem tiek uzskatīti tikai tad, ja tie ir konstatēti likumā pieļautajā procesuālajā kārtībā (49. p. 2. d.). Tiesu pierādījumus kā faktus nevar atraut no to izcelsmes un procesuālā noformējuma.

Likums paredz zināmus noteiktus avotus, no kuriem pierādījumu faktus ir atļauts iegūt (liecinieki, cietušie, aizdomās turētie, apsūdzētie, eksperti, lietas un kompetentie dokumentu devēji), un nosauc arī pierādīšanas līdzekļus, t. i., to procesuālo formu, kādā no šiem avotiem iegūtie fakti jāiekļauj (liecinieku, cietušo, aizdomās turēto un apsūdzēto liecības, eksperta atzinums, lietiskie pierādījumi, izmeklēšanas un tiesu protokoli un citi dokumenti). Kā pierādījumu avoti, tā pierādīšanas līdzekļi, būdami gan nesaraujami saistīti ar pierādījumu faktiem, tomēr praktiski eksistē kā atsevišķas realitātes, kas pierādījumu izpratnes un lietojuma skaidrības labad arī jāklasificē. Bet šeit nav vajadzības mākslīgi konstruēt jaunu sistēmu.

Kriminālprocesa teorijā jau sen ir zināms pierādījumu avotu iedalījums sākotnējos un atvasinātos atkarībā no tā, vai attiecīgais ziņu avots pats ieguvis un pats satur lietas apstākļu noskaidrošanai vajadzīgo informāciju jeb vai viņš to ir ieguvis no cita sākotnēja avota. Pirmajā gadījumā pierādījumu avots ir sākotnējs, otrajā — atvasināts. Liecinieks, kurš liecina par paša redzētiem vai dzirdētiem lietai svarīgiem apstākļiem, vai priekšmets, kas satur šādu informāciju, ir sākotnēji pierādījumu avoti. Turpretim liecinieks, kurš par lietas apstākļiem zina atstāstīt tikai no citiem dzirdēto, vai kāda lietai svarīga priekšmeta kopija vai dokumenta noraksts ir atvasināti pierādījumu avoti.

Pierādīšanas līdzekļu iedalījums arī ir izstrādāts jau kopš pagājušā gadsimta beigu posma (J. Glāzers). Liekas gan teorētiski, gan praktiski lietderīgi pierādīšanas līdzekļus iedalīt pēc to rakstura personiskajos un lietiskajos atkarībā no tā, vai procesuāli

dokumentēta personas sniegtā informācija vai arī informācija, ko satur priekšmets — lieta vai dokuments.

Tāpat pierādījumu avotu, pierādīšanas līdzekļu un pierādījumu klasifikācija var izpausties šādā sistēmā:

- a) *pierādījumu avoti iedalāmi sākotnējos un atvasinātos;*
- b) *pierādīšanas līdzekļi iedalāmi personiskos un lietiskos;*
- c) *pierādījumi iedalāmi apsūdzēšos un attaisnojošos, tiešos un netiešos.*

Aplūkosim īsumā šīs klasifikācijas praktisko vērtību.

Pierādījumu avotu iedalījumam sākotnējos un atvasinātos ir liela nozīme tiesvedībā. Ja izmeklētājs vai tiesa iegūst ziņas no tāda avota, kurā tieši ir atainojušies lietai nozīmīgi apstākļi, t. i., no sākotnēja avota, tad tas dod iespēju iegūt bagātāku, vispusīgāku, pareizāku un vieglāk kontrolējamu informāciju nekā tai gadījumā, ja pierādījuma avots tikai saglabājis no cita sākotnēja avota iegūtas ziņas.

Pratinot liecinieku, kurš pats redzējis nozieguma notikumu, piemēram, aplaupīšanas norisi, ir iespējams ne tikvien iegūt tiešu informāciju par krimināllietai svarīgiem apstākļiem, bet arī izdibināt visu, ko par tiem saglabājusi liecinieka atmiņa. Šim nolūkam tiek lietoti atgādinošie, papildinošie un kontroles jautājumi. Pratināšanā iegūto faktisko ziņu pareizums šādā gadījumā atkarīgs galvenokārt no tā, cik pareizi liecinieks pats ir faktus uztvēris, kā tos iegaumējis un cik pilnīgi un precīzi spēj iegaumēto pratināšanā reproducēt. Turpretim, ja pratināšanā jāsastopas ar atvasinātu ziņu avotu, t. i., liecinieks nevis pats novērojis notikumu, bet tikai dzirdējis par to no citas personas — no aculiecinieka vai personas, kam aculiecinieks ir stāstījis, tad no šāda liecinieka iegūto ziņu ticamību samazina informācijas starposmi. Kļūdas un neprecizitātes ieviešas gan citu personu atstāstījumā, gan uztverē; no cita stāstītāja uztvertā pareizums ir atkarīgs arī no objektīviem apstākļiem, kādos informācija sniegta. Un, jo garāka ir bijusi informācijas tālākdošanas subjektu ķēde, jo vairāk neprecizitāšu, kļūdu un pat faktu izkropojumu ir informācijas galapunktā. Tādai klejotājai informācijai beidzot var zust kontakts ar sākotnējo avotu, un tā var zaudēt jebkuru ticamību, kļūstot par baumām. Tāpēc likums aizliedz iegūt pierādījumus no liecībām, kas pamatotas uz ziņām, kuru avots nav zināms (KPK 52. p. 5. d.). Atvasinātais pierādījumu avots nav pielīdzināms baumām; tajā ietilpstošo ziņu izcelsmei vienmēr jābūt konkrēti noteiktai.

Nule teiktais par sākotnējo un atvasināto pierādījumu avotu nozīmību krimināllietā attiecas arī uz priekšmetiem un dokumentiem.

Lai cik precīza būtu priekšmeta kopija vai dokumenta noraksts, šādos atvasinājumos vienmēr slēpjas kļūdu iespējas. Un, jo tālāks no oriģināla atvasinājumu (norakstu, kopiju) virknē ir aplūkojamais objekts, jo tālāks tas ir arī no ticamības, ko var piešķirt oriģinālam.

Tātad viena no svarīgākajām sākotnējo pierādījumu avotu priekšrocībām ir to ticamība. Tāpēc arī likumā noteikts: «ja liecinieka liecības ir pamatotas uz citu personu izteikumiem, tad arī šīs personas jānopratina» (KPK 52. p. 4. d.).

No šā procesuālā noteikuma izriet cita raksturīga atvasināto pierādījumu avotu nozīme krimināllietas izmeklēšanā: ja atklāts atvasināts pierādījumu avots, tad, to izlietojot, obligāti jācenšas atrast arī sākotnējo. Šis noteikums ir izmeklētāja rīcības norma, kaut gan tas ne vienmēr ir realizējams. Ja dokumenta oriģināls ir zudis, noraksts aizstāj lietā tā vērtību. Ja smagi ievainotais cietušais pirms nāves paguvjis nosaukt un aprakstīt vainīgo, tad viņa izsacījumus dzirdējuša liecinieka liecībai var būt svarīga nozīme lietā, kaut arī šis liecinieks nav sākotnējais ziņu avots.

No teiktā secināms, ka arī atvasinātajiem pierādījumiem ir svarīga nozīme lietā, bet dažreiz tie pat pilnīgi aizstāj sākotnējos. Par atvasinātiem pierādījumiem, piemēram, ir uzskatāmi arī lietisko pierādījumu apskates protokoli, bet tiesā uz likuma pamata tie figurē pašu lietisko pierādījumu vietā visos gadījumos, kad tajos aprakstītās lietas nav transportējamās sava lieluma vai citu iemeslu dēļ, kā arī tad, ja lietiskie pierādījumi (ātri bojājošās preces) jau iepriekšējās izmeklēšanas laikā ir nodoti realizācijai.

Atvasinātos pierādījumu avotus praksē nereti izlieto ņevis tieši, bet lai pārbaudītu no sākotnējā pierādījumu avota iegūto ziņu pareizumu. Piemēram, apsūdzēto, kurš izmeklētājam devis neatzišanās liecību, viņa liecības pārbaudei var konfrontēt ar agrāk nopratinātu liecinieku, kuram viņš pirms tam ir atzinies savā noziedzīgajā nodarījumā.

Iespējams arī otrāds stāvoklis, kad ar sākotnējā pierādījumu avota palīdzību tiek pārbaudītas no atvasinātā pierādījumu avota iegūtās ziņas, ja tas var veicināt patiesības noskaidrošanu lietā. Tas ir iespējams, piemēram, salīdzinot grāmatvedības bilances dokumentus vai revīzijas aktus ar oriģināldokumentiem, t. i., avotiem, no kuriem bilances vai revīzijas akti ir summēti.

Pierādīšanas līdzekļu iedalījumam personiskajos un lietiskajos ir vairāk sistematizācijas un mācību nozīme. Šāds iedalījums ļauj izprast pierādīšanas līdzekļu raksturu. Praktiska nozīme pierādīšanas līdzekļu iedalījumam personiskajos un lietiskajos ir tikai to novērtēšanā.

Lai novērtētu pierādīšanas līdzekļus, jānoskaidro to atbilstība procesuālās formas prasībām, bet tā dažādām pierādīšanas līdzekļu grupām ir divējāda.

Personiskajos pierādīšanas līdzekļos tiek procesuāli nostiprināta informācija, kas iegūta no personām. Tātad pie personiskajiem pierādīšanas līdzekļiem vispirms pieder liecinieka, cietušā, aizdomās turētā un apsūdzētā liecības. Pie personiskajiem pierādīšanas līdzekļiem pieskaitāmi arī dokumenti, jo arī tie satur informāciju, kas nāk no personām. Aiz tā paša iemesla arī eksperta atzinums ietilpst šajā pierādīšanas līdzekļu grupā.

Lietisko pierādīšanas līdzekļu grupā ietilpst tikai lietas, kas informāciju glabā kā priekšmeti, fiziski objekti: nozieguma izdarīšanas rīki, dažādas nozieguma pēdas, dokumenti, kas kaut ko apliecina nevis jēdzieniski, bet ar savām objektīvām īpašībām. Tātad lietisko pierādīšanas līdzekļu grupā ietilpst tikai lietiskie pierādījumi.

Novērtējot personiskos pierādīšanas līdzekļus, jāpievērš uzmanība arī ziņu avotam. Pierādīšanas līdzekli ietilpstošās jēdzieniskās informācijas (piemēram, liecinieka liecībā ietilpstošo faktisko ziņu) ticamība ir saistīta ar avota raksturu, kvalitāti un daudzām citām tā pazīmēm. Jebkurā liecību veidā no pierādījumu ticamības viedokļa ir ļoti svarīgi noskaidrot ne tikvien liecības protokola formālo atbilstību procesuālajām normām, bet arī pašas liecības tapšanas norisi. Ir svarīgi zināt, kādos apstākļos un kādā veidā apliecinātā informācija tās avotā nokļuvusi un kādos apstākļos tā tur saglabāta. Jānoskaidro paša liecinieka vai cietušā iesaistība lietā, viņu savstarpējās attiecības un attiecības ar apsūdzēto. Tikai tad vienkopus ar pierādīšanas līdzekļa formālo kvalitāti var spriest par personisko pierādīšanas līdzekļu (liecinieka liecības, cietušā liecības utt.) vērtību, ticamību un nozīmi lietā.

Tas pats sakāms par dokumentiem vai eksperta atzinumu. Lai spriestu par to vērtību un nozīmi lietā, jāapsver tiklab to formālā atbilstība procesuālajām prasībām, kā arī šo aktu avota kompetence un kvalitāte.

Turpretim, ja *vērtē lietiskos* pierādīšanas līdzekļus, atkrīt avota kompetences un kvalitātes novērtējums. Lietiskie objekti nevis ataino jēdzienisku informāciju kā personiskie pierādīšanas līdzekļi, bet tie ietver informāciju kā fiziski objekti vai arī ir raksturīgi ar objektīvajiem laika un telpas apstākļiem, kādos konstatēti. Tāpēc rīcībā ar lietiskajiem pierādīšanas līdzekļiem nav īpaši jāvērtē informācijas avota raksturs un kvalitāte. Piemēram, tādi lietiskie pierādīšanas līdzekļi kā notikuma vietā atrasta apsūdzētā uzval-

kam norauta poga, papirosa iemutis, nozieguma rīks vai asins traips ir svarīgi lietā nevis ar savu priekšmetisko vērtību, bet gan ar to, kur, kad, kādos apstākļos tie atrasti, jo tikai šie apstākļi var garantēt to nozīmi lietā. Turpretim, ja lietiskais pierādījums ir pastarpināts ar personisku pierādīšanas līdzekli, tad nepieciešams arī pirmais šeit minētais vērtēšanas variants. Piemēram, nozieguma rīku izmeklētājam ir iesniegusi kāda trešā persona, kas sakās to atradusi notikumā vietā. Tādā gadījumā nozieguma rīka kā lietiskā pierādījuma pareizāks novērtējums ir atkarīgs no šā pilsoņa liecības ticamības.

Tāpat pierādīšanas līdzekļu iedalījums personiskajos un lietiskajos nevis nosaka pierādīšanas līdzekļu vērtību, bet tikai palīdz izraudzīties ceļu, lai pierādīšanas līdzekli pareizi novērtētu.

Pāriesim pie pašu pierādījumu faktu klasifikācijas praktiskās nozīmes aplūkojuma.

Pierādījumu iedalījums apsūdzētajos un attaisnojošajos ir paredzēts likumā. KPK 19. pantā izvirzīta procesuāla prasība, ka tiesai, prokuroram, izmeklētājam un izziņas izdarītājam jānoskaidro kā apsūdzēto apsūdzētie un viņa vainu pastipriņošie, tā arī viņu attaisnojošie un viņa vainu mīkstinošie apstākļi. Šo prasību bez pierādījumu klasifikācijas apsūdzētajos un attaisnojošajos nemaz nebūtu iespējams izpildīt.

Arī daudzu speciālo procesuālo normu realizācija prasa pierādījumu šķirošanu divās pretējās grupās. Personu var saukt pie kriminālatbildības (KPK 145. p.) tikai tad, kad savākti pietiekami vainas pierādījumi, t. i., apsūdzētie pierādījumi pretstatā tiem, kas var noderēt attaisnojošās versijas pamatojumam. Un tālāk, lai izmeklētājs varētu sastādīt apsūdzības rakstu, viņam viss pierādījumu materiāls jāsaprupē atbilstoši KPK 209. panta prasībām un apsūdzības raksta aprakstošajā daļā atsevišķi jāparāda kā apsūdzētie un vainu pastipriņošie pierādījumi, tā arī attaisnojošie pierādījumi un to atspēkojums (209. p. 2. d.). Tiesai rīcības sēdē un sprieduma taisīšanā atsevišķi jāapsver gan tie apstākļi, kas apsūdzētā vainu pierāda un to pastiprina, gan tie, kas viņu attaisno vai viņa vainu mīkstina. Rezultātā tiesa rīcības sēdē pat var izslēgt no apsūdzības raksta atsevišķus apsūdzības punktus vai piemērot krimināllikumam par vieglāku noziegumu (223. p. 3. d.), bet, iztiesājot lietu, tiesa atbilstoši apsūdzētajam un attaisnojošajam pierādījumam novērtējumam taisa vai nu notiesājošu, vai attaisnojošu kriminālspriedumu (304. p.).

Apsūdzības celšana, apsūdzības raksta sastādīšana un tā pārbaude, apsūdzētā nodošana tiesai un sprieduma taisīšana tad arī

ir galvenie tiesvedības posmi, kuros izmeklētājam, prokuroram un tiesai, vērtējot pierādījumus, tie jāiedala apsūdzēšos un attaisnojošos.

Pierādījumu klasifikācija apsūdzēšos un attaisnojošos literatūrā ir arī apstrīdēta. Argumenti, kas pret to izvirzīti, ir šādi: apsūdzēšā vai attaisnojošā nozīme nav raksturīga pašam pierādījumam, bet vērtētāja attieksmei pret pierādījumu; pierādījumu novērtējums var mainīties atkarībā no vērtētāja instances un novērtēšanas apstākļiem.¹ Šis viedoklis procesuālajā literatūrā ir daudzkārt kritizēts, norādot, ka pierādījumus padara par apsūdzēšiem vai attaisnojošiem tieši tiem piemītošās īpašības, to sakars ar lietas apstākļiem, kas nemainās no vērtētāja subjekta attieksmes pret pierādījumu. Šī attieksme sākotnēji var būt arī kļūdaina, vēlāk tā var grozīties un kļūt pareiza, bet tas negroza faktu dabu.²

Pierādījumu iedalījums tiešos un netiešos ir atzīstams par praktiski svarīgāko visā pierādījumu, to avotu un pierādīšanas līdzekļu klasifikācijā. Tas ir visplašāk un pretrunīgāk apspriests literatūrā kā pierādījumu klasifikācijas problēma.

Pierādījumu šķirojumam tiešajos un netiešajos ir ievērojama praktiska nozīme, jo pierādīšanā ar netiešajiem pierādījumiem ir daudz svarīgu īpatnību, kuras nepietiekami respektējot krimināllietu izmeklēšanā un iztiesāšanā nereti tiek pieļautas kļūdas.

Netiešo pierādījumu un to izlietošanas iztīrījumiem kopsakarā ar tiešajiem veltīti tālākie paragrāfi.

Summējot šeit izklāstītās klasifikācijas praktisko nozīmi, varam izdarīt šādus *secinājumus*.

Diferencējot tiesu pierādījumu klasifikācijas sistēmā atsevišķās grupās pierādījumu avotus, pierādīšanas līdzekļus un pierādījumu faktus, tiek sasniegts labāks pārskats par to veidiem un panākta precīzāka to satura izpratne. Šāda tiesu pierādījumu veidojošo komponentu diferencēšana ir noderīga ne vien to teorētiskai analīzei, bet var būt svarīga arī to pareizā praktiskā novērtējumā. Lai pareizi novērtētu tiesu pierādījumus un noteiktu to nozīmi lietā, atsevišķi jāvērtē pierādījumu avoti, pierādīšanas līdzekļi un pierādījumu fakti. Tas ir drošākais ceļš uz pierādījumu ticamības un nozīmes neklūdīgu noteikšanu un patiesības noskaidrošanu lietā.

¹ А. Я. Вышинский. Теория судебных доказательств в советском праве, изд. 3-е. М., 1950, 253.—255. lpp.

² Neraugoties uz šim kriminālprocesa literatūrā visai izplatītajām un daudzkārt atkārtotajām tēzēm, rakstos turpinās nepareizi apgalvojumi, ka pierādījumi var «pārvērsties» no apsūdzēšiem attaisnojošos un otrādi (skat. Ц. М. Каз. Доказательства в советском уголовном процессе. Саратов, 1960, 31. lpp.)

Reizē ar to jāpatur vērā, ka tiesu pierādījums kā pierādījumu fakts nav šķirams no tā avota un procesuālās dokumentācijas veida — pierādīšanas līdzekļa.

11. §. Tiešie un netiešie pierādījumi

A. Tiešo un netiešo pierādījumu teorijas vispārīgs pārskats

Pamats pierādījumu iedalījumam tiešajos un netiešajos ir pierādījumu faktu attieksme pret krimināllietā noskaidrojamiem faktiem. Ja to faktu, kurus lietojam kā pierādījumus, sakars ar meklējamiem faktiem ir tiešs, tad pierādījumu faktus dēvē par tiešiem pierādījumiem. Citiem vārdiem, tiešie pierādījumi konstatē meklējamos faktus bez kaut kādiem pierādīšanas starpposmiem un secinājumiem. Tiešie pierādījumi it kā ietver sevī meklējamo faktu. Konstatēt tiešo pierādījumu nozīmē reizē ar to konstatēt pašu pierādāmo faktu.

Piemēram, fakti, ko satur tāda liecinieka liecība, kurš ir novērojis, kā veikalā, izmantodams pircēju drūzmu, kāds pilsonis, pārdevējam nemanot, paņēms no letes kažokādu, paslēpj to savā somā un ātri dodas projām, ir tiešie pierādījumi, jo no tiem bez jebkādiem starpposmiem kļūst zināms nozieguma subjekts un nozieguma subjektīvā puse, pat subjektīvās puses fakultatīvie elementi: nozieguma izdarīšanas apstākļi, veids, laiks, vieta un arī nozieguma priekšmets. Ar šādu liecību tiek konstatēti tādi fakti, kas pieder pie pierādīšanas priekšmeta krimināllietā (KPK 47. p.), turklāt no faktiem, ko šī liecība satur, nav vajadzīgi nekādi tālāki secinājumi, lai minētos pierādīšanas priekšmetā ietilpstošos faktus konstatētu. Piemērā ir viegli saskatāms, ka liecībā ietvertu faktu, t. i., pierādījumu konstatēšana reizē ar to ir arī vairāku krimināllietā meklējamo faktu konstatēšana. Tādus pierādījumu faktus dēvē par tiešajiem pierādījumiem.

Tātad no loģiskās konstrukcijas viedokļa par tiešajiem pierādījumiem jāuzskata visi tādi argumenti (pierādījumi), kas tieši sakrīt ar pierādāmo tēzi, pie tam tā, ka šī sakrišana ir acīm redzama un neprasa nekādus tālākus loģiskus apsvērumus un secinājumus.

Netiešo pierādījumu loģiskā un procesuālā struktūra ir daudz sarežģītāka.

Pirmā iezīme, kas raksturīga netiešajiem pierādījumiem, ir šāda: *ar netiešo pierādījumu nav iespējams bez tālākiem apsvērumiem*

un secinājumiem konstatēt faktu, kura pierādīšanai tas domāts. Netiešais pierādījums nekonstatē tieši pierādīšanas priekšmetā ietilpstošos juridiskos faktus; izolēts netiešais pierādījums pat nedod iespēju kaut ko ticami apsvērt un secināt par lietā noskaidrojamiem apstākļiem. *Netiešie pierādījumi ir tādi nozieguma notikuma blakusapstākļi, kas, būdami ticami konstatēti un savstarpēji savienoti virknē (versijā), dod iespēju izdarīt secinājumu par krimināllietā meklējamiem apstākļiem tāpēc, ka tie ir saistīti ar noziegumu cēloniskiem vai citādiem loģiskiem sakariem.*

Tāpat atšķirībā no tiešajiem pierādījumiem *netiešo pierādījumu konstatēšana nekad nav pierādīšanas galamērķis*, ja par tādu uzskatām pierādīšanas priekšmetā ietilpstošo apstākļu pierādīšanu.

Aplūkosim piemēru ar kažokādu veikalā notikušo zādzību no netiešo pierādījumu viedokļa. Pieņemsim, ka nozieguma notikumam nav bijis aculiecinieku un noziedzniekam izdevies slepus paņemt kažokādas gabalu un aiziet no veikala, bet divas dienas vēlāk kāds pilsonis tiek aizturēts komisijas veikalā ar nozagto kažokādu. Aizturētais paskaidro, ka to nopircis tirgū no nepazīstamas personas. Nozagtās kažokādas atrašanās pie pilsoņa komisijas veikalā paši par sevi nedod iespēju tūlīt secināt, ka viņš ir tā persona, kas kažokādu nozagusi. Ir iespējams, ka zaglis tiešām paguvjis kažokādu tirgū pārdot un komisijas veikalā aizturētajam nav nekāda sakara ar noziegumu.

Gadījums komisijas veikalā ir tikai blakusapstākļis krimināllietā. Lai tas varētu figurēt kā pierādījums, jākonstatē, ka zagta kažokāda pie aizturētā pilsoņa nokļuvusi sakarā ar notikušo zādzību. Kā tālākie netiešie pierādījumi šai lietā figurē šādi blakusapstākļi: ar kažokādu aizturētā pilsoņa mantiskā stāvokļa krasa atšķirība no kažokādas vērtības; īsais laika sprādis, kas pagājis no zādzības brīža līdz aizdomās turētā aizturēšanai komisijas veikalā ar zagto kažokādu; aizdomās turētā maz ticamie paskaidrojumi par kažokādas iegūšanu tirgū no nepazīstamas personas; dzīvokļa kaimiņa liecība, ka redzējis kažokādu pie aizdomās turētā jau zādzības izdarīšanas dienā, dažas stundas pēc notikušās zādzības.

Katram šeit nosauktajam faktam ir tikai varbūtējs un netiešs sakars ar nozieguma notikumu, bet no šo faktu kopsakara loģiskas spriešanas ceļā iespējams secināt, ka aizdomās turētais ir tā persona, kas nozagusi kažokādu. Ikvienam no šeit nosauktajiem blakusapstākļiem, atsevišķi ņemtam, ir tikai hipotētisks netiešs sakars ar pierādīšanas priekšmetu krimināllietā, kas ierosināta sakarā ar zādzību kažokādu veikalā; taču savā kopumā tie dod pie-

tiekamam pamatu secināt kā zādzības faktu, tā aizdomās turētās personas vainu.

Tātad netiešie pierādījumi noved pie krimināllietā meklējamiem faktiem, t. i., pie pierādīšanas mērķa, tikai pakāpeniski, ar starplocekļiem. Vispirms tiek meklēti, konstatēti un procesuāli nostiprināti atsevišķi fakti, kuriem ir varbūtējs sakars ar noziegumu, tad šie fakti tiek pierādīti, nodrošinot to ticamību, un tikai pēc tam, ja konstatētie pierādījumu fakti dod iespēju loģiski secināt pierādīšanas priekšmetā ietilpstošus faktus, tie iegūst netiešo pierādījumu nozīmi lietā. Citiem vārdiem, *netiešie pierādījumi paši vispirms ticami jāpierāda*, jāatspēko pret tiem izvirzītie pretpierādījumi (piemēram, tēze par kažokādas pirkšanu tirgū no nepazīstamas personas), tikai tad netiešos pierādījumus to kopumā var izlietot kā argumentus izvirzītās versijas pierādīšanai.

Pierādīšana ar netiešajiem pierādījumiem ir piesātināta ar hipotētiskiem pieņēmumiem, versiju izvirzīšanu un to pārbaudi, ar loģiskiem un psiholoģiskiem apsvērumiem un secinājumiem, ar iespējām dažādi izskaidrot un grupēt vienus un tos pašus faktus. Turpretim pierādīšana ar tiešajiem pierādījumiem tiek reducēta uz tiešā pierādījuma avota ticamības pārbaudi. Ja aculiecinieks, kurš apliecina kažokādas zādzības faktu, runā patiesību, ja viņš nav kļūdinājies vai apzināti sagrozījis faktus, tad ar viņa liecību gan pats zādzības fakts, gan arī zādzības izdarītājs jāuzskata par konstatētiem.

Tātad netiešie pierādījumi atšķiras no tiešajiem ne vien būtiski, pēc rakstura, pēc sava sakara ar krimināllietā meklējamiem, pierādīšanas priekšmetā ietilpstošiem faktiem, bet arī pēc procesuālās pierādīšanas kārtības.

Ņemot vērā šīs divas raksturīgākās netiešo pierādījumu īpašības, netiešo pierādījumu teoriju mēdz iedalīt divās pamatsadaļās: pirmajā iztirzā netiešo pierādījumu jēdzienu, to būtību un nozīmi, otrajā — pierādīšanu ar netiešajiem pierādījumiem, tās raksturu un īpatnības.

Iekams pārejam pie netiešo pierādījumu teorijas atsevišķo objektu tuvāka aplūkojuma, jāiepazīstas ar to, kā attīstījušies teorētiskie uzskati par tiešajiem un netiešajiem pierādījumiem. Tikai šādā ceļā ir iespējams pietiekami izprast un novērtēt padomju kriminālprocesa teorijas tagadējo stāvokli šai jautājumā.

Pierādījumu iedalījums tiešajos un netiešajos, kā jau minēts, aplūkojot pierādījumu klasifikāciju, kriminālprocesa teorijā ir saprasts un vērtēts dažādi: šis iedalījums ir gan atzīts un karsti aizstāvēts, gan tikpat krasi noliegts. Gadu gaitā tiešo un netiešo pierādījumu izpratne ir bijusi ļoti dažāda un pat pilnīgi

pretēja. Starp galējām pozīcijām atradās daudzi procesuālisti, kas, atzīdami kā tiesoš, tā netiešos pierādījumus, piedēvēja tiem dažādu nozīmi un vērtību.

K. Mitermaiers pārliecinoši parādīja, ka netiešajiem pierādījumiem bijusi ierādīta redzama vieta jau seno romiešu pierādījumu sistēmā. Tādi slavēti tiesu oratori kā Cicerons savās runās plaši izlietojuši netiešos pierādījumus.¹ Ievērojams pagājušā gadsimta procesuālists J. Glāzers pat uzskata, ka senajā Romā jau bijusi vispusīgi izkopta netiešo pierādījumu teorija.² Vēlāk baznīcas justīcija un feodālisma laikmetā netiešie pierādījumi no romiešu tiesībās loģiski apsvejamiem faktiem kļuva par formāliem, parašās un likumā iepriekš jau novērtētiem apstākļiem, kuri lielākoties bija tikai iegansts pielietot pret aizdomās turēto mokošu spīdzināšanu, lai panāktu atzīšanos.³ Šādu nozīmi netiešie pierādījumi saglabāja, kamēr vien valdīja formālā pierādījumu teorija.⁴

M. Grodzinskis uzskata, un viņa domas ir pietiekami pamatotas, ka tieši tāpēc, ka netiešajiem pierādījumiem kā iepriekšējā formālā novērtējumā sastingušām pierādījumu vērtībām absolūtās valsts «izmeklēšanas procesā» bija tik liela objektīvo patiesību kropļotāja nozīme, vēlākā periodā, kad pie varas nāca buržuāzija un pasludināja brīvo pierādījumu novērtēšanu pēc iekšējās pārliecības, vērojama norobežošanās no netiešajiem pierādījumiem un pat pilnīgs to vērtības noliegums.⁵ Šis process, kas Vakarēiropas valstīs nebija spilgti izteikts,⁶ sevišķi asi izpaudās pirmsrevolūcijas Krievijā, kura no formālajiem pierādījumiem atteicās pēdējā — pēc 1864. gada tiesu un procesa reformas. Visi tā laika Krievijas redzamākie procesuālisti — I. Foinickis, P. Ļubjinskis, V. Slučevskis un N. Rozins — nostājās pret pierādījumu iedalījumu tiešajos un netiešajos, noliedzdami netiešo pierādījumu specifisko nozīmi tiesvedībā.

Kāds bija šā nolieguma racionālais pamats?

Neraugoties uz dažām atšķirībām viedokļos, šie zinātnieki uzskatīja, ka brīvā pierādījumu novērtēšana, kas nomainīja formālo pierādījumu teoriju, dod iespēju jebkurus faktus vērtēt loģiski pēc iekšējās pārliecības, pēc to sakara ar pierādāmajiem apstākļiem un pēc nozīmes lietā un ka tāpēc pierādījumu dalījums tiešajos un netiešajos kā praktiski nevajadzīgs ir atmetams.⁷ Tā no pierādījumu teorijas tika izstumti netiešie pierādījumi kā īpašs pierādījumu veids, kas prasa sevišķu pieeju, ja tos izlieto patiesības noskaidrošanai krimināllietā. Kriminālprocesa teorijā Krievijā tikai pēc Lielās Oktobra sociālistiskās revolūcijas tika pievērsta pienācīga uzmanība netiešajiem pierādījumiem un tie ietilpināti pierādījumu sistēmā kā patstāvīgs, īpaši aplūkojams veids. Taču arī pēc Oktobra revolūcijas kriminālprocesa teorijā atskanēja ietekmīgas balsis, kas vai nu vis-

¹ K. Mittermaier. Die Lehre vom Beweise. 1834, 408.—410. lpp.

² J. Glaser. Beiträge zur Lehre vom Beweise. 1883, 105. un 106. lpp.

³ J. Glaser. Handbuch des Strafprozesses, Bd. I. 1883, 85.—90. lpp.

⁴ Skat. M. A. Чельцов-Бебутов. Очерки по истории суда и уголовного процесса в рабовладельческих, феодальных и буржуазных государствах. М., 1957, 250.—254., 277.—284., 676.—687., 734.—743. lpp.

⁵ M. M. Гродзинский. Улики в советском уголовном процессе. Изд. НКЮ СССР, М., 1944, 63.—73. lpp.

⁶ Izcilākie 19. gadsimta procesuālisti — Bentams, Dž. Stifens, Vilzs, E. Bonjē, R. Garo, F. Elī, J. Glāzers, K. Mitermaiers, H. Gerlands u. c., kaut arī dažādos variantos, tomēr visi atzina netiešo pierādījumu sevišķo nozīmi tiesvedībā.

⁷ Skat. šo viedokļu īsu kopsavilkumu darbā M. M. Гродзинский. Улики в советском уголовном процессе. Изд. НКЮ СССР, М., 1944, 63. un 64. lpp.

pār noliedza jebkādu praktisku nozīmi pierādījumu iedalījumam tiešajos un netiešajos tāpēc, ka tiesneši savu iekšējo pārliecību varot pamatot tiklab ar pirmajiem, kā ar otrajiem¹, vai arī noliedza netiešo pierādījumu patstāvīgo vērtību, tāpēc ka tos varot lietot tikai tad, ja nav tiešo pierādījumu².

Kā redzams, viens no galvenajiem motīviem, kas lika tai laikā dažiem redzamiem zinātniekiem turpināt pirmsrevolūcijas procesuālistu pasākto netiešo pierādījumu vērtības nolieguma līniju, bija tiesnešu iekšējās pārliecības brīvības garantēšanas ideja.

Tālākā attīstība uzskatos par tiešajiem un netiešajiem pierādījumiem ir saistīta ar redzamāko vecākās paaudzes padomju procesuālistu — M. Ceļcova, M. Strogoviča un M. Grodzinska vārdū.

M. Ceļcovs savā kriminālprocesa mācību grāmatā vēl 1948. gadā izvirza agrāko jautājumu, «vai pierādījumu iedalījumam tiešajos un netiešajos ir procesuāla nozīme, ja katra pierādījuma nozīmi tiesa nosaka pēc savas iekšējās pārliecības».³ Taču viņš uz šo jautājumu atbild jau citādi nekā agrākajos rakstos. Viņš atzīst lielo nozīmi, kāda ir pierādījumu iedalījumam tiešajos un netiešajos, un pamatoti norāda uz sevišķām grūtībām netiešo pierādījumu pareizā pielietošanā. Par tiešajiem pierādījumiem viņš uzskata tādus, kuri meklējamo faktū konstatē tieši, bez pierādīšanas starposmiem, bet par netiešajiem — tādus, ar kuriem meklējamo faktū var noskaidrot tikai aplinku ceļā, papriekš pierādot blakusapstākļus, no kuriem savukārt var izdarīt secinājumu par meklējamo faktū. Pie tam, kā pareizi atzīmē M. Ceļcovs, atkārtodams jau sen pazīstamo Vilza tēzi, šos blakusapstākļus konstatējošie pierādījumi savukārt var būt arī tieši.⁴

Sādu viedokli M. Ceļcovs ir saglabājis arī turpmākajos gados, gan ar to modifikāciju, ka par tiešajiem pierādījumiem viņš tagad uzskata tikai tādus faktus, kas ietilpst pierādīšanas priekšmetā kā atsevišķas nozieguma sastāva pazīmes un raksturo tā objektu, objektīvo pusi, subjektu, subjektīvo pusi vai nozieguma motīvu.⁵

Otrs no minētajiem procesuālistiem — M. Strogovičs — pārstāv citādu virzienu tiešo un netiešo pierādījumu izpratnē.

Tāpat kā citi padomju procesuālisti, arī M. Strogovičs līdz 1940. gada sākumam nepauda noteiktu viedokli par tiešo un netiešo pierādījumu problēmām.⁶ Tikai pēc tam, kad 1941. gadā bija nācis klajā A. Višinska tiesu pierādījumu teorijai veltītās monogrāfijas pirmais izdevums, sākās viedokļu diferencēšanās tiešo un netiešo pierādījumu būtības un nozīmes vērtējumos. Ir zināms, ka A. Višinskis ar savu «tiesu pierādījumu teoriju» padomju kriminālprocesā vairākos principiālos jautājumos ieviesa nepareizus uzskatus, kas vēlāk ir asi kritizēti, taču tiešo un netiešo pierādījumu problēmas šai grāmatā nostādītas pareizi, kaut arī tikai aplūkojot veco procesuālistu uzskatus.⁷

¹ M. A. Чельцов-Бегутов. Советский уголовный процесс, вып. II. 1929, 129. лрр.

² С. В. Познышев. Доказательства в уголовном процессе. М., 1929, 39. лрр.

³ М. А. Чельцов. Уголовный процесс. Юридическое издательство Министерства юстиции СССР, М., 1948, 290. лрр.

⁴ Турпат, 290. un 291. лрр. Skat. arī Уильз. Опыт теории косвенных улик. М., 1864, 16. лрр.

⁵ М. А. Чельцов. Советский уголовный процесс, изд. 4-е. М., 1962, 135. лрр.

⁶ Skat. А. Я. Вышинский. Теория судебных доказательств в советском праве. Изд. НКЮ СССР, М., 1941, 170. лрр.

⁷ Турпат, 169.—171. un 200.—218. лрр.

M. Strogovičs jau savās pirmajās plašākajās publikācijās tiešo un netiešo pierādījumu jautājumā ieņēma noteiktu, īpatnēju viedokli, kam vēlāk pieslējās arī citi procesuālisti (Vinbergs, Miņkovskis, Rahunovs u. c.). M. Strogoviča uzskatu būtība ir šāda. Pierādījumu iedalījums tiešajos un netiešajos ir pamatots uz to attieksmi pret galveno faktu. Tiešie ir tādi pierādījumi, kas tieši norāda uz apsūdzētā vainu viņam inkriminētajā noziegumā visumā (piemēram, atzišanās, nozieguma aculiecinieka liecība). Par netiešajiem atzīstami tādi pierādījumi, kas, konstatējami notikuma blakusapstākļus, tikai dod iespēju secināt par apsūdzētā līdzdalību noziegumā.¹ So viedokli, no kura padomju pierādījumu teorija pēdējā laikā ir novērsusies, M. Strogovičs ir saglabājis arī vēlāk, to vēl precizējot. M. Strogovičs joprojām uzskata, ka pierādījumu var atzīt par tiešu tikai tad, ja tas tieši konstatē galveno faktu, t. i., nozieguma sastāvu visumā. Tāpēc šaurajā tiešo pierādījumu izpratnē viņš ietilpina tikai dažus faktus — nozieguma aculiecinieku liecības, apsūdzētā atzišanos, alibi utt. Turpretim par netiešajiem pierādījumiem viņš atzīst tādus, ar kuru palīdzību tiek konstatēti pierādījumu fakti, t. i., tādi fakti, ar kuriem pēc tam pierāda galveno faktu — nozieguma sastāvu.² Tātad raksturīgākie momenti šajā koncepcijā ir šādi: a) tiešā pierādījuma jēdziens ir ļoti ierobežots; par tiešajiem pierādījumiem tiek atzīti tikai tie fakti, kas ne tikvien tieši, bet arī visumā pierāda nozieguma notikumu (piem., atzišanās) vai visumā to atspēko (piem., alibi); b) netiešā pierādījuma jēdziens arī krasi ierobežots ar tiem faktiem, ar kuru palīdzību tiek konstatēti pierādījumu fakti, t. i., tādi, ar kuriem pierāda nozieguma notikumu. Pašiem pierādījumu faktiem šajā koncepcijā ierādīta gluži nenoteikta vieta, autors skaidri neierindo tos ne tiešajos, ne netiešajos pierādījumos.

Nebūtu nozīmes pie šīs diezgan sholastiskās konstrukcijas kavēties, jo vairāk tāpēc, ka jaunākajā padomju pierādījumu teorijas literatūrā tā ir atmesta, ja tai savā laikā nebūtu bijuši daudzi sekotāji — redzami padomju procesuālisti, kuru darbi vēl tagad tiek lietoti kā mācību avoti.

Tā, piemēram, A. Vinbergs, R. Rahunovs, R. Miņkovskis savā monogrāfijā «Netiešie pierādījumi padomju kriminālprocesā» tiešo un netiešo pierādījumu izpratnē nostājas tieši tādās pašās pozīcijās. Arī viņu uztverē tiešie pierādījumi ir tādi, kas tieši konstatē galveno faktu, t. i., nozieguma sastāvu visumā, bet pie netiešajiem pieder fakti, kas uz galveno faktu attiecas netieši. Tātad arī šie autori pierādījumu dalījumu tiešajos un netiešajos saista ar nozieguma sastāvu un tā izdarītāja vainas konstatēšanu.³ Sai sakarā M. Šalamovs pareizi ir aizrādījis, ka tiešais pierādījums praktiski visbiežāk konstatē tikai nozieguma subjektu un tā objektīvo pusi, bet nekad nozieguma sastāvu pilnā apjomā.⁴ Patiešām, nozieguma objektu un arī tā subjektīvo pusi — vainas formu (tiešo un netiešo nodomu, neuzmanības veidu), kā arī nozieguma izdarīšanas motīvu — praktiski ir iespējams noskaidrot nevis ar tiešiem konstatējumiem, bet tikai sarežģītas pierādīšanas ceļā, lielākoties ar netiešajiem pierādījumiem.

¹ M. С. Строгович. Уголовный процесс. Юрид. изд. Министерства юстиции СССР, М., 1946, 166. lpp.

² M. С. Строгович. Курс советского уголовного процесса. Изд. Академии наук СССР, М., 1958, 206.—208. lpp.

³ А. И. Винберг, Г. М. Миньковский, Р. Д. Рахунов. Косвенные доказательства в советском уголовном процессе. Госюриздат, М., 1956, 7.—12. lpp.

Jāatzīmē, ka G. Miņkovskis tagad savu uzskatu ir radikāli grozījis (skat. Теория доказательств в советском уголовном процессе, часть особенная. Изд. «Юридическая литература», М., 1967, 24. lpp.).

⁴ М. П. Шаламов. Теория улики. Госюриздат, М., 1960.

Tiešo un netiešo pierādījumu nozīmes, to īpatnējās vērtības un pierādīšanas specifika noskaidrošanai daudz ir darījis M. Grodzinskis — tagad jau mirušais kriminālprocesa profesors, viens no vecākajiem padomju procesuālistiem. Viņa monogrāfija «Netiešie pierādījumi padomju kriminālprocesā» ir konspektīvs, bet ļābi izstrādāts pārskats par vispārīgo pierādījumu teorijas attīstību un netiešo pierādījumu lomu tajā.¹ Šis grāmatas saturs ir tik bagāts un konstatējumi tik pamatoti un trāpīgi, ka tā tiek likta pat visjaunāko padomju pierādījumu klasifikācijas pētījumu pamatā.²

M. Grodzinskis principā pareizi ir raksturojis netiešo pierādījumu būtību, definējams tos kā no dažādiem avotiem iegūtus faktus, kuri izolēti katrs par sevi liek pieņemt to cēlonisko sakaru ar noziegumu, bet kopumā noder par nozieguma notikuma un apsūdzētā vainas pierādījumiem.³

Bez tam M. Grodzinskis ir pārliecinoši demonstrējis, ka tad, ja pierāda ar netiešajiem pierādījumiem, centrālais un izšķirošais jautājums ir cēloniskā sakara noskaidrošana, kurā pastāv starp faktiem, kas tiek uzskatīti par netiešajiem pierādījumiem, un izmeklējamu noziegumu.⁴

M. Grodzinskis ir viens no pirmajiem padomju procesuālistiem, kas pareizi raksturojis netiešo pierādījumu pamatiezīmes un netiešo pierādījumu nozīmī patiesības noskaidrošanā, kā arī parādījis visas svarīgākās īpatnības pierādīšanā ar netiešajiem pierādījumiem. Tādi ir neapstrīdamie šā zinātneka nopelni padomju pierādījumu teorijā.

B. Tiešie un netiešie pierādījumi mūsdienu padomju pierādījumu teorijā

Pēdējos gados padomju pierādījumu teorijas principiālajās tiešo un netiešo pierādījumu problēmās vērojama zināma uzskatu konsolidācija.

¹ М. М. Гродзинский. Улики в советском уголовном процессе. Изд. НКЮ СССР, М., 1944.

Padomju kriminālprocesa literatūrā ir pazīstami vēl tikai daži citi apcerējumi, kuros plašāk iztīrīzātas pierādījumu tiesības vēsturiskā skatījumā. Bez jau porādītā A. Višinska darba jāatzīmē šādas monogrāfijas: Н. Н. Полянский. Доказательства в иностранном уголовном процессе. Юридическое издательство Министерства юстиции СССР, М., 1946; М. А. Чельцов-Бebutov. Очерки по истории суда и уголовного процесса в рабовладельческих, феодальных и буржуазных государствах. Госюриздат, М., 1957. Pēdējā darbā pierādījumu teorijas jautājumiem veltīti atsevišķi paragrāfi dažādu laikmetu un valstu kriminālprocesa iztīrīzājumā.

² Skat. Теория доказательств в советском уголовном процессе, часть особенная. Изд. «Юридическая литература», М., 1967, 2. lpp.

³ М. М. Гродзинский. Улики в советском уголовном процессе. Изд. НКЮ СССР, М., 1944, 79. lpp.

⁴ Turpat, 79., 87.—90., 95.—116. lpp.

Tagad pierādījumu teorijā loģiskie sakari starp pierādījumu faktiem un meklējamiem faktiem ir izpētīti dziļāk un noskaidrota plaša to daudzveidība (skat. 12. §. Pierādīšana ar netiešajiem pierādījumiem).

Tagad par nepareizu ir atzīts viedoklis, ko savā laikā izvirzīja un aizstāvēja M. Strogovičs, A. Vinbergs, G. Miņkovskis un R. Rahunovs un sākotnēji arī M. Ceļčovs, — ka pierādījums uzskatāms par tiešu vai netiešu atkarībā no tā, vai tas viens pats var vai nevar konstatēt galveno faktu.¹

Ir atzīts, ka *arī tiešais pierādījums viens pats nevar konstatēt galveno faktu (nozieguma sastāvu) visumā, bet tikai zināmā tā daļā*. Pie šādas atziņas padomju pierādījumu teorijā kā vieni no pirmajiem ir nākuši A. Golunskis², I. Malhazovs³, A. Trusovs⁴ un M. Šalamovs⁵.

No principiāli nepareiza viedokļa, ka tiešais pierādījums viens pats ir pietiekams notikuma un apsūdzētā vainas konstatēšanai un ka tieši šī pazīme atšķir tiešo pierādījumu no netiešajiem pierādījumiem, ir atteikušies arī vairāki tā sākotnējie piekritēji. Daži no viņiem tagad uzskata, ka pierādījums atzīstams par tiešu, ja tas tieši atspēko vai noliedz vismaz vienu no nozieguma sastāva pazīmēm.⁶ Citi turpretim, arī atzīdami, ka ar vienu tiešo pierādījumu praktiski nav iespējams konstatēt visu nozieguma sastāvu, velk vēl tālākas konsekvences: viņi tagad uzskata, ka pierādījums jāpiešķaita pie tiešajiem, ja ar to tiek konstatēts kaut viens no pierādi-

¹ Jēdzienu «galvenais fakts», kuru mēdz lietot pierādījumu teorijā, saprot dažādi. Tā, piemēram, M. Strogovičs, kas plaši ar to operē, šai jēdzienā ietilpina nozieguma notikumu, nozieguma sastāvu, to faktu, ka noziegumu izdarījis apsūdzētais, apsūdzētā vainu, vainu mikstinošus un pastiprinošus apstākļus un apstākļus, kas raksturo apsūdzētā personību (*M. С. Строгович. Курс советского уголовного процесса. М., 1958, 192.—195. lpp.*). Taču attieksmē uz tiešajiem pierādījumiem M. Strogovičs šo jēdzienu pats konsekventi sašaurina un ietver tajā tikai nozieguma notikumu un apsūdzētā vainu (turpat, 205. un 206. lpp.; skat. arī *M. С. Строгович. Материальная истина и судебное доказательство. М., 1955, 240. lpp.*).

Vairāk izplatīts ir jēdziena «galvenais fakts» lietojums nozieguma sastāva nozīmē (skat. *M. П. Шаламов. Теория улик. М., 1960, 14. un 15. lpp.; А. И. Трусов. Основы теории судебных доказательств. М., 1960, 61. lpp.*).

² *С. А. Голунский. Вопросы доказательственного права в Основах уголовного судопроизводства Союза ССР и союзных республик. Сб. Вопросы судопроизводства и судостройства в новом законодательстве Союза ССР. М., 1959, 154. lpp.*

³ *И. Малхазов. Рецензия на монографию А. Винберга, Г. Миньковского, Р. Рахунова. Косвенные доказательства в советском уголовном процессе. М., 1956. Ж. «Социалистическая законность», 1957, № 12, 77. un 78. lpp.*

⁴ *А. И. Трусов. Основы теории судебных доказательств. Госюриздат, М., 1960, 60.—62. lpp.*

⁵ *М. П. Шаламов. Теория улик. Госюриздат, М., 1960, 37. un 38. lpp.*

⁶ *М. А. Чельцов. Советский уголовный процесс. Госюриздат, 1962, 136. lpp.*

šanas priekšmetā ietilpstošajiem apstākļiem, kas nosaukti likumā.¹ Bet pašā jaunākajā laikā tiek atkal uzsvērtā jau senāk izteiktā doma, ka pierādījumi atzīstami par tiešiem arī tad, ja ar tiem tieši, bez starpposmiem tiek konstatēti vispār jebkādi apstākļi, kam ir nozīme krimināllietā.²

Ielūkojoties tuvāk šais uzskatos, var viegli saskatīt, ka to pamatā vairs netiek likts kāds dogmatisks tiešo un netiešo pierādījumu klasifikācijas kritērijs, bet gan praktiskas pierādījumus raksturotājas iezīmes. Pirmā no tām ir pierādījumu attieksme pret likumā noteikto pierādīšanas priekšmetu krimināllietā, kas izpaužas tiesu pierādījumu struktūrā; otrā — pierādīšanas norises loģiskā un procesuālā struktūra, jo tikai ar to var pamatot tiešo pierādījumu jēdziena attiecināšanu uz visiem faktiem, ar kuriem tiek tieši pierādīti jebkādi apstākļi, kam nozīme krimināllietā.

Ar šīm pamatiezīmēm saistās arī netiešo pierādījumu izpratne mūsdienu padomju pierādījumu teorijā.

Tagad ir atzīti par nepareiziem šādi agrākie M. Strogoviča uzskati: ka par netiešajiem pierādījumiem var būt ne vien pierādījumu fakti, bet arī ziņu avoti, no kuriem tie iegūti; ka no viena pierādījumu avota var iegūt tikai vienu pierādījumu faktu; ka par pierādījumu faktu uzskatāms tikai tāds fakts, kas kopā ar citiem faktiem konstatē vai atspēko apsūdzētā vainu noziegumā.³

Sos uzskatus jau pirms vairākiem gadiem ar pietiekamu pamatojumu bija kritizējis M. Šalamovs.⁴ Nav apstrīdams viņa aizrādījums, ka vienā un tai pašā avotā (piemēram, tā paša liecinieka liecībā) var ietilpt vairāki pierādījumu fakti, kas attiecas uz dažādām apsūdzētā noziedzīgās darbības epizodēm, kuras var šķirt mēneši un gadi. Piemēram, nevar uzskatīt par vienu un to pašu netiešo pierādījumu šādus liecinieka apliecinātos faktus: ka apsūdzētais nelikumīgi izsniedzis no bāzes kādus materiālus; ka viņš

¹ А. И. Винберг, Г. М. Миньковский, А. А. Эйман. Прямые и косвенные доказательства. Теория доказательств в советском уголовном процессе, часть особенная. Изд. «Юридическая литература», М., 1967, 25., 29 ил 30. lpp.; М. Л. Якуб. Доказательства в советском уголовном процессе. Советский уголовный процесс, под ред. Д. С. Карева. Изд. «Высшая школа», М., 1968, 127. lpp.

² И. И. Малхазов. Доказательства в советском уголовном процессе. Уголовный процесс РСФСР, под ред. проф. В. Е. Чугунова. Изд. Воронежского университета, 1968, 119. lpp.

³ М. С. Строгович. Уголовный процесс. М., 1946, 167. lpp.; Курс советского уголовного процесса. М., 1958, 162. lpp.

⁴ М. П. Шаламов. Теория улики. М., 1960, 37.—41. lpp.

gadu vēlāk nelikumīgi iztērējis valsts līdzekļus; ka viņš dzīvojis pāri saviem līdzekļiem.

Ir nenoliedzams, ka no viena pierādījumu avota (piemēram, liecinieka) var iegūt un vienā un tai pašā pierādīšanas līdzeklī (liecinieka liecībā) fiksēt vairākus pierādījumus — kā netiešus, tā tiešus. Piemēram, aculiecinieka liecībā var ietilpt pierādījumi, kas tieši norāda uz šoferi, kurš vadījis automobili, sabraucot cilvēku, un uz avārijas norisi (tieši konstatē nozieguma subjektu un nozieguma sastāva objektīvo pusi), bet reizē ar to netieši norāda uz vainas formu (nodomu vai neuzmanību).

M. Strogoviča tēze, ka par pierādījumiem var būt ne vien fakti, bet arī to avoti, tagad ir atspēkota ar pierādījuma struktūras teorētisko analīzi un ar spēkā esošo likumu. Kriminālprocesa pamatu 16. pantā ir noteikts, ka par pierādījumiem var būt tikai faktiskie dati (fakti un ziņas par faktiem), bet nevis ziņu avoti vai to procesuālās nostiprināšanas līdzekļi.

Pēdējo gadu pētījumos minētās kļūdas vairs netiek atkārtotas.¹

Jaunākā literatūra ir kategoriski norobežojusies vēl no kādas ieilgušas iepriekšējo gadu kļūdas. Agrāk bija izplatīts uzskats, ka lietiskie pierādījumi var figurēt tikai kā netiešie pierādījumi, bet par tiešajiem pierādījumiem tie nevar būt.² Tagad ir apstiprināta neapstrīdamā tēze, ka jebkurā pierādīšanas līdzeklī ietvertie fakti var izrādīties gan tieši, gan netieši pierādījumi, jo pierādījumu iedalījums tiešajos un netiešajos neizriet no pierādījumu avotu vai pierādīšanas līdzekļu atšķirības, bet no tā, kādā attieksmē fakts atrodas ar meklējamo faktu, kā tas meklējamo faktu pierāda.

Vēl joprojām teorijā un praksē nav pietiekami pamatoti atrisināts jautājums par tā saucamajiem *uzvedības netiešajiem pierādījumiem*.

Jau M. Grodzinskis atgādināja seno problēmu par apsūdzētā uzvedības pieskaitīšanu pie viņa vainas netiešajiem pierādījumiem. Viņš nosauca šādus raksturīgākos apsūdzētā uzvedības netiešos pierādījumus, ar kuriem mēdz operēt praksē: izvairīšanās no izmeklēšanas un tiesas, nepatiesu liecību došana, viltotu pierādījumu iesniegšana. Ar spilgtiem piemēriem M. Grodzinskis parādīja, ka šāda uzvedība sastopama arī tad, kad apsūdzētais ir nevainīgs, un izdaria pareizus secinājumus, ka, lai cik pārliecinoši par apsūdzētā

¹ Skat. Теория доказательств в советском уголовном процессе, часть особенная. Изд. «Юридическая литература», М., 1967, 23.—70. lpp.

² А. И. Винберг, Р. Д. Рахунов. Косвенные улики в уголовном деле. М., 1947.

vainu liecinātu viņa izturēšanās, tomēr tā vienmēr jāapsver kop-sakarā ar citiem lietas apstākļiem; apsūdzētā uzvedība, viņa iztu-rēšanās var tikai pastiprināt vai mazināt citu lietā savākto pierā-dījumu nozīmi.¹

Vēlāk procesuālajā teorijā šai jautājumā sākās strīdi. Uzvedī-bas netiešajos pierādījumos ietilpināja arī tādas pazīmes, ko jau pagājušā gadsimtā plaši bija iztīrījis Vilzs: apsūdzētā runas toni, atteikšanās atbildēt uz jautājumiem, viņa izturēšanos pie iz-meklētāja un tiesā utt.²

Pie aizdomās turētā un apsūdzētā uzvedības netiešajiem pierādījumiem A. Vinbergs, G. Miņkovskis un R. Rahunovs pieskaitīja arī apmulsumu, uztraukumu, pasivitāti vai aktīvo interesi tādu izmeklēšanas darbību laikā kā kratīšana, nopratināšana utt.³

Jaunākajās publikācijās šie autori ir atteikušies no savu uzskatu galējībām un pie uzvedības netiešajiem pierādījumiem vairs nepieskaita apsūdzētā mīmiku un žestus, viņa emociju izpausmi, uztraukumu, bailes, apmulsumu utt. Tagad viņi konstatē jau sen zināmo patiesību, ka apsūdzētā izturēšanās pratināšanas norisē var būt atkarīga ne vien no viņa attieksmes pret lietu, bet arī no citiem faktoriem: pieredzes, veselības stāvokļa, nopratināšanas apstākļiem u. tml.⁴

Par netiešajiem pierādījumiem tagad uzskata tikai apsūdzētā konkludentās darbības: apzināti nepatiesas liecības došanu; liecinieka pierunāšanu nepatiesi liecināt; instrukciju došanu tuviniekiem par to, kā izskaidrot lietas apstākļus; tādu priekšmetu slēpšanu vai iznīcināšanu, kuri saskaņā ar pieņemto versiju ir saistīti ar noziegumu. Bet *arī atsevišķie apsūdzētā uzvedības veidi tiek atzīti par netiešajiem pierādījumiem tikai kopsakarā ar pārējiem lietā konstatētajiem faktiem.*⁵ Ir acīm redzams, ka šie uzskati principā sakrīt ar tiem, ko jau pirms daudziem gadiem bija izteicis M. Grodzinskis. Nav šaubu, ka dažus apsūdzētā uzvedības faktus var izlietot kā netiešos pierādījumus, ja pierādīts, ka tiem ir sakars ar krimināllietā meklējamiem apstākļiem, un ja tie loģiski saistās ar

¹ М. М. Гродзинский. Улики в советском уголовном процессе. Изд. НКЮ СССР, М., 1944, 106.—111. lpp.

² И. Д. Перлов. Судебное следствие в советском уголовном процессе. М., 1955, 181. lpp.

³ А. И. Винберг, Г. М. Миньковский, Р. Д. Рахунов. Косвенные доказательства в советском уголовном процессе. М., 1956, 56. lpp.

⁴ Теория доказательств в советском уголовном процессе, часть особенная. Изд. «Юридическая литература», М., 1967, 32. lpp.

⁵ Turpat, 30.—34. lpp.

citiem pierādījumiem, kas konstatēti lietā. Bet visos gadījumos apsūdzētā uzvedība novērtējama uzmanīgi un piesardzīgi.

Ar uzvedības netiešajiem pierādījumiem saistās, bet ar tiem nesakrīt tā saucamie *līdzīgie fakti*. Par līdzīgiem kriminālprocesā dēvē tādus faktus, kuri ir analogi tam faktam, kas pierādāms konkrētajā krimināllietā, bet kuri cēloniski ar to nav saistīti. Kā līdzīgos faktus var nosaukt, piemēram, vairāku noziegumu izdarīšanu ar vienveidīgiem paņēmieniem, vairāku noziegumu izdarīšanu ar vienādu ieroci, aizdomās turētā iepriekšējos sodus par tādiem pašiem noziegumiem kā tas, par kuru viņu tur aizdomās, utt.

Līdzīgie fakti kā pierādījumi nebija pieļauti romiešu tiesībās (*res inter alios actae*). Tos neatzīst arī angļu pierādījumu teorija, kurā pierādījumu pieļaujamības institūts izstrādāts sevišķi sīki un kazuistiski.

Attieksme pret līdzīgajiem faktiem padomju literatūrā ir dažāda. Tā, piemēram, prof. M. Čelcovs kategoriski noliedz līdzīgajiem faktiem jebkādu netiešo pierādījumu nozīmi.¹ Turpretim A. Vinbergs, G. Miņkovskis un A. Eismans uzskata, ka līdzīgie fakti pieļaujami kā netiešie pierādījumi versiju izvirzīšanai.² Šķiet, pareizs ir pēdējais viedoklis. Tas atbilst mūsu izmeklēšanas iestāžu praksei un arī teorētiskai tendencei neradīt nekādus formālus ierobežojumus viena vai otra fakta pieļaušanai par netiešo pierādījumu. Svarīgi ir vienīgi tas, vai par netiešo pierādījumu pieļaujamam faktam ir kāds sakars ar lietā noskaidrojamiem apstākļiem un tātad vai šis fakts var kaut ko dot patiesības noskaidrošanai lietā.

Lūk, piemērs līdzīgā fakta pierādījumu nozīmei lietā.

Sēņotāji mežā uzgāja vecāka vīrieša un sievietes liķi. Izmeklēšanā noskaidrojās, ka abi upuri ir aplaupīti. Ievainojumi uz abu ķermeņiem izrādījās vienādi: cietušie bija nogalināti ar kādu asu ieroci, kas atstājis neparastas igreka veida brūces. Izmeklēšanā aizdomas krita uz kādu vieglā automobiļa īpašnieku un viņa paziņu — kurlmēmu strādnieku, ar kuriem kopā cietušie it kā bija redzēti noziegumā izdarīšanas dienā. Uz slikti pārbaudītu netiešo pierādījumu pamata pret šiem aizdomās turētajiem cēla apsūdzību un tautas tiesa viņus notiesāja par slepkavību. Augstākā tiesa kriminālspriedumu atcēla, jo izmeklēšanas gaitā nebija atspēkoti pret pierādījumi, kas apstiprināja abu apsūdzēto alibi. Papildizmeklēšanā lieta nonāca cita izmeklētāja rokās. Pārliecinājies par sākot-

¹ М. А. Чельцов. Советский уголовный процесс. М., 1962, 140. un 141. lpp.

² Теория доказательств в советском уголовном процессе, часть особенная. Изд. «Юридическая литература», М., 1967, 34. un 35. lpp.

nēji apsūdzēto nevainību un meklēdams lietā jaunas versijas un jaunus pierādījumus, viņš nejauši kādā citā slepkavības lietā atrada fotogrāfiju, kur uz cietušā ķermeņa bija skaidri saskatāmas tādas pašas īpatnējas igreka veida brūces kā izmeklējamā lietā. Šis līdzīgais fakts bija izšķirošs jaunas versijas izvirzīšanai un slepkavību izdarījušās personas noskaidrošanai.

Pēdējos gados teorijā sevišķa uzmanība tiek veltīta netiešo pierādījumu izlietošanai izmeklēšanas versijās un versiju pārbaudē, kā arī netiešās pierādīšanas loģiskajai struktūrai.¹

Ir izveidojusies pamatota atziņa, ka *netiešo pierādījumu nozīmi krimināllietā nosaka ne tik daudz to saturs kā loģiskie sakari, kas netiešos pierādījumus saista ar meklējamiem faktiem un nosaka to savstarpējo saistību*. Pētot šos sakarus, tiek pievērsta uzmanība gan to loģiskajai pusei (A. Starčenko, A. Eismans), gan to reālajai izcelsmei un praktiskajai nozīmei pierādīšanā (M. Šalamovs). Šos jautājumus aplūkosim, iztirzājot pierādīšanu ar netiešajiem pierādījumiem.

Rezumējot visu, kas teikts par tiešo un netiešo pierādījumu būtības un nozīmes izpratni mūsdienu padomju pierādījumu teorijā, un atskatoties uz šo problēmu risinājumu pagātnē, jāatzīst, ka ir sperts liels solis uz priekšu, kaut arī vairums atziņu, kuras šobrīd kļuvušas par dominējošām, ir bijušas zināmas jau pagātnē.

Par vienu no svarīgākajiem sasniegumiem teorijā, kuram ir liela praktiska nozīme, jāuzskata atteikšanās no agrāk sastopamās tiešo pierādījumu jēdziena sašaurināšanas, kad par tiešajiem tika atzīti tikai tādi pierādījumi, kas tieši un visumā konstatē nozieguma notikumu un apsūdzētā vainu, t. i., tā saucamo galveno faktu.

Tagad vairs nav nekādu šaubu, ka *par tiešu uzskatāms ikviens pierādījums, kas bez starpposmiem un secinājumiem konstatē jebkuru no pierādīšanas priekšmetā ietilpstošajiem apstākļiem, arī tādus apstākļus, kuri stāv ārpus galvenā fakta*.

Par pietiekami izveidojušos jāatzīst arī otra pamatatziņa aplūkojamā jautājumā, kura gan līdz šim nav tieši formulēta. Tās galvenais kodols ir šāds: *pierādījumi jāatzīst par tiešajiem vai netiešajiem un tam atbilstoši praktiski jāpielieto atkarībā no pierādījumu faktu attieksmes pret pierādāmo objektu*.

Lai katrā atsevišķā pierādīšanas norisē noteiktu, vai konstatētais

¹ Skat. A. A. Старченко. Гипотеза — судебная версия. Изд. Московского университета, 1962; tā paša autora Логика в судебном исследовании. Госюриздат, М., 1958.

fakts ir tiešais vai netiešais pierādījums, un atbilstošā kārtībā to izlietotu, ir svarīgi noskaidrot tā attieksmi nevis pret pierādīšanas galamērķi — noziegumu un tā izdarītāja vainu, bet tā attieksmi pret tuvāko pierādīšanas objektu kā tēzi, ko ar konstatēto faktu grib pierādīt. Tuvākās tēzes tiešais pierādījums var izrādīties par netiešo attieksmē pret galveno faktu.

Loģiskajā struktūrā par tiešu tiek atzīts jebkurš arguments, kas tieši konstatē pierādāmo tēzi. Kriminālprocesuālajā pierādīšanā šādas tēzes var būt dažādas: tādas, kas ietilpst galvenajā faktā, un arī tādas, kas to pārsniedz, bet ietilpst pierādīšanas priekšmetā. Visplašākajā nozīmē par pierādāmo tēzi var uzskatīt ikvienu apstākli, kas tiek noskaidrots krimināllietā, pat tad, ja lietas gaitā vēlāk izrādās, ka tas neattiecas uz lietu, kā tas pirms tiesas izmeklēšanā notiek ar sākotnēji kļūdaini izvirzītajām nozieguma notikuma versijām.

Tātad, no pierādījuma struktūras un arī pierādīšanas norises viedokļa raugoties, jebkurš fakts, kas izlietojams kā pierādījums, iegūst tiešā vai netiešā pierādījuma raksturu un kvalitāti atkarībā no attieksmes pret savu tuvāko pierādīšanas objektu, kurš jāpierāda krimināllietas izmeklēšanas un iztiesāšanas gaitā.

Šādas atziņas loģiskais pamatojums atrodams pierādīšanas norisē un pierādījumu novērtēšanā: tiešo un netiešo pierādījumu izlietošana pierādīšanā un to novērtēšana ir krasi atšķirīga. Īpatnība saglabājas un ir gluži tāda pati neatkarīgi no objekta, kas krimināllietas gaitā tiek pierādīts. Tā no pierādīšanas norises un pierādījuma novērtēšanas raksturīgo īpatnību viedokļa ir gluži vienalga, vai ar kādu pierādījumu faktu tiek pierādīts pierādīšanas priekšmetā ietilpstošs fakts (piemēram, apsūdzētā vaina, nozieguma civiltiesiskās sekas vai nozieguma cēlonis) vai arī kāds fakts, kam var būt nozīme tikai pierādīšanas gaitā (nozieguma vietā atrasto pirkstu nospiedumu piederība, cietušā attiecības ar apsūdzēto, liecinieka spēja liecināt utt.). Jebkurā no šiem pierādīšanas gadījumiem ir savs tuvākais pierādīšanas objekts, un fakti, ar kuriem to pierādām, jāatzīst par tiešajiem vai netiešajiem pierādījumiem un tam atbilstoši jāizlieto atkarībā no tā, vai ar tiem noskaidrojamie objekti tiek konstatēti tieši vai arī tikai netiešās pierādīšanas ceļā.

Tātad par noteicošo kritēriju pierādījumu pieskaitīšanai pie tiešajiem vai netiešajiem var lietot pazīstamo loģisko struktūru: ja arguments (pierādījums) tieši un pilnīgi konstatē tēzi (pierādāmo apstākli), tas ir konkrētās tēzes tiešais pierādījums un šajā pierādīšanas posmā kā tāds arī izlietojams. Turpretim, ja pierādītā tēze nav pierādīšanas galamērķis, bet starpposms un pati tiek konsta-

tēta tikai tāpēc, lai to izlietotu par pierādījumu krimināllietas apstākļu noskaidrošanai, tad šī ar tiešo pierādījumu konstatētā tēze savukārt iegūst tiešā vai netiešā pierādījuma kvalitāti atkarībā no attieksmes pret krimināllietas apstākļiem, kurus ar to gribam pierādīt.

Tādu pašu pierādīšanas ceļu var izstaigāt arī, operējot ar netiešajiem pierādījumiem.

Citiem vārdiem, pierādījumi dalāmi tiešajos un netiešajos ne vien pēc to attieksmes pret pierādīšanas galamērķi — pierādīšanas priekšmetā ietilpstošajiem juridiskajiem faktiem, bet arī pēc to attieksmes pret savu tuvāko pierādīšanas objektu.

Nav nozīmes, sekojot kādai dogmatiski pieņemtai konstrukcijai, faktus pieskaitīt pie tiešajiem vai netiešajiem pierādījumiem tikai tāpēc, lai panāktu formāli nevainojamu klasifikāciju. Tiesu pierādījumu un to iedalījuma uzdevums ir sekmēt patiesības noskaidrošanu krimināllietā. Lai to panāktu, pierādīšanai jāatbilst loģikas un kriminālprocesa normām. Bet no tām izriet krasa norises atšķirība pierādīšanā ar tiešajiem vai ar netiešajiem pierādījumiem. Ar to tad arī pierādījumu klasifikācijai jāsaprot.

Tātad pierādīšanas norisē ar faktiem jārikojas kā ar tiešajiem vai netiešajiem pierādījumiem pēc to attieksmes pret tuvāko objektu, ko ar šiem faktiem pierāda. Kā ar tiešajiem, tā ar netiešajiem pierādījumiem vienlīdz ir iespējams konstatēt gan krimināllietā noskaidrojamus juridiskos faktus, gan to noskaidrošanai pierādāmos blakusapstākļus. Svarīgi ir tikai tas, lai fakti pierādīšanas norisē tiktu izlietoti, nepārkāpjot to izlietošanas loģiskos un procesuālos pamatus.

12. §. Pierādīšana ar netiešajiem pierādījumiem

Ipatnības, kas piemīt pierādīšanai ar tiešajiem vai netiešajiem pierādījumiem, ir cieši saistītas ar šo pierādījumu struktūru.

Tiešo pierādījumu struktūrai raksturīgs tas, ka tie sastāv no viena posma un meklējamus apstākļus konstatē tieši ar savu saturu. Tāpēc, pierādot ar tiešajiem pierādījumiem, ir svarīgi galvenokārt noskaidrot, vai to saturs ir ticams. Šai nolūkā pārbauda tā avota ticamību, no kura pierādījums iegūts, kā arī pierādīšanas līdzekļa, kurā tā saturs procesuāli nostiprināts, likumību un kvalitāti (piemēram, vai liecinieks liecina patiesību un vai liecinieka liecība kā procesuāls akts ir bez vainas). Pēc tam atliek noskaidrot, vai ar tiešo pierādījumu konstatētajam faktam patiešām ir nozīme

lietā, t. i., vai tas ir viens no krimināllietā pierādāmajiem apstākļiem.

Tāda shematiskā aplūkojumā ir pierādīšana ar tiešajiem pierādījumiem, kuru nosaka tiešā pierādījuma satura sakrišana ar meklējamo faktu.

Pierādīšanā ar netiešajiem pierādījumiem redzam pavisam citādu ainu.

Netiešo pierādījumu struktūra atšķiras galvenokārt ar to, ka meklējamus faktus tie konstatē nevis tieši ar savu saturu, bet aplinku ceļā, grupējoties dažādu ar noziegumu saistītu blakusapstākļu virknēs, no kurām meklējamus juridiskos faktus var nevis tieši ieskatīt, bet tikai loģiski secināt.

Sie blakusapstākļi pa lielāku daļu ir tādi, kuriem sākotnēji ir tikai varbūtējs, hipotētisks sakars ar lietu. Laikā tie var būt eksistējuši jau pirms nozieguma notikuma (nāids, draudi); tie var būt koeksistējuši ar nozieguma sagatavošanu vai tiešo norisi (nozieguma rīka iegāde); tie var būt arī tādi, kas radušies nozieguma rezultātā kā tā blakussekas (pēdas, kas palikušas nozieguma vietā). Lai draudu konstatējumu, nozieguma rīku iegādi un notikuma vietā palikušās pēdas varētu izlietot kā netiešos pierādījumus, šie fakti vispirms paši jāpierāda; jāpierāda, ka tie ir reāli, ka tie nav nejauši, bet ir loģiski saistīti ar noziegumu. Un tikai tad, savirknējot vairākus blakusapstākļus savstarpēji saistītā virknē, no to kopuma iespējams izdarīt secinājumus par krimināllietā meklējamiem juridiskajiem faktiem (noziegumu, tā izdarītāju, viņa vainu utt.).

Shematiski, vienkāršoti aplūkojot, pierādīšanā ar netiešajiem pierādījumiem izšķirami šādi secīgi posmi.

1) *Blakusapstākļu konstatēšana, kuras uzskata par noskaidrojamā fakta netiešajiem pierādījumiem.*

2) *Netiešā pierādījuma pierādīšana:*

a) jāpierāda loģisks sakars starp katru konstatēto blakusapstākli un meklējamo faktu;

b) jāpierāda loģisks sakars starp konstatēto blakusapstākli un citiem lietā jau iegūtajiem netiešajiem pierādījumiem.

3) *Visu iegūto netiešo pierādījumu sagrupēšana cēloņsakarīgā virknē, no kuras var secināt pierādīšanas priekšmetā ietilpstošos juridiskos faktus.*

Izsekosim šai shēmai ar tiesu prakses piemēru.

1967. g. 24. septembrī Jelgavas—Bramberģes ceļā notika kolhoza «Cīņa» automašīnas GAZ-51 sadursme ar motociklu IZ-56. Avārijā smagi miesas bojājumi tika nodarīti motocikla vadītājam K. un viņa pasažierim G. Krimināllietā, ko ierosināja pēc Latvijas PSR

KK 213. p. 2. daļas, bija jāpierāda automototransporta kustības un ekspluatācijas noteikumu pārkāpšana, jānoskaidro personas, kas vainojamas avārijā, jāpierāda viņu vaina, jānoskaidro un jāpierāda noziedzīgā nodarījuma sekas. Tā kā notikuma dalībnieku liecības par avārijas norisi (tiešie pierādījumi) bija pilnīgi pretējas, meklējamais faktus vajadzēja pierādīt ar netiešajiem pierādījumiem.

Tika konstatēti šādi blakusapstākļi: 1) kólhoza «Cīņa» automašīnu sadursmes brīdī vadījis šoferis M.; 2) automašīna tieši pirms sadursmes no lauku ceļa izbraukusi uz galvenā Jelgavas—Bramberģes ceļa, pa kuru tai brīdī pa kreiso pusi braucis motocikls IZ-56, ko vadījis K.; 3) automašīnas vadītājs M. notikuma brīdī bijis vieglā dzēruma stāvoklī; 4) viņš nav palaidis garām pa galveno ceļu braucošo transportu (motociklu), pārkāpjot satiksmes noteikumu 4., 66. un 22. pantu; 5) M. vadītā automašīna šķērsojusi galvenā ceļa ass līniju, izraisīdama avāriju — sadursmi ar motociklu; motocikls ietriecies automašīnas sānā; 6) tā braucēji K. un G. dabūjuši smagus miesas bojājumus.

Secinājums: noticis KK 213. p. 2. daļā paredzētais noziedzīgais nodarījums, kurā vainojams automašīnas vadītājs M.

Šā piemēra attiecīgajos punktos minēto blakusapstākļu — netiešo pierādījumu pierādīšana notika šādi:

1. punktā minētais apstākļis tika pierādīts ar liecībām, ka sadursmes brīdī automašīnā atradies tikai šoferis M.; 2. punktā — ar notikuma vietas un abu satiksmes līdzekļu apskati, kas fiksēta protokolā; 3. punktā — ar šofera M. medicīnisko pārbaudi, kas fiksēta medicīniskajā izziņā; 4. un 5. punktā — ar notikuma vietas apskati un tās protokolu, ar autotehniskā eksperta atzinumu, kā arī ar izmeklēšanas eksperimentu un tā protokolu; 6. punktā — ar tiesmedicīnas eksperta atzinumu.

Tātad, kā redzams, netiešie pierādījumi, ar ko noskaidrots pierādīšanas priekšmets šai lietā, paši pierādīti daļēji ar tiešajiem un daļēji ar netiešajiem pierādījumiem. Katra atsevišķā netiešā pierādījuma sakars ar pierādīšanas priekšmeta apstākļiem ir cēlonisks un loģiski secināms. Konstatētais netiešo pierādījumu savstarpējais sakars ir acīmredzams; visi tie savstarpēji saistās loģiski sakarīgā virknē, kas izveido nozieguma notikuma versiju. Tādējādi no konstatēto netiešo pierādījumu kopuma var secināt visus KPK 47. pantā minētos pierādīšanas priekšmeta pamatelementus: nozieguma notikumu (tā izdarīšanas laiku, vietu, veidu); apsūdzētā vainu; vainu pastiprinošos apstākļus (šofera M. dzēruma stāvoklis); ar noziegumu nodarītā kaitējuma raksturu (K. un G. smagie miesas bojājumi).

Jāpiezīmē, ka, turpinot izmeklēšanu šai lietā, tika konstatēti jauni apstākļi: nepieļaujams motocikla braukšanas ātrums un tā brauciens nevis pa labi, bet pa kreisi no ceļa ass līnijas, kas izrietēja no eksperta atzinuma un izmeklēšanas eksperimenta.

Attēlotā netiešo pierādījumu izlietošanas aina ir tikai vispārīga, vienkāršota shēma. Praktiskajā tiesvedībā atsevišķie pierādīšanas posmi caurstrāvo viens otru. Tā, piemēram, lai konstatētu nevis kaut kādus apstākļus, bet tieši tos blakusapstākļus, kas krimināllietā jānoskaidro (šofera iereibumu, braukšanas ātrumu), jābūt jau iepriekšējam vērtējumam, ka attiecīgajiem faktiem var būt nozīme, bet šāds vērtējums savukārt ir atkarīgs no hipotētiska pieņēmuma — versijas, kurai sekojot krimināllietā tiek izmeklēta. Objektīvi eksistējoši blakusapstākļi un fakti iegūst nozīmi krimināllietā tikai tad, ja tiem ar šo lietu ir loģisks sakars un tie arī savstarpēji virknējas cēloņsakarīgā rindā. Tātad izmeklētājam, kurš vāc netiešos pierādījumus kā informāciju par noziegumu, domās jāizveido hipotētisks šī nozieguma modelis; viņš pievērš uzmanību divējādiem blakusapstākļiem — tādiem, kas saskan ar šo modeli, t. i., ar pieņemto nozieguma versiju, to apstiprina, un arī tādiem, kas ar versiju kontrastē, to atspēko. Piemēram, aplūkotajā gadījumā tādi ir vēlāk konstatētais pārmērīgais motocikla braukšanas ātrums un tā brauciens pa kreisi no galvenā ceļa ass līnijas. Tātad praktiskajā pierādīšanā mūsu shēmas atsevišķie posmi saistās, savijas, tomēr nezaudējami savu īpatsvaru un nozīmi pierādīšanas kopnīšā.

Aplūkotā vienkāršotā shēma neaptver visus posmus pierādīšanā ar netiešajiem pierādījumiem. *Viena no netiešo pierādījumu īpatnībām ir to relatīvais raksturs, iespēja tos dažādi izskaidrot un iekļaut dažādās versijās.* Tāpēc praktiskajā tiesvedībā gandrīz vienmēr tiek izvirzītas arī citādas nozieguma notikuma versijas, tiek iegūti attaisnojošie pretpierādījumi, izvirzītas attaisnojošās versijas. Un tad, lai pierādītu apsūdzības versijas pareizumu un ekskluzivitāti, *pierādīšanā jāiekļauj pretpierādījumu atspēkošana, attaisnojošo versiju izslēgšana utt.*

Lai konkrētāk iepazītos ar netiešo pierādījumu izlietošanas likumsakarībām, paraudzīsimies, kā tā izpaudusies kādā mūsu republikā izmeklētā un iztiesātā komplicētā krimināllietā.¹

Rīgā 1961. g. 11. decembrī pilsonis Ločevs ziņoja milfcijai, ka viņa sieva Zoja iepriekšējā dienā izgājusi pastaigāties un mājās

¹ Lietas dalībnieku uzvārdi un nozieguma izdarīšanas laiks grozīti, saglabājot pamatvilcienos faktisko pierādīšanas norisi lietā.

nav atgriezies. Viņš pieļāva varbūtību, ka noticis nelaimes gadījums, un lūdza palīdzību sievas meklēšanā. Pagāja dažas dienas, bet Zoju neatrada. Meklēšana visās iespējamās vietās — pie radiem, paziņām, morgā — rezultātus nedeva. Zojas L. brālis ziņoja, ka ir iespējams noziegums, jo starp vīru un sievu Ločeviem pastāvējušas ļoti sliktas attiecības. Vīram bijusi cita sieviete, bet Zoja atteikusies šķirties. Ziņotājs pieļāva arī varbūtību, ka pazudusi aplaupīta un nogalināta, jo viņa grezni ģērbusies un nēsājusi vērtslīetas.

Izvirzījās šādas versijas: nelaimes gadījums; slepkavība aplaupīšanas nolūkā; slepkavība, lai atbrīvotos no sievas, kas ir šķērslis jaunai laulībai.

Ilgāku laiku izmeklēšana visos trijos virzienos palika bez sekēm. Pakāpeniski noskaidrojās šādi blakusapstākļi.

1. Pazodusi Zoja L. nav atrodamā arī citās, attālās pilsētās, kur dzīvo viņas radnieki un paziņas. Nav atrastas arī nekādas nelaimes gadījuma pēdas. Nav atrasts Zojas L. liķis.

Tātad nelaimes gadījuma versija izslēgta.

2. Konstatēts, ka Zoja L. 10. decembrī no mājām izgājusi plkst. 11. Viņas vīrs šai dienā plkst. 9 ieradies darbā tekstilpreču bāzē kāda sava paziņas ķiršu krāsas «Volgā», atļāvis tam iepildīt automašīnas bākā no bāzes garāžas krājumiem 20 litru benzīna un pēc tam līdz vakaram bijis darbā. No darba braucis tieši mājās. Arī otrā dienā viņš atradies tikai savā darba vietā un dzīvoklī un ziņojis milīcijai par sievas pazūšanu.

3. Ar liecinieku A., B., C. liecībām konstatēts, ka Zoja L. pēdējos divus mēnešus bieži redzēta kopā ar svešu vīrieti raksturīgā, ne pēc modes garā pelēkā mētelī, zilā žokejcepurē, ar rētu uz pieres. Nepazīstamais daudzreiz redzēts vīra prombūtnē ieejam viņas dzīvoklī un iznākam no tā.

4. Zoja izteikusies kaimiņienēm, ka beidzot viņai radies cilvēks, kam varot uzticēties.

5. Pēc Zojas nozušanas nepazīstamais Ločevu dzīves vietas rajonā vairs nav redzēts.

6. Zojas L. brālis atkārtoti ziņo izmeklētājam, ka uzskata par vainīgu māsas nozušanu (slepkavībā) viņas vīru Ločevu, kurš solījis sievu iznīcināt, ja viņa no tā nešķirsies.

7. Ar liecinieces D. liecību noskaidrots, ka arī Ločeva mīļākā Gipa reiz sašutumā teikusi, ka Zoja «jānovāc no ceļa» un gan Ločevs to panākšot.

Tātad pastiprinās versija par vīra līdzdalību Zojas L. nogalināšanā, kaut gan nekas nav noskaidrots par miklāno vīrieti pelēkajā

mēteli. Šajā izmeklēšanas posmā nāk gaismā jauns apstāklis, kas it kā noskaidro gan šā svešā vīrieša situāciju lietā, gan krasi vājina versiju par paša Ločeva vainu.

8. Ločevs liecina izmeklētājam, ka ar sievu jau bijusi panākta pilnīga vienošanās šķirties, laulības šķiršanas pieteikums bijis jau izgatavots un viņi abi to parakstījuši. Pieteikumu iesniegšanai tiesā paņēmusi Zoja, jo viņš vainu par laulības dzīves sairumu uzņēmis uz sevi, kaut gan vaina bijusi abpusīga.

9. Tā kā tiesā šāds pieteikums nav atrodams, tiek izdarīta kratīšana Zojas istabā. Tur atrod 1961. g. decembrī abu laulāto parakstītu laulības šķiršanas pieteikumu.

Līdz ar to tiek izslēgta versija par Ločeva līdzvainību un izmeklēšana turpinās tikai vienā līnijā, lai noskaidrotu Zojas L. jaunā paziņas — pelēkā mēteļa īpašnieka lomu krimināllietā. Bet izmeklēšana nonāk grūtībās, jo ar aplaupīšanas versijas pieņemšanu atkrīt visi pirms tam savāktie netiešie pierādījumi, kuriem jaunajā versijā vairs nav nozīmes.

10. Versiju par pelēkā mēteļa īpašnieka līdzdalību Zojas L. nozūšanā un varbūtējā slepkavībā pastiprina liecinieka N. liecība, kurš 10. decembra pēcpusdienā redzējis kādu vīrieti zilā žokejcepurē un garā, pelēkā mētelī izkāpjam no ķiršu krāsas Volgas, kas lielā ātrumā iebraukusi pilsētā pa Lubānas šoseju. Sai norisei viņš pievērsis uzmanību mašīnas lielā ātruma un straujas bremsēšanas dēļ. Izkāpušo vīrieti iegaumējis tāpēc, ka tas bijis ģērbies neierasti garā mētelī. Vai tam uz pieres bijusi rēta, viņš nav ievērojis, jo zilā žokejcepure bijusi uzvilktā dziļi pār acīm. Atgadījums norisinājies tieši plkst. 15, t. i., četras stundas pēc Zojas izešanas no mājām nozūšanas dienā.

Meklēšana pēc nepazīstamā pilsoņa panākumus nedod, un izmeklētājs nolemj vēlreiz pārbaudīt otrās versijas materiālus.

11. Nozudušās istabā atrastā laulības šķiršanas pieteikuma grafiskās ekspertīzes rezultāti ir pārsteidzoši. Eksperti dod kategorisku atzinumu, ka Zojas L. paraksts uz pieteikuma ir viltots.

Viltotāju konstatēt neizdodas, bet pats viltojuma apstāklis jaunā gaismā nostāda vairākus citus netiešos pierādījumus lietā, jo jāpieņem, ka viltotais pierādījums izgatavots pēc Zojas L. nozūšanas.

12. Šajā izmeklēšanas posmā kāds tā nama iedzīvotājs, kur atrodas Ločevu dzīvoklis, atgriezies pēc ilgstošas prombūtnes, apļiecina, ka 10. decembrī ap plkst. 12 redzējis Zoju L., ar ko viņš bijis pazīstams, ļoti uztrauktu iznākam no telefona kabīnes. Ar Zoju L.

kopā bijis vīrietis garā mētelī. Viņi abi piegājuši pie netālu stāvošas ķiršu krāsas «Volgas», un mašīna ātrā gaitā aizbraukusi.

13. Sis apstākļi dod izmeklētājam iemeslu atgriezties pie sākotnēji it kā nenozīmīgā apstākļa — benzīna uzpildīšanas Ločeva darba vietā 10. decembra rītā ķiršu krāsas «Volgā». Ločevs nopfatināts ir spiests nosaukt automašīnas īpašnieka vārdu. Tas izrādās kāds Agāns, viens no tekstilpreču noņēmējiem bāzē.

14. Agāns nopratināts noliedz braucienu 10. decembra rītā uz Ločeva bāzes garāžu, noliedz arī benzīna uzpildīšanas faktu, bet vēlāk, konfrontēts ar garāžas pārzini, spiests savu liecību grozīt un minēto faktu atzīst. Sava nolieguma iemeslu viņš nevar ticami izskaidrot.

Tas dod pamatu aktīvi pievērsties jaunai versijai par Ločeva, Agāna un pelēkā mēteļa īpašnieka līdzdalību noziegumā.

15. Agānam piederošās ķiršu krāsas automašīnas apskatē noskaidrojas, ka tai ir gluži jauni visi iekšējās apdares pārvalki no ļoti dārga auduma, citādi, nekā šīs marķas automašīnām tie mēdz būt.

16. Ar liecinieku K. un L. liecībām tiek pierādīts, ka aizdomās turētā Agāna automašīnas iekšējie pārvalki nomainīti ar audumu, kas steigā un nelikumīgi 12. decembrī ņemts no Ločeva pārzinātās bāzes.

17. Zoja L. brālis šai laikā dod jaunu liecību, no kuras izriet, ka māsa viņam stāstījusi par Ločeva plašiem nelikumīgiem darījumiem ar bāzes tekstilprecēm. Ločevam bijis pamats atbrīvoties no sievas arī tāpēc, ka tā bijusi viņa noziedzīgās darbības lieciniece.

Lietas izmeklēšanas turpinājums dod jaunus pierādījumus Agāna un Ločeva līdzvainībai noziegumā.

18. Pārbaudot kratīšanas kārtībā Agāna automašīnu, to atbrīvo no jaunajiem pārvalkiem, un zem tiem uz apdares koka daļām tiek atrasti asins traipi.

19. Revīzija, kas noteikta Ločeva pārvaldītajā bāzē, atklāj lielus tekstilpreču iztrūkumus, plašu valsts īpašuma izlaupišanu. Reizē ar to tiek pierādīta arī Agāna līdzdalība izlaupišanā.

20. Agāns, netiešo pierādījumu spiests, atzīstas kā līdzdalībā tekstilpreču izlaupišanā bāzē, tā arī Zoja L. noslepkavošanā un uzdod visus slepkavības līdzdalībniekus.

Slepkavības noorganizēšanai viņu aicinājis Ločevs, piedāvādam lielu naudas summu. Tā kā Zoja L. draudējusi atmaskot vīra noziedzīgās gaitas, kurās bijis iejaukts arī viņš, Agāns, viņš Ločeva priekšlikumam piekritis. Slepkavības izdarīšanai viņš uzpircis kādu recidīvistu Panovu. Panovs vienmēr valkājis garu,

pelēku mēтели un zilu žokejcepurī. Zoja L. iepazīstināta ar Panovu, kam vajadzējis vispirms iemantot tās uzticību, uzdodoties par Ločeva un tā mīlākās Gipas sakaru atmaskotāju. Lubānas šosejas malā Agāns kopā ar Panovu mežā sagatavojis bedri Zojas L. aprakšanai, pēc tam to pārbaudījis Ločevs ar Gipu un licis vēl padziļināt. Norunātajā dienā, it kā lai uzrādītu vīra un tā mīlākās uzturēšanās vietu, Panovs izvilinājis Zoju L. no dzīvokļa, inscenējis sarunu ar Ločevu no telefona kabīnes un tad Agāns tos savā ķiršu krāsas «Volgā» vedis it kā uz minēto vietu, bet patiesībā ārpus Rīgas Zojas L. nogalināšanai. Kad Zoja L. ļaunā nojautā pa ceļam sākusi uztraukties un nav gribējusi tālāk braukt, Panovs viņai sitis ar dzelzs gabalu pa galvu, kamēr tā zaudējusi samaņu. Mežā viņi to aprakuši iepriekš sagatavotajā bedrē un atgriezušies Rīgā.

21. Agāns mežā uzrāda slepkavības vietu, Zojas L. liķis tiek ekshumēts. Tiesmedicīniskajā ekspertīzē kā cietušās nāves cēlonis tiek konstatēta asfiksija (noslāpšana). Bioloģiskā ekspertīze pierāda, ka Agāna automašīnā atrastās asinis pēc grupas un tipa sakrīt ar cietušās asinīm.

22. Izdarot Agāna dzīvoklī kratīšanu, atrod viņa uzvalku ar mikroskopisku asins pilienu pēdām. Aiztur Panovu, un arī uz viņa pelēkā mēteļa, kas ir nemākulīgi ķīmiski tīrīts, atrod dažus asins pilienus. Bioloģiskā ekspertīze apstiprina, ka konstatētās asins pēdas pēc grupas un tipa sakrīt ar cietušās asinīm.

Noziegums bija atklāts, tā izdarītāju vaina konstatēta, atlika analizēt un pierādīt katru līdzdalībnieka vainas un atbildības pakāpi.

Sis piemērs ir daudzējādi raksturīgs. Tajā sastopami visi posmi, kas tipiski pierādīšanai ar netiešajiem pierādījumiem: izmeklēšanas versiju izvirzīšana un to pārbaude; dažādu nozieguma notikuma blakusapstākļu konstatēšana; netiešo pierādījumu pierādīšana; pretpierādījumi; pretpierādījumu atspēkošana; netiešo pierādījumu virknes izveidošana atbilstoši versijai; netiešo pierādījumu pastiprināšana ar jauniem pierādījumiem; atspēkoto versiju izslēgšana; tiešo pierādījumu (Agāna atzīšanās) apvienošana pierādīšanas norisē ar netiešajiem.

Sai piemērā uzskatāmi varējām pārliecināties, ka blakusapstākļi noder pierādīšanas priekšmeta noskaidrošanai tikai tad, ja ir ievēroti šādi priekšnoteikumi:

1) ikviens no blakusapstākļiem ir ticami pierādīts, t. i., konstatēts, ka tas atbilst reālajai īstenībai;

2) katram no šiem blakusapstākļiem ir sakars ar pierādīšanas

priekšmetu, turklāt nevis nejaušs, bet cēlonisks vai citāds loģisks sakars;

3) visi par netiešajiem pierādījumiem uzskatāmie blakusapstākļi ir arī savstarpēji saistīti, t. i., loģiski un praktiski saskan ar to nozieguma versiju, kuras pierādīšanai tie domāti, un viens otru pastiprina;

4) katra atsevišķa netiešā pierādījuma nozīmi samazinošie vai izslēdzošie pretpierādījumi ir atspēkoti;

5) cēloņsakarīgā virknē saistītie un kā netiešie pierādījumi pierādītie blakusapstākļi saskan ar nozieguma notikuma versiju un izslēdz jebkurū citu to iztulkošanas iespēju.

Tātad blakusfaktu konstatēšana, savākšana un procesuāla nostiprināšana, to savstarpējās saistības noskaidrošana un to loģisko sakaru noteikšana, kuri pastāv starp tiem un meklējamiem faktiem, ir tikai svarīgākie posmi pierādīšanā ar netiešajiem pierādījumiem. Šajā pierādīšanas norisē ietilpst arī citi uzdevumi, bez kuru atrisināšanas netiešie pierādījumi, kā redzējām, noved pie maldiem un kļūdām patiesības noskaidrošanā. Kā nozīmīgākie starp šiem uzdevumiem jānosauc šādi: *netiešo pierādījumu sistēmas pareiza izveide, izvirzot un pārbaudot sākotnējās versijas; pretpierādījumu konstatēšana un to atspēkošana; pretrunīgo netiešo pierādījumu sistēmu izslēgšana; loģiskās pierādīšanas likumu pareizs pielietojums.*

Taču par galveno uzdevumu rīcībā ar netiešajiem pierādījumiem jāatzīst *dziļa un vispusīga to sakaru analīze, kuri pastāv starp netiešajiem pierādījumiem un meklējamiem faktiem, no vienas puses, un starp pašiem vienā sistēmā ietilpinātajiem netiešajiem pierādījumiem, no otras.* No šo sakaru noteikšanas atkarīga netiešo pierādījumu pareiza praktiska izlietošana un tātad arī patiesības noskaidrošana krimināllietā.

Tāpēc arī *netiešo pierādījumu loģiskie sakari un ar tiem saistītā netiešo pierādījumu sistēmu izveidošana ir centrālā problēma netiešo pierādījumu teorijā.*

Iepazīsimies ar šo problēmu tuvāk.

Kā jau minēts, netiešie pierādījumi iegūst nozīmi lietā ne tik daudz ar savu saturu kā ar to sakaru, kas pastāv starp katru atsevišķu netiešo pierādījumu un noskaidrojamiem lietas apstākļiem, kā arī ar sakariem pašu netiešo pierādījumu starpā. Par ilustrāciju šai tēzei var noderēt benzīna iepildīšana ķiršu krāsas «Volgā», kas aplūkotajā piemērā notika nozieguma izdarīšanas dienas rītā. Šim faktam, izolēti aplūkotam, lietā nav nekādas nozīmes. Nozīmi tas iegūst tikai pēc Agāna sākotnējās noliegšanas un diviem citiem

gadījumiem ar līdzīgu ķiršu krāsas «Volgu», ar ko pazušanas dienā aizbraukusi Zoja L. nepazīstama vīrieša pavadībā un ar ko šis pats cilvēks dažas stundas vēlāk atgriezies pilsētā.

Jāpiekrīt literatūrā izplatītajam uzskatam, ka *svarīgākais no loģisko sakaru veidiem, kādos var iekļaut netiešo pierādījumu, ir cēloniskais (kauzālais) sakars un ka citus loģiski iespējamus sakarus var reducēt uz kauzālo sakaru.*

Tipiskākie kauzālie sakari, kas saista netiešos pierādījumus ar pierādāmajiem apstākļiem, ir šādi:

1) netiešais pierādījums var būt viens no pierādāmā apstākļa cēloņiem (mūsu piemērā Ločeva un Gipas draudi izrēķināties ar Zoju L.);

2) netiešais pierādījums var būt pierādāmā apstākļa sekas (asins traipi automašīnā un uz Agāna un Panova drēbēm);

3) netiešais pierādījums un pierādāmais apstākļis var būt kāda trešā fakta — to kopīgā cēloņa sekas (mūsu piemērā asins traipus mašīnā un slepkavību ir izraisījis Ločeva nodoms atbrīvoties no viņa noziedzumu iespējamās atmaskotājas un nemīlamās sievas).

Kauzālo sakaru izziņāšanai iespējamās divas pierādīšanas metodes. Ja netiešā pierādījuma cēloniskais sakars ir acīmredzams un to konstatē reizē ar paša blakusapstākļa noskaidrošanu, tad notiek cēloniskā sakara tiešā pierādīšana. Turpretim loģiski vai fiziski at-tālāka cēloniskā sakara pierādīšanai lietojama netiešā pierādīšana.

Visiem kauzālo sakaru veidiem kopīgs ir tas, ka tie vienmēr ir «izraisoši». Kauzāli saistītie fakti viens otru izraisa, pie tam izraisītāji var būt kā atsevišķi fakti, tā to grupas. Kauzālajam sakaram raksturīga neatgriezenība laikā: kauzāli saistītie fakti nevar mainīties vietām, sekas nevar kļūt par cēloni savam cēlonim. Sekas var kļūt par cēloni tikai citām, tālākām sekām.

Kauzālos sakarus mēdz pakārtot plašākam ģenētisko sakaru jēdzienam. Par ģenētiskajiem sakariem dēvē faktu saistību izcelsmes ziņā, ietilpinot tajos ne tikvien kauzālos sakarus, bet arī nosacījuma sakarus, t. i., tādu faktu savstarpējo saistību, kur viens no tiem ir nevis otra cēlonis, bet pastāvēšanas nosacījums.

Ir pazīstami vēl arī citādi loģisko sakaru iedalījumi (funkcionālie sakari, parādību koeksistences sakari laikā vai telpā, tilpuma sakari u. c.).¹ Taču var piekrist M. Šalamovam, ka visiem šiem lo-

¹ Skat. A. A. Эйсман. О некоторых логических системах связи косвенных доказательств. «Вопросы криминалистики», 1964, № 12/27, 60. lpp.; Теория доказательств в советском уголовном процессе, часть особенная. Изд. «Юридическая литература», М., 1967, 52.—60. lpp.

ģisko sakaru šķirojumiem ir praktiska nozīme tiesvedībā tiktāl, cik tos var reducēt uz dziļāko sakaru formu — cēloniskajiem jeb kauzālajiem sakariem.¹

SEPTITĀ NODAĻA

PIERĀDIJUMU TEORIJAS SEVIŠKĀ DAĻA

1. §. Liecinieka liecības

A. *Liecinieka liecību jēdziens, priekšmets un nozīme*

Liecinieks ir viens no faktisko ziņu iegūšanas avotiem, bet viņa liecības — viens no likumā pieļautajiem pierādīšanas līdzekļiem krimināllietā.

Jēdzienam «liecinieka liecības» ir vairākas nozīmes. Ar to apzīmē faktiskās ziņas, ko izmeklētājam vai tiesai mutvārdiem sniedz persona, kas aicināta un tiek nopratināta kā liecinieks. Liecinieka liecības ir arī faktiskās ziņas, kas ietilpst jau dokumentētā nopratināšanas protokolā, un arī pats procesuālais akts kā pierādīšanas līdzeklis. Tātad ar liecinieka liecībām jāsaprot faktiskās ziņas, ko viņš apliecina, fakti, par kuriem viņš ir jau liecinājis, un arī pats liecinieka liecinājums kā procesuāli dokumentēts pierādīšanas līdzeklis.

Mūsu iztīrājuma objekts šeit būs liecinieka liecības visās trijās aprādītājās nozīmēs, jo centrālais jautājums mūsu iztīrājumā ir liecinieka liecību novērtējums un to nozīme patiesības noskaidrošanai krimināllietā, bet, lai šo jautājumu noskaidrotu, jāizprot atsevišķi gan liecinieka liecību veidošanās un tapšana, gan to procesuālās dokumentācijas raksturs.

Par *liecinieka liecību priekšmetu* var būt jebkuri fakti, kas zināmi lieciniekam, ja tiem ir nozīme krimināllietā. Šādu faktu apjoms var būt ļoti plašs, tie var attiekties uz pierādīšanas priekšmetu vai uz jebkuru lietā noskaidrojamo apstākli. Liecinieku var pratināt ne vien par faktiem, kas jāizzina nozieguma un tā izdarītāja vainas noskaidrošanai, bet arī par visiem blakusapstākļiem, kam ir nozīme lietā. Piemēram, no liecinieka liecībām var izzināt apsūdzētā un cietušā personības raksturojumu, to savstarpējās

¹ М. П. Шаламов. Теория улик. М., 1960, 85. lpp.

attiecības; ar tām var pārbaudīt pierādījumu faktu savstarpējo sakaru un attiecināmību, kontrolēt citu pierādījumu ticamību utt.

Liecinieka liecību priekšmets vienmēr ir fakti, ko liecinieks personīgi uztvēris, bet nav obligāti, lai tas būtu sākotnējs uztvērums, t. i., nav absolūti nepieciešams, lai liecinieks pats būtu redzējis vai dzirdējis tos faktus un norises, par ko viņš liecina. Viņš var atstāstīt arī no citām personām dzirdēto vai sniegt citādus atvasinātus pierādījumus, piemēram, izstāstīt ziņas, ko par lietā noskaidrojamiem apstākļiem ieguvījis no kādiem materiāliem objektiem vai dokumentiem. Taču visos gadījumos, kad liecinieks sniedz atvasinātus pierādījumus, viņam precīzi jānorāda avots, no kura tie iegūti, jāapraksta attiecīgō ziņu iegūšanas laiks, veids un apstākļi. Tas ir nepieciešams, lai varētu pārbaudīt atvasināto pierādījumu ticamību, noskaidrot to nozīmi lietā. Atvasināto pierādījumu avots izmeklētājam vai tiesai pēc iespējas jāatrod un liecinieka sniegtās ziņas jāpārbauda pēc pirmavota. No šā pienākuma procesa virzītāji ir atbrīvoti tikai tad, ja skaidri zināms, ka sākotnējais pierādījumu avots ir zudis, piemēram, mirusi persona, no kuras dzirdēto liecinieks atstāsta, vai gājis bojā materiālais objekts, par kuru liecinieks liecina.

Latvijas PSR Kriminālprocesa kodeksā atšķirībā no vairuma citu savienoto republiku kriminālprocesa kodeksu ir tieši noteikts, ka *par liecinieka liecības priekšmetu var būt vienīgi lietā noskaidrojamie apstākļi* (KPK 52. p. 1. d.).

Procesuālajā teorijā daudzkārt ir cilāts jautājums, vai par liecinieka liecības priekšmetu var būt tikai faktiskās ziņas vai arī liecinieka vērtējumi, secinājumi un kāda tiem ir pierādījumu nozīme.

Šai problēmā, kas teorijā tiek risināta dažādi, stingri jānošķir divas puses:

- a) vai liecinieka liecības priekšmetā var ietilpt arī vērtējumi;
- b) kāda šiem vērtējumiem ir pierādījumu nozīme.

Vērtējumi ziņās, ko sniedz liecinieks, ir neizbēgami, jo katra uztvere pirms liecināšanas tiek pārstrādāta liecinieka apziņā, saistās ar iepriekšējo pieredzi, speciālajām zināšanām utt. Liecinājumu nevar atraut no tā racionālā pamata, no slēdzieniem un secinājumiem kā ziņu sniegšanas dabiskās formas. Aizliegt lieciniekam liecināšanas norisē iepīt faktiskajās ziņās arī vērtējumu un pat sniegt šīs ziņas gatavu izskaidrojumu veidā praktiski nav iespējams. Cita lieta ir padarīt vērtējumus par liecināšanas priekšmetu, t. i., tos no liecinieka prasīt, apzināti tiecoties piešķirt tiem pierādījumu nozīmi lietā.

Sais jautājumos literatūrā sastopami dažādi viedokļi. Vieni uz-

skata, ka par liecinieka liecības priekšmetu var būt tikai fakti, nevis to izskaidrojumi, novērtējumi, un pēdējiem neatzīst pierādījumu nozīmi¹, citi turpretim ar zināmiem nosacījumiem pieļauj par liecinieka liecības priekšmetu arī vērtējumus un izskaidrojumus un piešķir tiem arī pierādījumu nozīmi².

Jautājuma pareizai nostādnei un atrisināšanai jāvadās no likuma un no liecinieka liecības uzdevumiem. Likums nosaka, ka no liecinieka iegūstamas ziņas par lietā noskaidrojamiem apstākļiem. Tātad, ja ziņas, kam ir nozīme lietā, ir vērtējums un liecinieks par to var sniegt informāciju, tad liecinieka vērtējumi ir ne tikai pieļaujami, bet pat nepieciešami, jo tie attiecas uz lietu. Kā piemērus var minēt liecinieka liecību par apsūdzētā vai cietušā raksturu un viņu savstarpējām attiecībām (KPK 52. p. 1. d.) vai arī liecību par kādu objektu un parādību īpašībām un to raksturu. Taču, ja vērtējums nav tieši tā informācija, kas krimināllietā ir nepieciešama, bet paūž tikai liecinieka personīgo attieksmi pret faktiem, par kuriem viņš liecina, t. i., viņa viedokli, tad acīmredzot šādi vērtējumi pēc iespējas no liecības jāizslēdz. Tiem nevar būt arī pierādījumu nozīme lietā. Krimināllietā noskaidrojamos apstākļus un faktus, ar kuriem tie tiek pierādīti, novērtē nevis liecinieks, bet personas, kam likums to uzlicis par pienākumu, t. i., procesa virzītāji (tiesa, prokurors, izmeklētājs, izziņvedis) un aktīvie lietā ieinteresētie procesa dalībnieki likuma pieļautajās robežās.

Liecinieka slēdzieni un secinājumi, kad tie ir pieļaujami, jo pierder pie lietā noskaidrojamiem apstākļiem, nedrīkst būt tikai nepamatots subjektīvs viedoklis; vērtējumi jāizskaidro ar faktiem, no kuriem tie izriet.³ Piemēram, ja liecinieks apgalvo, ka apsūdzētais un cietušais bijuši naidīgās attiecībās vai ka apsūdzētais ir dzīvojis izšķērdīgi un pāri saviem līdzekļiem, viņam šie vērtējumi jāpamato ar faktiem, pretējā gadījumā tie zaudē ticamību un nozīmi lietā. Tātad var secināt, ka *liecinieka vērtējumi, ciktāl tie pieļaujami*

¹ М. С. Строгович. Материальная истина в советском уголовном процессе. М., 1948, 229. лрр.; М. Л. Якуб. Показания свидетелей и потерпевших. Изд. Московского университета, 1968, 89. лрр.; Р. Д. Рахунов. Свидетельские показания в советском уголовном процессе. Госюриздат, М., 1955, 31. лрр.

² М. А. Чельцов. Советский уголовный процесс. М., 1951, 164. лрр.; А. Н. Васильев, Г. Н. Мудьюгин, Н. А. Якубович. Планирование расследования преступлений. М., 1958, 132.—134. лрр.; Л. М. Карнеева, А. Р. Ратинов, С. С. Степичев. Показания свидетелей и потерпевших. Теория доказательств в советском уголовном процессе, часть особенная. Изд. «Юридическая литература», М., 1967, 92. un 93. лрр.

³ Теория доказательств в советском уголовном процессе, часть особенная. Изд. «Юридическая литература», М., 1967, 81. лрр.

lietā, pa lielākai daļai reducējami uz faktiskajām ziņām, kas tos pamato, un tikai tad tie iegūst ticamu pierādījumu nozīmi lietā.

Tāpēc visos gadījumos liecinieka liecībās skaidri jānodala faktiskās ziņas, ko viņš sniedz, un šo faktu vērtējums un izskaidrojums. Liecības vienmēr piesātina aprakstīto faktu, citu personu darbību un to rīcības izskaidrojumi, bet ar tiem nedrīkst aizstāt faktus. Pretējais var novest pie kļūdām un pārpratumiem, jo liecinieks uztvertos faktus var izskaidrot nepareizi. Piemēram, nāves gadījuma izmeklēšanā gados vecāka lieciniece (telpas apkopēja) apļiecina, ka atradusi iepretim mirušajam laboratorijas darbiniekam uz galda olu čaumalas un izbērtu sāli. Apkopējas liecībā ir ietverts vērtējums: viņa nevis apraksta uz galda atrastos priekšmetus, bet tos izskaidro kā olu čaumalas un sāli. Patiesībā uz galda bijušas kalcija savienojumu plēnes un kristālisks indes pūlveris. Liecinieces liecībā ir viegli nomanāms slēdziens: laborants ēdis vakariņās olas ar sāli, bet šie objekti nevar būt viņa nāves cēlonis.

Ja liecinieka liecībā fakti tiek konsekventi atsijāti no vērtējumiem un izskaidrojumiem, tas lielā mērā var sekmēt objektīvās patiesības noskaidrošanu. Par ideālu būtu jāuzskata tāds abstrakts liecinieks, kura liecība satur ziņas tikai par objektīvās realitātes faktiem bez personīgu slēdzienu un secinājumu piemaisījuma, bet praktiski tāds liecinieks nav iespējams.

Atsevišķos gadījumos par liecības priekšmetu var būt arī tādi vērtējumi, ko sniedz zināmas nozares speciālists, piemēram, ārsta vērtējumi par pacienta slimības stāvokli un norisi, inženiera — aculiecinieka vērtējumi par tehniskas ierīces stāvokli nelaimes gadījuma brīdī. Speciālistu vērtējumiem ir pierādījumu nozīme lietā, kaut arī tie neaizstāj eksperta atzinumu. Šādās vērtējošās liecībās ietvertais novērtējums izriet no tādu faktu uztveres, kurus nevar konstatēt cilvēks, kam nav vajadzīgo speciālo zināšanu. Tāpēc liecinieka — speciālista vērtējošā liecība pēc būtības ir speciālista uztverto faktu attēlojums un tārad arī liecinājums par faktiem.

Ir iespējami arī citi vērtējošo liecinājumu veidi, piemēram, liecinieka sniegtā informācija par automašīnas kustības ātrumu sakarā ar notikušo avāriju, liecinājums par attālumu, svaru, laika atstarpi, dažādu objektu pēc acumēra nosakāmām īpašībām utt. Šāda rakstura vērtējumiem var būt nozīme lietā. Tie ir dažādu priekšmetu un parādību raksturojumi un izskaidrojumi, kas kļūst iespējami tāpēc, ka lieciniekam ir pieredze līdzīgu faktu un parādību vērtēšanā vai tam nepieciešamās speciālās zināšanas.

Nule aprakstīto vērtējumu pieļaušana pār pierādījumiem neizšķir to ticamību no nozīmi. Lai izzinātu tamlīdzīgu liecību ticamību

un nozīmi lietā, jānoskaidro, no kādiem īsti faktiem liecinieks izdara savus secinājumus, kā arī jānoskaidro liecības saskaņa vai pret-runa ar citiem pierādījumiem, kas savākti lietā.

Summējot teikto, jāsecina, ka *par liecinieka liecību priekšmetu var būt jebkuras faktiskas ziņas un arī liecinieka vērtējošie spriedumi, kas attiecas uz krimināllietā noskaidrojamiem apstākļiem. Liecinieka vērtējumiem un izskaidrojumiem ir pierādījumu nozīme tikai tad, ja tie izriet no viņa pieredzes vai speciālajām zināšanām un tātad arī balstās uz ļaktiem. Liecinieka personīgajiem viedokļiem par ziņām, ko satur viņa liecības, nav pierādījuma nozīmes.*

Liecinieka liecības nozīmi, tāpat kā jebkura cita pierādīšanas līdzekļa nozīmi krimināllietā, nosaka tās iegūšanas avots, veids, saturs un tajā ietverto faktisko ziņu noderība lietā pierādāmo apstākļu noskaidrošanai. Liecinieka liecības kā pierādīšanas līdzekļa nozīme ir tieši proporcionāla tam, ko īsti krimināllietā var pierādīt ar liecībā ietvertajiem faktiem. Liecinieka liecības nozīme nav šķirama no tajā ietvertu pierādījumu faktu nozīmes. Tāpēc liecinieka liecības nozīme lietā var būt dažāda atkarībā no tā, vai faktiskās ziņas, ko liecinieks sniedz, ir tiešie vai netiešie pierādījumi, vai ar šīm ziņām var konstatēt pierādīšanas priekšmeta elementu, vai tās noder tikai netiešo pierādījumu pierādīšanai vai arī konstatē tikai tādu blakusapstākli, kam vēl pašam jāpiešķir netiešā pierādījuma nozīme.

Pēc informācijas glabātāja avota, no kura ziņas iegūst, *liecinieka liecībai piemīt personiskā pierādījumu avota raksturīgā atšķirība no lietiskā pierādījumu avota. Tāpat kā no jebkura personiska pierādījumu avota iegūtajām ziņām, arī tai informācijai, kas tiek iegūta no liecinieka, ir nevis statisks, bet dinamisks raksturs. Liecinieka liecība pratināšanas norisē ļaujas dinamiski modificēties. Jautājumu un atbilžu struktūra pratināšanas gaitā var piešķirt liecinieka liecībai plašāku vai šaurāku saturu, var padarīt to faktiem bagātāku vai nabagāku, var dot tai noteiktu ievirzi. Jautājumu un atbilžu struktūra liecināšanas norisē ļauj vienlaikus gan iegūt ziņas, gan kontrolēt to objektīvo pareizumu, t. i., ticamību, gan arī zināmā mērā tūlīt kontrolēt saņemtās informācijas patiesumu. Nevienas no šīm iespējām nav pierādīšanā ar tā saucamajiem mēmajiem lieciniekiem — lietiskajiem pierādījumiem un dokumentiem.*

No citiem personiskajiem pierādījumu avotiem un pierādīšanas līdzekļiem — cietušā, aizdomās turētā un apsūdzētā liecībām — liecinieka liecība atšķiras ar liecinieka principiālo neieinteresētību

lietā. Tāpēc liecinieka liecības dinamiskais raksturs piešķir tai sevišķu nozīmi lietā meklējamo faktū izzināšanā.

Liecinieka liecību reālā nozīme krimināllietā atklājas tikai to novērtēšanas gaitā, kad noskaidro liecībās ietvērto pierādījumu faktū attiecināmību un pašu liecību patiesumu un ticamību.

B. Liecinieka liecību novērtēšana

Lai sekmīgi, t. i., pareizi, nekļūdīgi novērtētu liecinieka liecības, jāveic tādi paši konstatējumu, loģisko apsvērumu un praktiskās pārbaudes posmi kā jebkuru citu pierādījumu novērtēšanā. Jākonstatē un jāapsver liecības avota raksturs un kvalitāte, jānovērtē šis avots, t. i., pats liecinieks kā informācijas glabātājs, kā persona, no kuras tiek iegūta informācija. Citiem vārdiem, jāizzina, vai liecinieks kā ziņu avots ir pieļaujams un vai uz šo liecinieku un tā liecību subjektīvi un objektīvi var paļauties.

Novērtējot liecinieka liecības, jānoskaidro:

- a) *vai liecinieks ir godprātīgs, vai viņš runā patiesību;*
- b) *vai ziņas, ko liecinieks sniedz kā patiesību, atbilst objektīvajai realitātei.*

Šo apstākļu noskaidrošana pati par sevi vēl nenosaka liecinieka liecību vērtību un to nozīmi lietā, jo bez liecības patiesuma un ticamības jāizzina arī tajā ietvērto ziņu attiecināmība. Tikai tad, ja meklējamam faktam, ko tiecas noskaidrot, ir nozīme krimināllietā un ja pierādījumu fakti, ko satur liecinieka liecība, attiecas uz šo meklējamo faktū, iegūst nozīmi arī liecinieka liecību patiesuma un ticamības izzināšana.

Visi liecinieka liecības novērtēšanas posmi, izņemot šos divus pēdējos, neatšķiras vai ļoti maz atšķiras no jebkuru citu pierādījumu avotu, līdzekļu un faktū novērtēšanas. Tie principiāli un arī praktiski ir vienādi un aptver pierādīšanas līdzekļa formālās noderības, tā likumības noskaidrošanu un loģiskos secinājumus no pierādīšanas līdzekļi ietvertajām faktiskajām ziņām.

Pavisam cita aina atklājas, ja ielūkojas *liecinieka liecībā no tās subjektīvā patiesuma un objektīvās ticamības viedokļa*. Šai novērtēšanas posmā spilgti izpaužas personisko pierādījumu īpatnības, kas izriet no tā, ka liecinieks liecina par faktiem, ko viņš ar saviem maņu orgāniem ir uztvēris, saglabājis citiem nepieejamā krātuvē — savā atmiņā — un tad mazāk vai vairāk transformētus tos sniedz nopratināšanā, kad no viņa grib izzināt patiesību par minētajiem faktiem.

Principā tiek prezumēta liecinieka godprātība, kā arī neieinteresētība lietā atšķirībā no cietušā, aizdomās turētā un apsūdzētā. Taču praktiski liecinieka situācija krimināllietā bieži vien ir tāda, kas liek vērtēt viņa liecības patiesumu ar sevišķu piesardzību un rūpību. Lieciniekam var būt naidīgas vai draudzīgas attiecības ar apsūdzēto vai cietušo; viņš var būt apsūdzētā vai cietušā radnieks; viņš var cerēt gūt kādu labumu no lietas iznākuma (piemēram, kā apsūdzētā kaimiņš iegūt tā dzīvojamo platību, ja tas tiktu notiesāts ar izsūtījumu vai nometinājumu) u. tml. Tātad visos gadījumos, kad ir ziņas par liecinieka kaut kādu, pat varbūtēju ieinteresētību lietā, par kaut kādiem reāliem motīviem, kas varētu liecinieku pamudināt patiesību slēpt, to izkropļot vai apliecināt lietā izdomātus faktus, ir nepieciešama liecinieka liecību sevišķi rūpīga pārbaude.

Liecinieka godprātības, viņa liecības patiesuma vai apzināta melīguma konstatēšana ir sarežģīts uzdevums. Šim nolūkam pilnīgi drošu metožu un objektīvu kritēriju nav. Praksē gadās, ka visumā godprātīgs liecinieks, kas ar skaidru pienākuma apziņu sniedz patiesas ziņas, tomēr kādā atsevišķā jautājumā aiz nepareizi izprasta morāla pienākuma, aiz kauna jūtām, aiz profesionālas solidaritātes apziņas (piemēram, ārsta liecība par otru ārstu, kas apsūdzēts slimnieka neuzmanīgā nonāvēšanā operācijas laikā) vai citu motīvu dēļ patiesību aizplīvuro. Mēdz būt arī pretēji gadījumi, kad negodprātīgi liecinieki, kas apzināti dod nepatiesu liecību, tomēr par atsevišķiem lietas apstākļiem liecina patiesību.

Lai noskaidrotu liecinieka godprātību un viņa liecības patiesumu, praktiskajā tiesvedībā tiek lietoti šādi līdzekļi un paņēmieni:

a) sika to motīvu pārbaude, kuri varētu pamudināt liecinieku dot nepatiesu liecību;

b) rūpīga nopratināšana, kurā cenšas fiksēt visas raksturīgās to faktu detaļas, par kuriem liecinieks liecina;

c) iekšējo pretrunu konstatēšana liecinieka liecībā;

d) liecinieka sniegto ziņu salīdzinājums ar citiem lietā ticami konstatētiem faktiem;

e) konfrontēšana ar citām lietā nopratinātām personām, kuras par tiem pašiem apstākļiem liecinājušas citādi;

f) liecību pārbaude uz vietas.

Vairumā gadījumu šo paņēmieni pielietojums dod iespēju konstatēt liecinieku liecību kvalitāti, pārliecināties par to patiesumu.

Ja izzināta apzināti nepatiesās liecības motivācija, nereti var panākt no liecinieka jaunu liecību, kas atbilst patiesībai. Tas kļūst iespējams, ja liecinieks pirmoreiz liecinājis nepatiesi, piemēram, aiz

kauna jūtām par personīgo nepievilcīgo lomu noziedzīgā nodarījuma norisē (nevis palīdzējis cietušajam cīnīties ar laupītāju, bet bailēs pametis to) vai arī ja nepatieso liecību izraisījušas bailes no apsūdzētā atriebības u. tml.

Daudz sarežģītāks ir otrs liecinieka liecību novērtēšanas tipiskais aspekts — *liecinieka liecības objektīvās ticamības noskaidrošana*.

Liecinieka liecības objektīvā ticamība ir saskaņa ar tajā atēlotajiem objektīvās realitātes faktiem. Lai izzinātu tāda liecinieka liecības objektīvo ticamību, kurš liecina godprātīgi, t. i., pēc labākās apziņas izsaka visu, ko viņš atceras par liecināšanas objektu, jānoskaidro, vai liecinieks faktus ir *uztvēris* tāds, kādi tie patiesībā bijuši, vai viņš šos faktus pareizi *iegaumējis* un *saglabājis atmiņā* un vai viņš pareizi liecina par atmiņā saglabāto.

Šos jautājumus pēta un iztīrā tiesu psiholoģijas nozare, ko dēvē par liecinieka liecību psiholoģiju.

C. Liecinieka liecību psiholoģija¹

Liecinieka godprātība, viņa griba liecināt krimināllietā patiesību pati par sevi vēl negarantē, ka liecinieks tiešām apliecinās patiesību. Liecinieka godprātība un vaļsirdība var tikai garantēt, ka viņa liecinājumā tiks sniegtas ziņas, kuras atbilst tam, ko liecinieks uztvēris un paturējis atmiņā.

Godprātīga liecinieka liecība patiesi var atspoguļot tikai viņa apziņas saturu. Taču liecinieka priekšstati var arī neatbilst objektīvajai īstenībai. Šo parādību var izraisīt dažādi objektīvi un subjektīvi psihiski un fiziski faktori, kas, pašam lieciniekam pat neapzinoties, ir traucējuši uztveres pareizumu. To var izraisīt arī lie-

¹ Par liecinieka liecību psiholoģiju skat. šādus darbus: A. П. Внуков, Д. Н. Брусиловский. Психология и психопатология свидетельских показаний малолетних и несовершеннолетних. М., 1929; А. Я. Канторович. Психология свидетельских показаний. Харьков, 1935; А. Ф. Кони. Психология свидетелей. Избранные произведения, т. 1. М., 1959; В. А. Артемов. Психология восприятия. Сборник 35-летия научной деятельности академика Д. Н. Узнадзе. Тбилиси, 1948; А. А. Смирнов. Психология запоминания. М., 1948; Л. М. Карнеева, С. С. Ордынский, С. Я. Розенблит. Тактика допроса на предварительном следствии. М., 1958; Р. Д. Рахунов. Свидетельские показания в советском уголовном процессе. М., 1955; Л. М. Карнеева, А. Р. Ратинов, С. С. Степичев. Показания свидетелей и потерпевших. Теория доказательств в советском уголовном процессе, часть особенная. Изд. «Юридическая литература», М., 1967; М. Л. Якуб. Показания свидетелей и потерпевших. М., 1968.

cinieka atmiņas individuālās īpašības, vēlākās uztveres uzslāņojumi, kā arī uztvertā transformācija apziņā un atmiņā. Un, beidzot, liecinieka godprātīgā liecinājuma atbilstību objektīvajai realitātei var traucēt pratināšanas norise, apstākļi un veids, kādā liecība tiek iegūta no liecinieka un fiksēta protokolā. Nepilnība, neprecizitāte un kļūdas šajā posmā var ieviesties attieksmē pret liecinieka atmiņas patieso saturu liecināšanas brīdī: liecinieks var nepilnīgi, neprecīzi vai kļūdaini reproducēt savus priekšstatus mutvārdu liecinājumā, bet šo liecinājumu gadās vēl nepilnīgāk un neprecīzāk atainot nopratināšanas protokolā. Pratinātājs arī uztver liecības saturu un pirms tā fiksēšanas pārstrādā savā apziņā.

Lai liecinieka liecību varētu izprast un pareizi novērtēt un arī lai noskaidrotu ceļu, kā sasniegt pašas liecības un tās pieraksta optimālo pilnvērtību, ir izveidots īpašs tiesu psiholoģijas nozarojums — liecinieka liecību psiholoģija. Tās uzdevums ir pētīt un izskaidrot liecinieka liecības, diferencējot to tapšanu atsevišķos posmos, lai noskaidrotu faktorus, kas apdraud objektīvo patiesību katrā no šiem posmiem. Liecinieka liecību psiholoģijas zināšanas dod iespēju orientēties no liecinieka iegūstamās informācijas raksturā un kvalitātē, palīdz izveidot racionālu liecinieka nopratināšanas organizāciju un izslēgt kļūdas pratināšanas norisē un nopratināšanas protokola pierakstos.

Liecinieka liecības tapšanu un tās psiholoģisko izpētījumu ir pieņemts iedalīt trijos posmos, sekojot informācijas sākotnējās iegūšanas, saglabāšanas un tālākdošanas norisei. Šie posmi ir šādi:

- a) *faktu uztvere un iegaumēšana;*
- b) *iegaumētā saglabāšana atmiņā;*
- c) *atmiņā saglabātā reproducēšana nopratināšanā.*

Jaunākajos pētījumos šis tradicionālais iedalījums atzīts par nepietiekamu, jo tas neaptver visas liecinieka liecības tapšanas fāzes. Bez tam tradicionālajā struktūrā iekļaujas tikai tie liecinājumi, kas attiecas uz paša liecinieka uztvertu izolētu faktu.

Ir ierosināts pārveidot liecinieka liecības psiholoģiskā izpētījuma tradicionālo shēmu tā, lai varētu izsekot visiem sākotnējās informācijas pārveidojumiem, kas ir neizbēgami jebkuras liecības tapšanas norisē. L. Karņejeva, A. Ratinovs un S. Stepičevs iesaka liecinieka liecību tapšanu iedalīt šādās fāzēs:

- a) *informācijas iegūšana, uzkrāšana un apstrādāšana;*
- b) *informācijas iegaumēšana, saglabāšana un pārstrādāšana;*
- c) *informācijas reprodukcija un tālākdošana;*
- d) *informācijas saņemšana, pārstrādāšana un procesuālā nostiprināšana;*

e) atkārtota liecināšana.¹

Nav noliedzams, ka liecinieka liecību psihisko procesu noskaidrošanā lietderīgi ir uzsvērt arī tos momentus, ar kuriem šī shēma atšķiras no tradicionālās: ne vien informācijas iegūšanu, bet arī uzkrāšanu un apgūšanu liecinieka apziņā; ne vien informācijas iegaumēšanu, bet arī tās modifikāciju saglabāšanas procesā; beidzot, ne vien informācijas reproducēšanu, bet arī tās modifikāciju liecinājuma gaitā un procesuālajā pierakstā (protokolā). Tie ir jauni svarīgi akcenti līdzšinējos liecinieka liecību izpētījumos, kas padziļina liecības kā informācijas izpratni un apgaismo visu tās ceļu no faktisko ziņu iegūšanas brīža līdz to atspoguļojumam nopratināšanas protokolā. Neatkarīgi no liecinieka liecību psiholoģiskā iztirzājuma formālās struktūras un liecinieka liecības diferencēšanas tādās vai citādās fāzēs šiem jautājumiem nedrīkst paiet garām.

Izklāstot liecinieka liecību psiholoģiju, vienkāršības labad šeit turēsimies pie tradicionālās liecību tapšanas struktūras (uztvere un iegaumēšana, iegaumētā saglabāšana atmiņā un reproducēšana nopratināšanā), bet ieklausim šajā struktūrā arī modernās atziņas.

Stājoties pie šā uzdevuma, vispirms ir nepieciešams *vispārīgs psihisko parādību pārskats*, jo bez to izpratnes nav iespējamas liecinieka liecību psiholoģijas studijas.²

Psihologi cilvēka psihs struktūrā izšķir trīs savstarpēji saistītas parādības: *psihiskos procesus, psihiskos stāvokļus un personības īpašības*. Liecinieka liecību izpētījumos ir svarīgi orientēties šais psihiskajās parādībās, jo kā atsevišķi psihiskie procesi, tā psihiskie stāvokļi, kādos var atrasties liecinieks faktu uztveres vai liecināšanas brīdī, un arī viņa personības īpašības lielā mērā ietekmē kā faktu uztveri, tā iegaumēšanu un arī pašu liecinājumu.

Cilvēkā noritošajos *psihiskajos procesos izšķir sajūtas un perceptiju (uztveri), atmiņu, domāšanu un iztēli, emocijas un gribas procesus*. Visu šo psihisko procesu kopums nosaka cilvēka darbību, dod iespēju lieciniekam uztvert notikumu, to iegaumēt, saglabāt atmiņā un liecinājuma brīdī reproducēt krimināllietai nozīmīgos

¹ Теория доказательств в советском уголовном процессе, часть особенная. Изд. «Юридическая литература», М., 1967, 84. lpp.

² Skat. С. Д. Рубинштейн. Основы общей психологии, изд. 2-е. М., 1946; П. А. Рудик. Психология. М., 1958; П. И. Иванов. Психология. М., 1959; Психология, под ред. А. А. Смирнова, А. Н. Леонтьева и др. М., 1962; А. Коваļовs. Personības psiholoģija. R., 1967.

faktus, tos tā vai citādi iekrāsojot ar savu domāšanu, iztēli un emocijām.

Psihiskos procesus iedala *izziņas procesos* (sajūtas un uztvere, atmiņa, domāšana, iztēle), *gribas procesos* (mērķtiecība, darbības motivācija, nolēmums, izpildījums, paškontrolē u. c.) un *emocionālajos procesos* (prieks, bēdas, bailes, dusmas, naidis, šausmas, izmisums u. c.).

Psihisko parādību diferencēšana procesos, stāvokļos un personības īpašībās ir nosacīta; tos saista vienkopus personība kā psihiska vienība. Tikpat nosacīts ir arī atsevišķo psihisko parādību iedalījums un detalizējums. Piemēram, tāds psihisks process kā sajūtas un uztvere ir nesaraujami saistīts ar domāšanu un iztēli, ar emocijām un gribu. Liecinieka liecības tapšanas izpratnē ļoti svarīgi ir apziņāties, ka jebkuru cilvēka uztveri piesātina domāšana un iztēle. Kā tālāk redzēsim, tieši šī apstākļa dēļ liecinieks spēj pareizi, adekvāti objektīvajai realitātei iegaumēt ar sajūtām uztverto realitāti, bet var to apziņā arī izkropļot un saglabāt atmiņā ne to, kas īstenībā ir norisinājies.

Sajūtas ir ārējās objektīvās pasaules atspoguļošanās apziņā. Cilvēks neuztver tikai kailu realitātes atveidu, kā tas notiek, piemēram, fotogrāfijā. Cilvēka apziņa it kā sagaida katru jaunu uztveri un to tūlīt apgaismo, izskaidro, saista ar iepriekš iegūto pieredzi un zināšanām. Uztvertais apziņā vienmēr pārveidojas sakarā ar domāšanu, iztēli un emocijām. Ja sākotnējo uztveri pavada nevis mierīga domu plūsma, bet spēcīgi emocionāli procesi — afekti (šausmas, izmisums, naida uzliesmojums), tad liecinieka apziņā uztvere var atainoties tādos slēdzienos un secinājumos, kas pilnīgi izkropļo objektīvās norises gaitu un faktu saturu.

Lai būtu iespējams pareizi novērtēt liecinieka liecības, jāzina *psihisko procesu* norises likumi, jāizzina iespējamie liecinieka uztveres, iegaumēšanas un atmiņas traucējumi, jāapzinās cilvēka uztveres robežas. Šai ziņā svarīgi ir daudzi eksperimentālās psiholoģijas dati, piemēram, pat šķietami tik sekundāra patiesība, ka cilvēks (liecinieks) vienlaikus spēj apziņāti uztvert ne vairāk kā sešus objektus.¹

Liecinieka liecību psiholoģijas pamatu apgūšanai nepieciešama

---

¹ Ar tahistoskopiskiem eksperimentiem, kuru pamati likti jau Vunta laboratorijā, ir pierādīts, ka pieauguša cilvēka uzmanība var aptvert vienlaikus 4 līdz 6 jēdzieniski nesaistītus objektus, turpretim jaunāko klašu skolēns spēj uztvert vienlaikus tikai 2—3 objektus. So psihisko īpašību dēvē par cilvēka uzmanības arjomu jeb tilpumu. (Skat. Психология, под ред. А. А. Смирнова, А. Н. Леонтьева и др., изд 2-е. Учпедгиз, М., 1962, 186. un 195. lpp.)

ne vien psihisko procesu, bet arī personas *psihisko stāvokļu*¹ izpratne. Lieta tā, ka dažādi psihiskie stāvokļi, kādos cilvēks īslaicīgi atrodas, var gan veicināt uztveres plašumu, pilnīgumu un precizitāti, gan to ievērojami traucēt, gan arī uztveri pilnīgi izslēgt.

Psihiskais stāvoklis ir relatīvi noturīga psihiska darbība, kas zināmā brīdī vai periodā raksturīga cilvēka psihei kopumā. Psihiskie stāvokļi ir pārejoši, ar to tie atšķiras no personības īpašībām. Tie ir saistīti ar personības tipoloģiskajām īpašībām, taču tos izraisa ārējie apstākļi. Psihiskie stāvokļi cieši saistās arī ar psihiskajiem procesiem. Cilvēkā psihiskie procesi vienmēr norit, viņam atrodoties kādā noteiktā psihiskajā stāvoklī. Šādi stāvokļi atkaroties var kļūt zināmam individam tipiski un ar laiku var ietekmēt personības īpašības, bet psihisko procesu norisi tie ietekmē vienmēr.

Liecinieka liecību psiholoģijai orientēšanās psihiskajos stāvokļos nepieciešama tāpēc, ka tie var ietekmēt kā liecinieka liecības tapšanu faktu uztveres fāzē, tā arī iegūtās informācijas saglabāšanu atmiņā un tās reproducēšanu liecinājuma brīdī.

I. Pavlovs izšķir šādus augstākās nervu darbības stāvokļus: ierosas stāvoklis, normālais možais stāvoklis, līdzsvarotais stāvoklis un paradoksālie pārejas stāvokļi. Ierosas stāvokli ierosa pilnīgi dominē pār aizmieri; ir traucēta psihisko procesu normāla norise. Možais stāvoklis ir vislabvēlīgākais normālai domāšanai un citiem psihiskajiem procesiem; ierosa un aizmure atrodas pilnīgā līdzsvarā. Paradoksālajos pārejas stāvokļos sastopama gan emocionālā depresija, gan izklaidība un arī patoloģiskas psihiskās darbības novirzes. Ir zināmi arī citādi psihisko stāvokļu iedalījumi (N. Ļevitova, A. Puni u. c.).¹ Taču no mūs interesējošā praktiskās tiesvedības viedokļa nav tik svarīgi šo stāvokļu nosaukumi un grupējumi kā vispārīgā atziņa, ka *dažādi psihiskie stāvokļi dažādi modificē indivīda spēju atspoguļot īstenību un maina arī viņa attieksmi pret to*. Ne izmeklētājam, ne tiesnesim nav iespējams dziļi izanalizēt liecinieka psihisko stāvokļu veidus un nianšes visā liecības tapšanas gaitā. Bet viņiem jāapzinās, ka eksistē pārejoši psihiskie stāvokļi un ka tie lielā mērā ietekmē liecinieka liecību saturu, pareizumu un ticamību, tāpēc tie jānoskaidro.

¹ Н. Д. Левитов. О психических состояниях человека. Изд. «Просвещение», М., 1964.

³ А. Г. Ковалев. Психологические основы исправления правонарушителя. Изд. «Юридическая литература», М., 1968, 23. un 24. lpp.; skat. arī А. Ковалюс. Personības psiholoģija. R., 1967, 26.—31. lpp.

Bez īpašiem pētījumiem var galvenajos vilcienos noteikt liecinieka psihisko stāvokli tajā brīdī, kad notikusi faktu percepcija, vai tajā brīdī, kad viņš dod savu liecību. Vērojot liecinieka uzvedību un noskaidrojot viņa mērķu, interešu un psihiskās aktivitātes pamatstruktūru dotajā brīdī, ir iespējams *orientēties raksturīgajos psihisko stāvokļu pretstatos, kas ir svarīgi liecības ticamības novērtēšanai*. Piemēram, nav grūti izziņāt šādus psihisko stāvokļu pretstatus: *aktivitāti un pasivitāti; uzmanības stāvokli*, kas dod iespēju skaidri uztvert un reproducēt, un *apātijas stāvokli*, kas šādas iespējas samazina; pozitīva emocionāla noskaņojuma un *uzņēmības stāvokli* un tam pretējo *samulsuma un nedrošības stāvokli*; histērisko vai citu *afekta stāvokli*, kad visu mēdz uztvert ļoti spilgti, bet realitātei neatbilstošā veidā, un *astēnisko stāvokli*, kad uztvere ir pareiza, bet šaura un bāla.

Taču psihisko stāvokļu dziļākai noskaidrošanai ir nepieciešamas speciālas zināšanas. Tāpēc, ja pēc lietas apstākļiem tas ir vajadzīgs, it sevišķi, ja liecinieks ir mazgadīgs, izmeklētājam un tiesai jānosaka psiholoģiskā ekspertīze.

Psihiskie procesi un arī psihiskie stāvokļi ir funkcionālas psihiskas parādības, turpretim *personības īpašības ir noturīgi psihiski veidojumi, kas izpaužas kā personības virzība, temperaments, spējas un raksturs*. Arī liecinieka personības īpašībām ir liela loma viņa liecības tapšanas norisē.

Vēsturiskā skatījumā personības īpašības ir filoģenētiskas, un šai ziņā vairumam cilvēku vai cilvēku grupu tās ir līdzīgas. Pie filoģenētiskajām pieder tās personības īpašības, kas raksturīgas augstākajam nervu darbības tipam, kā arī cilvēka organiskajām vajadzībām. Tomēr vairums raksturīgo personības īpašību izveidojas ontogēnēzē, t. i., individuālās personas attīstības norisē. Pirmās ir tā saucamās pārmantotās īpašības, otrās — iegūtās īpašības.

Liecinieka liecību analīzē, to pareizuma un ticamības noteikšanā svarīga loma ir liecinieka personības īpašību izziņāšanai, tāpēc ka tās nosaka visu liecības tapšanas posmu intensitāti, raksturu un kvalitāti. Personības īpašības ietekmē uztveri, iegaumēšanu, atmiņu un atmiņā saglabātā reproducēšanu liecinājumā. Ir svarīgi noskaidrot tādas būtiskas liecinieka personības īpašības kā novērošanas spējas, viņa domāšanas un spriešanas raksturu,

interesešu pamatievirzi, emocionalitāti, kā arī augstākās nervu darbības tipu, pie kura pieder liecinieks, — viņa temperamentu.¹

Ir svarīgi zināt, piemēram, ka temperaments nenosaka personības virzību, intereses un vispār viņas garīgās dzīves saturu; tas nosaka uzvedības tonusu, dinamiku, līdzsvarotību. Cilvēka vispārīgās uzvedības ainas pamatā ir viņa temperamenta īpatnības, kaut viņa uzvedību ietekmē arī nervu darbības stāvoklis, dzīves apstākļi un ārējie kairinājumi.

Liecību novērtējumam sevišķi svarīgas ir tādas liecinieka personības īpašību struktūras kā virzība (vajadzību, interešu un ideālu sistēma) un viņa raksturs.

Visas nule aplūkotās psihiskās parādības — procesi, stāvokļi un personības īpašības — jāņem vērā, orientējoties faktoros, kas var traucēt patiesības noskaidrošanu ar liecinieka liecībām.

Atgriežoties pie liecinieka liecības tapšanas gaitas aplūkuma, izsekosim tās atsevišķajiem pamatposmiem — uztverei un iegaumēšanai, iegaumētā saglabāšanai atmiņā un atmiņā saglabātā reproducēšanai nopratināšanā — un noskaidrosim faktoros, kas var apdraudēt objektīvo patiesību katrā no šiem posmiem.

I. Uztvere un iegaumēšana

Liecinieka liecības veidošanās pirmajā posmā, kad notiek faktu jutekliska uztvere un iegaumēšana, *liela loma ir kā objektīvajiem apstākļiem, kādos uztvere noris, tā arī subjektīvajiem faktoriem, kas saistās ar paša liecinieka personību*: viņa interešu ievirzei un uzmanības pievērstībai, tā saucamajai intencionālajai videi, kurā noris liecinieka psihiskie procesi, viņa domāšanas veidam, atmiņas tipam, rakstura un gribas tipam, profesijai, zināšanām, pieredzei, jutekļu stāvoklim utt.

Uztvere (percepcija) ir sākotnējais, jutekliskais informācijas iegūšanas (izziņas) posms, to priekšmetu un parādību atspoguļošanās cilvēka apziņā, kuri tieši iedarbojas uz viņa maņu orgāniem. Uztveres pamats ir sajūtas, taču tās visu uztveres saturu neveido. Uztvere ir saistīta ar apziņu, tātad ar saprašanu. Uztverē ietilpst jutekliskie un racionālie elementi, tā ir sajūtu un domāša-

¹ Temperaments ir nervu darbības tipa izpausme cilvēka raksturā. I. Pavlovs temperamentus iedalīja holeriskajā, sangviniskajā, flegmatiskajā un melanholiskajā un deva to analīzi (*И. П. Павлов. Двадцатилетний опыт объективного изучения высшей нервной деятельности (поведения) животных.* Медгиз, М., 1951, 299. un 300. lpp.; skat. arī *A. Kovaļovs. Personības psiholoģija.* R., 1967, 152.—154. lpp.).

nas vienība. Tāpēc uztveres aktā tik liela nozīme ir zināšanām, pieredzei, domāšanai, atmiņai.¹

Uztveres plašumu un precizitāti nosaka dažādi objektīvie un subjektīvie apstākļi. Pat tāds liecinieks, kam maņu orgāni kārtībā un viņa apziņu uztveres brīdī netraucē nekādi psihiski blakusprocesi, tomēr var kļūdoties, šaklausīt vai saredzēt vai ar citiem maņu orgāniem uztvert ne gluži to un ne tā, kā noticis objektīvajā realitātē. Tāpēc vairāku nozieguma notikuma aculiecinieku liecības nereti atšķiras pat tad, ja viņu liecinājumi ir godprātīgi un pilnīgi vaļsirdīgi.

Objektīvie apstākļi, kas var ietekmēt uztveres saturu, ir ļoti dažādi. Svarīgākie no tiem ir šādi.

1. *Konkrētie fiziskie apstākļi, kādos uztvere notikusi*: redzamība, dzirdamība, norises laiks, vieta utt. Ir zināms, ka krēslā un miglā priekšmetu apveidi zaudē noteiktību un bieži izraisa kļūdas. «Miglā pat zāles stiebriņš izskatās pēc koka» (L. Tolstojs). Ir zināms, ka dzirdamību samazina blakustrokšņi klajumā vai koki mežā, bet mierīgu ūdens līmeņu tuvumā skaņas atbalsojas un ir labi saklausāmas lielā tūlumā. Kādā krimināllietā neticama šķita liecinieka liecība, ka viņš saklausījis un sapratis divu cilvēku sarunu puskilometra attālumā. Noskaidrojās, ka saruna notikusi rudens dienā laivā uz ezera, pilnīgā bezvējā, kad ezera līmenis ir gluds kā spogulis un skaņas, atbalsodamās uz tā virsmas, dzirdamas ļoti tālu.

2. *Uztveres ilgums*. Norises uztveres pareizums nereti ir tieši proporcionāls tās ilgumam. Norises īslaicība neļauj uzmanībai koncentrēties, lai norisi iegaumētu. Tomēr vāji izpausta, kaut arī ilga norise liecinieka apziņā parasti atspoguļojas kā nenoteikta, izplūdusi aina. Ir svarīgs ne tikai norises ilgums, bet arī intensitāte, jo tā mobilizē liecinieka uzmanību. Taču, ja norise ir ļoti ātra, kā tas, piemēram, mēdz būt autoavāriju gadījumos, tad arī tās intensitāte neatsver īslaicību. Pat otrādi, notikuma intensitāte var izraisīt arī afekta stāvokli (pēkšņas bailes), kas uztveri izkropļo.

3. *Novērotās parādības raksturs*. Parādības raksturs ir svarīgs kā intereses izraisītājs lieciniekā. Ja parādības raksturs ir tāds, kas piesaista liecinieka uzmanību, tas veicina uztveres pilnību un precizitāti. Interesi var izraisīt un liecinieka uzmanību intensificēt šādi apstākļi: a) novērotās parādības krasa atšķirība no parastās notikumu gaitas, piemēram, autokatastrofa, huligānisks

¹ П. А. Шеварев. К вопросу о структуре восприятия. «Известия АПН РСФСР», вып. «Восприятие и мышление». Изд. АПН РСФСР, М., 1962, 7.—15. lpp.

uzbrukums, ļoti neparasta kādas personas āriene; b) novērotās parādības atbilstība liecinieka domu un interešu ievirzei, viņa psihiskajam stāvoklim vai profesijai, piemēram, šoferis labāk iegaumē automašīnas veidu, numuru, ātrumu, drēbnieks — personas apģērba formu un materiālu.

4. *Novērotās parādības sakars ar citām objektīvajām parādībām dotajā brīdī.* Piemēram, liecinieks ticami iegaumē norises datumu, pat stundu un minūti tāpēc, ka dotajā brīdī tikko beidzis darbu vai devies izpildīt kādu svarīgu uzdevumu, vai iznācis no kino pēc filmas noskatīšanās. Kāda lieciniece varēja ticami apliecināt slepkavībā apsūdzētā alibi tāpēc, ka bija iegaumējusi stundu un pat minūti, kad redzējusi apsūdzēto garāžā darbojamies pie savas automašīnas. Viņa bija saistījusi šo momentu ar radio reproduktora laika signālu. Bet tieši tajā brīdī vairāku desmitu kilometru attālumā bija notikusi slepkavība. Liecinieces liecība izrādījās izšķiroša; turpinot izmeklēšanu, tika atrasts īstais vainīgais.

Subjektīvie apstākļi, kas ietekmē uztveres saturu, arī var būt dažādi. Svarīgākie no tiem ir šādi.

1. *Uzmanības pievērstība un tās veids.* Psihologijā izšķir patvaļīgo un nepatvaļīgo uzmanību.

Patvaļīgajai uzmanībai raksturīgs gribas akts, ar kuru uzmanība apzināti tiek virzīta uz zināmu priekšmetu: novērošanas objektu, izpētījuma priekšmetu, darba uzdevumu, kādu priekšnesumu utt. Patvaļīgās uzmanības psihiskajā stāvoklī visi cilvēka maņu orgāni darbojas noteiktā virzienā. Maņu orgānu virzībai seko domāšana un emocijas. Patvaļīgo uzmanību var raksturot kā koncentrēšanos zināmu parādību uztverei vai kādai gribas virzītai darbībai. Patvaļīgās uzmanības psihiskajā stāvoklī, kad garīgā aktivitāte virzās uz noteiktu mērķi, visi fakti un norises, kas ietilpst šās uzmanības lokā, tiek uztverti spilgti, pilnīgi, vispusīgi, tāpēc liecinieks tos skaidri iegaumē un labi saglabā atmiņā.

Bet patvaļīgās uzmanības stāvoklis var izrādīties arī par liecinieka uztveres traucētāju, ja iegaumējamais fakts stāv ārpus šās uzmanības loka, jo viena no patvaļīgās uzmanības pamatīpašībām ir psihiskās darbības ievirzīšana zināmā fokusā, novēršot to no visa pārējā.

Patvaļīgās uzmanības stāvokli rada ne vien apzināts gribas akts, bet arī interese. Patvaļīgās uzmanības noturība saistās ar interesei stabilitāti. Tātad, lai noteiktu liecinieka uzmanības raksturu uztveres brīdī, jāzina arī viņa personības stabilo interešu raksturs.

Nepatvaļīgā uzmanība pa lielākai daļai rodas dažādu ārējās

vides kairinātāju ietekmē. Visvienkāršākā nepatvaļīgās uzmanības forma ir orientēšanās reflekss, tā saucamās orientēšanās kustības, ko izraisa kairinātāju izmaiņas apkārtējā vidē (skaņas, smaržas, fiziska norise).¹ Nepatvaļīgās uzmanības stāvokli uztverei nav tā asuma, tilpuma un precizitātes, kas piemīt patvaļīgajai uzmanībai. Liecinieks var būt bijis klāt kādā norisē, kas vēlāk kļūst par liecinājuma objektu krimināllietā, bet viņam par šo notikumu nav bijis nekādas intereses, viņa apziņai tas paslīdējis garām. Šāda liecinieka liecība ir bāla, izplūdusi, nenoteikta. Praksē sastopami gadījumi, kad aculiecinieks gandrīz nekā neatceras par notikumu. Pratinātājā, kam nav pietiekamu zināšanu psiholoģijā, tas var izraisīt uzstājīgus atgādinošus jautājumus. Gribā nestabils liecinieks šādā pratināšanas situācijā nereti liecina nevis to, ko viņš atceras (jo patiesībā viņš atceras ļoti maz), bet to, ko no viņa prasa. Tā rodas godprātīgo liecinieku nepatiesās liecības.

Zemās kvalitātes ziņā nepatvaļīgai uzmanībai tuvu stāv dalītā uzmanība. *Dalitā uzmanība* ir tāds psihisks stāvoklis, kad apziņa vienlaikus pievērsta vairākiem objektiem.

Liecinieka uzmanības pievērstība, uzmanības raksturs un intensitāte ir galvenie subjektīvie faktori, kas ietekmē liecības priekšmeta uztveri un uztverto faktu stabilu iegaumēšanu un tādad arī pareizu liecinājumu.

2. *Liecinieka vispārīgais maņu orgānu (receptoru) stāvoklis un to stāvoklis liecības priekšmeta uztveres brīdī.* Ja liecības priekšmets ir fiziskās pasaules objekti un parādības, ko uztver ar maņu orgāniem un kas izpaužas redzes, dzirdes, ožas, taustes, garšas, kustības, statiskās vai citādās sajūtās, tad šābu gadījumos svarīgi ir noskaidrot attiecīgo liecinieka receptoru stāvokli: redzes un dzirdes asumu, ožas un taustes kvalitāti utt. Nereti liecinieks liecina par krimināllietā nozīmīgu sarunu, ko viņš dzirdējis aiz sienas, trokšņiem virs griestiem vai zem grīdas vai apliecina, ko viņš redzējis zināmā situācijā, utt. Šādu liecinājumu pārbaudei tiesvedībā mēdz pielietot izmeklēšanas eksperimentu, kurā praktiski noskaidro, piemēram, redzamību un dzirdamību attiecīgajā situācijā. Ir svarīgi, kāds ir bijis liecinieka receptoru stāvoklis tieši liecības priekšmeta uztveres brīdī, tāpēc šābu gadījumos jāievāc medicīniskas izziņas no ārstniecības iestādēm vai jānoteic medicīniskā ekspertīze.

3. *Patoloģiskas novirzes liecinieka psihiskajos procesos un*

¹ Психология, под ред. А. А. Смирнова, А. Н. Леонтьева и др. М., 1962, 178. lpp.

psihiskajos stāvokļos uztveres brīdī. Ass uzbudinājums, afekta stāvoklis, slimība var stipri traucēt un pat izkropļot objektīvās realitātes ainu uztveres brīdī. Kāds cietušais liecināja, ka viņam uzbrukuši divi laupītāji, un aprakstīja viņu ārējo izskatu. No savām liecībām viņš negribēja atteikties pat tad, kad nozieguma notikuma apstākļi bija pilnīgi noskaidroti un pierādīts, ka bijis tikai viens uzbrucējs. Citā gadījumā autoavārijā cietušais apgalvoja, ka viņu sabraukusi nevis vieglā automašīna, kas bija pierādīts ar visiem lietā noskaidrotajiem faktiem, bet smagā automašīna ar segtu virsu. No savas liecības cietušais negribēja atteikties pat tiesas sēdē, kad notikuma apstākļi bija vēlreiz pārbaudīti. Šo cietušo uztveres aplamība izskaidrojama ar viņu afekta stāvokli laupīšanas un autoavārijas brīdī.

Patoloģiskos stāvokļos uztveri var izkropļot māņu tēli, pat halucinācijas.

4. *Adaptācija* (maņu orgāna pielāgošanās kairinājumam) arī dažos gadījumos var ietekmēt liecinieka uztveri. Analizatora jutība palielinās, ja pāriet no spēcīgiem uz vājiem kairinātājiem. Tā samazinās, ja pāriet no vājiem uz spēcīgiem kairinātājiem. Adaptācija izpaužas visos sajūtu veidos. Piemēram, ja pāriet no spilgtas gaismas tumsā, sākumā redze neko neizšķir. Redzes pielāgošanās vājam kairinātājam — tumsai notiek pakāpeniski. Tikai pēc 30—40 minūtēm redzēšana tumsā nostabilizējas noteiktā līmenī. Eksperimentāli ir pierādīts, ka redzes adaptācijas norisē uztvere var svārstīties milzīgās robežās, tā spēj palielināties 200 miljonu reizi.¹

Dažās uztveres situācijās, lai noskaidrotu liecinieka uztveres spēju un viņa faktu zināšanas robežas, var būt ļoti svarīgi noskaidrot, vai viņš nav atradies adaptācijas stāvoklī.

5. Blakus jutekliskajai fizisku parādību uztverei liela loma liecinieka liecībās ir *jēdzieniskās informācijas uztverei*, ko liecinieks gūst, runājot ar citiem cilvēkiem, lasot kādu tekstu, vērojot attēlu. Šādos gadījumos ļoti svarīga loma uztveres pareizumā ir ne vien dzirdei vai redzei, bet arī spējai pareizi saprast dzirdēto vai ar redzi uztverto — lasīto un vēroto. Liecinieka psihiskajiem procesiem, viņa psihiskajam stāvoklim uztveres brīdī, kā arī viņa personības īpašībām šādās uztveres formās ir sevišķi liela nozīme. Jēdzieniskā uztvēruma saturu un raksturu vairāk nosaka liecinieka domāšanas līmenis un veids nekā viņa novērošanas spējas. Jāņem vērā arī, ka dzirdes ceļā gūto informāciju nosaka ne tikai dzirdētā

---

¹ Психология, под ред. А. А. Смирнова, А. Н. Леонтьева и др. М., 1962, 101. lpp.

saturs, bet arī runas forma — runas tonis, intonācijas maiņa, runātāja žesti, mīmika. Dažreiz jēgas nesēji nav vis vārdi un to saturs, bet tonis, žesti, kas vārdus pavada. Katram cilvēkam no personīgās pieredzes ir zināms, ka ar toni, žestiem, mīmiku var pilnīgi grozīt vārdu jēdzienisko saturu. Ar toni un žestu var aizskart, apvainot ne mazāk kā ar vārdu saturu.

6. *Informācijas pakāpeniska uzkrāšana.* Ļoti bieži liecināšanas priekšmets nav vis kāds vienreizējs akts, fragmentāra norise, bet liecinieka pakāpeniski uzkrāta informācija, piemēram, apsūdzētā personības vai viņa dzīves veida raksturojums, uzskaites un norēķinu sistēmas apraksts, tehnoloģiskā procesa attēlojums utt. Informācija, ko šādos gadījumos liecinieks sniedz pratinātājam savā liecībā, ir radusies pakāpeniski. Uztvere sastāv no daudziem aktiem, uzslāņojumiem, kur katrai iepriekšējai jutekliskajai vai jēdzieniskajai uztverei ir pievienojušās aizvien jaunas. Atsevišķus uztveres slāņus atdala laika periodi un arī agrāk uztvertā apzināts novērtējums. Ir acīm redzams, ka šādos gadījumos faktiskās ziņas liecinājumā cieši savijas ar liecinieka slēdzieniem un secinājumiem.

Pakāpeniskas informācijas uzkrāšanas gadījumos liecību var ietekmēt uztveres atkārtojums un papildinājums, kā arī dažādi blakusapstākļi: liecinieka simpātija vai antipātija pret liecības objektu (liecinot par apsūdzētā dzīves veidu, dodot cietušā raksturojumu); no citām personām un pat baumām iegūtās ziņas, ko liecinieks sajauc ar faktu personīgo uztveri; faktisko ziņu trūkuma aizpildīšana ar zināmos apstākļos parasto utt.

Iegaumēšanu no uztveres var šķirt tikai nosacīti. Uztvere pamatojas uz sajūtām, kas rada objektīvās pasaules priekšmetu un parādību atveidu. Bet uztverei raksturīga arī tās apzinātība, tūlītēja jēgas piešķiršana uztvertajam. Uztvere ir saistīta ar objektu, īpašību, pazīmju diferencēšanu, atlasī, ko savukārt nosaka iepriekšējā pieredze, zināšanas, intereses. Liecinieks no uztveres kopuma iegaumē galvenokārt to, kas atbilst viņa interesei, uzmanības ievirzei. Apzinātība uztvērumu jēdzieniski iekrāso un atkarībā no liecinieka domāšanas rakstura, zināšanām, pieredzes dažādi pārveido. Jo uztvere vairāk apzināta, jo iegaumēšanas līmenis ir augstāks; taču iegaumēšanas līmenis ne vienmēr rāda iegaumētā saskaņu ar patieso. Objektīvā realitāte, kas atainojusies liecinieka uztverē, var uztvēruma apzināšanās un iegaumēšanas procesā jēdzieniski tā pārveidoties, ka no liecinieka liecības patiesību iespējams izlobīt tikai tad, ja liecībā ietvertu informāciju reducē uz uztveres sākotnējo posmu: ārējo kairinātāju, maņu orgānu darbību, sajūtām.

Kādā krimināllietā, kurā bija svarīgi noskaidrot aizdomās turētā B. atrašanos Jūrmalas vasarnīcā nozieguma izdarīšanas dienā, lieciniece K. apliecināja, ka viņa šai dienā, garām iedama, redzējusi B. guļam vasarnīcas verandā uz tahtas, jo verandas durvis bijušas plaši atvērtas. Tā kā pārējie fakti liecināja, ka B. šai laikā atradies citā vietā, K. liecība tika rūpīgi pārbaudīta. Noskaidrojās, ka, vasarnīcai garām ejot, pa atvērtām verandas durvīm nav iespējams novērot uz tahtas guļošo cilvēku, jo redzamību traucē verandas ārsiena; saskatāma tikai neliela daļa no tahtas kājgaļa. Atkārtoti nopratināta, lieciniece K. paskaidroja, ka tahtas kājgalī redzējusi divus stulmu zābakus, kādos parasti B. mēdzis staigāt. No tā viņa secinājusi, ka verandā guļ B. Noskaidrojās, ka tahtas kājgalī bijuši nolikti vasarnīcas īpašnieka zābaki.

Iegaumēšana ir sevišķi stabila, ja liecības priekšmets ir ierosinājis ne vien prāta darbību, bet arī spēcīgi skāris jūtas, izraisījis pārdzīvojumu. Pārdzīvotais liek kādu laiku domās pie tā atgriezties un tā nostiprina iegaumēšanu. Ja jūtu sfēra nav bijusi ierosināta pārmērīgi, t. i., ja nav izraisīts afekta stāvoklis, tad vēlākais liecinājums var iegūt sevišķu pilnību un precizitāti.

Apzināta iegaumēšana balstās uz vispārinātām un sistematizētām asociācijām. Asociācijas nostiprina atmiņā uztveres objekta raksturīgās un būtiskās iezīmes. Šo psiholoģijā vispāratzīto tēzi praktiskajā tiesvedībā bieži aizmirst, cenšoties no liecinieka izzināt detaļas, ko viņš nav iegaumējis un tātad nevar arī atcerēties.

II. Iegaumētā saglabāšana atmiņā

Lai liecinieks spētu liecināt par to, ko viņš ir uztvēris un iegaumējis, viņam iegaumētais jā saglabā atmiņā līdz liecinājuma brīdim. Pratinātājam ir ļoti svarīgi apzināties, ka *cilvēka atmiņā tiek saglabāti nevis tiešās uztveres tēli, bet gan priekšstati, kādos transformējusies apzinātā uztvere.*¹

Tomēr reiz iegūtie priekšstati atmiņā nesaglabājas bez izmaiņām. Tāpat kā viss cilvēka apziņas saturs, arī uztveres rezultātā gūtie *priekšstati pārveidojas*. To izraisa laika un notikumu plūsma, kurā agrākie priekšstati bālē, zaudē noteiktību un skaidrību; tos it kā izstumj jaunie ārējās vides kairinājumi, kas nepārtraukti iedarbojas uz apziņu; tos var transformēt arī vēlākās pārdomas par notikumu, vēlākie slēdzieni un secinājumi; tos var pārveidot

¹ С. Л. Рубинштейн. Основы общей психологии, изд. 2-е. Учпедгиз, М., 1946, 234. lpp.

saskare ar informāciju, kas par to pašu notikumu tiek saņemta no citiem avotiem — citiem lieciniekiem, preses, sabiedriskās domas utt.

Tāpēc ir ļoti svarīgi liecinieku pratināt ne pārāk ilgu laiku pēc notikuma, ko viņš uztvēris. Sevišķi ātri atmiņā zūd precīzais notikuma laiks — stunda, diena, pat nedēļa, ja vien notikums apziņā ar blakus asociācijām nav saistīts ar citiem līdztekus novērotiem faktiem. Rets cilvēks spēj pateikt, kur viņš bijis un ko darijis zināmā dienā un stundā pirms 4—5 dienām. Uz šādiem jautājumiem faktiski bijušo liecinājumā aizstāj parastais, kas izriet no tā dienas režīma, kāds lieciniekam attiecīgajā laika posmā bijis parasts.

Tomēr ne vienmēr laika sprīdis, kas pagājis no zināmas uztveres, nosaka atmiņā saglabātās informācijas kvalitāti, kura izpaužas liecinājumā. Kā tālāk redzēsim, liela nozīme ir arī psihiskajam stāvoklim, kādā savas atmiņas satura demonstrēšanas, t. i., liecinājuma brīdī atrodas liecinieks. Ar to daļēji izskaidrojams arī tāds izmeklēšanas praksē sastopams fenomens kā pilnīgākas un precīzākas informācijas sniegšana atkārtotā nopratināšanā pēc ilgāka starpbrīža.

Iegaumētā saglabāšanā atmiņā svarīgs ir atmiņas tips, pie kura pieder liecinieks, un arī asociācijas, kas atbalstījušas iegaumēšanu.

Lieta tā, ka priekšmeti un parādības tiek iegaumēti nevis izolēti, bet grupveidā, savstarpējā sakarā. Visu iegaumēto apziņa saista objektīvās sakarībās. Tāpēc, kad atceramies vienu faktu, tam līdzī virknējas citi. Psihologijā šo parādību sauc par *asociāciju*. I. Pavlovs asociāciju ir izskaidrojis ar nervu pagaidu sakariem, kas rodas no vairāku kairinātāju vienlaicīgas iedarbības. Izšķir dažādus asociācijas veidus: asociācijas pēc līdzības, asociācijas pēc kontrasta, cēlonisko sakaru asociācijas utt.

Nav reti gadījumi, kad, tikai liecinieka asociatīvo aparātu iedarbinot, pratinātājs var noskaidrot, ko isti par krimināllietā izzināmajiem faktiem glabā liecinieka atmiņa.

Lai uz asociāciju pamata iegūtu informāciju, kas saglabāta liecinieka atmiņā, ir svarīgi zināt, pie kāda atmiņas tipa liecinieks pieder. Izšķir šādus galvenos *atmiņas tipus*: redzes un dzirdes, tēlu un jēdzienu atmiņu. Asociācijas, kas saistās ar lieciniekam tipisku atmiņas veidu, ir spēcīgākas. Praksē ir bijuši gadījumi, kur liecinieks, kam ir izteikta jēdzienu atmiņa, apgalvo, ka zināmu rakstveida objektu agrāk nav redzējis, bet, iepazīstināts ar tā saturu, atceras dokumenta saturu un arī ārējo izskatu.

Neatkarīgi no atmiņas tipa cilvēkiem ir dažāds *atmiņas spēks*.

Atsevišķiem indivīdiem tas var svārstīties no aizmāršības līdz tā saucamajai absolūtajai atmiņai. Tā ir pārmantota personības īpašība, un ietekmēt to pratināšanas norisē nav iespējams. Taču jāpatur vērā, saka S. Rubiņšteins, ka cilvēka psihe — atmiņa, uzmanība, domāšana utt. — attīstās ilgi, vēl tālu aiz bērnības robežām.¹ Piemēram, dažādu priekšmetu izskata un krāsu uztvere, iegaumēšana un atcerēšanās, kam mēdz būt liela nozīme atsevišķās krimināllietās, bērniem, pusaudžiem un jauniešiem atkarībā no vecuma svārstās ļoti plašās robežās. Vecumā no 6 līdz 17 gadiem spēja izšķirt un atcerēties priekšmetu gaišumu un nokrāsas pieaug 2,5 reizes. Spēja atšķirt toņu augstumu vecumā no 8 līdz 19 gadiem pieaug par 200%. Kādas novērotas norises ilguma un vispār laika atstarpes atcerēšanās, kas pieaugušiem lieciniekiem mēdz būt visai kļūdaina, bērniem un jauniešiem (no 7 līdz 19 gadiem) ir gandrīz otrtik kļūdaina.²

Sai sakarībā jāuzsver, ka nepilngadīgo liecinieku liecību kvalitāte principā atšķiras no pieaugušo liecinieku liecību kvalitātes, jo nepilngadīgiem lieciniekiem atmiņas un atcerēšanās spējas ir vājākas nekā pieaugušajiem. Tas viegli saprotams, jo uztvere, iegaumēšana, atcerēšanās, kā redzējām, ir cieši saistīta ar zināšanām, pieredzi, saprašanu. S. Rubiņšteins ir ļoti trāpīgi teicis: «Nepietiek dzirdēt — vajag prast klausīties; nepietiek redzēt — vajag prast skatīties. Šāda prasme nerodas uzreiz.»³

Runājot par skolas un pirmsskolas vecuma bērnu atmiņu, jāatzīmē psiholoģiskos eksperimentos un tiesvedības praksē konstatētais *reminiscences fenomeno*: bērnu liecības ir precīzākas un pareizākas, ja viņus pratina nevis tūlīt pēc notikuma, kas viņus saviļņojis, bet zināmu laiku vēlāk. Šī parādība saistīta ar to, ka bērnam vajadzīgs ilgāks laiks nekā pieaugušajam, lai uztverto sev noskaidrotu, apgūtu uztveres materiālu. Šī parādība saistīta arī ar to, ka stiprā jūtu saviļņojumā uztvertā reproducēšana ir saistīta ar emocionālu aigturi.

Bērnu atmiņai ir tipiska vēl cita paradoksāla parādība: viņi bieži uztver, iegaumē un atceras sīkumus, parādību sekundārās iezīmes, bet neatceras galveno, būtisko, jo faktu iekšējais saturs un to sakars viņiem dažreiz vēl nav saprotams.

¹ С. Л. Рубинштейн. Основы общей психологии, изд. 2-е. М., 1946, 170. un 171. lpp.

² Dati ņemti no darba С. Л. Рубинштейн. Основы общей психологии, изд. 2-е. М., 1946, 266., 271.—282. lpp.

³ С. Л. Рубинштейн. Основы общей психологии, изд. 2-е. М., 1946, 279. lpp.

Jāpiemin vēl kāds faktors, kas bērnu un pusaudžu atmiņā sevišķi transformē iegaumēto.

Ir zināms, ka arī godprātīgu pieaugušo liecinieku liecībās iezogas ziņas un secinājumi, kas iegaumētajam uzslāņojušies vēlāk. Paša uztvertajos apstākļos liecinieks nepatvaļīgi iepin ziņas un vērtējumus, kas vēlāk nākuši no citiem apkārtējās vides avotiem. Bērnu liecinājumos, kad tie notiek ilgāku laiku pēc notikuma, šādu uzslāņojumu var būt tik daudz, ka aiz tiem nav vairs saskatāma patiesība. Bērni un pusaudži viegli pakļaujas vecāko biedru un pieaugušo ietekmei. Viņiem ir dzīva fantāzija, bagātas emocijas. Pusaudzis nereti liecina nevis to, ko pats uztvēris notikumā, kura liecinieks viņš bijis, bet gan reproducē savas fantāzijas tēlus, kas dažādu ietekmju rezultātā izveidojušies viņa apziņā pēc notikuma.¹

Sastopami arī gadījumi, kad bērni un pusaudži tiek ļaunprātīgi sugestēti apliecināt to, kā patiesībā nav bijis. Šie apstākļi ir viens no iemesliem, kāpēc nepilngadīgo liecinieku pratināšana, ja tie nav sasnieguši 14 gadu vecumu, pieļauta tikai pedagoga klātbūtnē. Bet pēc izmeklētāja ieskata pedagogu var pieaicināt, arī pratinot liecinieku, kurš nav vēl sasniedzis 16 gadu vecumu (KPK 160. p. 1. d.).

III. Atmiņā saglabātā reproducēšana nopratināšanā

Informācija, ko liecinieks pēc kādas parādības uztveres un tās iegaumēšanas ir saglabājis atmiņā, pratināšanas norisē kļūst par ziņām, kas tiek nostiprinātas liecinieka liecībā. Agrāk iegūto informāciju liecinieks sniedz pratinātājam savā liecinājumā, reproducējot priekšstatus, kas saglabājušies viņa atmiņā. Tieši šo posmu parasti saprot kā liecinieka liecību.

Ielūkojoties tuvāk šai norisē, ir redzams, ka tā sastāv no divām daļām:

a) liecinieka atmiņā saglabātās informācijas reprodukcija un tālākdošana, kas ārēji izpaužas kā *liecinājums*;

b) informācijas uztvere, pārstrādāšana pratinātāja apziņā un procesuāla nostiprināšana, kas ārēji izpaužas kā *liecinājuma pieraksts* liecinieka nopratināšanas protokolā.

¹ Krimināllietā par Mišas Lupenskiha nogalināšanu vairāki mazgadīgi liecinieki visos sīkumos apliecināja slepkavības veidu un norisi, aprakstīja, kur viņu biedri ņēmuši striķi, kur akmeni un kā noslicinājuši Mišu upē. Slepkavībā atzinās arī paši apsūdzētie — 15 gadu vecais D. un citi. Taču pēc četriem mēnešiem, kad lietas izmeklēšana bija jau pabeigta, «noslepkavotais» pārrādās mājās no citas pilsētas, uz kuru viņš bija aizbēdzis nesaskaņu dēļ ar biedriem.

Aplūkosim abas šīs psiholoģiski un arī praktiski šķirtās daļas katru atsevišķi.

a. *Liecinājums.* Lai liecinieks spētu liecināt, viņam jāatceras liecinājuma priekšmets — notikums, kāda atsevišķa tā epizode, agrāk novērota cilvēka izskats, redzētais objekts, sarunas vai dokumenta saturs utt. Liecinājumā liecinieks sniedz informāciju it kā tieši par faktisko norisi, bet patiesībā viņš reproducē atmiņā saglabātos priekšstatus un domu modeļus. Informācija, ko nopratināšanā sniedz liecinieks, nav bijušo notikumu mehāniska reproducēšana, kas līdzīga kinofilmas projekcijai uz ekrāna; tā ir iegau-mējot un iegau-mēto atmiņā saglabājot intelektuāli un emocionāli apstrādāta viela, kam piešķirta zināma jēga. Liecinieks ziņo nevis faktus, bet savus priekšstatus par faktiem. To neapzinās pats liecinieks un bieži aizmirst viņa nopratinātājs. Un, ja pratinātājam ir svarīgi zināt liecinājuma priekšmetu visos sīkumos un viņš tos neatlaidīgi tiecas no liecinieka izzināt, sekas var būt visai kļūmīgas.

Tā, piemēram, pratinot liecinieku, kurš redzējis aizdomās turēto vai apsūdzēto nozieguma izdarīšanas laikā, pratinātājs, lai piešķirtu ticamību pazīšanai, tiecas fiksēt liecinieka nopratināšanas protokolā tādas šīs personas ārējā izskata pazīmes kā vaibstus, deguna un mutes formu, acu krāsu, galvassegas veidu un krāsu, visu apģērbā piederumu izskatu, veidu, krāsu utt. Šāda pratinātāja rīcība nevis tuvina viņu patiesības noskaidrošanai, bet attā-lina no tās. Rezultātā dažkārt tiek iegūtas tikai šķietami patiesas liecības, kuru «patiesums» nereti izriet no pratinātāja uzvedinošajiem jautājumiem: liecinieks stāsta nevis to, ko patiesi atceras, bet, sekodams uzvedinošajiem jautājumiem, liecina to, kas pratinātājam vajadzīgs. Šāda ievirze uz liecinieka uztverto objektu detaļu un sīku pazīmju noskaidrošanu pa lielākaī daļai noved pie pretrunām liecinieka liecībā vai pie pretrunām ar citiem, lietā jau ticami noskaidrotiem faktiem. Atkārtoti nopratināti, šādi liecinieki vai nu liecina par tām pašām detaļām citādi, vai cenšas reproducēt savu iepriekšējo liecību. Liecinieks, tāpat kā katrs cilvēks, kuram nav bijusi izdevība ilgstoši pētīt kādu objektu, kas novērots tikai īsu brīdi un lielākoties nepatvaļīgas uzmanības stāvoklī, iegau-mē tikai vispārīgās šā objekta iezīmes, it īpaši tās, kuru uztveri iero-sina un atvieglo viņa interešu pievērstība, zināšanas un agrākā pieredze. Objekta detaļas paslīd apziņai garām neievērotas, vai arī uztvere fiksē tādas detaļas, kas ietilpst liecinieka speciālo inte-rešu sfērā vai krasi atšķiras no parastā.

Tas pats sakāms par īsiem laika sprīžiem, ko ar lielu noteiktību tiecas izziņāt no liecinieka.

Praksē bieži sastopami gadījumi, kad vairāki viena notikuma aculiecinieki, kuru liecības sakrīt galvenajā, par norises un novēroto objektu detaļām liecina dažādi, jo katrs no viņiem ir uzvēris tikai to, kas ir saistījies viņa uzmanību. Tikpat dažādas mēdz būt arī liecības par novērotā notikuma ilgumu. Lūk, kāpēc patiesības noskaidrošanai ir bīstami paļauties uz detaļām, kas par liecinājuma priekšmetu tiek izziņātas no liecinieka.

So rindu autors, demonstrējot studentiem šeit aplūkotās tēzes praktiskajās nodarbībās, ir sarīkojis trīs eksperimentus — 1952., 1964. un 1967. gadā. Eksperimenta subjekts bija trešā kursa studentu grupa, 20—30 cilvēku. Eksperimenta objekts bija studentiem nezinot inscenēts notikums auditorijā.

1952. gada eksperimenta saturs bija šāds. Plkst. 14.15 fakultātes kalpotājs Lācis gaitenī netālu no auditorijas ar slotas kāta plakanisku sitienu pret grīdu imitēja šāviena troksni, kas auditorijā izraisīja savilņojumu. Precīzi pēc vienas minūtes kalpotājs imitēja vēl vienu šāvieni un tūlīt pēc tam ieskrēja auditorijā un uztraukts aicināja docētāju gaitenī, teikdams: «Jūs aicina iznākt.» Šai brīdī kalpotājam galvā bija brūna žokejcepure, gērbies viņš bija pelēkās biksēs un baltā krekļā, virs kura uzvilktā melna kažokādas veste, kājās apautas kurpes. Auditorijā viņš atradās tieši 10 sekundes. Docētājs uz mirkli izgāja gaitenī, neļaudams iet studentiem, kas uztraukumā arī gribēja sekot. Atgriezies docētājs studentus nomierināja, paskaidrodams, ka blakus esošajā laboratorijā pārspērušas reaktīvu kolbas. Plkst. 14.30 tas pats kalpotājs auditorijā ienāca otru reizi un, piegājis pie docētāja, kaut ko viņam klusu teica. Šoreiz kalpotāja ārējais izskats bija citāds: kaila galva, dzeltens krekls, bez vestes, melnas bikses un kājās stulmu zābaki. Viņš auditorijā uzturējās 20 sekundes. Kalpotāju Lāci studenti labi pazina, jo bija to redzējuši ik dienas.

Pēc divām dienām grupas studentiem izskaidroja, ka noticis eksperiments. Viņiem uzdeva sīki aprakstīt notikuma norisi, it īpaši tā atsevišķo epizožu laika atstarpes, kalpotāja ārējo izskatu, viņa apģērba gabalu veidu un krāsu un auditorijā notikušās sarunas. Studentu atbildes, ko viņi uzrakstīja katrs atsevišķi, izrādījās pareizas tikai vispārīgos vilcienos, detaļas bija ļoti kļūdainas.

Daži studenti liecināja, ka dzirdējuši vienu, citi divus un citi trīs šāvienam līdzīgus trokšņus. Laika diferences notikuma norisē bija uztvertas šādi: starp atsevišķiem «šāvieniem» aizritējušas 2—3, pēc atsevišķu studentu liecinājuma — pat 10 minūtes (vienas minūtes vietā). Kalpotāja uzturēšanās auditorijā pirmajā gadījumā novērtēta ar vārdiem «dažas sekundes», otrajā — 1—2 minūtes (20 sekunžu vietā). Kalpotāja ārējais izskats aprakstīts nepareizi un ļoti dažādi atsevišķu studentu liecībās. Vairums apgalvoja, ka, pirmoreiz ienākot, viņam bijusi kaila galva, izpūruši mati, mugurā brūni svārkī (kādus kalpotājs Lācis parasti mēdza valkāt), kājās tūbas zābaki (kādus kalpotājs Lācis parasti mēdza valkāt šai laikā), kaut gan nekā tamlīdzīga patiesībā nebija. Otrās ienākšanas reizē kalpotāja izskats bija iegaumēts pareizāk, bet atsevišķi apģērba gabali pēc veida un krāsas bija jaukti ar tiem, kas viņam bija mugurā, ienākot pirmoreiz.

15 minūšu atstarpi starp divām kalpotāja ienākšanas reizēm vairums studentu atbilžu novērtēja kā 5 vai 10 minūtes. Tikai divās atbildēs 15 minūšu

ilgums bija noteikts pareizi. Eksperimentā piedalījās un atbildes sniedza 30 studentu.

1964. gada eksperiments bija vienkāršāks, tajā bija novērsts uzbudinājuma faktors. Auditorijā divas reizes ienāca bijušais fakultātes mācību spēks — pensionārs K., kuru studenti agrāk nebija redzējuši. Starplaikā viņš vēl divreiz atvēra durvis. Viņš ienāca auditorijā 10 minūtes pēc nodarbības sākuma un, jautājis pēc docētāja, nolika uz katedras trīs grāmatas — dzeltenā, brūnā un zaļā ievākojumā. Dzirdot docētāja vārdus «Netraucējiet nodarbībul», viņš it kā apmulsumā divas no šīm grāmatām (dzeltenu un zaļo) nolika uz palodzes un izgāja no auditorijas. Trīs minūtes vēlāk viņš atkal ienāca auditorijā, citādi ģērbies, un atvainojies auditoriju atstāja. Si ricība bija komiska un studentos izraisīja smieklu šalti.

Trešajā dienā studentiem izskaidroja, ka noticis eksperiments. Viņi rakstveidā atbildēja uz šādiem 18 anketas jautājumiem: 1. Cik minūtes pēc lekcijas sākuma pilsonis ienāca auditorijā un cik ilgi tajā uzturējās? Kā viņš izskatījās? 2. Cik reizes pēc tam viņš vēl atvēra durvis? 3. Pēc kāda laika intervāla viņš ienāca otro reizi? 4. Kā bija ģērbies pilsonis, ienākot pirmo reizi? 5. Vai viņam galvā bija cepure? 6. Kādā bija cepure, kādā krāsā? 7. Ko pilsonis teica? 8. Ko atbildēja docētājs? 9. Ko darīja pilsonis? 10. Cik grāmatu viņš nolika uz palodzes? 11. Kāda veida bija šīs grāmatas? 12. Kāda bija grāmatu krāsa? 13. Kā izskatījās pilsoņa mati? 14. Vai viņš valkāja brilles? 15. Kāda bija virskrekla krāsa? 16. Kādā krāsā bija kaklasaite? 17. Kādas formas un krāsas bija žakete un bikses? 18. Kādas bija pilsoņa acis, deguns, lūpas, zods?

Atbildes deva 20 studenti. Par notikuma galvenajiem vilcieniem studenti liecināja pareizāk nekā pirmajā eksperimentā, kad inscenējums bija izraisījis satraukumu, bet detaļas atbildēs bija tikpat pretrunīgas un nepareizas.

Visi studenti pareizi pateica, cik reizes atvērtas durvis, cik reizes pilsonis ienācis auditorijā, ko darījis, kā rīkojies, ko teicis un vispārīgos vilcienos pareizi aprakstīja viņa izskatu. Ienācēja ārienes apraksts anketās lielākoties bija šāds: vecs, sirms, neveikls kustībās un valodā, komisks. Tas saskanēja ar īstenību. Bet uz anketas detalizētajiem jautājumiem studentu atbildes bija kļūdainas, it sevišķi uz anketā tišuprāt ievietotajiem uzvedinošajiem jautājumiem. Nosakot ienācēja žaketes, bikšu, krekla, kaklasaites un arī grāmatu krāsu, studenti visas atbildēs bija pieļāvuši rupjas kļūdas. Tā, piemēram, K. virskreklam bija piešķirtas šādas krāsas: balts (3 atbildēs), zils (3 atbildēs), brūns (vienā atbildē), zilgans (2 atbildēs), zilganpelēks ar svītriņu (vienā atbildē); pārējās atbildēs studenti rakstīja: «nezinu», «neatceros», «nevarēju saredzēt». Patiesībā K. virskrekls bija zilganpelēks ar svītriņu. Grāmatām bija piedēvētas šādas krāsas: balts, sarkans, zils; zils, zils, sarkans; dzeltens, zaļš, sarkans; sarkans, dzeltens u. tml. Nevienā atbildē nebija minēta brūnā krāsa, un nevienš students visu trīs grāmatu krāsu nebija nosaucis pareizi. Atbildes uz jautājumu par brillēm arī bija neprecīzas. Daļa studentu liecināja, ka brillu ienācējam nav bijis, citi apgalvoja pretējo. Tikai divas atbildes bija pareizas: ienākdam auditorijā, K. brilles noņēmis un turējis rokā. Uz pēdējo jautājumu par ienācēja acīm, degunu, lūpām un zodu visas atbildes bija izvairīgas: «neatceros», «neievēroju», «nekā sevišķa» u. tml. Arī laika intervāli atbildēs bija noteikti dažādi un lielākoties kļūdaini. Dažās atbildēs bija teikts, ka K. ienācis auditorijā 5 minūtes, citās — 10 minūtes un pat 20 minūtes pēc lekcijas sākuma.

Secinājums no šiem diviem eksperimentiem, kuros bija iespējams pārbaudīt 50 III kursa studentu uztveres un iegaumēšanas raksturu, ir šāds: pareizi uztverta un iegaumēta tiek notikuma vispārīgā faktiskā norise; reproducējot atmiņā saglabāto, jau dažas dienas pēc notikuma liecinājumi sliecas uz vispāri-

nājumiem; objekta detaļu un krāsas iegaumēšana vairumā gadījumu ir ļoti kļūdaina vai arī detaļas vispār netiek uztvertas.

Sais eksperimentos tika atzīmēta dažādība uztverto faktu intelektuālajā transformācijā. Tā, piemēram, otro eksperimentu atsevišķi studenti savās atbildēs raksturoja šādi: «Domāju, ka atnesti jaunie žurnāli»; «Domāju, ka atnestas nodarbai vajadzīgās grāmatas»; «Likās, ka vecais vīrs dzen jokus». Bet kāda studente notikumu novērtēja šādi: «Ienācēju uzskatīju par garā slimu, un man bija ļoti neērti, ka biedri smejas un docents asi pret viņu izturas, tā ka tikko uzdrošinājos paskatīties uz ienācēju.»

1967. gadā izdarītais trešais eksperiments, kurā piedalījās 24 studenti, atkārtoja un apstiprināja pirmo divu eksperimentu rezultātus. Atšķirība bija tikai tā, ka studenti savus liecinājumus nodeva pēc četrām un daži no viņiem pēc piecām dienām. Vispārinātie priekšstati par notikumu šai laika sprīdi atmiņā bija saglabājušies labi, bet nepilnība un neprecizitāte detaļu iegaumēšanā nebija mazāka kā pirmajos divos eksperimentos.

Pabeidzot šīs pieredzes izklāstu, nevar paiet garām tās nepatvaļīgam turpinājumam. Pusgadu vēlāk pensionāram K. gadijās uz minūti iegriezties katedrā, kur tobrīd uz konsultāciju bija ieradusies lielākā daļa otrā eksperimenta dalībnieku. Konsultācijas beigās docētājs jautāja, vai studenti K. pazinusi. Izrādījās, ka viņu atceras un pazīst visi klātesošie. Tad docētājs lika priekšā aprakstīt pazīmes, pēc kurām šīs personas identifikācija notikusi. Atbildēs visi studenti deva tikai vispārinātus pazīmju raksturojumus: «pēc auguma», «pēc gaitas», «pēc runas veida», «pēc izskata», «pēc izturēšanās», «pēc sirmās galvas». Neviens students nevarēja nosaukt kādu no tā saucamajām konkrētajām pazīmēm, kādas izmeklētāji cenšas izdibināt no lieciniekiem un cietušajiem, nopratinot tos pirms personas uzrādīšanas uzzīmēšanai. Klātesošie apgalvoja, ka viņi pilnīgi aizmirsuši K. vaibstus un nevar tos aprakstīt vai arī nekad nav tos iegaumējuši. Neviens nespēja vairs kaut cik precīzi aprakstīt arī K. apģerbu (veidu, krāsu utt.), kas viņam bijis mugurā eksperimenta laikā. Un tomēr nebija nekāda pamata apšaubīt, ka visi studenti K. ir nekļūdiģi pazinusi «pēc izskata, gaitas, runas veida un balss».

Šis gadījums vēlreiz liek apsvērt detaļu un tā saucamo konkrēto pazīmju lomu un nozīmi liecinieku liecībās, it īpaši tad, ja uzrāda personas uzzīmēšanai.

«Pazīšana», ar ko bieži jāsastopas liecinieku liecībās un kam ir tik liela nozīme patiesības noskaidrošanā, psiholoģijā tiek dēvēta par vienu no vienkāršākajiem psihiskajiem aktiem. Taču pazīšanai var būt dažādas noteiktības pakāpes un ticamība. *Pazīšana parasti ir acumirkļīgs akts, kas balstās uz dažām raksturīgām objekta pazīmēm, kuras tiek uztvertas neapzināti un bieži vien ir vārdos grūti izsakāmas.*¹ Lai atceramies tuvu cilvēku pazīšanu lielā attālumā. Aplamā pazīšana parasti pamatojas uz tādu sekundāru pazīmju, detaļu sakrišanu, kuras agrāk novērotajam objektam un uztveramajam objektam ir līdzīgas.²

Agrākās uztveres priekšstatu reproducēšanā, kas notiek

¹ Психология, под редакцией А. А. Смирнова, А. Н. Леонтьева и др. М., 1962, 221. lpp.

² Turpat.

liecinājuma norisē, jāizšķir *tiešā un netiešā reproducēšana*. Tiešā reproducēšana notiek bez starpasociācijām. Netiešo reproducēšanu var sekmēt tēli, vārdi, kustības un jūtas, kas saistās ar reproducējamo materiālu. Reproducēšanas grūtību gadījumos pratinātāja uzdevums ir ierosināt lieciniekā attiecīgās asociācijas.

Liecinājuma gaitā liecinieka psihē noris atmiņas materiāla rekonstrukcija, kas ārēji var izpausties vai nu pārliekā shematizācijā un vispārinājumā, vai pārāk sīkā konkretizācijā un detalizācijā. Vispārinājumos draud izlaidumi un krimināllietai nozīmīgu nianšu notušējums; pārlieka detalizācija jau aprakstīto iemeslu dēļ var ieviest liecībā tiesus patiesības izkropļojumus. Kā vienā, tā otrā gadījumā laba tiesa liecinieka atmiņā saglabāto faktu var palikt nenoskaidroti, jo liecinieks bieži nezina, kam īsti ir nozīme krimināllietā. Tāpēc liela nozīme patiesības noskaidrošanai liecināšanas norisē ir pratinātāja zināšanām psiholoģijā, pareizai pratināšanas taktikai.

b. *Liecinājuma pieraksts*. Lai pierādījumu faktus varētu pareizi fiksēt liecinieka nopratināšanas protokolā, pratinātājam ne vien jāiegūst no liecinieka pareiza, neizkropļota informācija, t. i., tiešas, ko liecinieks pats uztvēris, iegaumējis un atceras, bet arī pašam pareizi jāuztver liecinājums, tas apziņā jāapstrādā un jāfiksē tieši tā informācija, kam ir nozīme lietā, atmetot pārējo kā lieku balastu.

Un arī šajā pēdējā liecinieka liecības tapšanas posmā iespējamās kļūmes. Pratinātājs var liecību saprast ne tā, kā liecinieks to domājis; viņš var pierakstīt no liecinieka sniegtās informācijas ne to, kam vēlāk lietā izrādās nozīme (it īpaši, ja pratināšanas norisē sekots nepareizai versijai). Tāpēc šim posmam likumā ir noteiktas šādas patiesības noskaidrošanas garantijas:

- 1) ja pratinātājs nepietiekami prot valodu, kurā liecinieks liecina, pieaicināms tulks;
- 2) liecinieka liecības jāpieraksta pirmajā personā un pēc iespējas vārdu pa vārdam;
- 3) pēc nopratināšanas protokols jāuzrāda lieciniekam izlasīšanai un obligāti jāieraksta protokolā visi liecinieka papildinājumi (KPK 53., 137. un 161. p.).

Vairumā gadījumu izmeklētājs pratināšanas norisē jau zina, kas īsti no tās informācijas, ko liecinieks sniedz, ir attiecināms uz lietu. Viņam jāfiksē šis ziņas neatkarīgi no tā, vai tās saskan ar izmeklēšanas versiju vai ir ar to pretrunā. Pirmajā gadījumā no lie-

cinieka liecības tiek iegūti pierādījumu fakti, otrajā — pretpierādījumi, kas tālākajā izmeklēšanas gaitā jāpārbauda un, ja izmeklēšanas versija ir pareiza, jāatspēko.

D. Liecinieka liecība kā pierādīšanas līdzeklis

Liecinieka liecība kā pierādīšanas līdzeklis literatūrā maz analizēta. Liecinieka liecību novērtēšanā par standartu ir kļūvis liecības avota (paša liecinieka) un liecības procesuālās dokumentācijas (nopratināšanas protokola) raksturojums. Bet, kā jau teikts šās nodaļas sākumā, liecinieka liecības tiek saprastas dažādi: a) kā faktiskās ziņas, ko mutvārdiem sniedz persona, kas tiek nopratināta kā liecinieks; b) kā šo faktisko ziņu atspoguļojums protokolā; c) kā pats procesuālais dokuments — liecinieka nopratināšanas protokols.

Apspriežot un novērtējot liecinieka liecības kā pierādīšanas līdzekli un arī kā tajā ietvertos pierādījumu faktus, jāņem vērā visi trīs nosauktie liecinieka liecības aspekti. Tas ir vajadzīgs tāpēc, ka faktiskās ziņas, ko mutvārdiem sniedz liecinieks, vienmēr ir daudz plašākas, vispusīgākas, bagātākas ar faktisko materiālu nekā šo ziņu lakoniskais atspoguļojums izmeklētāja uzrakstītajā protokolā, bet pašam protokolam kā procesuālam aktam jāatbilst likumā noteiktajām liecinieka liecības procesuālās dokumentācijas prasībām. Visiem šiem trim aspektiem ir sava nozīme liecinieka liecības un tajā ietverto pierādījumu faktu pareizā novērtējumā.

Liecinieka liecības došanaš pirmais posms — mutvārdu liecinājums, kas pēc būtības ir liecinieka liecība vistiešākajā nozīmē, dažādi izpaužas pirmstiesas izmeklēšanā, pirmās instances tiesas sēdē un tālākajā tiesvedības gaitā — kasācijas un uzraudzības instancē. Tikai pirmās instances tiesas sēdē liecinieka mutvārdu liecinājums pieejams visiem procesuālās darbības subjektiem, kam tiesība piedalīties liecinieka liecības novērtēšanā. Turpretim pirmstiesas izmeklēšanā tieši vērot un uztvert mutvārdu liecinājumu var tikai izziņvedis, izmeklētājs vai prokurors, kas liecinieku personīgi prātina. Bet kasācijas un uzraudzības instancē mutvārdu liecinājumam vispār nav vietas.

Pēc mutvārdu liecinājuma fiksēšanas tas kļūst par nopratināšanas protokola saturu, par dokumentu, kas glabā liecinieka sniegto informāciju. Pie tam ļoti svarīgi ir tas, ka liecinieka liecība kā nopratināšanas protokols nekad nevar pretendēt uz pilnīgu identitāti ar to informāciju, ko liecinieks mutvārdos sniedzis

izmeklētājam vai tiesā. Protokolā ietilpst tikai tā daļa no liecinieka sniegtās informācijas, ko izmeklētājs vai tiesas sēdes priekšsēdētājs un sekretārs atzinuši par nozīmīgu izmeklējamai krimināllietai. Un, kaut gan šīs amatpersonas pa lielāka daļa pareizi uztver un atsijā faktus, kam ir nozīme lietā, tomēr praksē sastopami gadījumi, kad no liecinieka mutvārdu liecinājuma protokolā iekļūst ne tās faktiskās ziņas, kam ir nozīme patiesības noskaidrošanā. Bet tādi mutvārdu liecinājuma raksturīgie vilcieni kā liecināšanas veids un tonis, liecinieka izteiksmes formas savdabība protokolā izzūd pilnīgi. Sevišķi tas sakāms par mazgadīgo liecinieku liecībām, kurās patiesības noskaidrošanai var būt svarīga katra nianse. Tādējādi pirmstiesas izmeklēšanā fiksētā liecinieka liecība līdz šim nevarēja pretendēt uz tādu tās atspoguļojumu protokolā, kas visos apstākļos garantētu to faktisko ziņu procesuālu nostiprināšanu, kurām liecinieka sniegtajā mutvārdu informācijā var būt nozīme patiesības noskaidrošanai lietā. Dažos gadījumos ar pārāk stereotipiem liecību pierakstiem pirmstiesas izmeklēšanā izskaidrojama arī vēlākā liecību «grozīšana» tiesas sēdē.

Tagad likums ir devis iespēju visus šos trūkumus novērst. Kopš 1967. g. 27. aprīļa, kad Latvijas PSR Kriminālprocesa kodekss papildināts ar jaunu, 85¹. pantu par skaņu ierakstu pielietošanu nopratināšanā, liecinieka mutvārdu liecinājumu iespējams pilnā apjomā un ar visām tā raksturībām fiksēt magnetofona lentē, kas uzglabājama kā pielikums pie nopratināšanas protokola. Skaņu ieraksts pēc vajadzības var tikt atskaņots, tādējādi reproducējot liecinieka mutvārdu liecinājumu un pratināšanas norisi pilnā apjomā un ar visām to niansēm.

Liecinieka liecību skaņu ieraksts nav patstāvīgs pierādīšanas līdzeklis, tas līdzīgi plāniem, fotouzņēmumiem, shēmām un citiem materiāliem ir tikai pielikums pie nopratināšanas protokola. Taču jāatzīst, ka liecības skaņu ieraksts pavēris iespēju fiksēt, procesuāli nostiprināt un reāli saglabāt tieši vissvarīgāko un patiesības noskaidrošanai visatbildīgāko liecinieka liecības posmu — pašu mutvārdu liecināšanas norisi un mutvārdu liecības saturu bez jebkāda pārveidojuma.

Liecinieka liecības pareizai novērtēšanai tās skaņu ierakstam var būt ļoti svarīga nozīme.

Ar likumu tagad ir reglamentēts arī īpašs liecinieka liecību (un arī citu nopratināto personu liecību) ticamības praktiskas pārbaudes paņēmieni — tā saucamā liecību pārbaude uz vietas (KPK 185. p.).

Ar liecību pārbaudi uz vietas saprot jau nopratinātas personas

(liecinieka, cietušā, aizdomās turētā, apsūdzētā) apliecināto apstākļu ticamības noskaidrošanu tieši tajā vietā, uz kuru liecinājums attiecas. Šādas pārbaudes nolūks nav iegūt no liecinieka jaunas ziņas, bet tikai dabūt apstiprinājumu sniegto ziņu pareizumam un ticamībai. Liecinieks pats uzrāda vietu, uz kuru attiecas viņa liecība (piemēram, zādzības, aplaupīšanas, miesas bojājumu nodarīšanas vietu), un tieši parāda, kā viņš novērojis nozieguma notikumu vai citu apliecināto apstākli, kam ir nozīme lietā. Ar liecību pārbaudi uz vietas parasti netiek iegūti jauni pierādījumu fakti, bet tiek praktiski pārbaudīta jau iegūtās informācijas ticamība.

Atšķirībā no skaņu ieraksta liecību pārbaudē uz vietas ir nozīme nevis mutvārdu liecinājuma pilnvērtīgai fiksēšanai, bet liecības pierakstā ietvertu ziņu ticamības noskaidrošanai. Pārbaudi uz vietas kā liecinieka liecību novērtēšanas praktisku palīg līdzekli var pielietot it īpaši sākotnējo liecību ticamības pārbaudei, kad liecinieks pats ir uztvēris apliecināmos faktus. To var pielietot arī atvasināto liecību pārbaudei, lai noskaidrotu konkrētos apstākļus, vietu un veidu, kā liecinieks informāciju ieguvis no citiem.

Liecinieka liecības kā pierādīšanas līdzekļa novērtēšana parastajā nozīmē neprasa īpašu iztīrājumu. Tāpat kā pārējie likumā noteiktie pierādīšanas līdzekļi, arī liecinieka liecība jānovērtē kā informācijas procesuālā dokumentācija. Jāpārbauda, vai nopratināšanas protokols atbilst likumiskajiem normatīviem: vai tā struktūrā ir visi formāli nepieciešamie rekvizīti, vai tajā nav materiālu defektu (neatrunātu labojumu, izkasījumu, svītrotu vārdu), vai liecinieks parakstījis visas protokola lappuses un vai ievērotas citas likumā noteiktās liecinieka liecības protokolēšanas prasības.

Pabeidzot liecinieka liecību iztīrājumu, jāpiebilst, ka viss šeit sacītais attiecas arī uz cietušā liecībām. To būtība, saturs un nozīme tikai dažās sekundārās iezīmēs atšķiras no liecinieka liecībām un to novērtēšanas.

2. §. Cietušā liecības

A. Cietušā liecību jēdziens, priekšmets un nozīme

Cietušais noteikts par patstāvīgu procesuālās darbības subjektu tikai pēdējā laikā (Kriminālprocesa pamatu 24. p., Latvijas PSR KPK 100. p.). Reizē ar to arī cietušā liecības ir ieguvušas patstāvīga pierādīšanas līdzekļa nozīmi. Cietušā liecības atšķiras no liecinieka liecībām pēc to subjekta: cietušais pretēji lieciniekam

pieder pie krimināllietā ieinteresētajiem, aktīvajiem procesa dalībniekiem. Cietušā ieinteresētība, viņa kā morālu, fizisku vai materiālu kaitējumu cietušas personas situācija krimināllietā piešķir arī viņa liecībām īpatnēju raksturu. Cietušais kā procesa dalībnieks ir aplūkots jau 4. nodaļā. Šeit iztīrāsīm tikai viņa liecības, to priekšmetu, nozīmi un novērtēšanu.

Cietušā liecības ir procesuāli dokumentēta informācija, ko par krimināllietas apstākļiem sniedz persona, kura atzīta par cietušo šai lietā.

Atšķirībā no liecinieka cietušais nav tikai avots, no kura iegūst informāciju par apstākļiem, kam ir nozīme krimināllietā. Cietušais, būdams pierādījumu avots, reizē ar to ir arī procesa dalībnieks, kam krimināllietā ir likumiskas intereses. Tāpēc viņa liecībām ir ne tikai pierādīšanas līdzekļa nozīme, bet arī savu likumisko interešu aizstāvības raksturs.

Pie Latvijas Kriminālprocesa kodeksa īpatnībām pieder cietušā liecību saturs diferencēšana liecībās un paskaidrojumos par faktiem, kam lietā ir pierādījumu nozīme (KPK 55. p. 1. d.).¹ *Paskaidrojumus* cietušais var sniegt liecināšanas norisē mutvārdiem, bet var tos izziņvedim, izmeklētājam, prokuroram vai tiesai iesniegt arī rakstveidā. Pēdējā gadījumā cietušā paskaidrojumi no pierādīšanas līdzekļu viedokļa iegūst dokumenta raksturu.

Paskaidrojumu sniegšanas tiesība ir tipiska visiem ieinteresētajiem procesa dalībniekiem: cietušajam, aizdomās turētajam, apsūdzētajam, civilprasītājam, civilatbildētājam, viņu interešu pārstāvjiem un aizstāvim. Paskaidrojumi, kas satur pierādījumu faktu vērtējumus, slēdzienus, secinājumus, ir specifisks procesa dalībnieku interešu aizstāvības līdzeklis. Ja cietušā paskaidrojumi ietilpst viņa liecībās, tiem no pierādīšanas līdzekļu viedokļa ir cietušā liecību procesuālā forma, raksturs un nozīme.

Par *cietušā liecību priekšmetu*, tāpat kā par liecinieka liecību priekšmetu, var būt jebkuri apstākļi, kam ir nozīme krimināllietā. Cietušā liecību priekšmetam nav nekādas formālas atšķirības no liecinieka liecību priekšmeta. Liecinājuma objekts, liecināšanas nostiprināšana, cietušā pienākums liecināt un viņa atbildība par liecības saturu ne ar ko neatšķiras no analogiem liecinieka liecības posmiem. Likumā tas ir formulēts visai lakoniski: «aicinot un nopratinot cietušo, ievēro liecinieka aicināšanas un nopratināšanas

¹ Savienoto republiku kriminālprocesa kodeksos līdzīgs dalījums atrodams arī Armēnijas KPK 61. pantā, Azerbaidžānas KPK 68. pantā un Kirgīzijas KPK 60. pantā.

noteikumus» (KPK 162. p. 1. d.). Cietušā procesuālais statuss no liecinieka statusa atšķiras tikai ar to, ka viņam pieder visas aktīvā, ieinteresētā procesa dalībnieka tiesības (100. p. 3. d.).

Cietušā liecību nozīme krimināllietā, kā jau teikts, ir divējāda. No cietušā kā procesa dalībnieka viedokļa viņa liecībām (un paskaidrojumiem) ir viņa interešu aizstāvības nozīme. No kriminālprocesa uzdevumu un tiesvedības mērķa viedokļa cietušā liecībām ir galvenokārt pierādīšanas līdzekļa nozīme. Cietušā situācija nozieguma notikumā ietekmē viņa liecību raksturu un nozīmi lietā. Cietušais ir persona, kam ar noziegumu nodarīts kaitējums un kas šai sakarā ļoti bieži ir bijusi vistiešākajā saskarē ar noziegumu un tād zina liecināt par to vistiešāk un visplašāk. Bet cietušajam ar noziegumu var būt nodarīts tik smags kaitējums, nodarītas tādas fiziskas un morālas ciešanas, ka nereti viņa liecinājums kļūst visai subjektīvs. Uztverot un iegaumējot faktisko norisi, kā arī saglabājot to atmiņā, cietušais mēdz objektīvo realitāti intelektuāli un emocionāli pārveidot daudz lielākā mērā nekā liecinieks. Tāpēc jāapsver dažas cietušā liecību novērtēšanas un cietušā liecību psiholoģijas īpatnības.

B. Cietušā liecību novērtēšana

Cietušā liecību novērtējumā visumā jāvadās no tiem pašiem noteikumiem, kas tiek piemēroti liecinieka liecību novērtēšanai. Tādi paši ir arī atsevišķie cietušā liecību novērtēšanas posmi, pierādījumu avota, pierādīšanas līdzekļa un pierādījumu fakti novērtēšanas secība un saturs, pierādījumu pieļaujamības un attiecināmības jautājumu izšķiršana. Viss, kas ir teikts par liecinieka liecību psiholoģiju, vienlīdz attiecas arī uz cietušo. Tāpēc arī monogrāfiskos apcerējumos liecinieka un cietušā liecības parasti tiek aplūkotas vienkopus.

Taču cietušā liecību novērtēšanā jāņem vērā vesela virkne tādu faktoru, kas liecinieka liecību novērtēšanā nav sastopami nemaz vai sastopami tikai mazā mērā.

Pirmais un galvenais vērtējumu atšķirības faktors ir liecību avots — pats cietušais:

- a) cietušais kā persona, kam ar noziegumu nodarīts kaitējums;
- b) cietušais kā procesa dalībnieks.

a. *Cietušais kā persona, kam ar noziegumu nodarīts kaitējums*, ir ieinteresēts lietas iznākumā. Viņa liecinājumu var vadīt atmaksas, atriebības jūtas, tieksme dabūt morālu un materiālu

gandarījumu. Šī cietušā ieinteresētība, ja tā ir emocionāli spēcīga, var uzspiest faktu attēlojumam tādu subjektīvo vērtējumu zīmogu, kas izkropļo patiesības kontūras. Jau šā iemesla dēļ vien ir vajadzīga uzmanīga cietušā liecību pārbaude, rūpīgs salīdzinājums ar citiem, lietā ticami konstatētiem faktiem. Svarīga nozīme ir psihiskā stāvokļa noskaidrošanai, kādā cietušais atradies nozieguma norisē un pēc nozieguma, t. i., tajos brīžos, kad notikusi viņa liecinājumu satura uztvere un iegaumēšana. Liecību novērtēšanā tikpat svarīgs ir arī cietušā psihiskais stāvoklis liecinājuma brīdī, viņa attieksme pret apsūdzēto. Tāpēc cietušā liecību pārbaudē redzama vieta ierādāma viņa nervu darbības tipoloģiskajam raksturojumam. Lielu palīdzību izmeklētājam un tiesai šaubu gadījumos te var sniegt psiholoģiskā ekspertīze.

Cietušā liecības kā tādas personas liecības, kam ar noziegumu nodarīts kaitējums un kas var sniegt apsūdzētā vainas tiešus pierādījumus, nereti ir pakļautas apzinātai apsūdzētā vai viņa piederīgo un draugu ietekmei, lai mikstinātu kriminālatbildību vai panāktu vainīgā attaisnošanu. Šādos gadījumos praksē visbiežāk jāstopas ar cietušā liecību grozišanu atkārtotos liecinājumos pirmstiesas izmeklēšanā vai tiesas sēdē.

PSRS Augstākās Tiesas Plēnums ir izskaidrojis, ka cietušā liecību grozišana atkārtotos liecinājumos un pretrunas viņa liecībās nav uzskatāmas par apstākli, kas izslēdz apsūdzības versiju, ja to pastiprina citi pierādījumi.¹

Cietušā liecību grozišana atkārtotos liecinājumos pirmstiesas izmeklēšanā un arī tiesas sēdē nepilngadīgo lietās var būt saistīta arī ar nepareizas nopratināšanas metodes pielietošanu.²

Latvijas PSR Augstākā Tiesa savos lēmumos atsevišķās kri-

¹ Nepilngadīgo Antoņinu B. ceļā uz pilsētu izvaroja vieglās automašīnas šoferis S. Dažas stundas vēlāk Antoņina B. ziņoja par notikumu prokuratūrai, aprakstīja šofera ārējo izskatu un nosauca automašīnas numuru, ko bija paguvusi pierakstīt. Pēc tam viņa uzzīmēja S. starp trim citiem viņai uzrādītiem vīriešiem. Uz S. automašīnas pakāpjējā sēdekļa pārvalka tika konstatēti asins traipi, kas pēc grupas sakrīta ar Antoņinas B. asinīm. Šoferis S. savu vainu noliedza. Atkārtotos liecinājumos Antoņina B. grozīja savas liecības, apgalvodama, ka sākotnēji liecinājusi nepatiesību, jo viņu izvarojis kāds smagās automašīnas šoferis. Noskaidrojās, ka pēc notikuma pie cietušās un viņas tēva vairākkārt ieradies S. sieva, piedāvādama par liecību grozišanu cietušajai naudu, bet viņas tēvam vieglo automašīnu. (Сборник постановлений Пленума и определений коллегий Верховного Суда СССР по вопросам уголовного процесса, 1946—1962. Изд. «Юридическая литература», М., 1964, 85.—88. lpp.)

² «Latvijas PSR Augstākās Tiesas Biļetens», 1967. g. 2. nr., 31.—33. lpp.; 1967. g. 3. nr., 40. un 41. lpp.

mināllietās konsekvēnti prasa liecinieku un cietušo liecību grozīšanas iemeslu sīku noskaidrošanu un šo liecību novērtēšanu ciešā kopsakarā ar visiem citiem lietā noskaidrotajiem pierādījumiem. Augstākā Tiesa atzīst, ka pretējā gadījumā šīs liecības pēc būtības tiek atstātas bez novērtējuma.¹

b. Zināma loma cietušā liecību novērtējumā ir arī tam apstāklim, ka atšķirībā no liecinieka *cietušais kā procesa dalībnieks* iepazīstas ar visiem lietas materiāliem pēc izmeklēšanas pabeigšanas. Līdzīgi citiem aktivajiem procesa dalībniekiem tiesas sēdē viņš ierodas, jau apbruņots ar informāciju par visiem objektīvi noskaidrotajiem lietas apstākļiem un par visām iepriekšējā izmeklēšanā dotajām citu personu liecībām. Šāda papildu informācija cietušā zināšanas par liecības priekšmetu krasi atšķir no liecinieka zināšanām un tiesā var ietekmēt viņa liecinājumu saturu. Papildu informācija, ko liecinātājs gūst pēc apliecināmo faktu uztveres, uzslāņojas sākotnējai informācijai un to vairāk vai mazāk pārveido, tāpēc uztveres satura vēlākās transformācijas risks cietušajam ir daudz lielāks nekā lieciniekam. No šā viedokļa sevišķu nozīmi iegūst *cietušā personības psihisko ipašību izziņāšana*. Ja viņam ir sevišķi emocionāls, nelīdzsvarots raksturs, ja viņš viegli pakļaujas ietekmei, ja viņam ir spilgta un vāji kontrolēta iztēle, kā tas, piemēram, mēdz būt bērniem un pusaudžiem, tad arī godprātīgos cietušā liecinājumos var ieviesties dažādi fakti sagrozījumi, no kuriem pratināšanas norisē un liecību pārbaudē jāatbrīvojas. Metodes šim nolūkam lietojamas tās pašas, kas jau aprakstītas, iztīrājot liecinieka liecības.

Praksē ir sastopami arī tādi gadījumi, kur cietušie cenšas nevis pierādīt apsūdzēto vainu, bet gluži otrādi — tiesas palīdzēt apsūdzības atspēkojumos. Cēlonis tam var būt cietušā un apsūdzētā attiecības, žēlsirdības jūtas pret apsūdzētā ģimeni, vēlēšanās noslēpt savu nepievilcīgo izturēšanos nozieguma norisē, kauna jūtas, bažas par savu reputāciju, kā arī paša apsūdzētā vai viņa piederīgo ietekme utt.

Nereti apsūdzētajam inkriminētais noziegums ir saistīts ar *paša cietušā uzvedību un darbību*. Piemēram, cietušais var būt apvainojis apsūdzēto tieši pirms tam, kad tas viņam nodarījis miesas bojājumus. Paša cietušā darbība jāaplūko arī, noskaidrojot nepieciešamās aizstāvības situāciju vai iztīrājot viņa lomu noziedznieka aizturēšanā. Šādos gadījumos cietušā nopratināšana skar

¹ «Latvijas PSR Augstākās Tiesas Biļetens», 1967. g. 3. nr., 40. un 41. lpp.

viņa personīgo uzvedību. Atšķirībā no liecinieka viņam tad jāliecina ne vien par novērotajiem un iegaumētajiem faktiem, bet arī par savu personīgo lomu nozieguma notikumā. Šādus liecinājumus var ietekmēt cietušā vēlēšanās nenostādīt sevi nepievilcīgā gaismā. Dažus faktus cietušais var noklusēt, citus parādīt sev labvēlīgā iztulkojumā.

Visi aplūkoti apstākļi jāņem vērā, nopratinot cietušo un novērtējot viņa liecības. Taču tas nenozīmē, ka pret cietušā liecībām vienmēr jāizturas ar neuzticību un šaubām. Nevis neuzticība cietušā liecībām ir to analīzes motīvs, bet cietušā situācija krimināllietā, viņa procesuālais stāvoklis, kas to atšķir no lietā neieinteresēta liecinieka.

Cietušā liecības pēc savas principiālās vērtības ne ar ko neatšķiras no citiem likumā noteiktajiem pierādīšanas līdzekļiem. Tajās sniegto ziņu iekļaušana kopīgajā pierādījumu sistēmā sekmē patiesības noskaidrošanu krimināllietā, kaut arī ir nepieciešama rūpīga šo ziņu ticamības un objektivitātes pārbaude.¹

3. §. Aizdomās turētā liecības

A. Aizdomās turētā liecību jēdziens, priekšmets un nozīme

Aizdomās turētā liecības kā patstāvīgs pierādīšanas līdzeklis padomju tiesvedībā noteikts ar 1958. gada Kriminālprocesa pamatiem. Tagad tas ietverts visu savienoto republiku jaunajos kriminālprocesa kodeksos.

Aizdomās turētā liecības ir procesuāli dokumentēts aizdomās turētā liecinājums par apstākļiem, uz kuru pamata viņš aizturēts vai viņam noteikts drošības līdzeklis, kā arī par citiem viņam zināmiem lietas apstākļiem (KPK 56. p.).

Aizdomās turētā liecības pēc priekšmeta un nozīmes krasi atšķiras no liecinieka un cietušā liecībām. Viņa liecības attiecas gal-

---

¹ PSRS Augstākās Tiesas un Latvijas PSR Augstākās Tiesas lēmumos ir vairākkārt norādīts uz to, ka, cietušā liecības novērtējot, rūpīgi jāpārbauda to objektivitāte un saskaņa ar pārējiem lietas materiāliem (skat. Сборник постановлений Пленума и определений коллегий Верховного Суда СССР по вопросам уголовного процесса, 1946—1962. Изд. «Юридическая литература», М., 1964, 85.—91., 99.—102. lpp.; «Latvijas PSR Augstākās Tiesas Biļetens», 1959. g. 4. nr., 16. lpp.).

venokārt uz viņa paša darbību un lomu noziegumā, kurā viņu tur aizdomās. Tāpēc *aizdomās turētā liecībām ir spilgti izteikts aizstāvības līdzekļa raksturs.*

Aizdomās turētais pieder pie ieinteresētajiem kriminālprocesa dalībniekiem, viņam ir tiesība ne vien dot liecības, bet arī pieteikt lūgumus un sniegt rakstveida paskaidrojumus. Lūgumus un paskaidrojumus aizdomās turētais var ietvert arī savās mutvārdu liecībās (KPK 70. p. 2. d. un 121. p. 2. d.).

Aizdomās turētajam kā aktīvam un ieinteresētam procesa dalībniekam ir tiesība pašam novērtēt informāciju, ko viņš sniedz, taisot slēdzienus un secinājumus. Citādi viņam nebūtu iespējams aizstāvēties pret aizdomām.

Aizdomās turētā procesuālais stāvoklis pielīdzināts apsūdzētā procesuālajam stāvoklim. Viņam gan ir tiesība dot liecības un paskaidrojumus, bet tas nav viņa pienākums. Aizdomās turēto nopratina, ievērojot visus apsūdzētā nopratināšanas noteikumus (KPK 123. p. 4. d., 147.—149. un 151.—154. p.).

Aizdomās turētā liecību priekšmets atšķiras no liecinieka un cietušā liecību priekšmeta pēc satura, bet no apsūdzētā liecībām tas atšķiras pēc apjoma. Pret aizdomās turēto nav celta apsūdzība, tā tad viņa liecības skar nevis pierādīšanas priekšmetu visumā, bet galvenokārt tos lietas apstākļus, kas izraisījuši aizdomas pret viņu. Taču praksē nav reti gadījumi, kad aizdomās turētais aizturēts nozieguma izdarīšanas brīdī vai tieši pēc tā izdarīšanas; tādā gadījumā viņa liecību priekšmets ievērojami paplašinās. Bet, ja aizdomās turētais atzīstas nozieguma izdarīšanā, tad viņa liecinājums pēc būtības un apjoma vairs neatšķiras no apsūdzētā liecības.

Aizdomās turētā liecībām var būt liela *nozīme* lietā. Viņš var ne tikai atspēkot radušās aizdomas, bet arī sniegt izmeklētājam vērtīgu informāciju par lietas apstākļiem, var palīdzēt noskaidrot pareizo izmeklēšanas versiju. Ja aizdomas bijušas pamatotas un aizdomās turētais atzīst sevi par vainīgu, no viņa var iegūt vērtīgu informāciju par visiem nozieguma apstākļiem, par noziedzīgi iegūto vērtību atrāšanās vietu, par nozieguma līdzdalībniekiem utt. Turpretim, ja aizdomās turētais sevi par vainīgu neatzīst, kaut arī aizdomas ir pamatotas, no viņa liecībām var iegūt informāciju par viņa paša personību un citiem lietas apstākļiem.

Aizdomās turētais var figurēt tikai pirmstiesas izmeklēšanā, kamēr turpinās aizturējums vai kamēr ilgst pirms apsūdzības celšanas viņam noteiktais drošības līdzeklis (KPK 122. p. un 70. p. 1. d.). Tiesas sēdē aizdomās turētais procesuāli vairs nav iespējams. Krimināllietas iztiesāšanā bijušais aizdomās turētais var

figurēt vai nu kā tiesājamais, vai kā cietušais vai liecinieks. Aizdomās turētā pirmstiesas izmeklēšanā dotās liecības ir pieļaujams nolasīt tiesas sēdē (279. un 285. p.).

B. Aizdomās turētā liecību novērtēšana

Aizdomās turētā liecību novērtēšanas atsevišķie posmi, to saturs un secība ir tādi paši kā jebkuras citas liecības novērtēšanā. Tajos ietilpst pierādījumu avota, pierādīšanas līdzekļa un tajā ietvertu pierādījumu faktu novērtēšana, kas ir jau aplūkota pierādījumu teorijas vispārīgajā daļā.

Aizdomās turētā liecību novērtēšanai ir arī *specifiskas īpatnības*, kas saistās ar aizdomās turētā personīgo situāciju lietā — ar procesuālo piespiedu līdzekļu pielietošanu pret viņu uz aizdomu pamata un ar viņa attieksmi pret izvirzītajām aizdomām. Aizdomās turētā liecību novērtējumam īpatnību piešķir

- a) atzīšanās noziegumā;
- b) aizdomu atspēkošana;
- c) apruna kā norādījums uz citu personu vainu;
- d) ziņu sniegšana par tādiem blakusapstākļiem, kam ir nozīme krimināllietā.

Aizdomās turētā sniegtās informācijas raksturs ikvienā no šiem variantiem var gan skart paša aizdomās turētā darbību, gan arī attiekties uz faktiem, ko viņš uztvēris un saglabājis atmiņā. Tātad aizdomās turētā liecību struktūra un psiholoģija tikai daļēji atbilst analogiem liecinieka un cietušā liecību aspektiem. Bet visos nosauktajos variantos, vērtējot aizdomās turētā liecības, jāņem vērā viņa sevišķā personīgā ieinteresētība.

Praksē sastopama gan aizdomās turētā vaļsirdīga atzīšanās, gan aizdomu atspēkošana. Gadās arī, ka aizdomās turētais vainu uzņemas nepatiesi, cenzdamies «glābt» tuvinieku vai draugu. Ir zināms gadījums, kur automašīnas līdzbraucējs uzņēmies šoferu vainu autokatastrofā, uzdodamies par auto vadītāju avārijas brīdī. Kad šoferu vaina bija pierādīta, līdzbraucējs svešas vainas uzņemšanas motivēja ar to, ka šoferim ģimenē vairāki mazgadīgi bērni. Līdzīga iemesla dēļ Jūrmalā priekš dažiem gadiem kāds tēvs uzdevās par vainīgu dēla vietā. Visumā tomēr šādi gadījumi izmeklēšanas praksē ir reti. Aizdomās turētie parasti tiecas atspēkot aizdomas, kas pret viņiem izvirzītas, dodami arī nepatiesas liecības un paskaidrojumus.

Aizdomās turētā liecību novērtējums kā no procesuālā, tā no

psiholoģiskā viedokļa gandrīz pilnīgi sakrīt ar apsūdzētā liecību novērtēšanas veidu, raksturu un paņēmieniem, jo viņu procesuālā un psiholoģiskā situācija lietā ir ļoti līdzīga. Apsūdzētā liecību novērtēšanas iztirzājums, kas dots nākamajā paragrāfā, attiecināms arī uz aizdomās turētā liecībām.

4. §. Apsūdzētā liecības

A. Apsūdzētā liecību jēdziens, priekšmets, veidi un nozīme

Apsūdzētā liecības ir procesuāli dokumentēts apsūdzētā liecinājums par apstākļiem, uz kuru pamata pret viņu celta apsūdzība, kā arī par citiem viņam zināmiem lietas apstākļiem.

Apsūdzētā liecības ir viens no likumā noteiktajiem pierādīšanas līdzekļiem krimināllietā un arī apsūdzētā personīgās aizstāvības līdzeklis pret viņam uzrādīto apsūdzību. Sakarā ar to apsūdzētā liecības sastāv no liecinājumiem par lietai nozīmīgiem faktiem, kas ir zināmi apsūdzētajam, un no šo faktu interpretācijas — slēdzieniem, secinājumiem, paskaidrojumiem. Apsūdzētais var savus paskaidrojumus iesniegt arī rakstveidā; tā ir viena no viņa kā aktīvā, ieinteresētā procesa dalībnieka tiesībām (KPK 95. p. 3. d.). Pierādījumu nozīme ir tikai apsūdzētā liecībās un paskaidrojumos ietvertajām ziņām par faktiem.

Apsūdzētā liecību priekšmetam raksturīgas faktiskās ziņas, kas ir saistītas ar viņa paša darbību viņam inkriminētajā noziegumā, kur viņš vai nu atzīst apsūdzību par pareizu, vai arī atspēko to pilnā apjomā vai daļēji. Par apsūdzētā liecību priekšmetu var būt arī citu personu vaina viņam inkriminētajā noziegumā (tā saucamā apruna) un jebkuri blakusapstākļi, kam ir nozīme krimināllietā. Pēc priekšmeta apsūdzētā liecības ir līdzīgas aizdomās turētā liecībām; tās ir plašākas par liecinieka un cietušā liecībām tai daļā, kas saistās ar liecinātāja personīgajām darbībām un lomu noziedzīgajā nodarījumā.

Tāpat kā aizdomās turētajam, arī apsūdzētajam nav procesuāla pienākuma, bet ir tiesība liecināt un pēc paša vēlēšanās sniegt pierādījumus. *Apsūdzētajam nedrīkst uzlikt pierādīšanas pienākumu* (KPK 19. p. 3. d.).

Apsūdzētā liecībām un paskaidrojumiem var būt liela nozīme krimināllietā gan vainas atzišanas, gan tās noraidīšanas gadījumā.

Atzīstoties par vainīgu viņam inkriminētajā noziegumā, apsūdzētais sniedz savas vainas tiešo pierādījumu, kas novērtējams kopā ar citiem ticami noskaidrotajiem lietas apstākļiem. Izolētu un ar lietas materiāliem neapstiprinātu apsūdzētā atzīšanos nevar likt notiesājoša kriminālprieduma pamatā. Padomju kriminālprocess apsūdzētā atzīšanos neizdala starp citiem pierādījumiem un nepiešķir tai pārāku nozīmi. Atzīstoties par vainīgu, apsūdzētajam sava atzīšanās arī jāpamato, jāizskaidro savas noziedzīgās darbības motīvi, nolūks, nozieguma izdarīšanas vieta, laiks, nozieguma apjoms, veids, līdzekļi, jānosauc līdzdalībnieki. Tikai tāda atzīšanās ir pamatota un nerada šaubas. Bet tāda atzīšanās vienmēr satur daudz blakusziņu par netiešajiem pierādījumiem, kurus savācot, procesuāli nostiprinot un pārbaudot ir iespējams noskaidrot apsūdzētā atzīšanās atbilstību patiesībai, pastiprināt to ar citiem pierādījumiem vai arī apšaubīt.

Apsūdzētā atzīšanās ne vienmēr saskan ar tiesvedības uzdevumiem un mērķiem. Tās motīvs mēdz būt nevis precīza objektīvas patiesības noskaidrošana, bet personīga, tiesvedības mērķiem visai tāla interese. Apsūdzētais var atzīties vieglākā noziegumā, lai slēptu smagāku nodarījumu; viņš var tīkties ar daļēju atzīšanos maldināt izmeklēšanas iestādi; viņš var uzņemties vainu viens, lai slēptu līdzdalībniekus, grupu, bandu; atzīšanās var būt visai subjektīvi iekrāsota, lai panāktu atbildības mīkstinājumu; un, beidzot, atzīšanos var izraisīt arī kļūdaina savas vainas apziņa, neprecīzs priekšstats par nozieguma būtību un raksturu. Piemēram, apsūdzētais var atzīties noziegumā, kuru viņš patiesībā nav izdarījis, tāpēc ka viņš nepietiekami orientējas apstākļos, kas izslēdz vainu (nepieciešamā aizstāvēšanās, galējā nepieciešamība utt.). Atsevišķos gadījumos, it īpaši ja apsūdzētais ir psihiski nelīdzsvarots vai pusaudzis, viņa atzīšanās pamatā var būt nevis reālā īstenība, bet ietekme, sugestija, fantāzija, kā arī nepareizas un nelikumīgas noprašanās metodes.

Apsūdzētā atzīšanos tikai tad var uzskatīt par ticamu un izlietot kā pierādījumu, ja tā saskan ar visiem lietas apstākļiem, ir citu pierādījumu faktu pastiprināta.

Sai ziņā par pareizu un praktisko darbinieku pareizai orientēšanai nepieciešamu uzskatāms KPFSR KPK 77. p. 2. daļā ietvertais formulējums: «Apsūdzību var pamatot uz apsūdzētā izteikto savas vainas atzīšanu tikai tad, ja atzīšanos pastiprina visu lietā esošo pierādījumu kopums.» Diemžēl Latvijas PSR Kriminālprocesa kodeksā šādas normas nav, kaut arī tai vajadzētu ierādīt

vieta 57. pantā, reglamentējot to šā panta otrajā daļā.¹ Kamēr tas Kriminālprocesa kodeksa papildināšanas kārtībā nav izdarīts, apsverot apsūdzētā atzišanās, tāpat kā viņa vainas nolieguma nozīmi, jāvadās no pierādījumu novērtēšanas principiālā noteikuma, kas ietverts Pamatu 17. pantā (Latvijas KPK 51. p.).

Princips, ka apsūdzētā atzišanās neieņem sevišķu vietu pārējo pierādījumu vidū un ka tās procesuālā nozīme noskaidrojama, rūpīgi pārbaudot to kopumā ar visiem citiem lietā savāktajiem pierādījumiem, ir vairākkārt uzsvērts PSRS Augstākās Tiesas lēmumos.²

Apsūdzētā neatzišanās viņam inkriminētajā nodarījumā var būt dažāda veida un apjoma:

1) apsūdzētais var savu vainu un jebkādu līdzdalību noziegumā noliegt pilnīgi;

2) viņš var savu vainu noliegt daļēji, apstrīdot līdzdalību atsevišķā epizodē vai apstrīdot savas līdzdalības veidu;

3) atzīdams savu vainu, viņš var noliegt viņam inkriminēto vainas raksturu, apstrīdot noziedzīgā nodarījuma kvalifikāciju;

4) noliegdams savu vainu pilnīgi vai daļēji, apsūdzētais var norādīt uz citu personu vai līdzapsūdzēto vainu (apruna).

Visu šo apsūdzētā neatzišanās liecinājumu pierādījumu nozīme var būt dažāda, bet tā vienmēr ir tieši proporcionāla pierādījumu faktu nozīmei, ar kuriem apsūdzētais savu neatzišanos pamato.

Atsevišķi jāaplūko viena apsūdzētā neatzišanās veida, tā saucamās *aprunas nozīme*, jo teorijā un praksē par to sastopami pretrunīgi uzskati.

Apruna jāsaprot kā apsūdzētā sniegtā informācija par citu personu vainu viņam pašam inkriminētajā noziegumā. Apsūdzētā liecības par citu personu vainu var būt patiesas, tās var būt arī apzināti nepatiesas; kā vienā, tā otrā gadījumā šādām apsūdzētā liecībām procesuāli ir aprunas nozīme. Apruna var attiekties kā uz

¹ Dažu citu savienoto republiku kriminālprocesa kodeksos (Igaunijas KPK 56. p., Azerbaidžānas KPK 72. p., Uzbekijas KPK 57. p. un Kirgīzijas KPK 62. p.) uz apsūdzētā liecībām ir attiecināts tikai vispārīgais pierādījumu novērtēšanas princips, ka apsūdzētā atzišanās un vainas noliegums jāpārbauda un jānovērtē tāpat kā visi citi pierādījumi.

Turpretim Lietuvas KPK 84. p., Baltkrievijas KPK 71. p., Gruzijas KPK 69. p., Armēnijas KPK 65. p., Moldāvijas KPK 63. p., Tadžikijas KPK 70. p. un Kazahijas KPK 51. p., tāpat kā Latvijas KPK 57. p., nesatur pat šāda nodarījuma.

² Skat. Сборник постановлений Пленума и определенных коллегий Верховного Суда СССР по вопросам уголовного процесса, 1946—1962. Изд. «Юридическая литература», М., 1964, 110.—113. lpp.

līdzapsūdzētajiem, tā uz citiem procesa dalībniekiem (cietušajiem, lieciniekiem), var skart procesā vēl neiesaistītas personas. Lai apsūdzētā liecībām piešķirtu aprunas procesuālo raksturu, ir svarīgi tikai tas, ka apsūdzētā apsūdzošās liecības par citām personām attiecas uz viņam pašam inkriminēto noziedzīgo nodarījumu, t. i., dotās krimināllietas priekšmetu. Ja apsūdzētais dod liecības par citu personu vainu kādā citā noziegumā, tad viņa izsacījumi jākvālificē kā liecinieka liecības.¹

Pierādījumu teorijā un arī praktiskajā tiesvedībā apruna tiek iztirzāta atsevišķi tāpēc, ka liecinājumu par kādu personu vainu noziegumā sniedz nevis liecinieks vai cietušais, bet persona, kas pati ir apsūdzēta tieši šai noziegumā. Tas piešķir liecinājumam par citu personu vainu īpatnēju procesuālu un psiholoģisku raksturu. Aprunai raksturīgs tas, ka informācija par citu personu vainu nāk no personas, kurai jāatbild par to pašu noziegumu. Tāpēc šāda informācija vienmēr modina aizdomas, ka tās pamatā ir nevis patiesība, bet apsūdzētā vēlēšanās atbrīvoties no atbildības, noveļot vainu uz citiem. Jau kopš seniem laikiem apruna tiek pielīdzināta duļķainam avotam, no kura drīkst smelt tikai ar lielu piesardzību.

Sacītais tomēr nenozīmē, ka apruna vienmēr ir nepatiesa. Prakse rāda, ka apruna krimināllietās nereti mēdz būt patiesa. Aprunas procesuālā daba un psiholoģiskais raksturs prasa tās ļoti rūpīgu pārbaudi. Protams, nav iespējams pārbaudīt kailu aprunu,

---

¹ Šeit minētajos un daudzos citos sekundāros jautājumos, kas saistās ar aprunas būtību, jēdzienu, nozīmi un novērtēšanu padomju kriminālprocesa teorijā, ir dažādi uzskati. Par tiem plašs pārskats sniegts darbā *T. H. Добровольская. Показания обвиняемого против других лиц в советском уголовном процессе. Ученые записки ВЮОН, вып. 1/5, Госюриздат, М., 1957, 76.—104. lpp., kā arī darbā В. И. Каминская. Показания обвиняемого в советском уголовном процессе. Изд. АН СССР, М., 1960.*

Jaunākajā literatūrā par šo jautājumu skat. darbus *М. Л. Якуб. Показания обвиняемого как источник доказательств в советском уголовном процессе. М., 1963; И. Л. Петрухин. Имеют ли доказательственное значение ложные показания обвиняемого. «Советская юстиция», 1965, № 7; С. С. Степичев. Классификация показаний обвиняемого нуждается в изменении. «Вопросы криминалистики», 1964, № 10.*

Daži autori par aprunu uzskata tikai apsūdzētā apzināti nepatiesas liecības pret citām personām un ierosina līdz šim tiesvedībā un teorijā lietoto aprunas vispārīgo jēdzienu aizstāt ar citu, nosaucot to par «apsūdzētā liecībām pret citām personām». Termins «apruna» ir dziļi iesakņojies teorijā un praksē, un terminoloģiski jauninājumi var tikai vēl vairāk sarežģīt jau tā visai pretrunīgo teorētisko diskusiju, bet praktiski tiesvedībai tie var dot visai maz.

kas nebalstās uz faktiem; tā var tikai mest ēnu, ne pierādīt. Procesuāla pierādījuma nozīme aprunai ir tikai tiktāl, cik tā ir pamatota ar noteiktām faktiskām ziņām. Šīs ziņas rūpīgi jāpārbauda. Un tikai tad, ja fakti, uz kuriem norādījis apsūdzētais, izrādās patiesi, arī pati apruna, no kuras satura ziņas sākotnēji ņemtas, var iegūt nozīmi krimināllietā.

Vēlreiz jāuzsver, ka *apruna krimināllietā procesuālu nozīmi iegūst tikai tad, ja tā satur ziņas par faktiem*. Pēc rūpīgas pārbaudes šie fakti kļūst par patstāvīgiem pierādījumiem lietā atbilstoši tiem pierādīšanas līdzekļiem, ar kuriem tie procesuāli nostiprināti un pārbaudīti.

Ja apruna balstās tikai uz apsūdzētā personīgo informāciju, t. i., apsūdzētais liecina, ko pats redzējis, dzirdējis vai citādi uztvēris, un ja nav iespējams šo liecinājumu pārbaudīt ar objektīvi ticamiem līdzekļiem (lietiskiem pierādījumiem, dokumentiem, neieinteresētu personu liecībām, ekspertīzi), tad informācija, ko satur apruna, jāsalīdzina ar citiem, lietā jau konstatētiem pierādījumiem, kā arī jāpārbauda, pielietojot tādas izmeklēšanas darbības kā liecību pārbaude uz vietas, konfrontēšana, izmeklēšanas eksperiments utt.

Praksē nereti ir sastopama *apzināti nepatiesa apruna*. Šāda apsūdzētā rīcība norāda uz pastiprinātu viņa sabiedrisko bīstamību. Ņemot vērā šo apstākli, atsevišķos savienoto republiku kriminālkodeksos apzināta nevainīgas personas apruna pieskaitīta pie atbildību pastiprinošiem apstākļiem (KPFSSR KK 39. p. 11. punkts). PSRS Augstākās Tiesas Plēnums ir izskaidrojis, ka tiesa nevar taisīt notiesājošu spriedumu, ja apsūdzētā vainai nav citu pierādījumu kā vienīgi līdzapsūdzētā apruna¹ vai ja apruna nesaskan ar citiem lietas materiāliem vai pati ir pretrunīga².

Apzināti nepatiesu aprunu mēdz pieskaitīt pie tā saucamajiem apsūdzētā uzvedības netiešajiem pierādījumiem tāpat kā jebkuru citu viltotu pierādījumu iesniegšanu lietā.

Sastopami uzskati, ka apzināti nepatiesai citu personu aprunai ir apsūdzētā vainas netiešā pierādījuma nozīme. Tomēr nepatiesu citas personas aprunu var uzskatīt par paša apsūdzētā vainas netiešu pierādījumu tikai tad, ja ir pierādīts, ka tā ir bijusi apzināli

¹ PSRS Augstākās Tiesas Plēnuma 1959. g. 17. jūnija lēmums G. apsūdzības lietā («Бюллетень Верховного Суда СССР», 1960, № 3, 38. lpp.).

² Skat. Сборник постановлений Пленума и определений коллегий Верховного Суда СССР по вопросам уголовного процесса, 1946—1962. Изд. «Юридическая литература», М., 1964, 113.—116. lpp.

nepatiesa, un ja tai ir loģisks sakars ar citiem lietā pret apsūdzēto savāktajiem netiešajiem pierādījumiem. Citiem vārdiem, apzināti nepatiesā apruna, tāpat kā jebkurš cits netiešais pierādījums, pati jāpierāda. Izmeklēšanas un tiesu praksē ir gadījumi, kad pat tādi apsūdzētie, kas īstenībā nav vainīgi un vēlāk tiek attaisnoti, tomēr izmeklēšanas gaitā ir devuši nepatiesas liecības, izkropļojuši faktus, baidīdamies, ka pierādījumi tiks iztulkoti viņiem par ļaunu.

Apruna jebkurā tās veidā rūpīgi jāanalizē. Pirms papildu ziņu savākšanas un pierādījumu kopnovērtējuma nav pieļaujams piešķirt aprunai ticamību, jo pirms šādas pārbaudes nav iespējams noteikt, vai apruna atbilst patiesajiem lietas apstākļiem vai ir kļūdaina vai arī apzināti nepatiesa.

Bez atzišanās, vainas nolieguma un aprunas kā specifiskiem apsūdzētā liecību veidiem praksē nereti ir sastopama arī *liecību grozīšana*. Ir iespējami dažādi liecību grozīšanas varianti: apsūdzētais, kas atzinis savu vainu, pirmoreiz dodot liecību pirmstiesas izmeklēšanā, atkārtotā nopratinašanā savu vainu noliedz; atzinis sevi par vainīgu pirmstiesas izmeklēšanā, apsūdzētais tiesas sēdē noliedz savu atzišanos vai izvirza citādu nozieguma notikuma versiju; liecību grozīšana var būt pilnīga vai daļēja; tā var attiekties uz atsevišķu nozieguma epizodi vai inkriminētu darbību utt.

Visos šais gadījumos izmeklētāja vai tiesas priekšā ir divas vai vairākas pretrunīgas apsūdzētā liecības un jāizzina, kurai no tām piešķirama ticamība.

Pilnīgi pretrunīgas vienas un tās pašas personas liecības pēc būtības viena otru izslēdz. Taču tās, tāpat kā citus pierādījumus, nedrīkst aplūkot un vērtēt izolēti. Jebkurš apsūdzētā pretrunīgo liecību variants tā vai citādi saistās ar citiem lietā noskaidrotajiem apstākļiem; tas var būt ar tiem pretrunā un var ar tiem saskanēt. Lai izzinātu, kura no apsūdzētā pretrunīgajām liecībām ir tuvāk patiesībai, tās jāanalizē un jāvērtē kopsakarā ar pārējiem krimināllietā savāktajiem pierādījumiem. Bez tam svarīgi ir sīki noskaidrot apsūdzētā *liecību grozīšanas motīvus*.¹ Šie motīvi jāpārbauda. Zināma loma liecību grozīšanas patieso cēloņu noskaidrošanā var būt ziņām par apsūdzētā personību, viņa sociālajam un psiholoģiskajam raksturojumam. Jāpārlūko sākotnējo apsūdzētā liecību iegūšanas procesuālā forma, jānoskaidro, vai šīs liecības pēc to

¹ Skat. PSRS Augstākās Tiesas lēmumus atsevišķās krimināllietās izdevumā Сборник постановлений Пленума и определений коллегий Верховного Суда СССР по вопросам уголовного процесса, 1946—1962. Изд. «Юридическая литература», М., 1964, 112. un 113. lpp.

procesuālās dokumentācijas viņam nolasītas jeb vai viņš ar uzrakstīto liecību saturu iepazīties pats; jānoskaidro valodas prasana, tulka piedalīšanās, kā arī apsūdzētā vispārīgās inteligences līmenis, t. i., viņa spēja pierakstīto liecību pareizi saprast. Sevišķi svarīga ir visstingrākā procesuālās formas prasību ievērošana nepilngadīgo apsūdzēto nopratināšanā.

Tomēr apsūdzētā liecību vēlākā grozīšana, kā to rāda prakse, tikai daļēji saistās ar nopratināšanas noteikumu neievērošanu, neprecīzām sākotnējām liecībām vai nepilnīgu un kļūdainu to pierakstu. Apsūdzēto liecību grozīšana lielākoties ir izskaidrojama ar dziņu izvairīties no kriminālatbildības, kavēt patiesības noskaidrošanu. Liecību grozīšana bieži ir sastopama pēc tam, kad apsūdzētais kādu laiku jau pavadījis iepriekšējā apcietinājumā un apguvis vairāk pieredzējušo ieslodzīto padomus, kā izturēties nopratināšanā.

Ir gadījumi, kad apsūdzēto sākotnējās liecības ir patiesas, bet nepatiesi ir vēlākie liecību grozījumi. Tas sastopams it īpaši tad, kad pirmajā nopratināšanā izmantots pārsteiguma moments un apsūdzētais nav paguvis pietiekami sagatavoties pretdarbībai. Iespējams arī pretējais: apsūdzētā sākotnējā liecība bijusi nepatiesa, jo viņš cerējis izvairīties no atbildības, bet vēlākā liecība, kas dota uzrādīto apsūdzēto pierādījumu smaguma ietekmē, ir tuvāka patiesībai vai pat satur pilnīgi vaļsirdīgu atzišanos. Tāpēc par nepieļaujamu jāatzīst apsūdzētā liecību — kā sākotnējo, tā atkārtoto, kā arī tiesā doto liecību — patiesuma prezumpcija. *Pretrunīgās apsūdzētā liecības jebkurā to variantā jāanalizē kopsakarā ar visiem lietas apstākļiem un, piešķirot pierādījumu nozīmi kādam no to variantiem, rūpīgi jāmotivē, kādu apsvērumu dēļ tas tiek darīts.*

Bez jau aplūkotajiem apsūdzētā liecību specifiskajiem veidiem tās var izpausties arī kā informācija par krimināllietā nozīmīgiem blakusapstākļiem, kas saistās nevis ar paša apsūdzētā darbībām, bet ar faktiem, ko viņš sakarā ar noziegumu uztvēris, iegaumējis un saglabājis atmiņā. Šādas apsūdzētā liecības, ja tās satur konkrētus faktiskus datus, pēc savas izcelsmes un rakstura ir līdzīgas liecinieka liecībām un līdzīgi tām arī ir pārbaudāmas un novērtējamas. Tomēr, noskaidrojot to ticamību, sevišķa uzmanība jāpievērš liecību avotam — apsūdzētā personībai, viņa sevišķai ieinteresētībai lietā.

Tātad pierādījumu nozīme krimināllietā var būt gan sākotnējām apsūdzētā atzišanās un neatzišanās liecībām, gan to grozījumiem, gan arī viņa liecībām par lietas blakusapstākļiem un aprunai,

ciktāl šie apsūdzētā liecinājumi satur faktiskas ziņas, ko iespējams pārbaudīt, lai pārlicinātos par to ticamību. Iepriekš pieņemta neticība apsūdzētā liecību patiesumam nav pieļaujama; likums atzīst apsūdzētā liecības par vienu no līdzvērtīgiem pierādīšanas līdzekļiem citu procesuālo pierādīšanas līdzekļu vidū (KPK 49. p. 2. d.).

B. Apsūdzētā liecību novērtēšana

Daži vispārīgi apsūdzētā liecību novērtēšanas jautājumi ir skarti, jau aplūkojot viņa liecību nozīmi. Šeit iztirzāsim tikai to, kas ir specifisks apsūdzētā (un arī aizdomās turētā) liecību vērtēšanā, atšķir to no liecinieka un cietušā liecību vērtēšanas.

Viens no svarīgākajiem faktoriem, kas jāņem vērā, vērtējot apsūdzētā liecības, un kas nosaka to novērtēšanas īpatnību, ir viņa procesuālā un psiholoģiskā situācija krimināllietā. Apsūdzētais lielākoties liecina nevis par to, ko viņš ar saviem maņu orgāniem uztvēris, ko ir novērojis, bet gan pats par savu izturēšanos, uzvedību, darbību. Tātad viņš apliecina faktus, kuru iegaumēšanā patvaļīgai vai nepatvaļīgai uzmanībai un citiem liecinieka uztveri traucētajiem apstākļiem ir visai maza nozīme. Iegaumēšanas un atmiņas problēmas, kas aplūkotas attieksmē uz liecinieku un cietušo, apsūdzētā liecību vērtēšanā gandrīz pilnīgi atkrīt. Cilvēks mēdz vislabāk iegaumēt un labi atceras savas personīgās darbības un arī to, kas bijis tieši ar tām saistīts. Bet, tā kā noziedzīgai darbībai pa lielākai daļai piemīt arī neparastums, ārkārtība, tad, ja apsūdzētais patiesi ir vainīgs viņam inkriminētajā noziedzīgajā nodarījumā, viņa atmiņa spilgti saglabā ne vien notikuma galvenās līnijas, bet arī sīkumus. Tāpēc apsūdzētā liecību novērtējumā viņa liecību tapšanas vispārīgās struktūras praktiskā nozīme ir tik maza, ka to var speciāli neaplūkot. *Novērtējot apsūdzētā liecības, parasto pierādījumu novērtēšanas shēmu var koncentrēt šādos jautājumos:*

- a) jautājumā par apsūdzētā liecību *patiesumu*;
- b) jautājumā par viņa liecību *ticamību*, to atbilstību objektīvajai realitātei;
- c) jautājumā par viņa liecību *procesuālo nozīmi* krimināllietā noskaidrojamo apstākļu pierādīšanai.

Izmeklēšanas un tiesu praksē pirmo divu jautājumu noskaidrošana parasti saplūst. Ja apsūdzētais ir vainīgs un atzīstas, viņš

tik precīzi zina liecināt par savu darbību un ar to saistītajiem lietas apstākļiem, ka viņa liecinājumi, būdami patiesi, saskan arī ar objektīvo īstenību. Citāda aina rodas tad, ja apsūdzētā atzišanās ir nepatiesa vai ja viņš nav vainīgs viņam inkriminētajā noziegumā.

a, b. *Apsūdzētā liecību patiesuma un ticamības noskaidrošana.* Apsūdzētā liecības neatkarīgi no to veida (atzišanās, vainas noliegums, apruna u. c.) var būt patiesas vai nepatiesas visumā vai daļēji. To nepatiesums atšķirībā no liecinieka liecību nepatiesuma gandrīz vienmēr ir apzināts, izņemot tos gadījumus, kad apsūdzētais kļūdaini novērtē pats savu darbību, piemēram, liecinot par noziegumiem, kas izdarīti aiz neuzmanības.

Lai sekmīgi orientētos apsūdzētā liecību patiesuma un ticamības novērtējumā, jāņem vērā šādi faktori:

1) apsūdzētā personība, tās sociālais un psiholoģiskais raksturojums;

2) iespējamie motīvi liecināt patiesību vai patiesību slēpt (atiecības ar cietušo, ar līdzapsūdzētajiem; vainas nožēlošana, nozieguma veida un apjoma atklāšana, līdzdalībnieku uzrādīšana; cerība panākt vainas mīkstinājumu; atriebība līdzapsūdzētajiem; bailes no atriebības; augstsirdība pret cietušajiem un citi emocionālas dabas motīvi);

3) iekšējas pretrunas liecībā vai pretrunas starp vairākām dažādā laikā dotajām liecībām;

4) saskaņa vai pretruna ar citiem, lietā ticami noskaidrotiem pierādījumiem;

5) šo pretrunu vai saskaņas veids un raksturs (pretruna vai saskaņa būtiskās iezīmēs vai detaļās).

Viens no plaši lietotiem paņēmieniem apsūdzētā liecību ticamības novērtēšanā ir *pretrunu noskaidrošana* pašās apsūdzētā liecībās vai starp viņa liecībām un citiem, lietā pierādītiem apstākļiem. Nav pietiekami pretrunas konstatēt, jānoskaidro arī to raksturs un iespējamais cēlonis, jāpārbauda pretrunīgie fakti. Jāpatur vērā, ka pretrunas var būt arī tādu apsūdzēto liecībās, kuri vaļsirdīgi liecina par nozieguma notikumu.

Analizējot pretrunas apsūdzētā liecībās, ja ir pamats liecības uzskatīt par patiesām, jāievēro jau aplūkotie liecinieka liecību novērtēšanas principi. *Patiesos* liecinājumos pretrunas var būt detaļās. Ja detaļas ir nepietiekami iegaumētas, tad to attēlojumu var traucēt vēlākie priekšstati, ietekme, atmiņas robu aizpildīšana ar

fantāziju, kas visbiežāk sastopams nepilngadīgo liecībās. Turpretim *apzīnāti nepatiesās* liecībās, kad liecinājums iepriekš sagatavots un atkārtojot iegaumēts, pretrunas liecinājumā sastopamas retāk. Toties nepatiesās liecībās parasti ir vērojamas pretrunas ar tās vides faktiskajiem apstākļiem, kurā apsūdzētais atradies notikuma laikā. Ja apsūdzētais runā patiesību, viņam var sagādāt grūtības tikai šīs vides detaļu atcerēšanās, bet nozieguma notikuma attēlojums saskan ar objektīvo realitāti, kurā tas norisinājies. Pretējais vērojams nepatiesās liecībās. Tāpēc *vērtīgu palīdzību apsūdzētā liecību patiesuma un ticamības novērtēšanā var sniegt liecību pārbaude uz vietas un izmeklēšanas eksperiments.*

Pārbaudot apsūdzētā liecību patiesumu un ticamību, var lietot jebkuras izmeklēšanas darbības (papildu liecinieku nopratināšanu, konfrontēšanu, uzrādīšanu uzzīmēšanai, ekspertīzi utt.), kas ir nepieciešamas pēc apsūdzētā liecību satura. Līdzīgi tam, kā nepārbaudīts un faktiem neapstiprināts vainas noliegums nevar būt attaisnojošs pierādījums, arī atzišanās noziegumā nav uzskatāma par apsūdzēju pierādījumu, ja tā nav pastiprināta ar citiem pierādījumiem, nebalstās uz faktiem vai ir ar tiem pretrunā.

Saldus rajona tautas tiesa 1964. gadā notiesāja pēc Latvijas PSR KK 139. p. 2. daļas ar brīvības atņemšanu uz diviem gadiem Maigoni D. par to, ka viņš starp citām zādzībām izdarījis zādzību arī Leontīnes M. vīstu kūti, no kurienes nozādzis deviņas vistas un gaili. Tautas tiesa, atzīstot Maigoni D. par vainīgu vīstu zādzībā, savu spriedumu bija pamatojusi vienīgi uz paša D. atzišanos iepriekšējā izmeklēšanā, ka viņš naktī, būdams iereibis, iegājis Leontīnes M. vīstu kūti, nolicies tur gulēt, bet, no rīta pamodies, nozādzis desmit vistas, ietinis tās savā lietusmētelī un nesis uz savām mājām. Pa ceļam netālu no zādzības vietas vistas izbēgušas. D. atzišanās bija pretrunā ar lietas faktiskajiem apstākļiem. Vīstu īpašniece liecināja, ka viņas vīstu kūtiņa ir tik maza, ka tajā nav iespējams apgulties; lietā bija noskaidrots, ka Maigonim D. vispār nav lietusmēteļa un ka viņš nezina pat Leontīnes M. vīstu kūtiņas atrašanās vietu. Bez tam neticams bija atzišanās liecībā dotais zādzības apraksts, jo lietusmētelī nav iespējams ietīt desmit dzīvas vistas. Atzīmējams arī, ka D. bija atzīnis vēl kādā citā zādzībā, taču šī viņa atzišanās jau pirmstiesas izmeklēšanā nebija apstiprinājusies.

Latvijas PSR Augstākā Tiesa atzina, ka Maigoņa D. apsūdzība vīstu zādzībā nav pierādīta, tautas tiesas spriedumu atcēla un lietu pret viņu izbeidza, izskaidrojot, ka tiesājamā atzišanās iepriekšējā

izmeklēšanā, ja tā neapstiprinās tiesas sēdē ar citiem pierādījumiem, nevar būt pietiekams pamats viņa atzišanai par vainīgu.¹

Apsūdzētā nepatiesie liecinājumi ne vienmēr saistīti ar viņa vainu. Kā jau iepriekš teikts, tiem var būt dažādi cēloņi, kuru izziņāšana ietilpst apsūdzētā liecību patiesuma un ticamības pārbaudē.

c. *Apsūdzētā liecību pierādījumu nozīmes novērtēšana.* Krimināllietā nozīme var būt tikai apsūdzētā patiesām un ticamām liecībām un paskaidrojumiem. Ja viņa liecinājumu saskaņa ar objektīvo īstenību ir noskaidrota, ar to vēl nav izšķirts jautājums par tajos ietvertu faktisko ziņu kā pierādījumu nozīmi lietā. Lai noteiktu apsūdzētā sniegtās informācijas nozīmi lietā, jānoskaidro arī pierādījumu faktu attiecināmība, kas nosakāma vispārīgajā procesuālajā kārtībā, kura jau aplūkota pierādījumu teorijas vispārīgajā daļā.

C. Daži apsūdzētā liecību psiholoģijas jautājumi

No liecību psiholoģijas viedokļa ļoti tuvu stāv liecinieka un cietušā liecības. No tām atšķirīgas un savukārt psiholoģiski savstarpēji radniecīgas ir aizdomās turētā un apsūdzētā liecības. Sekojošais apsūdzētā liecību psiholoģijas dažu svarīgāko jautājumu apskats vienlīdz attiecināms arī uz aizdomās turēto.

Jau vairākkārt esam uzsvēruši, ka *apsūdzētā liecību specifika saistīta galvenokārt ar viņa īpašo situāciju krimināllietā*, ar to, ka viņam jāliecina nevis par saviem novērojumiem, bet pašam par savu darbību, par kuru draud kriminālatbildība un sods. Tāpēc apsūdzētā liecību psiholoģiskajā motivācijā liela loma ir centieniem izvairīties no atbildības, bailēm no soda, noslieci uzvelt atbildību par noziegumu citiem. Šie faktori daudz ko izskaidro apsūdzētā un aizdomās turētā liecībās, dod iespēju viņu liecības pareizāk novērtēt.

Bet apsūdzētā liecībām nereti piešķir specifiku arī viņa personība. Tāpēc, aplūkojot apsūdzētā liecību psiholoģiju, vispirms daži vārdi jāsaka par noziegumu izdarītāju personību vispār.

Apsūdzēto un tiesājamo liecības ar retiem izņēmumiem ir noziegumu izdarījušu personu liecības. Statistika rāda, ka pie kriminālatbildības sauktās un tiesai nodotās personas tikai retos

¹ «Latvijas PSR Augstākās Tiesas Biļetens», 1964. g. 4. nr., 53. lpp.

gadījumos izrādās nevainīgas. Tas, protams, nenozīmē, ka pēc apsūdzības celšanas pret apsūdzēto drīkst izturēties kā pret personu, kuras vaina noziegumā neapšaubāmi pierādīta. Kamēr kriminālsprindums nav stājies likumīgā spēkā, apsūdzēto sargā nevainības prezumpcija. Un tomēr, kad ir savākti pietiekami vainas pierādījumi, celta apsūdzība un apsūdzētais dod savas liecības, zināma nozīme var būt viņa *personības psiholoģiskai izpratnei*. It sevišķi tas attiecas uz recidīva gadījumiem.

Pēdējos gados padomju psiholoģijā un kriminoloģijā tiek pievērsta uzmanība arī personības kriminālā tipa problēmām, *saprotot kriminālo tipu nevis kā iedzimtu psihisku un fizioloģisku īpatnību kompleksu, bet gan kā personības ne-labvēlīgas morālas attīstības rezultātu*.¹

Pazīstamais padomju psihologs A. Kovaļovs atzīst, ka dzīves un audzināšanas apstākļi var izraisīt novirzi no sociālas normas, izveidojot personības kriminālo tipu. Noziedznieku personības pamattipus uz notiesāto plaša izpētījuma pamata viņš klasificē pēc viņu kriminālās infekcijas pakāpes. Viņš izšķir trīs kriminālos tipus:

1) *globālais noziedzīgais tips*, kuram raksturīgas šādas iezīmes: tas ir asociāls, negatīvi izturas pret cilvēkiem un darbu; visas tā ieceres saistās ar noziedzīgiem nodarījumiem, to plānošanu un realizāciju; šai ziņā viņa raksturs ir nelokāms;

2) *parciālais noziedzīgais tips*, kuram raksturīgs normāla sociālā tipa iezīmju apvienojums ar noziedznieka iezīmēm; sistemātisku zādzību, recidīvu noziegumu izdarīšana tajā apvienojas ar aktīvu līdzdarbību sociālajā dzīvē, darba pienākumu apzinīgu pildīšanu, aktivitāti sadzīvē;

3) *potenciāli kriminālais tips*, kuram raksturīgas tādas morāli psiholoģiskas iezīmes, kas zināmā situācijā var izraisīt noziegumu: ārkārtīga emocionalitāte, nepietiekama pašsavaldība, naida un greizsirdības uzliesmojumi, kas var izraisīt huligānisku darbību vai slepkavību.

Pie potenciāli kriminālā tipa A. Kovaļovs pieskaita arī vieglprātīgos sliņķus, kas mīl viegli dzīvot uz citu rēķina un viegli padodas dažādiem kārdinājumiem. Attiecīgās situācijās šādi cilvēki, it sevišķi citu pamudināti, viegli izdara noziegumus. A. Kovaļovs atzīst šos trīs kriminālos tipus par noziedzīgajiem pamattipiem, kurus visbiežāk var sastapt ieslodzījumu vietās.²

So klasifikāciju var izmantot, ne vien veicot notiesāto pāraudzināšanu, bet

---

¹ A. Г. Ковалев. Психологические основы исправления правонарушителя. Изд. «Юридическая литература», М., 1968, 46.—51. lpp.; Криминология. Изд. «Юридическая литература», М., 1968, 131.—144. lpp.

Personības pretsabiedriskas nostādnes izveidošanās psihiskās likumsakarības pēta kriminālā psiholoģija. Tās uzdevums ir arī noskaidrot šādas parādības novēršanas metodes cīņā par noziegumu izskaušanu. (Skat. A. P. Папинов. Советская судебная психология. Изд. «Знание», М., 1967. 6. lpp.)

² A. Г. Ковалев. Психологические основы исправления правонарушителя. Изд. «Юридическая литература», М., 1968, 46. un 49.—51. lpp.

arī nopratinot apsūdzētos un novērtējot liecības, ja apsūdzēto psiholoģiskais un kriminoloģiskais raksturojums ir pietiekams iekļaušanai kādā no minētajiem tipiem.

Padomju psiholoģijā pazīstamas dažādas personību klasifikācijas, kam var būt orientējoša nozīme apsūdzēto liecību novērtēšanā. Piemēram, A. Lazurskis izšķir vairākus zemākā līmeņa perversos tipus (pasīvo, aprēķinātāja egoista, emocionāli perverso un aktīvi perverso tipu), kuri sociālajai dzīvei vāji piemēroti un pat kaitīgi un no kuru vidus, pēc viņa domām, rekrutējas noziedzīgās personības. *Pasīvajam tipam* raksturīga apātiska attieksme pret apkārtni, interešu trūkums vai arī bikli gļēvs psihiskais stāvoklis. Šis tips ir viegli ietekmējams un kļūst par noziedznieku darbarīku. *Aprēķinātāja egoista tipam* raksturīga personīgā materiālā labuma meklēšana visās lietās, aprēķins, viltība, cietsirdība, ļaunatminīgums. Šā tipa pārstāvji biežāk par citiem noziegumiem izdara zādzības, nemēdz nožēlot savus nodarījumus, viņiem ir sveša vaļsirdība. *Emocionāli perversajam tipam* raksturīga vieglprātība, nekārtīga jautrība, pievēršanās alkoholam. No šā tipa cilvēkiem nāk kautiņu dalībnieki un sīki zagļi. *Aktīvi perversajam jeb vardarbīgās personības tipam* raksturīga aktivitāte, enerģija, izvairīšanās no kārtīga darba, rupjība, nežēlība. No šā tipa pārstāvjiem nāk huligāni un arī slepkavas.¹

A. Petrova dod citādu personību klasifikāciju, izšķirot divas pamatgrupas — primitīvās un neprimitīvās personības. Pie «primitīvajiem» viņa pieskaita zema kultūras līmeņa cilvēkus, kuru personība nav attīstījusies nelabvēlīgu dzīves apstākļu dēļ. «Neprimitīvie» ir augsta kultūras līmeņa cilvēki, kurus A. Petrova iedala konkrēti emocionālajā tipā, efektīvi abstraktajā un intelektuālajā gribas tipā.²

Personību klasifikācijai kā izziņas faktoram ir nozīme kriminālpsiholoģijā vispār, taču arī apsūdzētā liecību problēmās tā liekama vērā, jo var palīdzēt saprast apsūdzētā personību. *Saisot personības tipu ar tam piemītošajām psihisko procesu īpatnībām, psihisko stāvokļu raksturībām, reakciju un vērtējumu*

¹ А. Ф. Лазурский. Классификация личностей. Петроград, 1921; А. Г. Ковалев. Психологические основы исправления правонарушителя. Изд. «Юридическая литература», М., 1968, 47. lpp.

² А. С. Петрова. Психологическая классификация личностей. М., 1927; А. Г. Ковалев. Психологические основы исправления правонарушителя. Изд. «Юридическая литература», М., 1968, 48. lpp.

īpatnībām, var sekmēt apsūdzētā liecību dziļāku izpratni un pareizāku novērtējumu.

Apsūdzētā liecību psiholoģiskajā izpratnē un novērtējumā jāņem vērā ne vien viņa personība, tās varbūtējais kriminālais tips, bet arī viņa *procesuālā situācija* krimināllietā, kriminālatbildība un draudošais sods. Šo faktoru kopums nosaka apsūdzētā pozīciju krimināllietā, viņa atzīšanās vai neatzīšanās liecības, liecinājumu ievirzi un raksturu.

Lai izzinātu apsūdzētā liecību ticamību, svarīgi ir noskaidrot viņa pozīcijas un viņa liecinājumu psiholoģisko motivāciju. Dažāda rakstura un dažāda tipa apsūdzētajiem tā ir dažāda. Viņa pozīciju un liecinājumus var ietekmēt arī izmeklēšanas stāvoklis krimināllietā, apsūdzēto pierādījumu raksturs un apjoms, draudošā soda tuvums tiesas sēdē, kā arī konkrētā nopratināšanas situācija (attieksme pret pratinātāju; pratināšana slēgtā izmeklētāja kabinetā vai pratināšana atklātā tiesas sēdē jautājumu krustugunīs; attieksme pret klausītājiem, līdzapsūdzētajiem utt.).

Visus motīvus, kas tā vai citādi var ietekmēt apsūdzētā izturēšanos nopratināšanā, viņa liecību veidu un saturu, mēdz iedalīt divās pamatgrupās: motīvus, kas nopratināšanas rezultātiem ir pozitīvi, un motīvus, kas tiem ir negatīvi.¹ Nopratināšanas taktikā tiek lietoti dažādi paņēmieni, lai stimulētu pozitīvos un neitralizētu negatīvos motīvus. To iespējams panākt, tikai pietiekami orientējoties cēloņos, kas šādus motīvus var izraisīt.

*Jebkura cilvēka darbība ir subjektīvu apsvērumu un objektīvu ietekmju rezultāts; to nosaka nevis viens motīvs, bet vairāku motīvu sadursme, kurā uzvar viens no tiem. Tā ir izšķiršanās rīkoties zināmā veidā. Arī liecinājumu izraisa izšķiršanās dot liecību, Meklējot motīvus, kas apsūdzētajam liek izšķirties liecināt tā un ne citādi, jāvadās no atziņas, ka apsūdzēto rīcības subjektīvās motivācijas pamatā vienmēr ir *personīgā interese*, kaut arī tā var nesakrist ar tieksmi atbrīvoties no soda, ko parasti mēdz piedēvēt apsūdzētajiem visos viņu rīcības gadījumos.²*

¹ Skat. Л. М. Карнеева, А. Р. Рагинов, С. С. Степичев. Психология показаний обвиняемых и подозреваемых. Теория доказательств в советском уголовном процессе, часть особенная. Изд. «Юридическая литература», М., 1967, 149. lpp.

² М. Селцовс uz vispārinājumu pamata konstatē, ka, izņemot patoloģiskus gadījumus, arī tie apsūdzētie, kas atzistas noziegumā, rīkojas savās interesēs (М. А. Чельцов-Бебутов. Обвиняемый и его показания в советском уголовном процессе. М., 1947, 45.—50. lpp.).

Tāpēc vispirms jāizzina apsūdzētā personīgā interese kā atzīšanās, tā neatzīšanās, kā aprunas, tā liecību grozīšanas gadījumā. Tā var būt ļoti dažāda, piemēram, cerība uz soda mīkstināšanu, nozieguma patiesā apjoma slēpšana, vainas uzņemšanās pret atbildību, tuvinieku glābšana no atbildības, intīmās dzīves noslēpumu neizpaušana u. c.

Pētot apsūdzētā liecināšanas stimulus, jāievēro arī visdažādākās *jūtas un emocijas*, kas var ietekmēt viņa izšķiršanos liecināt zināmā veidā: bailes, naid, atreibība, greizsirdība, kauns, skaudība, ļaunprieks, retāk arī nožēla, uzticība, augstsirdība un citas emocijas. Ir svarīgi noskaidrot tos objektīvos faktoros, kas spēj apsūdzētajā šādas emocijas izraisīt. Pieredze rāda, ka apsūdzētā liecinājumu veidu visbiežāk ietekmē bailu jūtas, ko var izraisīt dažādi objektīvi faktori. Apsūdzētajam var būt bailes no atbildības vai bailes no soda, bailes no nozieguma līdzdalībnieku atreibības, bailes no notiesāšanas materiālajām un morālajām sekām ģimenei, bailes no atklātības un sabiedriskā nopēluma utt. *Bailu jūtas, ietekmēdamas liecību veidu un saturu, tomēr neliecina par vainu.* Nopratināšanā bailes var izjust arī gluži nevainīgs cilvēks. Bīstas bailīgais, kas ne vienmēr ir vainīgais. Bet no bailēm izriet vairums nepatieso liecību, bailes gandrīz vienmēr ir negatīvas nopratināšanas rezultātiem.

No pratināšanas rezultātu viedokļa par pozitīviem jāuzskata tie liecināšanas dzinuļi, kas sekmē liecību patiesumu, vienalga, kāds ir šo dzinuļu psiholoģiskais kolorīts. Tā, piemēram, liecinājuma vaļsirdību var sekmēt ne tikai tādas jūtas kā nozieguma nožēlošana, augstsirdība utt., bet arī negatīvās emocijas — naid, atreibība utt.

Pie objektīvajiem faktoriem, kas var negatīvi ietekmēt apsūdzētā liecību saturu, jāpieskaita arī tādi apstākļi, kuri izraisa pratināmā nervu saspīlējumu vai nervu enerģijas izsīkumu, afekta stāvokli vai pārgurumu, ārkārtīgu uzbudinājumu vai apātiju. Apsūdzētais liecināšanas norisē var nonākt šādos psihiskajos stāvokļos. Arī šai apstākļi ir liela atšķirība starp apsūdzētā un liecinieka psiholoģiju. Liecinājumos, kas doti afekta vai afektam tuvos stāvokļos, ir daudz neprecizitāšu un patiesības izkropļojumu. Pratinātājam, kurš tiecas izzināt no apsūdzētā liecībām patiesību, jādara viss iespējams, lai pratināšanas norisē apsūdzēto pasargātu no afekta stāvokļiem un ar pratināšanas struktūru un taktiku tos tišuprāt neveicinātu.

Pie objektīvajiem faktoriem pieskaitāma arī ārējā sugestīvā ietekme. Tāpat kā liecinieki, tai sevišķi ir pakļauti nepilngadīgie

apsūdzētie. Tomēr apsūdzēto ietekmēšanas raksturā ir zināma atšķirība. Liecinieka liecībās, tāpat kā apsūdzētā liecībās, suģestīvā ietekme var izraisīt iedomātus priekšstatus, maldu tēlus, kas tiek samainīti ar patiesību. Bet apsūdzētā suģestiju pratināšanas norisē veicina arī viņa atkarības stāvoklis tiesvedībā, it sevišķi atrašanās nepamatotā apcietinājumā. Nepamatotam apcietinājumam var būt ārkārtīga ietekme uz nevainīga cilvēka psihi, ko izraisa ierastās vides un dzīves apstākļu nomaiņa pret izolāciju. Nepamatots apcietinājums var novest līdz nepatiesai sevis aprunai noziegumā.¹ Aizturējumu un apcietinājumu nedrīkst pielietot vēlamo liecību iegūšanai no aizdomās turētā vai apsūdzētā; tāda rīcība ir ļoti rupjš sociālistiskās likumības pārkāpums. Procesuālajiem piespiedu līdzekļiem ir pavisam citi uzdevumi, kam nav sakara ar liecību patiesuma nodrošināšanu.

Viens no efektīvākajiem ārējiem faktoriem, kas var pozitīvi ietekmēt liecību saturu, ir tādu pierādījumu uzrādīšana apsūdzētajam pratināšanas gaitā, no kuriem kļūst redzams viņa liecību nepatiesums. Praksē ir zināmi daudzi gadījumi, kur apsūdzētais, kas ilgu laiku ir slēpis nozieguma pēdas, noliedzis savu vainu un pat jebkādu līdzdalību noziegumā, pēc atmaskojošu pierādījumu uzrādīšanas groza savas liecības un izstāsta patiesību. Tiek lietotas trīs pierādījumu uzrādīšanas metodes:

- a) pakāpeniska aizvien spēcīgāku pierādījumu uzrādīšana;
- b) izšķirošā pierādījuma uzrādīšana;
- c) visa pierādījumu kopuma uzrādīšana.²

Kā piemērs te var noderēt netiešo pierādījumu iztīrījumā aplūkotā krimināllieta par Agāna un citu apsūdzību slepkavībā. Tikai pēc tam, kad Agāns tika iepazīstināts ar viņa automašīnā konstatētajiem asins traipiem un citiem lietā savāktajiem netiešajiem pierādījumiem, viņš pēc ilgās liegšanās grozīja savas liecības un informēja izmeklētāju par visiem slepkavības apstākļiem, uzrādīdams arī slepkavības līdzdalībniekus (skat. 6. nodaļas 12. §).

Apsūdzētā liecību psiholoģiskajā novērtējumā jāņem vērā arī viņa «pārteikšanās» nopratināšanā. So fenomenu ir iztīrījis G. Mudjugins.³ Viņš pareizi uzsver, ka nepatiesa liecinājuma brīdī

¹ Теория доказательств в советском уголовном процессе, часть особенная. Изд. «Юридическая литература», М., 1967, 153. lpp.

² А. Н. Васильев. Допрос. Криминалистика. Изд. Московского университета, 1963, 402. lpp.

³ Г. Н. Мудьюгин. Косвенные доказательства, связанные с поведением обвиняемого. «Социалистическая законность», 1961, № 6, 31. lpp.

cilvēka apziņā līdztekus eksistē divas ainas, it kā divi dažādi notikumi: patiesais, ko viņš cenšas no apziņas izstumt, un izdomātais, par kuru viņš tiecas liecināt. Šāds apsūdzētais pratināšanas laikā nepārtraukti laipo starp patiesību un meliem, ar ko viņš cenšas aizstāt patiesību. Pārteikšanās šādā psihiskajā stāvoklī bieži vien nav nekas cits kā nevilus pasprukusi patiesība. Tomēr krasī jānošķir divi pārteikšanās veidi — pārteikšanās kā nejauša runas kļūme un pārteikšanās kā negribēts patiesības izpaudums. Svarīgi ir nesamainīt abus šos veidus.

Pārteikšanos kā negribētu, nejaušu informāciju par patiesajiem lietās apstākļiem var atšķirt no vienkāršas runas kļūmes tāpēc, ka tā parasti satur zināmu informāciju, kas ir pretēja tai, kuru tiecas apliecināt apsūdzētais. Šāda rakstura pārteikšanās bieži vien izpauž tādas ziņas, par kurām apsūdzētais nevarētu būt informēts, ja lietās apstākļi patiesi būtu tādi, kā viņš tiecas liecināt. Šīs ziņas ir it kā otrās, viņa apziņā koeksistējošās notikuma patiesās ainas atblāzma. Šādas pārteikšanās jāfiksē, jo tās var noderēt kā papildu netiešais pierādījums pret apsūdzēto, ja viņš ir vainīgs, bet turpina stūrgalvīgi liegties.

Tomēr, kā pareizi norāda L. Karņejeva, arī tā saucamā atmaskojošā pārteikšanās var izrietēt nevis no patiesās apsūdzētā līdzdalības noziegumā, bet arī no blakusinformācijas, ko nopratināmais iegūvis no citiem.¹

Apsūdzētā uzvedības nozīme ir jau aplūkota 6. nodaļas 12. paragrāfā. Šeit tikai vēlreiz jāuzsver, ka, novērtējot apsūdzētā uzvedību nopratināšanā, jānošķir divas problēmas:

- a) uzvedība, kam var būt netiešo pierādījumu nozīme;
- b) uzvedība, kam pierādījumu nozīmi nekādos apstākļos nedrīkst piešķirt.

a. Analizējot *apsūdzētā uzvedību, kam varētu būt netiešo pierādījumu nozīme*, jāapzinās, ka pierādījumu nozīmes piešķiršana tai nav nekas cits kā apsūdzētā domu, jūtu, viņa slēpto pārdzīvotāju iztulkošana pēc izturēšanās pazīmēm. Bet no eksperimentālās psiholoģijas ir zināms, ka cilvēka patieso jūtu un domu atšifrēšana pēc ārējām pazīmēm ir sarežģīta un vienmēr var radīt kļūdas. Uzvedības ārējie simptomi ir visai individuāli, un tiem var būt dažāda nozīme.²

¹ Теория доказательств в советском уголовном процессе, часть особенная. Изд. «Юридическая литература», М., 1967, 158. lpp.

² П. М. Якобсон. Психология чувств. М., 1958, 148.—150. lpp.

Zināma pierādījumu nozīme var būt tādām apsūdzētā uzvedības izpausmēm kā pierādījumu viltojums, nepatiesas liecības un paskaidrojumi, liecību grozīšana, izvairīšanās no izmeklēšanas un tiesas, bēgšana utt. Šādus faktus iespējams procesuāli fiksēt un iekļaut netiešo pierādījumu sistēmā, ja tam ir loģisks pamats.

b. Turpretim *apsūdzētā personīgās uzvedības dažādām izpausmēm, ko var tieši vērot nopratināšanas gaitā, nav nekādas pierādījumu nozīmes*. Pratinātājs var tieši vērot apsūdzētā izturēšanos pratināšanā — viņa mīmiku, žestus, runas toni, uztraukumu, bailes, samulsumu, reakciju uz jautājumiem utt., — un, ja pratinātājam ir bagāta pieredze un zināšanas psiholoģijā, apsūdzētā uzvedība var noderēt par papildu orientieri nopratināšanas taktikā. Tikai šai pēdējā izpratnē apsūdzētā izturēšanās var ietekmēt nopratināšanas norisi. Pēc nopratināšanas arī šī nozīme zūd, jo apsūdzētā personīgā izturēšanās neatstāj pēdu procesuālajā dokumentācijā; pat fonogrammā var saglabāties tikai liecinājuma tonis.

5. §. Eksperta atzinums

A. Eksperta atzinuma un ekspertīzes jēdziens, priekšmets un nozīme

Eksperta atzinums ir viens no Kriminālprocesa kodeksa pieļautajiem pierādīšanas līdzekļiem (KPK 49. p. 2. d.).

Eksperta atzinums ir likumā paredzētā kārtībā par ekspertu krimināllietā noteiktā speciālista secinājumi viņam uzdotajos jautājumos attiecībā uz lietas apstākļiem, kuru noskaidrošana prasa speciālas zināšanas.

Eksperta atzinums krimināllietā ir paredzēts tādu lietai nozīmīgu apstākļu noskaidrošanai, kur nepieciešamas speciālas zināšanas zinātnē, tehnikā, mākslā vai kādā amatniecības nozarē (KPK 58. p. 1. d.). Izmeklējot un iztiesājot krimināllietas, nereti jāstopas ar tādiem jautājumiem, kuru atrisināšanai izmeklētāja, prokurora vai tiesnešu zināšanas un pieredze nav pietiekamas. Ja šo jautājumu izšķiršanai var būt nozīme lietā, izziņvedis, izmeklētājs, prokurors vai tiesa nosaka ekspertīzi, aicina attiecīgās nozares speciālistu, kam pēc lietas materiālu izpētījuma jāatbild uz jautājumiem, kuri tiek formulēti lēmumā par ekspertīzes noteikšanu. Šādas procesuālā kārtībā dotas, pienācīgi motivētas eksperta atbildes

tiek dēvētas par eksperta atzinumu. Tātad *eksperta atzinums satur uz speciālām zināšanām pamatotu informāciju par faktiem, kam ir pierādījumu nozīme lietā.*

Eksperta atzinums ieņem īpašu vietu citu pierādījumu vidū. Atšķirībā no liecinieka, cietušā, aizdomās turētā un apsūdzētā eksperts sniedz informāciju nevis par tādiem faktiem, kas uztverti un iegaumēti pirms iesaistīšanas krimināllietā, bet pats gūst informāciju no lietā jau savāktajiem materiāliem. Vadoties no tās un pielietojot savas speciālās zināšanas, viņš konstatē jaunus, vēl nezināmus faktus un taīsa secinājumus.

Eksperta atzinums izriet no lietā jau esošo materiālu izpētījuma; tā saturs ir nevis liecība, bet secinājumi, ka pastāv vai nepastāv kādi citi fakti, kam ir pierādījumu nozīme lietā. Otrkārt, eksperta atzinumam raksturīgs tas, ka savus secinājumus viņš pamato ne vien loģiski, bet arī balstoties uz profesionālām zināšanām kādā zinātnes, tehnikas, mākslas vai amatniecības nozarē.

Informācija, ko satur eksperta atzinums, var būt trejāda: eksperts var uz savu izpētījumu pamata konstatēt jaunus faktus (piemēram, tiesu medicīnas eksperts līķa sekcijā var konstatēt miesas bojājumus un citas patoloģiskas pārmaiņas organismā); eksperts var no jau izmeklēšanā konstatētajiem faktiem izdarīt secinājumus (piemēram, eksperts biologs var konstatēt, ka traipā ir cilvēka asins, un noteikt asins grupu un tipu); beidzot, eksperts var viņam ekspertīzei nodotajos objektos gan konstatēt jaunus faktus, gan izdarīt no tiem lietai nozīmīgus secinājumus (piemēram, tiesu medicīnas eksperts, izdarot sekciju, var konstatēt gan patoloģiskas pārmaiņas organismā, gan izdarīt no tām secinājumus par nāves cēloni).

Tātad kā pierādījumi eksperta atzinumā var figurēt viņa paša konstatētie fakti, secinājumi no šiem faktiem un arī secinājumi no lietā jau agrāk konstatētajiem faktiem.

Faktus eksperts var konstatēt pozitīvi un arī negatīvi, t. i., viņš var noteikt lietai nozīmīgu faktu esamību vai neesamību. Viņa konstatējumi var būt tieši, materiāli uzskatāmi, bet viņš faktus var konstatēt, arī loģiski secinot no citiem faktiem.

Jautājumā par ekspertīzes būtību teorijā ir dažādi viedokļi. M. Čelcovs uzskata, ka visos gadījumos, kad ekspertīzē ar secinājumiem tiek izzināti jauni fakti, eksperts pie tiem nonāk siloģisma ceļā. Lielākā premisa šādā gadījumā ir zinātniski pamatota vispārēja tēze, kas izriet no agrākās pieredzes eksperta specialitātē; mazākā premisa — ekspertīzes norisē konstatētie fakti, kas tiek

pakļauti lielākajai premisai; secinājums no šā salīdzinājuma ir eksperta atzinums.¹

So vispārīgo ekspertīzes loģiskās struktūras shēmu var ilustrēt ar tiesmedicīnisku ekspertīzi nāves cēloņu noskaidrošanai. Lielākā premisa šeit var būt zinātniski pamatota un agrākās pieredzes apstiprināta tēze, ka visos gadījumos, kad nāve iestājas no asfiksijas, t. i., no tā, ka ir pārtraukta gaisa ieplūšana plaušās, līķim ir šādas pazīmes: krasī izteikti tumši violeti liķa plankumi; seja cianotiska; uz sejas ādas, plakstiem, vaigiem, pieres daudzi punktveida asins izplūdumi; tumšas šķidrās asinis sirdī un asinsvados; iekšējo orgānu pārpildījums asinīm; asinsizplūdumi sirdī un plaušās. Mazākajai premisai šai gadījumā atbilst visu minēto pazīmju konstatēšana liķa ārējā apskatē un sekcijā. Eksperta atzinums ir secinājums, ka nāve iestājusies no asfiksijas.

Taču, ja eksperta atzinumam ir siloģisma forma, tas nenozīmē, ka siloģismā ir izteikta ekspertīzes būtība. Pareizāks ir uzskats, ka ekspertīzes būtība ir izpētījums, par ekspertu aicinātā speciālista profesionālo zināšanu pielietošana likumā paredzētajā kārtībā, lai noskaidrotu jautājumus, kam ir nozīme krimināllietā.² Taču nevar piekrist arī M. Strogoviča kategoriskajai tēzei: «Kur nav izpētījuma, tur nav ekspertīzes.»³ Piemēram, tiesas sēdē eksperts vairumā gadījumu pats neizdara nekādus pētījumus, bet izlieto saviem secinājumiem pirmstiesas izmeklēšanā izdarītās ekspertīzes izpētījuma materiālus. Šādu iepazīšanos ar lietā jau esošās ekspertīzes materiāliem un attiecīgus secinājumus tikai atbilstā nozīmē var apzīmēt par izpētījumu. Ja tiesas sēdē ir aicināts tas pats eksperts, kas devis atzinumu pirmstiesas izmeklēšanā, viņš

¹ М. А. Чельцов, Н. В. Чельцова. Проведение экспертизы в советском уголовном процессе. Госюриздат, М., 1954, 20. un 21. lpp.

Kriminālprocesa teorijā ir arī citādi uzskati par ekspertīzes loģisko un procesuālo dabu. Šie uzskati iztirzāti šādos darbos: В. А. Прутузова. Заключение эксперта как доказательство в советском уголовном процессе. Госюриздат, М., 1959, 9.—27. lpp.; А. В. Дулов. Вопросы теории судебной экспертизы. Изд. Белгосуниверситета, 1959, 167.—170. lpp.; И. Ф. Крылов. Судебная экспертиза в уголовном процессе. Изд. Ленинградского университета, 1963, 72.—91. lpp.; И. Л. Петрухин. Экспертиза как средство доказывания в советском уголовном процессе. Изд. «Юридическая литература», М., 1964, 222. lpp. u. c.

Vairums kriminālistu ekspertīzes procesuālo būtību saskata konkrēto objektu tiešā izpētījumā, ko eksperts veic, pamatojoties uz savām speciālajām zināšanām, nevis eksperta secinājumos, kuros konkrēti fakti pakļauti agrākās pieredzes vispārinājumiem.

² Skat. И. Ф. Крылов. Судебная экспертиза в уголовном процессе. Изд. Ленинградского университета, 1963, 72.—90. lpp.

³ М. С. Строгович. Курс советского уголовного процесса. М., 1958, 234. lpp.

vispār nekādus jaunus pētījumus neizdara, kaut gan arī šādas ekspertīzes rezultāts ir jauns eksperta atzinums.

Praktiskajā tiesvedībā dažreiz tiek samainīti jēdzieni «eksperta atzinums» un «ekspertīze». Eksperta atzinuma un ekspertīzes savstarpējā sakarība ir tāda, ka ar pirmo tiek apzīmēts likumā pieļautais pierādīšanas līdzeklis, bet ar otro — šā līdzekļa iegūšanas procesuālā kārtība.

Ekspertīze krimināllietā ir par ekspertu aicināta speciālista procesuāla darbība, kura izpaužas kā zināmu objektu vai materiālu zinātniski praktisks izpētījums un kā motivēts secinājums jautājumos, kas ekspertam uzdoti lēmumā par ekspertīzes noteikšanu. Ekspertīze ir eksperta atzinuma tapšanas norise. Ekspertīzi krimināllietā var noteikt izziņvedis, izmeklētājs, prokurors, tiesa. Tās norisei pirmstiesas izmeklēšanā un tiesas sēdē ir dažas īpatnības, bet abās šais stadijās tā ir procesuāli stingri reglamentēta. Kriminālprocesa kodekss detalizēti regulē ekspertīzes noteikšanas kārtību, procesa virzītāju orgānu lēmuma saturu, ar ko ekspertīzi noteic, eksperta pienākumus un tiesības, pārējo procesa dalībnieku (it īpaši apsūdzētā) tiesības sakarā ar ekspertīzi, eksperta atzinuma iesniegšanas kārtību, eksperta nopratināšanu, eksperta atzinuma pierādījumu nozīmi un tā novērtēšanu (KPK 186.—197., 286.—288. p.).

Šāda detalizēta ekspertīzes reglamentācija likumā nepieciešama tāpēc, ka ar tās rezultātu — eksperta atzinumu — krimināllietā tiek iegūti jauni, ļoti svarīgi un dažkārt lietas iznākumam izšķiroši pierādījumi, bet konstatēt tos spēj tikai speciālists. To vērtība lielā mērā atkarīga no ekspertam uzdoto jautājumu rakstura, no ekspertīzei nodoto materiālu apjoma un rakstura, no eksperta profesionālajām zināšanām un no viņa darbības kvalitātes ekspertīzes norisē. Aktīvie procesa dalībnieki un it īpaši apsūdzētais, tāpat kā procesa virzītāji valsts orgāni, ir ieinteresēti ekspertīzes kvalitātē, eksperta secinājumu pareizumā un objektivitātē. Tie ir vienlīdz ieinteresēti, lai eksperta secinājumi kā jauni, zinātniski radīti pierādījumi sekmētu patiesības noskaidrošanu lietā. Tāpēc aktīvajiem procesa dalībniekiem likumā ir piešķirtas zināmas līdzdalības tiesības ekspertīzes noteikšanā, norisē un tās rezultātu iepriekšējā novērtēšanā kā pirmstiesas izmeklēšanā, tā arī lietas izskatīšanā pirmās instances tiesā (skat. 4. nodaļu — «Procesa dalībnieki»).

Ekspertīzes un eksperta atzinuma priekšmets var būt visai daudzveidīgs, jo krimināllietu izmeklēšanā un iztiesāšanā var rasties vajadzība izlietot speciālas zināšanas tādu jautājumu atrisināšanai, kuri ietilpst ļoti dažādās zinātnes, tehnikas, amatu un

mākslas nozarēs. Pie izplatītākajiem tiesu ekspertīzes veidiem pieder kriminālistiskā, medicīniskā, psihiatriskā, ķīmiskā, grāmatvedības un dažādas tehnikas ekspertīzes. Pēdējos gados uzmanība tiek pievērsta arī psiholoģiskajai ekspertīzei. Kriminālistiskajā ekspertīzē izpēta lietiskos pierādījumus; tiesu medicīniskajā ekspertīzē nosaka miesas bojājumu raksturu, nāves cēloni, personas vecumu utt.; tiesu psihiatriskajā ekspertīzē konstatē apsūdzētā vai liecinieka un cietušā patoloģisko psihisko stāvokli, bet psiholoģiskajā — tādus psihiskos stāvokļus, kam nav patoloģiska rakstura; grāmatvedības ekspertīzes priekšmets ir grāmatvedības uzskaitē, norēķini utt.

Par ekspertīzes priekšmetu nevar būt vienīgi padomju spēkā esošās tiesības. Speciālās zināšanas tiesībās tiek prezumētas pašiem procesa virzītājiem orgāniem, kuru kompetencē ietilpst ekspertīzes noteikšana. Tāpēc arī citu nozaru ekspertiem nevar uzdot jautājumus, kas skar spēkā esošās padomju tiesības. Piemēram, tiesu medicīnas ekspertam nevar uzdot jautājumu, vai konstatētais nāves gadījums ir slepkavība; tiesu psihiatrijas eksperts nav tiesīgs konstatēt nepieskaitāmību. Slepkavība un nepieskaitāmība ir tiesību jautājumi. Mediķis var dot atzinumu par nāves cēloņiem un par to, vai nāve iestājusies no paša cietušā vai citas personas darbības,¹ turpretim slepkavība jākonstatē izmeklētājam un tiesai. Psihiatrs var konstatēt psihisko stāvokli, kādā atradies apsūdzētais nozieguma izdarīšanas brīdī, bet nepieskaitāmība vai pieskaitāmība jāsecina izmeklētājam un tiesai.

Par ekspertīzes priekšmetu dažos gadījumos var būt arī kādas darbības iespējas konstatēšana dotajos apstākļos. Piemēram, ar eksperta atzinumu var noskaidrot, vai miesas bojājumi var būt nodarīti ar zināmu priekšmetu.

Speciālajām zināšanām var būt izšķirēja nozīme, kad iepriekš jāatrisina atsevišķi jautājumi, lai pareizi konstatētu nozieguma sastāvu (nāves cēloņa, miesas bojājumu rakstura, kriminālatbildības vecuma sasniegšanas, cietušā vecuma un tamlīdzīgu apstākļu noteikšana), vai kad kriminālatbildība ir atkarīga no personas psihiskā stāvokļa, kā arī tad, kad jākonstatē personas spēja sniegt pie-

¹ PSRS Augstākās Tiesas Plēnuma 1959. g. 16. jūnija lēmumā Zavadskā lietā ir norādīts, ka ekspertam var uzdot jautājumu, vai nāve iestājusies no paša cietušā vai svešu roku darbības, bet jautājums par slepkavību vai pašnāvību ir krimināltiesisks un to izšķirt ekspertam nav tiesības; eksperts nevar dot nāves cēloņa juridisko raksturojumu. (Сборник постановлений Пленума и определенный коллегий Верховного Суда СССР по вопросам уголовного процесса, 1946—1962. Изд. «Юридическая литература», М., 1964, 121. un 122. lpp.)

rādījumus. So jautājumu pareiza atrisinājuma nozīme krimināllietā ir tik liela, ka likumā tiem ir noteikta *obligāta ekspertīze*.

Obligātās ekspertīzes būtība ir tā, ka šādus likumā paredzētus jautājumus nedz izmeklētājam, nedz tiesai nav tiesības izlemt, iekams nav saņemts eksperta atzinums. Kriminālprocesa kodeksā obligāta ekspertīze tiek prasīta šādos gadījumos: nāves cēloņu noteikšanai; miesas bojājumu rakstura noteikšanai; aizdomās turētā vai apsūdzētā psihiskā stāvokļa noteikšanai tais gadījumos, kad rodas šaubas par viņu pieskaitāmību; liecinieka vai cietušā psihiskā vai fiziskā stāvokļa noteikšanai tais gadījumos, kad rodas šaubas par viņu spējām pareizi uztvert apstākļus, kam nozīme lietā, un pareizi par tiem liecināt; aizdomās turētā, apsūdzētā vai cietušā vecuma noteikšanai, kad vecumam lietā ir nozīme, bet nav nepieciešamo dokumentu (KPK 59. p.).¹

Obligātā ekspertīze jāsaprot kā prasība, lai likumā paredzētajos gadījumos tā tiktu izdarīta, nevis kā eksperta atzinuma saistoša nozīme. Arī obligātās ekspertīzes gadījumos eksperta atzinums novērtējams līdzīgi citiem lietā savāktiem pierādījumiem, to var kritizēt, tam var nepiekrīst.

B. Eksperta atzinuma novērtēšana

Eksperta atzinums kā viens no pierādīšanas līdzekļiem krimināllietā un pierādījumu fakti, ko tas satur, pakļauti vispārīgajiem pierādījumu novērtēšanas noteikumiem un kārtībai.

Eksperta atzinums nav obligāts izziņvedim, izmeklētājam, prokuroram un tiesai. Procesa virzītāji orgāni to novērtē pēc savas iekšējās pārlicības, kas pamatota uz vispusīgi, pilnīgi un objektīvi izskatītiem visiem lietas apstākļiem to kopumā, pēc likuma un sociālistiskās tiesiskās apziņas (KPK 51. p. 1. d.).

Eksperta atzinuma vērtēšanu var diferencēt pierādījumu avota, pierādīšanas līdzekļa un pierādījumu faktu novērtēšanā. Pierādījumu avots šai gadījumā ir eksperts. Vērtējot pierādījumu avotu, jānoskaidro tā kompetence, objektivitāte un citas noraidījuma pazīmes (KPK 61. p.). Ja eksperts ir radnieks kādam no tiesnešiem

¹ Dažu citu savienoto republiku kriminālprocesa kodeksos obligātā ekspertīze noteikta bez tam arī šādos gadījumos: naudas zīmju un vērtspapīru viltojuma pārbaudei (Lietuvas KPK 86. p.); apsūdzētā apstrīdēto revīzijas dokumentu pārbaudei, ja tie bijuši par pamatu krimināllietas ierosināšanai (Azerbaidžānas KPK 73. p.); lai noteiktu, vai cietusi sasniegusi pubertāti, ja šādam apstāklim ir nozīme (Uzbekijas KPK 67. p., Ukrainas KPK 76. p.).

vai apsūdzētajam, civilprasītājam, civilatbildētājam vai ir viņu laulātais, ja viņš tieši vai netieši ieinteresēts lietā, ja viņš ir bijis vai ir atkarīgs no procesa dalībniekiem, ja viņš lietā izdarījis revīziju vai ja noskaidrojas, ka viņš nav kompetents atbildēt uz viņam uzdotajiem jautājumiem, — eksperts nevar piedalīties lietā (KPK 27. un 61. p.).¹ Ja, pastāvot šādiem apstākļiem, eksperts nav sevi atstājis vai pret viņu nav bijis celts noraidījums un atzinums ir dots, tas nezaudē pierādījumu nozīmi lietā, bet tā ticamība krasi samazinās.

Eksperta atzinums kā procesuāli dokumentēts pierādīšanas līdzeklis novērtējams no pieļaujamības viedokļa — pēc tā atbilstības visām procesuālās formas prasībām.

*Pierādījumu faktu novērtējums, ko satur eksperta atzinums, t. i., eksperta konstatējumu un secinājumu novērtējums, izdarāms divējādi: pēc eksperta konstatējumu un secinājumu pamatotības un iekšējās loģikas un pēc to saskaņas vai pretrunas ar citiem, lietā ticami konstatētiem faktiem. Jāņem vērā, vai eksperta konstatējumi un secinājumi atbilst tai speciālajai zināšanu nozarei, ko pārstāv eksperts, un vai vispārīgās atziņas attiecīgajā specialitātē, ar kurām eksperts motivē savus secinājumus, patiešām ir zinātniskas atziņas un nav tikai paša eksperta pieņēmumi. Eksperta personīgie pieņēmumi nav ietilpināmi atzinumā, ar tiem nevar atzinumu pamatot, un tiem nav pierādījumu nozīmes.*²

Eksperta atzinuma secinājumu pamatojumā un to novērtējumā liela loma ir objektīvo sakaru konstatēšanai, kuri pastāv starp pierādāmo faktu un tiem faktiem, ar kuru palīdzību eksperts pierāda, t. i., pamato savu secinājumu. Šo objektīvo sakaru dažādām formām, to struktūrai un iezīmēm pēdējā laikā literatūrā tiek pievērsta sevišķa uzmanība.³

Novērtējot eksperta atzinumā ietvertos pierādījumus, noskaid-

¹ Latvijas PSR Augstākās Tiesas Krimināllietu tiesas kolēģijas 1967. g. 4. aprīļa lēmumā Nr. 837 Jāņa Smilgas apsūdzības lietā uzsvērts, ka par ekspertu krimināllietā nevar pieaicināt personu, kas izdarījusi pārbaudes vai revīzijas, kuru materiāli bijuši par pamatu krimināllietas ierosināšanai, bet eksperta atzinums tiesas sēdē jāpārbauda un jānovērtē tāpat kā ikviens cits pierādījums.

Ar savu lēmumu šai lietā Augstākā Tiesa atcēla tautas tiesas spriedumu minēto noteikumu neievērošanas dēļ, kā arī tāpēc, ka eksperta atzinums nebija pietiekami pamatots, bez tam tiesas sēdē eksperts bija aicināts un pratināts kā liecinieks. («Latvijas PSR Augstākās Tiesas Biļetens», 1967. g. 2. nr., 29.—40. lpp.)

² «Бюллетень Верховного Суда СССР», 1962, № 2, 39. lpp.

³ Skat. A. A. Эйман. Заключение эксперта. Изд. «Юридическая литература», М., 1967, 5.—87. lpp.

rojot to ticamību un nozīmi krimināllietā, var sekot šādai vienkāršotai shēmai. Pirmkārt, no atzinuma jāizslēdz eksperta minējumi un pieņēmumi, secinājumi jautājumos, kas neietilpst viņa profesionālo (speciālo) zināšanu robežās, secinājumi, kas pamatoti nevis uz speciālajām zināšanām, bet uz vispārīgiem loģiskiem apsvērumiem, kādiem speciālista zināšanas nav vajadzīgas. Otrkārt, jāpārbauda to faktu ticamība, ar kuriem eksperts pamato savu atzinumu (mazākā premisa), un jānoskaidro, vai tie ir pietiekami secinājumu pamatojumam. Treškārt, jāizskata vispārīgās atziņas, kurām eksperts pakārto konstatētos faktus (lielākā premisa), un jāpārlicinās, ka tās ir objektīvas zinātniskas tēzes, nevis tikai eksperta personīgs viedoklis un ka attiecīgās speciālās nozares atbilstības līmenis ir pietiekams, lai atbildes uz ekspertam uzdotajiem jautājumiem būtu ticamas. Ceturtkārt, jāpārbauda eksperta konstatējumu un slēdzienu domugaita no loģiskas secības un pamatības viedokļa; jāpārlicinās, vai atzinums loģiski izriet no konstatējumiem. Piektkārt, eksperta atzinums jāsalīdzina ar citiem, lietā ticami noskaidrotiem faktiem.

Ja izziņvedis, izmeklētājs, prokurors vai tiesa pēc eksperta atzinuma novērtēšanas tam nepiekrīt, tas jāmotivē attiecīgā lēmumā vai kriminālspriedumā (KPK 58. p. 3. d.). Nepiekrīšana eksperta atzinumam var izpausties divās pamatformās:

- 1) kā nepiekrīšana atzinuma neskaitības vai nepilnības dēļ;
- 2) kā nepiekrīšana atzinuma nepamatotības dēļ.

Pirmajā gadījumā var noteikt papildu ekspertīzi, ko uzdod tam pašam vai citam ekspertam; otrajā gadījumā var noteikt atkārtotu ekspertīzi, ko uzdod citam ekspertam vai citiem ekspertiem (58. p. 4. un 5. d.). Iespēja uzdot papildu ekspertīzi tam pašam ekspertam, ja eksperta atzinums atzīts par neskaitīgu vai nepilnīgu, izskaidrojama ar to, ka šai gadījumā nerodas šaubas par eksperta atbilstību viņa uzdevumu veikšanai, bet ir vajadzīgas viņa atbildes uz papildu jautājumiem. Turpretim otrajā gadījumā, kad eksperta atzinums novērtēts kā nepamatots vai nepareizs, rodas dibinātas šaubas par eksperta kompetenci, tāpēc tam pašam ekspertam atkārtotu ekspertīzi uzdot nav jēgas.

Novērtējot ekspertu atzinumus, praksē jāastopas ar šādiem to pamatveidiem: kategoriskie apstiprinošie atzinumi, kategoriskie noliedzošie atzinumi un varbūtējie atzinumi. Bez tam eksperts var ziņot, ka atzinumu dot nav iespējams tāpēc, ka izsniegtie materiāli nav pietiekami vai uzdotie jautājumi pārsniedz eksperta speciālo zināšanu robežas (KPK 62. p. 3. d.). Kriminālprocesa teorijā nav domstarpību par to, ka varbūtējie atzinumi praktiski ir nevēlami,

jo, tos pieļaujot, eksperts it kā noņem no sevis atbildību un izdara nenoteiktus un lielākoties apsūdzošus secinājumus. Piemēram var minēt šādus varbūtējos atzinumus: dokumenta tekstu, iespējams, rakstījis A.; pastāv liela varbūtība, ka izpētāmie nospiedumi ir atstāti ar apsūdzētā roku; lode, kas izņemta no cietušās ķermeņa, domājams, izšauta no aplūkojamā ieroča. Jāpiekrīt M. Salamovam, ka šādi atzinumi dezorientē izmeklētāju un tiesu.¹ Bet, aplūkojot šo jautājumu nevis no procesa virzītāju orgānu, bet no ekspertīzes teorijas viedokļa, jāatzīst, ka ekspertam ir ne vien tiesība, bet arī pienākums dot atzinumu vai nu kā pilnīgi ticamu (kategorisku), vai kā varbūtēju secinājumu atkarībā no viņa speciālo izpētījumu rezultātiem. Izmeklētājam un tiesai, balstoties uz visu lietā noskaidroto apstākļu kopumu, pamatoti jānovērtē kā eksperta kategoriskais, tā varbūtējais atzinums.

Kriminālprocesa teorijā ir dažādi viedokļi par eksperta varbūtējo atzinumu pieļaujamību un to pierādījumu nozīmi. Daži autori eksperta varbūtējos atzinumus neatzīst par pierādījumiem², citi turpretim ar zināmiem iebildumiem pieļauj arī eksperta varbūtējos atzinumus³. Atsevišķi autori, neatrazdami teorētiskus argumentus pret eksperta varbūtējiem atzinumiem, uzskata tos par nepieļaujamiem praktiski, uzsverot, ka modernās zinātnes attīstības līmenis ir tāds, ka eksperta pienākums ir visos gadījumos dot kategorisku atzinumu.⁴

Izšķirot jautājumu par eksperta varbūtējo atzinumu pieļaujamību un to pierādījumu nozīmi, jāvadās no Kriminālprocesa pamatu 17. panta 2. daļas, kurā noteikts, ka nekādiem pierādījumiem nav iepriekš noteikta spēka, kas saistītu tiesu, prokuru, izmeklētāju un izziņvedi (KPK 51. p. 2. d.).

Eksperts, pozitīvi vai negatīvi, kategoriski vai varbūtēji atbil-

¹ М. П. Шаламов. Теория улик. М., 1960, 162.—167. лрр.

² Р. Д. Рахунов. Теория и практика экспертизы в советском уголовном процессе. М., 1953, 206. лрр.; М. С. Строгович. Курс советского уголовного процесса. М., 1958, 247. un 248. лрр.; В. А. Притузова. Заключение эксперта как доказательство. М., 1959, 107.—113. лрр.

Daļēji tāds pats viedoklis izteikts arī jaunajā pierādījumu teorijas monogrāfijā (Теория доказательств в советском уголовном процессе, часть особенная. Изд. «Юридическая литература», М., 1967, 202.—204. лрр.).

³ А. И. Винберг. Основные принципы советской криминалистической экспертизы. М., 1949, 59. лрр.; М. А. Чельцов, Н. В. Чельцова. Проведение экспертизы в советском уголовном процессе. М., 1954, 195. лрр.; З. М. Соколовский. Оценка заключения криминалистической экспертизы письма. 1959, 16. лрр.

⁴ М. П. Шаламов. Теория улик. М., 1960, 168. лрр.

dēdams uz viņam procesuālā kārtībā uzdotajiem jautājumiem, savā atzinumā var konstatēt arī tādus apstākļus, kuru izzināšana šais jautājumos tieši nav paredzēta. Eksperta konstatējumiem un secinājumiem, ja tie attiecas uz lietā noskaidrojamiem apstākļiem, var būt nozīme neatkarīgi no to apjoma, taču, tos novērtējot, vienmēr jāraugās, vai eksperts šādā kārtā nav pārsniedzis savas kompetences un speciālo zināšanu robežas. Eksperta kompetences pārsniegums ir arī tajā gadījumā, ja viņš savos izpētījumos faktus iegūst ārpus tiem materiāliem un objektiem, kas procesuālā kārtībā nodoti viņa izpētījumam.

Kriminālprocesa teorijā dažādi viedokļi pastāv jautājumā par *komplekso ekspertīzi*, t. i., par tādu ekspertīzi, kur kopīga gala uzdevuma atrisināšanai tiek vienlaikus pieaicināti dažādu profesiju speciālisti — eksperti. Kompleksās ekspertīzes noliegums tiek pamatots ar to, ka vairumā savienoto republiku kodeksu tā nav reglamentēta. Turpretim šāda ekspertīzes veida atzišana balstās uz praktiskiem apsvērumiem: ja viens un tas pats objekts jāizpēta no dažādu speciālo zināšanu viedokļa, tad no darba organizācijas viedokļa ir ērtāk, ja vairāki eksperti, nezaudējami savu patstāvību un individuālo atbildību, darbojas līdztekus. Kompleksā ekspertīze tomēr noslēdzas ar to, ka eksperti sastāda atsevišķus atzinumus katrs savā specialitātē.¹

Kompleksajai ekspertīzei ir zināma līdzība ar *komisijas ekspertīzi*, bet tikai tai ziņā, ka vienā un otrā gadījumā sadarbojas vairāki eksperti. Komisijas ekspertīze krasi atšķiras no kompleksās ekspertīzes ar to, ka pirmajā darbojas vairāki vienādas specialitātes eksperti, bet otrajā — dažādas specialitātes eksperti. Komisijas ekspertīzes mēdz noteikt tur, kur nepieciešama eksperta atzinuma sevišķa ticamība, izpētījumi ir sarežģīti, bet no secinājumiem pilnīgi jāizslēdz varbūtība. Tā, piemēram, apsūdzētā psihiskā stāvokļa noteikšanu (nepieskaitāmības konstatēšanai) parasti uzdod nevis individuālam ekspertam, bet ekspertu komisijai. Ja eksperti komisijas ekspertīzē nāk pie vienota atzinuma, viņi to paraksta visi kopā. Eksperts, kura domas atšķiras, sastāda individuālu atzinumu.

Kompleksās ekspertīzes un komisijas ekspertīzes kārtībā taisīto ekspertu atzinumu novērtēšanā ipatnību nav.

¹ Sevišķi plaši diskusija par komplekso ekspertīzi tagad ir izvērsusies tautas demokrātijas valstīs (skat. Теория доказательств в советском уголовном процессе, часть особенная. Изд. «Юридическая литература», М., 1967, 209. un 210. lpp.).

6. §. Lietiskie pierādījumi

A. Lietisko pierādījumu jēdziens un nozīme

Lietiskie pierādījumi, tāpat kā jau aplūkotās dažādās liecības un eksperta atzinums, arī ir pierādīšanas līdzekļu veids. Ar jēdzienu «*lietiskie pierādījumi*» tiek apzīmēti nevis paši pierādījumu fakti, bet šo faktu materiālie glabātāji — *lietas, priekšmeti, kad tie ir procesuāli dokumentēti likumā paredzētajā kārtībā*. Atšķirība no liecinieku, cietušo, aizdomās turēto un apsūdzēto liecībām un eksperta atzinuma, kur pierādījumu avots ir persona, par lietisko pierādījumu avotu noder lietas. No tā arī radies aplūkojamā pierādīšanas līdzekļa nosaukums.

Lietiskie pierādījumi atšķiras no personiskajiem pierādījumiem ar to, ka to avots ir nevis persona, bet lieta. Tie atšķiras no personiskajiem pierādījumiem arī būtiski: lietai nozīmīgo informāciju lietiskie pierādījumi sniedz nevis kā faktu aprakstu, bet kā faktu atveidu; šī informācija ir tieši tverama ar maņu orgāniem, tā nav jēdzieniska, bet ir priekšmetiska. Piemēram, viltots oficiāls dokuments ir lietisks pierādījums apsūdzībā par dokumentu viltošanu. Pierādījumu fakts, ko tas glabā, ir nevis jēdzienisks (dokumenta saturs), bet priekšmetisks — izdzēsums, pieraksts, paraksta viltojums utt. Lietisks pierādījums vienmēr satur kaut kādas materiālas, uzskatāmi tveramas iezīmes, kam ir tieša vai netieša nozīme pierādīšanas priekšmetā ietilpstošo faktu pierādīšanā.

Lietiskos pierādījumus bieži mēdz definēt kā materiālajā pasaulē palikušas nozieguma pēdas.¹ Tas nav precīzi. Materiālas iezīmes, kam ir pierādījumu nozīme lietā, dažādos objektos var rasties gan pirms nozieguma, gan līdztekus tam, gan arī pēc nozieguma izdarīšanas; tās var izraisīt kā pats noziegums, tā arī blakus-

¹ Skat. M. C. Строгович. Материальная истина и судебные доказательства в советском уголовном процессе. М., 1955, 369.—371. lpp.; И. Д. Перлов. Судебное следствие в советском уголовном процессе. М., 1955, 244. lpp.; М. М. Выдря. Вещественные доказательства в советском уголовном процессе. М., 1955, 35. lpp.; М. А. Чельцов. Советский уголовный процесс. М., 1962, 198. lpp.

Tiesu pierādījumu teorijā jēdzienu «pēdas» saprot divējādi. Pirnkārt, pie pēdām pieskaita tā saucamos atveidus. Šīs pēdas izpaužas kā zināmas pārgrozības uz kādu objektu virsmas, kuras atspoguļo cita objekta struktūru. Pēc šīs struktūras nosaka pašu pēdu atstājēju objektu. Otrkārt, pie pēdām pieskaita dažādus priekšmetus un apstākļus, kam ir loģisks sakars ar noziegumu, piemēram, notikuma vietā pamestie priekšmeti, kas pieder noziedzniekam, papirosu gali, sērkociņi, situācija notikuma vietā utt.

apstākļi. Par lietiskajiem pierādījumiem var būt arī tādi fakti, kas apsūdzību atspēko un liecina par to, ka noziegums vispār nav noticis.

Likumā ir dota šāda lietisko pierādījumu legālā definīcija, kurā norādīti lietisko pierādījumu pamatveidi: *lietiskie pierādījumi ir priekšmeti, kas noderējuši par nozieguma izdarīšanas rīkiem, saglabājuši nozieguma pēdas vai bijuši par apsūdzētā noziedzīgās darbības objektu, kā arī visi citi priekšmeti, ar kuru palīdzību var atklāt noziegumu un noskaidrot vainīgos vai atspēkot apsūdzību, vai mikstināt apsūdzētā vainu* (KPK 63. p.). Gluži tāpat lietisko pierādījumu jēdziens un to pamatveidi izskaidroti arī Igaunijas, Uzbekijas, Kazahijas un Kirgīzijas PSR kriminālprocesa kodeksos. Turpretim vairāku citu savienoto republiku kriminālprocesa likumā lietisko pierādījumu pamatveidu uzskaitē minēta arī nauda un citas noziedzīgā kārtā iegūtās vērtības.¹

Mācību grāmatās sastopami uzskati, ka saīsinātais lietisko pierādījumu pamatveidu uzskaitījums, kas ir dots Latvijas PSR un dažu citu savienoto republiku likumā, ir pareizāks, jo «nauda un citas noziedzīgā kārtā iegūtās vērtības» par lietiskajiem pierādījumiem uzskatāmas tikai tad, ja tām ir noziedzīgās darbības objekta raksturs, t. i., individuālas iezīmes, ko var aprakstīt cietušais.² Šis viedoklis ir kritizēts, norādot, ka par pierādījumiem krimināllietā nauda un citas vērtības var būt ne vien kā nozieguma objekti, bet arī tad, ja nauda un citas vērtības iegūtas noziedzīgas darbības rezultātā (noziedzīga iedzīvošanās). Naudā var būt pārvērsta nolauptā manta, un otrādi — dažādas vērtības var būt iegūtas par nolauptā naudu.³

Taču jāaizrāda, ka lietisko pierādījumu pamatveidu sašaurinājums Latvijas PSR KPK 63. pantā ir aizstāts ar paplašinātu 66. panta saturu. Regulējot rīcību ar lietiskajiem pierādījumiem, KPK 66. panta 2. punktā ir nosauktas «vērtības un lietas, kas iegūtas noziedzīgā kārtā vai kas bijušas paredzētas vai izlietas nozieguma izdarīšanai». Šāda teksta nav KPFSR KPK 99. pantā, kā arī vairumā citu savienoto republiku kriminālprocesa kodeksu

¹ KPFSR KPK 83. p., Ukrainas KPK 78. p., Baltkrievijas KPK 78. p., Lietuvas KPK 90. p., Moldāvijas KPK 67. p., Gruzijas KPK 74. p., Azerbaidžānas KPK 78. p., Tadžikijas KPK 77. p.

² М. А. Чельцов. Советский уголовный процесс. М., 1962, 199. лрр.

³ Skat. par šo jautājumu sīkāk grāmatā Теория доказательств в советском уголовном процессе, часть особенная. Изд. «Юридическая литература», М., 1967, 242. un 243. лрр.

atbilstošu pantu. Tātad diskusija šai jautājumā ir dibināta uz pārpratuma.

Kriminālprocesa kodeksā dotais lietisko pierādījumu uzskaitījums nav izsmeljošs. Nosaucot kā lietisko pierādījumu pamatveidus nozieguma rīkus, nozieguma pēdas un noziedzīgās darbības objektus, likumā ir minēti arī «*citi priekšmeti*». Par tādiem var būt jebkuri materiāli objekti, no kuriem var iegūt informāciju nozieguma atklāšanai, vainīgo noskaidrošanai un viņu vainas pierādīšanai, un arī tādi objekti, kas var noderēt apsūdzības atspēkošanai vai apsūdzētā vainas mīkstināšanai.

Par lietiskajiem pierādījumiem var būt: priekšmeti, kas iegūti, pielāgoti vai izgatavoti, gatavojoties noziegumam, kaut arī tieši kā nozieguma rīki nav izlietoti; materiālo objektu daļas, kas no tiem atdalītas, piemēram, asins traipu nokasījumi no priekšmetiem, pirkstu nospiedumu pārnesums uz speciālas plēves; noziedzīgās darbības produkti, piemēram, viltoti dokumenti vai vērtspapīri, falsificētas preces, izgatavotā kandža; materiālie objekti, kas izlietoti nozieguma slēpšanai; priekšmeti, kuri palīdz pierādīt apsūdzētā alibi, t. i., no kuriem var secināt, ka nozieguma brīdī viņš atradies citā vietā; nozieguma izdarīšanas vietā atrastie priekšmeti utt.

Materiālie objekti lietiskā pierādījuma nozīmi pa lielākai daļai iegūst tikai tad, ja tiek precizēts šo objektu atrašanās laiks, vieta un piederība. Tāpēc, lai kādu priekšmetu varētu atzīt par lietisko pierādījumu, jāzina, kur, kad, kas, kādos apstākļos to ir konstatējis; šie fakti jāatspoguļo lietiskā pierādījuma procesuālajā dokumentācijā. Tie ir svarīgi, lai izzinātu lietiskā pierādījuma sakaru ar krimināllietu. Jebkādu pēdu atzīšanai par nozieguma notikuma pēdām vispirms jānoskaidro to rašanās laiks un vieta. Piemēram, pēc veikala aplaupīšanas uz kādas gludas virsmas šais telpās konstatētie pirkstu nospiedumi var liecināt par to, ka nospiedumus atstājusī persona ir bijusi šai veikalā. Taču, ja pirkstu nospiedumi konstatēti nevis tūlīt pēc nozieguma, bet vairākas dienas vēlāk, tad nav izslēgta varbūtība, ka tie radušies pēc nozieguma izdarīšanas. Vai arī, ja šie nospiedumi konstatēti uz pārvietojamo preču (pudeles, trauki u. c.) virsmas, tad nav izslēgta varbūtība, ka tie radušies nevis aplaupītajā veikalā, bet citā vietā, no kurienes preces atvestas, vai radušies, preces transportējot.

Lietisko pierādījumu iespējamā daudzveidība ir praktiski neierobežota, to uzskaitījums un klasifikācija nevar pretendēt uz pilnību. Lai orientētos kādu objektu pieskaitīšanā pie lietiskajiem pierādījumiem, svarīga nozīme ir nevis grupēšanai, bet gan to iezīmju

noskaidrošanai, pēc kurām materiālos objektus var ietilpināt lietiskajos pierādījumos.

Materiālo objektu pieskaitīšanai pie lietiskajiem pierādījumiem ir absolūti nepieciešams konstatēt, ka iezīmēm, ko tie sevī glabā, ir loģisks sakars ar krimināllietā noskaidrojamiem apstākļiem. A. Vinbergs, G. Kočarovs un S. Stepičevs norāda uz šādiem svarīgākajiem apstākļiem, uz kuru pamata materiālo objektu var uzskatīt par lietisko pierādījumu:

- a) tādu iezīmju atveids objektā, kuras raksturo notikuma dalībnieku personību vai norāda uz konkrētām personām un viņu pielietotajiem rīkiem un ieročiem;
- b) tādu iezīmju atveids objektā, kuras raksturo apstākļus, kādos notikums norisinājies (notikuma vietas situācija);
- c) ja objektā ir paša notikuma izraisītas pārmaiņas;
- d) ja objekts pieder zināmai personai un šim faktam ir nozīme lietā;
- e) ja objektu ir lietojuši notikuma dalībnieki;
- f) ja objekts atrasts zināmā vietā vai zināmā laikā un šim apstāklim ir nozīme lietā;
- g) ja objekts pats ar savu esamību apstiprina vai atspēko kādu versiju.¹

Lietiskie pierādījumi, tāpat kā jebkuri citi pierādījumi, var būt kā apsūdzoši, tā attaisnojoši, kā sākotnēji, tā atvasināti un arī tieši un netieši.

¹ Теория доказательств в советском уголовном процессе, часть особенная. Изд. «Юридическая литература», М., 1967, 240. un 241. lpp.

M. Salamovs arī atzīmē svarīgo nozīmi, kāda ir vispārīgajām pazīmēm, kurām pastāvēt priekšmets kļūst par lietisko pierādījumu, tomēr šīs pazīmes iedala citādi. No vispārīgo pazīmju viedokļa viņš lietiskos pierādījumus iedala trīs grupās.

Pirmā grupa — priekšmeti, kas kļūst par lietiskajiem pierādījumiem pēc sava uzdevuma, piederības vai vērtības. Šiem priekšmetiem ir cēlonisks sakars ar lietā pierādāmajiem apstākļiem. Pie šīs grupas pieskaitāmi nozieguma rīki un noziedzīgās darbības objekti.

Otrā grupa — priekšmeti, kam pašiem ar noziegumu nav sakara, bet kas saglabā nozieguma izraisītas iezīmes, īpašības un stāvokļus. Piemēram, priekšmeti, uz kuriem ir asins pēdas, cilvēka roku un kāju atstātas pēdas vai transporta līdzekļu pēdas utt. Šīs grupas priekšmeti ir saistīti ar noziegumu nevis tieši, bet ar to pēdu starpniecību, kuras tie glabā. Par pierādījumu faktū šai gadījumā noder nevis pats priekšmets, bet tikai pēdas, ko tas saglabājis.

Trešā grupa — priekšmeti, kam vienlaikus ir divu pirmo grupu iezīmes. Piemēram, kāds nozieguma rīks (duncis), kas vienlaikus glabā arī nozieguma pēdas (cietušā asins traipus). Šīs grupas lietiskos pierādījumus M. Salamovs uzskata par tādiem, kam mēdz būt vislielākā nozīme lietā (M. П. Шаламов. Теория улик. М., 1960, 137. un 138. lpp.).

Nereti par apsūdzošu uzskatīts lietiskais pierādījums tālākā izmeklēšanā iegūst attaisnojoša pierādījuma nozīmi. Piemēram, izrādās, ka nozieguma vietā konstatētās kādas personas apavu pēdas, kas izraisījušas pret viņu aizdomas, radušās nevis nozieguma laikā, bet pēc nozieguma vai jau ilgāku laiku pirms tā.

Lietiskie pierādījumi lielākoties ir netiešie pierādījumi, tikai atsevišķos gadījumos tiem var būt tiešo pierādījumu raksturs. Piemēram, ar apsūdzētā roku izdarīts oficiāla dokumenta viltojums ir šā viltojuma tiešais pierādījums krimināllietā par dokumenta viltojumu.

Praktiski vislielākā nozīme ir lietisko pierādījumu iedalījumam sākotnējos un atvasinātos. Teorijā nav vienotu uzskatu par atvasināto lietisko pierādījumu būtību. Daži autori atvasinātos lietiskos pierādījumus vispār neatzīst vai krasī ierobežo to iespēju.¹ Tomēr jāatzīst, ka lietiskie pierādījumi nav izņēmums no vispārīgā noteikuma, ka ikviens tiesu pierādījums var iegūt sākotnēja vai atvasināta pierādījuma raksturu atkarībā no tā, vai tas saņemts no pirmajām vai otrajām rokām, vai tas ir oriģināls vai noraksts, kopija (skat. 6. nodaļas 10. §). Tā kā lietiskajos pierādījumos ietvertā informācija ir nevis personiska, bet priekšmetiska, tad «no otrajām rokām» lietiskos pierādījumus nevar iegūt, taču tie var būt *sākotnējo oriģinālpriekšmetu adekvātie atveidi*. Ir vesela virkne tādu lietisko pierādījumu, kuriem ir svarīga nozīme krimināllietā, bet kurus praktiski nav iespējams pievienot lietai oriģinālā. Tādas ir gandrīz visas pēdas, kas tiek konstatētas uz citu objektu virsmas, piemēram, pirkstu nospiedumi, apavu pēdas uz zemes, automašīnu riepu pēdas uz ceļa, nozieguma rīku atstātas pēdas uz dažādiem objektiem utt. Visos tamlīdzīgos gadījumos kā lietiskie pierādījumi krimināllietā figurē šo pēdu adekvātie atveidi, kas pagatavoti, pielietojot dažādus tehniskus līdzekļus un paņēmienus. Piemēram, pirkstu nospiedumi tiek pārnesti uz speciālas plēves; no apavu pēdām, kas palikušas mitrā zemē vai sniegā, tiek izgatavoti nolējumi ģipsī. Šīs pēdu kopijas ir pilnīgi identas oriģinālam, un nav nekāda pamata tās neatzīt par pierādījumiem. Vispārpieņemtajā klasifikācijā šādi pierādījumi tiek dēvēti par atvasinātiem, t. i., tādiem, kas iegūti no oriģināla. Lai pēdu nospiedumus un nolējumus varētu izlietot kā lietiskos pierādījumus, jāievēro divas prasības. Pirm-

¹ Skat. P. Д. Рахунов. Вещественные и письменные доказательства в советском уголовном процессе. Ученые записки ВЮОН, вып. 10, М., 1959, 221. lpp.; А. М. Ларин. Некоторые проблемы теории доказательств. «Социалистическая законность», 1963, № 8, 53. lpp.

kārt, ir nepieciešama identitātes garantija, t. i., jānodrošina atvasinātā lietiskā pierādījuma pilnīga ticamība, ko panāk ar likumā noteikto procesuālo dokumentāciju. Otrkārt, ir vajadzīgs, lai atvasinātais lietiskais pierādījums būtu tehniski pilnvērtīgs, t. i., lai tajā saglabātos visas oriģināla raksturīgās iezīmes.¹

Kriminālprocesa kodeksā tagad ir tieši paredzēta pēdu nolējumu un nospiedumu izgatavošana notikuma vietas apskates laikā (KPK 180. p. 2. p.). Taču šādus atvasinātus lietiskos pierādījumus mēdz izgatavot arī citu procesuālu darbību norisē, piemēram, izdarot izmeklēšanas eksperimentu vai ekspertīzi.

Ja kopija, nospiedums vai nolējums ir adekvāti oriģinālam, tad to pierādījumu vērtība ir vienāda ar oriģināla pierādījumu vērtību. No pierādīšanas viedokļa nav nekādas nozīmes tam, ka kopija, nolējums vai nospiedums tiek izgatavoti no citāda materiāla nekā oriģināls, jo visos pēdu-atveidu gadījumos pierādījuma nozīme ir nevis materiālam, bet atveida struktūras raksturīgajām iezīmēm, kas nospiedumā vai nolējumā tiek pilnīgi saglabātas.

Teorijā dažādi viedokļi ir *jautājumā par fotogrāfijām un kinokadriem*; tos mēdz uzskatīt gan par lietiskajiem pierādījumiem², gan par dokumentiem³. Šā jautājuma pareizais atrisinājums jāmeklē lietisko pierādījumu un dokumentu principiālajā atšķirībā. Ja fotogrāfija vai kinokadri sniedz jēdzienisku informāciju, tie ir dokumenti; ja tie ir svarīgi vienīgi kā priekšmetu ārējo materiālo iezīmju atveids, tie ir atvasināti lietiskie pierādījumi.

Lai kaut kāds materiāls objekts iegūtu lietiskā pierādījuma nozīmi, tas ir procesuāli jānostiprina. Likumā ir paredzēti trīs procesuāli akti, kas nepieciešami, lai priekšmets varētu kļūt par lietisko pierādījumu krimināllietā: tā konstatēšanas akts, apskates protokols un lēmums par pievienošanu lietai (KPK 64., 177. un 180. p.).

1. *Lietiskā pierādījuma konstatēšanas akts* ir protokols, no kura redzams, kur, kad, kas, kādos apstākļos un situācijā priekšmetu ir atradis un izņēmis. Visbiežāk priekšmeti, kam lietā var būt

¹ Skat. *H. A. Селиванов*. Основания и формы применения научно-технических средств и специальных знаний при расследовании преступлений. «Вопросы криминалистики», 1964, № 12.

² Skat. *М. М. Выдга*. Вещественные доказательства в советском уголовном процессе. М., 1955, 39. lpp.; *М. А. Чельцов*. Советский уголовный процесс. М., 1962, 199. lpp.

³ *А. И. Винберг*. Производные вещественные доказательства и их значение. Практика применения нового уголовно-процессуального законодательства. М., 1962, 42.—45. lpp.

lietisko pierādījumu nozīme, tiek konstatēti notikuma vietas apskates vai kratišanas norisē. To izņemšanu fiksē attiecīgi notikuma vietas apskates vai kratišanas protokolā.

2. *Lietiskā pierādījuma apskati* dokumentē apskates protokolā. Lietiskā pierādījuma apskatē fiksē visas tā kā materiāla objekta individuālās pazīmes, lai to pēc apskates datiem būtu iespējams identificēt. Apskates protokolā tiek atzīmēts attiecīgā priekšmeta nosaukums, veids, raksturs, materiāls, apjoms, forma, krāsa, šķira, kvalitāte un visas īpašās iezīmes, kam ir pierādījumu nozīme lietā. Konstatētajam lietiskajam pierādījumam tikai tad ir vērtība tālākajā lietas gaitā, ja tas saglabā savas īpašās materiālās iezīmes. Lietiskā pierādījuma apskates protokols garantē iespēju pārliicināties par minēto iezīmju saglabātību. Ja objekts pieder pie tādiem, kas ātri maina savu veidu un raksturu (piemēram, ātri bojājošās preces), tiesvedības gaitā to aizstāj apskates protokols.

3. *Lēmums par atrastā, izņemtā un apskatītā priekšmeta pievienošanu lietai.* Tikai ar šo lēmumu materiālais objekts, kam var būt pierādījuma nozīme lietā, kļūst par lietisko pierādījumu. Teorijā nav vienotu uzskatu par to, kurā brīdī minētais lēmums jāpieņem — tūlīt pēc materiālā objekta atrašanas, kuram var būt nozīme lietā, vai pēc tā apskates. Likumā šis jautājums nav tieši regulēts. Taču no KPK 64. panta 1. daļas teksta var secināt, ka lēmums par lietiskā pierādījuma pievienošanu lietai jāpieņem pēc tā apskates. Šāda rīcība atbilst arī procesuālo darbību loģikai: tikai objekta apskatē var pārliicināties par to, ka tas glabā informāciju, kam ir pierādījumu nozīme lietā. Lēmums par pievienošanu lietai noslēdz lietiskā pierādījuma procesuālo dokumentāciju.

Tātad *lietiskais pierādījums kā procesuāli nostiprināts pierādīšanas līdzeklis sastāv no šādiem komponentiem: no paša materiālā objekta (oriģināla vai kopijas), tā konstatēšanas protokola, apskates protokola un lēmuma par pievienošanu lietai.* Šiem komponentiem katram ir patstāvīga nozīme, bet lietiskā pierādījuma vērtību tie nosaka tikai savā kopumā.

B. Lietisko pierādījumu novērtēšana

Lietiskie pierādījumi lielum lielajā vairumā gadījumu pieder pie netiešajiem pierādījumiem, tāpēc to izlietošanā un novērtēšanā jāvadās no vispārīgajiem noteikumiem, kas teorijā ir izstrādāti pierādīšanai ar netiešajiem pierādījumiem (skat. 6. nodaļas 12. §).

Novērtējot lietiskos pierādījumus, tāpat kā novērtējot personiskos pierādījumus (licības), ir svarīgi vispirms atsevišķi izzināt pierādījumu avota un pierādīšanas līdzekļa vērtību, jo tie ietekmē no tiem iegūto pierādījumu faktu vērtību.

Lietiskā pierādījuma avots ir pats par lietisko pierādījumu procesuāli nostiprinātais materiālais objekts. Ir svarīgi noskaidrot šā objekta izcelsmi, tā konstatēšanas laiku, vietu un apstākļus. Jāpatur vērā, ka praksē jāstopas ar ļoti dažādām lietisko pierādījumu falsifikācijām. Noziedznieki tiecas lietiskos pierādījumus vilto, lai novērstu no sevis aizdomas. Tā, piemēram, ir sastopami pašnāvību inscenējumi, lai slēptu slepkāvības pēdas; veikala aplaupīšanas inscenējumi, lai slēptu tā izlaupišanu; pirkstu nospiedumu, apavu pēdu un citu pēdu-atveidu viltojumi. Kādā krimināllietā uzpirkta lieciniece iesniedza tiesai dunci, kuru viņa it kā atradusi notikuma vietā, lai pamatotu izvirzīto attaisnošanās versiju, ka nevis apsūdzētais uzbrucis cietušajam, bet cietušais pats uzbrucis apsūdzētajam, kurš aizsargādamies nav pārkāpis pat nepieciešamās aizstāvības robežas. Izmeklēšanā noskaidrojās, ka duncis pieder pašai lieciniecei, kas to nevis atradusi notikuma vietā, bet paņēmusi savā virtuvē.

Lietiskā pierādījuma novērtēšanā ir svarīga arī tā procesuālā dokumentācija apskates protokolā. Sevišķa nozīme šā protokola pilnībai un precizitātei ir tad, ja pats materiālais objekts vēlāk zudis vai iznīcināts, vai nodots realizācijai kā prece, kas ātri bojājas.

Galvenā nozīme lietiskā pierādījuma, tāpat kā jebkura cita pierādījuma novērtēšanā ir tā ticamības, pieļaujamības un attiecināmības noteikšanai. Par *pieļaujamu* lietiskais pierādījums atzīstams tad, ja tas atbilst visām procesuālās formas prasībām un ja tas, starplaikā dabiski mainoties, nav ieguvis citādas raksturotājas pazīmes. Lietiskā pierādījuma *ticamība* secināma no tā konstatēšanas procesuālās dokumentācijas — protokola, no kura redzams, kas, kur, kad, kādos apstākļos un kādā situācijā attiecīgo materiālo objektu ir atradis. Ja šo objektu konstatējis nevis izziņvedis vai izmeklētājs, bet atradis un iesniedzis kāds pilsonis, ir svarīgi noskaidrot viņa neieinteresētību lietā.

Lietiskā pierādījuma *attiecināmība* secināma no diviem apstākļiem: pirmkārt, no tā, ka dotais materiālais objekts patiešām ir tādas informācijas nesējs, kurai ir nozīme lietā noskaidrojamo faktu pierādīšanā, un, otrkārt, no tā, ka no šā priekšmeta gūstamajai informācijai kā pierādījumu faktam ir loģisks sakars ar noskaidrojamiem faktiem.

Lai šos apstākļus noskaidrotu, nereti nav pietiekama tikai

lietiskā pierādījuma ārējā apskate, bet ir nepieciešamas papildu izmeklēšanas darbības, visbiežāk ekspertīze.

Novērtējot lietiskos pierādījumus, nevar paļauties uz to «objektivitāti»; tie, tāpat kā visi citi pierādījumi, rūpīgi jāanalizē katrs atsevišķi un pēc tam jāapsver to nozīme kopsakarā ar pārējiem lietā noskaidrotajiem faktiem.

Lietiskie pierādījumi tiek pievienoti krimināllietai, bet, ja tas nav iespējams to apjoma vai rakstura/dēļ, tos uzglabā atsevišķi tas procesa virzītājs, kā ricībā atrodas krimināllietā; lietiskie pierādījumi, kā mēdz teikt, «seko lietai». Lietiskos pierādījumus pēc vispārīga noteikuma glabā līdz tiesvedības pabeigšanai lietā (KPK 65. p.). Lēmumā par lietas izbeigšanu vai kriminālspriedumā jānorāda, kā jārikojas ar uzglabātajiem lietiskajiem pierādījumiem (66. p.).

7. §. Izmeklēšanas un tiesu darbību protokoli un citi dokumenti

Izmeklēšanas un tiesu darbību protokolus un citus dokumentus kā pierādīšanas līdzekļus literatūrā un praksē bieži dēvē par rakstveida pierādījumiem, saprotot šos pēdējos kā pretstatu lietiskajiem pierādījumiem. Jēdziens «dokuments» ir sinonīms jēdzienam «rakstveida pierādījums».

Par rakstveida pierādījumiem jeb dokumentiem uzskatāmi visi tie pierādījumi, kas ietverti jēdzienu zīmēs un sniedz krimināllietai nozīmīgu informāciju ar savu jēdzienisko saturu.

Kā jau teikts, dokuments var iegūt arī lietiskā pierādījuma raksturu, ja krimināllietā ir nozīme nevis tā saturam, bet materiālajām iezīmēm, ko tas glabā. Piemēram, apsūdzētā rakstveida raksturojums ir dokuments, bet tas pats raksturojums, ja tas ir viltojš, ir lietiskais pierādījums krimināllietā par dokumenta viltojumu, jo pēdējā gadījumā pierādījuma nozīme ir nevis raksturojuma jēdzieniskajam saturam, bet šā dokumenta materiālajām iezīmēm — viltojumam.

Latvijas PSR Kriminālprocesa kodeksā jēdziens «rakstveida pierādījumi» netiek lietots. Tāpat kā Kriminālprocesa pamatos (16. p. 2. d.), tas kodeksā aizstāts ar jēdzienu «dokumenti» (KPK 49. p. 2. d. un 67. p. 2. d.).

Kā pierādīšanas līdzeklis dokuments stāv tuvu procesuāli dokumentētai liecībai: kā vienā, tā otrā ir ietverti personiskie pierādījumi; to avots ir personas; tie ir fiksēti rakstu zīmēs. Tomēr *doku-*

mentu un liecību būtība ir dažāda, tāpēc likumā tie ir reglamentēti kā patstāvīgi pierādīšanas līdzekļi.

*Liecībās ir ietverta tāda personiska informācija, ko liecinātājs pats ir uztvēris un saglabājis atmiņā. Liecības saturs vienmēr tiek fiksēts no mutvārdu liecinājuma, ko ir iespējams paplašināt, precizēt un virzīt ar jautājumiem. Liecinieku, cietušo, aizdomās turēto un apsūdzēto atkārtoti nopratinot, viņu liecības var kļūt citādas, iegūt jaunas nianšes, tās var ietvert jaunus pierādījumu faktus. Liecība nav konstanta. Turpretim *dokuments* jau sākotnēji ir izteikts rakstveidā. Tajā fiksētie pierādījumu fakti ir absolūti konstanti, nemainīgi. Tie var grozīties tikai tad, kad dokumentu aizstāj ar citu, ja tas pēc lietas apstākļiem pieļaujams.*

Sīs iezīmes atšķir dokumentus no rakstveidā fiksētām liecībām. Nopratināšanas protokols no procesuālā viedokļa ir nevis dokuments, bet liecinieka, cietušā, aizdomās turētā vai apsūdzētā liecība. Turpretim izmeklēšanas darbību protokoli un tiesas sēdes protokols ir dokumenti. Dokuments ir arī jebkura no valsts un sabiedriskām iestādēm, uzņēmumiem, organizācijām, amatpersonām un pilsoņiem iegūta rakstveida informācija, kam ir nozīme krimināllietā: raksturojumi, izziņas, apliecības, revīziju un inventarizācijas akti, priekšraksti, brīvprātīgo kārtības sargu sastādītie akti, vēstules, dienasgrāmatas utt.

Dokuments ir iespējams pievienot lietai jebkurā tiesvedības stadijā. To procesuālā nostiprināšana ir visai vienkārša. Pierādīšanas līdzekļa nozīmi dokuments parasti iegūst ar izziņveža, izmeklētāja, prokurora vai tiesas lēmumu par tā pievienošanu lietai.

Nav pieļaujama patvaļīga pierādīšanas līdzekļu aizstāšana ar cita veida pierādīšanas līdzekļiem, it īpaši liecību aizstāšana ar dokumentiem, ja tas pēc lietas apstākļiem nav absolūti nepieciešams. Lietai nozīmīgie fakti, kas ir personīgi uztverti, kā pierādījumi jānostiprina liecībās, nevis dokumentos.

*Dokumenta rakstveidība mūsdienās jāsaprot paplašināti. Tā, piemēram, celtniecības vai tehnoloģiskas dokumentācijas rakstveida tekstos mēdz būt arī *rasējumi, shēmas, matemātiskas formulas*, kas arī ietilpst attiecīga dokumenta saturā. Kriminālprocesa kodeksā ir legalizēta fotografēšana, plānu un shēmu sastādīšana un filmēšana, izdarot notikuma vietas apskati un citas izmeklēšanas darbības (85. p. un 180. p. 2. d.); tātad *fotogrāfijas, shēmas un plāni* arī pieskaitāmi pie procesuālajiem dokumentiem vai ir to sastāvdaļas.*

Nopratināšanā pieļauts lietot skaņu ierakstus (85¹. p.). Liecības skaņu ieraksts ir nopratināšanas protokola pielikums, patstāvīga dokumenta nozīmes tam nav. Bet nav izslēgta iespēja kā

pierādīšanas līdzekļus izlietot arī citādas, ne nopratināšanas fonogrammas. Ja fonogrammā atspoguļotajiem faktiem ir pierādījumu nozīme, fonogrammu var pievienot lietai kā dokumentu. Izmeklēšanas darbību protokolu pielikumiem krimināllietā var būt divējāda pierādīšanas līdzekļa nozīme. *Fotouzņēmumi, kinokadri, shēmas, plāni, nospiedumi un nolējumi var būt gan dokumenti, gan arī lietiskie pierādījumi.* Ja shēmas, plāni, fotouzņēmumi un kinokadri satur jēdzienisku informāciju, kam ir nozīme lietā, tie uzskatāmi par dokumentiem. Turpretim nospiedumi un nolējumi kā adekvāts citu priekšmetu atveids uzskatāmi par atvasinātiem lietiskajiem pierādījumiem, jo tie lielam lielajā vairumā gadījumu satur nevis jēdzienisku, bet materiālu informāciju (skat. 6. §. Lietiskie pierādījumi).

Dokumentu novērtēšanā jāievēro vispārīgie pierādījumu novērtēšanas noteikumi. Analizējot dokumenta kā pierādījuma vērtību, jānoskaidro pierādījumu avota, pierādīšanas līdzekļa un tajā ietverto pierādījumu faktu kvalitāte. Pēc tam dokuments tiek novērtēts kopsakarā ar citiem lietā savāktajiem pierādījumiem.

Dokumenta avota ticamību praktiskajā tiesvedībā mēdz pārbaudīt tikai tad, ja tam nav oficiāla rakstura, ja tā devēji ir nevis iestādes, bet pilsoņi. Turpretim iestāžu, organizāciju un uzņēmumu izdoto dokumentu pierādījumu vērtību parasti nosaka, novērtējot tikai to saturu, t. i., nosakot tajā ietvertu ziņu attiecināmību. Šāda rīcība nevar nodrošināt dokumenta kā pierādījuma patiesās vērtības izzināšanu katrā gadījumā. *Ja dokumentā ietvertajiem pierādījumu faktiem ir svarīga nozīme lietā, tad neatkarīgi no avota rakstura lietderīgi ir pārbaudīt šādus apstākļus:*

- a) dokumenta izcelsmi (vietu, laiku, avotu);
- b) dokumenta avota (autora, parakstītāja) situāciju lietā, tā varbūtējo ieinteresētību;
- c) dokumenta avota kompetenci un viņa informācijas ticamību;
- d) likumības prasību ievērošanu oficiālo dokumentu sastādīšanā;
- e) dokumenta īstumu.

Šo apstākļu pārbaudei šaubu gadījumos var būt nepieciešama papildu informācijas vākšana; šī informācija iegūstama, pieprasot vajadzīgās izziņas, izdarot ekspertīzes vai citādas izmeklēšanas darbības.

Arī dokumenti, tāpat kā visi citi pierādījumi, novērtējami kopsakarā ar pārējiem krimināllietā ticami noskaidrotajiem apstākļiem.

Priekšvārds	3
-------------	---

KRIMINĀLPROCESA VISPĀRĪGĀ DAĻA

Pirmā nodaļa

Kriminālprocesa jēdziens un uzdevumi

1. §. Sociālistiskā likumība un kriminālprocesa vispārīgs raksturojums	5
2. §. Kriminālprocesa jēdziens	8
3. §. Kriminālprocesa uzdevumi un mērķis	9
4. §. Kriminālprocesa stadiju jēdziens, to struktūra un raksturojums	13
5. §. Kriminālprocesuālās tiesības, to raksturs un avoti	19
6. §. Kriminālprocesuālās tiesības padomju tiesību sistēmā	24
7. §. Procesuālās attiecības	26
8. §. Procesuālā kārtība un procesuālā forma	30
9. §. Procesuālās garantijas	33
A. Cietušā procesuālās garantijas	35
B. Aizdomās turētā procesuālās garantijas	36
C. Apsūdzētā procesuālās garantijas	37
10. §. Kriminālprocesa zinātne, tās priekšmets un uzdevumi	43

Otrā nodaļa

Kriminālprocesa likums un tā attīstība

1. §. Kriminālprocesa likums un tā nozīme kriminālprocesa uzdevumu īstenošanā	45
2. §. Padomju kriminālprocesuālās likumdošanas attīstība	46
3. §. Spēkā esošie Vissavienības un savienoto republiku likumi kriminālprocesā	50
4. §. Latvijas PSR kriminālprocesuālās likumdošanas attīstība līdz Kriminālprocesa kodeksa pieņemšanai	51
5. §. LPSR Kriminālprocesa kodeksa struktūra, saturs. Tā grozījumi un papildinājumi pēc pieņemšanas	55
6. §. Kriminālprocesa likumu spēks laikā un telpā	66
7. §. Kriminālprocesa likuma iztulkošana un piemērošana	69

Trešā nodaļa

Kriminālprocesa principi

1. §. Kriminālprocesa principu jēdziens un nozīme	75
2. §. Kriminālprocesa principu sistēma	80
1. Sociālistiskās likumības princips	81
2. Publiskuma princips	82
3. Personas neaizskaramības princips	84
4. Tiesas jurisdikcijas princips	86
5. Princips par pilsoņu vienlīdzību likuma un tiesas priekšā	86
6. Lietu iztiesāšanas koleģialitātes un tautas piesēdētāju līdzdalības princips	87
7. Tiesnešu neatkarības un likumpakļautības princips	88
8. Tiesvedības nacionālās valodas princips	90
9. Iztiesāšanas atklātuma princips	92
10. Aizstāvības princips	93
11. Izmeklēšanas vispusības, pilnības un objektivitātes princips	94
12. Likumības un tiesu darbības uzraudzības princips	98
13. Iztiesāšanas tiešuma, mutiskuma un nepartrauktības princips	99
14. Sabiedrības līdzdalības princips	103

Ceturrtā nodaļa

Kriminālprocesuālās darbības subjekti

1. §. Kriminālprocesuālās darbības subjektu jēdziens	104
<i>A. Procesa virzītāji</i>	
2. §. Tiesa un tiesnesis	108
3. §. Prokurors	111
4. §. Izmeklēšanas daļas priekšnieks	115
5. §. Izmeklētājs	116
6. §. Izziņas iestāde un izziņas izdarītājs	118
7. §. Noraidījumi	121
<i>B. Procesa dalībnieki</i>	
8. §. Kriminālprocesa dalībnieka jēdziens	126
9. §. Apsūdzētājs un apsūdzība	129
10. §. Apsūdzētais	131
11. §. Aizdomās turētais	135
12. §. Aizstāvis un aizstāvība	136
13. §. Cietušais un viņa pārstāvis	145
14. §. Civilprasītājs un civilprasība kriminālprocesā	155
15. §. Civilatbildētājs	169
16. §. Lietas dalībnieki	176
1. Tiesas sēdes sekretārs	177
2. Tulks	178
3. Eksperts	180
4. Speciālists	183
5. Liecinieks	186
6. Klātesošās personas	189
7. Iestāžu un organizāciju pārstāvji	191

Piektā nodaļa

Drošības līdzekļi

1. §. Procesuālo piespiedu līdzekļu jēdziens un veidi	192
2. §. Drošības līdzekļu jēdziens un nozīme	195
3. §. Drošības līdzekļu pielietošanas pamats un kārtība	199
4. §. Drošības līdzekļu veidi	202
1. Paraksts par dzīves vietas nemainīšanu	202
2. Personiskais galvojums	203
3. Sabiedriskās organizācijas galvojums	205
4. Apcietinājums	208
5. Nepilngadīgā nodošana pārraudzībā	210
6. Karaspēka daļas pavēlniecības pārraudzība	210
5. §. Drošības līdzekļu atcelšana un grozīšana	211

TIESU PIERĀDIJUMI

Sestā nodaļa

Pierādījumu teorijas vispārīgā daļa

1. §. Pierādījumu teorijas jēdziens un nozīme	212
2. §. Pierādījumu teorijas gnozeoloģiskais pamats	215
3. §. Patiesības izziņošana kā pierādīšanas uzdevums	213
4. §. Tiesu pierādījumu un pierādīšanas jēdziens	226
5. §. Pierādījumu pieļaujamība un attiecināmība	235
6. §. Pierādīšanas priekšmets un pierādīšanas robežas	244
7. §. Pierādīšanas struktūra un pierādīšanas norise	254
8. §. Pierādījumu novērtēšana un pārbaude	269
9. §. Pierādīšanas pienākums un pierādīšanas subjekti	277
10. §. Pierādījumu klasifikācija	281
11. §. Tiešie un netiešie pierādījumi	291
A. Tiešo un netiešo pierādījumu teorijas vispārīgs pārskats	291
B. Tiešie un netiešie pierādījumi mūsdienu padomju pierādījumu teorijā	297
12. §. Pierādīšana ar netiešajiem pierādījumiem	305

Septītā nodaļa

Pierādījumu teorijas sevišķā daļa

1. §. Liecinieka liecības	315
A. Liecinieka liecību jēdziens, priekšmets un nozīme	315
B. Liecinieka liecību novērtēšana	320
C. Liecinieka liecību psiholoģija	322
I. Uztvere un iegaumēšana	328
II. Iegaumētā saglabāšana atmiņā	334
III. Atmiņā saglabātā reproducēšana nopratināšanā	337
D. Liecinieka liecība kā pierādīšanas līdzeklis	343
2. §. Cietušā liecības	345
A. Cietušā liecību jēdziens, priekšmets un nozīme	345
B. Cietušā liecību novērtēšana	347

3. §.	Aizdomās turētā liecības	350
	A. Aizdomās turētā liecību jēdziens, priekšmets un nozīme	350
	B. Aizdomās turētā liecību novērtēšana	352
4. §.	Apsūdzētā liecības	353
	A. Apsūdzētā liecību jēdziens, priekšmets, veidi un nozīme	353
	B. Apsūdzētā liecību novērtēšana	360
	C. Daži apsūdzētā liecību psiholoģijas jautājumi	363
5. §.	Eksperta atzinums	370
	A. Eksperta atzinuma un ekspertīzes jēdziens, priekšmets un nozīme	370
	B. Eksperta atzinuma novērtēšana	375
6. §.	Lietiskie pierādījumi	380
	A. Lietisko pierādījumu jēdziens un nozīme	380
	B. Lietisko pierādījumu novērtēšana	386
7. §.	Izmeklēšanas un tiesu darbību protokoli un citi dokumenti	388

A. LIEDE

LATVIJAS PSR KRIMINALPROCESS

(VISPĀRĪGĀ DAĻĀ)

UN TIESU PIERĀDIJUMI

Redaktore R. Augstkalne. Māksl. redaktore A. Ozoliņa. Tehn. redaktore B. Briede. Korektore V. Fridrihsone. Nodota salikšanai 1969. g. 5. novembrī. Parakstīta iespiešanai 1970. g. 13. martā. Papīra formāts 60×84/16. 24,75 fiz. iespiedl.; 23,02 uzsk. iespiedl.; 27,58 izdevn. l. Metiens 3000 eks. JT 01060. Maksā 1 rbl. 12 kap. Izdevniecība «Zvaigzne» Rīgā, Gorkija ielā 105. Izdevn. Nr. 1275/A-413. Iespiesta Latvijas PSR Ministru Padomes Preses komitejas Rīgas Paraugtipogrāfijā Vienības gatvē 11. Pasūt. Nr. 545.

Проф. А. А. Лиене
УГОЛОВНЫЙ ПРОЦЕСС
ЛАТВИЙСКОЙ ССР
(ОБЩАЯ ЧАСТЬ)
И
СУДЕБНЫЕ ДОКАЗАТЕЛЬСТВА

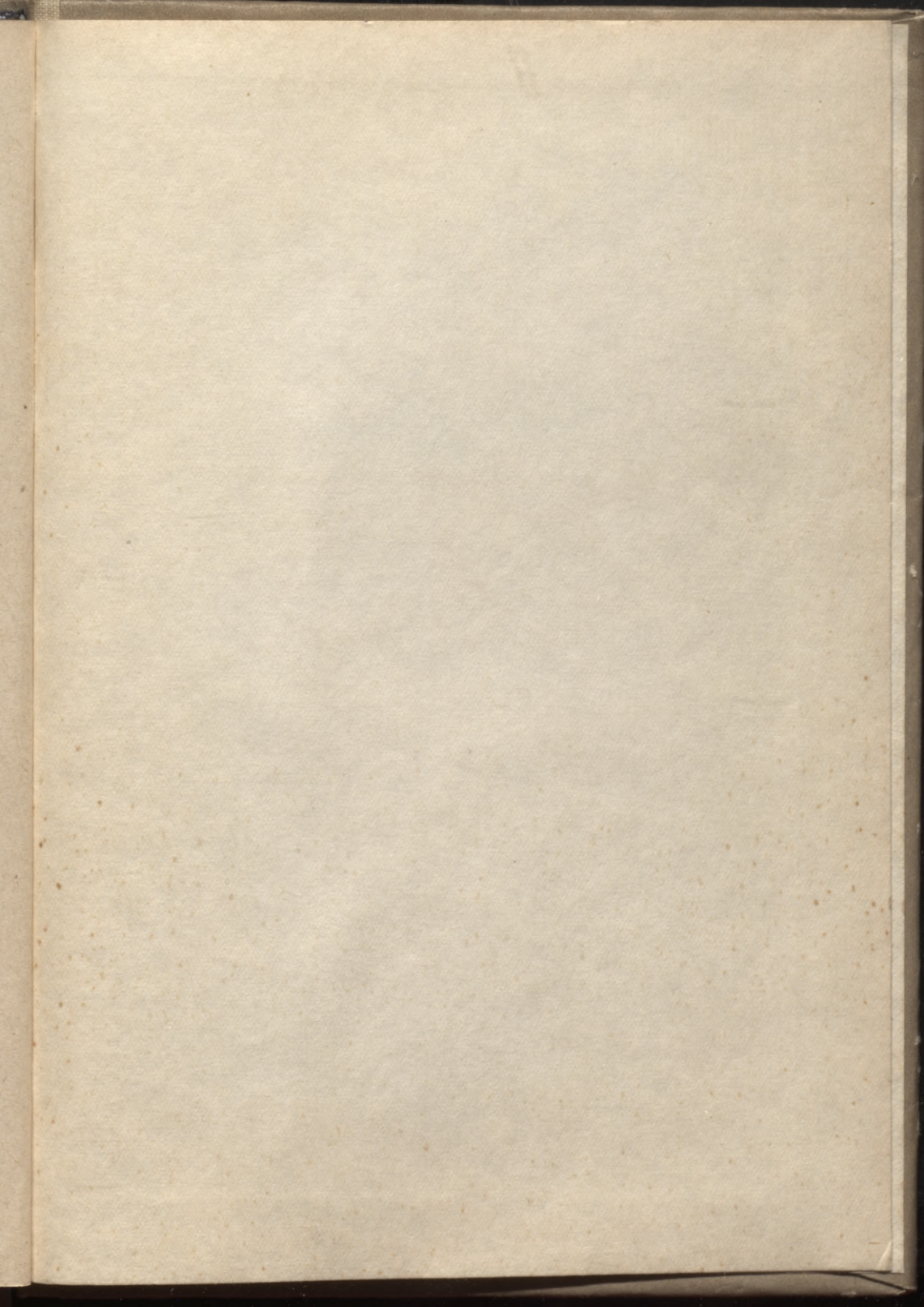

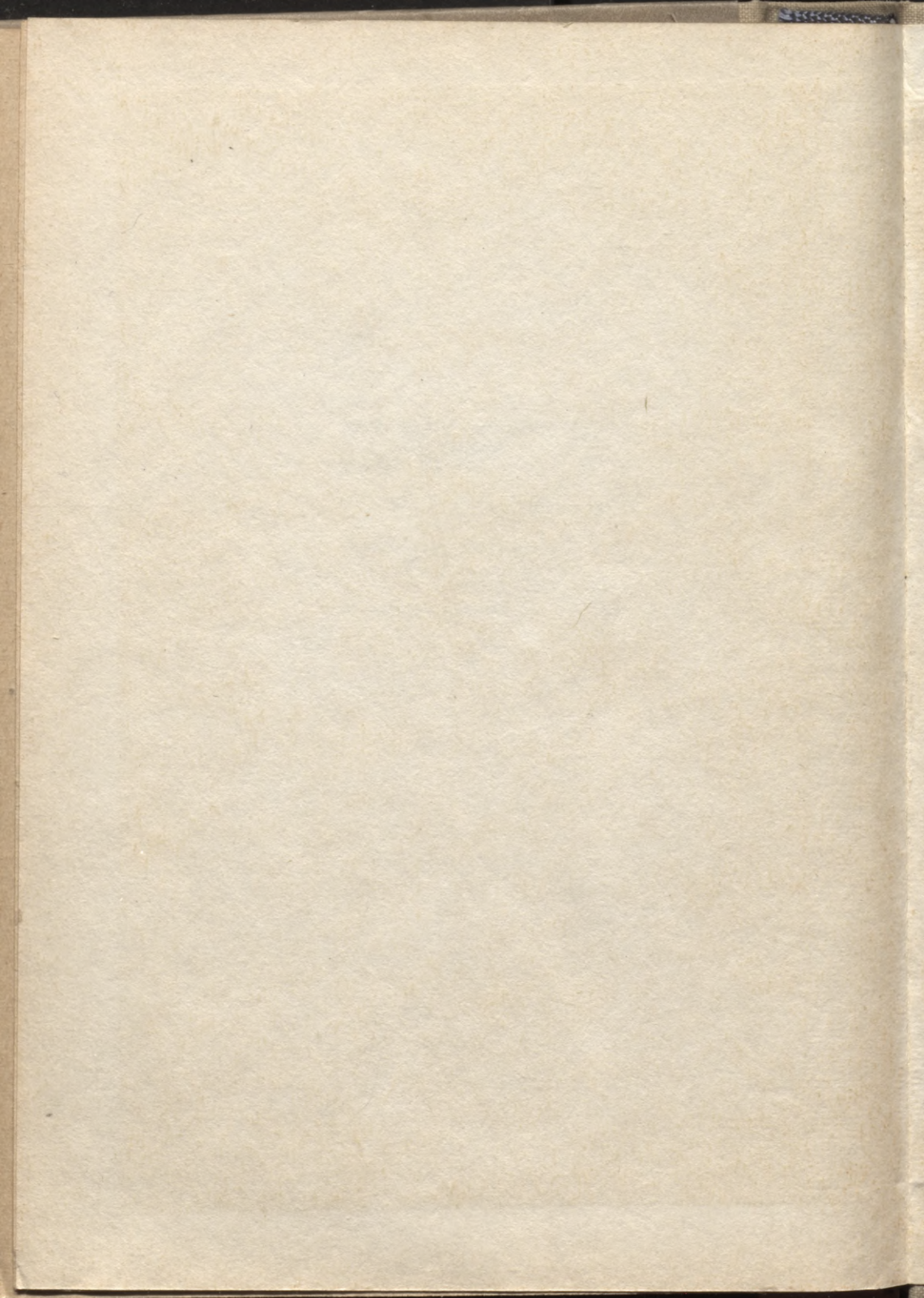
Издательство «Звайгзне»

Рига 1970

На латышском языке

[1.-]

LATVIJAS NACIONĀLA BIBLIOTEKA

0306052051

1 rbl. 12 kap.